
DENER
3M4 6

VERESMARTI MIHÁLY

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

I.

HÁZI KÖNYVTÁR.

XVIII.

VERESMARTI MIHÁLY

XVII. SZÁZADI MAGYAR IRÓ

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

KORRAJZ A HITUJITÁS IDEJÉBŐL.

ÍRTA

IPOLYI ARNOLD.

I.

BUDAPEST.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

1875.

VERESMARTI MIHÁLY

XVII. SZÁZADI MAGYAR IRÓ

ÉLETE ÉS MUNKÁI.

KORRAJZ

A HITUJITÁS IDEJÉBŐL.

IRTA

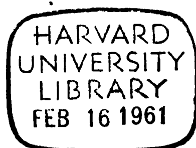
IPOLYI ARNOLD.

BUDAPEST.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

1875.

Budapest, 1875 Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

ELŐSZÓ.

Régi magyar egyházi iróink kiadását Veresmarti Mihály, XVII-dik századi író munkái kiadásával megindítván, ezek szövegéhez bevezetésül élete s munkái leirását adtam.

Veresmarti ezen élete és munkái azonban korának oly dús és változatos, érdekes és hű képét nyujtják, ugy a hazai köz- valamint egyház- és vallás-történelmi tekintetben, a társadalmi s magán élet, a tudomány s irodalomtörténet köréből, hogy az nemcsak az illető szaktudósokat, hanem általában az egész nagy művelt olvasó közönséget is kiválóan érdekelheti. Ezen élet- és korrajz megirásában is azért a nagy művelt közönséget tartva szem előtt, kivánatosnak látszott, azt nemcsak Veresmarti illető munkájának kisebb példányszámban megjelenő szövege kiadása mellett a szakertő történetvizsgáló, a hit- és nyelvtu-

dós, s az irodalomtörténet-iró számára közzé tenni, hanem a nagy közönségnek is élvezhetővé téve kiadni. Midőn azért a Szent-István-Társulatnak Házi Könyvtára kiadásával megbizott igazgatósága tőlem ezen élet- és korrajzot a Házi Könyvtár számára kiadásul elkérte, részemről óhajtásának készséggel igyekeztem megfelelni.

Ezen életirati korrajz magyar egyházi életünk s irodalmunk azon legnevezetesebb, legélénkebb s egyszersmind legfényesebb korszakából való, midőn a XVI. és XVII. századi nagy vallásküzdelmek majdnem az egész állami és népéletet, az iskolát és tudományt, az irodalmat és közművelődést teljesen igénybe vették. S e tekintetben egyszersmind azon kor legélénkebb érzetének s életének, a vallási életnek és érzetnek, küzdelemnek és versengésnek, mely akkor mindent elfoglalva tartott, leghívebb története.

Hányszor halljuk történelmünkben a XVI. és XVII-dik századi ezen nagy vallási forradalmat, a küzdelmet és vitát, mely nemzetünk történetének is egyik vál- és sarkpontját képezi, főbb vonásaiban körvonalozva, s általános leirásokban elmondatni. Százado-

kon át találkozunk menete s eredményei főbb pontjainak jelölésével. De ezen általánosságban az események elmosódott halvány körvonalai mögött magát a sajátlagi küzdelmet, az élénk személyes vitát alig vehetjük ki. Nem az eseményt, hanem csak az eredményt látjuk, melyet ezen tusák és viták a köznapi élet változatos jelenetei közt a szellemekben és elmékben, a lelkekben és szívekben előidéztek.

Ezen életirat Veresmarti saját elbeszélései és feljegyzései nyomán, — melyeket különösen Megtérése Historiája eddig kiadatlan s ismeretlen kéziratában, és részben a bátaikhoz írt Intő és Tanitó-leveleiben feljegyzett, — ama tusák és viták legélénkebb jeleneteinek kellő közepébe helyez; ezzel egyszersmind akkori hazai vallási és nemzeti irodalomtörténetünk szinvonalára emel. Szemeink előtt látjuk a küzdelmet lefolyni, halljuk a vitákat hangzani oly élénken és részletesen, mikép ezt hasonlón csak ritkán találjuk más emlékeinkben, ily megragadó közvetlenséggel pedig, hűséggel és bőséggel irodalmunkban párját épen nem ismerjük eddig.

A legrejtettebb benső lélektani indokoktól kezdve, egész a legapróbb külső körülmé-

nyekig, előttünk látjuk fejlődni a leirt eseményeket, a belső és külső küzdelmet, a változó életteljes jeleneteket; a legnagyobb részletességgel és lelkiismeretes hűséggel elmondva, s egész a párbeszédekig és levelekig szórul szóra mindent följegyezve találunk benne. Mély tekintetet vethetünk ez által a szellemek s elmék forrongásába, s az akkori történeti események mellett érdekes egyes személyes viszonyokba, az egyházi és vallási, a tudományos és irodalmi, az iskolai, házi és magán életbe, a szokásokba s erkölcsökbe. Mindannyi vonása pedig erős világot vet a kornak egész képe felismerésére, s ezzel egyaránt érdekes és tanulságos annak történetére, valamint a tudományos vizsgálóra, ugy az akkori élet és kor festőjére s tanulmányozójára.

De e mellett ezen emlékek egyszersmind a vallási viták azon nevezetes korából s azon hitiratok sorából valók, midőn a kath. egyház a hitujitási viták által ujra az irodalmi küzdtérre is kihíva, a mint erre kilépett, ugy ezen irataival is nemcsak győzelmét kivivta, főlényét megerősitette, hanem velök, magyar hittani irodalmával, egyszersmind a magyar irodalmi és szónoki nyelvet, a magasabb irályt

és ékesszólást megalapitotta. Mert meg kell itt mindenek előtt emlékeznünk arról, mit a magyar irodalomtörténet tanit, hogy e kornak ádáz küzdelmei közt derült fel sajátlag szebb hajnala azon magyar irodalomnak, mely ma nemzetünk egyik legnemesebb büszkeségét és kincsét képezi; és hogy akkor ezen irodalmi és szónoklati hitviták szerezték meg nyelvünknek azon erőt és hajlékonyságot a kifejezésben, melylyel most ékes irálya és szonoklata magasan hangzik.

Veresmarti Mihály ugyanis azon nevezetes magyar hittani irodalmi iskola egyik kiváló férfia volt, melyet Pazmány Péter lángszelleme alkotott, midőn vele vallása győzelmét megalapítva, ezzel egyszersmind a magyar hittani irodalmat és szónoklatot, a magyar nyelvnek irói prózáját és ékesszólását oly fényesen megalkotta.

Ezzel röviden jellemezve azon kort és kört, melyből ez életirat szól, és jelezve főszemélyének helyzetét, melyet a magyar irodalomtörténetben elfoglal, a többire nézve egyszerűn utalok munkája kiadására, hol az előszóban ezeket tüzetesebben tárgyalom.

Nem is szükség itt tovább figyelmeztet-

nem azon dús anyagra és gazdag kincsre, melylyel ezen régi iróink munkái a nemzeti tudománynak, a hazai s egyházi történetnek, nyelvünknek s irodalmunknak kinálkoznak, ha azokat értékesitjük.

TARTALOM.

I. Veresmarti Mihály származása. Szülőfölde, családja. — Veresmartiak Baranyában a reformatio korában: Lázár, István, Illés és fiai. — Mihály fejlődése, vallásbuzgalma. — A kor vallásiránya. . . . . 1—11 *Lap.*

II. A hitujítási mozgalmak Veresmarti szülőföldén és ifjuságában. — Sztárai Mihály reformátori működése. Énekei, szinjátékai befolyása Veresmartira. — A herczegszőlősi zsinat. Veresmarti neveltetése. A tolnai főiskola. Tanitói. Az ottani hitvitatkozások. Tanulótársai. . . . . 12—27 *Lap.*

III. Veresmarti a debreczeni főiskolán. — Tanárai és tanulótársai. — A debreczeni deákok háboruba vonulása. Veresmarti növekvő buzgalma. — Vallási kételyei. — Czeglédi, kecskeméti és kőrösi iskolamestersége és prédikátorsága. — Kőrösi hiveivel menekül az ellenség elől Mátyus földére Irmelyre. . . . . 28—38 *Lap.*

IV. Veresmarti irmelyi prédikátorsága. — A vallási állapotok, az itteni hitujitási mozgalmak s előmenetek, a Kalvin-felekezeti virágzó községek és nevezetes prédikátorok. — Az ellen-reformatio kezdete. — Veresmarti kitörései a katholikusok ellen. — Az ürményi Ilmériek általi feladása. — Forgách Ferencz nyitrai püspök az országgyülésről meginteti Demjén követ által.—Veresmarti ellenállása. 39—50 *Lap.*

V. Veresmarti elfogatása s a nyitrai várba vitetése Forgách püspök által. Levélváltása a püspökkel. — Forgách Ferencz nyitrai püspök, később esztergami érsek és bibornok vallási küzdelmei s államférfiui pályája jellemzése. — Az 1604. országgyülésen, a bécsi békekötésben és Rudolf és Mátyás közti versengésben fellépése. Illyésházi és Thurzó ellenében folytatott harczai. — Politikai s vallási hatása és befolyása. . . . . 51—108 *Lap.*

VI. Veresmarti nyitrai fogságában. Közbenjár érte a vármegye, az Ujfalusiak, Apponyiak, Szerdahelyiek. — Találkozása Keresztesi Máté kanonokkal. — Forgách maga elé hivatja. — Megküldi neki Bellarmin munkáit. — Bellarmin és munkái hatása. — Bocskai fölkelésével szabadon bocsáttatik. — A felkelők táborában és Nyitravárában prédikátorsága. 109—137 *Lap.*

VII. Veresmarti komjáti prédikátorrá lesz, Dobronoki superintendens Érsekujvárra és Súrinak nagyszombati predikátorságra átköltözése után. — A komjáti Forgáchok valláskügdelmei és conversiói. — Súri Nagyszombatból az ottani vallásvillongások miatt menekülve visszatér Komjátiba. — Forgách Péter és Gergelyék, Súri és Veresmarti vallási versengése. — Campianus és munkája, magyar forditása, forditója Balassa Bálint, bevégzője Dobokai Sándor. — Dobokai és Forró irodalmi munkái. — A magyar Campianus kiadója Forgách Zsigmond. Súri czáfolatára készül. . . . . 138—174 *Lap.*

VIII. Veresmarti nejének halála után, hitkételyei miatt lemond komjáti prédikátorságáról a zsinaton, mely helyébe Súrit választja, más papok letételét intézi. — Veresmarti ezzel az igaz vallás keresésére szánja magát. — Tanulmányozza a különböző vallásokat. — Bellarmin- és egyháztörténeti tanulmányaiból meggyőződik a katholika vallás igazságáról. De nem fogadja el. Más utat keres. — Felekezete hiveivel, Súrival, Fövényessel közölve kételyeit, reményli azokat segitségökkel legyőzni. — Súri kijátszani törekszik őt. — Súri vitái Pázmánynyal, élete s jelleme. . . . . 175—198 *Lap.*

IX. Az 1608-diki országgyülés alatt a helvét-hitvallásuak részéről az ágostaikkal megkisérlett egyezkedési lépések. — Zsinati határozataik és küldöttségök ez ügyben. — A barsi zsinat és pöstyéni összejövet. Veresmarti a kiküldöttekkel Pozsonyban tartózkodik az országgyülés alatt. — Tordai ottani ferenczrendi szerzetes bo-

tranyai, kitérései, predikácziói. — Veresmartinak ezek alkalmul szolgálnak a katholika vallás iránti hajlama ujabbi nyilatkozataira. — Dobronoki superintendens és prédikátortársai igyekeznek Veresmartit felekezetöknek visszanyerni. — Házasitják. — Meghivatását eszközlik a galgóczi és nagyszombati prédikátorságra. — Veresmarti ellenkezése. — Beszédje nagyszombati hiveihez. — Menekülése. — Samarjai János vallomása. . . . . 199—229 *Lap.*

X. Veresmarti vallási nehézségeit elhatározza irásba foglalni. — Levele eziránt Dobronoki superintendenshez. Vitás tételei közlése. — Dobronoki a befeleléssel megbizza Súrit. — Súri Pareus thesiseit állítja a Veresmarti által Bellarminból vett tételek ellenébe. — Pareus állása és tekintélye, élete és munkái. — Befolyása a magyar kálvin-felekezetre. A Pareus alatt Heidelbergban tanuló magyar ifjak. — Pareus és fia Fülöp, Keckermann s más tanárok viszonya a magyar ifjakhoz. — Theologiai s irodalmi munkáik kiadásai. — Fölebbezések Magyarországból a kálvin-felekezeti ügyekben Pareushoz. — Befolyása a bethleni felkelésben. — Veresmarti tanulmányozza Pareusnak ellenében felhozott tételeit és czáfolja. — Samarjai és Péczeli az ő iratait megviszik Heidelbergbe Pareusnak előterjesztésül. — Veresmarti a nyilt vitatkozást sürgeti, Dobronoki ezt a Barsra összehivott zsinatra tüzi ki. . . . . 230—265 *Lap.*

XI. Veresmarti a barsi zsinaton. — Bars városa, föld- s néprajzi fekvése s jelentősége a hitujítás korszakában. — A dunáninneni superintendentia senioratusi kerületének főhelye. — A zsinaton megjelentek száma és neveik. — Veresmarti a barsi egyházban prédikátortársai elé állítva. — Az eléje terjesztett kérdések. — Válasza és beszéde. — Dobronoki superintendens nem képes vezetni a vitatkozást. — Súri lép fel Puha Pál seniorral és Taksonyival. — Nem képesek megegyezni a vita alapkiindulási pontjaira és feltételeire nézve.

— Támadásaik s ellenvetéseik. — Személyeskedések és zajongások. — Súri közvetitése. — Az eredménytelen tárgyalás után ujabb zsinat kitüzése Deákiba. — A zsinat utáni események és fenyegetések. — Veresmarti a zsinat lefolyását irásba foglalja. 266—298 *Lap.*

XII. A Barson Deákiba kitüzött zsinat elhalasztatik. — Veresmarti megfélemlítve, Komjátról, hol magát nem érezte többé biztonságban, lakását átteszi Nagyszombatba. — Innen Dobronoki superintendenshez irt levéllel sürgeti a zsinat megtartását, mely erre Komjátiba tüzetik ki. Veresmarti ügye a komjáti zsinaton. Forgách Péter Veresmartit pártfogásába veszi. — A zsinaton megjelentek száma és neve. — A zsinat tárgyalásai s eredménytelen lefolyása. — Bizottság rendeltetik Veresmarti vallási kérdései megvitatására. — Veresmarti elleni ujabb fenyegetések. 299—320 *Lap.*

XIII. Veresmartinak a komjáti zsinat kiküldötteivel tárgyalása, vagy a delegátusokkal való traktája. — A delegátusok: Súri Mihály, Taksonyi Péter és Patkó Tamás. — A tárgyalás latin nyelve.— Annak módozatai és feltételei Veresmarti s a delegatusok részéról, s az e feletti viták. — Nem lévén képesek irásban a feltételek felett megállapodni, egymással szembe lépve vitatkoznak. — A prédikátorok következéséről, felszenteléséről s esküttételéről. — A vitatkozás eredménytelenül végződik. — A delegátusok Érsekujvárba távoznak a superintendensnek jelentést tenni. Veresmarti elleni merénylet s fenyegetés. — Nagyszombatba megy s levélben tudósitja a delegátusokkal való traktáról Dobronoki superintendenst. . . . . 321—347 *Láp.*

XIV. Veresmarti Nagyszombatban. — Megirván a komjáti zsinaton történteket, kath. hittudósokkal: Pázmány Péterrel és Losy Imrével közli vallási kételyeit. — Értesiti e felől a superintendenst s válaszát sürgeti előbbi előterjesztésére. — Ez ujabb zsinatot helyez erre kilátásba. — Veresmartinak nem szándéka többé a zsinaton megjelenni. — gyét felekezete nagy-

szombati községe elé terjeszti. — A nagyszombati kálvinközség keletkezése, terjesztői s főemberei: Szenczi Molnár Albert, Asztalos András. — Levelezéseik s magyar irodalmi vállalataik; az ottani egyházi s iskolai állapotok. — A város s a kálvin-felekezetűek közt kitört viszályok. — Illyésházy, Forgách és Thurzó közbelépése. — Az ügy az országgyülés előtt. — Thurzó a Luther-felekezetnek igyekszik a várost megnyerni. — Diplomatiai jegyzékváltások ez ügy felett a római curia s a bécsi udvar közt. — Asztalos Veresmartinak a község elé terjesztett ügyében értesiti Szenczi Molnár Albertet. Kér tőle theologiai iratokat, melyekkel nehézségeire megfelelhessen. — Hitfelekezeti barátjai óvják Veresmartit elleneitől. — Ő ellenben ügyét a nagyszombati község által a komjáti zsinat elé terjesztetni kéri. A zsinat felveszi ujra s határozatáról Veresmartit tudósitja. . . . . 348—399 *Lap.*

XV. Veresmarti megtérése előtt, utolsó kisérletek hitfelkezete részéről visszatartására. — Patkót követségbe küldi hozzá a zsinat Nagyszombatba. — Rátkai lebeszélésére Patkó felhagy kisérletével. — Veresmarti ujra sürgeti a választ. — A superintendens ujra zsinatot tart. — Súri és Nemesnépi előterjesztik a zsinatnak Veresmarti iratára feleleteiket. — A zsinat elveti, s elhatározza Veresmarti bekövetkező megtérése előtt a nagyszombati község megóvására prédikátorok küldetését. — Súri s Almási e végett megérkezvén, Veresmarti sükertelenül igyekszik őket vallászadásra birni. — A superintendenstől a végválaszt vagy elbocsátást sürgeti. Folytatja hittanulmányait, s értekezik kath. hittudósokkal, nevezetesen Pázmánynyal. — Megtérésére készül böjttel s imádsággal. Sürgetésére Pázmány megfontolásra s várakozásra inti. — Bécsbe küldi, hol megtérését véghez viszi. — Ugyanaz napon Tordai megszöktetve harmadszor áttér. — Pázmány Tordai áttérését és Veresmarti megtérését nevezetes egyház-

szónoklatban állítja elő. A Thurzók Veresmarti megtérésével megszöktetik Tordait. . 400—428 *Lap.*

XVI. Veresmarti a megtérés után. — Vallási kételyei eloszlása. — Megerősödése a hitben. — Tevékeny fellépése. — Hittanulmányai. — Irodalmi munkálkodása. — Pázmány felhivására első munkájának megirásával foglalkozik. — Lessius Lénárt munkájának forditása, Lessius munkái jellemzése és hatása, Tanácskozás czimű könyve. — Veresmarti első kiadását Homonnai Drugeth Györgynek ajánlja Pázmány tanácsára. — Drugeth és Dobokai. — Veresmarti bécsi tartózkodása. — Meglátogatják hitfelei, Samarjai és Bornemisza. Veresmarti visszatérve hazájába, meglátogatja Pozsonyban régi urát, Forgách Pétert. — Igyekszik őt megtériteni, de ez még akkor ellenáll s később tér meg. . . . . 429—452 *Lap.*

XVII. Veresmarti Nagyszombatba visszatér. — A Forgách bibornok által 1611. Nagyszombatban tartott zsinat a pápai nuntius Marca Placidus jelenlétében. — A főesperesi intézmény és látogatások ujabb zsinati szervezése s elrendelése. — Veresmarti Losi főesperessel mint térítő kiküldetik. — Forgách bibornok óvása daczára Irmelyre mennek a helvét-vallásuak zsinatán vitát kezdve Lengyel- és Péczelivel. — Veresmartit nem engedik szóhoz jutni. Gyanusítják. Védi áttérését. — Téritgeti volt hitfeleit Nagyszombatban: az iskolásdeákokat, Vellechinus István később kassai papot, a börtönben a rabokat. Samarjaival, Rátkaival s a nagyszombati kálvin-község főbb embereivel e felett téritgetési vitái. Többen megtántorodnak hitökben. Makai elhagyja iskolamesteri hivatalát. — Veresmarti ellenében sürgetett munkák kiadása s a jesuiták elleni könyv forditása Kecskeméti János által. — Veresmarti Lessius forditásának második kiadását késziti és Meisner válasza elleni czáfolat forditásával megtoldva adja ki. — Meisner és Thurzó nádor viszonya Pázmány ellen. — Veresmarti kiadá-

sának éle ez által Thurzó s a luther-felekezet ellen intézve. . . . . 453—480 *Lap.*

XVIII. Veresmarti Sellyére küldetik plébánosnak. — A selylyei jesuita-missio keletkezése és megszünte. — Veresmarti itteni lelkipásztori és térítői buzgalma. — Vitatkozásai régi kálvin-felekezeti predikátor-társaival, a mint erre a sellyei réven át zsinatokra járnak: Tolnai Istvánnal és Fövényessel. — Megtériti ott Thurzó nádor kék katonái közől Bölöskei Imrét. — Találkozása Sellyén és vitája Szenczi Molnár Alberttel. — Ennek visszaérkezése a külföldről, a hozzá intézett, s őt haza-hivó levelek. Első és második ekkori megérkezése és távozása hazájából. Veresmarti eléje megy s megvárja a sellyei révben. Párbeszédök s összeszólalkozásuk. — Korának ezen két kitünő magyar irója vallási eltérő nézeteik miatt meghasonolva s összeveszve válnak el egymástól. — Veresmartit Selylyén meglátogatván Velechinus István megtámadja. — Veresmarti lelen irt Thesisei. — Veresmarti támadása az Itinerarius álnév alatt lappangó Alvinczi ellen. — Alvinczi Péter és vitázásai Pázmány, Balásffi és Veresmarti ellenében. . . . . 481—517 *Lap.*

XIX. Veresmarti sellyei plébánosból pozsonyi kanonokká lesz. — Forgách bibornok ekkor bekövetkezett halála, az erre támadt vallási zavargások és templomfoglalások, nevezetesen a Veresmarti sellyei plébániai templomának el oglalása.—Veresmarti pozsonyi kanonokságában Balásffi Tamás pozsonyi káptalani prépost rakonczátlanságai. — Veresmarti önmegadó csendes viselete. — Bethlen Gábor felkelő hadaival Pozsonyt elfoglalván, Alvinczi Péternek a káptalani egyházban ekkor tartott beszédei. Vallási vitái Kanizsai Pálfi Jánossal s ennek Alvinczi elleni prédikácziói a pozsonyi egyházban. — Alvinczi közeledése a luther-felekezeti hitnézetekhez, viszonya Thurzó Imrével. — A luther- s kálvin-felekezet közti egyezkedések az urvacsora tana felett az ujlaki és komjáti zsinaton. — Pálfi,

Melotai, Samarjai, Letenyei és Zvonarics iratai e felett. — Veresmarti vitája Pálfival a miséről. — Találkozása és párbeszédei Laskai Bató István és Szenczi Czene Péter egykori prédikátortársaival. 518—548 *Lap.*

XX. Veresmarti Pozsonyban a bethleni országyülésen mind veszélyesebb helyzetbe jut. — Az országgyülésen kimondott vallásszabadság következései. — A kath. főpapok elüzése, a pozsonyi káptalani egyház a lutherfelekezetüeknek adatik át, a káptalani házak a prédikátorok lakául lefoglaltatnak. — Veresmartitól háza elvétetik András vagy Andreades tót vagy német luther-felekezeti prédikátor számára. — Veresmartinak vele ez alkalommal vallásvitája. — Veresmarti menekül. — Forgách Zsigmond nádor udvarában talál menhelyet. — Ezzel Forgách gácsi várába megy. — Ottani vitái. Bethlen beszterczebányai országgyülésre menet Forgáchnál Gácson látogatóban megszáll udvari kíséretében levő Alvinczi Péterrel s más prédikátorokkal. Veresmarti tartózkodva bár, vitára lép Alvinczivel. — Vitájok a pápista, luther s kálvinista elnevezés felett. — Veresmarti vitája az udvari hadnagyokkal s Gyotai udvarmesterrel a vallásra kényszerítés s a templomok elfoglalása miatt. — Megfélemlítve a beszterczebányai országgyülés fenyegetései által egyidőre elhallgat. . . . . 549—568 *Lap.*

XXI. Veresmarti, Forgách Zsigmondnak Bethlentől elpártolása és Pozsony visszavétele után, visszatér káptalanába. — Pázmány s a menekült magyar főpapok visszatérésével a magyar-egyház helyreállitása. — Veresmartinak ebben részvéte. — Az egyházi javak, apátságok és prépostságok javadalmai visszaszerzése az egyházi javadalmasok által. — Veresmarti hasonlón óbudai préposttá, majd bátai apáttá neveztetvén, ez ügybeni közremüködése. — A bátai monostor. — Az apátság javai visszaszerzése és rendezése Veresmarti által. — A pozsonyi érseki sz. László kápolna igazgatósága Veresmartira ruháztatik. — A pozsonyi városi állapotok.

— Veresmarti javadalma, bitorlott járadékai ügyében a városhoz intézett levele. — Veresmartinak a pozsonyi káptalan s egyháza rendezése- s helyreállításában s a jószágok kezelésében kifejtett munkássága s áldozatai, káptalani kiküldetései. — Az akkori főpapi tanácskozmányokban az egyházmegyei, tartományi és nemzeti számos zsinatokon jelenléte s az egyház helyreállítására intézett munkálkodásban részvéte. 569—593 *Lap.*

XXII. Veresmarti irodalmi munkássága. — Megtérése históriája megírásának körülményei, czélja s indokai, az irat keletkezésének ideje. — Nyomtatásban kiadása elmarad. — Második munkája: Intő és Tanító levél a bátaikhoz. — Keletkezésének története; az irat alakja s tartalma. — Kiadásának története. Pázmánynak ajánlva. Veresmarti ezen munkája ellen keletkezett czáf-iratok. Veresmarti könyvének terjesztése az országgyűlésen s az országban. — Veresmarti Lessius Tanácskozása fordításának harmadik kiadása; Batthyány Ádámnak ajánlja. — Ennek megtérése s a hitujítás ellen fellépése. — A Veresmartinak tulajdonított Igaz isteni tisztelet tűköre czimű munka. — Veresmarti Beccanus munkáját: Az eretnekeknek s Istennek adott hitről magyarra fordítva kiadja. — Beccanus és iratai befolyása a magyarországi vallásügyekre. . . . . 594—639 *Lap.*

XXIII. Veresmarti további kiadatlan irodalmi munkái maradványai: Pázmány Kalauzához készített tárgymutatója. — Más ismeretlen hittani munkái. — Kiadásuk elmarad Német Jakab jesuita atyja pozsonyi nyomdásznak és Veresmartinak nem sokára bekövetkezett halála miatt. — A pozsonyi sz. László-kápolna történetének Veresmarti általi leirása: műemlékei, Széchi Dénes bibornok képe, festett üvegablakai, szekrényoltára, ereklyéi és készletei. — Veresmarti a benedeki- és pálos-szerzeteket újabb helyreállításukban adományaival s alapítványaival segélyzi; templomaikat díszesíti. — Máriavölgyi pálosok monostorában

oda ajándékozza főpapi díszöltönyeit, keresztjét, Pázmánynak püspöksüvegét, melyet ettől, és zafirgyürűjét, melyet Brandenburgi Katalintól, Bethlen Gábor fejedelem özvegyétől kapott emlékül. — Brandenburgi Katalin megtérése, Sennyei István győri püspök és cancellár által Szombathelyt bevégezve. — A fejedelemnő vallásos buzgósága. — Ujabb házassága Szász-Lauenburgi herczeggel Pozsony mellett Hainburgban, annak megtérítése s a fejedelemnőnek Veresmartivali ekkori viszonya. — Veresmarti utolsó levelei Pálfi Márton pannonhalmi főapáthoz a benedeki szerzet számára tett alapítványairól s adományairól, irodalmi munkáiról, a Pozsonyban uralkodó pestisről, Rákóczi támadásáról 1644—1645. — Veresmarti halála, s a bátai apáturságban utódának 1646-ban kineveztetése. . . . . 640—689 *Lap.*

I.

Veresmarti Mihály származása. Szülőfölde, családja. — Veresmartiak Baranyában a reformatio korában: Lázár, István, Illés és fiai. — Mihály fejlődése, vallásbuzgalma. — A kor vallásiránya.

Veresmarti Mihály 1572-ben született. Származására Baranya-vármegye alsó vidékéről való volt. Irataiban többször nevezi Alsó-Baranyát hazájának. Ezekből értesülünk születése évéről is. Saját följegyzése, hogy 1610-ben 38 esztendős volt [1]).

Eredetéről ennél semmi egyéb bizonyosat nem tudunk. Csak neve vezethet családjának vagy szár mazása közelebbi helyének felismerésére.

Veresmart Alsó-Baranyának Dunamelléki városkája. Egyfelől: Baranyavár, Kisfalud és Battina, vagy mint régebben nevezték, Kisköröს helységek és városkák állanak. Más felől: Csusza, Laskó és Herczegszőlős. Ezen Veresmarttól vehette ő is nevét; és valószinüleg családja is, régi magyar szokás szerint a Veresmarti elnevezést [2]).

---

[1]) Veresmarti megtérése hist. 363. és Intő s tanitó levele 286. stb.

[2]) Nevét kézirataiban és kiadott munkái czimén Veresmartinak irta. Egyes leveleken azonban a régi magyar irás szerint Veoreosmartinak is találjuk irva.

Ezen időtájt mintegy három Veresmartit találunk e vidéken emlitve.

Veresmarti Lázárt, ki a XVI-ik század vége felé s a következő elején 21 esztendeig volt Veresmarton prédikátor [1]). Illést, ki 1576 körül, és már jóval előbb is Laskón, azután Herczegszőlősön, Veresmart szomszédságában volt prédikátor és superintendens; és Istvánt, ki ezen korban hasonlón itt valahol a vidéken iskolemesteri hivatalt viselt [2]).

Az első- s utolsóról alig tudunk egyebet.

Illés, a superintendens volt köztök a legnevezetesebb, kinek meg külsejét is ösmerjük.

A kopaszfejü és nagy szemöldökü férfiúnak magas homloka és kiváló arcza tekintélyes kinézést adott.

A hitujitás terjedése kezdetén valamely szerzetes vagy társas káptalan tagja volt, állitólag a csulai, csutai vagy csudányi monostorban [3]).

---

[1]) Lampenál Hist. eccl. reformatae in Hung. 664.

[2]) U. ott 665. és 670.

[3]) U. ott. Csulai káptalannak irva, melynek 12 tagja volt, s a monostor romjai még a XVII. században látszottak volna. Monostoraink története egy ily nevüt nem ismer. Legközelebb járna a csutai és csundai premontrei kanonokrendi monostor neve. A Vörösmart mellett fekvő Csusza helységgel átellenben levő Monostorszeg is, egykor Bodrogmonostora, a premontrei kanonokrendé volt. (Lásd ezeket Czinár Monast. Hung. II. 14. 57. 80.) Lampenál, a külföldön nyomatott munkában, magyar helyneveink gyakran hibásak. Igy lehet Csula is hibásan nyomatva, mint mellette mindjárt Herczegbolos áll, Herczegszőlős helyett.

Kolostorát és vallását, ekkor, ugy látszik, még fiatalon elhagyva, ő is a hitujitáshoz szegődött.

1557-ben Wittenbergbe ment, hogy az uj vallásban bővebb oktatást nyerjen. Itt még régibb, talán Miklós szerzetes nevén irta volna be magát, melyet később, lehet, már a reformátorok szokása szerint, a bibliai Illésre változtatott [1]).

Hazajövet a hires Sztárai Mihálynak, az első magyar hitujitók egyikének lett utódja a Veresmart melletti Laskó helység prédikátorságában Utóbb Herczegszőlősön is és az alsóbaranyai superintendensségben. Hitfelei közt tekintélyes és hirneves emberré lőn. Mint tudományosan képzett férfiu, akkorában dus és becses könyvkészlettel birt.

1576-ban, tehát Veresmarti Mihályunk születése után mintegy négy évvel, Illés superintendens elnöklete alatt tartatott a nevezetes herczegszőlősi zsinat, melyen a helvét vallástétel itt is véglegesen elfogadtatott [2]).

Illésnek három fia volt: Gáspár, Mihály és István.

Mind a három atyjára ütött. Mint atyjok, ugy a fiuk is hozzá hasonlón, nagyszemöldüek, kopaszfejüek és tekintélyes kinézésüek voltak.

Mihályunkról tudjuk még azonfelül, hogy hatalmas alkatu, erőstestü férfi volt, ki inkább kapásnak vagy katonának termett, mint prédikátornak.

---

[1]) Bartholomaeides (Memoria Ungar. in Univ. Wittenberg. 34.) ugyanis ezen Miklóst és Illést egy személynek véli.

[2]) Lampe u. o. i. h.

Maga irja erről: oly kézzel, lábbal vagyok, hogy kaszára, kapára vagy kardra, kôpjára termettem inkább, hogysem pennára [1]).

Mindannyian egyébiránt nemcsak atyjok testalkatát és kinézését, de vallásos buzgalmát és tudományát is örökölték.

Gáspár, a legöregebb, elsőbb Tolnára ment tanárnak, magával vivén atyja holta után örökölt becses könyvtárát is. Később ráczkevi prédikátor és hasonlón, mint atyja, superintendens is lett.

Istvánról, az utolsóról, csak annyit tudunk, hogy hasonlón Tolnán volt iskolamester.

Mig Mihályról röviden, egész átalánosságban emlittetik, hogy szintén Tolnára jutott, hol iskolamester vagy pap volt s korán elhalt [2]).

Ezen utóbbi adat, s azon körülmény, hogy Veresmarti Illés superintendens fiait nem is Veresmartiaknak, hanem születésök, vagy atyjok prédikátorsága helyétől, Herczegszőlősieknek nevezték volna: nyilván nagy kétséget kelthet aziránt is, vajjon Illés superintendensnek Mihály fia azonos-e a mi Veresmarti Mihályunkkal, kivel máskép a korra, helyre és körülményekre nézve könnyen megegyezne.

Ő is egyideig iskolamester volt. Tolnán is kezdette mint iskolatanuló pályáját, kiváló termetű és kinézésű, nagy tudományu, ritka vallásos buzgalmu, ájtatos és példáséletű ember volt, mint Illésnek fiairól mondatik.

---

[1]) Megtérése hist. 8.

[2]) Lampe 666—671.

Lehet, hogy az akkor oly habozó s változó elnevezések közt, vezetéknevét is, a régi Veresmartit, az ujabb Herczegszőlősi mellett vagy helyett, akkor veszi fel, vagy tartja meg, midőn előbbi vallásától eltért, elszakadt. Azóta talán nem is tud vagy nem akar felőle többé tudni vallása történetirója, s röviden csak kora halálát emliti, szólván Illésről és fiairól. Hogy Mihályunk vezeték- és keresztneve változott, mint akkor több másoké oly gyakran, tanusitja azon körülmény is, hogy a debreczeni iskola anyakönyvében sem találjuk ezen név alatt. Holott iratai semmi kétséget sem hagynak fenn az iránt, hogy az ezen anyakönyvekbe beirt Herczegszőlősiek vagy Veresmartiak valamelyike alatt őt kell keresnünk [1]).

Mindemellett lehet még is, hogy a mi Mihályunk nem Illésnek, de talán az ennél előbb emlitett Veresmarti Lázárnak, a veresmarti prédikátornak, vagy István iskolamesternek volt fia.

Iratában egy helyt, hol Velechinus István és Alvinczi Péter kassai prédikátorok ellen a hittől való elszakadásról, az apostasiákról vitatkozik, mondja: Én pedig szegény apámmal együtt, katholikusoktól elszakadott (így) maradékja valék. Azért mostan már visszatértem azokhoz, a kiktől ősöm elszakadott volt [2]). A hiányos mondatból azt lehetne kimagyarázni, hogy nem is Veresmarti atyja, hanem már annak születése előtt, őse, nagyatyja, szakadt volna el a katholika hittől. Mi a fennebbi Illésre

[1]) Lásd alább, hol debreczeni iskolázásáról lesz szó.

[2]) Megtérése hist. 284.

nem illenék ugyan többé: hanem a chronologiával is összeütközésbe jönne. Az 1572-ben született Veresmarti Mihálynak valósziníileg csak atyja és nem, mint fölveszi, őse szakadhatott el a katholika vallástól; miután a hitujitás nálunk átalánosabban csak jóval a XVI. század harminczas évei után kezdett terjedni. Alsó-Baranyában pedig, mint látni fogjuk, épen csak is 1544. körül.

Nem is kell Veresmarti helyét szószerint venni; mit ő ugyis inkább példázgatva hoz fel.

Annyi mindenesetre kétségtelen, hogy Veresmarti Mihály, volt legyen ő bár Lázárnak, Illésnek vagy Istvánnak, vagy épen másnak a fia, — már kálvin-felekezeti tekintélyes, vallásos szellemű szülők gyermeke vala.

Derék kálomistaságban történt volt, irja maga, nemcsak születnem, de nevekednem és tanulnom is... Gyermekkoromban, ha iskolamesterünk áhitatosságot mutató éneket kezdett a szentegyházban, a többi gyermekek közt, azt könnyem hullatásával énekelttem [1]).

Atyja tehát aligha volt az általa igy idegenen említett iskolamester: Veresmarti István. Valószinüleg inkább a két buzgó prédikátor egyike, Lázár vagy Illés lehetett. Az utóbbinak pedig, mint láttuk, Mihály fia is volt.

Hogy családja is, rokonai, öcscse buzgó hivei voltak Kálvin felekezetének, irataiban hasonlóan beszéli. Mint 63 éves élemedett korú férfiu, már akkor batai apátur és pozsonyi kanonok, vitatkozott val-

---

[1]) U. o. 1.

lása felett még egyik öcscsével, ki ekkor is a kálvin-felekezet hive volt, és hazájában Baranyában, Pécs tájékán lakván, az öreg apáturt és kanonokot Pozsonyban látogatta. Ámbár öcscse nem volt deákos ember, mint felőle irja, nem tudott latinul; de vallásának egyaránt tanult és buzgó férfia volt, kivel az öreg apátur vallási kérdések felett vitatkozhatott [1]).

Volt-e Mihály ezen öcscse Illésnek amaz István nevű fia, vagy hogy csak annak fia és Mihály unokaöcscse? alig határozható, meg a nehány szóból. Valószinüleg csak tágabb magyar értelemben vett öcscse, és már ekkor aggkorában unokaöcscsei valamelyike lehetett, ki hasonlóan ily pap vagy iskolamester atyától és családból származhatott, s vallásfelekezete hittanában, vitás kérdéseiben jártas volt.

Igy növekedett Mihályunk is hitfelekezete elfogult buzgalmában. Körülményesen tudósit maga e felől: hogy vallásában mily felette kemény s a kathol. hit ellen, ugymond, csuda, mily fene ember voltam. Mert arra képest, folytatja, amit prédikátoroktól, iskolamesteremtől s egyéb emberektől a pápisták felől hallottam vala, nem itéltem, hogy ég alatt a pápistánál dögleletesebb nép lehessen. Ifjukoromban azért hazámból, oly helyekre kelvén, a hol valami kevés pápisták is voltak, annyi ellenek való gyülöltség viselt, hogy csak egy öreg asszony is szentegyház előtt imádságát békével miattam el nem végezhette. [2])

Hű kifejezése volt ez a felekezetesség azon

[1]) Intő s tanitólevél 150—154.

[2]) Megtérése hirt. 1.

irányának melynek vallásérzete már legélénkebbben csak az ellenfél gyülöletében és üldözésében nyilatkozott.

A hitujitás által fölidézett hitviták elvadulásának s a vallási háborúknak ez volt nyilván nálunk egyik legszomorúbb gyümölcse, ez egyik első legérezhetőbb eredménye.

Az erős hit s a hitszegés, a vallásos buzgalom és a vallástalanság, a legtágabb türelem és türelmetlenség talán egy korban sem állottak ugyan egymáshoz oly közel, mint a hitujitás kezdetén.

Ezen erős ellentétek sajátságosan sokáig együtt uralkodtak. Egymás mellett nőttek fel a hitetlen vallástalanok s a buzgó hivők, a feslett erkölcsü szabadosság s a szigorú önmegtagadás, a kicsapongás és a rajongás. Gyakran ugyanazon egy családban, egy házban találjuk mind] a kettőt a testvérek és rokonok, a gyermekek és szülők között. A nevezetesebb hitujitók életének, a hitujitás ekkori főszinhelyeinek, csak Kálvinnak is például és Genfnek részletesebb története számos példát szolgáltat erre.

Mindkettőnek oka azonban nyilván a vallási reormnak, a hitujitásnak két különböző tényezője, két külön forrása volt.

Egyik azon mély vallásos érzet kitörése vala, mely a kedélyekben és szellemekben a köz- s egyházi életben, a zsinatokon és tanodákban régtől forrongva, a valláserkölcsi javulást, a visszaélések megszüntetését, most ujra hevesebben, mint máskor annyiszor sürgette. A másik azon szellemi ujhodás,

a művelődés és felvilágosodás törekedésének tulajdonitható, melyet a humanismus, az antik pogány classikus irók bölcselmi és világnézleti eszméi föltámasztásával s hirdetésével terjesztett. Ez utóbbi volt az, mely uj elemei belevegyitésével, a kezdetben ugy látszik, egyszerű vallási processus kiforrásának, más irányt adott.

Midőn azonban a XVI. század másik felében hazánkban a hitujitás lábrakapva, a luther- és kálvin-felekezeti tanok megállapodásában véghez ment: a vallási reform fennjelzett ama küzdelmes álláspontot már tulhaladta volt. Nem többé mint a kezdet forrongása, hanem mint bevégzett tény emelkedett nálunk fölszinre.

A humanismus a renaissance nálunk már akkor, például a tudós Várdai Pál érsekben, vagy egy Oláhban és Verancsicsban, Erdősi Silvesterben s Forgách Ferenczben, a történetiróban, kik ezen iránynak mindannyian hivei valának, — csakugy megvált a reformatió kérdésétől: mint a külföldön aránylag előbb és később például Morus Tamásban vagy Erasmus Rotterodamusban. Mig másfelől a renaissance szabad szelleméből, a vallási reformból kiemelkedő uj confessiók és vallásfelekezetek kiindulási pontjaikkal sokszor ellenkező eredményre jutottak.

Az egymás ellenében foglalt pártállások elkeseredett küzdelmei közt egyelőre a mozgalom további iránya is megakadt. A felekezetek vallásharczai közepett, az elnyomás és üldözés közt csak a téritésnek és elszakadásnak, az apostasiának és proselytismus-

nak, az üldözésnek és vértanuságnak lehetett még csupán helye, és nem többé a szabadelvűségnek és közömbösségnek vagy épen teljes hitetlenségnek. Külsőleg legalább egynek sem. Mindenkinek állást kellett foglalnia és pártot választania a küzdelemben, az élethalálra viaskodók tusájában; máskép köztök többé meg nem állhatott.

A vallásszabadság, a vallási reform eszményének eredménye egyelőre az egymás elleni vallásgyülölet, az üldözés és szenvedés, a martyrium lőn; és szenvedélylyel ragadta meg ez épen a legnemesebb s legerősebb kedélyeket.

Veresmarti nevekedése is e korba esett már; és nemes kedélye, erős lelke magán viselte annak mély benyomását és bélyegét. Élettörténete, mint előre bocsátva megjegyzém, azon kor legélénkebb vallási érzetének és életének története.

Fejlődésének történetét misem jellemzi jobban amaz őszinte vallomásánál, melylyel eredményét jelezi, hogy mily szenvedélyes gyülölettel viseltetett a pápisták ellen. Mert, ugymond, ha tehetségem kivánságomnak megfelelhetett volna, Saulnak a keresztények üldözésében semmi részből sem engedtem volna [1]).

Kivánságának később tehetsége csakugyan majdnem megfelelt volna már, midőn ő is, mint Saul, az isteni kegyelem és hit ujabb sugarától áthatva, megfordul, és Saulból Pállá változik.

---

1) I. h. 1.

II.

A hitujítási mozgalmak Veresmarti szülőföldén és ifjuságában. — Sztárai Mihály reformátori működése. Énekei, szinjátékai befolyása Veresmartira. — A herczegszőlősi zsinat. Veresmarti neveltetése. A tolnai főiskola. Tanitói. Az ottani hitvitatkozások. Tanulótársai.

Veresmarti szülőföldén már akkor Kálvin hitfelekezete majdnem kizárólag uralkodott. Csak hallásból tudhatott megvalamit a pápisták felől, mint beszéli, és távolabb helyekre kellett házájából mennie, hogy csak néhány kevés pápistákat is, ugymond, találhasson.

Az Al-Duna vidéke Tolnától lefelé a Drávâig a hitujitásnak egyik első és termékeny földje vala.

A török hadaknak az Al-Duna melléke rendes, nyilt egyenes utja volt az országba. Itt Mohács térein vivták hazánk földjén az első nagy győzelmet. A török dulások és pusztítások is erre kezdődtek. Majd a tartós török uralom és végleges hódoltság is az ország ezen vidékét érte legelőször.

Már az első roham alatt elpusztult számos helysége és temploma, püspöksége és káptalana, plébániája és monostora. Azt is, a mi ujra felszedkőzhetett és helyreállani igyekezett, ismét megakasztá a vidék

végleges török hódoltsága, mely a hitujitásnak minden irányban kedvezett. Megszakitva a régi viszonyokat, nemcsak zavart állapotokat és bizonytalan helyzetet okozott, de még tettlegesen is pártolva előmozditotta a gyakran részére állott hitujitást.

Ennek védszárnyai alatt a hitujitás itt már jókor lép fel s hamar foglal tért. — Midőn 1543 után az állandó török uralom Baranyában és vidékén magát teljesen befészkelte, a következő évben már azonnal megkezdhette itt Sztárai Mihály is, a legtevékenyebb és legtehetségesebb reformátorok egyike a hitujitást.

Sztárai az uj tan terjesztésében épen oly bátor, merész s erőszakos volt, mint ügyes és leleményes. A kitűnő tehetségű szellemes ember, ugy látszik, kiváló nevelésben is részesült. Kétségtelenül még mint a katholika vallás híve tanult a páduai egyetemen; hová akkor főpapjaink kitünőbb növendékeiket küldötték, és hol főuraink közül többen tanultak. Igy nyerhette Sztárai is itt, mint valamelyik főpap vagy főur pártfogoltja, magasabb neveltetését, tudományos és irodalmi, sőt zenészeti kiképeztetését. Mert később termékeny, könnyü népies iróvá s alkalmi verselővé lőn. E mellett kedvesen hallott szép hangu énekes, zenész és hangszerző volt. Ezen kiváló tehetségei azután reformátori tevékenységében valóban csodálatosan vetekedtek fortélyai és merényletei sikerével.

Hitujitói működését mindjárt hazájában, Baranyában, Laskón, Veresmart mellett kezdé, mint prédikátor, hol később Veresmarti Illés volt, mint

említők, utóda a prédikátorságban és baranyai superintendensségben.

A közel fekvő helységeket csakhamar megnyerve az uj tannak, ennek most oly nagyobb mérvü terjesztését tervezte, hogy több hozzá szegődött társával egyesülve, valóságos hadjáratot inditott; neki menve, mint verseiben énekli:

Istenben való jó reménységben,
Tar papokkal való nagy ütközetben,

az egész vidék reformálásának.

A merénylet teljesen sikerült. Az egész vidéket meghóditván a hitujitásnak, azokat, kik ellenállani merészeltek, kiűzte tul a Dunán és Tiszán, a Dráván és Száván, hajtva és üldözve őket; és mint leveleiben maga költői fellengős szólamokkal írja, hogy még a Sauromatákon s a jeges Kaukazuson is túl hajtja vala őket.

Segítette-e térítési hadjáratában már tettleg a török is talán, mint később Tolnán? vagy hogy a hitujitáshoz szegődött valamely főur patronusa vagy fautora, mint ezeket a hitujitók akkor nevezték, kiknek fegyveres csapatai kényszeritésével is történtek gyakran az ily egész vidékek tömeges áttérései, többé mindezt biztossággal nem tudjuk ugyan; miután a fentebbi adatokat is csak saját leveleiből és hívei feljegyzéséből ismerjük. Sztárai azonban ezen sikerei által vérszemet kapva, áttört a Dráván is. Itt Valpón s Valkó- vagy Vukováron olyan zsinatot tartott, hogy az általa ekkor rendezett csatában vagy üldözésben, mint maga dicsekszik, alig menekülhetett

meg egy-két pap, kiket az asszonyok teknőkre ülve, ezek alá bujtatva rejtettek el üldözőik elől. Sokáig szólt még felőle mint példabeszéd vagy népdal:

Pap van a teknőnek alatta,
Három asszony ül rajta.

Annyira félelmes lett ő már csak titokban lappanghatott elleneire nézve, hogy alattomosan életére leskelődtek volna. Mire észrevette, uj fortélylyal játszotta ki őket. Este, ha észrevette a rá leselkedőket, nem mervén a házból kilépni, karóra szúrt tököt, mely kopasz fejéhez hasonlitott, dugott ki az ajtón, kisértgetve vele rá leskelődő ellenségeit. A csel sikerült. Többször feje helyett ütötték volna a tököt· Mire hívei is felbuzdulva, csoportosan őrzötték házát.

Épen igy tudta magához édesgetni és csábítani a népet és tömegeket.

Majd kellemteljes, magas, átható s érczes hangja énekével gyönyörködtette ajtatos hiveit s hallgatóit, a mint az általa irt szent énekeket, magyarra fordított s átírt zsoltárokat saját szerzeményü dallamai szerint éneklé az isteni tisztelet közben[1]). Nyilván ebben Kálvin ujabb példáját követte, ki akkor felekezetének általa oly rideggé tett isteni tiszteletébe behozta ismét az éneket; s a komoran egyhangu imát és tanítást énekkel váltakozva igyekezett von-

---

[1]) Alta et sonora simul voce in modulando praeditus erat, eleganti quadam et suavi harmonia utpote gnarus musicae cantillabat, quo dulci modulamine pelliciebantur homines. Lampe. Hist. eccles. reform. 662. lap.

zóbbá tenni. Sztárai is most hasonlón gyönyörködtetve s áhitatosságra gerjesztve, mindenfelől maga köré csődíté a népet, kik messziről jövének hallgatni az addig nem hallott uj szép áhitatos magyar énekeket; valamint kétségtelenül hatásos, élénk s izgató egyházi beszédeit [1]).

Majd játékszíneket is rendezett és állított fel az alkalmilag összecsődült népnek vásárok, ünnepek, búcsuk vagy más sokadalmak alkalmával.

Ezekben az e czélra általa készített szindarabokat játszatta, melyekben a katholika vallást és papokat nevetségessé téve és gúny tárgyává állítva, megvetést és gyülöletet igyekezett ellenök gerjeszteni. Szindarabjainak alakjai: olajos, tarfejű, pilises kopaszra borotvált barátok és papok, mint csalók és buták állítva elő, kik lókörömre nyirt hajjal, ugy mond, hájas bréviárt hordanak, a szentség felét ellopják, (az egy szin alatt való vétellel), és kiknek ezzel azután leginkább nőtlenségét ostorozza, szidalmazza és gúnyolja. Ellenökben az általok elcsábított együgyü hiveik állanak, kétkedve az ujítók bölcseségében és igazságában, melyet eleinte sehogy sem akarnak megérteni, de kik az uj hitre tértek által, majd erre felvilágosíttatnak. E mellett olvashatók azután közben a kegyeletes prologusok és epilogusok, az elő- és zárszók az ujhit igazságáról, az expositiók, elbeszélések, buzdítások az uj hit elfogadására. Melyek mögött már maga áll a szerző Sztárai, és beszél

---

1) Lampe i. h. 103 és 662.

gyakran a tökfejü Salamon bátya, mint szindarabjai ezen alakját nevezi [1]).

A mily jámbor és kegyes, ájtatos és szivhez szóló gyakran Sztárai zsoltáraiban, énekei- s költeményeiben; oly éles, durva és pórias ezen gúnyjátékaiban.

De valamint Sztárai térítgetései és verses munkái, szent énekei és zsoltárai, elbeszélő epikai költeményei, melyeket vallásfelekezete és hivei számára írt, mint például sz. Athanazius életét versekben, melyben saját viszontagságait veti össze sz. Athanázéval, s a munkát hiveinek ajánlja, már akkor általa kiadva, legmélyebb hatással voltak közönségére: ugy kétségtelenül szindarabjai is. Mindannyi amint az élet, a nép és felekezete számára volt készítve és számitva, s egyaránt életből véve, nem mulaszthatta el hatását.

És nem mulasztotta el valóban a hatást Veresmartira sem. Nemcsak a Sztárai által hazájában terjesztett és megalapított hitujításnak lett hive s örököse ő és családja; hanem naponkint énekelte már azon sz. énekeket és zsoltárakat is az egyházban, melyeket Sztárai írt, magyarított, átdolgozott vagy szerzett, és melyek dallamai is az ő szerzeményei voltak.

---

[1]) Ezen szinmüvei már akkor 1550 és 1560. kiadva: Comoedia lepidissima de sacerdotio. Az igaz papságnak tűköre. Ajánlva Huszár Gál kiadó által a selmeczi, körmöczi és beszterczebányai bölcs tanácsnak, melyeket e szerint akkor nemcsak a reformatio, de a magyar szindarabok és irodalom is érdekeltek. Többi töredékeit lásd Toldynál Adalékok. Sztárai ismeretlen szindarabjai 13.

Ezek mint ismeretes, a magyar kálvin-felekezetüek egyházaiban általánosan felvéve, mintegy liturgiai, kánoni könyvek, a legujabb időkig használatban lévén, énekeltettek századokon át istenitiszteleteik alkalmával [1]).

Ezeket énekelte Veresmarti is oly meghatva s elérzékenyülve általok, már mint gyermek az egyházban, hogy mint mondja, sokszor könyhullatásra fakasztták őt. Sztárainak vallási elbeszélő költeményeit olvasva, — mint: Az igaz keresztényeknek kevés számokról, háboruságokról és győzelmek ről, és az hitleneknek koronként való sokaságáról, jó szerencséjökről és veszedelmökről; — Szentirásból mostan szerzetett ének szent Illésnek és Achab királynak idejében lett dolgokból, melyek e mostani dolgokhoz igen hasonlatosok; — vagy sz. Athanasiusának a hitért való szenvedését és viszontagságait, — ezek ragadhatták meg Veresmarti lelkét annyira, hogy neki is eszményévé és forró vágyává lőn később küzdeni és szenvedni vallásáért, üldözni annak elleneit.

De nem maradtak rá hatás nélkül Sztárai szindarabjai sem. Ezek lázithatták fel őt is azon mély gyülöletre, melylyel a katholikusok ellen viseltetett, ezekből meríthette már korán azon durva kifakadásokat és sértegetéseket, melyekkel őket egyházi beszédeiben, mint prédikátor illette, s melyek irmelyi prédikátorsága korában oly végzetesekké lőnek, mint maga beszéli, rá nézve s egész jövő életére.

Iratain is meglátszik még Sztárai ezen hatása,

[1]) Toldy Adalék 6. Magyar költők 43.

buzgalmi nyilatkozataiban ugy, mint gúnyos éles kifakadásaiban; sőt még iratai formáján, munkái alakján is. Hasonlón dialogizálva, párbeszédekben adja ő is, mint Sztárai, szinjátékait, egyik munkája az »Intő és tanitó levél« e nemű népiesebb részleteit, melyekben a föllépő személyek is ily népies alakok, mint Sztárainál: a pap, a biró, a prédikátor, az iskolamester, Péter Deák, a főember, a katholikus és más, szerinte tévelygésben lévő hallgatók, kik azután egymásnak szintén hosszu tanuságokat beszélnek és felvilágosításokat adnak az igazi papságról, az igazi tanítókról stb, valamint már láttuk, hogy Sztárai is hasonlón: az »Igazi pápság tűkörének« nevezi szinjátéka czimét, — ámbár Veresmarti tárgya is jóval emelkedettebb, hangja is hasonlíthatlanul illedelmesebb Sztárai játékai párbeszédeinél; de azután természetesen jóval alább marad ezeknél elevensége s a népéletből vett képek s mondatok közvetlenségének s élczességnek hiánya miatt is.

Ezen összefüggésben megvilágitva, észrevehetők s láthatók még talán kis irodalmunk homályos történetében is az e nemű kölcsönös hatások és viszonyok, melyek között az szakadozva fejlődött.

Mire Sztárai itt Veresmarti szülőföldén a hitujítást bevégezte, a mozgalmas és nyugtalan vándortérítő egy és máshelyt megfordulva és tartózkodva, reformátori működését ujra a Duna mentében fölebb Tolnára tette át, hol az Veresmartira később nem kisebb befolyást gyakorolt, mint előbb hazájában Baranyában.

Az itteni felsővidék és különösen Tolna jóval

erősebben és tovább tartotta magát vallásában. Sztárai előbb Eszéki Szigeti Imrét küldötte oda, ki nemrég jött a wittenbergi iskolából haza, és Sztárainak mindjárt az alsó baranyai vidéken még ugy látszik, legtovább ellenállt Veresmart térítésében segitségére volt 1549-ben. Még azon évben megkisérté Tolnán is hirdetni az uj tant. Eleinte, mint tudósit, kevés sikerrel, de később a török pasának és kadinak pártfogásával, Isten, ugymond, csodálatosan megsegitette munkáját.

A tolnai biró hasztalan járt Budán a pasánál követségben ajándékkal is, hogy az izgató uj téritőket nyakáról csak lerázhassa. Mivel ez nem sikerült, a nép megválasztotta még a biróhoz ujabb követtársul Erdélyi Józsa domonkos-rendü barátot is, ki akkorában a város plebánosságát viselte. Esdekeltek, ajándékot adtak a pasának, kérve, hogy az uj tanítót kivégezhessék, vagy legalább csak a város határára kitehessék. A pasa fejvesztéssel fenyegetve őket felelt és szigorun meghagyta, hogy a Luther által, ugymond, feltalált tanitást szabadon lehessen hirdetni. — Mert igy nevezi vala a pasa, mond Szigeti, panaszosan, az evangéliom tanát. A török táborban levő olasz, dalmát kereskedők hasztalan vetették magokat közbe, a Tolnán lakó számos beköltözött olasz kereskedő s iparos lakosok és polgárok, kétségtelenül az okmányaink által ugynevezett hospites latini, olasz vendég-polgárok, olasz ajku nemzetbélieik ügyében.

A pasa határozatára a város nagy templomát meg kellett osztaniok. Egyik felében a katholika, a másikban az uj hit követői tartották isteni tisztele-

töket; mint ez akkor a hitujítás kezdetén rendesen másutt is : Nagy-Kőrösön, Pécsett Csötörtökön stb. gyakori eset volt[1]). Rendesen a régi félkörives román vagy a későbbi gót csucsíves izlésben épült kettős vagy hármas hajóju templomok egyik hajóját elfoglalva, vagy egy ily uj hajót az elébbi templomhoz építve, osztoztak meg akkor egymástól elválva a felekezetek templomaikon; kényszeríttetve többnyire a hatalmasabb, erősebb, számosabb felekezet pártja által.

Józsa barát Tolnán még egy ideig ugyan erősen tartotta magát hiveivel az uj felekezet követői ellen. Küzdött velök, vitázott Szigetivel s a segélyére oda jött Sztáraival. Egyre szónokolt ő is, mint ezek, és hasonlóan prédikátornak és pásztornak nevezte magát[2]). Jó iskolát tartott; ujon beszerzett könyvekkel, classicusokkal és szent atyákkal látta el. Mind hasztalan. A török pártfogás ellenében nem birt többé felvergődni. Mindinkább engednie, hátravonulnia kellett. A katholikusok nem sokára kivettettek már a nagy templomnak eddig nekik fenhagyott fele részéből is. A városon kivül álló sz. Bertalan

[1]) Nagykőrösi Krónika Ballától 13. — Pécsett az ariánusokkal osztták meg igy. Annuae Lit. Soc. Jesu 1612. 192. Lásd Ipolyi Csallóközi Műemlékek 59. stb.

[2]) Akkor egyébiránt a hitujítás kezdetén rendesen éltek ezen czimeikkel, különösen a városokban a kath. papok is, hol a prédikátori egyház-szónoki állás a plébánositól és más káplánokétól elkülönzött volt, s az illetők magokat verbi divini ministernek és prédikátornak is czimezték, ugy mint később a protestáns papok. Lásd Ipolyi Beszterczebánya története.

kápolnába szorultak, hol a hiven maradt néhány magyar katholikus család a hasonhitű olasz kereskedő polgárság családjaival még egy ideig együtt temetkezhetett [1]).

Ezzel a hitujítás a Duna itteni felsőbb vidékén is már a XVI. század közepe után nem sokára be volt végezve. És husz év mulva, mintegy Veresmarti születése korában már teljes virágzásban vala Tolnában ugy, mint Baranyában, hogy ő a katholikusokat valóban csakis szóbeszédből ismerhette.

Születése után mintegy négy évvel 1576. tartatott, mint emlitettük, Veresmarti Illés, ottani prédikátor és baranyai superintendens elnöklete alatt, a herczegszőlősi zsinat; melyben már 40 egyház-gyülekezet képviselője és papja jelent meg. E zsinaton a bevégzett hitujítás folytán a kálvin-felekezeti helvét hitvallás fogadtatott el véglegesen. Határozataiban ezen felekezet tételei állíttatnak fel a katholikus hittannak ezekkel ellentétben gunyorosan és kárhoztatólag jelzett egyes néhány tanczikke és szertartása ellenében, mig a többi egyszerűn átvétetett vagy megtartatott. A vallás fejéül egyedül Istent ismerik el, ugymond, s a világ minden egyéb hatalmai elvettetnek. Meghagyatik különösen a gyermekek kateketikai oktatása. Minden vasárnap két, hétközben pedig egy beszéd tartandó. Minden hat hónapban öszszeül a zsinat, mely a határozatok megtartására felügyel stb. [2]).

---

[1]) Lampe i. h. 667—9.

[2]) A zsinat határozatai latin nyelven és Siklósi fordításában magyarul is, Huszár Gál által kiadattak már akkor Pápán 1577.

Veresmarti Mihály tehát gyermekkorától fogva ez irányban nyerte vallási neveltetését. Előbb otthon, mint említi, iskolamesterétől tanult. Majd a már felserdült ifju mintegy 16 éves korában a tolnai felsőbb tanodába jutott.

Tolnának már akkor és még régebben a hitujitás előtt is nevezetes iskolája volt. A város, a régi római Altinum helyén, a Duna mentében, hazánk e régi classicus földén állott, hol az egykori virágzó római telepek alapján a magyar középkorban számos monostor és népes város épült. Földvár és Paks, Madocsa és Tolna, Szegszárd és Bátaszék, Czikador és Bodrogmonostor, Báta és Bátmonostor a tanodák és művészetnek, az ipar és kereskedésnek itt nevezetes telepei voltak, és már ekkor kiváló virágzásnak indultak. A gyakori török pusztítás eleinte, azután pedig a hosszas uralkodás is, mind ennek véget vetett. E mellett csak kevés tanoda és nem sokáig élhetett. Túl azt egy sem élte.

Ezen kevesek egyike, mely még legtovább tartotta fenn magát, sőt egy ideig nagyobb lendületet is vett, a tolnai iskola volt. A XVI. század másik felén túl is, még a török uralom s a hitujitás daczára a katholikus iskola is egy ideig fennállott. Szigeti idejövet sokáig hasztalan törekedett azt az uj hit számára elfoglalni. Erdélyi Józsa, a dömés szerzetes plebános kemény vetélytárs volt. Nem csak erősen fentartotta ellenében iskoláját, hanem, ugy látszik, ujonnan is és korszerűen rendezte. Budán még 1553-ban a pasánál követséggel s ajándékkal jártában, több uj könyvet szerzett magának a törökök olasz- dal-

mát tábori kereskedői által, kik azokat valószinűleg valamely budai monostor könyvtárából vagy épen Mátyás királyéból, a Corvinából szerezték meg, mint prédazsákmányt. Köztök voltak Plátó munkái, Tertullián, sz. Ágoston és Hilarius iratai.

Az igy könnyü szerrel meg nem nyerhető katholikus iskola ellenében Szigeti is azután tanodát nyitott. Ő is kért Wittenbergből uj könyveket és pénzsegélyt. Ennél is hathatósabb volt azonban részére a török védelem és pártfogás segélye. Nem sokára a zaklatott katholikus iskola nevendékeinek száma megapadt, az övéinek pedig már hatvanra emelkedett. Tanitói is szaporodtak. Karancsi Mihályon kivül, ki 1546. fordul már elő, s valószinűleg akkor még a katholikus iskola tanítója volt Erdélyi Józsa mellett, — ezen időből többen ismeretesek. 1550. körül Dombi Péter említtetik, ki huszonkét éven át tanárkodott Tolnán. Az erélyes Sztárai Mihály tolnai prédikátorsága korában azután a tanoda is uj lendületet nyert. Mindinkább nagy virágzásnak indult. Nevezetes könyvtára volt. A Wittenbergből küldött könyvek mellett a katholikusok elüzésével Józsa szerzetestől elfoglalt szép könyvekkel is nevekedett. Azután Veresmarti Illés fia, Gáspár, mire Tolnára jött tanárnak, magával hozta atyja dús és becses könyvkészletét. A tanoda ezzel már oly elsőrangu protestáns felekezeti iskolává lett, melyből a tanulók egyenesen a német országi akademiákba fölmehettek.

Midőn Veresmarti Mihály 1588 körül feljött a tolnai tanodába, az épen virágzása legszebb korszakát élhette. Több nevezetes iskolamestere, igazgatója

és tanára volt. 1573. Baranyai Barovius Fábián említtetik. 1575-ben a héber nyelvben kitünően jártas Tolnai Fabrici (valószinűleg Kovács) Bálint, 1581. Tulyok Ferencz, 1583 a koszorúzott költő, poeta laureatus: Kecskeméti Agricola (Szántó) János, 1586. Szerafi Ferencz 1588. Katona Miklós, 1590. Tolnai Dávid neveztetnek. Majd ezután még a század végéig ama Herczegszőlősi Veresmarti Gáspár, Siklósi Gáspár és Petri György fordulnak elő mintegy 1595-ig; midőn végre az ujabb török hadjáratok által az iskola egészen elpusztult, s az utolsó tanár tanítványaival Kecskemétre vonult [1]).

Midőn Veresmarti 1587 körül a tolnai iskolába fölment, valószinűleg az ezen időtájt itt említett tanárok alatt tanult. Ő azonban csak egy itteni tanárát emliti alkalmilag; a kit épen az itteni tanárok sorában eddig elfelejtettek, ugy látszik, följegyezni, vagy csak nem jól, nem teljes nevével jegyezhették fel. Ezen tanára Debreczeni Borégető Miklós volt, ki keresztnevénél és koránál fogva talán azonos lehetne a tanárok sorában előbb említett Katona Miklóssal, s kinek e szerint teljes neve: Debreczeni Borégető Katona Miklós volna. Ugy látszik 1587 körül, mely évnek elején még a wittenbergi egyetemen találjuk mint tanulót beirva, jött Tolnára, s ekkor 1588-ban az akkor 16 esztendős Veresmarti Mihály tanárai egyike volt [2]).

[1]) Lampe i. h. 667. Bartholomaeides Memoria 42. 71. 80 s köv. — Frankl hazai és külföldi iskolázás 167.

[2]) Bartholomaeides i. h. 83 emlitett debreczeni Boregego Miklósa kétségtelenül azonos Veresmarti Borégetőjével.

Felőle beszéli Veresmarti, szólván a hitvitákban való fogásokról és elcsavarásokról: Nicolaus Borégető Wittenbergus kalvinista mesterünk Tolnán, a disputatióban e féle czigánkodásokat, mint valami főtudományt regulákkal tanitotta s iratta velünk, mintegy öt vagy hat árkus papirosig [1]).

Nyilván tehát Borégető Veresmartinak szónoklattani, rhetorikai tanára volt, vagy a polemiát, hitvitatást tanitotta. Az utóbbi akkor kétségtelenül fontos tantárgy volt, midőn a vitázó hitfelekezetek arra fektették a fősulyt, ki győzi le a másikát a napi renden levő irodalmi vagy szóvitákban.

És Veresmarti is valóban kitűnő eredménynyel tanulhatta, mint későbbi egész életén át irásban és szóval folytatott hitvitái tanusitják.

Máskép is Veresmartinak már otthon és Tolnán egyaránt bő alkalma volt ily vitákat hallani. Sőt valószinű, hogy ezekben akkor része is lehetett.

Már Veresmarti Illés alatt nagy vitatkozás keletkezett volt az alsó-baranyai kálvin-felekezetüek és sociniánusok vagy unitáriusok között. Ezek vezére Alvinczi György Nagy-Harsányban ezen vitatkozásnál akkor szomoru véget ért. Ellenfelei, a kálvinisták, legyőzték és felakasztották. Mire a török felhasználva az alkalmat, nagy sarczot s uj évi adót vetett az egész megyére [2]).

1588 körül, midőn Veresmarti Tolnán volt iskolában, ujra ott ütött ki a nagy vita a tolnai

[1]) Intő és tanitó levél 217.

[2]) Lampe i. h. 671.

kálvin-felekezetűek s a pécsi ariánusok vagy unitáriusok közt. A pécsiek Tolnán át jártak a híres földvári vásárokra. Valószínűleg ott akkor már kezdék hintegetni kalvin-felekezeti szállásadóiknál az ujabb tant. Décsi Gáspár a tolnaiak prédikátora meghallván ezt, megtiltotta híveinek, hogy szállást adjanak a Krisztus istenségét tagadó eretnekeknek. Ezek csakugyan megtagadták a pécsiektől a vendégjogot. Senki sem merte az átutazó pécsi embert szállásra fogadni. Ez akkor szokatlan nagy sértés és embertelenség vala. A pécsi ariánusok Válaszkuti György prédikátoruk tanácsára, küldöttséget menesztettek Tolnára, és levélben is felhívták a tolnaiakat nyilvánosan tartandó hitvitára. A tolnaiak a vitát visszautasították. Az iskola ifjusága azonban beleártotta magát. Ők intéztek választ levélben a pécsiekhez. Ezek visszautasítják a tanulók durván s ocsmány szavakkal sértegető csunya levelét, melyet, ugymond, az iskola rájok írt. Elpanaszolják annak mocskos és itt tisztességesen csakugyan nem könnyen ismételhető kifejezéseit. Mire végre a híres Skaricza Máté fölveszi s megtartja velök az ismeretes vitát[1]).

Veresmarti akkori tolnai iskolatársai közűl ismerjük még Tolnai Rasoris vagy Borbély Istvánt, később 1612 körűl samarjai prédikátort, kit ira-

---

[1]) Tudom. Gyüjtem. 1829. VI. 31. — És Veresmarti Intő s tanitó levél 156. részletesen szól a pécsi ariánusok, a Krisztus istenségét tagadó és sz. Háromságot káromló eretnekekről, ugymond, amint őket a kálvinisták is kieretnekezik. Nyilván neki is része volt akkor, már ifjuságában ezen vitákban.

taiban közel földijének és régi igaz kálvinista tanulótársának nevez. Hasonlón említi, mint laskai születésű földijét és régi társát: Bató Istvánt, 1619. körül Győr melletti patabázi prédikátort, ki kálvinistából, ugymond, lutherré lett. Sőt nevez még egy Szerafi nevű predikátort is, mint régibb ismerősét, ki valószinűleg szintén a fennebb említett Szerafi, akkori tanító ivadéka lehetett [1]).

---

[1]) Megtér. hist. 175—6 és 300.

III.

Veresmarti a debreczeni főiskolán. — Tanárai és tanulótársai. — A debreczeni deákok háboruba vonulása. Veresmarti növekvő buzgalma. — Vallási kételyei. — Czeglédi, kecskeméti és körösi iskolamestersége és prédikátorsága. — Kőrösi híveivel menekül az ellenség elől Mátyus földére Irmelyre.

Ámbár a tolnai főiskola azon felsőbb tanintézetek egyike volt, honnét, mint láttuk, a növendékek további kiképzés végett egyenesen a külföldi felekezeti akademiákra küldettek; Veresmarti Mihály azonban valószinűleg innét mégis nem külföldre, hanem csak a debreczeni főiskolába ment [1]). Egy-két év mulva legalább ott találkozunk vele. Nem ismerjük ugyan a közelebbi körülményeket, melyek Veresmartit Debreczenbe vitték. De kétségtelenűl a debreczeni tanoda már akkor is a tolnainál magasabb tanintézet lehe-

---

[1]) Csak elnézésből áll tévesen Franklnál »Hazai és külf.« iskolázás 15. lapon. Veresmarti Mihály, János helyett, mint heidelbergi tanuló. A nevezett szerző közléséből tudom, hogy állitása, nem valamely ismeretlen kutfő nyomán, hanem egyszerün a névnek leirás közt eltévesztéséből történt. Határozottan ugyan nem tudjuk: járt-e e közben a külföldön vagy sem. Iratai szerint még is valószinübb, hogy nem. Ellenfelei vitái közt, ismételve a külföldi akademiákra, s azok tanáraihoz utasitják. Gunyosan veti viszont szemökre, hogy ők ott tanultak, még sem képesek őt megczáfolni. Ezen főiskolák kiadott jegyzékei sem ismerik Mihályt, ámbár több Veresmartit emlitenek.

tett, midőn Veresmarti tanulmányait bevégzendő, oda ment.

Debreczenben a bővebb egyháztörténetet, mint tudósít, különösen Taraczk János tanártól tanulta, kinek előadásai nagy hatással voltak rá. Iskolatársai közűl említi Szegedi Lőrinczet s a nagygyőri származásu Szegedi Jánost és Szegedi Dánielt Az utóbbi mint debreczeni predikátor is ösmeretes, hol 1620-ban halt meg.

Beszéli, hogy akkor társai közűl sokan elhagyva az iskolát, a török háboruba mentek, és nehányan közűlök Keresztesnél elestek[1]).

Taraczk János Debreczenben már mintegy 1588 óta tanított. 1598-ban a wittenbergi, következő évben a heidelbergi akademiákon járt. Szokás szerint a tehetségesebb iskolamesterek egy-két évi tanítás után, még a külföldi akademiákra is kiküldettek. 1592-ben, a debreczeni főiskola legrégibb anyakönyve szerint, Taraczk már ismét Debreczenben a főiskola igazgatója, rectora volt; 1598-ban pedig szatmári pappá lett [2]).

Szegedi Lőrincz Veresmartinak említett iskolatársa is már 1589-ben fordul elő az anyakönyvben, mint tanító és segédtanár. A következő 1590-ben ismét Szegedi Dávidot és Jánost, és ugyan ezen évben találjuk ezekkel egykorulag beírva Laskói Istvánt, ki valószinűleg Veresmartinak Tolnán emlitett Las-

---

1) Megtérése hist. 1 és 2. lap.

2) Lampe i. h. 633 és 614. s a debreczeni főiskola legrégibb anyakönyve kézirat mása Révész Imre szivességéből közölve.

kai Bató István földijével azonos. Hasonlón előfordul egy évvel előbb a szintén ott említett Tolnai Rasoris Borbély István. Azonkivül egy Veresmarti Andrást és Herczegszőlősi Jánost is találunk ekkor beirva. Veresmarti Mihály nevét ellenben sehol sem leljük benne, ámbár határozottan emliti mind nevezett tanárának, mind ottani iskolatarsainak nevét, valamint az évet is, hogy ekkor 1593-ban nehányan az iskolát elhagyva, távoztak a háboruba [1]).

Valószinű tehát, hogy az anyakönyvben, melynek eredetie ugy is elveszett és csak egy 1680-diki másolata maradt fenn, — Veresmarti Mihály neve vagy egészen kimaradt, vagy hibásan beirva Veresmarti András, sőt lehet, talán a Herczegszőlősi János alatt is volna keresendő, miután azt is tudjuk, hogy Veresmarti Illés herczegszőlősi predikátor fiai, s ezek közt Mihály is, a Herczegszőlősi nevet, nem atyjok, de szülőhelyök nevét használták.

Veresmarti Mihály tehát, ki még 1588-ban Tolnán tanult, 1590-től fogva mintegy 1596-ig Debreczenben járhatott iskolába: Békesi György, Taraczk János és Debreczeni Veresmarti János tanárok rectorsága alatt.

1596-ban ott találjuk még beirva Súri Mihályt is, mint iskolai seniort; ki később Veresmarti viszon-

---

[1]) U. o. — Hogy a debreczeni iskolában tanult, bizonyitja ezt szintén az Intő s tanitó levél czimű munkájának a m. nemz. muzeumban létező példánya czimelőző lapján található ezen saját kézirata: »† Eruditis Dominis Debreczinae Scholae alumnis, ejusdem quondam alumnus author mittit.«

tagságos életében, mint pályatársa és utódja, majd barátja, majd vitázó ellenfele nagy szerepet játszott.

Ezen időben vette kezdetét azon nagy és hosszu háboruságok és felkelések sora, melyek akkor számos éven át folytonosan tartottak. A törökön nyert sziszeki és pákozdi csaták az alföldön, és a füleki győzelem a felföldön uj reményt keltettek a nemzetben. A győzelem hire lelkesedést ébresztett az egész országban. Az ifjuság mindenfelől a zászlók alá sietett.

A debreczeni diákok is lelkesedve tanakodtak, irja Veresmarti; és többen odahagyva az iskolát, 1593-ban Szegedi Lőrincz társuk vezetése alatt távoztak a hadba. A tanulók száma egyszerre 45-ről 17-re apadt. Közűlök nehányan ott is vesztek, mint megjegyzi, a keresztesi csatában 1596-ban [1]). A debreczeni iskola említett anyakönyve meg is nevez néhányat ezen ifju hősök közűl, kik Keresztesnél akkor elestek, ugymint Décsi Gáspárt és Jánost, s Aszalai Istvánt.

Társai biztatták és hivták Veresmarti Mihályunkat is, menne velök. Nem birhatták rá. Annyira megragadta volt már őt vallásos érzete, annyira elfogult volt felekezeties büzgalmában, hogy iskolatársainak »késztetésökre, ugymond, tőlem csak azon válaszok lett, nem megyek! mert csak török ellen vagyon még had. De ha pápisták ellen lészen, jószívvel elmegyek. Nem tudom, vihetem-e szándékomat végbe, nem-e? Akár vihessem pedig akár nem, de

1) Megtérése hist. előbb i. h.

bizony minden igyekezettel azon leszek, hogy miattam közülök sokan meghaljanak. Azután én is az Ur Istennek vigan adom lelkemet.«

A buzgó fiut, ki gyermekkorában megindulással könyekre fakadva énekelte a zsoltárokat, most már annyira áthatotta a buzgalom, hogy »ennyihányszor megujított fogadással, mondja, köteleztem magamat az Uristennek, hogy csak segítsen hozzá lelki ajándékaival, egész éltemben híven és fiui engedelmességgel szolgálom ő szent felségét.« Mélyen ájtatos lelkében az önmegtagadó szerzetes-élet tökéletessége után sóvárgott: »Ugy éreztem magamat, hogy ha pápisták lettünk volna, most barát volnék« mondá egykor Súri Mihály barátjának, ki maga is azt válaszolja: hogy Debreczenben tanultában, de még később is ugy volt, hogyha vallásuk aféle szerzetet szenvedne, baráttá lett volna [1].

Nem tudom mennyire igaz s alkalmazható volna erre egy, a debreczeni iskolában ugylátszik jártas, ujabb irónak azon állítása, hogy a debreczeni iskola ujabb időkig is eléggé puritán volt a puritanismus valódi tisztasága nélkül, eléggé zártkörü és rideg a kolostori asketismus gyakori műveltsége és emelkedettsége nélkül [2]. De hogy az uj tan sem volt képes a buzgó ifjakban az általa ellenzett asketai és szerzetes életnek óhaját elnyomni, Veresmarti és Súri ezen példája mutatja.

Veresmartiban ezen buzgóság azonban mind-

---

[1]) Megtér. hist. 1 és 36.

[2]) Szana Csokonai életrajzában.

inkább s egész a vértanuság óhajáig fokozódott. Küzdeni kivánt a bálványzók, a pápisták ellen, ugymond, szenvedni hiteért és vallásaért. Mint Saul a keresztényeket, vágyott ő is kiirtani a máshitüeket.

Nem sokára vágya majdnem kétszeresen is teljesedett. Előbb saját felekezetének csaknem vértanuja lőn. Utóbb csakugyan mint Saul, az általa üldözött vallás miatt, a halállal fenyegetés és halálra keresés félelmeit állotta ki lelkesülten.

De ezen hitbuzgósága, mélyen vallásos és ájtatos kedélye nem is nyugodhatott meg többé vallásfelekezete hitében, nem tanításában és vallásgyakorlatában. Valamint a vértanuságot szomjuhozta, a mint az önmegtagadó tökéletesebb istenes és szerzetes-élet után sovárgott: ugy megragadta őt az élet szentségének vágya. Nem volt őt többé képes kielégiteni vallása. Azontul kereste volna a magasabb vallásos életben eszményét. Majd kételyek támadtak fogékony aggályos lelkében, melyeket ismét nem volt neki képes vallása megfejteni, nem tudott lecsillapitani. Minél mélyebben ereszkedett annak hittanulmányaiba, annál nagyobb kételyeket keltett ez benne; annál nagyobb és megmagyarázhatlanabb ellentétek merültek fel előtte a régi őskeresztény hitélet s az uj hittan közt.

Első kelté föl benne ezen kételyeket az egyháztörténet mélyebb tanulmánya.

Amint tanára, a tudós Taraczk, az anyaszentegyház históriájából, ugymond, a sok szép régi dolgokat előadta, melyeket addig még nem hallott vala,

ugy mindinkább megtántorodott hite és felekezete vallásában.

Midőn hallá az ős egyháztörténet első fejezeteiben, az ős keresztény egyházak keletkezése történetében mikép fedeztetett fel például oly csodálatosan a Megváltó keresztfája sz. Ilona császárnő által. Mily csodákat mivelt. Mikép győzte le a kereszt jele által, az in hoc signo vinces kijelentésre Konstantin császár ellenségeit. S a mint hallá tovább Julián a hitehagyott császárnak, a nicei zsinatnak, az első szent atyáknak történetét, az első hittéritők és vértanuk a szerzetesek és remeték: egy Athanasius és Narcissus, Charemo és Pambo, Origenes és Dénes életét, s a szentek csodatételeit az első századok egyházirói Eusebius s folytatói után előadatni, ez által mindinkább megakadt hitében. A kereszt és a szentek tiszteletének, ugymond, méltó voltát, a csodák igazságát, a tökéletesebb önmegtagadó szerzetes és papi élet méltóságát, mit eddig csupán gúnynyal hallott említtetni, kezdé már sejteni; és föllelkesült magasztos elragadó példájokon.

Sokáig bensőleg tünődött csupán. Nem tudta magának megfejteni, megmagyarázni, mikép lehet az, hogy mint igaz keresztényekről szól ezekről tanára s a történet?! Szenteknek mondja őket?! Becsülettel beszéli, ugymond, rólok a régi ekklézsia igaz históriájából azon dolgokot, melyek kész pápista dolgok! Tehát pápisták voltak azok is? S mi vagyunk a tévelygők s eretnekek? Mert, ha az jól esik, ugy a mi dolgunk leszen roszul![1]).

1) Megtérése hist. 3—5 lap.

Majd külsőleg is kitört s nyilatkozott már aggodalma. Midőn iskolatársaitól, nevezetesen a nagygyőri származású Szegedi fiuktól, Jánostól és Dánieltől, kik közül az utóbbi, mint mondók, később debreczeni prédikátorrá lett, beszélni hallott a katholikusokról, kiket ők közelebbről ismerhettek szülőhelyökön, — az ő szokásaikról, vallásukról egyetmást; — mindez erősen megragadta figyelmét, mélyen érdeklé őt. Majd kitört belőle is. Elmondá ő is nekik e felől gondolatait, kétségeit.

Válaszul nyerte tőlök: Bizonyos dolog ám, ugymondák, hogy a pápistákkal az ekklézsiáról nem bátorságos disputatióba eredni. És ugy vagyon, folytaták, hogy ők kéthárom szóváltás után mindjárt oda akarnak minket vonni. De nekünk azon kell lennünk, hogy onnan elrántsuk őket s a beszédet másba üssük.

Mindez nagy szöget ütött Veresmarti fejébe s. Mi oka lehet annak? kérdé. Ha igazságunk vagyon a pápisták ellen, nem kell abban szaladásra utat néznünk, cselhányással élnünk.

A dologra jobban vigyázott, irja, ezután. De ezeknek már és több hasonlónak hallása ujitotta s öregbítette szivében az akadékot[1]). A mint ő rendesen és jellemzőleg igy akadéknak nevezi vallási kételyét; és nem csak ő, hanem a hitujitás közt ezen akadékokkal egyre s annyira küzdő más korabéliei is[2]).

1) Megtérése hist. 2.

2) A könyvek czimein is a hitakadék stb. szaktani kifejezés jön már elő. Igy irja csepregi Jurkovics Mihály kolosvári lakos, Perkinusnak általa magyarra forditott munkája czimén: A lelkiismeret akadékairól. Amsterdam 1648.

Vallási akadékait azonban elnyomva, ámbár azok időnkint ujra s ismét felmerültek, mindez nem gátolta őt sem vallásfelekezete iránti hűségében, sem buzgó lelkesedése- és szolgálatában; kész volt mindig nemcsak ügyét védeni, tanítását terjeszteni, hanem az ellenhitüeket is megtámadni, vallásának, ha kell, vértanujává lenni. A minthogy nem sokára majdnem azzá is lőn.

Amint azért Debreczenben mintegy 1596 körül tanulópályáját bevégezte, előbb Czegléden, majd Kecskeméten és Kőrösön iskolamesterré — s az utóbbi helyen, valósziníıleg már 1599 előtt, prédikátorrá is lett [1]).

Mintegy négy év alatt tehát három helyütt szolgált, és talán négyféle változás érte, miután az utóbbi helyen, Kőrösön prédikátorrá is lőn. És lehet, hogy közben ekkor, vagy még előbb, talán a tolnai iskolán is, még segédtanító volt. A mint említők, hogy Veresmarti Illésnek Mihály fia is itt tanitó volt. Ezen gyakori és rögtöni változást bizonyára inkább Veresmarti személyének becse és kapós-volta okozta, mintsem állhatatlanságának volna tulajdonítható.

Az egykoru történetadatok nyomán tudjuk, s ezen történetünk fonalán is látni fogjuk, mily kapósak és keresettek voltak akkor a tehetségesebb fiatal iskolamesterek az uj hitfelekezeteknél, midőn ezek

[1]) Megtérése 5—6. — Neve az emlitett városok történetében nem fordul elő. Hornyik szerint »Kecskemét város tört. II. 116. a város jegyzőkönyvében 1594-ből »Mihály uram predikátor« emlittetik, kit Hornyik Kecskeméti Végh Mihálynak vél.

vallási életök egyik fősulyát épen a tanításra, az iskolára helyezték.

A kitünőbb tanulók már tanpályájok alatt segédtanitók lévén, a községektől előre meghivást nyertek az iskolamesterségre. Sokszor ezek költségén is neveltettek e czélra. Gyakran versenyeztek a gyülekezetek a tehetségesebbek megnyerésében. A jelesebb iskolamesterek egyszerre több helyről is vettek meghivást, és pedig nem csak iskolamesterségre, hanem papságra is, melyet többnyire alig egy-két évi iskolamesteri szolgálat után elnyerhettek. Máskép is az iskolamesterek mintegy segédlelkészi minőségben állottak a prédikátorok mellett, s a hivatal mint ilyen, nagyobbára csak átmeneti állás volt. Ezt házi szabályaik is ilyen átmeneti állásúl tekinték a prédikátorságra vagy a külföldi magasb iskolázásra, hogy erre a szükséges költséget megszerezhessék.

A herczegszőlősi zsinat egyik czikkelye szorosan meghagyja, hogy két-három esztendőnél tovább az iskolamesterséget megtartani tilos, nevezetesen azoknak, kik külföldi iskolákra küldetnek. Minél gyakoribb alkalmat kellett másoknak is nyujtani és módot adni, hogy erre magoknak költséget szerezhessenek, s a papságra előkészülhessenek [1]).

Veresmarti is tehát buzgalmánál és tanultságánál fogva gyakran felhivatva és megkerestetve változtathatta ily hamar iskolamesteri állását, és jutott korán prédikátorságra.

De ezen állásában sem maradhatott soká Kőrösön.—Rövid időn, mint írja, a hadak miatt Kőrösről

1) A herczegszőlősi zsinat XXXII. czikk. Lampe i.h. 301.

mind városostul ide felfutánk, és én Mátyus földében egy mezővárosocskában telepedém meg Irmelt, Nyitrán egy mértfölddel alul [1]).

Ezen esemény valószinüleg 1599-ben következhetett be, midőn a töröktatár-hadak Magyarországot tüzzel-vassal pusztitva raboltąk, hosszában széltében, mindenütt nagy rémülést keltve. Más had, ugylátszik, e vidéket ezen időtájban az 1596-diki mezőkeresztesi csata óta nem háborgatta.

Ezen pusztító hadak elől futhattak Kőrös lakói is Mátyus földére, Pozsony és Nyitra vármegye Duna- és Vágközi igy nevezett vidékére. A török és tatárseregek ezen tájékot is pusztitották ugyanazon időben. De lehet, hogy innét már az alsó vidékre visszavonultak, midőn Veresmarti hiveivel ide költözött a Kőrösre közelgő had elől.

Nevezetesen az általa nevezett Irmely, mai nevén Ürmény mezővároskáról is, hol Veresmarti megtelepedett, említi az egykorú történetiró Isthvánffy azon körülményt, hogy vidékén, hegy-völgyes kies határában, nagy tavai és erdei között ütötte fel Ibrahim fővezér eme hadjáratok alkalmával táborát, mint itatásra és tüzelésre alkalmas helyen [2]).

Lehet, hogy ezen táborozás által pusztult el a helység, és hogy azt népesiték meg akkor ujra mindjárt a prédikátorukkal Veresmartival itt megtelepedett kőrösi menekülők.

1) Megtér. 6.

2) Isthvánfi Hist. XXXI. Katona Hist. crit. XXVII. 615.

IV.

Veresmarti irmelyi prédikátorsága. — A vallási állapotok, az itteni hitujitási mozgalmak s előmenetek, a Kálvin-felekezeti virágzó községek és nevezetes prédikátorok. — Az ellen-reformatio kezdete.— Veresmarti kitörései a katholikusok ellen. — Az ürmény Ilmeriék általi feladása. — Forgách Ferencz nyitrai püspök az országgyülésről meginteti Demjén követ által. — Veresmarti ellenállása.

Midőn Veresmarti a XVI. század végén hiveivel Mátyus földén Irmelyen, a mai Ürményben, megtelepedett, a reformatio itt már mindenfelé elterjedt, és mély gyökeret vert vala.

Irmely mellett egyfelől Komjátin Huszár Anaxius Gál állította fel 1668 körül a hely hatalmas urai, a Forgáchok pártfogása alatt a hitujitás terjesztésén dolgozó nyomdáját.

Másfelől Irmely felett Semptén, majd Galgóczon Bornemisza Péter nyomdája dolgozott később hasonlón a Thurzók és Balassák védelme mellett.

Oláh és Verancsics érsekek hasztalan küzdöttek ellenök. Kiüzetve egy helyről, a másikon annál erősebb állást foglaltak. Telegdi Miklós az érseki helynök azért szintén nyomdát is állított már ellenök. De ez egyelőre mind hasztalan volt. Mindez már is elkésettnek mutatkozott.

A legnépesebb és legvirágzóbb magyar városok és helységek templomai és iskolái majdnem kizárólag a hitujítók és itt, nagyobbára a kálvin-felekezetüek kezében voltak. Többnyire jól iskolázott, külföldi akademiákon tanult, tudományosan képezett irodalmilag művelt és munkás, a hitvitákban gyakorlott jártas, ügyes és buzgó prédikátorokkal s iskolamesterekkel voltak ellátva.

Veresmarti szomszédságában Komjáton a prédikátor ekkor Dobronoki Miklós a dunáninenni terjedt és virágzó superintendentiai kerület superintendense volt. Tekintélyes, már aggkoru férfiu, ki közszeretetnek és bizalomnak örvendett; bár akkor öregsége miatt gyarlóbb, s ugylátszik, irodalmilag is és hittanilag kevésbbé művelt és tudományos ember volt.

A superintendentia több senioratusi kerülete akkori seniorjai közül említtetnek Veresmarti által: Puha Pál felekezetének heves buzgó hive; Csatári Gergely vagy András mosonyi predikátor, szelidebb lelkü s nagyobb műveltségü egyéniség, Csene vagy Czene Péter somorjai predikátor, felekezete confessiojának ismeretes kiadója. A többi prédikátorok közül nevezetesebbek voltak: Hollósi Márton nagyszombati; ennek utódja, előbb jókai prédikátor: Rátkai György, Nemesnépi Dániel, szőlősi, majd komját prédikátor.

Nevezetesebb ez időbeli iskolamesterek voltak Süri Mihály Komjátin, Taksonyi Péter és Patkó Tamás Nagy-Szombatban, Samarjai János, Kanizsai Pálfi János Somorján, Péczelyi Király Imre Komá-

romban, stb. Ez utóbbiak is majdnem mindanynyian, — kikkel Veresmarti életében még gyakrabban találkozunk, hasonlón kitünőbb képzettségü, a külföldi iskolákon járt, irodalmilag is vagy hitvitáik által kitünt egyéniségek voltak; s akkor itt rendre egymást érték majd a prédikátori, majd seniori és superintendensi hivatalokban.

Gyakran, s esztendőnkint többször is összegyülekezvén a kerület papjai, tanítói hiveikkel népes zsinatokat tartottak, melyek a belső kormányzati ügyeken kivüli papavatással és vizsgákkal, nyilt vitatkozásokkal voltak egybekötve.

Mindez nagy lendületet, élénk életet adott volt akkor a hitujitásnak, melyet a vidék hatalmas földesurai támogattak: a Forgáchok és Balassák, Thurzók és Ungnadok, Berényiek és Nyáriak, Nádasdiak és Révaiak, Zerdahelyiek és Apponyiak [1]. Ezen a hitujitás mindannyi itteni hiveinek földesuri hatósága és parancsa, gyakran önkénye vagy érdeke, s ha kellett, erőszaka és fegyvere képezte itt is a hitujitás egyik legerősebb istápját; a mint jószágaikon a templomokat lefoglalták, alattvalóikat a hitujitásra kényszeriték, a prédikátorokat erőszakkal is behozták.

Annál szomoruabban állott a katholikusok ügye. Alig volt már a vidéken egy-két községök. Veresmarti Irmely közelében csak Tardoskeddet és Mocsonokot az esztergomi érsek és nyitrai püspök jószágát és azután Surányt említi, és Sellyét, mint a hol még akkor katholikus papok voltak [2].

---

1) Fabó Monumenta evang. III. 148.

2) Megtér. 7—8.

Sellyén is a nehány jesuita-térítő gyengén és változó szerencsével kezdte volt meg ujra működését.

Az Oláh érsek által megkezdett, ugynevezett ellenreformatiónak, a katholika egyház helyreállításának, nem volt sok sikere; legalább nem nagy állandósága. Az ő s utóda Verancsics kimultával az esztergomi érseki szék hosszas üresedése, majd alig hogy egy-két évig tartott betöltése alatt ez is meghiusult. A katholika vallásra nézve ezen oly szomorú állapotok között méltán mondhatta már a század vége felé Telegdi, érseki helyettes, Miklós pápához írt levelében, hogy a magyar egyház végromlása szélén áll. A nagy fáradságok s erőlködések, ugymond, a számtalan veszélyek s gyülölségek, melyeknek kiteszik magukat, küzdve az eretnekek fanatikus törekvései ellen, s az igaz vallás mellett, többé mind mitsem használnak. A főpásztor nélküli nyájat az eretnekek már székhelyén is (akkor Nagyszombatban) megtámadták. Szemünk előtt ragadták el a városban az egyházat, melyben a kiváncsiaknak istenkáromlásaikat hirdetik. Innét nemsokára az ország minden városait, helységeit, faluit és pusztáit mint a legyek ellepik. A katholika hitnek még csak a neve sem marad fenn többé![1]) Ily hangon szól a fájdalom s aggodalom legélénkebb kifejezésével a tudósítás a magyar katholika egyház akkori állapotáról.

Annál kedvezőbbek voltak ezen körülmények a hitujításra nézve.

Veresmarti is eleinte kedvére élhetett velök.

---

[1]) Schmitthnél Ep. Agriens. III. 115.

Amint Irmelyen predikátori hivatalát megkezdette, ő is — ugymond — a közönséges szokás szerint, afélékkel a minemű hitvány gyalázások a község szájában forganak, kímélés nélkül rajtok volt a pápistákon [1]).

Közben ugyan feltámadtak lelkében ismét vallási kételyei is.

Igy beszéli, hogy midőn a szomszéd Komjátiba gyakran ellátogatott, hol ez időben, ugylátszik, nősült is és nejével kis birtokot kapott; — egykor Dobronoki Miklós a superintendens s ottani predikátor jelenlétében, Súri Mihály ottani iskolamesternél, és régi, még debreczeni iskolatársánál, valamely hitvitás, polemikus könyv akadt kezébe. S a mint benne lapozgatva olvasgatott, feltünt neki, ugymond, a kálvinista felelete, melyet az a pápista ellenvetésére adott: No hallottuk azt már régen. Egyebet sem tudtok ti felelni, mindenkor csak azt az egyet mondjátok. A katholikus erre czáfolja: Bezzeg ám, mi mindenkor egyet mondunk, s ez egygyel ellenetek be is érjük. Nem ugy, mint ti, kiknek, mivel igazságtok nincsen, kénytelenek vagytok mindig változtatni. Egyszer egyet mondtok, kiütik a markotokból; azután meg mást feleltek. Abból is kifogyatunk, meg előbb mentek. De mindenből kiforgatunk.

Veresmarti régi kételyei az egyszerű szavak olvastára mindjárt felébredtek. Ujra meg ujra olvasta a helyet, és nem tartóztathatta meg magát, hogy

---

[1]) Megtérés. 7.

Dobronokinak és Súrinak most fenszóval felolvasván, rá ne mondja:

Ez bizony talál!

Súri kérdé: annyira tetszik-e neki a válasz? Veresmarti feleli, hogy bizony igen jól! S idézi rá sz. Ireneus híres mondata hasonló értelmét: Mi ugyanazon tárgyról mindig ugyanazt az egyet mondjuk és azzal öszszhangzólag hiszszük is... Nos de iisdem rebus semper eadem dicimus; consonanter et similiter credimus.

Súri tréfára véve a dolgot, mondá: Azt tartom, hogy erős pápista volnál, ha pápista lettél volna.

Már ezt nem tudom, — válaszolá Veresmarti, — de ha igy mégyen el dolgában (érti a pápistának feleleteit a könyvben), ugy az bizony igen helyén tapogat.

Súri ellenkező véleményben volt. Ő az efféléket, ugymond, semmibe sem veszi, és csak azon van inkább, hogy mit szólhasson ellene.

Veresmartit az ily felelet nem elégíthette ki. Ő ezt az igazság elleni megátalkodásnak vette[1]).

Hanem azért folytatta hiven ő is prédikáczióiban a katholikusok elleni hevesebb kifakadásait.

Büntetlenűl még sem folytathatta sokáig. A szó csakhamar torkára forrt.

Épen azon időtájban a XVII. század elején, a már huzamosb idő óta, ugy látszik, készülőben levő,

---

[1]) Megtérés 6.

ugynevezett ellenreformatiói fordulat is akkor kezdett kitörni az országban s e vidéken is.

A hitujítási mozgalmak által előidézett vallási viszonyok és villongások már is azon fokra jutottak, melyen az ellenállás, a visszahatás, a reactió sem maradhatott el többé.

Az ország népségének nagy része, a fejedelem, az udvar, annak hívei, a kormány, még mindig a katholika vallás hívei voltak. És most, midőn azt mind erősebben fenyegetve látták, ujra erősebben is ragaszkodtak hozzá; majd föllléptek mellette. Az ellenállás egyre nagyobb lett. A szervezkedés mindenfelől megkezdődött. S ezzel bekövetkezett az ugynevezett ellenreformatio.

Mert midőn a hitujítás hívei már be nem érték többé azzal, hogy a főuri pártfogóik hatalmában és hódoltságon levő egyházakat elvették; hogy a nagyobb városok polgárságával az uj hitet befogadtatták, és erre a főurak közötti híveik alattvalóikat is többnyire kényszeritették; — hanem az érseki, püspöki székhelyekbe is beütöttek, s a templomokat itt is erőszakkal elfoglalták: ez által természetesen ellenfeleiket is a végső erőszakos ellenállásra és visszafoglalásra kihívták vagy kényszerítték.

A nagyszombati eset, melyet Telegdi érseki helyettes levele jelez: hogyan foglalják el saját szemeik előtt székhelyeiken is már templomaikat, jelzi majdnem azon fordulópontot is, mely a legnagyobb kikeserítés ezen fokán bekövetkezett.

Igy foglalták el másutt is ekkor a püspöki szék-

helyek templomait, s ezáltal a hitujítás emelkedése tetőpontjára jutott.

A küzdelem erre ujra hevesebben megkezdődött. S a mint ezzel az erőszak terére lépett, most a hitujítóknak kellett mindig a rövidebbet húzni. A század kezdetén túl mind erősebb ellenállásra találtak. Sőt egy és más helyütt ismét a visszafoglalás is már megkisértetett.

Az ország lakosainak többségét ekkor is, mint mondók, kétségtelenűl még a katholikusok képezték[1]. De az urak, a nemesek, a polgárok között oly erősen elterjedt a lefolyt század zavaraiban az uj tan, hogy a világi rendek reformált része számra jóval felülmulhatta a másikát.

A katholikusok többsége mellé azonban egyszerre oda állott a hatalom, a fejedelem és a kormány. Mely ugyis már régebben nehezen viselte a zavarokat, az ellenállást, melyet neki a hitujítás okozott; erősebb támadó és foglaló lépéseivel még inkább nevelve az akkori országos nagy bonyodalmakat.

A vallási küzdelem ezáltal egyszerre hatalmi kérdéssé is lett.

A mozgalom úgy tünt fel, mintha tervszerűleg kiszámítva, combinálva indult volna meg, miután az először Tirolban a dynastia azon ága által indíttatott meg, mely most a birodalom trónjára jutott.

Azóta tehát, hogy Veresmarti Mátyus-földére Irmelybe vagy Ürménybe költözve, ott prédikátoros-

[1]) Lásd Szalaynak is ezen véleményét. Magy. Tört. IV. 431.

kodott, nehány év alatt az országos események itt is uj fordulatot adtak a vallásügynek.

Nyitrán, Irmely közelében, épen Forgách Ferencz a magyarországi ellenreformatiónak egyik legerélyesebb férfia ült a püspöki széken, ki ez időben már mindenfelé megkezdette a vidéken a katholika vallás helyreállítását. Megyéjében, jószágain, a hol csak szerét tehette, visszahelyezte a katholikus papokat, helyreállította az egyházakat.

A sellyei jesuitákat pártfogása alá vette, Pázmány Pétert 1600. elején magához udvarába hívta; és megkezdé velök térítéseit, hitvitáit, a templomok visszafoglalásait. Székhelyén Nyitrán ekkor 1602-ben, két jesuitával, köztök valószinűleg Pázmánynyal is, oly erélyes téritői egyházi beszédeket tartatott, hogy magával, a hozzája csatlakozott néppel a püspöki székhelyébe befészkelt prédikátorokat a városból kiüzette, a templomokat visszafoglaltatta [1]).

Hasonlón a szomszédban Galgóczon a Thurzók egyik vára s birtoka főhelyén a királyi helytartó Pethe Márton kalocsai érsek által, a ferencziek zárdáját és templomát visszafoglalta, melyet előbb a Thurzók sógora Ungnad Ádám német tábornok a barátokra gyujtott, és belőle őket kiüldözve, az ágostai felekezetüek számára lefoglalt vala [2]).

Ezen események közepett nem kis bátorság kellett hozzá, hogy Veresmarti folytassa a katholikusok elleni kifakadásait s izgatásait.

1) Frankl Pázmány I. 616.

2) Fabó Monum. Evangelicor. III. 140. Alexii Thurzo gener Ad. Ungnad paulo durior in monachos Galgóczenses quorum claustrum in cineres redegit.

Forgách püspök is végre hallott és értesült felőle.

Irmelynek, vagyis mai nevén Ürménynek ura akkor, mint Veresmarti tudósit, Irmelyi István, de helyesebben írva Ilméri István volt.

Az Ilmériek régi és nevezetes nemzetsége azonos a mai Ürményi-családdal. Sajátságosan hasonlón, mint a helység az Irmelyből Ürményre, ugy a család az Ilmériből Ürményire változtatta nevét. A Veresmarti által említett Irmélyi István mint e néven második jön elő a nemzetség származási sorrendjében, és tőle ágazík le egyenes vonalon a maig virágzó család is [1]).

Ilméri István buzgó katholikus volt. Ősei közé számita az egykori hires kalocsai érseket Jánost. És nagybátyja Imre, akkor nagyváradi prépost volt. A Forgách-családdal is, ugy látszik, már eredetileg rokon, Ferencz püspöknek benső hívei közé tartozott.

Nem állhatván többé Veresmartinak a katholikusok ellen szórt kifakadásait, bemondogatta, ugymond Veresmarti, a nélkül, hogy ő sejtette volna, Nyitrán a püspöknek.

Egyszerre csak Veresmarti arról értesül, hogy Irmelyt léte a püspöknek igen ellenére van, ugymond, mert sokat káromkodom. Haragszik rám, fenyeget, hogy bevitet. Jobb, ha gondot viselek magamra.

Veresmartit azonban e fenyegetés nem ijesztette el. Folytatta tovább is támadásait. Forgách az alatt Pozsonyba ment az 1604-diki országgyülésre,

---

1) L. Nagy Iván Magyarorsz. családai V. 229 és XI. 428.

mely rá s az általa képviselt vallásügyre nézve oly végzetessé lőn. — Itt is ujra értesült azonban elkeseredett országgyülési vallás-küzdelmei közt Veresmarti bátor s merész ellenséges támadásairól.

Megbizta azért Dömjén Jánost, Irmely melletti nyitra-ivánkai előkelő nemes birtokost, — ki akkor, ugylátszik, a vármegye egyik országgyülési követe volt, és Pozsonyból az országgyülésről hazatért a husvéti ünnepek előtt, — hogy intené meg Veresmartit, ha nem tartózkodik a katholikusok bántalmazásától, meg fogja őt fenyittetni.

Dömjén, ki maga is kálvin-felekezetü volt, és csak később tért meg, mint Veresmarti beszéli, nyilván mint Forgách hü embere, amint hazatért Pozsonyból, mindjárt Veresmartihoz ment, még a böjtben, ugymond, s azzal köszönté őt, hogy Pozsonyból országgyülésről bizony rosz hirt hozott neki. Mert a nyitrai püspök ott azt beszéli, hogy husvét napján házánál békével a kokonyát (tojást) bizony meg nem eszi Veresmarti. Én azért, ugymond Dömjén, azt adnám tanácsul, hogy más helyről gondolkodván, viselnél gondot magadra.

Veresmarti meghallgatta még bővebb beszédét is, melylyel valószinüleg az országgyülésen a hitujitás ügyében keletkezett akkori elkeseredett vitákról s a rosz kilátásokról tudósithatta. De mindezzel Veresmarti nem hagyta magát elijesztetni. Sőt bátran Dömjén elé lépve válaszolt:

Termetedre képest nagyra volnál méltó, uram! Azért ha királyod egy végháznak gondját reád bizván, azt az ellenségnek csak fenyegetésére is pusz-

tán hagynád, mit érdemlenél? Az én Istenem is engemet a bálványzók közibe ugy rekesztett, mint egy kertben, körös-körül Suránban, Tardoskédden, Selylyén, Mocsonokon rajtam itt s itt mindenütt már pápisták vannak. De csak fenyegetésökre is felkeljek-e? S az én gondviselésemre bizott nyájat farkasok prédájára hagyjam-e? Nem cselekszem! Látod, oly kézzel lábbal vagyok, hogy kaszára kapára vagy kardra, kópjára termettem inkább, hogy sem pennára. Vasat (érti bilincset), esztendeig, tovább is elpengethetek. Vársöprést, kertásást, egyéb munkát felvehetek. Egy nyomot sem megyek!

Dömjén ezen lelkes beszéden rá álmélkodva, ugymond, válaszolá:

Az Uristen éltessen, uram! Azt én szinte nem vártam volna, de akarom (óhajtom). Nem is szólok én e felől többet.

Dömjén távozott, és a husvét is szerencsésen elmult a nélkül, hogy a fenyegetés teljesült volna. A husvét napja eljöve, a mi keveset főztek vala, azt békével el is költők, irja erre Veresmarti. De az aratásnak utólja lőn, ugymond, szerencsétlenebb.

V.

Veresmarti elfogatása s a nyitrai várba vitetése Forgách püspök által. Levélváltása a püspökkel. — Forgách Ferencz nyitrai püspök, később esztergami érsek és bibornok vallási küzdelmei s államférfiui pályája jellemzése. — Az 1604. ország-gyülésen a bécsi békekötésben és Rudolf és Mátyás közti versengésben fellépése. Illyésházi és Thurzó ellenében folytatott harczai.— Politikai s vallási hatása és befolyása.

A vallásügyre nézve oly nevezetes 1604-dik országgyülésnek bezárásával, mire Forgách püspök az elkeseredett vallásviták után pártja élén a győzelmet kivívta, és május hóban a király által a vallási törvényczikkeket is már szentesítette, Nyitrára hazatért, Veresmarti elleni fenyegetését is csakugyan nem sokára végrehajtotta.

Mint Veresmarti tudósít, az aratás idején kijött érte a nyitrai várőrség porkolábja Gradéczi Mihály fegyveres kiséretével, neház magával, ugymond, s engemet kedvem ellen is föltevén a kocsira, Nyitra városába bevitt.

Veresmarti a mint Nyitrán a várban bezáratott, fogságában azonnal tollat kérve, irt a püspöknek, kérdőre vonva őt, és fogságának, ugymond, okát tudakozván nála. A püspök nem maradt adósa fele-

lettel. Laconicus rövid pár sorral épen oly határozottsággal ugyanazon czédula hátlapján, mond Veresmarti, ilyen irásával tanítván meg: A te fogságodnak az az oka, hogy te egy kálvinista eretnek vagy, ki a Krisztus juhait eltántorgatod és az igaz keresztény hitet gyalázod hallgatóid előtt.

Ezen valóban nemcsak lapidarisan rövid, de kemény sorok is jellemzik Forgách azon elhatározottságát s ekkori hangulatát, midőn az 1604-diki országgyülésen az ellenreformatio vallásküzdelmét felvéve, kész volt a törvényhozás teréről most, mint cancellár és helytartó, a törvénynek végrehajtását a kormányzatba is átvinni.

De Forgách ezen döntő befolyása, kora vallási eseményeire s ezzel történetünkre is, sokkal nevezetesebb, és mégis eddig ismeretlenebb, — vagy csak hogy mindeddig még megirva nincs, — mintsem hogy itt ellenállani lehetne a kinálkozó alkalomnak, Forgách alakjának lehetőleg teljesebb világitásba helyezése által ezen történetünket is, melynek egyik főalakja, kellőleg megvilágitanunk.

Veresmarti életirata érdekesen az előtérbe állítva mindjárt Forgáchot, viszont csak Forgáchnak, az ő egyházi s államférfiui pályájának és vezérszereplésének jellemzése által nyer kellő világot. S mindkettő ismét viszonosan együtt képes földeríteni akkori országos vallásviszonyaink ezen történetét.

Ez elég indok és mentség arra, hogy itt nehány lapot Forgách jellemzése vesz igénybe.

Forgách Ferencz nyitrai püspök, majd királyi cancellár és helytartó, esztergomi érsek és bibornok, nemcsak Veresmartinak korát annyira jellemző életében, de e kornak vallási és politikai eseményeiben is nevezetes helyet foglalt el.

Egyike a legerélyesebb magyar főpapoknak s államférfiaknak, akkor a katholika vallásnak kétségtelenül legerősebb támasza volt Magyarországon. Ügyét szivvel és észszel, tehetsége egész erejének vasszilárdságával és rendkivüli nagy befolyásával, de nem kisebb eredménynyel is és sikerrel szolgálta.

A hős bajnok Forgách Simonnak fia, midőn 1560- vagy mások szerint 1566-ban született, sebekkel terhelt s a török fogságból kiszabadult atyja majdnem évenkint többször is a törökkel megütközve és csatázva szokott volt hazatérni a táborból, hol inkább, mintsem otthon lakott. Ferencz azonban mint a hatalmas és buzgó protestans főur gyermeke atyja vallásában nevekedett; hasonlón mind számos testvére is: Zsigmond, a későbbi nádor, Mihály, Zsófia, Thurzó György nádor neje s a többiek.

A gyermekekben, ugy látszik, anyjok is Pemflinger Orsolya erősen ápolhatta az uj hitet; mint leánya a buzgó protestans Pemflinger Márk, nagyszebeni királybirónak, ki Luther tanának az erdélyi szászoknál első tevékeny terjesztői egyike volt.

De Ferencz már korán, ifjuságában elhagyta vallását Megtérése körülményeit nem ismerjük. Talán még atyja erdélyi és nagyváradi hadjáratai és táborozásai alkalmával jutott ő is Kolozsvárra a jesuitákhoz, hasonlón mint Pázmány és Kállai vagy Forró

és Dobokai, s más kitünő családok fiai, kik mindanynyian mint bátor előharczosok váltak ki akkor a katholicismusnak Erdélyben ismét kezdődő ezen első iskolájából.

Lehet azonban, hogy már nagybátyjának Ferencz nagyváradi püspöknek és cancellárnak, kora története éles commentáriusai hires irójának udvarában nevekedett katholikussá. Ki a mily változékonynak mutatkozott, elkeserítve pályája eredménytelensége által, politikai pártállásában, oly állhatatos maradt vallásában. S a hitujításnak családja többi tagja ellenében, ugylátszik, nyilt ellensége, sőt üldözője volt. Mig testvére Simon, Ferenczünk atyja, például, kiüldözte a katholikus papokat, és Verancsics akkor egri püspök ellenébe, mint várhadnagya is, annak boszuságára behordta jószágaira a protestans prédikátorokat; addig Ferencz püspök egyetértve, ugylátszik, Oláh és Verancsics érsekekkel a családjánál Komjátin menedéket talált Huszár Gált is, a nyomdász prédikátort, kit a nevezett érsekek már régebben üldözőbe vettek volt, nyomdájával együtt onnét kiüzte [1]).

Talán magával vitte Ferencz cancellár nevére keresztelt unokaöcscsét is Paduába, hol ő élte végső éveit halálaig töltötte, s a jesuitáknál temetkezett is. Ott járhatott a magyarok által sokat látogatott nevezetes iskolába öcscse Ferencz is. Melyben akkor a hires hittudós Bellarmin előbb tanult, s utóbb

---

1) Fabó Monum. evang. III. 160 és Szabó K. Huszár Gál Századok I. 157. Az adat 1570-ben, csak ezen Ferencz püspökre vehető.

mint hitvitató és szónok föllépett. Lehet, hogy már itt, vagy csak később Rómában léphetett Forgách Bellarminnal mint tanárával azon személyes baráti viszonyba, melyet későbbi levelezésök mint régi barátságot említ [1]).

Ugylátszik, Bellarmin ezen tanításának, de minden esetre az ő nagyszerü hittani munkáinak és hitvita-iratainak köszönhette a mély vallási meggyőződést s azon határozott irányt, melylyel a hitujítás ellenében oly kérlelhetlen szigorusággal lépett fel. Bellarmin hires commentariusai mindig készen állhattak kezénél, hogy velök a hitujítókat czáfolja. Mint Veresmartival való találkozása s az ő térítgetése alkalmával is azonnal, mint hallani fogjuk, igy lépett fel velök ellenében.

De Forgách inkább az élet és gyakorlat, mintsem az iskola s elmélet embere lévén, igy nyilatkozott tevékenysége tanulmányaiban is és irodalmi munkáiban. Egy munkájának czime is, s ez az egyedüli adat, melyet ebből jelenleg ismerünk: »De compescenda petulantia haereticorum« az eretnekek pajzánkodása vagy szemtelensége és kihágásai fékezéséről, —inkább az életnek szólt. Aminthogy e tan alkalmazását is kétségtelenül hatályosabban tanította s bizonyította tetteivel, mintsem könyvével. Mely egyébiránt, mint

---

[1]) Bellarmin 1568. óta többször volt Paduában. 1576—1589. Rómában tanitott. Forgách 1586 előtt tanult Rómában, a Memoria Basil. Strigon. 146. szerint. Bellarmin levelében (Rob. Bellarmini Epistolae familiares 55. 108.) — írja 1607-ben Forgáchnak: amicitia quae inter nos aliquando fuit. Tehát régi jóbarátok voltak.

terjedelmesebb irodalmi mű, négy részből állott, s ékes irálya által tűnt volna ki [1]).

Mint jól iskolázott, vallásáért lelkesedő ifju már korán esztergomi kanonok, és nem sokára veszprémi püspökké lett. Ez utóbbit azonban inkább csak név-eg viselte; a püspökség legnagyobb részt török hódoltság alatt volt.

Vallásos buzgalma ezen időtájt annyira megragadta, hogy már elhatározta volt mindenről, a világról lemondani, és magát egyedül vallása szolgálatának szentelni. Szándékát létesítendő, a már is püspök Jézus-társasági szerzetesül kivánt fölvétetni. Összeköttetésbe lépett e miatt a Gráczban levő jesuitákkal, hol a szerzet egyik főháza volt. Többször utazott oda, látogatta őket s ismételve kérte, szorgalmazta felvételét. Mindannyiszor visszautasíttatott.

Épen azon nagy előnyei, melyek másképp befogadására szolgálhattak volna, képezték most az akadályt. Felismerték az okos jesuiták, hogy a hatalmas, gazdag főuri családnak és pártjának tehetséges vezérférfia, nem illik annyira be a rend keretébe, mint a főpapi állásba, melyben lelkesedve vallásáért, nagyobb szolgálatokat tehet majdan egyházának [2]).

S ezt meg is tette. Páratlan erélylyel, majd-

---

[1]) Purpura Pannonica 1715. kiad. 59.

[2]) Pray Spec. Hierarch. Hung. I. 304. mondja a Historia Domus után: Semel iterumque ac tertium excurrens Graecium ad societ. Jesu admitti petiit, sed repulsam passus, quod nobilissimo genere ortus, ac virtutum fama clarus, magis rei Christianae in episcopatu, quam inter privatos religiosorum parietes profuturus esset.

nem rohamosan s még akkor szinte majdnem egyedül is, alig hogy egy-két főpaptársa által kisérve, lép ki a harczsíkra, veszélyeztetett vallása ügyének védelmére. De a védelemből csak hamar támadásra megy át, és folytatja ezután a harczot, egész odaadással, a végletekig, életre s halálra.

Nagyban örökölte ebben családja hagyományos vonását. Erős kinyomata volt a Forgáchok azon odaadás-teljes hűségének, melylyel az általok szolgált ügyért tekintet nélkül készek voltak mindent feláldozni. Mint még a népies regés történeti ének is szólott Forgách Balázsról, Mária királyné hű lovagjáról, mikép vágja agyon a királyné versenytársát Kis Károlyt, s veti életét két halálnak elé királyasszonyáért: ugy vetette magát közbe Forgách Ferencz bibornok egyházaért s királyaért a két versengő fejedelem, Rudolf és Mátyás közé, és vetette életét az ország s a más vallásuak ellenkező pártjai közé, kimélet és tekintet nélkül egész a végső ellenállásig és feláldozásig.

Ehhez atyjának, a hős és vitéz bajnok Simonnak, nem csak bátor és merész, elhatározott s a harczra mindig kész viador természetét, de hadvezéri tulajdonait is örökölte. Csakhogy ezeket más csatatéren, az akkori kelletlen s adáz politikai és vallási tusák és küzdelmek csataterén érvényesíté. De itt azután hasonlón, mint sebekkel telt s a lippai csatában már halálra vágott atyja, legyőzhetlen volt. Leveretve bár, mindig ujra felkelt s ujra támadott, mint az, — küzdött és győzött, mint ő.

Szilárdan és rendíthetlenül kitartott minden

csapást és rohamot; mint akárcsak azon sziklavárak falai, melyeket apja vivott és védett.

Mert valóban igy rendületlenül, hátrálást nem ismerő elszántsággal védte egész életén át számtalan válságok között egyházát és vallását, s vitte küzdelmét, melynek ekkor vezérletét átvette volt.

Az ő idejében támadt fel ugyanis először, midőn épen ő, mint királyi cancellár állott a kormány élén is, az ország törvényhozó testületében azon nagy vallási vita, mely ezentul századokon át szünetlenül és kifárasztbatlanul foglalkoztatta az országgyüléseket, a törvényhozást, s az országos nagy pártokat.

Több mint félszázad óta tartott már ugyan a vallási küzdelem. De bármily szerencsés és nagy hóditásokat tett a hitujitas, mindeddig még nem birt küzdelme és törekvése sem a szorosan vett vallási harcz, sem valami országos törvényes ügy jellegével.

Ez kétségkivül azon mérsékelt szellemü és tapintatos magyar főpapok érdeme volt, kik akkor mint esztergomi érsekek egyszersmind az ország főhivatalnokai, királyi helytartók és cancellárok, egy Szalkai és Várdai, Oláh és Verancsics, annyi bölcseséggel viselték a két részre szakadt szerencsétlen nemzet kormányát.

Addig a vallási szakadás is csak mintegy az engedelmesség-felmondás és lázadás, az apró összeütközések és törvénytelen hatalmaskodások szinében tünt fel inkább. Mint a melyet az önkényes hatalmas főurak, a városi és kiváltságolt polgári testületek engedtek magoknak a közrend és törvény, a kormány

s államegyház ellenében. — A hatalom ugy tekinté még, mint törvénytelen forrongást, melyet a merész hitujítók, elcsábítva a népet, szítottak; védve a zavarosban halászó, az elhagyott s elpusztult egyházi javakat foglaló és bitorló pártfogó uraik, a török s országos párthadak zavargó mozgalmai által.

A törvény nem ismerte még el ezen mozgalmak s ujítások jogosultságát. Ellenkezőleg a törvényhozás II. Lajos idejétől, kezdettől fogva, többször csak egyszerün elnyomólag, tiltakozólag lépett fel ellenök. A kormány azt csak mint pártütést és lázadást tekinté, melynek ugyis annyi mindenféle külön nemével s árnyalatával kellett küzdenie. De melynek még declarált, külön vagy határozottabb iránya alig volt. — S azért, ha helyenkint s időnkint fellépett ellene; ha egyszer és másszor fenyitő törvény is hozatott a hitujítók és izgatók ellen, a kormány ezen hatalmi törvényes állását a reformatióval szemben az országgyülésen még addig senki sem merte kétségbevonni. Annál kevésbbé, mert a kormány is majd határozatlanul állott ellen; majd kiméletettel is és koronkint elnézéssel, ha nem kedvezéssel viseltetett iránta, mint Miksa idejében is.

Midőn azonban a XVI. század végén s a XVII. elején a hitujítás mind nagyobb, erőszakosabb terjedése ellenében a változott kormány is erélyesebben lép fel; ezzel az ugynevezett ellenreformatio megkezdődik Magyarországon is. S ebben nálunk Forgáchnak épen egyik legnagyobb része lőn. Az 1604-diki országgyülésen egyszerre már a hitujítási párt teljes igényeivel lép a törvényhozás elé. Határozot-

tan követeli kivívott előnyei elismerését, foglalásai biztositását. Az országgyülési rendek között csakugyan immár nagy párttal rendelkezhetett.

Forgách akkor nyitrai püspök, mint cancellár a kormány élén a kisebbséggel erősen ellenállott. A nyilt föllépésnek is azonban épen ő, az általa, mint láttuk, oly erélyesen megkezdett ellenreformatio volt oka.

A megyék rendeivel, egyes főurakkal már küzdelemben állott. Kassán beszélték, hogy ő intézte Belgiojoso hadparancsnok által a főegyház visszafoglalását.

Nyitra- és Trencsênmegyék rendei, a Thurzók és Apponyiak, az Ungnadok és Salmok, a Zerdahelyiek és Ujfalusiak hasztalan tiltakoztak és kérelmeztek egyes hatalmi és erőszakos lépései, a templomfoglalások, prédikátorok elűzései és befogatásai, a jesuita-térítések szervezése ellen. Forgách erősen meggyőződve ügye igazságáról, és hogy ő csak a törvény terén áll, nem engedett, kérlelhetetlen és hajthatatlan volt. Czéljául kitűzte volt e mellett a katholika vallás felvirágoztatását és győzelmét s az uralomra emelkedő protestantismusnak leküzdését. És tántoríthatlanul végre is hajtotta. Most midőn véletlenül egyszerre az országgyülésen a hitujítás hivei erős párttá alakulva először lépnek fel, s mindjárt mint a rendek többsége, a mi valószinűleg voltak is, követelik a szabad vallásgyakorlatnak törvényesítését, az elfoglalt templomok visszaadását, s az elfogott prédikátorok szabadonbocsátását, — Forgách meglepetve állott ugyan velök szem-

ben. De szilárdan el volt határozva, nem engedni. Heves viták, botrányos jelenetek támadtak. Hosszasan feltartóztatták s megakasztták az országgyülési tárgyalásokat [1]).

Thurzó György a főkapitány nevezetesen pártja élén erősen követelte a szabad vallásgyakorlatot [2]). Szemére hányta Forgáchnak, hogy hiszen az ő atyja is protestans volt. Szép jelét adja, ugymond, fiui tiszteletének, ha atyját is méltatlannak tartotta azon méltóságokra, melyekre a fejedelmek által emeltetett. Csakis az atyai vallástól elszakadt apostatai ismeretes gyűlölség vihette őt ennyire. Hallatlan merény az, melyet soha előbb püspök-elődeitől vagy a nemrég elhalt Kutassy érsek- s királyi helytartótól nem tapasztaltak [3]).

Forgách ellenére azonban az országgyülésen még sem vihették át követeléseiket. Külön küldötteik által az országgyülési többség nevében folyamodást adtak át Mátyás főherczegnek, mint kormányzónak, hogy kivánságaikat egyenesen a király, Rudolf elé terjeszsze.

---

[1]) Per hoc publicos dietae huius tractatus, non modicum retardarunt, caeterisque fidelibus regni statibus scandalum praebuerunt, beszéli maga az 1604. 22. t. cz. a Corpus Jurisban.

[2]) Rimai kiadatlan levele családi levéltáramban, 1605. jun. 12. irja Thurzónak: a tavalyi gyűlésben való igaz uri jó magaviselése, a haza, hite és vallása mellett való szabadságos szava megmutatá, hogy hite s hazája szerető ember kegyelmed.

[3]) L. Episcop. Nitr. Memoria 336.

Forgách nemcsak megtagadtatta a királylyal e követelés elfogadását. Hanem felhasználta az alkalmat egy ellenkező törvényczikknek a törvénybe iktatására.

Nem ismeri, mond a 22. t. czikkbe iktatott királyi válasz, sem a szabad vallásgyakorlatért folyamodó országgyülési rendek állítólagos többségét, sem az ezek által követett vallást vagy vallásokat; miután a főherczeg felszólítása daczára sem neveiket a folyamodás alá kitenni, sem a vallást, melynek szabad gyakorlatát kérik, megnevezni nem akarták. Arra sem emlékezik, hogy valaha az urak birtokain levő egyházakat és ezek jövedelmeit elfoglalta volna. Azt pedig visszautasítja, hogy királyi városai nevében is kérelmeznek, s követeli tőlök, ne adjanak botrányos viseletök által ezeknek rosz példát. Különben erősen el van határozva a római katholika vallást elődei, a római császárok s a magyar királyok példája szerint megtartani, védelmezni és terjeszténi. Valamint azon törvényeket, melyeket elődei sz. István s a többi dicső magyar királyok ezen vallás védelmére hoztak, kötelessége szerint meg fogja tartani, s mindannyit ujra a jelen törvénybe foglalva megerősíti. A vallásujítókra pedig az ország mindezen törvényeinek büntetéseit alkalmazni fogja.

Ez volt a Forgách cancellár által fogalmazott, addig majdnem páratlan hangu és határozottságu vallási törvényczikk lényege.

A tény körülbelül egyértelmü lehetett azzal, mit ma államcsinynek vagy az alkotmány elleni merényletnek mondanánk. S ezen tekintetben csak

az menthette némileg ki, hogy az akkori még ki nem fejlett alkotmányos formák hiányában nem határozható meg biztosan, mennyire ütközött ezen eljárás, s mennyire nem a törvényhozási gyakorlatba.

A törvényhozás anyagát akkor is a királyi előterjesztések s a rendek fölterjesztései képezték. S ahhoz, hogy ezek törvényekké váljanak, mind a két félnek beegyezése kivántatott. A fölterjesztések törvényjavaslatainak alakja azonban már régóta csak a sérelmi panaszlás és kérelmény, az ugy nevezett gravaminalis ügy, s a postulatio és supplicatio volt[1]). Mit ha a fejedelem el nem fogadott, nemcsak hogy egyszerün elhagyatott a törvényczikkben, a szentesiett decretumban: hanem sokszor benne vissza is utasittatott, kifogásoltatott vagy legalább különféle záradékokban a király tetszésére, be látására hagyatott az elfogadás, az intézkedés vagy annak módja s ideje [2]).

Ezen az alapon és formában már némileg az 1604. 22. t. cz. is helyet foglalhatott volna a decretumban. Mindenesetre sérelmes lehetett azonban, hogy az ország többsége ellenére annak óhajtásával ellenkezőleg, és mint azonfelül még vádolák, az országgyülésen kivül is iktattatott be.

Az utóbbi vád ugyan jól, vagy egészen nem ért-

---

[1]) L. Cziráky Cons. Jur. publ. Hung. I. 49. Hajnik Magy. Alkotm. és jogtört. III. 149.

[2]) A Rudolfi decretumokban is például: uti placuerit suae Majestati, — — quatenus fieri poterit, in quantum possibile erit 1602. 2. 1604. 12, 13. De nevezetesen ily tagadó válasz fordul elő már 1568. 34. t. cz.

hető. A decretum eredetije valószinüleg törvényszerü alakban aláirva s kihirdetve volt. Ellenkezőleg az egész decretum nem birt volna törvényes erővel. Ami sohasem vétetett kétségbe.

De a mi a többséget illeti, Forgách épen ezt magában a törvényben kétségbe fogva, annak ellenkezőjét benne törvényesítette. Bebizonyitván a törvényczikkben, hogy ezen többség nem, sőt annak követelése sem constatálható. Miután ugymond, a kormányzó felhivására sem voltak hajlandók az országos rendek többsége nevében folyamodók, sem ezek nevét, sem vallását, a melynek szabad gyakorlatáért folyamodtak, kitenni. Mi valóban mesterileg sikerült, diplomatiai vonás volt részéről; minőt törvényhozásunk ily közvetlen megfigyelhető részletességgel ritkán mutat fel.

A régi országgyülési többségek számítása mindig határozatlan volt törvényhozási gyakorlatunkban, valamint más törvényhozások régibb gyakorlatában is. Csak egy törvény kisérté meg addig szabályozni: ez az 1495, 25-dik törvényczikk volt. De ez is bizonytalanul, a szavazatok megszámításánál minden ügyet a józanabb, ugymond, az értelmesebb rész, a sanior pars szavazata szerint határozza eldöntendőnek. Ezen gyakorlat általában is, még a legujabb időkig, ugy a főrendi táblánál, hol leginkább csak a méltóságokat viselők szavazata döntött; valamint sokáig a vármegyei gyülések határozatainál is mérvadó volt törvényhatósági életünkben.

Ezen formai nehézségeken tehát Forgách könynyen áteshetett volna. Az alkotmányosabb érzületü

nemzeteknél is hiányzott még akkor azon finomabb alkotmányos formaérzék, mely ma gyakran az alkotmányjog-gyakorlat egyik föltételét képezi. Forgáchot is ezen formakellékek hiánya a helyzet bonyodalmain könnyen átsegíthette volna.

A mi azonban akkor ebben leginkább hatott és sértett, az nem az alkotmányos forma mellőzése, mihez a nemzet az önkény és zavar ama napjaiban már nagyon is hozzászokott, hanem a dolog lényege volt: azon erélyes elhatározás, melylyel a törvényczikk, hivatkozva a fenlévő törvények érvényesítésére az ellenreformatiónak ezen törvényes alapon való végrehajtását kimondotta. S az által a hitujítást is törvényen kivül helyezettnek, mint eddig is volt, továbbra is hagyva, annak nemcsak minden előnyeit tönkretette, hanem a hatalmat is ellenében ujra a föllépésre nemcsak jogosította, hanem kihivta.

II. Lajos és I. Ferdinánd törvényei a hitujítók ellen ez által nemcsak ujra megerősíttettek, de eddig elmulasztott végrehajtásuk is a kormány által most, tehát ujra, bekövetkezhető vala, ha csak a hatalomnak a kormánynak elég ereje s bátorsága volt hozzá.

Forgách maga azonban az ő elvei s nézetei szerint legkevésbbé sem vélte, hogy ő mindezzel alkotmánysértést követett el. Sőt ellenkezőleg, épen az eddigi alkotmányos törvényeket volt elhatározott szándéka érvényesíteni. Azok mellett s azok szellemében lépett fel, tudta, bár, hogy az nem a kor szelleme többé. De épen ezt repudiálta, és saját nézete meggyőződése szerint akarta javitani; miután ő az ország minden baját és szerencsétlenségét épen a

hitujítási szakadásnak tulajdonítá. Most hatalmában volt ennek ellenállani, ezen változtatni. Erre csupán a törvényes hatalommal élt, mely a koronát a törvények értelmében megillette. Csak ezen törvények módosításának, vagy épen eltörlésének állott ellen, mint conservativ államférfiú. Forgáchtól mást várni képtelenség lett volna. Csak azt tétette ezen felül a buzgó katholikus Rudolf királylyal, mit minden buzgó protestans minister és fejedelem tett volna akkor hasonló helyzetben az általa pártofgolt vallásfelekezet mellett.

A baj az ellenfélre talán nem is oly jelentékeny, ha Forgáchban nem talál a helyzet emberére, ki kéképes volt a törvényt teljes erélylyel foganatosítani A törvény épen ugy holtbetü maradhatott volna, mint a hitujítás ellen hozott törvények nagyobbára azzá váltak. De a mi a helyzetet sulyosbitá, az épen Forgách személye volt. Tapasztalták már, hogy mily szigorral képes és tudja a törvényt végrehajtani. Ismerték vasmarkú, merészlelkü atyját, ki nem oly rég ült még a mult század végén köztök, a rendek ezen többsége közt, összefort sebektől szétszaggatott marczona arczczal. Tudták, mit várhatni szigoru lelkü fiától, ki a szilárd s erélyes kormányfő minden tulajdonaival rendelkezett, s kiben e tehetségnek minden fény- s árnyoldala egyesült. És most bátorságával és vakmerőségével atyja győzelemhez szokott vállalkozásának és merészségének emlékét is fölébresztė.

Hibája, saját szempontjából tekintve is, nem a vakmerőn bátor terv, mint inkább a rohamos támadás, a tulzott merev álláspont vala, melyet igy a

törvénynyel és hatalommal kezében oly erőszakosan elfoglalt a többség ellenében. Ha több hajlékonysággal és nagyobb készséggel viseltetett volna a transactio iránt, könnyebben átvihette volna tervét még ekkor, midőn más személyes kérdések, és a szabadság s alkotmány ügye nem léptek szembe a hatalmi állással. Nem kételkedhetni, hogy legalább is annyit biztosíthatott volna még akkor egyháza és vallása javára, ha sikerül neki megalkudnia egyes főurakkal s a rendekkel, mint a mennyit később hosszas küzdelmek, után nagy veszélyeztetések közt, sok szenvedés árán volt csak képes átvinni.

Cselekvése tehát, ha szorosan véve, nem is épen törvénytelen, de legalább is politikátlan volt. Mivel azonban határozott szilárd jelleme és meggyőződése sem a várakozásra, sem a kialkuvásra képes nem vala, a hatalom eszközét és a törvény utját választotta. Mind a kettő mellette állott; bár az eszély és ovatosság akkor még sem az egyiknek, sem a másiknak használatát nem ajánlhatta.

Mind a mellett rendes körülmények közt és más időben igy is sikerült volna lépése. Alig volt még példa rá, hogy ekkor az ellenkező országgyülési törvény miatt ellenállani mert volna az ország fegyveés kézzel és fölkeléssel; a mi ezen tul gyakori lőn, mig eddig ez csak a trónkövetelő pártok dolga volt. A vallás melletti törvények ellen pedig még akkorig nyiltan ilyesmi épen nem történt. De Forgách azon tényezőket, melyek rendszabályaival szemben nem sokára ellenállásra egyesültek, számba nem vette

És, legyünk politikai előrelátása iránt igazságosak, még számba sem vehette.

Mert senki sem láthatta akkor még előre, hogy a nemzet régóta sértett érzete, jogai s szabad vallásgyakorlata miatti fegyveres fölkelésére épen ekkor Bocskai személyes érdekeinek méltatlan megsértése fogja adni az alkalmat, midőn az épen ezen személyes érdekét oly együgyü őszinteséggel helyezte előtérbe fölkelése okául [1]).

De ez volt a szikra, mely a fonák politika által felhalmazott anyagot lángra gyujtotta.

Mire a nemzeti fölkelés hatalomra jutott, a vád, melyet Forgách ezen merénye miatt támasztottak a regnicolák, mint magokat nevezék »Bizonyos okok« czimü vádiratukban, melylyel ellene fölléptek, szóról-szóra ugy hangzott: hogy anno 1604. cancellarius lévén, az ország végzése és akaratja ellen, oly articulust irt a többi articulusok után, ki az egész országban való hadakozásnak, véröntásnak és pusztulásnak oka.

Válaszuk, határozatuk Forgách rendszabályai ellenében, ha vele szembeszállani, neki ellenállani akartak, valóban nem is lehetett más, mint háboru és vérontás; a nyilt fölkelés és fegyveres támadás.

Bocskai hadai megszállva Nyitrát, ostrom alá

---

[1]) Először — ugymond Bocskai egyezkedésében — ugyancsak magunk életünk oltalmunkért, annakutánna közönséges hitünknek és (csak ezután) — régi törvényünknek megrontott szabadságának helyére állatásáért — — fegyvert kellett volt fognunk. Katonánál Hist. XXVIII. 633.

fogták Forgáchot püspöki várában, mely hoszabb védelemre épen oly kevéssé volt felszerelve, a mily elégtelen és kevéssé megbizható volt őrsége. De Forgách kész lévén végletekig menve ellenállani, védte magát előkelő hivei kis csapatával, kik a közel vidékről hozzá védelmére, vagy inkább védelmet s oltalmat keresve magok is nála, várába sereglettek. Csak midőn Kolonicsnak hasztalan sürgetett és várt segélye elmaradt, a várőrség pedig árulással fenyegette, hogy átadja őt hiveivel együtt az ellenségnek, ha fel nem adja a várat; hiveinek esedezésére, ne áldozza fel magával őket is; s az ellenség kimélete által is, mely szabad menetet, sőt védő kiséretet ajánlt neki, legyőzve és kényszeritve... elfogadta a biztos és szabad menvédet. [1])

Személyének nagy tekintélye, családjának hatalma, öszszeköttetései és befolyása megvédték őt az elkeseredett ellenségtől is. Mig más kevésbbé okozható püspöktársai, Mikáczi a nagyváradi, Szuhai az egri, mint a pozsonyi és kassai kamara főnöke

---

[1]) Lásd az egykorú Istvánffy emelkedett leirását (Hist. lib. XXIV.) és Forgách püspök saját levelét, melyben megható szavakkal jelenti Mátyás főherczegnek, hogy a balvégzet által legyőzetve, mindentől megfosztva, az övéi által, hazájából számüzetett. De mit ő semmibe sem vesz, midőn Isten és fejedelme iránti hüségét megtarthatta: Me per domesticos meos expulsum patria, conscelerata exagitat perfidia, illa ipsa praesentem hanc calamitatem mihi — peperit, ut inopes, bonis, rebusque spoliati, solum vertere debuerimus, nihili nobis iacturam nostrarum rerum ducentibus, dummodo fidem et fidelitatem Deo et S. C. Majestati debitam conservaremus. Pray Epist. procerum III. 283.

és kormánya tagjai, elfogva, börtönnel és számüzetéssel üldöztettek: addig Forgách az ellenség által kisérve, bizton menekedhetett udvarával és papjaival. Elfogadta ezt, hogy fentartsa magát a következő actióra.

Valóban Bocskai fölkelése első rohamának lecsillapultával már a korponai egyezkedésnél és az erre következő bécsi békekötés tárgyalásai alatt Forgách nemcsak helyén állott ismét a király és kormány emberei élén, hanem az ő befolyása is sokáig mérvadó a fölkelőkkel szemben. És neki ismét föltett szándéka csak az egy volt, hogy mitsem enged, mitsem áldoz fel elveiből.

Forgách Ferencznek testvére, Zsigmond, az ország egyik főkapitánya, később országbiró is és nádor, viszi ugyan nyiltan első Mátyás főherczeg és a kormány nevében a közbenjáró szerepét. Zsigmond merő ellentéte volt testvérének a bibornoknak. Legalább külsőleg politikai eljárása- és szereplésében tanusitott viselete által, ettől egészen eltérő jellemet tanusitott. Épen oly hajlékony, mint a milyen merev volt a bibornok, Zsigmond az egyezkedésekre, a transactiókra nemcsak mintegy született, hanem erre némileg hivatva is látszott volna lenni testvérét, ha a kormányon együtt állnak, kiegésziteni. A mi nála hiányzott, az állhatatosság, az erős szilárd akarat s ellenállás, azt háttérben mindig fentartja vala a bibornok, kiben ezen tulajdonok kelleténél is bővebb mértékben megvoltak. S a mi ennek ismét minden politikai actiójában mint hiba kirivott, a hajlékonyság teljes hiánya, azzal tulságosan bő mér-

tékben rendelkezett Zsigmond, ki testvére merevségét valóban képes lett volna elsimítani. Neki minden politikai párt, minden árnyalat számára volt egyezkedése, és mindenütt volt egyszersmind valami tennivalója és szerepe.Bocskainál és Bethlennél egyaránt, mint a kormánynál, majd mint békitő, kezes, egyezkedésekkel és föltételekkel közbenjáró békegalamb szerepel. Majd seregei élén is, ha kell és lehet, fegyveres kézzel interveniál, támad és betör, megütközik s ellenáll. E mellett meg volt bizonyos könynyüsége és népszerüsége, mely őt az átmenetekre képesité, és mindig lehetségessé tette mind a kormánynál, mind a nemzeti pártnál.

Annál feltünőbbnek tetszenék, hogy Klesel, Mátyás mindenható cancellárja, annyira nem szenvedhette, ki pedig szinre hasonlón tudott kétfelé játszani, ha politikája megkivánta. A tény azonban könnyen megleli magyarázatát abban, hogy sajátlag Mátyással Klesel, — Rudolf és cancellárja Forgách Ferencz ellenében jött hasonló egyezkedő és szinlelő politikával a kormányra.

Ebben neki Forgách Zsigmond csak alkalmatlan lehetett, ki hasonló, de többnyire ügyetlen és sikeretlen eljárásával gyakran az egyezkedő szerepét is elhagyva, majd a testvére politikájánál is tulzóbb, a királynál is királyibb conservativ politikát játszott. Nem egyszer valószinüleg külön saját kezére is. Mint például Erdélyben, hol még személyes czéljai is és kilátásai lehettek a fejedelemségre.

Pázmány Péter ugyan, mint mindkét Forgách-

nak legsajátabb hive és teremtménye, sokszor azok tolla, szája s esze is, — kibékité Kleselt és Zsigmondot. De Klesel mégis sohasem szűnt meg ezt lenézve kijátszani. És még akkor is, midőn legnagyobb szüksége volt rá s legjobban felhasználta befolyását II. Ferdinánd király megválasztásának biztositására, viszont Forgáchnak azon igéretet tevén, hogy ő nádorrá választását a királynál elő fogja mozditani, — nem tarthatta vissza ezen ellenszenvét. Markába nevetve irja: hogy »Forgách már nádornak tartja, ugymond, magát, de kész vagyok mielőtt e méltóságot elnyeri, meghosszabbitani orrát.« És valóban azon hir keringett, hogy Klesel még más, nyolcz magyar urnak is ugyan azon igéretet tette volna irásban, mindannyinak kilátást nyujtva a nádori méltóságra. [1])

Mióta Forgách testvérét Zsigmondot a kathol. hitre térité, vagy inkább Pázmány által téritteté, azóta ugyan folytonosan a királyiak pártján találjuk, sőt a legszélsőbb irányban is és lépésekre vállalkozni látjuk. Minő az előbb emlitett erdélyi fegyveres beütése volt. Mindez azonban nem gátolta, hogy közben az ellenpártokkal is ne alkudozzék s egyezkedjék.

Ámbár egyik eljárását sem követte, sem az egyik sem a masik félnél, valami nagyobb siker.

Feltünő korlátoltsága, ugylátszik, utját állott a

---

[1]) Florenczi követjelentések 1618. april 3. s 21. Lásd Frankl Pázmány I. 625.

olykor bátor és vakmerő vállalkozásainak is [1]) ; kivéve talán az egyben, hogy személyét és befolyását ez által is az ország első hangadó férfiai körében mindig fentudta tartani, azzal az ország első hivatalaira is fel tudott ezen, az ily középszerü tehetségeknek és kétes jellemeknek sokszor kedvező uton emelkedni. [2]) Mindenesetre testvérének a bibornoknak merev és csökönös bár, de határozott magasabb czélt követő állhatatos politikája páratlanul nagyobb sikert s eredményt volt képes kivivni és felmutatni, mint azon pillanatnyi eredmények voltak, melyeket Zsigmond az interveníálásra, alkudozásra való készségével eszközölni képes vala; ha ezenkivül még csakugyan állottak volna is előtte külön magasabb czélok, saját jó akaratán, testvére meghagyá-

---

[1]) Igy mondja felőle az egykoru és tulőszinte Borsos Tamás is krónikájában, midőn Forgách erdélyi hadjáratát leirja : noha Forgáchnak igen szép magyar hada vala, de ő maga igen simplex ember vala. Kemény Erdélyorsz. Tört. tára II. 40.

[2]) Az egykoru kiadatlan historiás ének : Erdély nyomoruságáról s a magyaroknak Báthory Gábor ellen támádásáról (Lipcsei codex Toldy másolatáb.) hasonlón verseli :

No Forgács Zsigmond iersze elő immár,
Az Erdélyország tied, csak alig vár.
Hallgass jól reá megmondom mesédet
Csak vedd jó néven tőlem két beszédet.
Az ki magának gyakorta tisztet kér,
Szégyen-vallást gyakran az olyan nyér.
Amaz szép mondás azért te reád fér :
Nem illet ugymond agg ebet bőrszekér.
Tudod, magyarok együtt mit beszélnek,
Kecskét kertészszé gyakorta nem tesznek.
Te Forgács Zsigmond mit tudtál próbálni,
Ha vitézségben nem tudtál forgódni.

sain s önérdekein kivül; mit az ismeretes tények után itélve, majdnem kétségbe lehet vonni.

Eddigi kisebb szereplése közt, most először látjuk őt fellépni a diplomatia terén, a korponai egyezkedés alkalmával, a kormány részéről előterjesztett pontok megvitelével lévén megbizva. Egyedül testvére állott még ekkor, ugylátszik, mögötte, az ő hajthatlan, engedni nem tanult erős eltökélésével. Nem csoda, hogy egy előértekezletnek semminemü sikere nem lehetett. Bocskai pártja a vallásügyben egyszerün a szabad vallásgyakorlatot, az általok elfoglalt templomok s egyházi javak megtarthatasát követelte, hasonlón mint az 1604-diki országgyülési többség. Ezzel már a 22. t. czikk megsemmisitése is önként következett ugyan. Csakhogy természetesen ezenfelül még a fölkelés alatt azóta elfoglalt templomok birtokát is igényelte, valamint a jesuiták kiüzését, nehány főpap számüzését, mások jogai megszoritását is kivánta. Forgáchnak a kormány élén erre egyszerüen csak tagadó válasza lehetett, e mellett még az 1604. 22. t. czikket is sértetlenül fentartá.

Most azonban az ügyes Illyésházi vette át az ugynevezett bécsi egyezkedést. Eleinte nem sokkal több szerencsével és sikerrel. Forgách a király megbizottjai élén a vallásügyben hajszálnyit sem engedett. De bizottsági társai, a vallásügyben épen ellenvéleményü Thurzó Györgygyel élükön, és Mátyás főherczeg is, a kormányzó, saját kormánya embereivel, nevezetesen Krenperg, Klesel és Lichtenstein, mindinkább Forgách fölé emelkedtek engedékenységökkel.

Végre is hajlandók voltak már az 1604-iki ellen-

séges törvényczikket föláldozni. Mire Forgách Ferencz, ki velök szemben egyedül állott most, ügyes fordulattal legalább azt igyekezett föntartani, a mit lehetett, és oly állást foglalt, melyből az elvesztett helyzet ismét könnyen visszafoglalható volt. Átvitte, hogy az 1604. előtti régibb vallástörvények fentartassanak. Ennek alapján, világos volt, hogy az első kedvező alkalommal képes lesz az 1604-dikihez hasonló rendszabályokat ujra foganatositani.

Igy ráállt volna végre már Forgách is. És Rudolf király 1606. mart. 21. ezen alakban elfogadva e pontot, szentesité. Bocskai és pártja ezt természetesen igy egyszerün nem fogadhatta el, miután benne csak az 1604 előtti azon statusquo volt fentartva, melyből ugy is az ellenreformatio s a 22. t. cz. kiindult vala.

Illyésházy ujra megfeszité minden erejét, hogy az egyességet, mely annyira személyes érdekében volt, létrehozza. Sokáig mindez hasztalan volt. Forgách állhatatosságán Illésházy ügyessége is megtörött. Nem volt más mód többé részéről, mint hogy Forgách püspöknek — mint ki a király részéről megbizottak élén állott, — a tárgyalásokból való kizárását komolyan követelje. Ennek ellenében Forgách saját részéről viszont, Illyésházinak megbüntetését hozta javaslatba; mint a ki az orszag törvényeinek ily makacsul ellene állani merészel.

Végre is mindinkább belefáradtak: a királyi biztosok, akik még Forgáchtól egészen el nem pártoltak, a kormányzó Mátyás főherczeg emberei és Bocskai megbizottjai. Csak Forgách nem, ki egyre

kivánta még a katholika vallás és az azt védő törvények sértetlen fentartását. De Illyésházy is kifáradhatlan volt abban, hogy végre is valamily egyességet létesitsen. Utoljára is sajátságosan ezen az egymással ellentétes két alapon létesült a Forgách által kikötött s Illyésházy által követelt módon a pontozás, mely szerint a szabad vallásgyakorlat megengedtetett ugyan, de a régi törvények is fentartattak. S ennélfogva az egyezkedés mindjárt valóságos ellenmondást is zárt magában.

Senki nem fog vallásáért — ugymond — ezentul üldöztetni, (mi addig is ritka eset volt), szabad vallásgyakorlat fog megengedtetni, hihet mindenki azt, a mit akar, de a katholika hitnek s az ország törvényeinek sérelme nélkül. Igy hangzott az egyezkedési pont fogalmazványa. Az indokolásban felhozatott, hogy ő felségének esküjét nem lehet és nem szabad megszegni. Ha meg is engedi a szabad vallásgyakorlatot, ezt csak ugy teheti, hogy az ne legyen a katholika vallás sérelmére, s ne kellessék az ország szentesitett törvényeit megsemmisiteni és visszavonni, melyeknek fentartására és megvédésére megesküdött. Fontolja meg Illyésházy, vajjon hajlandó volna-e ilyesmit elfogadni és cselekedni a szász fejedelem, vagy más protestans uralkodó [1]).

[1]) Lásd ezen első megállapodás kétségtelen szövegét Magy. tört. emlékek. Brüsseli okmánytár III. 213. Hol csupán hibásan áll az eredetileg kelet nélküli fogalmazás 1608-ra téve. Mit a többi okmányok kelete is, 1606-ról szólván, ellenez. Ez megfejti egyszersmind Rudolf király és Forgách későbbi ellenkezését, midőn e pontot elfogadván, annak ujabb módositott szövege elfogadását, szentesitését s aláirását megtagadták.

Ezen az alapon természetesen a kath. vallást védő törvények is fentartattak, s a vallásszabadság is csak odáig lőn mintegy megengedve, a mig a kath vallásnak sérelmére és rövidségére nem volt.

A Forgách által érvényesitett ezen hires formula: absque praejudicio catholicae religionis, a kath. vallás sérelme vagy rövidsége nélkül engedélyezett szabad vallásgyakorlat, — mely végre is minden más módositások daczára átment az ország alaptörvényei egyikébe, a bécsi békekötés pontozatába, — képezte a Forgách által emelt azon valóságos erődöt, mely által századokon át védve volt az uralkodó vallás, az államegyház; és melyből századokon át mindenkor, a midőn szüksége vagy ereje volt rá, kiléphetett védelemre vagy hóditásra.

A végszövegezésekben ugyan ezen pontot azon módositás érte, hogy benne az ország törvényeinek emlitése elhagyatott, és csupán a kath. vallás sérelme nélkül való szabad vallásgyakorlat tartatott meg. Ezen felül hozzáadatott, hogy a templomok sértetlenül hagyassanak, a zavargások alatt kölcsönösen elfoglaltak visszaadassanak.

Lényegében az értelem igy sem igen változott. A katholika vallásnak igy is még sikeres védelmet és tért adhatott a mozgásra. De a vallást védelmező országos törvények emlitésének elhagyása miatt Forgách a pont elfogadását végleg megtagadta.

Az emlitett vádpontok igy okozták őt: hogy a bécsi pacificatióban, ugymond, senki olyan ellent nem tartott mint ő, és a pacificatoroknak mind az egész német urakkal és tanácscsal nem volt annyi ügyök

és munkájok, mint ő vele. És usque in finem, mindvégig annak nyilvánosan contradicált és azt is mondta, hogy jobb elveszni egész Magyarországnak, mint a libera religiót megengedje ő felsége [1]).

Ez volt nyilván az ok, hogy Rudolf sem akarta többé szentesiteni. Mig az előbbi szerkezetet lényegében már mart. 11. elfogadta. Az utóbbi szerkezetben azonban a kész okmány aláirását junius 23. megtagadta. És később aug. 6-dikán a nagynehezen Mátyás által tőle kicsikart megerősitésben is, azon záradékkal élt, hogy nevezetesen a vallási s egyházi kérdésekre vonatkozó pontokat, csak annyiban fogadja el, a mennyiben azok koronázási esküjével nem ellenkeznek.

Mátyás, mint tudjuk, e záradékot is, tanácsosai, Krenperg s nevezetesen Lichtenstein furfangos tanácsára elhagyta, a megerősités keltét meghamisítva, amaz előbbivel váltván fel, mely még az első említett pontozatot lényegében záradék nélkül elfogadta volt [2]). Sőt ezenfelül Mátyás főherczeg, hogy az ellenfélt biztosítása által lecsillapítva teljesen megnyerje, sept. 23. külön bizalmi okmány szolgáltatott ki arról, hogy a »kath. religió sérelme nélkül« szövegzésü záradék nem rosz szándékból foglaltatott az első czikkbe.

Ez nem sokkal kisebb államcsiny volt a királyi szentesités ellenében, mint Forgách 1604-diki törv. czikke a többség ellen.

---

1) Lásd e. i. helyen.

2) Ladányi Alkotm. tört. II. 89.; Frankl. A bécsi béköt. Győri tört. füz. IV. 193. 195. 200.

Forgách azonnal fel is lépett és tiltakozott ellene, szokott és minden tekintet nélküli elhatározottságával. A mint az általa kitüzött alapot már a kezdetben veszélyeztetve látta, nemcsak a királylyal az aláirást megtagadtatta, hanem a római curia közbenjárását is igénybe vette. Bevádolta Rudolfnál s a pápánál is Krenperget és Kleselt, hogy készek urok Mátyás főherczeg titkos tervei és érdekei előmozdítására a felkelőkkel szövetkezve, a kath. vallást veszélyeztetni. V. Pál pápa államtitkára Borghese bibornok által azonnal közben járt. Figyelmeztetett a vallási pont szövegezésének elégtelenségére. Klesel és Krenperg kényszerítve látták magokat Forgách föllépése ellenében még Rudolfnál is magokat védeni [1]).

Mire Forgách többé meg nem akaszthatta a dolgok ezen menetét, folytatta az ellenállást. A Mátyás részéről Rudolf ellen szőtt cselszövények közt most nyiltan lép fel Rudolf, mint törvényes királya mellett, s annak nevében és királyi helytartójaként hirdet Mátyás mint praetendens, trónkövetelő ellenében országgyülést. Mátyás, tiltakozik Forgách föllépése ellen. Ir a megyékhez, ne ismerjék el Forgáchot királyi helytartónak, s a közbéke háborítójának jelenti ki [2]). Mátyás hadai segélyével győzedelmeskedik,

[1]) Klesel levele 1606. febr. 11. a nunciushoz Borghese levéltár III. 51. Krenperg invectivaira felelet Forgáchtól. Az államtitkár és nuntius levelei 1606. mart. 4, 11, 25 april 8 egész jul 1-ig Borghese levéltár i. h, Lásd Győri füz. e. i. h. 203.

[2]) L. Bizonyos okok 10 pont. Hol hasonlón a Turbator publicae pacis kifejezéssel élnek ellenében.

Rudolfot elhagyja a szerencse. De Forgách bibornokot most sem hagyta el sem bátorsága, sem kitartása. Egymaga szembeszáll és küzd a vallás dolgában tovább is mindannyi ellen. Ellenmond egyedül Mátyás királylyá választatásának. És midőn ez már a koronát is visszahozza Posonyba, inkább nem megy eléje, mintsem hogy üdvözölje a szent koronával, ugymond, Mátyást, mint bitorlót. Mire Mátyás 1608-ban végre már minden záradék nélkül is kénytelen volt megerősiteni a bécsi békekötés pontját az országgyülésen, s Illyésházi egy ügyesen előkészített erőszakos cselfogással Forgáchot is az aláirásra akarja kényszeríteni, alattomban fegyveres hajduival vétetve körül az országházat, s ez által vélvén Forgáchot majd a többi püspökökkel együtt az aláirásra kényszeriteni,—Forgách kijátszva őt,épen ugy nem volt erre csellel, mint kényszerrel rábirható. Hanem tovább ujjat huzva és tiltakozva mind ennek ellenállt.

Az ellenfél hasonlóval fizetve, semmit sem engedett el neki sem. Föllépett ellene nyiltan s alattomban, boszantotta s ingerelte, tiltakozott és conspirált ellene, vesztét s megdöntését forralta. Mátyás azzal boszulta meg magát rajta, hogy megtagadta neki a bibornoki föveg föltevését, melyet tőle kellett volna átvennie, és tüntetve maradt el az átadási ünnepélyről. A nádorral többen a rendek közől összeesküvést szerveztek, vádakat emeltek ellene, kétségbe vonták esztergomi érsekké történt kineveztetése törvényességét, letételét sürgették. Tizennyolcz vádat hoztak fel ellene, melyek alapján kivánták, hogy törvény mondassék rá, és veszitse el az érsekséget.

Ezen vádak, melyek mind csak politikai szereplése ellen irányozvák, s egy sem meri megtámadni akár magasan álló erényét, akár személyes jellemét, — a következő felirat alatt állíttattak össze:

»Bizonyos okok, miért nem akarják a regnicolák Forgách Ferenczet esztergomi érseknek elismerni.« A lényegesebbek ezek közől, azokon kivül melyek már előbb szószerint felhozva voltak, a következők: Hogy már 1603. Kassára jövén, a templomot a várostól ő vevé el hatalmasul; ki minden háboruságnak oka lőn. Azután az 1604. törv. czikket ő irta. Ellenállt a bécsi békének. Nem akarta aláirni. Ellene tiltakozott. A szomszédságokkal való kezességet sem akarta aláirni és megpecsételni; hasonlóan ellenmondott a confoederatiónak. Elhasonlott az országtól. Nem akart az urak ő nagyságával egyetérteni. Nem a gyülésbe velök menni és végezni. Kiről ugyanekkor panaszkodott is az ország s ugyan végezni akart felőle; csakhogy az egész ország akkoron nem volt együtt, ugymond. Eretnekeknek szidalmazza a nemes országbeli regnicolákat, sőt a római pápától indulgentiát kért s impetrált a magyarországi keresztény (értsd protestans) regnicolák ellen, s azoknak veszedelmére processiót járt, kiben bünök bocsánatját igéri azoknak, a kik keresztények ellen valamit moliálhatnak és cselekedhetnek, kiről a Rómában nyomtatott indulgentiája tanubizonyságot teszen, kit az ő contemplatiójára adott az pápa [1]).

[1]) Példányai nem ismeretesek, ha csakugyan létezett volna ily kiadvány.

Hogy a modraiaknak nem akarta kiadni a privilegiumot mint cancellár, csak ha arról felelnek, hogy soha többé keresztény prédikátort ezután nem tartanak. Mi teljességgel a cancellárság tisztje, és az élő Isten ellen vagyon és volt. Hogy a nagyszombatiaktól is igy vette el Jakab templomát. S ezek soha nélküle nem merték volna kivetni az evangelikus prédikátort. Az érsekujváriaktól is reversalist vett. A szabad vallásgyakorlatnak s a dézsmák világi törvényszéken való tárgyalásának is ellenmondott. Az országgyülés végzéséhez, hogy a jesuitáknak ne legyen állandó maradása köztünk, nem tartja magát, hanem tartja őket maga mellett, s olyan blasphemiákat irat velök, kit még az ördög is világ kezdetétől nem mert mondani; és pedig az libera religio vagyon; — jegyzi meg jellemzőleg a vádirat, — holott ez épen a liberia religio egyik követelménye volna.

Mindezen sulyos okoknál fogva nem akarják a regnicolák acceptálni érseknek, (holott ekkor 1609-ben, midőn e vád ugylátszik iratott, mint a benne említett nagyszombati ezen évben történt eset tanusítja, Forgách már több éve, 1607 óta érsek volt). Nem pedig azért sem, mert, ugymond a bécsi békekötés, csak a püspökök, nem pedig az érsekek kinevezését ismeri el a király jogául (!). Azután Forgách cardinalis strigoniensisnak irja magát. Már pedig az egyházi személyeknek két hivatalt viselni tilos. Éljen tehát a cardinalisság jövedelmeiből Esztergom pedig nem cardinalásság, hanem érsekség. De nincs is statutuma az országnak, hogy a cardinalisok valaha recipiáltattak volna az ország tagjaiul, és hogy jogaik

volnának, arról sincs emlékezet. Nem is akarja az ország, hogy mint szintén a jesuitáknak, ugy a cardinalisoknak is az országban állandó maradása és joga legyen.

Mindezen okokból Ulászló kir. dekretuma 6. 7 és 8 art. stb. országos statutumok szerint az ország törvényt akar reá látni, s könyörög ő felségének is, ne legyen ellene.

De a mily bátor és nyilt volt az ép oly szenvedélyes, mint egyes részleteiben igaztalan vád, ugy az még sem mert soha sem a fejedelem, sem az országgyülés elé Forgách ellen föllépni. A mint valószinűleg a más vallásfelekezetü országgyülési rendek által Thurzó nádor, Forgách személyes ellene, indítására keletkezett, ugy az utóbbinak iratai közt maradt fenn maig csupán, mint hely- és keletnéküli fogalmazvány. [1])

---

[1]) Eredetie a m. k. kamarai levéltárban Thurzó nádor iratai közt. Lásd Győri tört. füz. IV. Frankl bécsi békeköt. 47 Pázmány 1608. febr. 1. kelt levele szerint ugy látszik ugyan, hogy már Illésházy alatt ekkor vette kezdetét a Forgách elleni mozgalom. De az, miután Forgách pártja élén erősen tartotta magát, csak a jövő év végén Thurzó nádor alatt érhetett véget s a vádpontok is talán akkor deponáltattak. Pázmány f. i. levelében mondja: Dominus Illésházy, penes quem nunc summa rerum, versat omnia ad arbitrium. — — Illustrissimum cardinalem (Forgách), quod obluctatur eorum conatibus, ne aspicere quidem possunt. Valida factio hodie fuit, ut archiepiscopatu privaretur tamquam illegitime collato, sed vicit tamen numerus abnuentium. Locumtenentem tamen ipsum agnoscere noluerunt. Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1872. II. 265.

Ekkor volt leginkább megrendítve Forgách hatalma s' állása, midőn Rudolfnak csillagzata, udvari astrologjai hasztalan horoskopi kémleletei daczára, már elhalaványult és majd egészen is lehanyatlott; Mátyás hatalmának teljes napja pedig végre már feljött.

De Forgách ekkor is szilárdan s elhatározottan állott. A vád nemhogy megtörte vólna erős lelkét, hanem inkább, megfeszitvén erejét, fölemelte őt; mig hatalmas alakját annál jobban kitüntette. Csak egy panaszát ismerjük ez időből, — ha igy nevezhető mégis azon bizalmas levele, melylyel Mária főherczegnőt értesíti ezen ellene intézett támadásokról. [1]) De ez inkább azon bensőbb bizalmas viszonyra mutat, melyben Forgách a főherczegnővel s általában a dynastia befolyásos tagjaival állott. És tanusítja különösen azon befolyást, melyet Mária főherczegnő Ferdinánd anyja, az akkori eseményekre gyakorolt Mert hasonlón folyamodott már előbb Bocskai is hozzá s küldött neki ajándékokat, hogy közvetítését megnyerje. [2])

---

[1]) Forgách cardin. Mária főherczegnőhöz (1608. jan. 27.) : Mea quoque persona in periculo versata est, quia cum habeat (Illésházy me) technarum adversarium suarum, exilia, proscriptionem ac necem ipsam interminatur, locumtenentiae officium mihi adimere vult, et nunc ipse hanc congregationem regit, me excluso. — — Impediemus tamen, quantum cum Dei auxilio poterimus ipsa haec eius consilia, quae destructionem religionis catholicae intendunt. Sitzungsber. der bayer. Akadem. 1872. II. 264.

[2]) Isten bizonyságom, irja Bocskai a főherczegnőnek, husz hordó magyar bort küldve neki, — hogy a felkelésnek

Forgách hatalma ugy is ekkor, mire a vádirat ellene létrejött, már ismét emelkedőben volt. Mátyásnak és az ellenpártnak daczára esztergomi érsekké és bibornokká lett. Most pedig, mire Rudolf leköszönt és Forgách Mátyást királylyá megkoronázván, ez czélját érte, Forgách tekintélye is és befolyása nála nemcsak helyreállt, de mindinkább nevekedett. Illyésházy nádornak, és ennek rövid idő multán bekövetkezett halála után, utódának is Thurzónak, csakhamar rövidebbet kellett huznia Forgách hajthatatlan, bátor és merész vallási politikája ellenében. Nem sokára Kleselnek is meg kellett ezt éreznie. Mind ezzel Veresmarti életében még a nagyszombati eseményeknél később találkozunk.

De itt megragadott már Forgách alakja, a mint először lép elénk Veresmarti élete történetében erőszakos eljárásával s erélyével, rendkivüli hatalma- és befolyásával, kiemelkedve az ádáz vallási tusák és küzdelmek között.

Kétségtelen, hogy az ellenreformatió ezen keletkező küzdelmeiben Forgách volt a főtényező Magyarországban; s ő vivta ki ismét a katholika vallás fölényét, melynek akkor a legnehezebb körül-

---

nem én vagyok oka. Mitsem óhajtok inkább, mint hogy ezen zavaroknak kedvező és tisztességes feltételek mellett kötendő béke által vége szakadjon. — Ez által Istennek kedves, a kereszténységnek üdvös, engem pedig s a magyarokat örök hálára kötelező szolgálatot fog tenni. A főherczegnő válaszában békére intve, közbenjárását megigérte s magához értekezletre fölhivta Bocskait. Lásd Katona XXVIII. 433. Hurter Geschichte Ferdinand II. u. seiner Eltern. V. 29.

mények közt mintegy második megalapítójává lőn hazánkban..

E küzdelém és győzelme lett egyszersmind elhatározó tény arra nézve, hogy a bécsi és linczi békekötések daczára a katholika egyház és vallás az uralkodó maradt. Mire Forgách életével pályáját bevégezte, az ügy, melynek életét szentelte erősebben állott, mint valaha. II. Ferdinánd uralkodása kezdetén már oly magasra emelhető volt ismét igénye és követelése, hogy Bethlen Gábornak s hitujítási pártjának ott kellett ismét kezdeni, hol Bocskainak; kinek vívmányai már meglehetősen meg voltak semmisítve. Fegyverhez kellett nyulni s azzal ujra kivívni a szabad vallásgyakorlatot. De ekkor már a katholika egyház behelyezkedve lévén az országos vallásszabadság és vallásegyenlőség állapotai közé, így is megtanulta volt előnyeit felhasználni és fölényét fentartani. Forgáchnak e részt nagyobb utódja az érseki széken, Pázmány, lángesze kiváló tehetségével és személyes tulajdonaival teremtve látszott lenni ismét ezen helyzetében annak megszilárdítására és előmozdítására. Mint Forgách, gondviselésszerü férfiu volt annak fentartására s megvédésére, hatalmas országos pártok első nyilt s oly rohamos erőt kifejtett megtámadása ellenében.

Az actió, melyet Forgách véghezvitt, lehet rokon-, lehet ellenszenv tárgya; lehet elitélve és kárhoztatva, vagy dícsérve és magasztalva, amint azt a vallási és politikai pártállások szempontjából, a divatos politikai elvek áramlatai, vagy az örök igazság, a vallási és polgári szabadság szellemének nagy

és részrehajlatlan elvei szerint tekintjük. Fájdalom! az emberiség nagy okmányai mind vérrel vannak megírva. De elismerésünket és bámulatunkat soha sem tagadhatjuk meg ama szilárd és bátor, hősien feláldozó, határozott és következetes cselekvéstől, mely a maga elé tüzött magasb czélt szem elől nem tévesztve, a rábizott ügyet annyi vész között, oly erélyesen s annyi sikerrel védte.

Ezen történetünk további folyamán át Forgách küzdelmes élete több jeleneteivel találkozunk még, melyek csak ugy magyarázhatók s érthetők meg teljesen, s a nélkül, hogy tulszigorun el ne itéljük, ha eljárása elveit s irányát világosan elénk állitjuk.

Róla az acták nincsenek teljesen megirva, s legnagyobb részt rendelkezésünkre sem állanak már. Nem ugy, mint például hires utódjánál, Pázmánynál, kit azon méltó tisztelet és szerencse ért, hogy teljes életrajzát, irodalmi munkáit, levelezései és status-iratai diplomatariumát birjuk [1]). Forgáchéi alig lesznek már igy összeszedhetők s megirhatók. Élte egyes nagy mozzanatainak erősebb vonásai is csak itt-ott tünnek elő az egyes okmányokból s történeti emlékekből. De jelleme ezekből is oly határozott körvonalokban lép elő hogy a mint történeti adatok homályán át is a háttérben még világosan kilátszik, itt e történetünkben hatalmas és befolyásos alakjának előtérbe helyezése nem volt mellőzhető. —

[1]) Frankl Pázmány és kora I—III. kötet. És Codex Epist. Pázmány Levelezések. Monumenta Hung. Histor. kiad. a Magy. Tudom Akadémia.

Eddig homályos alakja az ezen épen itt elbeszélendő apró történetkék és jelenetek által nyer uj világitást. De ezeket történelmi jelentékenységre csak az ő egyházi s állami nagy actiója emeli. Ennek sajátlagi becslése vagy méltánylása ezen történelmünk keretén kivül esik ugyan, de jellemzése alig volt itt a tényekkel összefüggőleg elkerülhető. És ha ez tökéletlennek látszanék is az összes történeti vonások egybeállitása hiányában, erélye mégis igazolva lehet. Mert hogy veszélyeztetett ügyét a reámért sulyos csapások közt fentarthassa, valóban oly szilárdság s tántorithatlan elvhüség mellett, annyi lélekerő, ily hajthatatlan elhatározottság kellett hozzá, a minőt csak ő tanusitott vallása s egyháza mellett, az országgal és a kormánynyal is, ha kellett, sőt az akkori leghatalmasabbakkal szemben.

Az elkeseredés, az elszántság e mellett mindkét részről oly nagy volt, hogy a kiegyezkedésnek, a megalkuvásnak alig lehetett még akkor helye. Élethalálra kellett küzdeni annak, a ki ügyét csak fentartani is akarta.

Azon vallási egyezmények és békepontok, melyeket az 1606-diki bécsi békekötés létrehozott s az 1608-diki országgyülés megerősitett, csak fegyverszüneteket jeleztek és nem megállapodást, mely határt szabhatott volna a vallási küzdelmeknek s orvoslást nyujtott volna a sérelmeknek. Szó sem lehetett még a megállapodásról, midőn mindkét rész épen a hóditáshoz, visszafoglaláshoz, s ennek megerősitése- és biztositásához kezdett. Ellenkezőleg, a

békepontok lőnek a küzdelmek kiindulási pontjai és az ujabb sérelmek oka.

A fegyverszünet alatt, mint rendesen történni szokott, mind a két fél azon törekedett s igyekezett, mikép nyerhetné vissza az elvesztett állást, hogy vethetné ki az ellent az övéből, és mikép tehetne további foglalást.

De itt Forgách erélyén mindig megtörött az ellenfél igyekezete. Most ő ment már előre, ő kezdte a visszafoglalást és támadást a hitujitás ellen, nem, mint addig, a hitujitás. És midőn nem foglalhatott többé nyilt támadásban, egyre legalább apró csatákat rendezett és vivott; alattomban portyázott. És mint akkor a háboru e neme divott, melyet a magyar vitézek nagyobb csaták hiányában apró ütközetekben vivtak és viseltek a törökkel: úgy Forgách is hasonlón mintegy behódoltatta az ellenhitüeket, főhiveik vagy egész községeik téritésével, vagy a mint szerét tehette s okot talált rá, egyes főhelyeik és templomaik elfoglalásával, prédikátoraiknak elfogatásával és számüzetésével.

Valamint itt, történetünkön át folyvást hasonló jelenetekben lép elénk.

Mily zaklatott élet, mily szenvedélyes küzdelem és tusa volt ez folyvást és szünet nélkül; mily lélekerő, kitartás, mennyi elvhűség s elhatározottság kellett hozzá az ily, különben nyugodt, mérsékelt, vallásos érzületü embereknél, emelkedett, magasabb szellemeknél, kiket inkább csak a conserváló bölcseség, a létező intézmények fentartása, megóvása és megvédése vezérlett, mintsem az elragadtatás, vagy az uj

eszmékért s állapotokért lelkesedő vagy rajongó forrongás buzditott és zaklatott.

De Forgách épen e kitartó küzdelemre látszott alkotva lenni. Nem engedni, és védeni inkább az állást, mintsem hóditani és megnyerni, volt sajátja. Csak hogy a védelmet biztositsa, ment át a támadásra is. De ebben, ugy látszik, inkább embereiben volt erőssége. Mig az övé az ellenállásban mutatkozott. Mondása volt: készebb a végletekig menni; készebb meghalni s életét adni, veszszen el inkább minden, mintsem hogy engedjen. Igy tette ki magát a bécsi egyezkedésnél mint Istvánffi irja, készen a halálra s minden veszedelemre. Igy szólott nyitrai várában ostromoltatva, s megadásra kényszeritve. Igy az országgyülésen, midőn a confoederatio aláirására halállal fenyegettetett, mondá, hogy készebb mindjárt meghalni, mint aláirni s királya iránt hűségét megszegni [1]). S hasonló kifejezéssel buzditja az országgyülés elé idézett nagyszombati követeket a vallásügyben kitartásra, mint ezt még alább hallani fogjuk. De igy vádolták is őt e szavak miatt, mint már hallottuk, az országos rendek, hogy készebb az országot is elveszni hagyni, mint engedni. Mig ő el-

---

1) Pázmány levele 1608. febr. 4. (Forgách) consentire nunquam voluit novae huic confoederationi, cui omnes et subscribere et sigilla apponere heri coacti sunt etiam ex praelatis nonnulli. Illustrissimus (Forgách cardinal) respondit: se vel mori paratum potius quam subscribere. És másutt: in summo etiam vitae periculo versatur illustr. cardinalis, sed bene animatus pro fide, quam Deo ac Caesari debet, etiam iugulum praebere f. i. h. 266.

lenben azon hitben élt, hogy amugy veszne el az ország. Azonban igy vagy ugy, ő nem ismert ügye igazságának érzetében sem megadást, sem egyezkedést ; nem csüggedést, félelmet vagy leveretést.

S épen ez adhatott neki oly fölényt, és e mellett azután még mind szilárdabb állást is. Mig a folytonos zavarban, a kormányválságok, az elnyomás s idegen járom, a nemzeti ziláltság, a politikai és vallási versengések közt mindenki ingadozott és habozott, mindenki transigált, egyezkedett és conspirált, uj dolgokat forralt és tervezett, egy párttól a másikhoz szegődött, egy táborból a másikba szökdösött: addig ő egyre erősen állott, ugy az országgyülés ingerült és heves vitáiban, valamint a király Rudolf és a praetendens Mátyás közötti viszályokban, váltakozó kormányaik és tanácsosaik ingatag és cselszövényes politikája közt.

Nem csoda, hogy ezen elvhűsége és szilárdsága neki mindannyiszor fensőbbséget kölcsönzött a váltakozó kormányok és pártok felett, valahányszor nyugpontra és lecsillapodásra jutottak a szenvedélyek. A conservativ elvnek leghatalmasb támasza és fentartója, annak mintegy kifejezése és személyesitője lőn. Ennek barátai és hivei mind rá néztek ilyenkor, mind benne biztak. Mint Stobaeus, Ferdinánd hires tanácsosa, Forgáchot leveleiben köszönté: hogy mindnyájan csak rá néznek, hogy mindnyájoknak e zavarok közt ő világit még egyedül [1]). Vagy mint Rómából a levelezéseiről hires

1) Stobaei Epistolae 223.

humanista polyhistor, Janus Niceus Erythraeus irja, hogy Forgách akkor a veszedelmek és lázadások mestereinek, az eretnekségek széthintőinek érczfalként állott ellen[1]).

Igy ragaszkodtak hozzá erősen a római curia s a dynastia tagjai; a nemzetben ezen elvek hivei, s időnkint magok a küzdés örökös nyugtalanságai és veszélyei, eshetőségei és bizonytalanságai közt kifáradt pártok is. Teljesült itt is a régi tapasztalat, hogy nem a kiküzdött elvek és nézetek győzelme, nem az ezek szerint alakult uj intézmények s uralomra jutott kormányzatok adják meg a nemzeti erőt, a közmegnyugvást és jólétet, ha mégoly helyesek is az elméletben, s bár mennyire megfeleljenek is épen akkor a közóhajtásnak és közvéleménynek: hanem azon kormányzói tehetség, az erős kézzel párosult amaz ügyesség és bölcseség, mely az intézményeket fentartani és megvédeni, alkalmazni és hasznositani, sőt ezzel azok hiányait is pótolni képes. Hol az elvek és pártok vezérférfiai ezen képességgel nem rendelkeznek, ott mindig a kitartó erély és cselekvés, a nagyobb ügyesség és tehetség férfiai, valahányszor akarják és erejöket erre megfeszitik, azok felett győzedelmeskedni természetesen mintegy hivatva lesznek.

Forgáchot is azon kiváló állásra, melyet a pártok között, és, a mint lecsendesültek vagy kifáradtak, a pártok felett is viselt, csak ezen államfér-

---

[1]) Sajátlagi nevén Rossi Epistolae : murum se aeneum opposuit styloque acri et eleganti calamo adversus illos scripsit.

fiui szilárdsága s erélye emelte, melyet ő a kor két ellenkező áramlata közt, a kormányon is, vagy ha kellett, annak ellenében is fentartott azon ügy mellett, melyet oly erős lélekkel szolgált és képviselt. Igy következett be, hogy most is, sajátlag ügye győzelme nélkül, már ismét emelkedőben volt, s legerősebb befolyást kezde gyakorolni ugy a politikai, mint vallási eseményekre.

De azon kiváló szilárdsága mellett kétségtelenül nem hiányzottak nagy tehetségei sem, és nem nélkülözhette az erre szolgáló kitünő tulajdonokat, melyek őt a harczra és győzelemre egyaránt képesíték.

Nagy mértékben birta a jó hadvezér minden tulajdonait, és higgadtságával nem egyszer tanusította a küzdelemben hadviselése fensőbbségét. Mert mig atyja, a hős bajnok, csupán mint seregei vitéz hadnagya, csapatai élén támadott és vezetett ostromra: addig fia, a bíbornok, politikai és vallási küzdelmeiben inkább a háttérben álló nagy hadvezérnek taktikus harczintéző tulajdonaival birt.

A testileg és lelkében bensőleg is heves- s tüzes véralkatu [1]) és lángérzelmű férfiu, külsőleg nyugodtnak és szenvtelennek, majdnem apathicusnak és egykedvűnek mutatkozott.

Fenlévő arczképén, mely egészen a családnak maig fenmaradt arcztipusával bír, meglátszik

---

[1]) Eminentissimus princeps corporis temperamento, quod ad concipiendum ardorem aptissimum erat, mond felőle az Ortus et progressus Univ. Tyrnav. (57. lap.) története bizonyosan az előbbi egykoru följegyzések szerint.

még s leolvasható róla ezen sajátságos kifejezés; a mint az erős férfias arczon az éles vonások s a szilárd tekintet merevsége mellett, nyugodt szenvtelenség tükröződik. Csak a duzzadtabb ajkak éles metszete mutat némi kihívó szigort, melyet a finom bajsz könnyeden árnyalva simít el; valamint az elegans körszakál a kép élesebb körvonalait szelidíti. Az erély s az erős akarat az elhatározottság és szilárdság azonban félismerhetlenül ül szemeiben s ajkán. És meglátszik képén épen ugy, mint tettein, hogy a parancsolni megszokott nagy ur könnyüségével, s az ellenállást nem ismerő vezér határozottságával tudta érvényesíteni akaratát s foganatosítani parancsait.

De nagy s erős szenvedélye mellett, s a végletekig elkeseredett harczban sem veszté el, ugylátszik, soha egészen higgadtságát, nem nyugalmát, még kevésbbé pedig szilárdságát. Sőt ritkán engedte magát a személyes és közvetlen cselekvésre ragadtatni. Annál tevékenyebben és tervszerűleg intézte a védelmet és támadást. Az előrelátó és ravasz Illyésházy maga is nem egyszer elszámította magát ellenében.

Többször megakasztotta már őt a bécsi egyezkedésnél, s előbb láttuk például azt is, hogy midőn Forgáchot jól tervezett erőszakkal és csellel ujra kényszeríteni akarta az egyezmény pontjainak addig oly kitartással és vaskövetkezetességgel megtagadott aláirására az 1608-ki országgyülésbeni ujabb megerősités alkalmával, — mikép játszotta ki számításait Forgách. Fegyveres hajduival titkon körülvé-

tette Illyésházy az országgyülési házat, őket a megrohanásra vezénylendő, ha Forgách bibornok a püspökök élén tiltakozva megtagadni merészli ismét az aláirást. De Forgách erről alattomban értesülhetett, s helyette csak a püspökök jelenvén meg, ismét épen az ő tiltakozásával, ő játszotta ki Illyésházy praktikáját, mint akkor mondák.

Jól megválasztotta rendesen embereit, kiket a harczban használt s a főhelyeken és főszerepekre alkalmazott. Ebben valóban legmesteribb tapintatot tanusított s nem egyszer remekelt életében.

Pázmány Pétert, ugy szólván, ő fedezte fel a magyar egyház számára. Ő hozta be máris sikerdús és ünnepelt tanári s tudós latin irói pályájáról, melyen máskép talán örökre marad vala, — vissza hazájába és magamellé udvarába. Innét léptette fel őt, az eddig egészen ismeretlent, mint ékes magyar irót, egyre közvetlen közeléből iratva vele mindjárt első magyar munkáját is nyári lakán, radosnyai püspöki kastélyában, s kiadva költségén hitvitáit és támadásait. Bátorítva őt nagy erélyével és hatalmával a harczra, és fedezve még nagyobb tekintélyével és befolyásával; valamint viszont fedeztetve magát is Pázmány nagy tudománya és ügyessége, ékesszólása s erős tolla által. Első tevékeny föllépte és polemiái első sikere, kétségtelenül Forgáchnak műve. Ez öntött erőt s bátorságot, adott sikert és kitartást neki. Csak ily erős támasz mellett léphetett oly merészen, minden tekintet és kimélet nélkül fel az ismeretlen jesuita. Megereszthette beszéde árját és tolla egész erejét a hatalom azon hangjával, mely

minden szaván átlátszik, és tanusítja, hogy benne a lángész, de mögötte egy Forgách Ferencz hatalma van.

Pázmány választása azonban Forgáchnak bár legnagyobb, de nem egyetlen érdeme e téren. Használta ő épen ugy erre már az erőszakossága és durva támadásai által a faltörésre alkalmazható Balásffit is, midőn Pázmánynak ily vastagább segély kellett. Mint ezt Balásffinak Forgách költségén Pázmány mellett kiadott iratai ajánlása is tanusítja. De Pázmány mellett Forgách ennek számos más akkori hírneves jesuitatársai bejöttét és lépteit épen ugy vezette s intézte. Kezdve az erdélyi szerepléséről ismeretes Cariglia Alfonztól, a Forrók és Dobokaiak, a Vásárhelyiek és Káldiak — irodalom- és művelődés történetünknek ezen mindannyi, még nagyobbára ismeretlen s itt történetünk folyamán is némileg bővebben mégismertetendő nevezetes alakjai, — csakugy, mint Pázmány Péter, Forgáchnak közvetítése és befolyása által jönnek be és működnek Sellyén és Homonnán, Turóczban, Zniováralján, Nagyszombatban és Nyitrán, az ő udvarában, mely terítéseik és küldetéseik egyik főtáborhelyét képezte. Mindjárt a mint először bejöttek megint Draskovich által Sellyére, Forgách még mint veszprémi püspök, ugyszólván egy maga, veszi őket védszárnyai alá. Rudolf ajánlja ügyöket, védelmöket mindenkinek. Kezdve Fejérkövi nyitrai püspök és királyi helytartótól a hős Pálffy Miklósig és Dersffijig. De Forgáchon kivül ki sem mer rá vállalkozni. Ő azonban magára veszi őket. Épit nekik házat. Állít iskolát. Berendezi a könyvtárt. Táplál-

tatja velök adományaival az inségeseket. Védi számos megtámadások ellen. És hasonlón kezdi Nyitrán, hol már ottani püspöksége idejében csak ugy alapított nekik egy eddig alig említett átmeneti missiói házat és lakot [1]), mint Nagyszombatban collegiumot. Hol hires tanodájoknak ő volt sajátlag első valódi megalapítója, Oláh érsek régen elenyészett kezdeményei után Az ő általa megvetett alapra építette már Pázmány hires egyetemét s utódai annak kibővitését.

S a mint ebben és másban utódai számára ő alapította meg, ugyszólván, a további eljárást, ugy utódai is még nagyobbára az ő választottjai voltak. Pázmány, csaknem mint örököse és hagyományosa, mellőle udvarából lépett jelöltjeként holta után az érseki székre. És még ennek ntódja is, valamint Forgách egyéb utódai: Losi az érseki széken, Dallos és Lépes a nyitrai püspökségben, Keresztesi Máté, kivel mindjárt alább találkozunk, Veresmarti életében, a mint közte és Forgách között közbenjár, — a püspökségi helyettességben, mindanynyian Forgách választottjai, még általa nevezett, méltóságokra alkalmazott káptalanbeliek és főesperesek voltak.

Hasonlón tudta előtérbe állítani személye és politikája hiveit, kik, ugylátszik, minden körülmények közt melegen ragaszkodtak hozzá, lelkesedéssel csügg tek rajta és föltétlen követői voltak. Istvánffi Miklós a történetiró s alnádor szavain át meglátszik épenugy e meleg ragaszkodás, valamint Ilméri vagy

[1]) Lásd Litterae Annuae S. J. 1600. s nevezetesen 1603, 368—372 lap. 1612. évek alatt. És Purpura Pannonica.

Ürményi Istvánnak egész a bemondásig és feladogatásig menő hűségét Veresmarti eseténél láttuk. De épen igy a kálvin-felekezetü Demjén, Nyitravármegye országgyülési követe, már az 1604. országgyülés után is, midőn a szakadás Forgách és a hitujitás hivei közt kitört, hajlandó volt vallásfelekezete ellenében is Forgách parancsai végrehajtásában eljárni. A hatalmas Homonnai Drugeth György, elhagyva vallását és pártját, melyet még Bocskai alatt kitünően szolgált, Forgáchhoz szegődik. És fegyverrel kezében, hadseregek élén igyekszik a legnagyobb viszontagságok közt Erdélybe betörve és Lengyelországba kiszorítva, Forgách bibornok politikáját érvényesíteni és kivívni. Nem is említve Forgáchnak saját testvérei felett gyakorolt nagy fölényét: Mihályt és Zsigmondot egyaránt megtériti. Az első már akkor wittenbergi rector s több tudományos vallási értekezés irója volt [1]). Csak hosszas és nagy lelki s testi küzdelmek után követte végre s fölvette bátyja által befolyásolva a kath. vallást. Nem kisebb küzdelmek közt lett az utóbbi is, Zsigmond katholikussá. De ezután vallása egyik legbuzgóbb hive maradt. Mint az legfőbb méltóságaira befolyásával emelkedik, főkapitány- s országbíróvá lesz, ugy egyre a bibornok tervei, utasításai végrehajtójaként szerepel. A hadseregek vezérei feltétlen szolgálatában állnak. Basta és Belgiojoso, kivel a kassai templomot visszafoglaltatja, valamint Kolonics Sigfried, kit, megfosztva saját sógorát Thurzót a fő-

---

[1]) Nagy Iván Magyarorsz. családai IV. 206.

kapitányságtól, helyébe és magyar indigenává tesz, — kormányának eszközei.

Hívei által körülvéve igy látjuk őt a nyitrai vár vivásákor. Velök uralkodik a megyén, az ország-gyülési nagy ellenpárton, s ezt majorizálva, általa hoz ellenében törvényt. A városi tanácsokban s falusi községekben, mint a nagyszombati, diószegi, modrai és nyitrai eseteknél beszéli történetünk, birja a többséget, a népet, mely mögött állva, általa foglaltatja el ő is ugy, mint addig csak a prédikátorok cselekedték, a templomokat, s üzi ki a prédikátorokat.

Mindenki rámutat, őt okozza. De közvetlenül ráfogni mégis senkisem meri. Épen ugy, mint Pázmány hitvitáinak megindításával az ostrom, a védelem, a támadás nyiltan csak Pázmány felé mer fordulni. Ámbár mindenki tudja vagy sejti, hogy Forgách áll sajátlag mögötte; hogy ő iratja, mint a fenebb felhozott vád gyanusitá, ezen blasphemiákat, ugymond, jesuitáival. Hasonlón testvére Zsigmond közbenjárása s támadásai mögött, amint Homonnaival Erdélybe beüt, a közvélemény csak őt, a bibornokot rettegi, gyanitja és látja [1]). S ámbár Zsigmondnak ügyetlenségei miatt többnyire rosz kimenetü vagy csak eredménytelen vállalkozásai jó része, csakis neki tudandó be, a mint hogy ezeket a kardinális ha-

[1]) A fennebbi népies historiás ének is véli:

Az Forgách Ferencz volt ez akaratban,
Bátyját Zsigmondot emelje vajdává,
Az erdélyi vajda, hogy legyen pápista
És az községet mind hajtaná arra.
Bár feljebb kössed pap uram a g—át,
Bátor megnyomjad fejedben a csuklyát,
Még birja bátyád az Erdély országát.

lála után is folytatta: mégis valószinü, hogy ezen merényleteit a bibornok is intézte és némileg magasabb czéljaira, mint hadkémleleti járatokat felhasználta.

Nagy gyülöletet gerjesztett azért személye elleneinél különösen a protestans közvéleményben annyira, hogy a népies kor-énekekben halálát követelték:

Te Forgách Ferencz nem kár volna néked
Szörnyü halállal hirtelen elveszned,
Nagy mély tengerbe te neked merülned,
Vagy rakás tüzben egészen megégned,
Mert — — Ha Forgách Ferencz magyar király volna,
Egy keresztény is (értsd protestans) talán már nem volna.

De épen oly ragaszkodással voltak hozzája az elvnek, melyet képviselt, az ügynek, melyet védett, hivei. És pedig minden rétegekben nemcsak a katholikusok, de még az országos rendek között is, az országgyülésen, a főrendeknél, a dynastia tagjai s a diplomatia. Midőn például Illyésházy az országgyülést ellene fölizgatva, őt erőszakosan belőle kizárni akarta és hivatalába lépni nem engedte, Forgách letéve minden félelmet és megvetve a veszélyt, mely fenyegette, most mint egyszerü főur lépett be a gyülésbe többször is, és hatalmas szavát emelve a confoederatio ellen s a király ügyében, a többség azonnal részére állt. Csak mire távozott, volt azt képes Illyésházy ismét visszanyerni [1]). A dynastia szigorubb nézetü tagjai pedig épen benne helyez-

[1]) L. Forgách és Pázmány fenebbi levelét. Illyésházy exilia ac necem interminatus, officium mihi adimere vult et

ték magyarországi állásukra nézve egész bizalmokat. Hasonló sulyt fektet rá a római curia, mint legerősebb, legföltétlenebb támaszára. S ő felhasználva az előnyt, nem kevésbbé befolyásolja ezzel a diplomatiai, valamint az udvari és kormány-köröket; velök viteti át terveit és szándékait. Történetünk eseményei folytán látni fogjuk, hogy egy prédikátor behelyezése vagy elüzése miatt a diplomatiai jegyzékváltások egész sorát képes megindítani; és felzaklatja vele a kabineteket. A római curia bármikor kész mellette a kormány ellenében is eljárni. Forgách javaslatai, jelentései, ránézve mindig mérvadók.

Levelezései mutatják, hogy Rómában számos hatalmas közbenjárói voltak, köztök a nagybefolyásu Bellarmin is, kiket nehezebb ügyeiben nem restelt saját leveleivel felkeresni [1]). De gyakran ügynököket is tartott vagy külön követeket küldött, mint Pázmányt és Balásffit. S ugy látszik, maga is többször megfordulhatott Rómában [2]).

nunc congregationem regit, me excluso. És Pázmány levelében. Bis tamen accessit gravissimis verbis dehortatus. Et evicerat votorum numero. Postea tamen rursus evertit omnia Illyésházy.

[1]) Bellarmin i. levelei 93.

[2]) Igy képzelte őt hasonlón az ellenséges közvélemény, mint a ki egyre Rómába jár a pápával a protestánsok ellen tanácskozni. Mint a fenebbi historiás ének verseli:

Tudod Rómának számtalan sok utját,
Sokszor mérted meg annak hosszuságát,
Gyakorta etted Pál pápa czipóját.
Tudod mily édes, mert kóstoltad borát.
Ülj fel hintódra s indulj el utra,
Igen vár téged Róma városa
Nincs betéve előtted kapuja
Készen vár téged Plato vacsorája.

A római curia diplomatiája nem gyakorolta ugyan már akkor azon határozott befolyást, melylyel a középkorban az európai diplomatián uralkodott, sokszor azt egyedül képezte vagy csak vezette; de azért szava a prágai és később a bécsi udvarnál is még mindig mérvadó volt. Forgách személye ezen befolyás sulyát nevelte. S akárhányszor látjuk, hogy a curia erélyesen közbenjár mellette nuntiusai által a kormány ellenében; gyakran magánál a fejedelem személyénél is és a fejedelmi család befolyásos tagjainál. Mig ellenben Kleselt a kormányon, valahányszor Forgáchchal összeütközésbe jön, mindig gyanus szemmel nézi.

Forgách bibornok egyébiránt még a régi diplomatiai iskola ama hatalmas, nagyszabásu, de feszes és merev államférfiai közé tartozott, kiknek meggyőződésök s akaratjok, volt egyszersmind egyedüli politikájok. Ő nem ismerte, mint mondók, a körülményekkel való megalkuvást, nem a transigálást, meghajlást vagy épen a visszavonulást, melyre csupán az erőszak birhatta. Csak egy igazságot ismert és tartott, s ez elve volt és meggyőződése, melylyel egyházát és hazáját szolgálhatni legjobban vélte. A többit mind rosznak s elvetendőnek tartotta. S ha ezt nem tehette, mentett, a mit menteni lehetett, ha mindjárt erőszakkal is. És megmentett valóban igy vagy ugy sokat, a legtöbbet. A többire nézve tiltakozott, néha még talán várt is. De nem egyezkedett, nem alkudott soha . . . még csak annyira sem, mint Mátyás kabinetjének eszes főnöke Klesel, vagy mint az épen oly genialis, valamint, ha kellett, min-

dig tapintatos s eszélyes Pázmány. Mindketten már az ujabb diplomatiai iskolához tartozván, mindig jól tudták számbavenni a körülményeket és befolyásos tényezőket czéljaik kivitelére.

Mig ők például Forgách sógorával, Thurzó nádorral készek voltak gyakran szövetkezni, őt és vallási érdekeit legalább látszólag s ideig-óráig kimélni és legyezni; sőt Klesel még az iránt is szükségesnek tartotta őt biztositani, hogy Pázmány, mint érsek, nem lesz oly kemény s erőszakos ellenfele mint sógora Forgách, s ezalatt maga is Pázmány akkor volt; Pázmány pedig ezen jó véleményt Thurzóban egyelőre leveleivel és személyes látogatásaival fentartani és megerősiteni igyekezett: addig Forgách sógorát a protestantismus buzgó, gyakran nem kevésbbé erőszakos terjesztése miatt, minden alkalommal a legkiméletlenebbül támadta meg. A legkisebb lépést is, melyet ez vallásfelekezete érdekében és biztositására tenni megkisérlett, Forgách egyre meggátolni törekedett. Ugy tekinté azt, mint személye s egyszersmind legszentebb elve és törekvése ellen intézett merényletet, melyet azonnal megtorlani sietett.

Midőn Thurzónak, mint vallásfelekezete vezérférfiának befolyása alatt már szervezkedni kezd az ágostai vallásfelekezet, s kerületei élére espereseket állit; Forgách ez ellen azonnal tiltakozik, ne merészeljék ezen egyházi hivatal czimét s annak jogait bitorolni. Thurzó keserű gúnynyal válaszol panaszukra. Nem tudja, miért irigyli, ugymond, sógora tőlük az esperességet is, miután ők nem irigylik tőle

a nyitrai gazdagabb püspökséget, milyent, kedélyesen bevallja, hogy megérdemelt. Hajlandó ezt csupán azon gyülöletnek tulajdonítani, melylyel az apostaták előbbi elhagyott vallásuk iránt viseltetnek. Ha azért ellenzi, hogy espereseknek (vicearchidiaconi) czimezzék magokat, ugy vegyék fel a főesperesi (archidiaconi) megfelelőbb nevet [1]).

Forgách nem értette az ilyesmiben sem a kedélyességét, sem a tréfát. És mire Thurzó véglegesen és zsinatilag szervezte, már mint nádor, felekezete egyházi felsőbb hatóságait és superintendentiáit: Forgách érsek az országgyülés alatt Thurzót s követőit egyházi átokkal sujtva, a pozsonyi főegyház ajtajára kifüggesztette nagy excommunicatióját az egyházi jogok s javak bitorlói ellen.

Ily szigorú lévén elveiben és tetteiben, politikája is mindig merev volt egész a szélsőségig és tulzásig. S a mint kérlelhetlen szigorral járt el vallása védelmében, ugy lépései gyakran a tulhajtásokra s erőszakoskodásra vezették. Vallásbuzgalmában nem ismerte többé sem a türelmet, sem a keresztény mérsékletet. Nem azon magas erényeket, melyek az elvhűséget és kitartást, önfeláldozást és munkálkodást meg tudták mindig választani az üldözéstől, a vallási háborgások- és villongásoktól.

Valamint azonban szilárdsága s elszántsága, elveinek és terveinek mindenkor merész létesítése nagy tekintélyt és túlsulyt kölcsönzött neki pártfe-

---

1) Episcop. Nitriens. memoria 336.

leinél, oly gyülöletes, sőt majdnem rémületes lőn alakja ellenfeleinél.

A közvélemény végre megszokta volt az ő hatalmas vagy rémletes alakját kora minden nagy fordulata s erőszakos eseményei mögött látni és keresni. Hivei mindent neki tulajdonitottak. Ellenei mindenért őt okolták. A bécsi béke létesültét például sajátságosan épen ugy Forgáchnak volt hajlandó kora közvéleménye tulajdonitani: valamint az ellenfél őt szidalmazta, midőn az nem létesülhetett. Stobaeus, az említett lavanti püspök, igy irja rémülten Erdődi Simon zágrábi püspöknek, mint hihetetlen dolgot, hogy tehát az esztergomi cardinális engedett volna végre a lázadók pártjának. Mert csak igy képzelhette annak lehetségét, hogy vallási egyezkedés jött létre [1]).

Ellenben a vádpontok, megint, mint láttuk, igy okozták az ellenkező miatt Forgáchot, s általában mindazért, mit a pártnak mintegy tíz éven keresztül nem sikerült átvinni, vagy annak ellenére történt.

Ott látták őt Belgiojoso templomfoglalása hátterében. Az ő alakja állott a jesuiták térítései és hitvitái mögött. Őt tarták Bocskai lázadása és halála, Rudolf ellenállása és minden rosz fordulat okának, egész az erdélyi Forgách Zsigmondféle támadásig. Melyben ismét a háttérben látják alakját, most már Mátyás királylyal, a pápával és Thurzó nádorral együtt Erdély s a protestantismus ellen tervet forralva. Mint a többször felhozott históriás ének mondja, a királyról és Thurzó nádorról szólván:

---

[1]) Stobaei Epist. 230.

Mit végeztek nem rég pápával,
Véle egyetemben Ferencz cardinállal.
Ugymond : irtsuk ki a kálvinistákat,
Annak utánna anabaptistákat,
Megbirjuk osztán Lutheránusokat,
Segiteni nem lesz ki azokat.

Minden nagy és tragikus eseménynek ő volt a nép véleményében is kérlelhetlen és kikerülhetlen fatuma. Végre még Báthori Gábor meggyilkoltatását is neki tulajdoniták. Holott az egykoru protestáns Nagy-Szabó krónikájában ezzel épen a nagyváradi protestáns prédikátort vádolta vala. Ámbár akkor, mint ma mindenki tudta, hogy ez csak az álnok Géczy fondorlata volt [1]. De még Pázmánynak is komolyan kellett irataiban az ellen kikelni, és visszatorolva a vádat, Bocskainak ugy, mint Báthori Gábornak halála s orgyilkossága szerzőiül másokat nevezni.

Forgách azonban a zajongó pártok vádai, a hitvitázó theologusok lármája és veszekedései, a vallási háboruk és nemzeti fölkelések villongásai között a mily rendületlenül, ugy a közvélemény ellenében is szótlanúl állott. Nem védte, nem szépité magát. De visszalépés nélkül folytatta, váratlan és kora halála perczéig, a harczot és támadást, melyben már most ismét azon kormány is, mely ezért előbb üldözte, az ő pártjára állott.

Nem csoda, hogy váratlan kora halála hirére a közvélemény ezt is erőszakosnak, mérgezés által történtnek vélte s hiresztelte. És alig hogy szemét be-

[1]) Lásd Szilágyi Sándor: Báthory Gábor tört. 283. És Nagy-Szabó krónikája, Gf. Mikó Erd. tört. adat. I. 114.

hunyta s erős keze meghidegült, az általa letartott elemek is azonnal felpattantak, és vallási villongásokban törtek ki.

De a hatalom, melylyel egyházát és vallását megerősítette, már ekkor oly nagy volt, hogy magának Thurzó nádornak kellett, mint alább látni fogjuk, a király parancsára a templomfoglalók és a lázongók ellen föllépni. Az ügy, melynek Forgách oly erős kifejezése volt, már ekkor ismét diadalmaskodott egyidőre. Ő nemcsak átvitte egyháza kérdésbe vett jogát, de biztositotta azt. A bécsi békekötés absque praejudicio, és salvis juribus záradékai ekkor már a vallás-törvénynek nem kibuvó ajtóul szolgáltak, de kiinduló pontját képezték ismét. És azokkal, valamint politikája századokra irányadó, ugy személye a példánykép lett. Méltán viszhangzott Forgách pártjának szózata Stobaeusnak hozzá intézett azon üdvözletében: Legerősebb főpap! haladj tovább is előre pályádon, mindnyájunknak világitva hited, hűséged és igazságod által, melyek oly magasra emeltek. Munkád nem volt hasztalan.

De nemcsak talán a hizelgés hangja szól vala igy felőle. A legnagyobb magyar történetirók egyike Istvánffi is, ki a bibornok nagybátyjáról, a történetiró Forgách Ferenczről, oly kiméletlen életrajzot adott, — felülmulhatlan dicséretekkel magasztalja történetében Ferencz bibornokot, kinek, irja, szilárdsága és hűsége mindenkor méltó volt magas erényéhez és nemes eredetéhez.

Mert sem a fenyegetések félelme, sem a legkeserűbb halál veszedelme őt nem volt képes elretten-

teni, ugymond: nullo nec minarum, nec acerbae mortis periculo terreri potuit!

Igy emelte őt Róma is a bibornoki méltóságra, miután közel egy század óta nem akart senkit erre érdemesíteni azok közől, kik az ország első főpapi székén ültek. Nem egy Szalkait és Várdait, nem Oláhot és Verancsicsot. Mert Martinuzzi már mint bibornok, nem jutott volna az érseki·székhez.

VI.

Veresmarti nyitrai fogságában. Közbenjár érte a vármegye, az Ujfalusiak, Apponyiak, Szerdahelyiek. — Találkozása Keresztési Máté kanonokkal. — Forgách maga elé hivatja. — Megküldi neki Bellarmin munkáit. — Bellarmin és munkái hatása. — Bocskai fölkelésével szabadon bocsáttatik. — A felkelők táborában és Nyitravárában prédikátorsága.

Veresmarti elfogatása azonban, Forgách püspök akkori bármily hatalmas fellépése mellett is, nem kis feltünést és megütközést okozott.

Veresmarti sietett azonnal a püspök kemény válaszátDobronoki superintendenssel közölni. Megküldötte neki a levelet Komjátiba. De ő maga azért, ugymond, kedve ellen is csak ott maradt a nyitrai várban.

Köztudomásra jövén az eset, Nyitravármegye azonnal föllépett Veresmarti szabadonbocsátása mellett. Háromszor is küldött gyüléséből, ugymond, főembereket a püspökhöz érette. Hivei is törekedtek kiszabaditásán, egyéb főemberek is forgottak. Igy a megye befolyásos protestans urai közől néhányan egymásután mentek fel a püspökhöz, hogy magokat közbevetve, fogságából kiszabaditsák.

Először is Ujfalusy János kisérté meg, de min-

den siker nélkül. Azután Apponyi Pál. De ez sem járt több szerencsével. Mindkettőről megyjegyzi közben Veresmarti, hogy később nagyságosok lettek. Első az ismeretes Divéki Ujfalusi családból való volt. A másik az ismeretes Apponyi Pál, ki a bécsi békekötés tárgyalásaiban is résztvéve, annak aláirói közt előfordul. Majd azonban ő is, bár ugy látszik, a protestantismus hive maradt, Forgách pártjához szegődött, és később mint koronaőr, azután Barsvármegye főispánja is, Bethlen Gábor fogságába esett, melyből csak ötvenezer forint váltság fizetése mellett szabadult ki [1]).

Végre maga az alispán Zerdahelyi Mihály [2]), a vármegye gyülése által kiküldve, kisérté meg ujabban a közbenjárást. Hasonlón tekintélyes férfiu volt, ki mintegy 1603 óta egész 1620-ig viselte az alispáni hivatalt, s a megyét akkor az egész Bocskai- és Bethlen-korszakban mindenütt a korponai, pozsonyi és beszterczebányai országgyüléseken képviselte. Az ő ivadéka volt, (mellesleg legyen megjegyezve), azon Zerdahelyi Gábor, beszterczebányai püspökelődöm is, ki Veresmarti általam kiadott Megtérése historiájának kéziratát megszerezve, többi jeles könyvkészletével a püspökség könyvtárában ránk hagyta. — Forgách azonban nem volt hajlandó engedni sem a főuraknak, sem a vármegyének. Épen akkor jött, mint láttuk, felingerelve haza, az 1604-

---

[1]) Nagy I. Magyar. Család. XI. 375. és I. 59.

[2]) Veresmarti Megt. hist. 28. hibásan nevezi Istvánnak, miután Mihály már 1603 óta volt alispán. L. Nagy i h. XI. 359.

diki országgyülés elkeseredett küzdelmei után, melyen pártjával nagynehezen győzedelmeskedett. Fel akarta, ugy látszik, győzelmét használni, s az ellent ezáltal is megfélemlíteni. Máskép is nem volt sajátja ilyesmiben engedni; és nemcsak elméletképen irta, ugy látszik, munkáját: de compescenda haereticorum petulantia: az eretnekek kihágásai megfékezéséről. Szavának most ura akart lenni; s a mit tanított, gyakorlatilag is teljesíteni szándékozott.

Veresmarti tehát fogva maradt. Már közel egy hónapot a fogságban töltve, történt, hogy egy napon, a mint a felső várban szabadon járt, ugy látszik, alkalmilag, találkozott egy pappal. Ez Keresztesi Máté, nyitrai kanonok volt, később Forgách érsekké lévén, püspöki helyettes is. A mily szelíd lelkü, épen oly kitünő hittudós, és jeles férfiu lehetett, kit Forgách térítési munkájában, mint udvari más papjait szintén, ugy látszik, gyakran használt vala. Veresmarti még irataiban sem mulasztja el őt áldani. Kinek Isten, (ugymond, még viszontagságos élete későbbi éveiben is), sok jót adjon!

Keresztesi beszédbe ereszkedvén Veresmartival, e közt felhasználva az alkalmat, nem mulasztotta el mindjárt térítgetését is megkisérteni.

Veresmarti azonban ezt határozottan ellenezte s visszautasította. Vallását erősen védve, azután vitatkozásba is ereszkedett vele.

Keresztesi fölvette azt, és kifakadásaira nyugodtan felelé: Vaj, édes Mihály uram! ha ezen sok disputáczióban mi is olyan erősségekkel élnénk ellenetek, mint ti mi ellenünk, könnyü volna dolgotok.

Mert ti a minemü argumentumokat most tudtok kigondolni, azokat hányjátok mi elénkbe, és azokra nekünk könnyü megfelelnünk. De mi bezzeg a régi sz. atyáknak, a kiket tik is elismertek, okait, a melyekkel az ő idejekben támadott eretnekeket meggyőzték, hányjuk ti elétekbe; és lehetetlen, hogy reájok megfelelhessetek. Mert ha ti megfelelnétek, azok is megfelelhettek volna. És igy most azok volnának az igazi keresztények, a sz. atyák pedig a tévelygők s eretnekek.

Erre ezután elkezdi Tertulliánnak kora eretnekeihez intézett hires kérdéseivel beszédét még tovább fűzni. Hogy hát, kik vagytok ti? Honnét jöttetek? Mikoriak vagytok? Mutassátok meg ekklézsiátok eredetét, püspökeitek rendjét? s következését? S folytatja sz. Pállal, mikép jön a hit hallásból, mikép vették az apostolok Krisztus igéje hallásából. De honnan, kitül, kinek hallásából vette az uj hitet, melyet tanít, Luther és Kálvin?! ki tanította rá őket? Az Uristen nyilatkoztatta-e ki nekik? Édes Mihály uram, megbocsáss, de lelkünket, üdvösségünket a szerencsére vessük-e? Elhigyjük-e nekik szavukra, amit mondanak? És ha hiszszük, kinek higyjünk? Luthernek-e, a ki mást tanít, vagy Kálvinnak-e, a ki e felől ismét mást mond? S igy hasonlón beszél tovább, mig rá jön, hogy be kellene bizony a küldetést akkor csodatétellel is bizonyitani. És hogy be is akarták azt, de nem sikerült nekik stb.

Veresmartira e beszéd mély hatást tett. Mindamellett elnyomta magában, és mig Keresztesi tovább szólott, Veresmarti őt hallgatva készült, ugymond,

az ily vitatkozásokra régen betanult felelettel válaszolni. De mire elő kellett volna állani vele, észrevette mégis annak elégtelen voltát. Elfülelve tehát, irja, a mire kellett volna felelnie, csak a kálvin-féle csoda czáfolásába akaszkodott.

Nehány szóváltás után erre el is váltak. De Veresmarti sokáig töprenkedett, tépelődött, vajjon mitévő legyen, hogy jól megfeleljen neki s alaposan megczáfolja? Elgondolta: vajjon beereszkedjék-e csakugyan ezek mélyebb vizsgálatába? Ideje s alkalma lett volna most erre. Hite pedig, ugymond, ettől nemcsak nem tiltja, hanem tanítja a hit szabad vizsgálatát. De hátha kifogy hite igazsága látásából? Hátha hite valahogy eretnekségnek fog kitünni? Mit Isten ne adjon! De mit teszesz ekkor? Azonban ez továbbra való, ugymond, Most láss az előttedvalóhoz!

Igy ereszkedik azután komolyan és hosszasan vallása igazságának vizsgálatába. Vizsgálja, kitől tanulta Luther és Kálvin az általok hirdetett uj vallást, miután Isten nem jelentette ki nekik, sem tőle különös küldetést nem vettek. Ember pedig magától a kinyilatkoztatott vallás igazságára nem jöhet. Tehát vallásukat csak ők gondolták volna ki?!

Mindezt irásba is foglalta. De elnyomva s elhallgatva kételyeit s vizsgálata eredményét, hogy lelkét is megkönnyítse, s ellenkező érveket is nyerhessen kételyei ellenében, irt Dobronoki superintendensnek és tanult barátjának Súri iskolamesternek Komjátiba. Elhallgatva ugyan szíve akadékát, ugymond, a Keresztesi kanonoktól hallott ellenvetéseket, s kérte őket, segítsék őt megczáfolni.

Feleltek is neki rögtön; mintegy hat ívre terjedő czáfolatot küldve, melyben többféle munkából mindazt összeállították számára, a mivel vélték, hogy Keresztesinek megfelelhet.

De a czáfolat Veresmartit magát sem elégíté ki többé. Félrevonult az irattal, erősen olvasgatta, nagyobb figyelemmel tekinté ezeket, mintsem eddig szokta volt, vigyázva az ellenczáfolat érveire. Temérdek tétovázást, ugymond, talált bennök. Még inkább megháboríták a tárgytól való eltérések. Erőt vett rajta a kétség. A várban, a dobhelyen üresen álló őrházban szokott volt buzgóságában, kálvinista szokáson kivül is, ugymond, imádkozni. Most imádságában is kezdék nyugtalanítani kételyei. Háborgó gondolatai, irja, sokszor könyekre, olykor zokogásra és fenszóval sirásra fakaszták. Kétszer, háromszor is felugorva, félbeszakítania kellett. És ha elvégezte is, nagy izetlenül soványan esett. Nem bizott többé, hogy Istennek tetszése legyen imádságában. Micsodát? kérdezé magától többször: te bizony talán tévelygésben, talán eretnekségben is vagy! Istennek pedig lehetetlen, hogy az ember igaz hit nélkül tessék. Vádolta magát, hogy eddig nem figyelt jobban hite tanítására. Hogy vak módon elhitt mindent örömmel, a mi tetszett neki.

Ezen tusakodásai közt történt, hogy Forgách püspök egy napon maga elé hivatta. Tudakozódott hazájáról, születéshelyéről, és hol tanult. Fájdalom! a ránk nézve oly érdekes választ Veresmarti egészen elhallgatja iratában. Azután vallására fordítván

a beszédet Forgách, kérdé: Tudja-e, hogy Kálvin azt tanítja, hogy Isten a bünnek oka?

Veresmarti daczosan felelé: azt nem tudom.

Hát amit ír, hogy Krisztus elkárhozott volna? mond tovább a püspök. — Nem tudom, volt ismét az egyhangu, de határozott válasz.

Akarod-e, hogy megmutassam? kérdé Forgách. — Nem; mond ismét kedvetlenül Veresmarti. Majd még egyetmást így kérdezett. Mire Veresmarti is majd tudom-, majd nemtudommal válaszolt.

Nem mintha Kálvin iratait, ugymond, nem ismerte volna. Hanem mivel tudta, hogy Kálvin ezeket ily határozottan nem mondja. És nem is hitte, hogy tanítása ezeket magában foglalná.

A püspök azonban egyre kinálkozott, hogy megmutatja s bebizonyítja neki. Veresmarti határozott ellenkezést tanusított, s vállatvonva visszautasítá a püspök szándékát. Magában azonban, mint később írja, gondolá: No ugyis annyit mutattak már ebből nekem, hogy egyelőre talán meg is érem vele. Látván erre, hogy a püspök nem boldogulhatva daczossága miatt egykönnyen vele, el akarja már őt bocsátani, Veresmarti is azonnal térdet hajtva neki, kijött tőle.

Kevéssel ezután, a mint kijövet Keresztesi Máté kanonokkal beszélgetett vala Veresmarti, a püspök inasa két könyvet hozott utána, azon izenettel, hogy ura küldi, olvasná el belőlök azon helyeket, melyeket számára megjegyzett. Veresmarti boszankodva fogadta. Látásukra, ugymond, a vér is meg-

8*

pozsdúla benne. Kedvetlenségét látván az inas, elment velök.

A mint azonban Veresmarti háló helyére ment, ott találta a könyveket.

Ujonnan visszaborzadt, megirtózott tőlök [1]).

Bellarmin munkái voltak. Veresmarti sokáig küzdött magával, ellenszenvével, vegye-e azokat ezébe, olvassa-e? Napokig tartott, mig magát rábirhatta. Végre lapozgatni kezdett bennök. Olvasásukhoz fogott. S ezzel határozott élete és sorsa felett. — Bellarmin Robert az időben korának, sőt bátran mondhatni, minden kornak egyik legnagyobb controversista, hitvitázó theologusa volt. Forgách Ferencz püspöknek, mint mondók, valószinüleg egykor tanára lehetett s később barátja is volt. Kétségtelen, hogy vele szívélyes személyes, sőt mint fentebb említők, baráti viszonyba is lépett. S azután még sokáig levelezésben állott. Valaminthogy Bellarminnak Forgáchhoz irt ezen leveleiből ismerjük már csak ezen viszonyát is [2]).

Nagyszerű munkája: Vitatkozások a keresztény hit ellen támasztott kérdések felett, a jelenkor eretnekei ellen [3]), mely akkor nemrég látott csak világot, (1580—92-ben jelenvén meg a első vastag folio-kötetei), már mindenfelé elterjedt vala. Sőt azonnal második és harmadik kiadást ért. S ez időtájt, midőn

---

[1]) Megtér. 8—25 l.

[2]) Bellarmin Epist. Famil. 1770. Kas. 92.

[3]) Disputationes de controversiis fidei adversus huius temporis haereticos.

Forgách által Veresmarti kezébe jutott, két évtized alatt már, mintegy hat nagy kiadásban jelent meg [1]).

Az egész művelt világ, úgyszólván, a fejedelmek és főurak, a hadvezérek s államférfiak, a papok és tudósok, iskolák és községek, két nagy ellenséges táborra osszolva, mindannyian kaptak az ujonnan szolgáltatott hatalmas fegyvereken.

Valamint minden kor meghozza emberét, ugy ezen kor is, a vallási nagy viták korszaka, Bellarminban talált legnagyobb tehetségére. Akkor, mikor az egész világ a biblia és hagyomány kérdésein vitázott, ő ezen kérdéseket alapos revisio alá fogta. Egyenkint tisztázta. Újra szabatosabban felállította. Azután egymaga nagy tárgyismeretével és tudományával mindannyit meg is fejtette. Sőt egészen elfogulatlanul mondhatni talán, hogy ezeket mindörökre érvényesen el is döntötte, — azon formában legalább, melyben akkor fölvetve voltak; midőn még a rationalismusi az ugynevezett észvéd vagy positivismusi tételek nem vegyültek el egészen a vallási vitába.

Nemcsak egyaránt dús és jártas a szentirás, az egyházi hagyomány és a szentatyák tudományában s idézeteiben, erős és világos azok magyarázatában, a tárgyon mindent átkaroló nagy tudományával és beható éles elméje határozottságával uralkodva: hanem páratlan még Luther és Melanchton,

---

[1]) Niceron szerint ezen munka 120 kiadásban jelent meg. De azóta is, hogy Niceron ezen számítást tette, ismét már két vagy három ujabb kiadást ért.

Kálvin és Béza, a sociniánusok és más akkori hitújítók iratai teljes és alapos ismeretében és tárgyalásában is. Kiknek tanait csak úgy, mint saját tételeit, oly tisztán és világosan, tudományosan rendezve, sőt mintegy először teljesen, rendszeresen összeszedi, s meghatározva adja elő; hogy valóban találó a hires egyháztörténetirónak Baroniusnak, Bellarmin barátjának azon élczes állítása, miszerint a protestans tudósok is bevallották előtte, hogy Bellarmin a legnagyobb szolgálatot tette nekik, midőn munkáiban az ő tételeiket és érveiket rendbeszedve, azokra világosabban és jobban megtanította őket, mintsem addig ezeket magok is tudták volna. Vagy a buzgó protestáns Jakab, skót királynak, Bellarmin munkái egyik czáfolójának, és Sandis Edvinnek azon adomaszerü állítása, hogy Bellarmin műveit Olaszországban sehol sem merték árúlni, nehogy belőle az olaszok a protestansok tanai igazságával megismerkedjenek [1]).

De a mint Bellarmin az ellenfélt vitás kérdéseiben saját terére követi, a mint annak tételeit rendezve feláll1tja, hogy ezekkel az övéit is szembeállíthassa, hasonló azon geniális hadvezérhez, ki midőn ellenfelének minden positióját kiismerte, és kikémlelte, egész hadrendszerét áttanulta, készen minden esélyre bizton vezetheti már seregeit minden ponton az ellenállásra vagy támadásra. S ezt valóban az-

[1]) Baronius Apolog IV. s. h. 161. Jacobus Rex in protest. anti Vorstian. Mayer. Bibl. Theol. 183. és Sandis Relation de l'état de la Religion 1642. 224.

után oly mesterileg, oly kérlelhetlen következetességgel teszi, megtámadja, czáfolja és visszaveri, nemcsak ellenérvei özönénel, hanem az ellenfél állításaiból merített czáf-okok hatalmas logikájának egész erejével, hogy annak ütései és csapásai súlyával mindent, mintegy összezúzva, egészen apróra szétmorzsol.

Nagy munkája ezentúl valóságos erőssége és fegyvertára lőn az akkor mindenfelé oly ádázan dühöngő theologiai harcznak. Mintegy Dávid tornya, — mond felőle Baronius Annaleseiben, az Énekek éneke versével, — mely erős bástyákkal építtetett, s ezer vért függ róla, az erősök minden fegyverzetével.

A mű ritka hatást gyakorolt az akkor vallásukban annyira felháborodott kedélyekre. Mindenki, a hatalmas uralkodóktól kezdve, a híres tudósokon és tanodákon át, egész az apró írókig és tanárkákig, ellen vagy jó barát, — sietett őt üdvözölni vagy megtámadni, hozzá vagy ellene intézett irataival... a buzgó katholikus Rudolf és Ferdinánd császár csakúgy például, mint a kétes Henrik franczia s a hitújító Jakab skót-angol király [1]). A katholikus tanodák az ő rendszerét vették fel tanításaúl. Mint ellenben a cambridgei és oxfordi egyetemek külön kathedrákat állítottak fel czáfolásaúl.

A vallásviták egyszóval most körülötte, Bellarmin és könyvei körűl csoportosúltak. Az ő tételei képezték tábora jelszavát s az ellen czélpontját.

---

1) Bellarm. epist. fam. i. h. 1. 71. 111. 261.

Mintegy ötvenen jóval felül számítják életírói azon kiválóbb írók neveit, kik őt munkáikkal egyenesen megtámadták. Nem említve természetesen a számtalan apróbb vagy mellékesebb támadásokat, kétségtelen, hogy több mint ötven éven át alig volt valamirevaló controversista, akár a katholikus, akár az ellentáborban, ki az ő munkáira nem vonatkozott, ki azok ellen nem írt, vagy legalább azokat nem használta volna.

Nem sokára észrevehető is volt, mikép módosul a csata, mint fordúl, megváltoztatva Bellarmin vezérlete és hatása alatt arczélét: A szentirás és szentatyák idézeteinek ügye mellett szóló tömött sorban és világos erőben felállításával, ezek alapos és begyőző magyarázata és alkalmazása által az ellenfélt legerősebb sánczaiból és védveiből kiveti. Ezt innét előbb álvédek mögé bújni kényszeríti. De majd onnét is kiszorítva, nagyobbára a rationalismus tág terére hajtja ki, hová az, ha máskép már sehol nem tarthatja magát, egyszerre negatióival, tagadásával kényszerűl menekedve lépni. Hol máig is még nagyobbára, sőt úgyszólván, majdnem csak ez egyetlen téren küzd már ellenében.

De e harcznak nemcsak taktikáján, hanem a vita modorán is sokat változtatott Bellarmin munkájának jelleme egyaránt és iránya. A mily bátor és merész, tüzes és hajthatatlan, sőt közben, még az akkor divatos modor és hang szerint, olykor személyeskedő Bellarmin is: jóval távol marad mégis, az addigi vitáknak rendesen műveletlen, sőt durva, elvadult kifakadásaitól és szitkaitól, szennyes és mocs-

kos kifejezéseitől. E helyett inkább bizonyos magas souverain megvetés és lenézés, vagy inkább ereje érzetében s igazsága öntudatában nyilatkozó nemes harag és boszuság mutatkozik. De érvényesíti már ebben egyszersmind a magasabb és nemesebb tudományos hitvitát, a tárgyilagosabb fejtegetést is.

Munkája tekintélyét, becsét és hatását emelte még inkább személyének nemes jelleme; szeplőtelen és magas erénye, jámbor élete, istenfélő magaviselete; nagy és mély ájtatossága, magairánti aszkétai kemény szigora, mások iránti önzetlen szeretetteljes szíve, műveltlelkü társalgása, engedékenysége s ellenei iránt békülékeny hajlama, magasztos, emelkedett érzete s ihletett lelkesedése. Nemesen érző szíve merő jóakarat volt. Szelíden itélte meg az embereket. S ha első hevében és szigorában néha vétett is a szelidség ellen, sietett ezt azonnal jóvátenni. Mint ez sokszor egyszerü keresettségtől ment leveleiben is tükröződik, melyekben gyakran első tekintetre szigorún itél. De igyekszik ezt mindig jóval elsimítani.

Mindenki tudta a hosszú, majdnem egy századra terjedt életü férfiu számos kortársai között, hogy Bellarmin, a dús capuai érsek és római bibornok, mindenét a szegények közt elosztva, szigorúbban és szegényebben él, étkezik s öltözik, mint a legönmegtagadóbb szerzetes, kik közé, mint régi társuk, visszavonulva, évenkint náluk legalább egy hónapot csendes ájtatosságban önmegtagadó szigorral töltött.

S ilyenkor félretéve tudományos nagy mun-

kálatait, számos kisebb s apróbb buzgalmi s aszketikai könyveit írta. Sajátságos, megható s költői czimek alatt, mint: A galamb nyögéséről, vagy a könyek boldogságáról, — a Salézi Ferencz által is annyira csodált és dicsért: Az emberi léleknek a teremtett lények lépcsőjén Istenhez emelkedéséről. — A szentek örök boldogságáról, — A gerle szavának hangzatáról. — S utoljára még halála előtt: A boldog halál mesterségéről. — Mindannyi az ő gyöngéd lelkének s ájtatos szívének megható ömlengése, melyekben olykor még egykori költői ihlete s érzete is nyilatkozhatott; bár régen felhagyott volt már az ifjuságában oly kedves költeményei írásával. És csak néha zengett még egy-egy magasztos hymnust az egek Urához, mint a Pater superni luminis, sz. Magdolnáról stb., oly fenséggel, hogy méltónak tartatott az egyház zsolozsma-könyveibe is fölvétetni.

De ezekben egyaránt csak azon buzgó és ájtatos, ihletett s emelkedett érzete nyilatkozik, mely már gyermek- s ifjukorának természetes hajlama volt. Ehhez hasonlón szemérmetes és szűzies, szerény és csendes, visszavonuló és félénk volt már mintegy természeténél fogva is; melyet ezenfelül még erősen is fegyelmezett. A csaknem tulszerény, és nagy tehetségei iránt is bizalmatlan férfiu, azután ama páratlan mély tudományosságu munkáit is másodrendü iró-barátai birálatának veté alá még kéziratban, s az ő itéletöktől tette függővé azok kiadását, az ő jóváhagyásuktól a nagyszerű művek közzétételét. Több munkáját csakis azért adta ki önmaga s ujonan, mivel mások azokat előadásai, beszédei után hibá-

san feljegyezve késziiltek kiadni, vagy már közzé is tétettek. Különben ő sohasem hozza azokat világra. Hanem ez által mintegy kényszeritve, adta ki, javítva majd, és helyreállítva vagy bővítve közli azok addigi hiányos szövegét.

Valamint nagy tudományos munkálatai mellett valódi lelkesedéssel írta amaz apró buzgalmi munkáit: ugy legnagyobb pontossággal és figyelemmel írt a tudományosságaért már akkor koszorukkal elhalmozott férfiu, akár egy kis tankönyvet is, mint például közönséges iskolakönyvül használt kis katekizmusát [1]). Neki misem volt kicsiny, semmisem alacsony vagy megvetendő, amint az kötelességévé lőn. Ezzel mindent egyforma szeretettel és buzgósággal karolt fel.

Épen oly önzetlen, engedékeny és békülékeny is volt e tekintetben, hogy legnagyobb elleneit is nemcsak képes vala nyugodtan meghallgatni, ha jelenlétében ellene, vagyis mindig legnemesebb intentiói ellen feltámadtak, hanem még meg is kérlelte, megis követte őket, hogy a jót, a bölcset, mit ajánlott, az oktalanok, a rosz szándékuak, annyiszor megakadályozták s elvetették. Viszonya Sarpival, és bibornoktársai tanácskozmányaiban nem egy eset érdekes példa volt erre. Ismeretes az is, hogy leghatalma-

---

[1]) Igy irja Guéranger (Mémoir. 52.) Tout le monde sait, que le grand Bellarmin tout couvert des lauriers, que lui avait mérités la magnie fique défense de la foi catholique dans les célébres controverses, ne dedaigna pas a la priére de Clément VIII. de composer un simple catechisme pour les enfants.

sabb ellenfelének, Whitaker angol theologusnak arczképét meghozatván, irószobájában tartá. Legérdekesebb mégis az, hogy a hatalmas és tüzes hitvitázó polemikusnak és controversistának rendes közmondása, valamint elve volt azon példabeszéd: jobb egy lat béke egész font győzelemnél!

E mellett pedig a nála is elkerűlhetlen apró emberi gyarlóságok mutatkoztak csak rendesen, melyeknél egyebet ellenségei is alig voltak képesek szemére vetni. Vádolák, hogy maga iránt tulszígorú s ezen szigorában s önmegtagadásában hiú és tetszelgő. Miről önéletírata jegyzetei, s olykor levelei is talán szólanak. Igy tetszelegve benne magának jegyezte fel életiratában mikép bocsátott meg elleneinek, és hogy viszonozta a roszat jóval V. Sixtus pápának is, midőn ez munkáit a de indirecto dominio papae véleményeért, az indexbe tevé, ő pedig azért a pápa bizottsága által hibásan kiadott Vulgatát, önzetlenűl az ő neve alatt, nehogy azt szégyen érje, kijavítá. Vagy így irhatta tetszelegve szigorában Mária Krisztinának s Eleonorának, Ferdinánd császár nővéreinek, midőn tőlök nagyértékű drágakövekkel ékesített arany-keresztet kapott ajándékban, hogy ő nem az, a ki gyémánt vagy arany ékszerekkel tudna élni. Mert illesse meg bár a keresztet az arany és a drágakő, neki azért csak a meztelen feszület kell[1]). Még kicsinyesebbek és selejtesebbek voltak a vádak, melyek nem tudták mással ócsárolni, mint hogy a koldusoknak mindenét elosztva, nem engedte meg

[1]) Bellarmini Epist. fam. i. h. 172.

nekik, hogy ezért hálálkodjanak, hanem azt kivánta, hogy előtte állva is feltett föveggel fogadják az átnyujtott alamizsnát. Vagy hogy lelke felét a Megváltónak, felét a Boldogságos Szüznek ajánlá fel. Sőt hogy teste sanyargatásaul szivesén vette, ha a szunyogok vagy más állatkák testét csipték. A legyeket pedig, ha arczára szállottak is, nem hajtotta el magáról soha, mondogatván, legyen nekik is örömük, ha én valamit szenvedek is, nekik ugy sincs más paradicsomuk, mint nekem szenvedéseimért, hadd legyen élvezetök ezen apró szabadságuk, melyet rajtam gyakorolnak.

Hogy ezen bohóságokon kivül munkái- s elveinek dühösebb ellenei, kik őt személyesen nem ismerték, ocsmányabban is rágalmazták, s irataikban mindent, még a gyilkosságot is ráfogták: az ezen ádáz küzdelmek korában kevésbbé volt meglepő vagy csak elkerülhető is az ellentáborban oly nagy emberre nézve, mint a minő Bellarmin volt. Midőn egy ily pamphletet olvasásul adtak neki, mely még gyermek-gyilkolással is vádolta s azt beszélé, hogy nagy bűneit gyónva Lorettóban, az ezektől elszörnyüködött pap nem akarta feloldani, mire legott szörnyet halt... ő maga, a komoly férfiu, elmosolyodott; és átallotta, hogy barátja Gretser, ezek komoly czáfolásába ereszkedett.

Nagy erénye mindezeken az apró megszólásokon és nagy rágalmakon felül emelkedett. A közvélemény, tanitványai és hivei, a közönség s a nép Capuában és Rómában mint valóságos szentet tisztelék már életében és halála után. VIII. Kelemen 1599-ben

a bibornoki collegiumban azzal nevezte cardinalissá: Ezt választjuk meg, ugymond, mert nincs párja mint tanitónak Isten egyházában. S a bibornokok egyhangulag felkiáltva viszhangoztatták: Dignus, digne, a méltót, méltóan megilleti!

Alakja mind a mellett annyira magasan állott, s az emberi erény jellem és tudomány rendes mérvén felül emelkedett vala, hogy végre ez már magasabbra emelkedésének is utját állotta.

Mert kétszer volt pápának kijelölve, X. Leo s V. Pál választása alkalmával. És már a többség is rá esett; először, midőn ő maga, esdekelve kérvén barátjait, álljanak el tőle, megválasztatását akadályoztatta, önmagát buktatva meg. Másodszor pedig, miután IV. Henrik a franczia király őt óhajtotta s ajánlotta, Aldobrandini pártja épen azzal küzdött megválasztatása ellen, hogy a pápának a fejedelmek fölötti jogát tagadta s elárulta munkájában, melyet azért tétetett Sixtus pápa az indexbe [1]). Mire azonban Bellarmin nem hogy védte volna magát, sőt ellenkezőleg válasza csak az volt: hogy ha mindjárt tudná, ugymond, hogy egy szalmaszálat a földről fölemelve, az által pápává lehetne, még akkor sem hajolna le érte, sőt épen azért sem nyulna hozzá.

És hasonlón, kétszer volt már szentté is avatandó, canonisálandó. Midőn ezt megint majd a franczia követ befolyása állitólag annak ellenkezőjével akadályozta volna meg, mit egykor pápává választásakor ellene felhoztak, hogy Bellarmin a fejedel-

---

[1]) De dominio papae indirecto in totum orbem.

mek s különösen a franczia király jogait a pápa alá rendelte volna; — és hogy ezért a franczia parlament könyvét elkoboztatásra s elégetésre itélvén, iróját többé nem tisztelhetné, mint szentet [1]). Mig ellenben ismét másodszor Passionei bibornok szavazata ellene döntött azon fentebbi vád felhozásával, hogy kiméletlenül szólt életiratában a pápáról, midőn annak hatalmát a fejedelmek fölött kétségbe vonva, munkája az indexbe tétetett [2]).

De nyilván oly magasan állott alakja, hogy magasabbra emelkedését, mint mondók, már saját nagysága is gátolhatta; Florus ismeretes szólama szerint: Ipsa sibi obstat magnitudo. A nagyság saját emelkedésének utját állja.

Ilyen volt a férfiu, s ilyenek munkái, melyek akkor a vallás-küzdelmek fölött uralkodtak; s a kedélyekre félreismerhetlen mély hatással voltak.

Az ekkor kezdődő ellenreformatióban, a nagy és számos conversiókban Bellarmin munkáinak nagy része vala. Ritka ember volt képes, a ki azokat tanulmányozta, vagy csak olvasta is, e hatástól menekedni, mely azután akár követésében, akár megtámadásában nyilatkozott. A pedans tudákos Jakab skót király, mint láttuk, ellenfélkép hasonlón ha-

[1]) De summo pontifice capite totius militantis ecclesiae. Lásd elitéltetését Mercur Francois II. 33. Bayle Dict. Hist. Crit. Béllarmin.

[2]) Passionei ezen szavazata Fleury egyháztört. folytat.

tása alatt állott, mint Rudolf és Ferdinánd császár, s épen ugy Forgách püspök is. Pázmány és Balásffi, czáfoló és támadó irataikban, csak ugy, valamint minden akkori polemikus, belőle merítettek, tőle kölcsönözték legerősebb érveiket. A tudományosabb, lelkiismeretesebb convertiták, mint Veresmarti és mások, nálunk valamint másutt, neki köszönték megtérésöket.

S ezen kitérés is ki lehet mentve azon mély hatás indokolásaul, melyet Veresmartira, mint látni fogjuk, Bellarmin iratai gyakoroltak.

Forgách, ugylátszik, jól ismerte Bellarmin könyveinek ezen erejét és hatását. Tapasztalhatta azon számos téritései és hitvitái közt, melyekhez neki Bellarmin leveleiben ismételve szerencsét kivánt; de melyeket mi már alig ismernénk többé, ha véletlenül Veresmarti irata ezzel itt nem tartja fel azoknak legalább ez egy emlékét, melyből a többit is mérhetjük. Talán saját magán is tapasztalhatta, mily ereje van Bellarmin iratainak a gyengédebb és fogékonyabb, buzgó és vallásos kedélyekre. Bizonyára nem volt már ismeretlen előtte Veresmarti vallásos érzete, melyet Keresztesi kanonok társalgása elbeszéléseiből is ösmerhetett. Jól számított rá.

De Veresmarti előtt sem lehetett idegen Bellarmin neve. Nem lehetett ismeretlen a gyülölet, melyet hite ellenségének iratai, felekezeténél iránta akkor gerjesztettek. Méltán kedvetlenül fogadta azokat, midőn Forgách e könyveit inasa által utána küldé és szobájába tétette. Öntudatlanul is irtózhatott tőlök; melyek olvasása ugy is, mint tudta és elgon-

dolhatta, felmerülő valláskételyeit csak még inkább fogják nevelni.

Sokáig érintetlenül hagyta azokat, mint beszéli, heverni alvóhelye mellett, hová a püspök inasa a könyveket letette vala. Csak későbben, lassan, vontatva kezdi kezébe venni, fogsága unalmas és nyugtalan óráiban. Hosszan forgatta előbb eszében, hogy hiszen vallásának vizsgálása, hitfelekezetünk tanitása szerint, mindenkinek, ugymond, még a parasztnak is meg van engedve. Mi tiltaná el tehát ettől őt?

Nagy ellenszenvvel és irtózva, elfogulva bár, de mégis felnyitja a könyvet. Az első, mít benne olvas, épen vallásának egyik ismeretes tétele volt. Bellarmin azt, mint rendesen itt is, ellenvetésképen állítá fel, az ő mesteri világos határozottságával és páratlan tárgyilagosságával, oly szabatosan és hiven, hogy maga Veresmarti, aki csak ugy leste, gyanakodva olvasván végig, hogy mikép fogja majd megerőtlenitve, ugymond, elferdíteni... csodálkozik rajta, hogy semmi hamisitást nem talál benne. Egészen helyesnek, hibátlannak találta saját vallási tana felfogása szerint is a tételt. És Baronius fönnebbi élczes mondata valóban talált itt is: hogy a kálvinfelekezeti prédikátor vallása tételét Bellarminban, helyesebben és világosabban előadva találta föl, mintsem eddig ismerte. Ez bizalmát nevelte. Csak annál kiváncsiabb volt most, mit tud erre Bellarmin mondani, mikép fogja ezen igazságot megczáfolhatni!?

Bellarmin felelete egyszerün sz. Pál egyik mondatának ellene állításából és magyarázatából állott. — Eddig sz. Pál ezen mondatát Veresmarti az

ő részökre, ugymond, világosan és megronthatlanul szólónak vélte. De a hogy megolvasta, oly jól s oly alaposan találta Bellarminnál az ellenkezőjét megmagyarázva, hogy azt sz. Pál maga sem magyarázhatta volna meg, ugymond, jobban. Mind a mellett elégedetlenül dobta el magától a könyvet, mely csak ujra megzavarta, és föltette magában, hogy majd máskor még jobban fogja ezt megolvasni és végére jár a dolognak. De most egyelőre békét hagy még ezeknek.

Nem állhatta meg sokáig; két-három nap mulva elővette megint. Most a második könyvet nyitotta fel, ott, hová Forgách püspök a jegyzetet tevé.

A hely épen az volt, hol Bellarmin Kálvin ellen a bűn okáról vitatkozik, s mire Forgách Veresmartival való párbeszédében hivatkozott. Veresmarti lehetetlennek tartotta, hogy Kálvin tanitása Istent mondja a bűn okának. De mire megolvasta, ugy tetszett neki is, hogy ha nem is akarta Kálvin ezt tanítani, de Bellarmin világosan kimutatja, hogy tanította. Ekkor ujra letette a könyvet. Ez elég volt ismét sebzett gyöngéd lelkének, — s több napig nem ismerte kezébe venni.

De sorsa már hozzá fűzte. Nem lehetett többé tőle menekülnie. Vallásos lelke sebének ir kellett. Nem tudta, hol keresse. Nehány nap mulva előveszi ismét, nézegeti, olvasgatja mindenfelé, elülről hátulra. A mi azonban most kedélyét legjobban megragadta, az sajátságosan Bellarmin iratának egyik gyengébb részlete volt.

Ott van az ingolstadti (1593-diki) nagy kiadás III. kötetének végén, hol épen a jó cselekedetekről

szóló hit- s erkölcstan oly mély, mint magasztos, megható és tudományos értekezései e részét is bevégezte, — még egy kis toldalékot hozzá ragasztva. Ez nem egyéb, mint egy akkorában nagy hatást tett iskolai beszédének, peroratiójának külön lenyomata, a többitől eltérő, nagyobb, szembetünőbb betükkel szedve, s kétségtelenül mint akkori nagy sensatiót keltett, alkalmi röpirat, külön is kiadva, s azután munkáihoz is toldalékul odakötve.

Az egész inkább hatásos rhetori mű, hatalmas iskolai szónoklat, mint maga Bellarmin is nevezi [1]), melyben, miután ugymond, tiz éve küzdött már irataiban egyre a hitujitók ellen, most, összefoglalva (röviden és szónoki erővel s művészettel) a tanok főpontjait, azokkal Luthert rohamosan megtámadja.

Veresmarti, ugylátszik, kifáradva kételyeiben, melyeket Bellarmin eddig nemhogy megnyugtatott s orvosolt volna; de mind az erősen ható gyógyszer még inkább felzaklatott: kedvetlenül lapozgatva a könyvben, ezen toldalékot kezdé a végén olvasni, azt gondolván, hogy benne nem fog találni, ugymond, valami szivét sértegető dologra, mint Luther személye ellen intézett amolyan iskolai peroratióban.

Csalódott. A beszéd még nagyobb, sőt határzó hatással volt rája. És a mi sajátságos, épen azon részeiben is, melyeknek ma hatását kevéssé vagyunk képesek méltatni. De akkor, midőn a vita oly szenvedélyesen folyt a hitfelekezetek közt, hogy egymásban apokaliptikai vadakat, fene szörnyeket láttak,

---

[1]) Oratio in Scholis hab ta.

ezek neveivel egymást szidalmazni is, igen szellemdus és tudós foglalkozásnak látszott: a mint Luther s a hitujitók megkezdték, ugy követé őket ezen térre az e fölötti meglepetéséből magához jött s megerősödött ellenfél is. Legnagyobb athletája Bellarmin, ugy látszik, nem nélkülözhette többé szintezen fegyvert. Ő is hozzá fogott.

Tíz éve, ugymond, ezen hires iskolai beszédben, hogy küzd e pályatéren Lutherrel. De eddig még nem volt ideje kimutatni, mily szörny az, a kivel küzd. Csak most, midőn vele a harczot bevégezte, és más összes hitujitókkal uj harczba épni készül, kell még ezen kötelességet is teljesítenie. Valóban, mintha polemiája hiányos, mintha befejezetlen lett volna, ha ezen, akkor oly erős önhittséggel szórt apokaliptikai antikrisztusi, nem csak szitkot, de sőt balvéleményt, az egyházon hagyta volna. Vissza kellett tehát torolnia.

Rá megy azért ő is az apokaliptikai szörnyre, s magyarázza az irás képletei s az általa megtagadott hitczikkelyek alapján, hogy az csak ő lehet, és nem más, nem a pápa. Képzelhetjük akkori hatását, midőn ez, annak t. i. bebizonyitása : ki s valóban az-e az antichristus? — a vita lényeges kérdése volt.

Csak igy érthető, hogy Veresmarti is a beszéd ezen részére oly nagy sulyt fektetett. Én nem tudom, ugymond, hogy sz. János csakugyan a Lutherhez és kálvinistákhoz szabta volt-e annak az ő jövendőmondásának köntösét: de Bellarmin azt oly szépen nyakokba veté, hogy én nem tudom, szebben illhessék-e azon másokhoz, a kikhez azt valóban szabhatta.

Azon elfogult szenvedélyes vitákban, miután Luther már egyszer e szörny képét a pápára ráfogta, s az ellenfél rá visszautasította, lényeges kérdéssé lőn, mint mondók, hogy kire bizonyulhat be már hát igazán az eretnekség ezen jelzése?! S ámbár Veresmarti, mint előbb idézett szavaiból kivehető, jóval emelkedettebb nézpontot foglalt már el, mintsem hogy az alkalmazás érvényét általában is kérdésbe nem fogta volna: mégis elfogultabb volt még ő is, hogysem meg ne ütközött volna azon, midőn Bellarmin begyőzte, hogy az irás ezen képlete, ha valakire, ugy a hitujítókra még alkalmasabban ráfogható.

A mint ebben újra megtántorodott, ugy mélyebben hathatott még ekkor mégtérése elhatározására Bellarmin ezen szónoklatának elragadó ereje és meggyőző végszava, apostrophéja, melylyel itt értekezéseit bezárja.

Midőn a szérőn szórnak, ugymond, emelkedetten Bellarmin, a szél nem a magot, de a polyvát ragadja meg és viszi tova. Igy, midőn az egyház a pogányok üldözése s az eretnekek csele által rostáltatik, nem a szentek, nem a méltók, hanem a gonoszok, könnyelmüek, kiváncsiak, kéjelgők esnek át, ezek szaladnak csak át a pogányokhoz vagy eretnekekhez. Mert alig szenved hajótörést valakinek hite, mielőtt hajótörést szenvedett volna erénye.

Valamint azért az erkölcstelen élet lépcső az eretnekségre, ugy ezen kórság ellen legjobb óvszer a tiszta erényes élet s a jó cselekedetek gyakorlása.

Elképzelhető, hogy midőn Veresmarti e végszavaknál letette kezéből a könyvet, mint forrott fel-

háboritott vallási érzete, mily erővel ragadta a megtérésre ezen mélyen vallásoskedélyü s egész a szigoru önmegtagadásig jámbor életü férfiut. S ez az, mi ezentul egyre viszhangzik Veresmarti iratából, hogy nem tud megnyugodni vallása tanitásában, hogy azt elszakadottnak, elégtelennek tartja a jámbor életre, hogy nem elégíti ki vallásos cselekedetek után való vágyát s áhitatát. — Igy küzd ezentul egymagát, ugyszólván, Bellarmint s ezen tanításait használva fegyverül hitfelekezete ellen, e percztől kezdve egész életén át.

A külső áttérésről azonban még szó sem lehetett. A megtérés csak lelkében ment véghez, Bármily erősen fogamzott meg benne, ugy mégis egyelőre komolyan nem is gondolt rá. Már csak elhirtelenkedni sem akarta volna. Meggondolta többször, hogy az üdvösségében járó dolog, s azért nem kell sietni vele. Ha ily hamar és könnyen adná rá magát, méltán okot adhatna vétkesítésére. Visszatartá azon gondolat és emelkedettebb önérzet, hogy még könynyen azt hinnék, ha itt fogságában teszi, mintha a nyomoruság félelme miatt, vagy megtörve a szenvedés által tenné, s nem volna eléggé állhatatos. Holott készebb volt, ugymond, bármily nyomoruság elszenvedésére, mintsem hogy rekesz alatt adta volna magát a megtérésre. Föltette azonban magában, hogy amint megszabadul, ugy előbb még mindent megrostál majd ujra; azután felekezete elé adja kételyeit, és csak akkor viszi végbe, ha semmit sem mulasztott el megtenni kételyei legyőzésére.

Mintegy két hónapja mult, hogy fogságában igy

töprenkedett: midőn egyszerre váratlanul börtönének ajtaja megnyilt; mit a vármegye tiltakozásai s befolyásos férfiai közbenjárása nem volt képes kieszközölni a hajthatlan Forgáchnál, kierőszakolta most az országos nagy támadás, melynek nem volt képes többé sikerrel ellenállani.

Amint 1604. szeptemberben hire jött, hogy Bocskai István feltámadt seregével az alkotmány s a vallásszabadság mellett, s máris a nagyított hir hada közeledtéről szólt; Forgách is jónak látta egyelőre Veresmartit a fogságból kibocsátni.

Veresmarti értesülvén erről, nemcsak eltitkolva szíve sebét, ugymond, állhatatosan, de keményen és daczosan viselte most magát. Mire Keresztesi kanonok még egyszer eljött meglátogatni Veresmartit a börtönben, hogy bucsuzzék tőle, s ez alkalommal beszélgetés közben ujra a vallásra is hozta a szót. Veresmarti ezt visszautasítólag daczosan fogadta. Elfordult tőle, és mint, ugymond, az ügyéhez nem igen bizó ember, dérrel-durral felelt neki.

Ha mi más szava vagyon még, válaszolá Keresztesinek, mondja el röviden. Ha pedig nincsen, a katekizálásnak hagyjon békét!

Ezután a kapun őt csakhamar kivezették, ugymond, és dolgára igazíták.

Veresmarti fogságából haza szabadulva, 1604-ben őszszel Irmelyre, itt, ugylátszik, nem soká időzhetett.

A mint jövő év tavaszán Bocskai felkelő hadai erre keltek, meghódítva az egész vidéket, csakhamar Veresmartit is a nemzeti fölkelés táborában találjuk. Ugy látszik, hogy az érsekujvári erősség kiszáguldozó csapatai, vagy Bástának akkor erre is prédált seregei Irmelyről Veresmarti holmijét vagy marháját is magokkal vitték. Hirét véve, hogy ez Érsekujvárba jutott, sietett oda, a mint Rhédey Ferencz Bocskai vezére már májushóban először megkisérlé a várat bevenni [1]).

Ott várta, ugymond, ő is szerencséjét a vár vívása alatt benne levő marhája kedveért [2]).

Rhédey azalatt bevette Nyitrát is, Forgách hosszas ellenállása daczára. Ezzel Nyitra vára most Bocskai hadvezéreinek egyik főhadiszállása lőn, hol az Érsekujvárt vivó Homonnai Drugeth Bálint főhadvezér Illyésházy Istvánnal s a párt többi főembereivel ismételve tartott szeptemberhóban hadi tanácsot [3]). S a mint a meghóditott helyeken Bocskai emberei a templomokat a protestánsok számára ismét elfoglalták, beállították a prédikátorokat, isteni tiszteletet tartottak, ugy történt Nyitrán is, honnan Forgách rég kiűzte volt a prédikátorokat. Rhédey azért prédikator után látott, mint Veresmarti írja, kit a várba küldhessen. Emberei Veresmartit a táborból már ismerték, s erre felhívták.

Veresmartinak nem igen volt ugyan már kedve

---

1) Katona Hist. XXVIII. 332. 365.

2) Megtérés. hist.

3) Homonnai Naplója.

ezen nyitravári tábori prédikatorságra vállalkozni. Eszébe jutott azonban, hogy ott megtalálhatná még Bellarmin könyvét, mely szivét megsebezte, de talán meg is gyógyíthatja. Hogy ehhez és más hasonló jó könyvekhez juthasson, elfogadta a meghivást.

Oda jutva, főgondja volt, hogy a most uratlan könyveket megszerezze, melyeket egykor uroktól küldve, irtózással utasitott vissza. Nem volt nehéz azokat az elhagyott vagy prédának kitett püspöki könyvek közől kihozni.

Ezzel czélját érve, és mivel nem sokára a komjáti papságra is meghivatott, csak annyi időt töltve Nyitrán, mint a meddig mult évben fogsága tartott, két hónap multán, ugymond, Bellarmin disputatióinak jó részével, meg az anyaszentegyház historiáival és némely más szép könyvekkel megrakodtan, Nyitra várától jómódjával bucsut vett.

VII.

Veresmarti komjáti prédikátorrá lesz, Dobronoki szuperintendens Érsekujvárra és Súrinak nagyszombati prédikátorságra átköltözése után. — A komjáti Forgáchok vallásküzdelmei és conversiói. — Súri Nagy-Szombatból az ottani vallásvillongások miatt menekülve visszatér Komjátiba. — Forgách Péter és Gergelyék, Súri és Veresmarti vallás-versengése. — Campianus és munkája, magyar forditása, forditója Balassa Bálint, bevégzője Dobokai Sándor. — Dobokai és Forró irodalmi munkái. — A magyar Campianus kiadója, Forgách Zsigmond Súri czáfolatára készül.

A komjáti prédikátorság, melyre most meghivatva, Veresmarti átköltözött, az ő vallási töprengéseinek és küzdelmeinek valóban megfelelő hely vala.

Komjáti, a kis mezővároska, Nyitra és Érsekujvár közelében, már évek óta erős vallási forrongások, conversiók és apostasiák, nyilt vitatkozások és titkos belső hittusák szinhelyévé lőn.

A Forgáchok ghimesi uradalmának birtoka, a családnak, mióta régi ghimesi várába nem férve többé, számos elágazásaiban, onnét kiszállott,—egyik régi kedvelt székhelye volt. Az ő pártfogásuk alatt a XVI. század közepe táján már a hitujításnak is egyik nevezetesebb fészkévé lőn. Hol Huszár Gál is, mint említők, könyvsajtóval egy ideig menedé-

ket találva a Forgáchoknál, a hitujítás mellett buzgón dolgozott, munkálkodott, és hol ez időben már több nevezetesebb zsinat is tartatott. Nem kis forrongás szinhelye volt ez már akkor is, midőn a hitujítást követők Luther régibb és Kálvin ujabb felekezetei közt megszakadva, Komjáton végre az utóbbi felekezet, kétségtelenül szintén a Forgáchok pártfogása által győzött.

Történelmünk ezen időtáján a Forgách-családnak két testvértől származó idősb és fiatalabb ága lakott itt, két vagy épen talán három kastélyban is. Az egyik ágat képezték III. Péternek, ki 1505-ben Komjátin nagyobb kastélyt épített, unokái a nemzetségi sorrend szerint: IV. Péter és testvére Gergely nejével Perényi Margittal.

A másik ág háza a vitéz Simon fiai laka volt: Zsigmondé, a későbbi nádoré, Ferencz püspök és bibornoké, s Mihályé. Mindannyian eredetileg már a hitujítás hivei voltak. Csak Ferencz vált ki közülök korán, mint láttuk. És valamint ez vallásának főembere lőn, ugy Zsigmond és Mihály kezdetben a protestantismusnak erős támaszai voltak. Mihály már fiatalon a wittenbergi főtanoda rectorságával tiszteltetett meg, mint a Thurzók és más protestáns magyar főurak ily főiskolákon tanuló fiai. Vallása mellett több hittani irattal lépett fel [1]), és a protestantismus előkelő férfiaival, tudósaival levelezve, szoros

[1]) Ő adta ki Krakói Demeter sárospataki tanár beszédét is Wittenbergben 1589-ben, ki ezért költeményével üdvözölte. Lásd Pray Index libr. rarior. I. 410. és Sárospataki füz. VIII. 622.

viszonyban állott. Mint ennek adatait a családi levéltár maig is bőven őrzi [1]).

Annál több ok volt mindez arra, hogy Ferencz püspök testvéreit a katholika vallásnak megnyerje. A buzgó püspöknek eleinte ez sok gondot és nagy fáradságot okozott. Mihály hosszan ellenállt, küzdött, tusakodott, vitatkozott vele és papjaival. Mig végre meggyőzték, s rá vették őt, és megtért.

Sokkal erősebben ellenállott még Zsigmond. A püspöknek sehogy sem sikerült őt vallására tériteni. Segítségére jött Pázmány is; ki, mint láttuk, már mintegy 1600 óta udvarában megfordult s térítéseiben segélyére volt. Nyitrán és Sellyén is, ugylátszik, már ekkor nagyhatásu szónoklataival és térítéseivel föllépett; a püspököt megyéjének és káptalanának, a tridenti zsinat szabályaihoz képest, vizsgálatában és szervezésében segíté. És nála, Radosnyán Magyari Sárvári prédikátor munkája ellen, ekkor készité első magyar hatalmas és addig e nemben páratlan, hitvita iratát.

Gyakran találkozott Pázmány ekkor a püspök testvéreivel és rokonaival. Látogatta őket a püspökkel Komjátiban is. Vallási értekezésekbe, s erős vitákba ereszkedett velök. Beható szelleme, meggyőző előadása, hatalmas dialektikája legyőzte végre Zsigmond kételyeit is. A katholika vallás igazságáról már ő is meg volt ugyan győződve: de az utolsó lépésre, az áttérésre még nem tudta magát el-

---

[1]) Lásd Mocsáry Nógrádvármegye és Nagy Iván Magyarorsz. Családai Forgách alatt.

szánni. A mily ingatag s állhatatlan volt, annyira kereste a népszerüséget, és e miatt visszatartotta őt azon álszégyen is, mit fogna majd a világ az ő áttéréséhez mondani; mily álokoknak lesz tulajdonítandó hitváltoztatását. Pázmány érdekes lélektani képét adja néhány vonásban Forgách Zsigmond ezen áttérési küzdelmének. Végre, miután nem csak testvére Mihály, de sógora is, Thurzó Kristóf 1603-ban megtértek, hasonlón még az évben Sellyén véghezment az ő nyilvános megtérése is [1]).

Nagybátyjaik azonban, Forgách Péter és Gergely, kik szintén Komjátin laktak, erősebben tartották magokat hitökben. Péter ugyan hasonlón meg volt győződve már, mint tovább saját nyilatkozata szól, a katholika vallás igazságáról. Az áttérésre azonban nem volt rábirható. Hasztalan kisérgették; hasztalan szólitá fel erre később maga Veresmarti is. Határozottan és szilárdan ellenállott sokáig. Mig végre élte alkonyán, tulélve említett rokonait, 1632-ben ő is elhagyva felekezetét, katholikussá lőn.

A Forgáchok ezen vallástusái, valamint az egész országnak akkori hasonló nagy vallásküzdelmei közt érkezett Veresmarti Komjátiba, ugylátszik, 1605-ben késő őszszel, az öreg Dobronoki Miklós eddigi prédikátor és superintendens helyébe, ki ekkor, midőn Bocskai hadával Homonnai Bálint Érsekujvárt bevette, valósziniüleg ide helyeztetett be prédikátornak. Mig Súri Mihály komjáti iskolamester, mint

[1]) Frankl Pázmány Péter és kora. I. 29. 615. III. 332—5.

előbb láttuk, s Veresmarti egykori debreczeni iskolatársa s barátja, ugyanekkor Nagyszombatba hivatott, ideiglenes segéd- vagy másod-prédikátornak Hollósi Márton mellé; midőn Bocskai hadai a várost megszállva, ott is egy uj templomot foglaltak el még felekezetök számára. S ennélfogva ujabb második papra lehetett szükségök.

Veresmarti azonban új prédikátori állásában, bármily buzgó és vallásos volt, nem találta többé sem örömét, sem megnyugvását. Erősebben szított már a katholikus tanhoz, mintsem hogy legyőzhette volna ez iránt mindinkább növekedő hajlamát. Ezen vallási meggyőződése időnkint nemcsak beszélgetéseiben és társalgásában, hanem már egyházszónoklataiban és tanításában is kezdett nyilatkozni. Különösen, úgylátszik, a Bellarmin olvasásából rá áthatott katholikus-tan a jó cselekedetekről, valamint az egész vallási erkölcstan ragadta meg, s egyházi beszédein is egyelőre ennek szinezete mutatkozott.

Hason meggyőződésüekre akadt már hiveinél is, urai vagy nagyságos urainál is, mint Forgách Péter- és Gergelyéket rendesen nevezi, bár külsőleg szilárdúl ragaszkodtak többi rokonai conversiói ellenében Kálvin hitfelekezetéhez — talált már pártfogókra. Különösen Péter úr már erősen szított nemcsak benső meggyőződésében, hanem nyilatkozataiban is, a katholika valláshoz. E felől meghitten s őszintén Veresmartival is közlekedett. Épen úgy kedvtelve érintkezett Veresmarti más katholikusokkal is, nem nyomhatván el bensőleg tetszését, vigasztalódását, ha ezek a hitújítás ellen komolyan vagy

élczből nyilatkoztak. Ámbár nyiltan nem mulasztá el, már prédikátori állásánál fogva sem, a komolyabb helyreutasítást, ha az ilyenekkel előtte tréfát űztek. Mint alább Sárkányéknál történt esete tanúsítja.

Mindezen benső tusái és küzdelmei azonban eddig csendben és titokban folytak. Az idő is a szerint való volt.

1606-ban a Bocskai felkelésére bekövetkezett egyezkedések reményében, egyidőre a pártok és kedélyek várakozóban voltak. A bécsi békekötéstől, az új kormánytól várták némelyek a vallásszabadságot, mások a vallási békét.

Mivel azonban a következő évben ujra megkezdődnek az egymás ellen támasztott sérelmek fölötti viták s erőszakoskodások, az elméket is új forrongás, új vitatkozások s ellenségeskedések szállják meg.

És Veresmartit is már 1607-ben gyakori vallási versengésbe s vitákba bonyolódva találjuk. Mind erősebben, mind nyiltabban lép fel és vitatkozik hitfelekezete prédikátoraival, iskolamestereivel és híveivel.

Régóta gyanúsnak tartják már előbb jelzett viseletét, prédikáczióit, beszédeit; hire jár, hogy titkosan a pápistákhoz szít, hogy talán titokban, nyitrai fogságában pápistává is lett. De ezt csak alattomban, háta mögött beszélik; gyanusítják, fenyegetőznek mások előtt ellenségei vagy hivatala verseny- és vágytársai.

Alkalmat ellenei részéről a kitörésre, valamint saját részéről a nyilt föllépésre, az említett év eseményei szolgáltattak.

1607-ben Forgách Ferencz, esztergomi érsekké és nem sokára bíbornokká is neveztetvén, újabb méltóságát, mindjárt megújított erélylyel kezdé meg.

Nagy-Szombatban, az akkori érseki székhelyen, azonnal visszafoglaltatta az erre kiküldött királyi biztosok: Révai Péter, Czobor Márton és Thurzó Kristóf által, a szent-ferenczrendi szerzetesek templomát és zárdáját, melyet Bocskai fölkelése alatt Illyésházy a kálvin-felekezeti hívek számára elfoglalt. Kivetette belőle Hollósi Márton prédikátort, ki ott elhelyezkedett vala; miután a kálvin-felekezetüek által előbb elfoglalt másik templomba, mint előbb láttuk, Súri Mihály, addig komjáti iskolamester, állíttatott be a fölkelés alatt, segéd vagy másodprédikátornak.

Súri ez által, úgy látszik, fölöslegessé is lőn Nagyszombatban; vagy hogy másként is, hívei elégedetlenek voltak vele, mivel, mint alább hallani fogjuk, folytonos ellenkezésben volt a tanításban Hollósi Márton prédikátor-társával; s a mit az reggel prédikácziójában felépített, Súri, mint alább maga dicsekszik vele, azt délután az ő prédikácziójával mind lerontá. Több hitágazatban, és különösen az Úrvacsorájára nézve, eltértek egymástól. Súri az újabb helvétvallási magyarázatot követte. Míg ellenben Hollósi a régibb szigorúabbat vallotta és tanította.

Lehet azonban, hogy, mint Veresmarti sejteti,

a katholikusok elleni kifakadásai, szitkai s erősebb izgatásai miatt is kellett most, Forgách felléptével, előle Nagyszombatból távozva, menekednie.

Visszaköltözött előbbi helyére Komjátiba; addig is, mig maholnap, mint beszélé, Kassa felé előbb megyen más állomásra, ugymond, Veresmarti. — Súrit Komjátiba Nagy-Szombatból valami Bozor Mihály nevü ottani polgár kisérte, ki, ugy látszik, hasonlóképen igen élénk részt vehetett a nagyszombati felekezeti mozgalmakban; és mint ilyen talán szintén compromittálva volt.

A nagyszombati kálvin-felekezetű ekklézsiában akkor ugyanis, mint még utóbb látni fogjuk, máskép is igen élénk mozgalmas élet volt. Még Bozor is hitében sokat hányatott. Előbb a kálvin-felekezetüekhez tartozott, irja Veresmarti, majd katholikussá lőn. Majd ismét visszatért felekezetéhez. Mig végre is, mint katholikus halt meg.

Valószinü tehát, hogy a zavarokban s erőszakoskodásokban neki is része volt, és Súrival ő is menekedett Komjátiba, hol Súri előbbi hivatala helyén kerestek Forgách Péternél, mint felekezetükhöz nyilván még mindig ragaszkodó pártfogójuknál, menedéket.

Forgách vendégszeretettel látta őket s erősen megvendégelte. Azon kor durva szokása szerint leré-szegedtek az asztalnál. A mint a bortól felhülve szabadabban kezdének szólani, a példabeszéd szerint, hogy borban szól az igazság, megütközve s elhülve hallják Péter urat felekezetök tanitása és vallása ellen kikelni.

Boros fővel megháborodva keresi fel mindjárt Bozor Veresmartit, és megütközve beszéli neki, mintegy szemrehányólag, mint ottani prédikatornak: hogy a hit felől az ur bizony nagy dolgokat szólott, igen nagyokat!

Súri is ugyan szólt rá neki, folytatá Bozor, de bizony az úr nagy dolgokat szólott. Ő vele már elhitethetjük, de róla számot kell adnunk.

Mire Bozor, mint Veresmarti mondja, sápolódva és fejét rázva távozott, azonnal jött Súri is. De ez már egyenesen megtámadja Veresmartit:

Mit csinálsz te itt Komjátin, mert ezek az urak csak nem szinte pápisták. Ám N. és N. uram (talán itt másokat is érthet még a családból, kiket Veresmarti nem nevez), olyakat mond, uram, hogy ugyan nagyokat, és melyekre igazán mondom, hogy én meg nem felelhetek.

Veresmarti: Hát én hogy felelhessek meg?

Súri: Könyveket forgatnál, s reá tanulnál.

Veresmarti: Tanulhatok is én. De ám már másokkal is megjártam én igy.

Elmondja, hogy multkor igy Udvardon, Komjátitól nem messze, Érsekujvár mellett, Sárkány Szaniszló főurnál volt ebéden, midőn egy pápista főudvari szolga, Kanizsai János, Kolonics főkapitánynak udvari embere, egy szép ősz kálvinista tisztviselőembernek mondá: Edes apám! bizony régibb vagy hitednél.

Erre az asztalnál levők mind rá, Veresmartira néztek, hallgatva és várva mit fog, mint kálvinista prédikator, a pápistának e gúnyra válaszolni?

Veresmarti nem is hagyta azért válasz nélkül. Felszólalt: ha a hiten azt érti, minémü bizodalmat vet Istenbe, ugy mond, bünebocsánatja, megigazolása és üdvössége felől ingyen a Krisztus érdemeért, ugy megengedem, hogy maga régiebb hiténél; de ha a közönséges keresztény vallást érti, tagadom.

Súri kiváncsian kérdé: S erre mit szóla?

Veresmarti: Semmit.

Súri: Ugy hát csak distinctióval, választástétellel kell élni, s az ember mindjárt megkötheti őket.

De Veresmartit amint saját felelete nem elégitette ki, ugy még inkább botránkozott Súri válaszán, hogy a fontos dolgot ily könnyen veszi. Megháborodva mondá:

És mi haszon akkor benne? Mert hogy szószaporításommal ennek eszét veszthettem, megfeleltem-e azzal neki? Ügyemet megigazítottam-e? Vagy magamnak is eleget tettem-e? Mert hiszen értettem, hogy vallásánál mondta őt régibbnek. De nem látom, mit felelhettem volna neki ez ellen?

Súri pedig erre, ugymond, valamit gondolkodván, nagy kedvetlenséggel elfordult tőle.

Ez azonban vallásvitáinak még csak kezdete volt.

Forgách Péter, ámbár kálvinista maradt, mint Veresmarti érdekesen tudósít tovább felőle: de Forgách Ferencztől, a kardináltól, mind Zsigmond atyjafiától, mind pedig az ezek mellett lévő tudós egyházi emberektől, ugymond, a hit kérdésében a minemü derekas dolgokat hallott, azokat igen eszébe vette. A mikor azért arravaló emberre talált, ezek-

10*

ből a katholikusok részére igen jó módjával, szép formában, és kedvezés nélkül is disputált.

Pázmány is ekkor Forgách bibornokkal, kinek udvarában már állandón tartózkodott, gyakran kijött Komjátiba, valamint a bibornok más udvari papjai is ellátogattak ide. Ilyenkor azután rendesen a vallásügyek s kérdések felől folytak a beszélgetések és viták.

Veresmarti, ugylátszik, mintha ezekben nem vett volna részt. Ő már magában ugyis meg volt hasonolva, tántorodva vallása igazságában, sőt meg is volt győződve a katholikusok igazságáról. Nem állt tehát ezeknek ellen, nem keresett rá alkalmat. Ellenben Suri fenhangon hánytorgatta ugyan ellenkezését. De szemben ő sem igen mert vele föllépni az urak és különösen Pázmány ellenében. Kit, ugylátszik, még előbbi komjáti iskolamestersége korából ismert, midőn Pázmány, Forgách Mihály és Zsigmond megtérése alkalmából itt gyakran megfordulhatott. Akkor többször találkozhatott vele, talán vitáztak is együtt, s azóta kerülte őt. Amint érkezéséről értesült, mint alább halljuk, mindjárt tovább állani igyekezett.

Mind a mellett részéről minden telhetőt elkövetett, hogy felekezete ügyét védve, ezen megtéréseket akadályozza.

Forgách Péter kezéből már akkor igyekezett elszedni a katholikus hittani munkákat.

Igy beszéli legalább Veresmartinak, hogy Forgách Pétert nem könyvek forgatásokkal s tanulásokkal ültette le eddig... (holott Veresmartinak, mint ez

el nem mulasztja megjegyezni, épen azt tanácsolta előbb, hogy forgasson rá könyvet...) hanem kezéből katholikus könyveit vesztette ki, melyeket neki nagy emberek küldenek vala.

Veresmarti nem tartóztathatja meg magát, hogy erre Arnobiusnak (Ad Gentes, Lib. 3.) találó mondatát ne idézze:

Interripere scripta et publicatam velle submergere lectionem, non est (Deos) veritatem defendere, sed veritatis rectificationem timere. A könyvek elkobzásával, és szövegük megrontásával nem az igazságot védjük, hanem annak kiderítését féltjük.

Vitatkozásaik azonban mind komolyabbak lőnek, mind nyiltabban léptek elő.

Veresmarti megkinálja igy egy alkalommal Sürit, hogy prédikácziójával vitassa be ellenében az ellenkező tant.

Egy ekkor közbejött esemény azonban egyelőre megakasztotta, ugylátszik, ezen versengéseket, s a komjáti vallásvitáknak ujabb dolgot adott.

Süri ugyanis azzal szabódott a versenyprédikálás ellen, hogy neki, ugymond, kötött szösze, kezdett munkája van, mert Campianus könyvére akar felelni.

Veresmarti erre iratában magyarázólag megjegyzi, hogy ez egy szép könyvecske, melyben Campián Edmond a katholika hit igazságát az angliai fő kálvinista doctorok ellen tiz megronthatlan okkal mutatja meg. Elhallgatja azonban a többi körülményt, melyek ezen eddig ismeretlen magyar munkát egyaránt tárgyunkra s történetünkre, valamint a magyar irodalomtörténetre nézve igen érdekessé teszik.

Valóban a fölemlitett munka egy szép kis-könyvecske volt, a mennyire még csinos kiállítása is, nyomatása, alakja s az előttem álló, talán már egyetlen létező, vagy eddig csak egyetlen ismeretes példánynak izletesen aranynyal futtatott fehér hártya-bőr-kötése mutatja. De ennél jóval érdekesebb szerzőjénél s eddig ismeretlen fordítói- s kiadójánál fogva.

Campianus magyar fordítása eddig nemcsak az irodalomtörténetben, de a magyar bibliographiában, a könyvészetben is egészen ismeretlen volt. A nemzeti muzeum régi magyar könyvkincsei közt sikerült az eddig egyetlen ismeretes példányt feltalálnom [1]). A könyvet azonban nem csupán ritkasága, hanem ránk nézve irói, fordítói és kiadási körülményei teszik érdekessé.

Campián nevezetes munkájának ezen magyarítását ugyanis Balassa Bálint, a költő kezdette meg, már jóval 1594-ben bekövetkezett hősies halála előtt, midőn azt Dobokai Sándor, irodalmunkban eddig ismeretlen nevü jesuita végezte be, és Forgách Zsigmond költségén, megtérése után neki ajánlva, adta ki.

Campián munkájával akkor és még sokáig azután, az egész európai irodalom élénken foglalkozott. A szerző személye is történeti nevezetességüvé lőn. Az angol, londoni származásu Campián Edmond, mint oxfordi tanár, s több nevezetes munka közt,

---

[1]) Szabó Károly legavatottabb könyvészünk közléséből tudom, hogy több példány nem létezik.

Irland történetének irója, midőn Angolországban a katholikusok üldözése már nagyobb mérvben kitört, hitét többé nyiltan, sértetlenül meg nem tarthatván, hazáját elhagyva, kiköltözött Rómába. Hol jesuitává és Bellarminnak ő is egyik lelkes tanítványává lőn. Majd Bécsben és Prágában tanított. Midőn Angolországban Erzsébet királyné alatt a katholika vallás már végkiirtással fenyegettetvén, Rómában elhatároztatott, hogy azonnal lelkes hittérítők küldessenek Angolországba, kik a még fenmaradt hivőket felkeresve megerősítsék, a katholika hitet fentartsák s élethalál-áldozatra elszánva, készek legyenek azt vértanui halállal is bizonyítani.

Campián erre több menekült angol pappal (a worcesteri Bristow, charlewodi Saunders, Bryant, Parson, Sherwin) jesuita s részben más hasonlón oxfordi akadémiai tanár- s írótársaival szövetkezett. 1580-ban álruhában fel nem ismerve kötöttek ki Angliában, nagy tengeri viharban érkezve, de melynél, ugymond Campián könyvében, még nagyobb a vallási vihar, melyet hazájokban találtak. Az országban már nagyobbára csak lappangó katholikusok erről értesülvén, nagy rokonszenvvel fogadták őket, a szükségesekkel fölszerelték s egymáshoz utrabocsáták.

Térítői utjokra kelve, mindannyian elváltak egymástól, többé csak is a Tower fogságában s a kinpadon a halálban találkozandók viszontlátásra. A térítőkhöz csakhamar számtalanon seregletteköszsze a régi hivők közől.

Campiánnak egy helyről másra kellett folyvást lovagolnia, hogy a hozzá tóduló hiveket, kik a szent-

ségekben rég nem részesültek, elláthassa. A lóháton-utazás közben ért csak rá a szent beszédekre készülni, melyeket megérkezve mindenütt tartott [1]). Nyugvása közt pedig irja előbb nevezett hires munkáját gyorsan, ugymond, hogy ha elfognák, és mielőtt megfelelhetett volna, legyilkolnák, okát adná, miért jött, miért katholikus, miért hirdeti e hitet, s hivja fel párbajra és vitára elleneit [2]).

A munka, a tiz fő-ok előadása, a mily gyorsan készült, rövid és határozott, oly velős és hatásos vala. Tiszta szép latinsággal, majdnem cicerói ékességgel és tacitusi tömörséggel, sőt még azontul némileg az ó-római satyricusok szakadozott szellemdus modorában volt irva. Számtalan kiadást ért, minden nyelven, még magyarban is, mint halljuk azonnal, megjelent.

Campián magas szelleme, finom elme-éle, nagy tervei iránt rendíthetlen lelkesedése, merész elhatározása s vértanui elszántsága és feláldozása, a mint e műben s térítői működésében, beszédében nyilatkozott, s még elleneit is megragadta, ugy felköltötte ellene s kihívta a kormány boszuját.

A térítők csakhamar egymásután elfogattak s

---

[1]) Campián saját levelében irja: Accurrunt nobilissimi juvenes, salutant, vestiunt, ornant, emittunt ex urbe. Partem aliquam regionis obequito pene quotidie. Ingens messis est. Sedens in equo meditor conciunculam, quam ingressus in domum perpolio, deinde colloquor, confitentes audio, peracto sacro aures afferunt sitientes, sacramenta percipiunt stb.

[2]) Lásd id. munkája: Decem rationes első fejezete kezdetén.

halálra itéltettek. Campián előbb megkinozva, összetört tagokkal akasztatott a bitófára, hogy onnan még félelevenen levéve, vérző szivét az élő testből kiszakaszszák, s belét kicsavarva, őt felnégyeljék.

A mint hideg zordon reggelen a hemzsegő s izgatott népezrei előtt, az őket vágtatva kihurczoló lovak patkói által sárral befecskendezve a vérpadra léptek, a szenvedésektől beesett sápadt arczuk átszellemülve sugárzott, és megszépült a vértanui lelkesedéstől. Amint ezt az üldözést javalló Froude is ékesen s meghatón irja le, érdekes angol történetében [1]).

El volt ugyan határozva, hogy megkegyelmeznek nékik, ha az elitéltek kinyilatkoztatják a vérpadon a nép előtt, hogy készek a pápa hatalmát tagadni, s a protestáns isteni tiszteletben résztvenni. Campián a felhivásra egyszerüen azzal felelt: Én katholikus vagyok, és pap. E hitben éltem, s e hitben akarok meghalni. Mi idejöttünk, nem hogy a kormány ellen izgassunk, melyet elismerünk, hanem hogy vallásunkról tanuságot adjunk, s ezért, ha kell, halált is szenvedjünk. — Lemond-e a pápáról? Szóliták fel erre még egyszer birái, Sir Knowles, Howard és Sir Lee. Végválasza is ez volt: Én katholikus vagyok.

Midőn Campián testét levevék az akasztófáról, hogy felnégyeljék, s előbb még lüktető vérző szivét kiszakíták, meleg szivvérének egy csöpje az ifju Valpole Henrikre fecscsent. S a keresztény üldözések

[1]) History of England from the Fall of Wolsey XI. 50. s köv.

őskorának hires mondata: Sanguis martyrum semen christianorum, a martyrok vére a keresztények magva, ezzel itt is beteljesedett. A jesuita vére katholikusok magva lőn. Az ifju Valpole Isten ujját látta benne, katholikussá és jesuitává lett; ugyanazon a helyen, később ugyanazon vértanui halált szenvedve; hol a Tower és Tyburn közül Londonban ma a katholikusok száma, mint minap egy angollap curiosumként emlité, nagyobb és buzgóbb, mint magában Rómában; és hol, mint a hires Macaulay egyik remek művében jósolja, a London-bridge régen romban lesz, midőn még a római pápa hatalma állani fog.

Campián kivégeztetése után társaira jött a sor, Sherwin és Bryantra, kinek ártatlan ifju arcza, mert még csak huszonnégy éves volt, általános megindulást gerjesztett. De ő bátran lépett a halál elé. És szintoly bátran fogadták azt néhány nap multán a velök jött s elfogott többi térítők.

Ezen 1581-ben Angolországban történt megható események után, melyek akkor a vallásküzdelmek által elfoglalt egész világot meghatották [1]), nehány év mulva járt, ugylátszik, erre is valamerre egy bensejében vallásilag s erkölcsileg meghasonlott magyar vitéz és daliás költő bujában és keservében elbujdosva. Mint verseiben énekli:

---

[1]) Lásd Mendoza spanyol követ jelentését stb. Estius Martyrium Ed. Campiani. Lovanii 1582. már latinból egy év mulva francziára forditva; és Bombino Vita et martyrium Campiani Antwerp. 1618.

Ezeket irám
Az tenger partján,
Oceanus mellett,
Kilenczvenegyet
Mikor jegyzettek
Másfél ezer felett.

Ez Balassa Bálint vala, az első s leggenialisabb magyar költők egyike, s épen oly vitéz lovag. Mint unokája II. Balassa Bálint felőle énekli:

Tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben,
Annyiszor részesült az győzelmekben,
És annyi kopia vitéztörésekben.

Könnyen fellángoló szíve, tüzes lelkesedése, változó hűsége, ingatag jelleme, kétes erénye itthon sok bajba keverték. Könnyen felhevülő szerelme egyiknek karjából a másikba; állhatatlansága egyik párttól a másikhoz vetették. Majd pártütőnek, majd pártja árulójának bélyegzék. Kihágásai, családi bajai, érvénytelen házassága, bujdosni kényszeríték. Hová s merre mindenfelé .... eddig inkább csak gyanítani lehetett, mintsem biztosan tudni. Csak annyi látszik valónak, hogy Lengyelországból kibujdosva, járhatott Európa felső, éjszaki s nyugoti tengerpartjain. Épen most, itt közelben nálunk Beszterczebánya mellett Radványban, Zólyommegyében szerencsésen fölfedezett, eddig elveszettnek vélt, mint maga énekli, általa elégetésre szánt versei, minderre talán ujabb és biztosabb világot fognak még vetni.

Hogy azonban a tenger partjain járva, Angolországot vagy csak az angol életet megismerhette, fentartott költeményei már eddig is tanusítanák.

Ezek közt, a mi páratlan eset akkori magyar irodalmunkban, angol költemények fordításai is feltünnek, minőkkel tehát többször foglalkozhatott.

Talán itt a XVI. század nyolczvanas évei vége felé bujdosása kezdetén, valahol Angolországban is járt tehát, és pedig, ha majdan máshol részletesebben indokolandó adataim s véleményem nem csalnak, magának Jakab skót királynak udvarában is megfordulhatott, vagy táborában tartózkodhatott egy ideig.

Itt hallhatta Campiánnak még akkor élénk emlékben álló nehány év előtti esetét is. Itt olvashatta már szép munkáját s lelkesülhetett fordítására.

Annyi kétségtelen, hogy mire Balassa bujdosásából sorsüldözötten hazakerült, mire itthon bajai még inkább fejére nőttek s a vezekelésre, megtérésre gondolva, víg és pajkos szerelmi dalai helyett már »könyörgő éneket« s a hazafiui bu keserves dalait zengve, sebhedt szíve s kedélye bajait gyógyítani igyekezett, belefogott Campianus könyve fordításába is.

Ez volt most a felekezete vallásában is megtántorodott s a katholika hitre visszatért számára, ugylátszik, azon »Beteg lelkeknek való Füveskertecske«, mely czim alatt fordította volt már egykor, még vidám ifjuságában, első irodalmi zsengéjét. De mielőtt még Campiánus fordítását bevégezhette volna, hősies halála életének véget vetett. A török ellen akkor ismét a keresztesi csata után nagyobb szerencsével megkezdett háboru folytatására féltámadt általánosabb nemzeti fölkelés alkalmával, Balassa Bá-

lint is ujra kardot rántva, vezérszerepet vitt. 1594-ben Esztergom sikertelen vivásánál a hős Pálffy Miklóst a török ágyuk tüze s golyózápora közé kevesekkel követve, esett el a halálra sebesült dalia.

Elénekelve még hattyudalát, hagyta Campianusa bevégzetlen fordítását Dobokai Sándorra.

Dobokai Sándor akkor az esztergomi tábornak s a magyar irodalomnak épen ugy, mint az akkori küzdelmes valláséletnek egyik érdekes, bár eddig egészen ismeretlen alakja volt.

Az esztergomi ostrom alkalmával a táborban vezérei szükségesnek tartották, a seregben levő nagyszámu katholikusok számára papról is gondoskodni. Lehet, hogy épen Forgách Ferencz nyitrai püspök gondoskodásából az akkor egészen az ő rendelkezése alatt állott sellyei jesuita missióból jött erre az ottani szállongó térítők egyike, Dobokai Sándor a táborba. A nagy ostrom előtti ünnepen a vezérek s katonák közől többen meggyónva, az isteni tisztelettel egyházi heszédet hallani s a sereg előtt tartatni kivántak. Pálffy Miklós erre a sátorában tartózkodó ifju jesuitát szolitá fel.

Az összegyült vezérek, főpapok s urak elé egyszerre egy gyöngéd karcsunövésü, kellemteljes alaku ifju pap lépett, kinek fiatalsága, mert csak nemrég szenteltetett pappá a szerzetben, — ifju korán is jóval alúlinak látszott. A kormányzó, a főpapok s urak látván az ifju alakot, meghökkentek, vajjon képes lesz-e rögtönözve és ily alkalomhoz méltón, s ily hallgatóságnak megfelelőn szólani? Többen attól tartottak, hogy az idegen jesuita talán nem is beszél

magyarúl, vagy legalább nem annyira jól, hogy képes egyen illően szónokolni. Mindnyájan aggódtak, nehogy megakadva, majd felsüljön beszédében, és szégyent valljanak vele.

De Dobokai előlépve és megnyugtatva mindannyit, hogy ő magyar, Istenben helyezve, ugymond, bizalmát, s keresztet vetve magára, föllépett a szószékre. Beszéde kezdetével azonnal valamennyiek figyelmét és bámulatát magára vonta. Azután nagyhatásu érvei, velős tartalmu ékes szólama s kellemteljes hangja és taglejtése által annyira megnyerte hallgatói tetszését, hogy elragadtatva szónoklata által, nem győzték és nem szüntek meg az ifju jesuitát dicsérni és csodálni.

A kormányzó a szószékről lelépőt szeretetteljes méltánylással fogadta, asztalához meghivta, melynél a főpapok s urak vetekedtek az ifju szónok kitüntetésében. Az naptól fogva egyik legünnepeltebb ember lőn, ki az egész tábor jelenlétében igy kitüntette magát. Ezentul vele társalogtak, felkeresték, kérték, hallgassa meg gyónásaikat a csata előtt [1]).

Köztök volt a vitéz költő Balassa Bálint is, ki ekkor már hős halálát mintegy előérezhette ; s amint az erre következett ostromnál elesett, magá-

[1]) Szószerint beszélem ezeket az Annuae literae societatis Jesu collegium Sellyense 1594. Rosti atya szives közlése nyomán. Ebben ugyan névleg nincs megnevezve, mint rendesen a szerzet évi tudósitásai az illetőket nem nevezik. Hanem a tovább mindjárt közlendő adatok világosan tanusitják, hogy ezen magyar jeles jesuita szónok Dobokai Sándor volt.

hoz hivatta a fiatal jesuitát, hogy készítse halálra. Meggyónt, imádkozott vele, jelenlétében vétette le az ágyugolyó által ellőtt mindkét lábát. Az ifju pap eközben lelkesíté, vigasztalta, bátorítá. A bátorlelkü hős halálában is mint lelkesedett költő nyilatkozott és szólt hozzá, midőn már a sebész az amputátio mütétéhez fogott, Virgil ismeretes versével felkiált:

Nunc animis opus est Aeneam, nunc pectore firmo...
Most kell bátorság a vitéznek (Aeneasnak), mostan erős sziv.

A jesuita ájtatosabb fohászra igazítá a költőt, hogy helyezze Istenben bizalmát. Már a kinok és fájdalmak közt viszonzá a hős: »Azt határoztam magam is, atyám, hogy úgy történjék velem!« — Mire átesett a bajon, de a közeledő halál árnyéka immár környezé, — felkiáltott még: Te benned bízom, Uram, a Te katonád voltam, és a Te seregedben jártam!

Halála előtt még nyolcz éves gyermekét, kinek törvényessége, rokonával, Dobó Krisztinával érvénytelennek tartott házassága miatt, kérdés alatt volt, — Dobokainak ajánlá, hogy szerzete híres iskoláiban nevelését eszközölje. Levelet intéztetett általa Mátyás főherczeghez, hogy vesse közbe magát gyermeke ügyében.

Eddig szól a történet[1]. A többit Dobokai Sándor maga beszéli Campianus fordításának általa írt emelkedett előszavában, midőn elmondja, hogy

[1] Az előbb idézett Annuae Literae.

a Balassa által kezdett munkát, — melyet ez hasonlón, mint fiát, neki ajánlott, — holta után átvette.

»El nem mulathatom — mond az előszóban — hogy amaz nagy elméjű és nagy emlékezetű jó Balassa Bálint elkezdett irott mukáját, kire az ő boldog kimulása után akadék, kinek ő nagyobb részét el is végezte volt, csak kevés lévén hátra benne, véghez nem vinném. Hogy ez úton is valakik e könyvecskét olvasandják, igaz, tökéletes itéletet tennének felőle, minemü nagy buzgósággal és isteni ajtatossággal volt életének utolsó idejében felgerjedve. Micsoda hitet tartott, oltalmazott, és micsoda hitnek vallásában adta is meg lelkét az ő teremtő Istenének. Minek ő, ugymond, nem csak hallott, de látott bizonysága. Mert, — folytatja — minekutána fejedelme hűsége, hazája szerelme mellett 1594. esztendőben, pünkösd havának közepében, Esztergom vára ostromán halálos sebekbe esett volna, beteg ágyában, Esztergom városában, gyakran nála voltam és vele sokat beszélettem. Elmondja, mint volt jelen, midőn meggyónva, utolsó órájához szépen készült s a szentségekben részesült. Leirja fentebb érintett utolsó fohászát. És hogy midőn az közönséges keresztény anyaszentegyháznak kebelében lelke mint egy nagy fáradtság után — ugymond — kivánt nyugodalmat és csendességet talált volna, mindezek után, ez árnyékvilági pályafutását vitézi módra végezné.«

Igy tudósit Balassa halálának és munkájának tanuja ezen könyvéről, melyet ő méltón megfelelve a feladatnak, bevégzett, hátralevő részei forditását

elkészítve s előbeszédét megírva, kiadott vala. Mert erre valóban illetékes és képesített is volt, mint ki számos nagybecsű irodalmi műveket hagyott halála után hátra, de melyek eddig nemcsak kiadatlanúl, hanem ismeretlenűl is maradtak.

Dobokai Sándornak egyébkint épen oly nemes volt élete és nagyhatású vallási működése, mint becses lehetett további magyar irodalmi munkálkodása. Eredetére, úgy látszik, az erdélyi Dobokaiak azon híres fejedelmi családjából való volt, kik Dubuka, az erdélyi ős fejedelemtől s nejétől, szent István leányától származtatták magokat, és Doboka várának alkotói voltak[1]). Még a XV. században is mint al-vajdák fordúlnak elő. De Bethlen és Rákóczi korában a család egyes ágai már, úgy látszik, Sándor jesuitával ekkor kihaltak[2]).

Kétségtelenűl ő is azon nemes magyar erdélyi ifjak egyike volt, kik akkor az oly virágzón keletkezett kolozsvári és fehérvári jesuita-iskolákban az ujon éledő katholika vallás erős támaszaivá növekedtek. Mint Szántó és Szalay, Forró és Kállay, Pázmány és Vásárhelyi, Sulyok és Kőrösi stb.

Az ajtatos ifjú ezek közt mintegy isteni ihlet által lelkesedve lépett a szerzetbe. Egy napon az Ur asztalánál az Oltáriszentség vételénél sugallva vélte magát, hogy a szerzetbe lépjen. Ennek kitünő

---

[1]) Alexander Dobokai vir olim genere illustris in Transylvania, mondja felőle Cordara életleirásában. Historia Soc. Jesu. VI. lib. 6. num. 66—70 pag. 193. s köv.

[2]) Kővári Erdély nevez. családai 74. Nagy M. csal III. 329.

tagjává lőn. Magyarország első kezdődő jézus-társasági telepeiben és házaiban előbb Sellyén, majd Homonnán, majd mint azok első szervezője s igazgatója, majd mint egyik helyről a másikra szállongó hitküldér működött. Ezek akkor ide s tova küldve és híva, a legerélyesebben és legczélszerűbben munkálkodtak a katholika vallás fentartásán és terjesztésén. Szerzete története dicséri Dobokai szelídségét és tapintatát, mint a ki húsz éven át különféle főnöki és kormányzói minőségében, ámbár mindig erős szigorral tudta a fegyelmet fentartani, mégis soha haragját élárendeltjeivel nem éreztetté, soha őt indulatosnak nem tapasztalták. E mellett pedig oly lelkes és emelkedett volt, hogy egyházi szónoklatai alkalmával arcza mintegy isteni fénytől sugárzott, s ajtatosságában alakja szinte lebegett. Csodákat beszéltek élete szentségéről, ihletettségéről s erényéről [1]).

Ott volt épen Homonnán, a csak nemrég Bocskai hivéből felekezete hitét elhagyva megtért Drugeth György által alapított collegiumot szervezve, midőn az ugynevezett kassai vértanuk Bethlen hadai által halálra kinoztattak. Ő irta le első ekkor s jelenté szenvedésöket Vitelleschi Mutius rendfőnöknek. Ezen leirás nyomán jelent az meg a szerzet évkönyveiben. Sajátságosan itt is felmerűl leirásában a vonás, mint Campián vértanui halálánál, mikép a kassai vértanuk egyikének vércsöppje is, a bakó öl-

---

[1]) Lásd e. idézett Cordarát, azután Drews Fasti Soc. Jes. necrologjában 1621 alatt.

tönyére fecscsénve letörülhetlenül rajta száradt. Majd maga Dobokai is a Bethlen hadai által ekkor megtámadt Homonnáról menekült, számüzve honából, és Drugeth, a sztropkói hős hadainak kiszorításával Lengyelországba jutott. Drugethtel a homonnai zárda is elpusztult egyidőre. Mig fia atyjának végrendelete szerint visszaállítá, és később az innen S. A. Ujhelyre áttétetett. Dobokai is ekkor a nikolsburgi béke után visszatér, de visszajövetkor a zágrábi házba menve, hol már 1612 óta számos magyar tag, Vásárhelyi, Káldi Márton, Forró tartózkodott, mint nehánynapi vendég, 1621-ben ott honfitársa Forró György karjai közt bezárta nemes életét.

Forró maga is azon időtájt a hazai vallásélet-ben s a magyar irodalom művelésében Dobokainál nem kisebb érdemü férfiu, akkor a zágrábi collegium igazgatója volt. Ő irta le megható szavakkal a szerzet történetkönyvében is, társa Dobokai ezen emlékezetét. Valamint átvette, s átnézte annak irodalmi dús és ritkabecsü örökségét.

Forró Dobokainak, ugylátszik, egyszersmind erdélyi honfitársa, a Haportóni Forró főcsalád ivadékának mutatkozik, kik magokat hasonlón még Verbölcs vezértől büszkén származtatták [1]). Közel rokona, vagy épen fia lehetett azon Forró Mihálynak, ki 1572-ben a Zápolya Zsigmond János ellen feltámadt székely lázadás vezére volt. S kit a felzudult nép, midőn a fejedelem már kivégeztetni akarta, a

[1]) Georgius Forró ungarus nobilis, vetustique apud Transylvanos familia oriundus annos natus 70, 5 annis rexit provincias Austriae. Elogia X. 219.

11*

vérpadról a bakó kezeiből szabaditott ki. Valamint rokona, testvére lehetett János főispán is, ki midőn ezt ismét Bátori Zsigmond a vérpadra hurczoltatta, kegyelmül csak élesebb pallost kért kivégeztetésére. De ezen kegyelmet sem nyerhette meg [1]. Forró György a családját ért tragikus esetek közt lehetett jesuitává. S e miatt maradt, bárha nem távol Erdélytől, hová többi honfitársait időnkint térítésekre beküldve találjuk.

De azért a jesuita György is nemzetsége szerepet játszó hires férfiainak méltó ivadéka, és nagyraszületett kitünő erő volt, ki mint iró is, mint mondók, tudta méltányolni Dobokai irodalmi örökségét.

Egyike lévén szintén azon Forgách püspök által behivott s alkalmazott magyar jesuitáknak, kik, mint Pázmány, szónoklataikkal s befolyásukkal a katholika vallásnak oly hatalmas támaszaivá váltak, már szintén korán s Pázmánynyal jóformán egykorulag, bár eddig mellette alig észrevétetve, lép fel. 1602-ben az országgyülés alatt Forgách püspök Pozsonyban a számos protestans rendek jelenlétében tartatott vele hatásos prédikácziókat a katholika vallás mellett s a protestantismus ellen. S valószinűleg ekkor Forró volt azon jesuiták egyike is, kik Pázmánynyal együtt Nyitrán tartották azon egyházi beszédeket, melyek folytán onnét a protestans papokat a nép elűzte. Majd Káldi György magyar bibliája szövegének revisiójával bizatott meg. És 1615-ben ő parentált a katholika egyházat Forgách bi-

[1]) Nagy Magy. csal. III. 322.

bornok halála által ért nagy gyász alkalmával. Magyar nyelven irt számos kötetben kiadásra kész beszédei emlékét fentartotta még a nagyszombati egyetemi könyvtárnak a mai egyetemi könyvtárban fenmaradt jegyzéke[1]). És lehet, hogy még művei maiglan is valahol itt lappanganak. Ugylátszik azonban, hogy Forró nagy élettevékenysége miatt, mint később a nagyszombati egyetem rectora, s az egyetem hires nagytemplomának Eszterházy Miklós nádor segélyével építője[2]), nem ért rá többé, hogy ezen irodalmi kincseit értékesítse. Ily sorsa lehetett Dobokai irodalmi hagyományának is, melynek kiadását irataiban ajánlva, hasonlón szándékolhatta. Meglátszik ez szavaiból, melyekkel azokat szerzete történetében feljegyzett jelentésében becsülte és méltányolta. Dobokai iratai közt, ugymond, ennek halálát jelentve, oly munkák találtatnak, melyek valamint bámulatra ragadják az olvasót, épen oly hasznosak is volnának, ha kiadatnának[3]).

Fájdalom! hogy elvesztek, jegyzi meg rá a szer-

---

[1]) Conciones manuscriptae Ungarice P. Forró több kötet, u. m.: Adventi, nagyböjti húsvéti és pünkösti vasárnapokra, az Oltáriszentségről stb. Catalogus Libror. Colleg. Tyrn. Soc. J. kézirat.

[2]) Forró élete- s munkáiról szólnak Sotwellus Scriptores Soc. Jesu nyomán Horányi neve alatt. Paintner kézirata, Kazy Hist. Univers. 92. Stöger Script. prov. Aust. Soc. d. 84. Pauler egyetemünk rectorai Uj m. muz. 1856. II.

[3]) Georg. Forrus ad praepos. Generalem scribens, reperta esse ait in eius advarsariis plurima, si vulgarentur, admirationem et fructum legentibus allatura. Cordara Historia i. helyén.

zet történetirója, — vagy hogy még lappanganak. És lehet, hogy Forró fennemlitett munkái azon számos kötetei közt, a kiadásra készen állhattak ezek is. Talán ezen föltétellel tartotta akkor magánál, midőn átvizsgálta, átolvasta, hogy majd egykor kiadja. De mire már bekövetkezett tizenöt évi egyetemi rectorsága és ötévi tartományi főnöksége alatt többé rá nem érhetett.

Kétségtelen, hogy, ha Dobokai és Forró, Londovics és Csete, Gyalogi és mások azon kiadatlan munkái, melyeknek jelenben már csak az irodalomtörténet említi nyomait, fenmaradtak volna, be lenne most töltve azon irodalmi ür, mely Pázmány mellett s után a magyar hitszónoklatban is tátong [1]). Lehet, hogy régi magyar egyháziróink ezen megkezdett kiadása folytán is még sikerülhet egyet-mást közülök napfényre hoznunk.

Nem egészen renden kivül szőjük itt azért emléköket, s kisérjük nyomukat Dobokai ezen szóban lévő, egyedül fenmaradt munkája mellett.

Előszavának fennebb közlött sorai is eléggé tanusítják, hogy a XVI. századi magyar irodalomnak meglehetősen szinvonalán állott. És mint Balassa Bálint méltó folytatója, a Balassa által megalapított magyar uj irodalmi iskola nyelvének s irályának szerencsés követője volt. Sőt mondható, hogy a hetedik fejezettől kezdve, hol Campianusnak Balassa halála által megszakadt fordítását Dobokai fel-

---

[1]) Lásd ide Toldy A magy. nemz. irod. története röv. lőad. Harmad. kiad. I. 65.

fogta: mondván az előszóban, hogy ő (a tiz közül) csak a három utolsó okot irta hozzá, — a nyelv s irály inkább emelkedik, mintsem hanyatlik. Még a költői részlet fordításánál is, mint Prudentius késő római latin iró idézett költeményeinek fordításában is megfelelő szerencsével járt el.

De ámbár Balassa is igyekezett feladatának megfelelni, s Dobokai is azt ebben még felülhaladhatta, mind a kettő Campianus eredeti classicus szövegén jóval alul maradt. Meglátszik ugyan ezen is Balassa ereje; és lehet erre is Rimainak Balassára irt epitaphiuma sorait alkalmazni:

Itt fekszik az a Balassa Bálint,
Ki kevés öröm közt nyelt sok keserves kint,
Kinek irásiba a ki jól is tekint,
Elméje bársonyán szemlélhet skarlát szint . . .

és Dobokai sem mulasztott semmit. De Campianus fordítása mind a kettőre mégis erejöket felülhaladó nehéz feladat volt, A szerzőnek, mint említők, ékes dictiója, tacitusi tömörsége, sőt lapidárisan rövid szakadozottsága sem engedte, hogy az ekkori Pázmány előtti hanyatlott s még eléggé ki nem fejlődött magyar próza Campián emelkedett nyomában, sikerrel járhasson. A szép szöveg olvasása egész a fordításig magával ragadhatta a könnyen lelkesedő költő Balassát. De óhajtásával nyilván már nem mérkőzött ebben tehetsége.

Campianus ezen akkori magyar fordításának szövege azonban bármi gyenge és rosz is, ebben a magyar fordítás csak osztozik valamennyi régibb és ujabb, akkori és mai művelt nyelveken megjelent

fordításaival. Még oly ujabban kiadott fordítási szövegeit is, mint például a Migne gyüjteményében megjelent franczia, melyben tehát a román nyelv is közelebb állott az eredetihez, mint el nem fogadhatót és tarthatatlant bélyegzé meg a kritika. A magyar szöveg mind a mellett csak ugy, vagy jobban megállhatta akkor helyét, mint bármely más, a vallási polemia terén megjelent hasonló iratok, melyeknek teljesen szinvonalára emelkedett vala.

Ezeknél azonban e könyvnek hatása tartalmánál és formájánál, fordítója- és kiadójánál fogva is még nagyobb lehetett. Mert ki ért rá, például, hogyan juthatott hozzá, hogy Bellarmin három foliokötetes vaskos munkáját olvashassa és megszerezze? Veresmartinak azt Forgách püspök prédára maradt nyitrai vára könyvtárából kellett eloroznia. És mint alább halljuk, annyi kitünő iró s külföldön iskolázott protestáns pap és theologus közt, kik Veresmartival később zsinatuk megbizásából is vitáztak, egy is alig birta, alig ismerte Bellarmin művét, hogy ellenvetéseire felelhettek volna. Neki kellett thesiseit, hosszú másolatokban számukra leirni. Míg ellenben Campiánnak kezelhető, apró, alig nehány ívnyi s ehhez még bizonyára ajándékban ingyen osztott munkácskáját, a mint az mindenfelé bejuthatott, mindenki könnyen elolvashatta. Ehhez eleven irálya, röviden fogott tételei az olvasót hamar leköthették. Nagy könnyűséggel ragadja meg s tárgyalja az akkori vallási kérdések főbb vitás pontjait. Előre veszi mindjárt a szent irást. S a mily sommásan, oly élénken, finomra hegyzett éllel állítja elő, hogy a hitúji-

tók, úgy mint az eddigi tévtanok valamennyi hirdetői s eretnekségek a kereszténység kezdetétől fogva, a bibliának mindig azon szövegeit, azon részeit tagadták meg és hagyták el, melyek az ő általuk felállított hamis tanokkal ellenkeztek. Az utjokat álló szöveget meghamisítani volt azért ebben minden törekvésök. Erre vezeti vissza azután a második okban vagy fejezetben, a biblia szabad magyarázatát. Erre a harmadikban az anyaszentegyház tekintélyének, a zsinatoknak, a szentatyáknak, az egyházi egész hagyománynak elvetését vagy tagadását; abban, mi ínyökre nem volt; a többinek csak kényök kedvök szerint megtartását stb. S ennek ellenébe állítván azután a meghatározó egyházi tekintély szükségét, annak kellékeit, hasznos voltát stb. Ezekből mérhető a hatás, melyet a kis könyv Komjáton is tett. Mert ehhez, mint mondók, az még Forgách Zsigmondnak is volt ajánlva, az ő költségén jelent meg, ő volt sajátlag kiadója és terjesztője.

Dobokai által az akkori kiadói fogások jól voltak érvényesítve. Ott volt a hosszú, érdekes, figyelmet keltő czím, mely egy híres ember, egy vértanu kihívását hirdeté, a mint az angliai tudós akademikusokat, ugymond, a bajvívásra felhivja. A czím hátlapján pedig állott, az akkori maecenási dicsőség főkellékeinek egyike és netovábbja, a főuri család fényes czimere. Alatta dagályos distichonokban megénekelve a czimernek e híres nemzetség fényes multjára vonatkozó jelentése. A királyasszony benne lévő képe, mint a Forgáchok hűségének, a koronának s a többi, mint azok hősi vitézségének jelvénye.

Ehhez még az előszóban Dobokai jól eltalálta a hangot is, melyen annak a világ előtt Forgách Zsigmondhoz szólania kellett. Forgách népszerűségére hiú, féltékeny volt, mint a ki mindig szerepet játszani, mindig mindenütt lehetséges kívánt lenni. Megtérését is, mint láttuk, sokáig csak ezen tekintetek hátráltatták. Bensejében régen meg volt már győződve a katholika vallás igazságáról; de testvére a püspök ezen világi tekintetek miatt őt annak felvételére nem birhatta. Félt, tartott tőle, mit fog hozzá a világ mondani, mily nemtelen rúgónak fogja azt tulajdonitani. Már Pázmány jónak vélte őt ezek elmondásával legyezni egyik könyve előszavában.

Dobokai ezt még ügyesebben tette előbeszédében s ajánlásában, egybefoglalva mind a kettőt. Nagy feneket kerít ugyan a dolognak s szokás szerint, szentirási, szentatyai idézetekkel s classicus szólamokkal fűszerezve mondja el: »mily igen méltó dolog legyen a dícséretre, úgymond, minden emberben az maga jó hírnevére való józan és vigyázó gondviselés«. És annyi tapintata van, hogy ennek azután alkalmazását nem is Forgáchon, hanem inkább csak példában rá vonatkozva Balassa Bálinton kezdi, a ki bizony egész életén át e maximát nem igen követte. De hát annálinkább elmondhatja azt róla, hogy miképp igyekezett azt legalább élete végső napjaiban és halálában tanusítani. Miképp teljesíté ezt, nemcsak hazafiui hős, de vallásos és ajtatos halálával, hanem tanusitá még igaz vallását azzal is, hogy ezen munkát forditva, kiadni kivánta, s vele megmutatni,

mily igaz hitet követett ő; hogy így is jó hirnevét, melyet elvesztett volt, ugymond, helyreállítaná.

A könyv ugyan igy el is készült vala, mond tovább, már régen, — tehát azt Dobokai mindjárt Balassa halála után még a XVI. század végső éveiben végezhette be. Hanem mindaddig várta a férfiút, kinek nevére méltón volna ajánlható. Most megtalálta azt Forgáchban, hogy az ő nevének oltalma alatt léphessen elő s ezzel dicsekedhessék.

Valószinüleg tehát akkor határozhatta magát erre Dobokai, midőn Forgách Zsigmond Sellyén, hol az időtájt Dobokai tartózkodott s az ezen missiói collegium igazgatója volt — nyilvánosan a jesuiták templomában megtért. És lehet, a hitfogadást talán épen Dobokai kezébe tette le.

Mire az 1606. Bécsben sajtó alá adott munka Formicaéknál 1607-ben megjelent, Komjátin és környékén terjesztve, gondolható, mint kaptak rajta, mint ujdonságon is, a valláskérdésekben itt már régóta, mint láttuk, irodalmilag is érdekelt helyen és lakók közt. S ezek közt lehettek nevezetesen Forgách Péterék és Gergelyék is, kikről előbb hallottuk, hogy sok ily könyvet kaptak olvasásul a főemberektől, úgymond Veresmarti. Súri is, mint látszik, kapott ilyet, s nem is könnyen szedheté ki már, mint addig állítása szerint, szokta volt, Forgáchék kezéből.

Úgylátszik, a könyv nagyobb feltünést okozott több vitára is adhatott már okot, hogy Súri felhíva, talán társai által is felszólítva, elszánta magát a könyv ellenében czáfolat irására. Súrit máskép is a közvélemény irodalmi férfinak, a múzsákkal társalgónak,

könnyű irályú és irodalmi munkálatokra kész- és képesnek tartotta, mint ez róla èllenfele Balásffi és prédikátor-társa s hitfele a Szenczi Coriarius alább beszélik. Ámbár irodalmi tevékenységének csak kevés látszata és semmi terméke vagy nyoma nem maradt. Annál több jó szándéka, ambitiója lehetett ily művekkel kitünni, melylyel őt Veresmarti is történetünk folyamán nyíltan vádolja.

Ez foghatta el őt most is. S ezért válaszolta Veresmartinak, hogy kötött szösze van guzsalyán, melyet előbb lefonnia, munkáját, Campian czáfolatát, bevégeznie vagy csak készítenie kell, mielőtt felhivását, tanításának egyházi beszédben bevitatását az ekklézsia előtt elfogadhatná.

Később azonban ez csak ürügynek bizonyult. Campianus czáfolása, úgylátszik, végleg elmaradt. Legalább mint Veresmarti állítja. A minthogy valóban tudtunkra sem jelent meg soha e nemű munka. Végre is Súri vállalkozott az ellenprédikáczióra. Mire most már Forgách Péterék és Gergelyék is unszolhatták.

De már ekkor alattomban Veresmarti ellen is tervet forralhatott. Kassa felé (hol, később Patakon, volt prédikátor) kilátásba helyzett azon prédikátorsága, melyről Veresmartinak szólt, nem egyhamar teljesülhetett. Állomás nélkül volt. A komjáti prédikátorság Veresmartinak gyanús hite, felekezete iránti kétes viselete miatt neki alkalmasan kinálkozhatott. Erre már most mint Veresmartí alattomos versenytársa nyiltan is följéphetett ellene prédikácziójával. Mi által, ha sikerül, állásából legköny-

nyebben kitolhatja, hogy helyét elfoglalja. Már többeket megnyerhetett erre a hívek közől. De nevezetesen pártján állott az iskolamester Fövényes György, ki kárhoztatva Veresmarti szigorú irányát, vallási tünődéseit, nyíltan immár Súrihoz szegődött.

Ellenben Forgách Péter, úgy látszik, Veresmarti pártján állott. Míg Forgách Gergelyné, a már ekkor valószinüleg özvegy Perényi Margit, erősebben szítván hitfelekezetéhez, Veresmarti ellen lehetett hangolva. Legalább Veresmarti a felől tudósít, hogy Gergelyné az özvegy nagyságos asszony, ugymond, Súrinak patronája, sokat vétkesítette ezt, hogy őt (Veresmartit) nem igazítja útba [1]. És Súri, végre úgymond, csakugyan prédikált, az urak meghagyására, a hit által való üdvözűlésről szólván. Ez tudvalévőleg egyike volt az akkor leginkább vitatott kérdéseknek nemcsak a katholikusok s a hitújitók, hanem a hitújitási tan különféle árnyalatai közt is.Ez képeztemost Veresmarti és Súri mint ilyenek közt is a vita tárgyát.

A beszéd e szerint egyenesen Veresmarti ellen volt intézve, hogy nem oly nehéz üdvözűlni, mint azt némelyek tanítják, itt Veresmartit értvén mindenekelőtt, ki ez utóbbi irányban tartott beszédeket. Nagy vig orczával, mosolyogva untig mondotta a prédikáczióban Súri, beszéli a komolyabb Veresmarti, hogy könnyü ám, igen könnyü üdvözűlni. Nem kell ahhoz egyéb az egy hiszömnél. Munkája egy további helye részletesen tárgyalja azután és czáfolja hasonlón talán egykor ellenbeszéde szövegével Súri ezen egyházi beszédét.

---

[1]) Megt. Hist. 281.

Veresmarti a tanításon erősen megbotránkozott, szabadabbnak, felületesebbnek tartotta, mintsem azt saját felekezete hite által is megengedhetőnek s indokoltnak találhatta volna. A hallgatók, hivei már is megoszolva voltak, s némelyek roszalták, mások igazat adtak neki.

Erősen pártját fogta azonban Súrinak Veresmarti kifogásai ellenében az emlitett Fövényes György komjáti iskolamester, később szintén prédikátor. Szemére vetette Veresmartinak, hogy neki régen volt azon sápolódása, ugymond, hogy a keresztény népet ő nem jól tanítja, hogy kárt tesz benne, és Krisztus keresztjének ellensége. Mert ha az embereknek olyan jóknak és jámboroknak kell lenni, hogy üdvözűlhessenek, amint ő kivánja, akkor Krisztus halála érettünk felesleges, hijában való.

Veresmarti ellenben röviden, de kézzelfoghatólag utasítá el iskolamesterét. Mintha bizony, úgymond, Isten csak a latrok pátronusa akart volna lenni, s a mennyországot latrok barlangjává kivánta volna tenni. Elmondotta, hogy e tan nyilván a szentirásba ütközik, és hogy ez az embert a tökéletes élettől a szabados és feslett életre volna hivatva vezetni. És mintha Krisztus halála érdemével nem azt szerezte volna, hogy a javuló és megtérő bünösnek kegyelmezzen meg Isten s azt üdvözítse. Hanem, hogy a latorságokban megmaradókat életök minden megjobbítása nélkül is üdvözítse; s igy az Úr Istent csakugyan latrok pátronusává s a mennyországot latrok barlangjává tegye.

VIII.

Veresmarti nejének halála után, hitkételyei miatt lemond komjáti prédikátorságáról a zsinaton, mely helyébe Súrit választja, más papok letételét intézi. — Veresmarti ezzel az igaz vallás keresésére szánja magát. — Tanulmányozza a különböző vallásokat. — Bellarmin- és egyháztörténeti tanulmányaiból meggyőződik a katholika vallás igazságáról. De nem fogadja el. Más utat keres. — Felekezete hiveivel, Súrival, Fövényessel közölve kételyeit, reményli azokat segitségökkel legyőzni. — Súri kijátszani törekszik őt. — Súri vitái Pázmánynyal, élete s jelleme.

Ezen időtájt történt, hogy Veresmarti neje meghalt. Mélyen gyászolta, szomoruan emlékezik felőle. De vallásos kedélye leginkább azon aggódott, hogy üdvösséges kimulására, ugymond, segítséggel sem lehetett neki.

Neje halála azonban siettetė elhatározását. Elszánta magát, hogy a prédikátorságról lemond. Szabadabbá lőn, nem kellett többé házi körülményekre, családi tekintetekre gondolnia. Mind nehezebben is érezhette talán állásában Súrinak ellene agyarkodó gyanusításait. A lemondásra azonban leginkább vallási kételyei birták. Érezhette, hogy becsülettel meg nem állhatja meggyőződésével össze

nem férő helyét. Hogy vallásos meggyőződésével ellenkezőleg nem taníthat, nem élhet hivatalában.

Pázmány is felőle ünnepélyes alkalommal tartott beszédében szépen kiemeli ezen lelkiismeretességét. Veresmarti Mihály komjáti prédikátor, ugymond, minekutána mennyei fénytől megvilágosíttatván, megkezdé sejdíteni az ő vallásának kétes voltát, hogy valamit lelkiismerete ellen ne tanítana, az prédikálástól megszünék [1]).

Hitfelekezetének legközelebbi zsinata alkalmával leköszönvén, helyébe vágytársa, Súri megtétetett, mint mondja, alattomban, ugylátszik, a rendes formalitások, a meghivás vagy választás elhagyásával, bizonyára, nehogy az eset nagyobb feltünést okozzon. Ugyanazon zsinaton, mint értesít, más prédikátorok fegyelmi ügyei is intéztettek el. Egy prédikátor azon vád miatt, hogy hideglelés ellen valamely babonás igéket irogatott volna, fosztatott meg prédikátorságától. Más azért, hogy alkalmatlan lévén, ugymond, a házasságra, feleségével haszontalanul lakott volna.

Veresmarti igy minden akadálytól megmenekedvén, most egészen kedve s meggyőződése szerint szánhatta magát vallási tanulmányainak és meggyőződésének. Azon gondolkodott most, hogy mikép eredjen el, ugymond, a mindenféle vallások igazsága vizsgálásában. Bellarmint már ismervén, azt átlátta belőle, hogy mily méltatlan vádakkal illetik a katholika vallást ellenfelei. — Föltette azért egyelőre

---

[1]) Posonban lött praedikátio Pázmány Péter által 1610.

magában, hogy egyik félnek sem hisz semmit a másik felől. Hanem minden vallást saját tanítói könyveiből akar megismerni, legutoljára hagyván azt, melyhez leginkább szított, a katholikusok tanitását.

Ezen szándékában azonban, mindjárt elején megakadt. Nem volt erre elégséges könyve. Tehát ujra csak Bellarmin után nyult. Elővette vitatkozásai első könyvét, az Isten írott igéjéről, (De verbo Dei scripto). Minél tovább olvasta, annál jobban meggyőződött, hogy ezen egy munka neki talán valamennyi helyett is szolgálhat. Látta, a mint minden kérdésben, mindenik félnek tanítását, magyarázatát bizonyítását s ellenvetését kimeritőleg és pártatlanul adja elő.

Gondolá, ily eljárásnál elég lesz, ha részéről minden előitéletet letesz, azután Istent hivja segélyül. — Ily lélekkel s indulattal, szent Pál ismeretes szavait ismételve: Domine! quid me vis facere? Uram! mit akarsz, hogy cselekedjem? — az Ur Istennek ajánlá lelkét, és azon erős eltökéléssel kezdé meg a munkát, hogy mindent pártatlanul átvizsgál, s az igazság előtt nem hunyja be soha szemét, nem keményíti meg szívét.

Nagy isteni félelemmel azért, ugymond, imádsággal, s az igazság megértésének kivánásával, ujra figyelemmel kezdé olvasni Bellarmin könyveit. És legott ugy tetszett az neki, a keresztény hit igazságának mutogatásában, mintha, ugymond, fényes nappal, egyenes és tágas országuton hordozná. Beszéde egyenes, tanítása értelmes, bizonyítása nyomatékos volt. Ellenben vallása hirdetőinek benne foglalt ta-

nítása hasonlónak látszott neki most, az éjjeli nem igaz járatbeli bujdoklók- és uton kivül félve lappangókhoz: kik, ugymond, setétben tsötölnek, botolnak, esnek, hullanak; és azokat, kik hozzájok adják magokat, keskeny helyeken hordozzák, gazon és töviseken hurczolják, réseken ugratják, szorosokon bujtatják át.

Ráismert ebben mindazon gúnyra, gyülöletre, melyet ő maga is a katholikusok ellen hirdetett. Begyőzte őt, hogy ez mind csak ráfogás és elcsavarás. Meg kellett, irja, nem egyszer magának vallania, hogyha nem ez az igazság, a mit a katholika hitvallás tanít, ugy nincs többé e föld kerekségen más, és e világból egészen számkivetve van az igazság.

De Bellarminnal sem elégedve meg egyedül, olvasta mellette az egyháztörténetet is. Itt ismét azon észleletre jött mely legelsőbb ingatta meg vallása hitében, midőn még mint debreczeni deák először hallgatta az egyháztörténet előadását. Észrevette, hogy azok, kik igaz keresztényeknek tarthatók, a mi pápistáinkhoz voltak hasonlók. Mindazt, a mit ezeknek a hitujítók szemére hánynak, mint ujításokat, visszaéléseket, babonát, bálványozást, mind ott megtalálta már, az első századok egyháztörténetében. Az egyháztanítók mind csak oly pilises, misemondó papok, barátok, püspökök, érsekek voltak, mint a maiak, és fejök akkor is csakugy a római pápa volt. A szentegyházakat csakugy dúsan, bőven, nagy pompával épiték, szentelték, arany- s ezüst-edényekkel, pompás képekkel ékesítették, szövétnek, lámpa és viaszgyertya világgal fényesítették, szenteltvizzel

éltek, magokra keresztet hánytak, a mártélyok, a vértanuk szenvedéshelyeire bucsukkal s processiókkal jártak. Mind erre az első egyháztörténetirók, Eusebius, Rufin és mások munkája fejezeteit. — A szent keresztet, szentek képeit és tetemöket tisztelték, becsülték, előttök földre borultak, s az üdvezült szenteknek esedezése által Istentől segítséget kértek.

Azt is belátta mindinkább, ugymond, hogy a mostani Luther- és Kálvin-tanítók a régi eretnekségnek tanítóihoz mindenben hasonlók. Ezek is semmibe sem véve a szent atyákat és egyháztanítókat, mindjárt csak az apostolokra ugranak fel, a mikor nekik épen ugy tetszik. Vagy csak azt veszik át a szentatyák irásaiból, ami nekik jónak látszik. És ha ebben az ellenkezővel legyőzetnek, azt mondják, hogy a hit dolgának vizsgálásába nem kell oly mélyen ereszkedni, hanem kiki maradjon abban, a mit elhisz.

Mindamellett, hogy ezek erősen hatottak meggyőződésére, mégsem hagyott fel szándékával és feltett céljával, hogy felekezetének Kálvinnak vallását az igaz keresztény hitnek, — a többit pedig tévelygésnek találja. Keresztül esék ugyan ismételve ezen, ugymond. Mert minél szorgalmasabban keresém vallásom igazságát, azt annálinkább elvesztém. De nem hagyom abban, írja, hanem azon vagyok, mint közölhessem jó módjával e dolgot prédikátor-társaimmal, hami segítséggel lehetnének [1]).

---

[1]) Megtér. hist. 33—40.

És valóban ezentúl ez majdnem rögeszméjévé lesz. Minden alkalmat megkisért, minden öszszejövetelt megragad ezentúl, hogy kételyeit előadja prédikátortársainak, hogy azok felett velök vitatkozzék.

Érdektelenek bár ezek nagyobbára a magasb hittani polemica szempontjából; sőt gyakran untatók is és kelletlenek részleteikben. Mégis sokszor oly érdekes pillantásokat engednek az akkori vallási viszonyokba, sőt az általános társadalmi életbe s országos állapotainkba, a kor történetébe vetni, hogy többször egész figyelmünket megragadják. E mellett mindenütt meleg közvetlenséggel szólnak még hozzánk, mint ritkán más hasonló e nemű vallási emlékeink s értekezéseink ezen korból. — Veresmarti életében pedig a lélektani fejlődés mindannyi érdekes mozzanatait képezik: a mint kiindulva vallási kételyei megfejtésére, midőn az olvasás, a tanulmány utján nem képes azokat legyőzni, megkisérli a társalgásban, a magánértekezletekben s vitatkozásokban hitfeleivel, társaival, melyeket minden alkalommal szít vagy megragad, keresve kételyei megoldását. Még így sem győzhetvén le azokat, végre a nyilvánosság elé viszi, vitatkozást kér és sürget; s azután leveleivel és irataival igyekszik álláspontja igazságát constatálni.

Ámbár mióta fogságából kijött, többször alattomban értésére adta társainak hitkételyeit, s felvetett, mint láttuk, már azelőtt is egy és más kérdést, megoldásul; most azonban már nyiltan is szóba kezdé hozni, vagy igyekezett őket ellenvetéseivel nyilatko-

zatra birni. Minthogy Súrival egy helyütt lakott Komjátiban, legtöbbször vele volt alkalma vitatkozni.

Súri eleinte nem vette komolyan a dolgot, s nehézségeire többnyire kitérőleg, sophismákkal vagy csak a katholikusok viszonvádolásával felel.

Veresmarti ezt gyakran szemérehányja, helyreigazítja.

Igy mondja egy alkalommal erre:

Bizony sok méltatlannal terheljük mi ám a pápistákat.

Mivel? kérdé Súri.

Hazudjuk reájok, miben semmi nincsen is.

Hát ők mit cselekesznek? válaszol Súri.

Veresmarti: Ők, ha cselekszik, az ő számadásuk az, de nekünk nem illik cselekednünk, mert bűn nélkül nem lészen.

Súri erre neki búsúlva magát, mondá: Mind hazugságommal, mind igazmondásommal rajtok lezek, és valamit árthatok nékiek, mindenkép ártok.

Veresmarti magasb vallásos érzete ezen fölötte megbotránkozott, s mindjárt abban hagyja a vitát.

Súri azonban egyre boszantja hasonló kifakadásaival.

Egy vasárnapon ismét, talán vonatkozással Veresmartinak, — és lehet, talán Forgách Péternek is hitkételyeire, kezdi Súri prédikácziójában gyalázni a pápistákat, felhozva a szentirásra nézve ellenök támasztott ismeretes vádakat: hogy még Istennel sem sokat gondolnak, ugymond, mert szent könyvét is, a bibliát, egy' zsinatban prókátoraikkal azzal vádoltatták, hogy az eretnek. Arra megszentencziáz-

ták s lófarkon útczáról útczára meghordoztatván, kivitették, és az akasztó helyen, mint eretneket meg égettették, — az Istennek szent könyvét, a bibliát Szörnyű csatorával volt ez, irja Veresmarti, csaknem minden szava: Istennek szent könyve, a biblia vala. Értvén, folytatja, annak méltatlan voltát, kínnak kínja volt nekem e káromlásnak hallgatása. Nem is nyughatott e miatt Veresmarti a beszéd alatt, emelgette magát, rakogatta együnnen, úgymond, másuva, mintha töviseken ült volna.

Súrinak azonban ez egyszer elhallgatván megütközését, elmondá Fövényesnek, ki már akkor komjáti iskolamesterből valahol prédikátorrá lőn, s mint ilyen egy alkalommal meglátogatta Veresmartit, nála szállván meg Komjaton, mint előbbi papjánál. Veresmarti azt vélte, hogy többé már talán nem fogja annyira elfogultan Súri pártját, bizalmasan s részletesen elmondá neki Súri prédikáczióját. De Fövényes is meglepetésére azzal felelt:

Hogy nem lehetnek-e azok igazak?

Igazak?! szól felíndulva Veresmarti. Vajha csak miköztünk a biblia oly becsben volna, mint azoknál! Bizony nem szabadítanánk fel akárkit is akkor a biblia vesztegetésére, megrontására, morczongására, mocskolására, mint akármely koszos malaczot a makkos erdőbe, hogy azt szabadjába folyja, túrja.

Vacsora után beszéd közben előveszi azután Bellarmint, és kezd belőle olvasni vendégének Fövényesnek.

Im, mond Veresmarti, mily bátran s erejében

veszi fel argumentumunkat, erősségeinket ez a pápista.

Fövényes mire végig hallgatta, kedvetlenül mondá: Nos lássuk, ha tud-e mit reá szólani? Veresmarti a feleletet is elolvasta. De Fövényes, ugymond, arra nem szólt, csak elgondolkodott.

Veresmarti is hallgatott egy ideig, letette a könyvet, s hagyta gondolkodni vendégét. Majd ujra felvette s tovább olvasott. Mit többször így ismételt, Bellarminnal mulattatva vendégét, mignem aludni mentek.

Másnap reggel, a mint keltek és kevéssé beszélgettek, ugy Veresmarti megint csak Bellarmin után nyult, hogy ujra olvasson belőle Fövényesnek. De ez már ellenzette.

Hagyj békét neki, ne vedd megint elő, az éjjel sem alhattam a miatt.

Miért? kérdé Veresmarti.

Azért, a mit az estve olvastál belőle.

Veresmarti letette a könyvet kedvetlenül s kielégítlenül monda:

Ám nyugodjék hát a jámbor. Azzal vigasztalván magát: hogy ha mennyországra való leszen, úgymond, úgy szeme felnyitására ez is elég leszen.

Mihez megjegyzi, hogy ez bizony nem következett be.

Másszor az egyházról Súrival kezdett ismét szóváltást:

Nem örömest eredünk ám szóba a pápistákkal az ekklézsiáról!

Bizony minket, mond Súri, ugyan intett is

preceptorunk, tanítómesterünk, hogy arról az articulusról, czikkelyről mindjárt másra vigyük őket.

Veresmarti elmondva erre nézve nehézségeit, megjegyzi:

Mi haszna, ha bizony semmit nem bizunk ügyünkhöz?

Súri: Azért teszi, mert ők is mindenkor csak azt az egyet forgatják.

Ha mindenkor azt az egyet forgatják, forgatnók mi is mindenkor csak az egyet ellenök, a mi igaz. Az egy igazsággal hiszen mindenkor megérnők őket. Nekem pedig csak egyszer mondd meg azt, soha többször senkit sem bántok miatta.

De bizony csak hallgatott. Veti hozzá szomorún Veresmarti.

Súri ilyenkor csak megint annak beismerésével igyekezett őt megnyugtatni: hogy a pápisták valóban megszorongatnak ám minket; s azért akár kikkel bár inkább kapjunk egybe, hogysem pápistával. Ez bizony annyira vagyon, hogy Jakab a sellyei, később, mint irja, komáromi prédikátor, de kinek más nevét nem jegyzi fel, — a mint beszéli, ha előveszi olykor a pápistákkal való disputácziót, — minőre a jesuitáktól Sellyén gyakran lehetett már akkor alkalma szerttenni, — s az őt oda viszi, hogy nem tud azután előtte hová lenni, akkor — suszt! a földhöz úgy üti, hogy ugyan szakadoz, s úgy válik meg tőle.

Szép mód, mondja Veresmarti, a lelkiismeretnek megcsendesítésére s elégtételére.

Majd máskor a szent atyák felett kapnak ösz-

sze. Veresmarti ott találja egykor Súri asztalán sz. Ágoston munkáját. Lapozgat benne és olvassa, kiemelve egy helyét, hol, úgymond, pápista módra az érdemeket, a meritumot emlegeti.

Súri azzal felel, hogy azt gyöngébb magyarázattal így s így másképp is érthetjük. Veresmarti mond: bizony azt nem gyenge magyarázással érted úgy, hanem vastag vesztegetéssel.

Majd ismét sz. Ágoston egy más iratát veszi le a padról, s olvassa, mondva rá: de pápista beszéd ez mind, amit ez mond.

De nem pápista az, válaszol Súri.

Mit kapdosunk rajta, mikor bizony sült pápista az? felelé Veresmarti.

S ha hát pápista, legyen az, mit gondolok én vele.

Bizony gondolok én, megjegyzi Veresmarti. Mert ezt szent atyának, az ekklézsia fődoktorának mondjuk ám, a kitől az igaz keresztény hitet kell tanulnunk. És ne gondoljak vele, hogy pápista-e? De igenis gondolok.

Igy folytatják ezt egyre. Majd ismét a szentek tiszteletéről, majd a szerzetes életről, majd a papok uraságáról és házasságáról. De mit Súri mindig bizonyos frivolitással végez Veresmarti folytonos botránkozására. Igy mondja Veresmartinak, a ki védőleg magyarázza neki, hogy a pápisták bizony nem úgy veszik a szentek tiszteletét, mint elleneik rájok fogják. Hogy ő bizony nem bánja, akárhogy magyarázzák is a pápisták a szentek tiszteletét. Ő azt ugy veszi, a mint neki tetszik. Hasonlón válaszol, hogy

ő bizony nem bánná, ha szerzetes lehetne. Vagy ha gazdag, nagyuraságú pap lehetne. Bizony nagyságos asszonyt vennék, úgymond, s azután csak a magam jobbágyainak prédikálnék, mint Sadeel Antal. S ezen kálvinista doctor theologiaet, ő nagyságos úrnak is mondotta, megjegyzi Veresmarti boszonkodva; de sycophanta vagy ám már így jámbor.

Súri azonban mindezt csakugy könnyen forgatja rá, s ugy látszik, inkább elterelni akarja Veresmartit, hogy azáltal eltávolítsa őt vallási kételyeitől. Olykor azonban a dolog komolyabb fordulatot is vesz s a végletekig megy.

Hasonlón történt egy alkalommal Veresmarti szállásán, hogy Súri látogatóba jövet, kezdett a katholikusok ellen szólani, különösen az ellen intézve, mit Veresmartinak ellenvetései s ő ellene intézett panaszai felől másoktól, talán épen Fövényestől hallott vala.

Veresmarti sem volt rest, védte magát s állítását, idézve, hogy a pápisták erről azt mondják.

Súri: Ugy, de mi meg ezt mondjuk.

Veresmarti: Igaz, de ők meg ezt felelik.

Súri: Azt felelik, könnyű erre is a válasz.

Veresmarti sürgeti hevesebben.

Súri, úgy látszik, egészen kifogyván tréfájából, komolyan veszi, s igéri, hogy gondolkodni fog a válaszon és meghozza neki. Megeshetett talán a szive is, elkeseredett barátján, Veresmartin, ki szinte könyezett már.

És Súri is a vitában könyezésig elérzékenyülve kérdé, hogy kételkedése van-e talán vallásában?

Vagyon-e? s ugyan sok is vagyon! mondá szomorún Veresmarti.

Súri kéri, mondja meg, ne titkolja előtte baját.

Veresmarti bevallja, hogy kételkedik, hogy megakad vallása igazságában. Súri igéri, hogy majd délután a szőlőhegyre mentünkben s jöttünkben megbeszélik. Veresmarti megkönnyebbedve, hogy bevallhatta baját, és talán Súri is segíthet rajta, felvilágosíthatja még őt, várja sokáig. De Súri egy hétig sem jön többé feléje. Holott eddig, ugy látszik, naponkint együtt voltak, sőt egy ideig talán együtt is laktak. Majd együtt jártak a mezőbe, a rétre gyüjteni, a szőlőbe dolgozni. Mire hasztalan várta Veresmarti, csalatkozva reményében, egyszer is, másszor is üzengetve figyelmezteti. Súri egyre igérgeti, mig végre harmadszorra azzal odázza el, hogy Komjáton egy prédikátornak sok a gondja és dolga; hanem egy napon majd a szentegyházban akar vele traktálni, nyilván vitatkozni. Veresmarti tartott ugyan valami csalárdságától, hanem, ugymond, erre is hajlandó lett volna.

De semmire sem birhatta. Végre kinyilatkoztatta volna neki Súri:

A mit éntőlem kivánsz, azt én bizony nem cselekszem, mert te Bellarminból olyat kezdenél én elémbe fesziteni, melyen én által nem mehetnék, s ez énnékem tisztességemre nem esnék.

Ezen nyilatkozat végre Veresmartit is egészen kihozta sodrából. Szemébe nézett, s ezelőtt is gondolta, ugymond, de most már tudta, hogy kicsoda ő. Feltette magában, hogy ettől fogva nem jár többé

utána kétségeivel. Nem is méltó, ugymond, hogy ember üdvössége dolgáról vele szóljon. De nagy gondba is esett. Mert, mint irja, nem könnyen látta, mit kelljen cselekednie. Ha ugyan ez is, ki tanult ember s barátja volt, igy tesz és beszél, a többi sokkal inkább hozzá sem mert ehhez majd érinteni.

Meglátszik Súri viseletéből, a mint azt Veresmarti hihetőleg őszintén állítja elő, hogy sem nagy kedve nem telt ezen vitatkozásokban, ámbár nevezetesebb theologusnak és vitázónak is tartatott; sem nem gondolta Veresmarti hitkételyeit ezen módon lecsendesíthetni: melyeket azért inkább elodázni, fejéből kiverni, a beszédet másra vinni lehetett szándéka. De talán helyén s alkalmasnak sem látta ez időben az e nemü vitázást, melynek utjából Komjáton máskép is ki akart térni. Mint Forgách Gergelyné szemére hányja, hogy Veresmartit nem igazítja utba, ugy Veresmarti beszéli, hogy Pázmányt is kerülte, valahányszor Komjátiba érkezéséről értesült.

Ezen időben 1608 körül Pázmány, mint mondók, gyakran eljárt Forgách bibornokkal Komjátiba. Ott találkozott többször Súrival is. Hallott s tudott valószinüleg valamit Súri és Veresmarti vitatkozásairól, s maga is szóba s vitába ereszkedett Súrival.

Súri azonban ettől menekedni igyekezett. Ahányszor hallá, hogy Pázmány Komjátira jön, mindjárt távozni készült.

Szándékosan is talán kereste Súrit ujra s ujra. Találkozni s vitatkozni kivánt vele. A mily buzgó volt vallásában s a térítésben, s a mint ellenmon-

dást nem tűrt, mondja jellemzőleg egy ujabb iró, ugy felkereste ellenét az ország bármely zugában is, és a leghomályosabb prédikátorral ép oly komolyan vitatkozott, mint a leghatalmasabb országnagyokkal az országgyülésen.

Ezért tehát Súri Pázmányt, mint hatalmas ellenfelét elkerülni minden módon iparkodott.

Egyszer igen alkalmatlan időben, télen, irja Veresmarti, hozzá jött Súri, és kezdé Barssá hivni. Mert a kardinált mondják, beszélé Súri, hogy ide jön, és tudom Pázmány vele lészen s eljő hozzám. Igazán mondom pedig, hogy én meg nem felelhetek neki.

Akkor ugyan nem jött el Pázmány, irja Veresmarti, de a hányszor eljött, s a meddig csak közelében érezte őt Súri, idején általszedte magát Csolnokra. Ez, mint megjegyzi, Forgách urak faluja, erdőn által, jó fertálymértföldre Komjátitól. Neki tehát tilalmas volt onnan mindaddig hazajönni, jegyzi meg gúnynyal Veresmarti, valamig a tyukoknak szabad volt a szemeten vakarni.

Pázmány ezen látogatásai idővel annyira bántották volna Súrit, hogy végre kész volt atyafiai szomszédságából és felesége örökségecskéje mellől is inkább Patakra menni, annyi földnyire, jegyzi meg ismét gúnyosan Veresmarti; mert két-három eke kieresztésre nem ugy rendeli vala dolgát. De mind többet tett ennél, ugymond, a pap s jesuita szemébe nézés.

Pázmányon kivül Forgáchnak más udvari pappjai is többször vitázhattak Súrival. És nem egy tréfaeset is volt közben. Igy beszéli Veresmarti Súri

egy ily nevetséges vagy inkább tréfás vitáját. Hogy midőn egykor Súri a kardinál Komjáton-létekor, nem tudja mi módon, az udvarhoz jutott, ott Farkas pappal mikép vitázott. Mire azután Veresmarti is később egyszer hivatalos volt az urak asztalához, ott azt neki a főudvari emberek, nevezetesen Szalai Pál, elbeszéllették. Hogy a mint a disputáczió között Farkas pap fölemelte kezét, Súri még fölebb nyujtotta, nevetve mondván: Farkas pap! én még annál is fölebb érek. Ezen nagy hahotát ütöttek, s kiáltozni kezdének: Vicit, vicit! ám meggyőzé, meggyőzé! S ezzel vetének a disputácziónak véget. Súri pedig csak elpirula és hallgata, ugymond, mig a többien ezekre nevetének. De azért Súri maga e disputáczió felől ugy szólott, hogy abból, irja, tetszett magának. S a közhit szerint ez tette őt pataki főprédikátorrá [1]). Mert ez imezt, amott amazt elhirlelték felőle, mint győzte, hogy győzte meg; és még felső Magyarországot is megfutotta hire, hogy a kardinál káplánja disputált vele, s hogy Súri a kardinál hatalmas bölcs papját meggyőzte [2]).

Súri, vagyis teljes nevén, Súri Orvos Mihály, egyébiránt kétségtelenül tehetséges férfiu, ügyes fogárdos ember volt. Ő is már papcsaládból szárma-

[1]) Lampe Hist. eccl. ref. 597. Súri Orvos Mihály mint pataki predikátor előfordul 1618. után; mig előbb mint komjáti prédikátort és seniort emliti 569. lap.

[2]) Megtérése Hist. 271. Ezen Farkas pap Forgách udvari káplánja valószinűleg Kapronczay Farkas volt, ki mint a bibornok udvari papja még 1609-ben is előfordul annak kiséretében Szentkereszten, mint e város jegyzőkönyvében egy itéletnek 1615. nov. 15. átiratában a 197. lapon olvasható.

zott. Kétségtelen legalább, hogy atyja prédikátor volt, sőt anyja is Súri Sára, prédikátor atyától származott. Mint ezt fia barátjának s iskolatársának, Thuri Györgynek latin verseiből tudjuk, melyekkel Súri anyjának halálát megéneklé [1]). Vajjon e vidékről való volt-e, nem tudni biztosan.

Előneve ide mutathatna a Nagyszombat melletti Súrra talán. Ezen régi Swr, mint az okmányok irják, vagy Suor, talán Sor nevü helység, eredetileg székely telep volt, mely a régi magyar népségi hadszerkezet szerint itt a Vágvonal előőrsei sorának egyik őrszemét képezé. De lehet az is, hogy Súri felső-magyarországi, talán kassamelléki származás volt, hol már régóta várt prédikátori alkalmazásra mint hallók, és később ilyet, mint tovább látni fogjuk, nyert is Sárospatakon.

Mint tanulóval már Debreczenben találkoztunk Veresmarti ottani iskolázása alkalmával. Egyike volt ott azon kitünőbb ifjaknak, kik innét akkor a heidelbergi tanodába küldettek magasabb theologiai tanulmányra. Hol Súri a kitünőbb tanárokkal, mint a hires Pareussal [2]), és jelesebb magyar tanulótársaival, mint Szenczi Molnár Alberttel, Taksonyival,

---

[1]) In tumulum Sarae Suriae :

Filia pastoris, pastori nupta marito
Molliter hoc tumulo Súria Sara cubat.

Georg. Thurii Poetae laureati poemata 352. Lásd alább Pareus Deliciae poetar. Hungar. kiadását.

[2]) 1601. sept. 31. szóló levelében Pareust ajánlva, mint ismerősét, irja, mily kedves és tudományos férfi ez. L. al. Szenczi Molnár levelezését.

Thurival stb., kik akkor ott tartózkodtak [3]), szorosabb viszonyba, sőt, ugylátszik, tudományos reményekre jogosítva, irodalmi érintkezésbe is lépett.

Hazatérve, Komjátin találtuk őt először, mint iskolamestert. Hová, lehet, talán épen a buzgó protestans Forgách Gergelyné, Perényi Margit hozhatta be, kit Veresmarti patronájának, pártfogónéjának nevez. Utóbb Nagyszombatba megy másod- vagy segédprédikátornak Bocskay felkelése alatt, — menekedve talán már akkor is a Forgách püspök és Pázmány látogatásai, valamint a Forgáchok megtérései által ránézve nyugtalanná és kellemetlenné vált Komjátiból. De onnét is, Nagyszombatból, csak hamar elbocsátva vagy elüzve, saját felekezetében tanusított szélsőségei és a katholikusok elleni támadásai miatt, menekülve visszatér Komjátiba. Majd ott Veresmarti utóda lesz a prédikatorságban. Nem sokára itt meg is nősült Prágai Zsuzsannával, kitől 1608 végen Joziás nevü fia született [2]). Komjátin nejével, mint, ugylátszik, idevaló származásuval, kis birtokot is kapott, Veresmarti előbbi említése szerint.

Sűri, mint tanult, ügyes és tehetséges ember kortársainál általában irodalmi férfiu reputatiójában állott. Ámbár mint mondók, jelenleg egy müvéről sem tudunk valamit, — hogy csak létezett volna

[1]) 1609. maj. 8. irt levele Molnár Alberthez, melyben irodalmi dicsőségét virágos szólamokkal kiemelve, magasztalja s üdvözli. Szenczi Molnár levelezéseiben.

[2]) U. ott. 1609. Májusb. irja: Te uxor mea Susanna Prágai et filiolus septimestris Josias ortus salutant.

is. Mint válaszra kész dialectikust állítják elő Veresmartinak munkái, ki maga is tudós férfiúnak nevezi. Ámbár ezekben természetesen nem a legszerencsésebb oldalról látjuk bemutatva. Mindig tud ugyan valami expedienst, kibúvót találni. Többnyire feltalálja magát feleleteiben is. Sőt a barsi és komjáti zsinatokon és vitatkozásokban, mint látni fogjuk, sokszor eszélyesen, s tapintatosan, és rendesen legmérsékeltebben lép fel. Sőt nem egyszer erővel is, tudománynyal s ismerettel érvényesiti magát. Irási befeleléseiben helyes és szép latin irályt tanusit. A helyzet azonban itt is rá nézve, a mily nehéz és tarthatlan, ugy inkább csak fogásait, formalitásokra terjeszkedését állítja elő.

Mig a Veresmarti által szembeötlőleg elég őszintén reprodukált társalgásaiban, a komolyabb vallási dolgokban is bizonyos felületes könnyüséget negédel; majdnem frivolitást mutat, kitérést keres. Meglehet, hogy ezt csupa kiméletből és emberszeretetből teszi ugyan Veresmarti irányában, kinek búskomoran nyilatkozó és rögeszmeszerü aggályait ez által hitte mellőzendőknek, s ezzel gondolt talán baján segíteni, ha azoktól inkább elvonja, mintsem ha tüzetesen beleereszkedik.

Máskép is azonban arról értesülünk, hogy vallási nézeteiben és tanításában szabadabb volt. A helvét-vallásfelekezet akkori ujabb iskolájának szélsőbb tanaihoz, szabadabb elveihez szegődött és ragaszkodott; például a megigazulásról az üdvözülés-, az Urvacsorájáról szóló hittételekben. Ezért a szigorubb nézetüekkel, mint Hollósi Márton nagyszom-

bati prédikátor-társával, s Veresmartival folytonos ellenkezésben találjuk. De felekezete paptársai közt mégis egyik kitünőbb tekintélynek tartatott. A superintendens Dobronoki Miklós mindig rátámaszkodott, valahányszor a Veresmarti által támasztott nehézségekre válaszolnia kellett. Őt állítják a zsinatok is Veresmarti ellenébe. Mint ily tudományos irodalmi tehetséget emeli ki őt Szenczi Molnár Albertnek földije, Szenczi Czene Péter: Súrit éles elméjü s gyorskezü irónak dicsérve, ki neki mindent rendszeresen le fog, ugymond, irni [1]).

Sőt ellenfelei közől is, mint ilyen irót, sőt mint költőt is talán kiemeli Balásffi Tamás, ki őt a muzsák által jól ismert Súrinak nevezi: Musis bene cognite Súri. Ez arra mutathatna, hogy Súri mint költő versekkel is föllépett, s mint ilyen ismeretes lehetett az ellentáborban is. Lehet azonban, hogy ez a causticus iratban Balásffi részéről csupán ügyetlen gúny akar lenni, melylyel Surit mint füllentő költőt, hazugot akarja csúfolni; miután ezt Súri ellen intézett vastag gúnyiratában mondja. De melyből sajátlag még az sem tünik világosan ki, hogy miért intézte ellene ezen gunyiratát, miután az nincs is valamely munkája ellen írva; hanem abban Súri csak mint a gúnyiratnak egyik inkább drastikus, mint comicus alakja szerepel.

Benne Jairus luther- és Súri kálvin-felekezeti

---

[1]) Súri homo ingenio cutus, manu celer, omnia ordine tentabit describere 1609. Mart. 20. Szenczi Molnár levelezésében.

prédikátorokat satyrának eléggé ügyetlen párbeszédben állítja elő [1]).

Az egészből azonban nem jön ki más, minthogy Súrit ez is, mint hamis, fogásos, ravasz embert tünteti elő; maga sem tudja, hogy mikép védelmezze megtámadott vallását. Lehet, hogy Balásffi Súrit maga igy ismerhette. Vagy hogy Pázmánytól, ki mint láttuk, Súrival többször vitázott, értesült felőle. Sőt épen Veresmartitól is, ki akkor már pozsonyi kanonok volt, birhatott felőle Balásffi, mint későbbi posonyi káptalani nagyprépost, tudomással [2]).

Ezen irat Súrira nézve csak annyi világot vet, hogy Balásffi az akkor 1616-ban Oppenheimban Csene vagy Czene által kiadott helvét confessio magyar fordítása szerzőségét Súrinak, vagy csak neki is tulajdonítá. Ez lehetséges, mert fennebb hallottuk, hogy Czene Súrit Molnárnak épen ügyes irói tehetsége miatt dicséri. Azután hogy Samar-

---

[1]) Az 1616-ban megjelent irat czime röviden: Echo Christiana. Az ismeretes szónoki vagy költői szójáték szerint igy echonak nevezve, amint viszhangoztatva ismétlődnek benne a szók. Ez olykor elég tréfásan hangzik ugyan nagyobbára mégis a gyötrött modorosság szinét viseli magán.

[2]) Az Echoban igy állitja elő őt hasonlón mint Veresmarti: mikép tér el mindjárt a tárgytól, ha nem képes rá felelni. S a mint Jairussal mondatja: O Súri Súri, duri s nos ita non essemus. Kevésbbé világos a rá vonatkozó követ, kező gúnyolódása: (74. lap.) Figulum ne doceas parare ollas nec Surium dignis operculis patellas, cadentes an nescimus de mensa dominorum micas. Ha csak ez is ravaszságára, fortélyaira nem vonatkozik.

jai, — kiről alább lesz történetünk során szó, — Heidelbergben Pareus elnöklete alatt vitatott theologiai thesiseit, melyekben a szent könyvek canona sorában a bölcseség könyvét kihagyta, Súri nevére bizonyosan mint pátronusáéra ajánlotta. És, úgy látszik, hogy ismeretes volt ezenfelül Balásffi előtt Súri szándéka vagy készülődése Pareust Becanusnak ellene irt munkája [1]) ellenében megvédeni. Valamint már fennebb értesültünk, hogy Campianust is hasonlón czáfolni készült. De úgy látszik, azzal is csak ugy, mint ezzel, soha sem készült el, sohasem lépett elő; vagy hogy talán a készülődést sem vette komolyan.

Mindez még is világosan tanusítja, hogy Súri akkor felekezete ügyeiben élénken szerepelt. És irodalmi munkálatokra is vállalkozni kész volt, valamint Czene confessiója és Samarjai neki ajánlott thesisei kiadásában részt vett. Talán kiadatlan költeményei is voltak. Legaláb mind a múzsák kedvencze említtetik Balásffi által, komolyan-e vagy gúnyból? nem tudjuk. De Thúri György és más költők körében is igy meghitten forgott, mint akademiai társuk; miután, mint láttuk, Thúri Súri anyját is megénekelte versében. Ehhez többeket a magasabb iskoláztatásra, Heidelbergben elősegitve anyágilag vagy csak szellemileg pártfogolva s ajánlva istápolt: mint testvérét, Súri Pált, sógorát Prágait [2]). Mint hitfeleke-

---

[1]) De circulo calvinistico contra Pareum.

[2]) Nem tudom, ez volt-e azon Prágai András szerencsi prédikátor, ki 1668-ban Bártfán Guevarra akkor divatos

zetének ily mozgékony előkelő embere már Komjáton, mint prédikátor a kerület seniorjává választatott. 1614-ben pedig innét csakugyan Kassa felé ment Sárospatakra első prédikátornak, hol még 1633-ban podagrától gyötörve élt [1]).

Ezen történetünk egyik leggyakoribb alakja lévén, nem szükség itt bővebben jellemezni, későbbi fellépése teljes világitásban állitja elé őt is, mint történetünk főalakját, Veresmartit.

Veresmarti azonban még mindig kiváncsian várta és sürgette Campianus czáfolatát. Minden szalmaszálba fogódzva, még ebben is kétségei megoldását vélte majd feltalálhatni.

De kérdésére, hogy a Campianusra való feleletben vég hamar ha lennéje-e? ugymond, Súri könnyedén oda vetve csak azt válaszolá: Nostri doctores mihi non sufficiunt. Munkáját félbe kellett hagynia, magyarítja Veresmarti ezen válaszát, mert doktorai könyveiben elegendő feleletet nem találhatott.

Ha szinte ir is valamit, kezdé tovább beszélni

---

munkáját, fejedelmeket serkentő óra, kiadta, részben Draskovicsnak 1610-ben megjelent forditása szerint.

[1]) Súrinak 1601. szept. 31. levele boritékára feljegyezve Sárospatakini ab A. D. 1614. Vivit podagra afflictus etiam nunc 1633. (Szenczi Molnár levelezései közt). És Balássffi idézett munkájában : Ego Michael Súri, Caenosi rivuli, Sárospatak dicti, minister in ungaricis partibus, crassi fili magister in Helveticis artibus, quid definiam. Lampenál Hist. eccl. reform, 569. 1618-ban fordul elő mint sárospataki prédikátor, mig előbb hasonlón komjáti prédikátornak és seniornak mondja.

Suri, de a polemikának ő békét hagy. Mire Veresmarti megjegyzi: Kivánt ugyan hires neves lenni, melyre a disputáczió által uta lehet vala. Rajta is volt ugyan, ha kin látta, hogy erőt vehet. De csak bokorral kezde bizonyitani, amint Pázmány elől, ugymond, megszökött. Mert, mondja tovább felőle jellemzőleg: a mit Súri oroszlánbőrrel fel nem ér, rókabőrrel toldja.

IX.

Az 1608-diki országgyülés alatt a helvét-hitvallásuak részéről az ágostaikkal megkisérlett egyezkedési lépések. — Zsinati határozataik és küldöttségök ez ügyben. — A barsi zsinat és pöstyéni összejövet. Veresmarti a kiküldöttekkel Pozsonyban tartózkodik az országgyülés alatt. — Tordai ottani ferencz-rendi szerzetes botrányai, kitérései, predikácziói. — Veresmartinak ezek alkalmul szolgálnak a katholika vallás iránti hajlama ujabb nyilatkozataira. — Dobronoki superintendens és prédikátor-társai igyekeznek Veresmartit felekezetöknek viszszanyerni. — Házasitják. — Meghivatását eszközlik a galgóczi és nagyszombati prédikátorságra. — Veresmarti ellenkezése. — Beszédje nagyszombati hiveihez. — Menekülése. — Samarjai János vallomása.

Az 1608-diki koronázási országgyülés új reményt keltett a protestans felekezetekben. A nemzeti fölkelés pártja egyidőre győzni látszott. Választottja, Mátyás, királylyá lett s megkoronázandó volt. Főemberei, kik egyszersmind a protestans felekezetek élén állottak, mint Illyésházy István s a hozzá szegődött Thurzó György, voltak most az országban a hatalomnak, valamint az országgyülési többségnek birtokában. Mindkettő a nádorságra jelölt vala. És rövid idő alatt egymásután mind a kettő nádorrá is

lett. Egyik a kálvin-, másik a luther-felekezetüeknek, ugy szólván, feje lévén, mind a két felekezet hívei nemcsak vérmesebb reményeket táplálhattak hanem, úgylátszik, az említett kedvező körülménynél fogva vallásfelekezéteik annyira óhajtott egyesülését is most foganatosíthatónak vélték.

A kálvin-felekezetüekről ez legalább a szerint, mint erről ezen alkalommal Veresmarti értesít, bizonyosnak látszik. Mátyás király koronázása előtt, kinek, ugymond, engedékenységétől még akkor sokat igértek magoknak, több prédikátor lőn felküldve Pozsonyba. Egy zsinati határozat szerint a kálvin-felekezetüek kiegyezkedni kivántak a lutherekkel, s felszólíták ezeket is, hogy a kitüzött napon velök fontos és közhasznokra szolgáló ügyben kivánnának tanácskozni.

Ennyit tudunk meg véletlenül Veresmarti által ezen érdekes készülődésekről és zsinati határozatról; amint ezek további folyama és kisérlete ismét Veresmarti vallási hajlamai újabb nyilatkozására adtak alkalmat.

Közben Bellarmint s a katholikus hittant tovább tanulmányozva ugyanis, nemcsak meggyőződése minderősebben hajlott a katholika vallás tanaihoz, de már annak imái, ajtatossági iratai és gyakorlatai is megragadták buzgón vallásos szívét. Kedélye katholikus imákban nyilatkozik. A Boldogságos Szűz tiszteletét a mily kegyeletesnek és magasztosnak tekinti, oly jól esik neki hozzá fohászkodni a hymnus szép szavaival:

Tu nos ab hoste protege,
In hora mortis suscipe.
Ellenségtől légy védelmünk,
Végóránkon segedelmünk

hangoztatja, előbb titkos fohászokban, majd vitatja is már Súri ellenében. Csakhamar mások előtt is öntudatlan kitörnek ezen érzelmei. Alkalmat erre a következő események szolgáltattak.

Az 1608-ban szeptember végére összehívott országgyülés előtt a kálvin-felekezetüek Dunáninneni kerülete a Veresmarti által előbb emlitett azon zsinata, melyből többen kiküldettek az országgyüléshez folyamodással, s a luther-felekezetüekkel Pozsonyban tartandó egyezkedésre, ugylátszik, ekkor Barson tartatott vala. Legalább nyomát találjuk, hogy akkor 1608-ban szeptember elején Barson zsinat tartatott [1]). Ezen zsinatot megelőzőleg, ugylátszik, tanácskozmányra, vagy hogy talán már a zsinat után Pozsonyba menet útban a kiküldött prédikátorok közől többen a pöstyéni fürdőben jöttek volna össze.

Ezen alkalommal történt, hogy, mint Veresmarti irja, midőn a superintendenstől néhányan a pöstyéni hévvízben mulatának, holott ő, ugymond, estve prédikátortársai egyikével, a fönnebb emlitett Jakab, előbb sellyei, majd komáromi prédikátorral a fürdő felett sétálgatnak, esteli imádságra kezdének harangozni. Feledtében Veresmarti süvegéhez nyúlt,

---

1) Lásd Dobronoki superintendens levelét 1608. szept. 22., melyben irja: nuper in synodo nostra Barsiana feceram mentionem. Fabó Codex Evangelicor. Diplomat. I. 43.

mint irja, hogy imádkozzék, mihez magát titkon már a pápisták szerint szoktatta volt. De észrevéve, hol és kivel van, hamar levonta kezét. A velemenő prédikátor is azonban, nem tudja, mire néztében, ugyanazt cselekedte. Egy ideig csak hallgatva ballagtak együtt. Majd Veresmarti megragadva az alkalmat, szólott:

Jakab uram! hogyha magadban volnál, most imádkoznál-e?

Imádkoznám; volt a válasz.

Én is imádkoznám! Mi lehet hát annak oka, hogy együtt lévén, nem merünk imádkozni? Szégyeneljük ám mi az imádkozást! Tetszenek-e azután mindezek a mi dolgainkban?

Bizony nem tetszenek. Felelt Jakab.

Nekem bizony, mond Veresmarti, sokak nem tetszenek. S a többi közt ugy tetszik, hogy minden devotiót, áhitatosságot, Istenhez való figyelmetességet, imádsághoz való jó kedvet s indulatot az emberek szivéből teljesen kigyomlálunk és kioltunk.

Mire még a fürdő felé széttekintett, látta, hogy férfiak, asszonyok ki térden, ki fennállva, mind imádkozának. Csak ugymond, ami superattendensünk fülel ide s tova köztök; süvege fejében, gamója kezében.

Veresmarti el nem mulasztá erre kérni társát, hogy hallgassa el a dolgot. De nem tartóztathatá vissza azon megjegyzését sem, hogy fél, nehogy tévelygésben s eretnekségben legyen vallásfelekezetök.

Hasztalan kérte azonban már társát, hogy el ne árulja őt. Hasztalan igyekezett magától a gyanut

eltávolítani; hasztalan magát mentegetni. A meggyőződés, a buzgóság, mind nagyobb erőt vett rajta, s akarata ellenére is kitört. Kész volt már ő mindent javallani a katholika vallás szokásaiban, még azt is, a mi visszatetszett előtte. Mert igy történt tovább: hogy midőn ő is a zsinat által kiküldöttekhez szegődve, vagy talán általok, nem tudni, mi oknál fogva, Pozsonyba magokkal víve, ott megfordult, ez neki ujabb alkalmul szolgált arra, hogy a katholika hitben megerősödjék, ámbár prédikátortársai, mint elbeszéléséből kitetszik, ezzel épen az ellenkezőt tervezték vele.

Beszéli ugyanis tovább Veresmarti, hogy mire a küldöttekkel Pozsonyba érkezett, ott a luther-felekezetüek részéről csak egy küldöttet találtak, Politoris Jánost, kinek vastag és durva erkölcstelenségét saját prédikátortársának, Bejtének versei nyomán, Pázmány Kalauzában annyira megbélyegzé [1]).

A további értekezletekből azért a két felekezet közt misem lett. A kálvin-felekezetüek csak azt sürgették tehát egyelőre, hogy most a jó alkalmatossággal élni kellene, s a koronázáskor ők is a luther-felekezetiek velök együtt fussák, ugymond, patronus uraik által az országnál dolgukat. Politoris erre azt felelte, hogy ő nem küldetett egyébért, hanem hogy akaratjokat megértse s feleinek megvigye. Ezzel elmenve, többet vissza sem jött. Pedig örömest törleszkedtünk volna hozzájok. Kötöttük is

---

[1]) Kalauz III. k. 7. fej.

volna magunkat rájok. De nem kellettünk a gonoszoknak, jegyzi meg erre Veresmarti.

Az egyezkedés fölötti tárgyalások, valamint a két felekezet közös eljárásának megállapitása ennélfogva elmaradtak. A kálvin-felekezetüek közől azonban hárman megválasztattak, hogy ügyökben az emlitett módon befutva patronusaikat, az országos rendek pártfogását sürgessék.

Ezen kiküldöttek egyike Nemesnépi Dániel, akkor szőlősi, később a szomszédban lévő Komjáton Süri után prédikátor és senior volt [1]). Mint Veresmarti jó ismerőse, szomszédja és barátja, tudva s ismerve ennek vallási kételyeit, úgy látszik, czélzatosan és többi társaival is egyetértve, magával vitte Veresmartit egynapon a pozsonyi sz. ferenczi szerzetesek templomába, az akkor botrányairól hirhedt ferenczrendi szerzetes Tordai Jánosnak prédikácziójára. Ki már vagy harmadszor változtatva vallását, és szerzetét elhagyva, épen ismét készült a hitujítók valamelyik felekezetéhez átmenni.

Tordainak, kinek élete több botrányos eseményével találkozunk még Veresmarti életében, akkori szereplését Pázmány, ki őt ifjúkorától ismerhette, amily éles vonásokkal jellemzi, oly sötét szinekkel festi.

Tordai is, ugy látszik, hasonlón, mint Pázmány, Dobokai, Forró s többen azon kitünő magyar és er-

---

[1]) Lampe Hist. eccl. reform, csak ezen utóbbi állásában ismeri. Veresmarti irata azonban előbb mint szőlősi prédikátort emliti.

délyi ifjak közől való volt, kik akkor az erdélyi jesuita-iskolában a katholicismus erős támaszaivá képeztettek. Csakhogy Tordai amazoktól eltérőleg feslett erkölcsei miatt nem vált azzá. Valószinüleg ő is, mint amazok, előkelő nemesi házból, a Tordaiak azon családjából származott, mely ekkor a XVI. században Erdélyben Küküllő- és Dobokában, valamint Magyarországon Biharban Nagy-Váradon elágazott volt. A század elején ismeretesek a családból Tordai Szaláthiel, dobokai főesperes (1504—19-ben) és Pál, hunyadi esperes (1511—30). S a század végén (1599) is még egy Tordai Literatus János fordul elő.

Lehet, hogy az itt szóban lévő ferenczi szerzetes Tordai János Pázmánynak bihari, nagyváradi földie, s az erdélyi jesuitáknál iskola- vagy épen szerzetes-társa is volt. Mert csak így mondhatta felőle Pázmány 1610-ben, hogy ha jól említem, úgymond, egy hiján harmincz esztendeje, mióta Tordait ismerem. És soha egyébnek, folytatja, állhatatlanság laptájánál, tátoshoz felettébb való tündérségnek nyugtalanságánál másnak nem ismertem. Mily állhatatlan volt már ifjuságában, megemlíti Pázmány. De, hátrahagyja, úgymond, régi egyéb tétovázásait, és csak papsága után való vándorlásának egy kis részét tekinti[1]). Úgy látszik ebből, hogy Tordai világi pap-

[1]) Posonyban lett praedikatio Pázmány Péter által. Azon az napon, melyen amaz tündérmódra változandó állhatatlanságnak tüköre, Thordai János barát harmadszor kiöltözött a csuklyából Pünkösd után XII. vasárnap, kisasszony havának

nak vagy jesuitának fölvéve, Rómába küldetett theologiára. De ott a theologiának apród-esztendejét sem töltötte jó módon el, mond Pázmány, midőn valószinüleg elbocsáttatott a szerzetből vagy a magyar collegiumból. Hasonlón, mint BallásffiTamás is ekkor, rakonczátlan és fegyelmetlen viselete miatt onnét kiküldetett. Pázmány ekkor Rómából Gráczba küldetve, magával hozta Tordait Rómából. Remélhette még talán, hogy megtarthatja őt a papságnak. De Tordai haza érve Erdélybe, egy kis boszúságból, mond Pázmány, valószinüleg azért, hogy kiküldetett a szerzetből, vagy hogy hazaküldetett Rómából, a Krisztustagadókkal (nyilván az unitariusokat érti Pázmány) kezdett vala czimborálni és szegődni, hogy ha jó fizetést adnának, közéjök állana. Nagy és sok prüsszögetéssel és édes beszéddel verék ki fejéből a rosz igyekezetet. Azután az erdélyi háborúban ide kiszakadván, ez előtt (1610) tiz esztendővel báráttá lőn. És énelőttem, mond Pázmány, örömében sírva adott hálákat az Istennek, hogy őt erre vezérlette. De mivel hogy nehéz a rókát tyúkételtől elszoktatni, hamar kiöltözék a csuklyából, és tekintem Thordanusunkat, tehát Nagyszombatban prédikál. Okát metamorphosisának kérdettem, és minthogy a szökött szolga gonoszt mond urára, nem tudom,

22. napján. MD.CX. esztendőben. Egy keresztény hallgatótól, az eleven nyelv után irásban foglaltatott, és a hivek épületére szem elébe bocsáttatott. Musiponiban nyomatott A. MD.CX. Az egyetlen ismeretes példány a budapesti egyetem könyvtárában. Pázmány prédikácziói kiadásában kihagyatott belőle a Tordai életére vonatkozó rész.

kikre panaszkodék. Szombatban mint viselte magát mennyi bút, gondot adott a fiscalisnak latorságival, nem szükség előhozni. Az tudva vagyon, hogy egy kálvinista embernek azt igérte, hogy ha leányát neki adja, mindjárt kálvinista prédikátorságra adja ő is magát. Felvevé tátosunk másodszor is szent Ferencz öltözetét. De szőrét, — nem erkölcsét változtatta meg.

Azért ismét tünék egyet, ismét kiugrék a szürből. Végezetre, mivelhogy omne trinum perfectum, harmadszor válik el a dolog, ismét barátruhába öltözék. Nagyhamar viszontag megüté az inát, és először csuklyás kálvinista, annakutánna kápás lutherista lőn. Mert ezelőtt három esztendővel, (tehát 1607-ben az előbb beszélt pozsonyi prédikácziói előtt), mikor alig töltötte volna el (újra bevéve) apród-esztendejét (a novitiatust) a szerzetben, Gyöngyösön a kálvinista prédikátorhoz és iskolamesterhez folyamodék és magát közikbe hitestársul adá. De mivelhogy többnyire az egész város katholikus, a barátok félelem nélkül a kálvinista mesternek házára menének és a csuklyás kálvinistát erővel elhurczolák. A kálvinisták látván, hogy ily tettetes mártaléktul megfosztatnak, a törökhöz folyamodnak. Kivánják, hogy az elragodott prédát nékiek kiadják. Törvényszéket ül a török. Bizonyítják a kálvinisták, hogy Tordai magát hozzájok adta. Az tagadhatatlan is volt. Hanem az Tordai volt, ki ismét megforditá vala a kaszát; és ebelkedését megesménylette vala, azt mondván, hogy ő akkor részeg volt, (ugyan is a borban lakik az igazság). De mostan más értelemben volna. Helyt

ád a török ezen mentségnek, és igy nem annyira Isten hivatala, mint a török parancsolata által viszszatolaték bátyánk a klastromba. Mivel pedig e dolog gyalázattal rakva vala, Tordai Gyöngyösön sokáig nem maradhata. A barátok sem kedvelik vala, mert a várost is összeköszörülte volt a barátokkal. Azért elhozták onnan, és majd három esztendeje, hogy ez székben (a pozsonyi sz. ferenczi templom a magyar egyház szónoki, azon híres prédikálószékében, melyben Pázmány is annyi sikert aratott beszédeivel az országgyülések alatt) állíttatott prédikállani. Sokan zúgolódtak és sápolódtak, hogy olyan hamar prédikálószékbe helyezteték, a ki nem régen az igazságot megtagadta vala. Ha megmarad három esztendeig mostani állapotában, ámbár dicsekedjenek akkor az atyafiak, folytatja Pázmány, mert az állhatatlanságának climactericus esztendeje a hármat meg nem haladja, ha ki nem veszik asszonyomék erkölcseiből.

Pázmánynak Tordai utóbbi áttérésére vonatkozó ezen előremondása, már ekkor is teljesülőben volt. Mert alighogy 1607-ben visszaadva a török által a gyöngyösi barátoknak az ottani további botrányok elkerülése miatt Pozsonyba küldetett, s itt mint magyar egyházi szónok ismét behelyeztetett, már is 1608-ban az országgyülés alatt újra a protestansokkal, most különösen, úgylátszik, a luther-felekezetüekkel kezdett kacsingatni. Nevezetesen a hatalomra jutott Thurzóékkal főleg Thurzó Szaniszlóval lépett már ekkor újabb áttérése végett értekezletbe. Mint

ennek véghezvitelét alább történetünk fonalán fogjuk hallani.

Tordai, úgylátszik, nem volt minden tehetség nélkül. Ügyes, szívesen hallott, kedvelt szónok lehetett. Megvolt nagy hallgató közönsége Pozsonyban is a magyar hívek között. Mig másokat ismeretes botrányai is és kétes tanai hallgatására csábíthattak. Mint látszik, tudományos képzettsége sem egészen hiányzott. Szerzete vagy püspöke által, mint láttuk, Rómába is küldetett theologiára. E küldetésben többnyire csak a tehetségesebb, készültebb egyének részesültek.

De Tordai már ifjukorától állhatatlan és nyugtalan, engedetlen és rakonczátlan természetü, ehhez még feslett életü is volt, mert később a bujaságra és részegeskedésre fajulva, ezek tehetsége és képződése fejlődésének már korán útját állhatták.

Pázmány drasticusan festi feslett életét, megrögzött részegeskedését, mely őt sokszor eszeveszetten a dühösségig ragadta. Ilyenkor azután szerzetes-társainak volt mit szenvedniök tőle. Halállal fenyegetve kergette őket a klastromban. Bevagdalta az előtte, vagy rázárt ajtókat, s egyéb botrányokat okozott. Mert, mint Pázmány jellemzően irja, annyira kedvez vala torkának s hasának, hogy ugy állana el azután csak a részegségtől, ha már nem volna mit innia. Igaz dolog, mond, hogy a szent Ferencz szerzete soha el nem titkolta, sem fenyíték nélkül ő benne a részegséget nem hagyta. Hanem sok büntetéssel zabolázta. De a kuvaszból szalonnát nem csinálhatni, akármint perzseljék is. Ám menj el és

csodáljad eseteit annak, a kinek lelke a bortul teljességgel elborítva vala. Vannak most is az ő részegségének jelei a klastromban. Mert oly éktelen dolgokat cselekedett gyakran bolondságaiban, hogy semmi egyéb rendbéli emberek el nem tűrhették volna, a szegény barátok nagy patientiáján kivűl, kiken mintegy Isten ostora, ugy volt Thordanus. Azt csodáljam-e, hogy elesett az, kinek mindenkor borban uszott a lelke. De nem elégedett meg, folytatja, a borban való bezabálódással, melyben bujaság vagyon. Egyéb illetlenségekben is, ugy értem, a klastromon kivűl kedvezett testének. És ha elő akarnók hozni a kolosvári Óvárban történt históriákat, a Nagyszombatban esett komédiákat, volna mit mondanunk. De mindezeket inkább akarom, hogy mástól értsék az emberek, hogysem éntőlem.

Pázmány nem volt egyébiránt jobb véleménynyel Tordainak tudományos képzettsége felől sem. Mig Thurzó Szaniszló az áttérő Tordait, mint alább halljuk, a nádorhoz, Thurzó Györgyhöz, intézett levelében főtudós embernek tartotta a katholika egyházban, kit azért érdemes átszöktetni vallásukra, és megvédeni a nádornak, ha ezért bántása volna: addig Pázmány őt, mint a tudományossággal csak kérkedő, és magát hánytorgató, felfuvalkodott, de üres embert állítja elő. Sőt ezenfelül még mint rosz és hanyag egyházszónokot jellemzi. Tudják, ugymond, kik véle barátságosan éltek, magának s az ő dolgainak minémű csodálója, egyebeknek pedig minémű megutálója lett légyen. És hogy a többiről ne szóljak, egynéhány nappal pártütése

előtt, egy ur előtt kérkedett vele, hogy őtet Rómában szentirástanitó doktornak tették. Ezen ur kétségtelenül Thurzó Szaniszló lehetett, kivel akkor s később Semptén és Diószegen átmenete iránt értekezett, és ki, mint előbb emlitők, őt ezért főtudósnak vélte a katholikus papok közt, vagy csak ezt elhitetni akarta Tordai állitása folytán Thúrzó nádorral, hogy őt védelme alá vegye. De Pázmány Tordai tudorságáról kegyetlenül rántja le az álarczot. Láttam, ugymond, két rendbéli bolond kéziráşát is, melyben ugyanazon doktorsággal dicsekedik és fitogtatja magát. Lehet, hogy ezek talán Tordai valami irodalmi művei is lehettek, de valószinüleg s talán csak Thurzóhoz intézett levelei voltak. Pázmány azonban ezek lattára még inkább fölgerjedve, kegyetlenül folytatja tudományossága jellemzését. Ha magát a szamarat doktorrá tették, őtet is azzá tették. Én hozám ki, ugytetszik, Rómából Gréczig, (hol az előbbi helyen Pázmány is tanult, az utóbbin pedig tanitott, tehát nyilván Tordaival tanuló- vagy szerzettársi viszonyban állott). És tudom bizonynyal, hogy még csak az tanuló ifjak közt, az theologiának apród-esztendejét sem töltötte jómódon el. Ha pedig meg meri nevezni, ki tette őt doktorrá, mely universitásban ült a doktori székben, ugyanazon universitásból hozatok bizonyságot ellene, melylyel arczul verettessék. Az én fülemmel hallottam, hogy mikor prédikácziójában a szentirásnak mélyebb dolgairól szólott, oly temérdek tudatlanságot és tévelygéseket ejtett, hogy gyakran nagy szégyennel kellett elmennem. Hanem egynehány prédikácziót kap-

dosott imitt-amott; és e három esztendő alatt eszembe vettem (észrevettem), hogy csak azon egy únomba ment el; mindenkor a tavalyi prédikácziót ez idén is előkapta. És fogják rá a lutheristák valami derék dologra, s meglátják, hogy Tordai azt sem tudja, mi legyen szükséges a mély tudományu bölcsességhez. És ha a község más ítéletbe volt is felőle, (mi tehát azt tanusíthatná mégis, hogy sokak előtt tekintélyes és kedvelt szónok lehetett); — de az Istennel bizonyítom, hogy soha én más vélekedésben nem voltam. Holott azért a kevélység minden uj tévelygésnek szülője; kicsoda csodálkozzék rajta, hogy az kiesett a keresztény hitnek regulájából, a ki immár azelőtt kevélységével a keresztény együgyüségből kiment vala.

A mit tovább Pázmány Tordainak ördögidézéseiről, az ördögökkel való czimborálásáról is beszél, említve titkos könyveit, bűvös eszközeit, melyeket rejtett ládácskájában tartott, úgylátszik, hogy inkább a részeges Tordainak valami nekro- vagy chiromantiai hóbortjai voltak; mintsem netalán alchymiai kémleleti eszközei és szerei lehettek. Minőkkel akkor, mint tudjuk, Rudolf császártól kezdve az egész tudományos világ, mint divatos tanulmányokkal és kisérletekkel foglalkozott [1]).

A sok részegeskedés mire viszi az embert —

[1]) Általában is a tudósok munkáikban akkor e kettőt, az alchymiát és ördöngösséget gyakran egy fejezetbe foglalták. Épen igy adta ki akkor 1603-ban az e téren hires Delrio Disquisitionum Magicarum czimü hat könyvét, melyek elsője De alchymia, a második De Magia Daemonica szól.

folytatja ugyanis ezt felőle Pázmány, — az ördögi társaságnak szövetségére taszíttaték általa végre Tordai. Mert egy titkos ládácskája volt neki, melyet a klastromban nem mert hagyni. Azt mostan elpártolása után feltalálván, megnyitották, és abban titkos ördögi bájolásnak, mind nyomtatott, mind kézzel írott könyveit találták. És noha gondolhatná az ember, hogy mint régen az apostolok lábaihoz visznek vala a megtérők e féle vizsgálódható könyveket, azonképen vitték legyen ő hozzája is ezeket; de mikor figyelmetesebben gondolkodom az ő szelid társalkodásáról az ördögökkel, különb vélekedést szerez szívemben az elrejtett könyveknek drága marhája. Mert im olyat beszélek, melyet én magam tulajdon füleimmel hallottam Tordai szájából. Midőn egy nap hozzá betértem volna és fordult volna beszéd elő az ördögnek gonoszságáról, gyönyörűségesen s mintegy dicsekedőn kezdé beszéleni, hogy gyakorta járogatnak ő hozzá az ördögök. Itt hosszasabban elbeszéli, mint jöttek hozzá s elővéve Mahomet Alkoránját, nyájasággal hivogatták, úgymond, venné be annak tudományát, mint a többinél bizonyosabbat. Úgy látszik tehát, hogy Tordainak ez is fejében járt és renegát is akart lenni.

Pázmány hajborzadva hallgatja, úgymond, beszédét és kérdi: ha nem félt-e? S azután mit felelt nekik? Tordai felele, hogy ő bizony semmit sem félt, hanem csak azt felelte: Ah! rosz marczonák, mit beszéltek!?

Mire Pázmány csak csodálkozott, úgymond, ezen lágy és nagy ismeretségnek feleletén, Tordai

mind elébre mene benne, beszélve más ördög uraknak szolgáikkal való megjelenését, mint hívták őt, hagyná el a barátokat, és lenne kálvinistává.

Pázmány újra kérdi: Ha reszketett-e és dobogott-e erre a szive? A hideg verejték nem verte-e ki? Vetett-e keresztet homlokára? Tordai egyszerűn tagadólag válaszolja, hogy ő rajta valami eféle lett légyen!

Pázmánynak is elég lehetett e beszéd,— és elutálván, úgymond, az ördög barátságával megfertőztetett cellát, elmenék; és soha ezután czellájába be nem léptem.

De azért hallotta még később is egy ifjutól, hogy akarta ezt ördöngösségre tanítani. S egy vele lakó embertől is, (tehát valószínüleg szerzetes-társától) értette meg, hogy Tordai czellájában holtszénnel czirkalmot csinált a pádimentomon s az ördöngös könyvből az ördögöt hívta. Látván, hogy nem jönne, azt állítá okául, hogy czellájában valami szent könyvek vannak, e miatt nem mert az ördög előjönni. Azért szent Ágostont és több szent könyvet czellája elé hajigálta s ott megtapodta. — Azután az Alkoránt s az ördöngős könyveket feje alá rakva, úgy feküdt a holtszénnel írt czirkalomba. — Végre eljöttek volna az ördögök, de Tordai rémültében megfutott előlük a czellából. De a minthogy néha vagy a bor, vagy kanikula is megütötte fejét, — zárja be ezzel ügyesen a hallgatóságára bizonyára ezen részeiben is nem kis hatással mondott beszédét Pázmány, — azt állították a jámbor szerzetesek, hogy ezeket esze nélkül mívelte. Az így eszeveszett Tor-

dai ekkor is, tehát az 1608-diki országgyülés alkalmával megint újabb fordulatra gondolt. Az apostasiák és conversiók napirenden és kapósak lévén, ezzel ismét magára vonhatta a vallásilag felizgatott kedélyü országgyülési rendek figyelmét.

Pázmány erről alattomban bizonyos Ráczkövi Ambrus pap által értesült, ki Bocskai felkelésében tömlöczbe vettetvén, vallásáért a protestáns felkelők által megkinoztatott. Miután a kinzást nem birta elviselni, és kiszabadulni is akart, áttért a protestansokhoz. Most az országgyülés alkalmával, hogy annál nagyobb botrányt gerjeszszenek vele, az országgyülési rendek közől a hitújítás hivei felszólíták Pozsonyba Ráczkövit, hogy ott a katholikusok ellen prédikáljon. Ráczkövi azonban feljövet visszatért a katholika hitre. Pázmány fogadta megtérését. S ekkor elárulta neki az ellentáborban levő dolgokat; s ezek között Tordai áttérési szándékát is.

Érdekesen beszéli ezt Pázmány, hogy az országgyüléskor, ugymond, melyben a mi kegyelmes királyunk megkoronáztatott (Mátyás 1608-ban), hivatott volt ide Pozsonyba Raczkövi Ambrus, ki Bocskai üldözésében a tömlöcznek nyomoruságát és az csepegetést (valószinüleg égő szurok vagy hasonló kínzó mód volna értendő) nem szenvedhetvén, az igaz keresztény vallástól elszakadott volt, s azért is hivatott, hogy itt prédikállana. De minekutána gyakrabban szólván velem, tétovázással az prédikálást magáról elhárította volna, az igaz keresztény anyaszentegyház táborába való megjövését esküvéssel felfogadá, és erről tulajdon kezével deákul irt le-

velét nekem adá, mely most is kezemben van. Végre mondá egykor:

Az Istenért! uram, vigyázzatok Tordaira. Mert én velem még bátran beszélnek az emberek, mintha ugyan ő pártjok volnék. És egy fő ember, (kit meg is neveze, mond Pázmány de ő nevét elhallgatja.. valószinüleg, mint alább halljuk, Thurzó Szaniszló volt), titkon nagy örömmel azt mondá, hogy kevés idő fordulta alatt Tordai luther-prédikátorrá leszen.

Pázmány, mint beszéli, ezt másoknak, kiket illetett, megjelentette. Valószinüleg leginkább Forgách érseknek és a szerzetesek főnökének. De magának Tordainak is, kinek előbbi elszakadásai eseteit már jól ismerte; s gyanuját az is felébreszté, mert tudta, hogy Tordai nemcsak megrothadt légyen belől, úgymond, hanem midőn vétkeiért meg akarták büntetni a klastromban, nyilván mondotta, hogy ő eretnekké lészen (mert így szólott, jegyzi meg Tordai e kifejezésére Pázmány,) sőt a gyüléskor már fenyegetődött is, hogy ő palatinus uramhoz megyen.

De ekkor, úgylátszik, Forgách érsek vagy Pázmány befolyásának és hatalmának sikerült Tordai átlépését meggátolni. Szándéka azonban, valamint előbbi botrányai köztudomásuak voltak a kálvin-felekezeti azon papok előtt is, kik a zsinat által kiküldve, Veresmartival Pozsonyba ekkor feljöttek, és kik közől, miután a lutherekkel való értekezés és egyezkedés nem sikerült, nehányan ott maradtak, hogy vallásuk oltalma végett fussák, mint Veresmarti irja, patronus uraikat.

Az ezek között levő Nemesnépi, Veresmarti-

nak jó ismerőse, valamint többi társai is most Veresmartit Tordai prédikáczióira hiván s magokkal vivén, arra számíthattak, hogy a vallási kételyekkel küzdő Veresmartira csak jó hatással lehet Tordainak talán valamely botrányos és vallása ellen intézendő beszédje, melyre akkor készülhetett.

Azonban csalódtak. Tordai akkor visszalépve ujabb áttérési szándékától, vagy semmi olyast nem mondott beszédében, vagy hogy ez Veresmartira semmi hatással sem volt, miután Tordai ezen beszédéről bővebben többé nem is szól.

Ellenben érdekesen beszéli, mily hatással volt rá a katholikus isteni tisztelet, melyen most volt először életében; mennyire megzavarta a misemondás, melyet most látott először szolgáltatni. Ifjabb korában, mint hallottuk, alkalma sem volt ilyet látni. Később felekezete vallása és buzgósága eltiltá ettől. És még Nyitrán is a várban, ámbár csak néhány lépésre lehetett foghelye a székesegyháztól, mely körül naponkint sétált, ennek küszöbét lelkiismeretes és vallásos tartózkodással mégsem lépte át.

Most belépve a sz. ferenczi egyházba, ámulva és benső visszatetszéssel nézte az egészet. Mig végre vissza nem tarthatva magát, kérdi Nemesnépitől, ki a katholikusok dolgában, ugymond, nálánál jártasabb volt:

Mi dolgosok azok, kik az oltár előtt felöltözve forgódnak?

Nemesnépi megmagyarázza neki, hogy misét mondanak.

Veresmarti nézi, ugymond, cselekedetöket csudálja, sehogy sem tetszik neki, sőt irtózni kezd tőle. De meggondolva, fűzi magában s elmélkedve fölötte, azt találja, hogy mind hijában borzadoz. Mert a hit dolgában, a mennyit már csak eddig is átértett, ugymond, abból látja, hogy mégis csak itt kell lenni a katholika egyházban az igazságnak, melynek tagjai sohasem szakadtak el az előbbeni kereszténységtől. Nem lesz tehát ebben sem vétkes dolog. Csak a szokatlanság miatt, ugy gondolja, irtózik tőle, mivel annak még nem tudja okát. De majd igyekszik megtudni. És ha még sem tudná? Mi kell mindent, veti közbe, hinni és tartani, minek okát alig tudjuk Azért, odajut gondolatiban, hogy irtózó belső indulatját is, mint a szamarat, meg kell sanyargatni az okosság zabolája által, s oda kell birni, hová a dolog kivánja.

Nemesnépi ellenben Veresmarti észrevett megütközését s e felett való elmerülését ellenkezőleg magyarázhatta. Mert mire Tordai prédikácziója után prédikátortársaival kijöttek a templomból, mondá nekik:

No olyat látott ez most, (Veresmartira mutatva), a klastromban, hogy felel róla, nem lesz neki többé kedve pápistává lenni.

Veresmarti meghallotta a beszédet. Nem szólott rá semmit. De gondolá magában, mint irja: No bátya! különben vetettem én ott magammal számot, hogysem amint te gondolkodol [1]).

[1]) Lásd Veresmarti Intő és tan. levél. 249. és Megtérése

Minél inkább vonzódott már azonban öntudatlanul is a katholika vallásnak nemcsak tanításához, de imái- és szertartásaihoz is; annál erősebben visszatetszettek neki saját felekezetének nemcsak vallása, de dolgai is, ugymond, és eljárása.

Megbotránkozva beszél igy például ekkor egy eseményt. Török Miklós mezőkeszi lakos, Komjáti mellett, egy napon boros fővel lévén jelen Súri délesti prédikáczióján, elkezdett valamit dadogni. Nem épen valami gonoszat, irja, de melyért mégis Súri halálra akarta vinni. Ettől ugyan jó ideig való fogsággal szabadult. Nyomoruságában esküvel fogadta, hogy többé bort nem iszik. Szenvedéséről idővel megfeledkezve, a régi jó után kezdett vágyni. Esedezett azért a prédikátoroknak, hogy fogadásától felszabadítsák. Megcselekedték, ugymond. Bevitték gyüléskor, zsinat alkalmával a szentegyházba, térdre állatták, azután kezöket fejére tévén, beszélének, nem tudom mit; de boritalra felszabadíták.

Mig köztök valék, folytatja, boldog Uristen, mi gyalázást nem tettünk a pápistákon, hogy ők az esküvel tett fogadás kötelékéből az embereket könnyen kioldják. Azonközben im ők mit cselekesznek! [1]).

Az előbb említett eset azonban csupán azon számos egyházfegyelmi tények sorába tartozott, melyeket a protestantismus nemcsak utánozva a ka-

---

hist. 290. szerint összeegyeztetve a mindkét helyütt lényegtelen eltéréssel leirt eseményt.

[1]) Erről később más vitákba is keveredve, külön munkát adott ki, Beccanus iratát az adott hitnek megtartásáról magyarítva. Lásd e felöl alább.

tholika egyházat, fentartatott, a hol uralomra vergődött; hanem még szigorubbá tett. A helyett, hogy állitása s hirdetése szerint a lelkiismeret szabadságát érvényesitette volna; ellenkezőleg azt jobban leigázta, ha a hatalom kezében volt. Kálvin genfi hasonló eljárásainak egész sora példa rá: amint a prédikáczióit és szigoru egyházszabályait szidalmazó Amaux-tól kezdve, — kinek nyilvánosan égő szövetnékkel kezében kellett őt ezért a nép előtt megkövetnie, — egész Servetnek vele ellenkezése miatti kivégeztetéseig [1]). És hasonló példáit ismerjük nálunk is, például, a nagykőrösi krónikában részletesen elbeszélt ekklésia-követés érdekes eseteiből.

Másrészt is értesülünk egyébiránt akkor itt Komjáton felmerült szigorubb egyházfegyelmi esetekről, melyek szerint valószinü, hogy Török Miklós Súri prédikácziója alatti részegségében történt ellenmondása miatt halálra itéltetett. Pázmány ugyanis beszéli, hogy ugyan itt a kálvin-felekezetiek által egy ember Istenanyja ellen szórt szidalmai miatt akkor máglyára itélve elégettetett [2]).

De most felekezete is, melynek Veresmarti már teljes gyanuját felgerjeszté, mint Nemesnépi fönnebbi nyilatkozata elárulja, ugylátszik komolyabban kezdette venni a dolgot. Dobronoki superinten-

---

[1]) Guizot: Les vies de quatre grands chrétiens. Calvin. I. 282.

[2]) Pázmány Logi Alogi czimü irata 24. l. széljegyzetében mondja: Et calvinista a calvinistis cinefactus Komjathini, quod Divam Matrem blasphemavit. Anno 1609.

dens és prédikátor-társai igyekeztek Veresmartit ujra a prédikátori munkálkodásnak, a családi és köz-életnek megnyerni; ettől várván vallási kételye lecsillapitását.

Az öreg superintendens meghivta őt magához Érsekujvárra, hogy jöjjön őt segiteni hivatalában az ünnepek alatt. Miután ekkor az ismeretes és alább még többször előforduló Paulides, vagy más nevén Kanizsai Pálfi János, kit iskolamesterül vagy segédül meghivott vala, igéretét nem tartva, máshová szegődött, s az öreg superintendens magára maradt[1]).

Veresmerti a sok untatásra, mint mondja, elment. De az ünnepek elmulván, nem tarthatta magát többé, s egy alkalommal az egyházban marasztalva Dobronoki superintendenst, bevallotta neki, hosszasan előadva, mily nagy akadéka van, felekezetök vallása és hitök dolgában. Mennyit olvasott; hová jutott! Istenre kérte, hogy oszlassa el, ha lehet, megfejtésével és segitse őt.

A superintendens bele is ereszkedett volna mindjárt megnyugtatásába. De nem volt képes Veresmarti kételyeit feleleteivel eloszlatni. Minden okait ő, Veresmarti, ugymond, nagy könnyen semmivé tette. Utoljára is azzal végzé: Sok gondolkozásid után a te dolgod csak a miatt vagyon igy, hogy ilyen solitariussá, magánossá levél. Hanem nőszszél meg csak és szállj prédikátorságra, majd elfeledkezel ezekről.

Veresmartit azonban az ily beszéd csak an-

---

[1]) Fabó Codex Evangelicorum I. 43.

nálinkább felingerelhette. Még jobban elkeseredett. Bizony igy! mondja. S ezzel hoza ki a szentegyházból. Hitem s üdvességem dolgában megháborodott elmémet nemhogy orvosolná feleletével, hanem nőszés által s az elfeledkezés irével köti. Jaj pedig mi nehéz valakinek az oldalába lőtt és keresztül álló nyilról megfeledkezni! Igazán csak magyar borbély ám ez is!

A superintendens sem hagyott fel szándékával s tervével. Majd ő, majd más prédikátortársai igyekeztek Veresmartit ujra a prédikátorság vállalására rábírni. Már előbb barátja, Súri, rávette a galgóczi kálvin-felekezetü hiveket, hogy hivják meg elhalt prédikátoruk helyébe a közelgő karácsoni ünnepekre. És megnyerte volt már, ugylátszik, Veresmartit is, hogy elnyomva lelkiismereti nyugtalanságát, elfogadja. Szerencséjére Galgócz urai a Thurzók, luther-vallás felekezetüek lévén, erős pártfogói rábirták a kálvin-hitfelekezeti hiveket, hogy Luther-vallásán lévő lelkészt fogadjanak, irja Veresmarti. Mire Galgóczon a kálvinista ekklézsia megszünt, ugylátszik, mig addig az öreg Samaraeus Máté talán mind a két vallásfelekezetet egyformán szolgálhatta, mig azok egymástól nyiltan el sem váltak. Fia, Samarjai János, már határozottan a helvét vallásfelekezet hive volt. Ámbár ez is folyvást igyekezett, mint alább halljuk, mind a két confessiót egyesiteni. Ekkor azonban Galgóczon Veresmarti helyett valószinüleg a luther-felekezeti Szoczovinus Elek lett prédikátor [1]).

[1]) Fabó Monum. Evang. III. 150. U. az. Codex. Evang.

Rövid idő mulva ismét hivatta a superintendens magához Súrival együtt, s ujra igyekezett őt rábírni a házasságra. Mire azonban Veresmarti ezt ismét módja szerint, ugymond, eligazítá, most Súri a superintendens meghagyásából, más prédikátortársaival a nemsokára megürülendő érsekujvári prédikátorsággal biztatták. Miután Dobronokinak a komáromi prédikátorságra volt kilátása.

Veresmarti a sok untatásra állhatatosan azzal lépett elő, igazítsák előbb el akadékában, hogy lelke lehessen helyben.

Ők ellenben vitatták, hogy akadékában majd eligazítják akkor, csak fogadja ebben szavokat. Veresmarti nem engedett. Súri nagyon megharagudott ezért rá. Az uton, midőn igy egy alkalommal, ugylátszik, Érsekujvárról, hol ez ügyben együtt voltak, Veresmarti ellenkezése miatt miresem juthatván, amint együtt mentek haza, Súri egyre háborgott, ugymond, veszekedett, hogy nem hagytam magamat megcsalatni. Mert minden czigánysággal rajtam voltak. Végre mégsem birt egészen ellenállani. Egy hónap mulva a superintendens ujra levélben felszólitotta őt, hogy vállalkoznék legalább rövid időre Nagyszombatba talán helyettes, ideiglenes prédikátorságra.

Nagyszombatban, hol a kálvin-hitfelekezetüek, mint fennebb érintők, s itt Veresmarti is megjegyzi, Bocskai hadaival foglaltak ismét tért, most ujabb

3—4 s ellenében lásd alább Szenczi Molnár levelezését, és Veresmarti Megt. hist. 46.

forrongás keletkezhetett megint a protestans felekezetek hiveinél. A hitujítási felekezetek ottani élénk egyházi élete és mozgalmai közt, melyekről eddig itt keveset tudtunk, mig Veresmarti ezen irata folytán, erről is alább részletesen értesülünk, — ujra felülkerekedtek, ugylátszik, a lutheri tanhoz szitók; kik, mint Hollósi Márton eddigi prédikátoruk, az Urvacsorájára nézve ellenkeztek a héidelbergi iskolával, a miért Súrit is elűzték. Most Hollósi halála után hasonló nézetű prédikátort kereshettek. Ugylátszik, ilyet már a kálvin-felekezetüek ujabb iskolájában nem egykönnyen lelhettek. Azért nemcsak az öreg Dobronoki superintendenshez folyamodtak tanácsért, ki még a régibb iskola embere volt: hanem egyenesen is szemöket az Érsekujvárt létező ubiquitarius papra vetették. Igy neveztetvén akkor, mint ismeretes, azok, kik a lutheri tan szerint Krisztusnak az Úrvacsorájában jelenlétét tartották.

Az érsekujvári ily ubiquitarius prédikátor, lehet, hogy Dobronoki superintendens mellett létezett, talán, mint segédje. Valószinűbb mégis, hogy már régebben oda a Thurzók, vagy sógoruk, Kolonics által, mint luther-felekezeti prédikátor, helyeztetett be; mig Dobronoki, mint láttuk, csak későbben Érsekujvárnak Bocskai hadai által történt bevétele után jutott ide. S utána is nemsokára, mint alább halljuk, a Thurzók a kálvin-felekezetüeket luther-felekezeti prédikátorok behelyezésével megint elnyomták.

Mire azért a nagyszombati község követsége, Bédi István és Sánta Pál, Dobronoki superinten-

denshez Érsekujvárra jöttek; ez rávette őket, hogy az ubiquitarius prédikátor helyett kérjék fel Veresmartit; saját levelével küldvén őket hozzá Komjátiba. Kérte ebben őt, hogy legalább néhány nap szolgáljon amaz ujonnan plantáltatott ekklézsiának, azután majd megtanít az idő, irja Dobronoki levelében, mit kelljen cselekednünk. Az én esztendőm im eltelik, s ott, ha nem akarsz maradni, helyembe ide akarlak elhelyeztetni, mint Súrinak jelentettem. A melyik tetszik, válaszsz bennök, és akaratod felől engemet igen hamár tégy bizonyossá. Vale.

Dobronoki valószinüleg arra számított ezzel, hogy nemcsak Veresmartit megnyerheti, de általa a nagyszombatiakat is. Veresmarti kétségtelenül még a régibb szigorubb nézetű iskola híve lévén, hasonlón Hollósi Márton- előbbi prédikátorukhoz, az a nagyszombatiaknak inkább inyére leend, s őket a kálvin-felekezetben is megtarthatja.

De Veresmarti nélkül számított. Neki, ugymond, egyik sem tetszett a superintendens levele kettős ajánlatából, s ugylátszik, kettős szándékából sem Mindazáltal valami tanácsból, ugymond, elindult.

Az útban, beszéli, társai, a követek, csakhamar a pápistákat s a szentkereszt feltalálását fordíták nagy unalmasan elő. Ennek azonban ő historiáját nem csufolóan, mond, hanem illendő becsülettel, nagy hosszan elbeszélte nekik. Többekről is szólott ilyekről. S ők sem szóltak a pápisták felől többé sokat.

A mint estve Nagyszombatban megérkeztek, ugy a felekezet hivei közől többen hozzá gyülekeztek, mint uj papjokhoz, hogy lássák, megismerked-

jenek vele. És kezdék az Úr Isten nagy bölcs tanácsát és hatalmas cselekedeteit magasztalni, ki közéjök az evangyéliumot a pogányság, a török-tatár által vitte volna.

Veresmarti egyideig csak hallgatott, bár nehezére esett már ez a beszéd. De végre nem tarthatván magát, szólott. Hogy annak bár békét hagyjunk, és ne forgassuk, monda, mert dicséretre valót én benne nem látok. Ő fogságban volt akkor a hitért, folytatja, midőn 1604-ben Bocskai a háboruságot inditá, de ha rá kérdették volna, még akkor sem megy vala arra, hogy pártoskodás és pogányhoz csatlás által vigyük elő dolgunkat.

Nem mulasztja el azonban, a mily őszinte, igazságszeretetével megjegyezni ehhez iratában, hogy igy valószinüleg csakis akadéka után kezdett szivében érzeni.

Új hiveinek ellenben tovább szóla, mikép Isten régen is soha sem szenvedte az ő népében büntetlen, ha a pogányokhoz és tévelygőkhöz adta magát, még a világi állapotra tartozó ügyekben sem.

És kezde példázni a bibliával. Mint feddé meg a próféta Ása Juda királyát, midőn Baasa Izrael királya ellen a syriai pogányok segélyével él vala. És mint vétkezék Josafát Ochoziás segélyével, és mint Amaziás és Ezechiás stb. példázva, mind tovább: milyen gyülöletes Isten előtt a pogánynyal való társalkodás és szövetkezés.

De hogy ezeket beszélé, új hivei is majd hallgatag kezdének előbb alattomban egymásra tekintgélni, majd lassan egymásután kisompolyogva ma-

gát hagyák. Ő azonban ezzel mitsem gondolva, miután ezeket s többeket is szólt nekik, ha nem kedvök szerint valókat is, úgymond, de igazakat, — szintén ott hagyta őket, új állomásával együtt. Melyhez képest írja, egymástól könnyen megválván, ismert régi helyére vissza ment Komjátiba.

Ezen útjaiban is még nem egy helyütt volt ily megakadása. Általánosan terjedt vala már akkor azon gyanu felőle hogy a pápistákhoz szított. Nagyobbára gyanuval fogadták már.

Igy történt szintén, hogy megszállván utjában Szenczen ismerősénél, Samarjai János iskolamesternél, Samarjai Máté egykori galgóczi prédikátor fiánál, ki később halászi prédikátorrá és superintendenssé is lőn, s mint iró is, Samaraeus név alatt híressé lett vala, mint alább még többször találkozván vele Veresmarti életében, hallani fogjuk; — ez azonnal szóra fogta Veresmartit: Hogy mily hír hallatik felőle, ugymond, s barátságára is kérte, hogy vallaná meg neki: igaz-e, vagy nem? Veresmarti egész nyiltsággal viszonozza: Talán az, hogy pápistává akarok lenni? Meglepve nyiltsága által válaszolja erre Samarjai, hogy az, és vagyon-e valami benne?

Falevél szélfuvatlan nem indul, mond őszintén Veresmarti. Vagyon, igenis vagyon! És hogyha im rajta csodálkozol, mondok is, ha akarod, abból valamit elő, ami bélemet ebben marja. De csak az esetben, ha szószaporításra valót arra nem szólsz.

Samarjai igéré, hogy figyelemmel meghallgatja, s haszontalant nem szól rá, s igéretét teljesíté is.

Veresmarti ellenben elbeszélé neki most az ő vallási akadékait. Azután elmondotta, mit mondanak ezen kétségeire a pápisták tanai. S azzal végzé, hogy mit kelljen erre szólanunk, válaszolnunk, ő már most nem tudja és nem látja!

Samarjai is elgondolkodva ezek felett, csak hallgatott. Veresmarti megint nyájasabb beszéddel, ujra rákezdé másodszor is, harmadszor is, ugymond. De csak nem kapott nehézségeire felvilágosító választ.

Samarjai azonban komolyabban vette a dolgot. Gondolkozott, kutatott e felől könyveiben. És midőn Veresmarti legközelebb visszament, újra megfordult nála, irásba foglalva mintegy két-három ivre terjedő válaszát adta át neki erre.

Veresmarti az ilyenekben már jártasabb volt, s azonnal megnevezte Samarjainak a munkát, melyből a választ számára kiirta.

Samarjai csudálkozását fejezte ki, hogy ismerven e munkát, mégis kételkedése lehet vallásában.

Veresmarti feleli, hogy épen e könyv, (melyet meg nem nevez,) szíve sebét még inkább öregbitette. Ezután felnyitották együtt a könyvet. Még derekasabb helyeket is kerestek benne, melyeket Veresmarti rendre czáfolt, doctorunknak, ugymond, nagy csalárdságát szeme eleibe mutatva. Mire Samarjai is végre elég nagy gondba esék.

Másnap, hogy Veresmarti el készült, mondja Samarjai, hogy már általértette egész dolgát, és mivel szinte készülőben vagyon, ugymond, Németor-

szágba tanuságra, ott végére megyen, mi légyen ebben a hitök dolga.

Veresmarti válaszolja rá, hogy az mind haszontalan lesz, ha vallási előitéletét, elfogultságát és gyülölségét le nem teszi.

Samarjai erre igérkezik, hogy ő leteheti, s ugytetszik neki, hogy magát úgy rendelheti, mintha ingyen Isten sem volna.

Veresmartinak az eféle beszéd visszatetszett. Nem szerette azt, ugymond. De békét hagyott neki, kivánván, hogy Isten viselje békével, és vezérelje jóra

Samarjai tehát már ekkor készült külföldi akademiára, hová azonban, mint látni fogjuk, csak egy évvel később, nagyszombati iskolamestersége után jutott.

De ekkor ébredhetett fel, vagy hogy meg volt már benne azon békéltető, irenikus, egyeztető iránylat a hitujítás különböző felekezetei egyesítésére, melylyel később annyit gyanusítva és szidalmazva, de mind a mellett oly nemesen és lelkesen föllépett irataival. Ezzel azonban még alább találkozunk Veresmarti élete folytán.

X.

Veresmarti vallási nehézségeit elhatározza irásba foglalni. — Levele eziránt Dobronoki superintendenshez. Vitás tételei közlése.— Dobronoki a befeleléssel megbizza Súrit. — Súri Pareus thesiseit állítja a Veresmarti által Bellarminból vett tételek ellenébe. — Pareus állása és tekintélye, élete és munkái. — Befolyása a magyar kálvin-felekezetre. A Pareus alatt Heidelbergban tanuló magyar ifjak. — Pareus és fia Fülöp, Keckermann s más tanárok viszonya a magyar ifjakhoz. — Theologiai s irodalmi munkáik kiadásai. — Fölebbezések Magyarországból a kálvin-felekezeti ügyekben Pareushoz. — Befolyása a bethleni felkelésben. — Veresmarti tanulmányozza Pareusnak ellenében felhozott tételeit és czáfolja. — Samarjai és Péczeli az ő iratait megviszik Heidelbergbe Pareusnak előterjesztésül. — Veresmarti a nyilt vitatkozást sürgeti, Dobronoki ezt a Barsra összehivott zsinatra tüzi ki.

Veresmarti azonban mindinkább belátta, hogy ily alkalmi, társalgás közben felmerülő szóbeli vallásvitatkozások és panaszlások ebben semmire sem vezetnek. Általok sem lelkiismeretét meg nem nyugtathatja, sem az annyira óhajtott teljes meggyőződést, kételyei felvilágositását s eloszlatását meg nem nyerheti. Mert habár kételkedett felekezete tanitásában, mégis úgy látszik, mindig iparkodott őszintén

az ellenkező meggyőződésre jutni, vagy legalább magának teljes meggyőződést szerezni. Tehát elszánta magát a másik lépésre. Irásban részletesen, rendszeresen gondolta nehézségeit előadni s azok megczáfolását követelni.

Irt ennélfogva a superintendensnek, Dobronokinak. Komjátiból, tartózkodása helyéről, 1609. april 7-ről hozzá intézett levelében előadva vallási nehézségeit, kéri, rendelne ki többeket prédikátortársai közől ezen nehézségei megoldására; kik hasonlón azokat irásban vele együtt meghánynák, úgymond, és kételyeit eloszlatnák.

Nevezetes e hosszu levél, melylyel a következő vitatkozásoknak még hosszabb sora vette kezdetét. Tartalma, lényegesebb részeinek közlése érdekesen tájékozhat a tárgy iránt.

A mi vallásunk dolgában, kezdi, hogy nekem, tisztelendő superattendens uram, mily sok és nagy kételkedéseim legyenek, tovább nem titkolhatom, nem is bátorságos, sem üdvösséges titkolnom. Mert titkolt dolog mily erőt végyen s a világból könnyen ki is végezzen, jól értem.

Elmondja azután, miképen esett légyen e kételkedéseknek labirintusába. Négy esztendejénél több már, hogy e nagy szűszaggató gond engemet fáraszt, irja, mióta Nyitravárába fogva vitettem. Holott, melyeket hallottam, még az ellen én lelkemnek csendességét nem találhatom. Nem volt képes, mint irja, azokat kirekeszteni, nem magát ellenek megkeményiteni; lelkiismeretfurdalását megtompitani, vallását kétségessé tevő gondolatait megfojtani. Hanem

a dolgot fundamentomából megrostálni s igazságukat általlátni kivánta.

Rajta volt, hogy a sárban megsülyedésből kihatoljon. De mint az ingoványosban levő, minél inkább »szepelkedik« hogy kikeljen, igyekezésével annálinkább elsülyeszti magát: ő is mindinkább elült, elmerült. Másoknál kell keresnie segélyt s velök azért közleni baját. Minthogy pedig, igy zárja levelét, a Dunáninnen való ekklésiák a Kegyelmed gondviselése alatt vannak, mindenek helyett Kegyelmedhez fo lyamodom. Kéri, Istenre kényszeríti, hogy ezen veszedelmes lelki betegségéből kigyógyulására segítséggel legyen.

Elmondja, hogy éjjeli látásai is vannak, melyek háborgatják. Kéri, hogy csak viseljen gondot rá, ugymond, reménység és félelem között kételkedéseknek kietlen habjaitól nyavalyásúl hányattatott lélekre. Semmitől nem vonszom magamat, valamit a tanulni akarótól méltán kivánhatni.

De kiköti levelében ehhez mindjárt azt is, hogy ez ne álljon puszta intésből csupán, melyre szüksége nincs, mert nem gonoszságból cselekeszik.

Azért útbaigazitására azon inditványt teszi, hogy valamely alkalmas és bátorságos helyen, — mert a hitről való kérdés dolgában, úgymond, az ember embernek farkasa, — arra való tudós emberséges prédikátorokat összegyüjtvén, mindkét fél irásban vesse össze a dolgot. Ő, kinek ez főbenjáró dolog, az egy Bellarminnal fog élni. Az ellenfél ez ellen gyüjtse össze minden doktoraik állítását, legyenek azok akár lutherek, akár kálvinisták, akár

Bellarmin, akár más ellen irottak. Ő ezek ellen csak az egy Bellarmin szavait fogja idézni, s hasonlón kivánja, hogy ők is az írók szavait idézzék, mit, honnan vettek, mert, úgymond, a viz is jobbízű forrásából. És hogy saját szavaikat, a magoktól gondolt feleleteket ne forgassák. Erre még az állítás értelmének igazságára esküt köt ki; valamint általában a szeretet- s igazsághoz való jó kedvet.

Ezek feltételei, a conditiók, melyeket a traktálásra szab. Kéri azután még ismételve, hogy ne útálják meg könyörgő atyjafiokat, ne taszítsák el az esedezőt, nehogy megfogyatkozván hitében, valami nagy és másoknak is botránkoztatására lévő változása következzék be.

Fölteszi erre azon kérdéseket, melyeknek megfejtését kivánja, s mindjárt hozzájok teszi részéről Bellarmin befelelését, hogy igy készen állhassanak összejövetkor a válaszra.

Ezen tételek egyszerűn a következők:

I. A sok tanitó közől, mily módon lehet megkülönböztetést tenni és kiválasztani az igazi hitnek tanítóit....

II. Mert az újvallásokban nincs semmi bizonyos;

III. És a luther-, kálvin- s egyéb prédikátorok nem lehetnek igazi tanítók.

IV. A lutherség és kálvinistaság ennélfogva eretnekség, sat.

Ezek látszottak neki a legfundamentomosabb dolgoknak, úgymond, melyek által minden egyéb visszavonások is a hit dolgában szépen eligazodnak. Kéri ismételve azért Istenre is, hogy kételkedések-

ben levő nyavalyás állapotában segitségével ne késsék, hogy igy, ugymond, az én csónakocskám, mely már régen hányattatik és a haboktól rontatik is végre megfogyatkozván segitségben, meggyőzetve el ne merüljön, s fenékre ne üljön. Ezzel Isten Kegyelmedet tartsa jó egészségben.

A superintendens egyelőre Veresmarti levelére elodázólag válaszolt, hogy a felelet nem lehet egy könnyen s oly hamar, mint ő kivánja. A fontos dolog meggondolást kiván. Nincs is meg mindenkinek Bellarmin munkája. Azután a husvéti ünnep is közelget. De ez elmulván, válasza nem fog soká haladni. Végre kéri Istent, hogy ezektől az ördögnek kisérteteitől Veresmartit megszabaditsa.

Azonban a husvéti ünnepek is elmultak, a válasz is elmaradt. Veresmarti nyugtalankodott, gyakori leveleivel untatta, ugymond, a válaszért. Minden alkalommal ismét ilyenkor, vagy az anyaszentegyház történetéből, vagy Bellarminból irt levelébe egy-egy részletet... valami fődolgot, mondja, hogy egyikből is másikból is lásson valamit a superintendens is.

Mindezen halasztgatás daczára azonban, ugy látszik, a superintendens és prédikátortársai nem nézték tétlenül a dolgot.

Dobronoki Veresmarti iratait átadta volt Súrinak megolvasásul s befelelésül. És Súri most jónak vélte a Veresmarti által előtérbe állitott Bellarmin ellenében Pareust állitani; Bellarmin irataira Pareuséval válaszolni.

A választás nem volt szerencsés, nem mondható helyesnek. Mert Pareus nem foglalkozott részlete-

sebben Bellarmin munkáival, ámbár thesiseiben Bellarmint is czáfolni igyekezett. Mig ellenben mások, nevezetesen Whitakker, Meissner s többen a protestáns theologusok közől, kiknek iratait később ugyan hasonlón bevonták a Veresmartival tartott hitvitákba, — inkább foglalkoztak Bellarminnak tüzetes és részletes czáfolatával, egyenesen ellene intézett munkákban.

De ha arról volt szó, hogy a helvét-vallásuak részéről tekintély állíttassék fel, nem annyira Bellarmin ellenében, mint inkább a saját felekezetökben keletkező contraversiákra nézve; ugy Pareusnál nagyobb tekintélylyel, akkor legalább, nem állhattak elő. — Pareus volt, kihez ilyenkor felekezetök nevezetesebb kérdéseit s eseteit fölebbezték; mint a ki felekezete legfőbb tekintélyeként hivatva volt a hivek közt fenforgó differentiákban, ha nem döntőleg határozni, legalább mérvadó véleményt mondani.

Ezen felfogásból indulhattak ki Veresmarti prédikátortársai az általa támasztott vallási controversiában. Belső ügynek tekintették egyelőre. Csakhogy annak ezen természetére nézve csalatkoztak. Nem mint egyszerü felekezeti eltérés merült fel a kérdés kezdettől fogva: hanem, mint Veresmarti tételeiből látjuk, azonnal alapjában kérdésbe fogja felekezete vallásának egész igazságát, létezésének alapfeltételét, jogosultságát.

Máskép csakugyan Pareus képezte volna akkor a magyarországi kálvin-felekezet hiveinek is legfőbb tekintélyét. Akkori legnevezetesebb hittanáraik és prédikátoraik az ő tanítványai voltak. Nemcsak is-

kolája volt már a tanításban mérvadó: hanem a vallásfelekezete vitás ügyei Magyarországból is hozzá fölebbeztettek; felőlök az ő véleménye kéretett ki; mint például Szilvásujfalusi Katona Imrének ekklézsiájokat felzaklatott, s alább említendő ügye tanusítja. Természetes volt azért, hogy Veresmarti vallási kifogásai ellenébe is előbb Pareus munkái állíttassanak. Majd ismét Veresmarti vitás iratai is Pareushoz fölebbeztessenek megfelelésül, ki épen akkor a magyar kálvin-felekezetü tudósok hittani iratai recensiójával és kiadásával, mint szintén alább halljuk, foglalkozott.

Mint vallásfelekezetének főhittudósa tehát, annak nemcsak tudományos tekintélye volt: hanem különösen hazánk kálvin-felekezetére közvetve magyar tanítványai által, sőt, mondhatni, közvetlenül is, a hozzá fölebbezett ügyekben, egyenesen fölhíva zsinataik által, nagy befolyást gyakorolt.

E befolyás mondhatnók jóval élénkebb, sürübb s közvetlenebb volt, mint az, melylyel például Bellarmin a magyar kathol. egyházban sajátlag bírt. Bellarmin csak közvetve Forgách és Pázmány és még tán nehány, mint csupán gyaníthatjuk, az ő római iskolájában járt magyar főpap és jesuita által hatott; és kétségtelenebbül még inkább iratainak a katholikus hittani iskolákba, valamint irodalomba, mint például Pázmány által hitvitázó munkáiba átvett befolyásával hódított. Addig Pareusnak korszakias hatása a magyar helvét-vallásfelekezetre, mint mondók, sokkal egyenesebb, s hogy ugy mondjuk, kézzelfoghatóbb volt. A felekezet számos ma-

gyar tanítványa az ő keze alól került ki. Alatta tanult Heidelbergben. Intézetében, a Pareanumban, növekedett. Tankönyvei iskoláikban, mint Sárospatakról például határozottan tudjuk, előadásul használtattak. Sőt Bellarminnak Rudolf és Ferdinánd császárokra s azok udvarára gyakorlott befolyásánál sem volt az kisebb, melylyel Pareus is Bocskai és Bethlen udvarában bírt. Ezek udvari főpapja, a tevékeny 's befolyásos Alvinczi Péter az ő tanítványa volt, kinek egyik munkáját is ajánlá. És azon szerepnél fogva is, melyet Pareus a pfalzi választó-fejedelmeknek akkor leginkább kálvinizáló egyházi tanácsában és politikájában, épen mint a kalvinismus egyik főtámasza bírt, nem kis része volt neki is a vallási érdekekkel és szövetkezéssel szőtt azon viszonyban, melybe a pfalzi V. Frigyes a cseh fölkelők élére állva, Bethlennel s ennek fölkelésével solidaritásba lépett.

Pareusnak ezen szoros viszonyánál, sőt, mint mondók, korszakias hatásánál fogva, melylyel hazánk helvét-vallásu felekezetére bírt, s a mint ezen irányban alakja Veresmarti élete folytán is elénk lép, — helyén lesz Pareus életpályáját legalább röviden vázolva előállítanom: valamint hogy előbb emiatt Bellarminnak is életét s munkáit történetünk fonalán figyelembe kellett vennünk. Annálinkább, mert nem emlékezem, hogy Pareus ezen viszonya és befolyása hazánkban vallásfelekezetére nálunk eddig valahol már kellő irodalmi méltatásban részesült volna.

Pareus Dávid, családi nevén Wängler, 1548-ban Felső-Sléziában, Frankensteinban jómódu pa-

rasztcsaládból származott. Atyja már kisbiró vagy törvénybiró (Schöff) volt helységében. Mig öregatyja arról volt nevezetes, hogy százéven túl élt, s egyszerre husz fiát és számos unokáját látta maga körül. Dávid azonban gyermekkora óta sok nyomorral és viszontagsággal küzdött hetven éven jóval túlterjedt egész életpályáján át. Folytonos hányattatás- és nyugtalanságnak kitéve, az általa előidézett és folytatott sok viszály és béketlenség elkeserítette életét.

Gyermekkorában már majd megvakult s elveszett himlőben, melytől menekedve, egy gonosz mostoha keze, és még roszabb tanító Huldenreich veszszeje alá került, kitől több verést, mint tanítást kapott, és a ki, mint életírói beszélik, inkább tanítványán gyakorolta magát a verésben, mintsem azt a tanulásban.

A verés által elkínzott vad fiu, ahelyett, hogy mint az anya s tanító reméllék, ezáltal megszelidíttetett volna, még inkább elvadult. Megszökött végre a bot alól s az iskolából egyszersmind, hogy előbb gyógyszerész-szolga, majd még alább menve, vargainas legyen. A fiu tehetségeit ezen balsorsában is, nagybátyja, Schilling Kristóf, hirschbergi tanár felismervén, könyörületből felvette iskolájába. Kezét azonban rátéve, nevétől és vallásától egyaránt megfosztotta. Nevét meggörögösítve Wänglerből Pareusra változtatta. Családja luther-felekezeti vallásából pedig lassan kivetkőztetve, kálvinistává tette. Ő maga is a luther-felekezetnek egy ideig híve, majd annak szélsőbb és mesterétől úgynevezett Me-

lanchtoni vagy Philippistai árnyalatához szitván, idővel egészen a kálvin-felekezeti tanig jutott. Ezzel, valamint saját, úgy tanítványa pályája és sorsa fölött egyaránt határozott. A fordulat mind a kettőre végzetessé, s emelkedésöknek, valamint hányatásaik-, üldöztetésök- és nyugtalanságuknak örökös forrásává lőn.

Schillingtől tanulta a versfaragást is. Mert Henke az ujabb nevezetes protestáns egyháztörténetiró, kitől pártatlansága miatt, e vonásokat Pareus élete s pályája jellemzésére nagyobbára kölcsönöztem [1]), — igy versgyártásnak — versemachen — jellemzi költészetét. De bármily csekély volt is ennek érdeme, Pareus ifjúságának legnyájasabb óráit s aggkorának egyetlen vigaszát költeményeinek köszönte. Mert a mint pályája kezdetén verseinek Musae fugitivae czimen kiadásával szerzett magának először nevet s örömet, ugy élete végén a hazájából kiüldöztetése elől menekült gyámoltalan agg álmatlan éjjelei, lázas és kisértetes álmai közt ver-

[1]) Lásd Herzog Real-Encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche XI. 103, mely Henkét nevezi ezen pártatlan életirata szerzőjéül. Erre valamint az általam ezen felül használt bővebb részletekre nézve egyébiránt Pareusnak saját fia Fülöp által kiadott életirata szolgált alapul; ki atyja összes munkáit is sajtó alá rendezte. Narratio historica de curriculo vitae et obitu reverendi patris Davidis Parei, memoriae et pietatis ergo conscriptae a Philippo Pareo 1633. Ebből merített többi életirója, mint például az Ersch és Gruber-féle Encycl. életrajza is stb. melyeket hasonlóan használtam.

sei költésében találta lelki keserve és testi kinjai enyhülését.

Mestere Schilling azonban nem soká tarthatta magát Pareussal és tanítványaival iskolájában. A lutheri tannal szakított hűtlen tanárt a felekezetéhez erősen ragaszkodó Tilesius prédikátor csakhamar kiturta helyéből. Pareust azonfelül atyja vallása elhagyása miatt kiátkozni s örökségéből kitagadni készült, ha nem szakít Schillinggel és új vallásával; midőn egy családi esemény egyelőre más fordulatot adott a dolognak, és Pareust akkor már kevésben mult, hogy Magyarországba nem hozta.

Testvére János a német hadzsoldosokkal a magyartörök háborukban résztvéve, Bécs ostrománál halálos sebet kapott. Családja után esengvén, Dávidot küldötték hozzája, megragadván az alkalmat, hogy Schillingtől s új vallási irányától ez által elvonhassák. Midőn azonban útra indult, bátyja az olmüczi kórházban meghalt. Rövid idő multán tehát ujra visszament Schillinghez; ki elűzetve vallásiránya miatt, most ez által mozdítá elő szerencséjét. III. Frigyes pfalzi választó fejedelem a kálvin-tanhoz szítván, ekkor változtatá meg fejedelemsége vallását, kiadva új egyházrendeletét, melylyel alattvalóira a helvét-hitvallást ráparancsolta s az Olevianus által kidolgozott heidelbergi kátét behozta; az ezen vallási nézeteért üldözött Schillinget is felfogadta, s ambergi iskolája rectorává nevezte.

Pareus is ezen fordulat által most a heidelbergi főiskolába jutott, hol a tehetséges ifjút kitünően bevégzett theologiai tanulmányai s vitatkozása

a schlettenbachi prédikátorság elnyerésére segíték. Itt a vallási és a közéletben azonnal mint a kálvintan tevékeny, buzgó, sőt tekintetnélküli hive lépett fel. Háborút izenve mindjárt, ugymond életirata, az oltároknak, a képeknek és szobroknak, ezeket éles harcz és küzdelem után a templomokból kihányatta[1]). E miatt rögtön baja meggyült... nem ugyan annyira a katholikusokkal, kik akkor itt már megfogyva s visszavonulva, ezért csak irataikkal támadhatták meg: hanem a részben még uralkodó lutherfelekezetiekkel is. Kik eleinte még itt is az oltárt és szobrot kegyeletesen védték s utóbb is szivesebben türték; minek annyi becses műremek és műemlék fenmaradása köszönhető. Mig a kálvin-felekezetüeknél a Pareus által űzött reformátori képromboló tan győzött; melynek mindenfelé és ennek nyomán hazánkban is annyi becses műemlék gyászos áldozatává lőn.

E képrombolások miatt végre elüldözött Pareusnak el kellett nemsokára hagyni prédikátorságát. Heidelbergbe menekedve, a kisebb iskolákban, az ugynevezett Paedagogiumon nyert alkalmazást. Majd újra kitört itt is a luther és kálvin-felekezetüek közt egyes tanaik miatt az ádáz vallásvillongás a tanárok és hivatalnokok, a kormány s hivek közt. IV. Lajos választó-fejedelem, atyja halála után ennek a kálvin-tant behozott rendeleteit

[1]) Cum statuis et altaribus acri duello primum conflictatus, mondja dicséretéül a halálára megjelent heidelbergi programm.

eltörlötte. Pártolóit elűzte. Helyökbe újra Luther tanát és hiveit visszafogadta.

Az elűzöttek közt vala most ismét Pareus is és egykori mestere Schilling. Mind a ketten előbbi pártfogójuknak, III. Frigyesnek másik fiánál, Kázmérnál, ki az atyjok által behozott új vallási rendszabály híve maradt, találtak menedéket. Pareus újra prédikátorságra ment Heimsbachba s Oggersheimba. Lajos halála után azonban fiának, IV. Frigyesnek gondnoka lőn Kázmér, és most ujra visszahelyeztetett kormányzata által a kálvin-hitszabály; mint a másik párt akkori jellemző mondata ennek reményét már előre kifejezte:

Lutz (Lajos) will's nicht thun,
Fritz wird's thun!

Most Pareus is visszajöhetett Heidelbergbe. Előbb a Sapientia-collegiumnak, egy elfoglalt régi ágostoni szerzetes kolostorban — hol még nemrég De Prato Florido, Virágosréti Hugó szerzetes tartotta hires beszédét a szentek dicsőségéről [1]) — a most ujonnan berendezett helvét theologiai alumnatusnak vagy seminariumnak igazgatója volt 14 évig. Majd a főiskolába, az egyetemre jutott hittanárnak. Tudományos és irodalmi pályáján kezdetleg általánosabb tanulmányokkal foglalkozott. A költészet és bölcsészet mellett különösen héber nyelvészetet is űzött. Tudományos irányában még a régi iskolának, az aristotelesi rendszernek volt híve. Az ujítókra neheztelt s el-

[1]) Kijöttek Heidelbergben 1485-ben: Hugonis de Prato Florido Sermones de sanctis.

lenők minden alkalommal kikelt. Ramusnak, a Bertalan-éjben meggyilkolt franczia bölcsésznek, szemére hányta, hogy elhagyva Aristotelest, a tudományt szabadosságra vitte, s az ifjuságot felületességre és munkakerülésre csábítva, ez által megrontotta. Épen úgy kárhoztatta Scaliger birálati rendszerét is, melyet destructivus rendszernek nevezett, s ördögi leleménynek tartott: Ich glaube, der Teufel hat die Criticam erfunden, volt mondata; és hasonlón kárhoztatta Lipsius irálya keresettségét.

Mig ellenben a theologiában, a hittanban ő volt a legszélsőbb irány embere, Németországon a kálvin-tannak, mint a hitujítás akkori szélsőbb irányának egyik árnyalatát karolva fel.

Munkái e tekintetben irányadók lőnek. Nem annyira azok alapossága, mélyebb tudománya, indokoltabb vallásrendszere: mint inkább támadó bátor és merész állításainak határozottsága, s azok mellett kifejtett hitvitázó, polemiai ereje által.

De lelki ereje és határozottsága ezen bélyegét tanári előadásaival s irataival rányomta, átszármaztatta tanítványaira is; kik mindannyian nemcsak a mester föltétlen hívei, hanem a kálvin-felekezet ezen újabb iskolájának tevékeny hirdetői és terjesztői voltak. S ez által lőn érezhető s mutatkozott hatása különösen hazánkban is.

1598 óta a theologia tanára lévén Heidelbergben, előbb az ó-szövetséget, majd Tossanus halála után az újat is tanitá s a tanárkar primariusa volt. Ez időben seregletek köréje mindenfelől a kálvin-felekezet hívei még a külországokból is Heidelbergbe,

mely most az ottani pfalzi fejedelmek által hatóságilag elrendelt s erőszakosan is pártfogolt helvét-vallástan főhelyévé lőn; különösen azóta, hogy Wittenbergben a formula Concordiae aláirására a tanulók esküvel köteleztettek. Mit az ubiquitási-tan miatt is sokan, és nevezetesen az ott tanuló magyarok megtagadtak. Most Kálvin hívei mind Heidelbergbe seseglettek. De leginkább a magyarok. A külföldi tudósítások is ekkor Pareus tanítványai közt első helyen említik a magyarokat. Ezen külföldi hallgatói számára alapítá Pareus leginkább a heidelbergi híres Várhegy alatt a nevéről czímzett Pareanum nevű intézetét. A legbensőbb viszonyban éltek itt vele tanítványai családja körében, kiket tanainak mindannyi buzgó apostolaivá nevelt. Itt szövődött a helvét-vallásu magyar ifjakkal, kiket egyházközségeik s egyes pártfogóik kiküldöttek volt hozzá tanultságra, mint ekkor mondák, azon benső viszonya, mely fiára Fülöpre is átszállott, ki ezen magyar ifjakkal együtt szoros barátságban élve növekedett; és melynek az oly nemes és szép emlékét hagyta hátra egyik könyve kiadásával.

Pareus ezen mélyebb befolyását és szorosabb viszonyát magyar ifjainkkal is csak az ezen említett emlékből ismerjük már nagyobbára. Mert Pareus életiratai egyszerűn s általánosságban említik csupán a többi külföldiek fölött magyar tanítványait. De a heidelbergi egyetem anyakönyveibe beírt magyar tanulók névsora, a mint különösen Pareus ottani tanársága óta felszaporodott 1621-ig, midőn Pareus onnét ismét elüzetve menekült, — megismerteti ve-

lünk összes magyar tanítványai nevét. S a Pareus Dávid, valamint fia Fülöp által kiadott egyes munkáikból megismerjük ama szorosabb viszonyt is, mely Pareusék s a magyar ifjak közt létezett.

A heidelbergi tanulók között már régibb időből is több hazai irodalmi nevezetességü férfiu neve felmerül. Károli András, Számosközi István, Sombori Sándor, Berger Illyés, királyi vagy országos historiographus és később convertita is, Ujfalvi Imre, Szenczi Molnár Albert, Baranyai Décsi István, Alvinczi Péter, Melotai Nyilas István, itt tanultak [1]). A Veresmarti életében is a tovább emlitettek közől még Súri Mihály, ennek testvére, Pál, Taksonyi Péter, Paulides vagy máskép Kanizsai Pálfi János, Péczeli Király Imre (Regius Emericus), Samarjai János (Samaraeus), Lengyel vagy Komáromi Miklós, Gáspár Florián, Bornemisza János, Vellechinus István, mindannyian Pareus tanitványai voltak, valamint már az előbb emlitettek közül is többen, mint például Melotai Nyilas és Alvinczi Péter is [2]).

---

1) Frankl Hazai és külföldi iskolázás 252.

2) A heidelbergi tanulók névsora többször kiadatott, de nagyobbára hibásan is. Igy már Veszprémi Biogr. Med. IV. cent. 465. Lampe i. h. Ujabban kiadták Szeremlei Sárospat. füz. 1862. 556, és részben Frankl e. i. h. Legújabban Teusch Achiv f. Siebenbürg Land. Neue Folge II. 182. Annak daczára azonban, hogy az utóbbi szerint e névsor a hires palaeograph Wattenbach felügyelete alatt iratott volna le, még oly szarvas hibákat mutat, mint például az itt sokszor emlitett Súri orvos névnél, mely Mihálynál Súri Oefosnak, Pál testvérénél pedig Ozvosnak iratott vagy nyomatott.

De még bensőbb viszonyban állitják őket velök elő a Pareusok apa és fiu által kiadott vagy az ő pártfogásukkal megjelent irodalmi munkák. Már 1601-ben Pareus nevével jelent meg Melotai Nyilas vitatkozása, melyet Pareus vezérlete alatt Isten örök végzéséről tartott [1]; és hasonlón Samarjai János Thesisei a szentirásról, melyekkel Pareus elnöklete alatt vitatkozott 1610-ben, azokat Súri Mihálynak ajánlva [2]. Valoszinű, hogy igy Pareus vezérlete, pártfogása és nyilván tanári, rectori befolyása alatt és nevével jelentek meg más itteni kitűnőbb akkori magyar tanulók ily thesisei is, melyekben neki nagy része lehetett. Ezek közül még többről van tudomásunk. Például Velechinus thesiseiről, melyekben Veresmartit egyenesen megtámadta [3], Szerafi [4] és másokéról. De melyek már vagy egészen elvesztek, vagy csak lappanganak, annyira, hogy jelenleg

[1]) De aeterna praedestina tione Dei. Lásd Sárospat. füz. IV. 208.

[2]) Theses de S. Scriptura a Samaraeo Ungaro propositae. Heidelbergae Praeside Davide Pareo et Michaeli Surio dedicatae editae 1610. Typis Joan. Lancellotti. írja Balássfi Echo 7.

[3]) Lásd erről alább Veresmarti életében és Megtérése historiájában.

[4]) Fabó Codex Evangelicorum I. 144. Patai levele. Nostri Seraphini theses, emliti, Pálfi Jánosnak irva, kinek szintén biszonyára voltak ily thesisei. Alább Velechinusnál emlitem, hogy Sárospatakon mindannyi meg volt egykor a könyvtárban, mert Szombathi belőlök irta az iskola történetét, mint emliti. De hasztalan kerestem azokat ott és másutt. Az illető igazgatoság jelentése szerint jelenleg nem találhatók meg.

czimeiket is alig ismerjük. Ezeken kivül is azonban Pareusék más magyarok jelentékenyebb munkáit is kiadták. Pareus Dávid igy teszi közzé Ujfalusi Katona Imre sárospataki tanárnak, ki több hitvitázó latin és magyar munkát írt, egyik nevezetes hittani munkáját 1611-ben: A sz. atyák, zsinatok és hagyomány tekintélyéről a katholikusok ellenében [1]). S a könyvet Alvinczi Péter-, kassai prédikátornak ajánlja. Benne Pareus Katona életét vázolja, annak hozzá intézett levelei szerint. Ebből látjuk, hogy ő is, mint akkor a magyarok közől többen, fiának Pareus Fülöpnek barátja és Keckermann szintén heidelbergi tanárnak tanitványa volt [2]).

Még szorosabb volt Pareus ezen fiának Fülöpnek baráti s irodalmi viszonya a magyar ifjakkal, kikkel, mint említők, atyja iskolájában, házában vagy

---

[1]) Tractatus de patrum, conciliorum et traditionum authoritate, circa fidei dogmata, cultus item moresque vivendi. Authore Emerico Katona, cum praefatione Davidis Parei ad Petrum Alvinczi. Cum vita Authoris ab eodem descripta Francofurti 1611.

[2]) A magyar heidelbergi tanulóknak ottani tanáraikkal fentartott ezen irodalmi viszonya valamint régibb keletü volt, úgy később másokra is kiterjeszkedett. Igy ajánlotta már 1587-ben az egyetem egyik hires tanára Crellius Fortunatus — Philosophus et theologus, mint magát czimezi, — munkáját, az oltári szentségről egy jesuita ellenében tartott disputatioját, Sombori Sándornak, ki Szamosközi István nevelőjével ott tanult. Lásd Frankl Hazai s külföldi iskolázás 253. — És alább igy látjuk viszonyban az itteni magyarokkal, Keckermann, Scultetus, és más tanárokat s tudósokat, Szenczi Molnár Alberttel például és másokkal.

intézetében, a Pareanumban együtt élt, növekedett. Fülöp nem annyira reformátor mint inkább humanista, philologus volt. Ismeretes verseiről s Plautus kiadásáról. A magyar ifjakkal is igy a szépirodalmi téren találkozott és versengett. S érdekes a vallásviták rideg tusái közt e szelidebb irodalmi téren is versengve látnunk ekkor magyar tanulóinkat. Ámbár itt sem tudtak menekülni az akkor mindent elfoglalt felekezetességi érzettől. De annak legalább nyájasabb oldalát fordítják felénk. Pareus Fülöp, ugylátszik, ezen barátsági s irodalmi viszonya emlékeül adta ki a magyar költők latin verseit, mintegy emlékkönyvet, albumot, a Deliciae Hungaricorum Poetarum, a Magyar költők gyönyörüségei czim alatt [1]). Megragadhatták őt, úgy látszik, Janus Pannonius, Cesinge János, pécsi püspöknek, valóban szép és classicus latin versei, melyeket a magyar tanulók büszkeséggel mutogathattak neki, s melyekben a magyar elme ezen termékeit, a magyar-latin irodalmat tisztelni és nagyra becsülni tanulta. Elhatározta tehát Janus Pannonius újabb kiadását. Ámbár ennek a humanistáknál Európa-szerte oly kapós versei már akkor számos, mintegy hét vagy nyolcz kiadásban jelentek meg. Ezek mellett azután barátai, társai, a magyar tanulók verseit is emlékül és hálául közzétenni kivánta. Közülök nevezetesebbek voltak akkor Thúri György koszorús múzsájának (poeta laureatus

---

[1]) Teljes czime a kis 18-rétnek vehető könyvecskének ez volna, mert e mellett a kezeimnél levő példányban az egyes költők versei előtt részletes czimek állanak.

volt), termékei. Azután a debreczeni Kóródi Bedő Dánielnek, ki magát büszkén, nem tudjuk már miért, épen császári laureatus, koszorús poetának nevezi, — üdvözlete áll, melyet Janus Pannonius kiadásához irt. Utána szebeni Sommer János költeményei jőnek; ki egy-huzomban itt a magyar királyokat és moldvai csatát, valamint a szerelem kertjét s a kólikát és podagrát egyforma ihlettel s izetlenséggel énekli meg. Követi ezeket valami Filefalvi Filiczki János, kézsmárki származású, később, ha jól emlitem, sárospataki tanár, hasonló üres költői ömlengése. Mindannyian közben megénekelgetik egymást, a magyarországi hitujitás főembereit, Homonnai Drugeth Bálintot, a Bethleneket és Rákócziakat, a Thökölieket és más fautoraikat és patronusaikat, mint, itt is nevezik, versekben ünneplik; valamint iróikat és tudósaikat is: Károli Gáspárt, Szenczi Molnár Albertet, az első, s a második biblia kiadót; Gönczit és Szegedi Lőrinczet, meg Tamást, Paksit és Fabriczit, Sepsit és Szikszait, Hevesit és Békesit s egyéb kisebbnevü pártfogóikat és ismerőseiket, rokonaikat és barátaikat, a külföldi reformátorokat, tanáraikat és tudósokat, sőt iskolatársaikat is, például a tőlök bucsut vevő Alvinczi Pétert, Debreczeni Molnár Boldizsárt stb. megverselik s ünneplik.

Kétségtelen, hogy ezen reformátori magyarlatin múzsa jóval alantabb röpked Janus Pannonius humanismusi magasb szárnyalásánál, kinek versei úgyis a kiadás nagyobb részét, mig a többieké inkább toldalékát képezik. A humanismus ezen a vallásküzdelmek által elvadult epigonjai, távolról sem lép-

hettek annak nyomába. Verseik messze távol maradva Janus Pannonius lángihletű múzsájától, formájokra egyaránt s tartalmokra gyengék és selejtesek, közönségesebb akkori iskolai versek és gyakorlatok nemébe tartoznak inkább; és mint ezek, általában üresek, mitsem mondók. Alig találunk bennök — fájdalom! — csak egy-két érdekesebb vonást is. És ha erőt véve magunkon, mindannyit mégis elolvastuk, az üres és unalmas latin költői szólamok és mythologiai képek között csak itt-ott akadunk egy-egy homályosabb obscurus egyéniség valami feledett életrajzi adatára, mely azonban nem képes fáradságunkat a rosz költemények olvasásaért kárpótolni. Minden elvesz a közönséges latin vers phrasisában, s a várható egyénítés is elmerűl a vizenyős áramlatban. Semmi tanulságot, semmi újat nem meríthetünk belőlök. Épen csak a nevek, melyek a carmenek fölé bigyesztvék, figyelmeztetnek, hogy akkori többé-kevésbbé érvényesíthető nevezetességeinkről van szó, kiknek nevei csábítanak, hogy hasztalanúl végig olvassuk a verseket azon reményben, ha mégis talán valami újat találnánk bennök, mit azonban mindvégig hiába keresünk.

Csak a mennyire e nevek is az itteni magyar tanulói s vallás-életre figyelmeztetnek, vehetjük ki belőlök mégis, mily élénk, mily emelkedett lehetett itt a német akadémián a magyar tudományos élet. — Mint lép föl testületileg, nemcsak a vallásfelekezeti életben, theologiai tanulmányaiban az akademiai fokozatokra megkivántató vitatkozások megtartásával, és thesisek kiadásával: hanem a szépirodalom terén

is. Hasonló volt ez az ellentábor: a jesuita tanodák azonkori rendes gyakorlatához, mely szerint tanáraik irói nevezetességei a tanulók vitatkozásai alkalmára kiadottirataikkal léptek fel. — De Pareus Fülöpnek a magyar tanulókkal ezen bensőbb és nemesb viszonyán felül, a könyv kiadására még azon körülmény is szolgáltathatott alkalmat, hogy épen akkor 1618 körül, Bethlen István, a fejedelem Bethlen Gábor unokája s egy ideig praesumtiv örököse is, ott tanult és tartózkodott. Már akkor szövődött a viszony Bethlen s a magyar kálvin-felekezetiek közt egyfelől, és pfalzi Frigyes a helvét-vallás főpártfogója s a cseh s osztrák felkelők közt. Pareus atyja Dávid, mint emlitők, Frigyes egyháztanácsában nagy befolyással birt. Alvinczivel Bethlen udvarában szorosabb viszonyban állt; valamint többi magyar növendékeivel és tanitványaival. És fia Fülöp is bókolva e kiadással Bethlennek, ez utóbbi költségén jelenhetett meg az unokájának ajánlott könyv. Benne, valamint ezen szövetségben és viszonyban más ottani tanárok részvéte is észrevehető. Mint Scultetus és Remus Molnár Alberttel, úgy Keckermann is, egy ideig hasonlón heidelbergi tanár, szoros irodalmi viszonyba lép a fönnebb nevezett magyar költőkkel; s megénekli ő is ezeket az emlitett könyvben.

Ily szoros viszonyban találjuk tehát már a magyar kálvin-felekezeti tanulókat Pareussal, mint tanárukkal ezen korszakban. Pareus épen ekkor állott munkálkodása és befolyása délpontján.

Irodalmi munkáival vitatva és védve felekezete új tanait, nagy hitvitákat idézett elő; hosszú s éles

polemiákba keveredett. Nevezetesen, midőn a Luther-féle bibliai fordítást a kálvin-felekezet számára ennek hittana értelmében újabb jegyzeteivel s igazításaival ellátva, s mintegy meghamisítva lenyomatván, kiadta volt. A luther-felekezet érdekében és nevében hevesen támadta meg őt erre Andreae Jakab, szemére vetve, hogy Luther bibliáját nemcsak jogtalanul eltulajdonította, hanem kálvin-tani magyarázataival és jegyzeteivel meghamisította; és Pareus ezen tettét a nem egykönnyen fordítható Erzbubenstück és Teuflischstücklein kifejezésekkel, ördögi ravaszság- s gazcsínnek vagy merényletnek nevezte [1]). Vádolta továbbá, hogy az egészet csak ürügyül használta az ubiquitási tannak, Krisztus teste mindenütt jelenléte tanának meghamisítására, mely, úgymond, a kálvinisták kemény lapos fejébe nem fért [2]). Felhívja végre a pfalzi választó-fejedelmet. vakartassa ki a könyv cziméről nevét, nehogy a gyalázat rá is háramoljon.

Pareust a vád készen találta. Azonnal felelt Andreaenak ezen szemtelen szitkaira, úgymond. Lényegében a válasz csak az lehetett, hogy Luther is épen ugy meghamisítá fordítása, elhagyása és jegyzetei által új tana számára a bibliát, mint ő a kálvintan újabb szélsőbb és ridegebb tana s ujításai értelmében. Erre Andreae halála után Siegwart, felvéve

[1]) A munka czime: Christliche Erinnerung und Warnung von der zur Neustadt nachgedruckten und mit calvinistischer gotteslaesterlicher Lehr beschmeisten Bibel Luthers.

[2]) Die es in ihre tölpischen Köpfe nicht bringen könnten.

a keztyűt, válaszolt, s folytatta a pört, mely maig is tart; habár a kik kezdették, és sok százan utánok, kik folytatták, rég elhaltak és elhallgattak, — voltak mindig újabbak s lesznek még talán sokáig, kik folytatják.

Közben más tudományos vitája ekkor Pareusnak Piscatorral, Ramus bölcsészeti rendszere követői egyikével volt, ki annak logikáját Pareus ellenében védte. Nagyobb bajt okozott neki, midőn sz. Pál római levele commentariusaiban a XIII. fejezet első versei folytán az alattvalóknak a polgári felsőség és világi hatóság iránti köteles engedelmessége határait fejtegette. Az ebből keletkezett vitákra s ezek ellenében kiadott thesiseiben, végre az alattvalók fegyveres ellenállásának a körülmények szerint jogosultságát is vitatva s javalva, e miatt nemcsak számos irót zúdított maga ellen... mert a katholikus, valamint protestans theologusok egyaránt megtámadták.... hanem a tudákos skót Jakab, most már Nagybritánia királya, ki, mint Bellarminnál láttuk, a hitujítás mellett a tudományos hitvitákban is élénk részt vett, Pareus ellen, ámbár némileg saját felekezete hive volt, azonnal föltámadt. És nemcsak czáfolatot iratott Owen által Pareus munkájára, hanem azt máglyára itélve nyilvánosan elégettette.

Később Pareusnak még a dortrechti zsinattal gyűlt meg baja. Nem is hagyták el többé a nyugtalanságok egész hosszu életén át. Holott e közben a sokat hányatott reformator is mindig a béke után sovárgott és fohászkodott, s egyre a kibékítésen, kiegyeztetésen törekedett. Kora két legnagyobb hit-

vitázója tehát, Bellarmin és Pareus egyaránt a béke után epedtek folyvást. Annyira ellenkezik gyakran az emberi élet állása és hivatása, az egyének belső érzelmeivel s természetével. Csakhogy mig Bellarmin inkább a lelkiismeret benső megnyugtatására és békéjére törekedett, az Isten s embertársával való meghasonlást kerülve: addig Pareus azt külsőleg a vallásconfessiók egyességében s ezeknek természetesen az ő nézete s hittana szerinti kiegyeztetésében kereste a békét. S ez által mindannyit maga ellen zúdítva, méginkább elkeserítette ezen béketörekvéseivel életét.

A mint ugyanis a kálvin-felekezeti tan IV. Frigyessel újra felülkerekedett Pfalzban, Pareus is a fejedelem egyház tanácsában azon törekedett, miképp lehetne most annak minden confessiót meghóditani. Mindenek előtt természetesen magának a hitujításnak és nevezetesen legelől még a kalvinismusnak is különféle töredékeit: zvinglianusokat, philippistákat és a sajátlagi kálvinistákat kellett volna egy confessiónak megnyerni, s a közöttök létező differentiákat kiegyeztetni. Majd a lutherieket is. Ez volt most az ő törekvése is. Megkisérté az Ur vacsorájáról szóló ubiquitási tannak egy újabb közvetítő formulázását javaslatba hozni. De most megint épen ez által, mint ez az ügyetlen s oktalan közvetítők oly gyakori sorsa, — mindent maga ellen zúditott. Tanártársai is meghasonlottak e miatt vele. S a választó-fejedelemnek egy újabb kormányrendelet által kellett biztosítani az ubiquitást tagadó tant.

Pareus életének azonban ezen legnemesebb

igyekezete folytonos hitvitái és nyugtalanságai közt is újra előtört. 1615-ben ismét megkisérté a protestans felekezetek vallási differentiái kiegyeztetését egy újabb iratával. Ebben általános zsinatot tervezett az összes protestans felekezetek számára, melytől mint könyve czime is mondá, várta az egyház óhajtott békéje helyreállítását [1]). De ezen nemesb irenikus vallási irnyában is teljesen megbukott. Létesítésére a confessióknak legkorlátlanabb szabadságát hirdetvén, mindannyi megtámadta, miután mindegyik csak a saját confessiójának korlátlan jogát vélte elfogadhatónak. Végre is megtámadásaik ellenében Pareusnak magát még a vallástalanság, a szabadelvüség vádja, a rationalismus és samaritanismus gyanuja ellen kellett védenie [2]).

S ezen törekvéseinek is méltó tanítványokat nyert a magyarok közt. Samarjai János, kinek vallási társalgását Veresmartival előbb olvastuk, Pareus ezen irányának egyik fáradhatlan és nemesb érzelmü képviselője lőn akkor hazánkban a protestans felekezetek kiegyeztetésében, mint alább hallani fogjuk. De nálunk sem követte a tanítvány igyekezetét a mesterénél nagyobb szerencse.

Pareust azonban eddigi hitvitái és nyugtalan-

[1]) Irenicum, sive de unione et Synodo Evangelicorum concilianda. Liber votivus, paci ecclesiae et desideriis pacificorum dicatus.

[2]) Neque mihi, mondja védelmében, quisquam dixerit ita licentiam quidvis credendi in religione quaeri, Samaritanismum suaderi. Nihil nobis cum Samritanismo, cum libertinismo, cum vanis religionum confusionibus. stb.

ságai, egy helyről másikra menekülő vándorlásai közt élete végén érte még a legkeserübb sors. IV. Frigyes után, fia V. Frigyes a pfalzi fejedelemségre jutva, heidelbergi egyháztanácsával, melyben Pareus folyvást döntő sulylyal birt, a protestans ügy élére kezdett emelkedni. Összeköttetésbe lépve a német birodalom és más országok fölkelő protestansaival, a keletkező liga egyik főszereplőjeként áll fel Ferdinánd ellenében, és szövetségbe lép ugy a csehekkel, mint a magyar bethleni fölkeléssel is. Hogy az egész mily véget ért a fehérhegyi csatával és Frigyes pünkösdi királyságával, eléggé ismeretes. Ferdinánd győzedelmes seregei most fejedelemségébe, Heidelbergbe törvén, Pareus is megrémülve menekül innét, hol az egyidőre egészen megszünt és szétdult egyetemről tanulói is elszéledtek. Félt, hogy miután annyit szidalmazta a katholikusokat, a pápát és császárt, a jesuitákat, — úgymond életirata, — most a katholikus ügy győzelmével, személye nem lehet többé biztosságban Ferdinánd seregei előtt.

Menekült tehát ismét Heidelbergből. Az élet viszontagságai, az örökös viták s a balsors által megviselt reménytelen agg férfiún erőt vettek a csapások. Nyugtalan álmai közt lázas kisértetek riasztták fel, melyeket álmatlan éjjein s kietlen napjain át verselésével törekedett elüzni. Majd elővette lantszerü zeneeszközét, hogy játékával üzze el gondjait és bubánatát. De e közt is kitört ismét háborgó érzete. Igy hallá őt fiaFülöp, kinél Neustadtban megvonta magát, a mint a kályha mögött rémesen dudolá egyre a morva-testvérek vallási vad harczidalát.

Közben lecsillapodva, ezen, mint nevezé, patmosi számkivetésében, hozzáfogott még bibliája újabb kiadásához, valamint Ursinus Corpus doctrinae kiadásának (mely mellett saját iratait csak dióhéjnak nevezte) revisiójához.

Élete végső évében, a harminczéves háború egyik szünete közt, vissza mehetett még Heidelbergbe is, kedves Pareanumába meghalni. Még halálában is, mint egész életén át küzdve, megtámadta a lutherek ubiquitási tanát, s egyaránt a katholikusokat és a pápát; kifejezve benne annyiszor csalatkozott reményét, hogy reformált felekezete az antichristuson is nem sokára győzelmeskedni fog.

Vallásfelekezetére nézve azonban legjelentékenyebb és főműve a heidelbergi kátének commentárja volt; melylyel, valamint vitáival és tanitásaival legnagyobb befolyást gyakorolt felekezetére. Ez számos kiadásainak későbbi kidolgozásaiban felekezeténél kanoni jelentőségüvé, nálok a corpus doctrinae orthodoxae részévé lett.

Pareus jelentőségét és befolyását azonban hazánk helvét-vallású felekezetére, — mely végből itt életét és irányát, hitvitáit és munkáit vázolom, — nemcsak életében számos magyar tanitványai által gyakorolta. Közvetlen is, mint mondók, vallása legfőbb tekintélyeül tekintetett felekezete magyar hivei által is. Hozzá, mint ily tekintélyhez folyamodtak vallásuk vitás kérdéseiben, az ő tanácsát s véleményét kérték ki bonyolódottabb ügyeikben. Nemcsak Veresmarti jelen esete, más események is szolgáltatnak erre példákat, hogy még zsinataik is hozzá fölebbezték ügyeiket.

Midőn Szilvás-Újfalusi Imre nagyváradi prédikátor bihari senior, és Hodassi Lukács superintendens és debreczeni prédikátor közt ekkor 1610-ben a nagyváradi zsinat alkalmával erős viszálkodások támadtak, s az előbbi ennek következtében Bethlen Gábor parancsára elfogatva, a huszti várban rabszijra fűzve tartatott; mind a két fél Pareus Dávidhoz Heidelbergbe fölebbezte ügyét.

A zsinat és superintendens levelére Pareus a magyar testvérekhez, úgymond, »ad fratres Hungaros«, levelet intézett, melyben felekezete egyháza kotmányát a zsinat itéletét részletesen tárgyalja.

1615-ben a csengeri zsinat Pareus ezen válaszát Melotai Nyilas István elnöklete alatt ujabban tárgyalás alá vette, s ellenében Pareushoz újra felirt, ki a rabságba vetett senior kiszabadítása mellett szólt.

A zsinat ellenben erősen vitatta a superintendensek azon jogát, hogy az engedetlen és vétkes prédikátorokat ők is úgy, mint a püspökök papjaikat letehessék, sőt bebörtönöztethessék, s a világi hatóság által bilincsbe verethessék. Mit Pareus későbbi válaszában hajlandó volt megengedni, azon esetben, hogyha ez kínzás, tortura nélkül, szelídebben vétetik foganatba, s ha ezt a hatóságok akkép hajtják végre, hogy ez által a felekezet vallásszabadsága sértést nem szenved; s az ügy ezzel egyelőre el is intéztetett[1]). Ugyanazon ellenmondás nyilatkozott ebben is, melyet Kálvin rendszere Genfben megalapított vala.

---

[1]) Lampe Hist. eccl. reform. in Hung. 335—7.

Míg egyfelől a hitujítás a vallásszabadságot sürgette; másfelől azok ellen, kik hitelveivel s fegyelmével ellenkeztek, a világi hatalom karját épen úgy igénybe vette, mint az államegyház. Ismeretes, mennyire sérté Kálvin ezen elveivel a lelkiismeret szabadságát is, midőn Genfben a világi hatóság által még vallás-fegyelmi rendszabályait is egész a családok benső házi életében erőszakosan is végrehajtatta[1]).

Ugyanakkor, úgy látszik, a dunántuli kerületben is Pareusnak valamely egyházi ügyet érdeklő hasonló válasza járta be a községeket. De melynek csupán köröztetéséről értesülünk és nem tartalmáról[2]). Azonban e véletlenűl fenmaradt egy-két nyom is eléggé jelemzi ezen befolyását. — Nem kevésbbé tanusítja ezt azon körülmény, hogy a sárospataki iskolában Pareus theologiai, hittani munkái használtattak tankönyvékűl, valamint más heidelbergi akkori tanárok kézi-könyvei. Nevezetesen épen a fönnebb említett Keckermann rhetorikája, polemiai hitvitatana is, ki, mint láttuk, hasonlón Pareussal együtt, ott a magyarok egyik tanára, velök szintén bensőbb szivélyes viszonyban volt, mint hozzájok intézett versei, melyekkel őket megéneklé, és levelei, melyekkel nehányokat megkeresé, tanusítják. S általában is, úgylátszik, a felekezet magyarországi iskoláiban egy-

---

1) Lásd ezt részletesen birálva Guizot által Les Vies. Calvin. 276.

2) Fabó Codex Evang. I. 116—118 Pathai levelei Literas D. Paraei exspecto, si ad te redierint, fac oro, ut mihi quoque pateant.

ideig fentarták magokat kézikönyveik. Péczeli Imrének, ki hasonlón heidelbergi tanítványuk volt, s kivel még alább mindjárt találkozunk Veresmarti életében, kisebb rhetorikája mellett is Keckermann nagyobb szónoklattana és logikája, metaphysikája, valamint Pareus tankönyvei voltak a rendes iskolai kézikönyvek... míg Tolnai János azokat a sárospataki iskolából ki nem küszöbölte. Helyettök a tanítás és iskola hanyatlásával silányabb kézikönyveket hozva be, a tantárgyakat kevesebbre szorította. Állítólag, mivel, úgymond, Keckermann könyvei merő haszontalanságokat és hazugságokat tartalmaznak. Logikája csupa zavart okoz, fölösleges felosztásokat tanít s a hamis szabályok egymásra halmozását foglalja csak magában, melyeket azért jó lelkiismerettel nem lehet előadni. A metaphysikának érvényességét s létezését pedig egyszerűen tagadta, s azért elvetendőnek tartotta[1]).

Ez azonban már a magyar református tanügy s a sárospataki főiskola hanyatlása korszakát jelezte. Történetünk korában Pareus és Keckermann ott s országszerte még teljes tekintélynek örvendettek, és Veresmarti ellenében annak következő vitái alkalmával az ellenfél által minden lépten az előtérbe állíttattak.

Már előbbi magánvitatkozásai közt is, úgymond Veresmarti, melyeket az ekklézsiáról szóbahoztak vala, Súri beszélé neki, hogy bizony őket intette is

[1]) Lásd Magyar protestáns egyház tört. emlékek. Kiadja a Tiszáninneni Helv. Hitv. egyházkerület. I. Szombathi Hist scholae Sárospatak 138–140.

tanárjok, praeceptorjok, hogy erről az artikulusról ne sokat vitatkozzanak a pápistákkal. Mire megjegyzi mindjárt, hogy Súri ezen praeceptorai, mesterei Pareus és Keckermann voltak. És hogy Keckermann logikájában is erre int; csakhogy már nem jut eszébe, mely helyen. Tehát Veresmarti is, úgy látszik, tanulmányozta még. Nagy két hires-neves doctor az ő részökre, folytatja Veresmarti, akkor Németországban.

Dobronoki superintendens is tehát, most ezzel jött Veresmarti levelei s Bellarmin idézetei ellenébe. Meglátogatta újra Veresmartit, s elmondá neki, hogy Pareus Thesiseiben, mennyire megczáfolta Bellarmint, és hogy vádolja ott és feddi, ugymond, nagy káromkodó mondásairól.

Veresmarti most csak annyit volt képes válaszolni erre, hogy ért ő is abba valamit, de hogy Pareusok nélkül mondja azt.

Alig távozott a superintendens, Veresmarti rögtön elkérte Súritól Pareusnak ezen munkáit, nevezetesen Thesiseit, s elkezdette azokat figyelmesen tanulmányozva, Bellarminnal öszszevetni. S a mit benne talált, azt Bellarmin ellenében összeállitgatá.

Mire azután egy levélben mind a kettőnek szavait egymás ellenében leirva, megküldé a superin tendensnek; és ezzel, úgymond, Pareusnak nagy temérdek hazugságait, és Bellarminuson ok nélkül tett gyalázatát kimutatta. Sőt ezzel sem érte be; hanem, mint beszéli, egyebeknek is mutogatta Pareus képtelen hazugságait és orczátlan patvarait (az

akkori szólás szerint, rágalmait). Azonfelül még a könyvben is beírva megjegyezte azokat.

Súri értesülvén ezekről, megboszankodott; azonnal irt Veresmartinak latinul levelet, — miután ekkor, mint itt többször lesz még alkalmunk értesülni, általában a tanultabb református magyar prédikátorok is egymás közt latinul leveleztek. — E levélben sürgeti, küldené neki azonnal vissza Pareus Thesiseit s iratait, mert megértette a superintendenshez irt s vele ez által közölt levélből, mily lélekkel fogadta azokat; és már eleget is olvasott s jegyzett bennök.

A superintendens, beszéli tovább Veresmarti, minden leveleit már azért is közli Súrival, hogy az Pareusból, ki mestere volt Heidelbergben, őt megczáfolhassa. Súri látván, hogy Veresmarti ily szégyent követett el Pareuson, minden módon vissza kivánta könyveit. És nemcsak azt bánta, folytatja Veresmarti, mintha gonoszságból cselekedettnek vélné, hogy mesterét méltatlan hazugságokkal terhelte: hanem leginkább azt is, hogy vizsgálta okait, kezével irásában megjegyezgette, és hogy vakon nem hitt neki. Istennek tartó lélek-e már ez!? kérdezi elkeseredve.

Most amint Veresmarti észrevette, hogy a Bellarmin ellenében felállított Pareussal lesz dolga, rajta volt, hogy újra Pareusnak munkáit és Bellarmin ellen írt más könyveket is kezébe kerítsen. Azért Súri iskolamesterét, Gáspár Flóriánt, ki később, mint láttuk, hasonlón Heidelbergbe kiküldetett, rávette, hogy kérje ki Súritól ezen könyveket, melyeket ő azután

éjjelenkint elvitt s nappalra visszahozott. El nem mulasztván meghittebb iskolamester- és prédikátortársainak mutogatni, úgymond, a bennök talált fogyatkozásokat.

Nem egyet közülök, úgylátszik, meg is ingatott, vagy csak ügyének megnyert vala. Gáspárról mondja, hogy máris »jó karban kezdett vala lenni«, és másoknak is »annyira tetszett ez kérdés inditásom e dologban, hogy érette tőlök áldást is vettem. De azért a lett, a kivül mely jót láttak, követni mást akartak« [1]).

Többen közülök ügyét csakugyan mind komolyabban tekinthették; s elhatározhatták magok között, hogy Veresmarti kételyeit Pareus elé terjesztik. Midőn azért Samarjai János Péczeli Imrével ekkor 1609-ben Heidelbergbe küldettek, egyszersmind erre is vállalkoztak. Elutazásuk előtt beszóltak Veresmartihoz Komjátiba, kikérték Veresmartitól iratát. És bevallották egyszersmind neki, hogy dolgát s akadékát nem tekintik ok- s alapnélkülinek. S azért, ha beleegyezik, magokkal vinnék iratát, hogy Pareus és más hittudósaik elé terjeszszék.

Veresmarti erre kész volt ugyan; de előre láthatta, hogy ennek nem lesz nagy sikere. Ismerte már Pareus tételeit s ezeket könnyen megczáfolta Bellarminból. Nem is volt, úgylátszik, valami nagyobb eredménye a Pareushoz való fölebbezésnek. Erről később Veresmarti keserűn és gúnynyal csak azt jegyzi meg: Igérték, hogy hoznak Heidelbergából

[1]) I. h. 66.67, 68.

feleletet. De nem hoztak, csak zöld ágat, mint Antal Budáról. Azért újra sürgette az értekezletet is, hogy irásbeli nehézségeire megfeleljenek. Irt megint a superintendensnek, panaszkodván, hogy annyi esedezéseivel mitsem gondolnak, hogy sírását, rívását, úgymond, süket füllel mulatnák el, és hosszú húzásokkal, halasztásokkal dolgának csak végét várnák; mely ha kedvök szerint nem lenne, mérges nyelvvel minden szörnyüséget reá okádnának.

Erre végül a superintendens prédikátortársai is hajlani látszottak kívánságára. Dobronoki latinul írt levélben köztudomásra hozza, hogy Veresmarti ügyében ennek nagy kérésére és sürgetésére, nehogy hite hajótörést szenvedjen, Barsra zsinatot rendel az e végett vele a hitdolgában tartandó értekezletre.

Súri is kibékülve Veresmartival, vagy csak előbbi haragjának be nem érő oroszlánbőrét, mint Veresmarti jellemzi, hamissága rókabőrével toldva, igyekezett őt engesztelve magának megnyerni, s ez által lecsillapítani és megnyugtatni.

Megtetszik, Mihály uram, szóla hozzá Súri, hogy igaz ember vagy. Csalárdság dolgodban nincsen. Minden kívánságaid méltók, és ha kik abban akadályoznának, én leszek, a ki azok méltó-voltokat hallattodra megmutatom nekiek.

Veresmarti ennek hallatára igen megörült. Ámbár meg mindig gyanupörrel élhetett, mert hitlevelet is kért, hogy a zsinaton nem lesz bántása. De

mire ezt is megnyerte [1]), jó kedvvel ment velök, úgymond, gyűlésökbe, azt hivén, hogy végtére megértették jószándékát, s hajlandók lesznek óhajtását teljesíteni.

---

[1]) A hitlevél lényeges részének szövege: Libere possit in synodum Barsini celebrandam venire, ibidemque articulos de principiis dogmatum christianorum mecum/am communicatos (t. i. az aláirt superintendenssel) libere offere stb. L. h. 114.

XI.

Veresmarti a barsi zsinaton. — Bars városa, föld- s néprajzi fekvése s jelentősége a hitujítás korszakában. — A dunáninneni superintendentia senioratusi kerületének főhelye. — A zsinaton megjelentek száma és neveik. — Veresmarti a barsi egyházban prédikátortársai elé állítva. — Az eléje terjesztett kérdések. — Válasza és beszéde. — Dobronoki superintendens nem képes vezetni a vitatkozást. — Súri lép fel Puha Pál seniorral és Taksonyival. — Nem képesek megegyezni a vita-alap kiindulási pontjaira és feltételeire nézve. — Támadásaik s ellenvetéseik. — Személyeskedések és zajongások. — Súri közvetitése. — Az eredménytelen tárgyalás után ujabb zsinat kitüzése Deákiba. — A zsinat utáni események és fenyegetések. — Veresmarti a zsinat lefolyását irásba foglalja.

1609. őszszel, szeptember hava egyik napján a helvét-vallásu superintendentia dunáninneni kerületének küldöttei a Barsra összehívott zsinatra csakugyan megjelentek.

A hajdani Bars a mai Ó-és Új-Barsnak helyén állott. A Garam folyó által keresztül szelve, jelenleg két helység áll itt e név alatt, egyik faluszerű mezővároska, a másik falu; egyik katholikus, másik reformatus templommal. De hajdan Bars a mai Ó-Bars a

megye vára volt, majd nevezetesebb királyi várossá lett. A magyar várőrség és a későbbi német gyarmatosok már az Árpádházi királyok korszakában várost alkottak, melynek szabadalmait s hatóságát IV. Béla szabadságlevelével szervezte[1]).

A felső-magyarországi hegyláncz egyik végső magaslatán az innét egész a Dunáig leereszkedő róna fölé emelkedve állott a város a Garam mentében; a bányavárosok mintegy végső őrszeme, mely az azokba vezető útnak egyik főkulcsát képezte, s ezeknek jelentékeny bányaterményei iparát s kereskedelmi forgalmát a Duna-mellékkel délnek, keletnek és nyugatnak közvetitette.

Földrajzi, geographiai fekvésénél fogva, a mint a Garam völgyének a folyó mentében elvonuló főútja nyílását képezte, nem kisebb fontosságu volt, mint ethnographiai, népségi tekintetben. A mint a felső-magyarországi hegyláncz legszélsőbb vonalai egyike délnek és keletnek itt végződik; úgy a rónával itt kezdődik a magyarfaju lakosság is délnek, nyugatnak és keletnek. Melyen túl éjszak felé a szakadatlan szlávság terül el.

Akkor is a hitujítás idejében ezen vidék képezte az egyik választó vonalat.

Míg ezen vonalon felűl a szláv- és német-ajkú helységek és bányavárosok Luther tanát elfogadták, s ez által az egyházban s iskolában használt szláv és német népnyelv annyira meggyökeresedett, hogy

---

1) Fejér Cod. Dipl. 1244 óta II. 68. III. 2. 93 sat. Bél Notit. IV. 260.

az ottani magyar ajkú lakosok bele vesztek; addig ellenben az ezen vonalon kezdődő magyar népség, a magyarosabb kálvin-felekezet hiveűl szegődvén, ez által a magyarságot e véghelyeken épségben fentartotta, és maig az itt kezdődő magyar helységek Mohi, Kálna, Uj-Bars, Kozmály, Léva, Varsány a magyarságnak egyaránt, mint a helvét-vallásnak válaszvonalát képezik.

Bars egyébkint rég elvesztette volt jelentőségét. A megye vára már a mult századokban pusztulásnak indult. A városon átfolyó Garam áradásai elpusztiták partjain álló házait és határa mezejét. A bányavárosokba vezető utak, melyek a Garam völgyében s partjain vonultak fel, elhagyva a kanyargós völgyet, és rövidebb vonalt választva, fordultak felfelé Selmeczbányának. Ezzel elfordult az ipar és kereskedelem, s enyésztével elköltöztek és kivesztek polgárai és lakosai, s az elpusztult hely megszűnt királyi város lenni.

Történetünk idejében már sokat vesztett eredeti jelentékenységéből, de még mindig a fontosabb s nevezetesebb helyek egyike volt a vidéken. A hitujítás alkalmával is, mint a bányavárosok, úgy Bars is a hitujitás egyik főhelyévé lőn. De eltérőleg a többitől, itt a magyarsággal, mint mondók, Kálvin felekezete foglalt székhelyet. Tőle az egyik úgynevezett senioratusi esperesi kerület épen úgy vette nevét, mint a katholika egyházban a barsi főesperesség, s kezdet óta az esztergomi érsekség egyik főkerülete volt. A Dunáninneni reformata superintendentiának, a mint az hosszában a Duna mentében vonúlt el, úgyis

mintegy közepén állott, hol ezért, úgy látszik, mint előkelőbb községökben is már ekkor többször tartottak zsinatot. Az előbbi évben is 1608-ban így a Barson tartott zsinat emlékét Veresmarti élete és iratai nyomán itt előbb föleleveni tettük.

A Dunáninneni reformatus superintendentiai kerület akkor Pozsony, sőt részben még Mosonyvármegye szélső véghatáraival kezdődött, és Nyitra, Komárom, Bars, Hont, Nógrád megyéken át terjeszkedett ki. Magában öt egyházkerületet: úgynevezett senioratust foglalt, a somorjait, komáromit, komjátit, barsit, drégelypalánkit vagy más nêven nógrádit, ámbár az utóbbi hely még sajátlag Hontban volt. Ezen senioratusokban mindössze mintegy 154 egyházi községet vagy prédikátorságot számított már ezen időtájt [1]).

A barsi zsinaton most ezen tekintélyes számnak jó része, hatvan prédikátor jelent meg, a Veresmartival megtartandó vitatkozásra; nem számítva talán az iskolamestereket, kik közől többen külön említtetnek, valamint a világi presbytereket sem, mint az ekklézsiák küldötteit, kik valószinüleg a zsinaton szintén résztvettek.

A megjelentek közől névleg csak nehányat találunk említve. Legelül a superintendenst, Dobronoki Mihályt, azután három seniort: Csenét vagy Czenét, ekkor talán szenczi prédikátort; Csutári Andrást a mosonyi prédikátort és a somorjai kerület seniorját, Puha Pált, talán barsi prédikátort és seniort. Az-

---

1) Lampe i. h. 564.

után Súri Mihály komjáti, Taksonyi Péter és Patkó Tamás már ekkor úgy látszik szerdahelyi és deáki prédikátorokat, valamint Rátkai György nagyszombati prédikátort. Mindannyival még alább találkozunk Veresmarti életében, valamint az itt említett néhány jelen volt iskolamesterrel is, mint Lőveivel, Gáspár Flóriánnal, Súri Pállal.

Az ily zsinatok tárgyait, mint fenebb említők már s alább is még hallani fogjuk, rendesen papi vizsgák s pap-avatások képezték, a folyó ügyeken kivűl. A jelen zsinat főtárgya azonban Veresmarti ügye volt.

A zsinat napján, jókor reggel, úgylátszik, mindjárt az isteni tisztelet bevégeztével, miután más tárgyakat is elintéztek[1]), a prédikátorok kivülök minden egyéb rendeket, hogy kiküldenék, úgymond Veresmarti, és még az iskolamestereket is, mondák, hogy már most az ő dolga vagyon előttök.

Majd egymás közt kezdették megbeszélni, és Veresmartinak is ekkor távoznia kellett. Ezen előértekezletök sokáig, mintegy két óra hosszat tartott. Mire tiz óra tájban Veresmarti behivatott.

A barsi régi, még gótizlésben épült katholika egyháznak, melyet az uj hitfelekezet magának eltulajdonított, hosszzú csúcsos ivezete alatt, a szentély elején, Veresmarti termetes alakja, szakálosan, hosszú

---

[1]) Az 1626. komjáti zsinat kánonjai szerint (V. fej. VIII. pont) a zsinat alkalmával: harangszó-jel után, ugymond, seregestől indul a gyülés templomba s végzett isteni tisztelet után az uj prédikátorok megvizsgáltatnak, — azután következik a többi ügy tárgyalása.

bőredőzetü fekete togában ²) a középre állott. Előtte körben hatvan prédikátor ült. — A superintendens, az öreg Dobronoki Miklós kezdett először szólni. Aggkora miatt azonban, ugylátszik, nem igen folytathatta beszédét, s mivel hogy szavában elő nem mehetett, mondja Veresmarti, Súri Mihály, komjáti prédikátor, a szót szájából kivevén mondá:

Az uraim kegyelmedtül elsőben azt kérdik, ha disputacziót kivánsz ő kegyelmeiktől vagy orvosságot-e?

A váratlan s ügyes kérdés Veresmartit egészen zavarba hozta.

Nem felelt azért, hanem egyideig gondolkodva magában fontolgatta, mit mondó legyen. Eszébe jött — hogy ha disputacziót kér, akkor mindent össze-vissza zavarva, ugymond, fognak vele hosszasan vitatkozni, a nélkül, hogy a dolognak eredménye lenne. Ellenben, ha orvosságot kér, akkor majd egyszerüen szép tanitással eligazítják, meghagyva neki, hogy engedelmeskedjék.

Azt vélte tehát, hogy egyenesen beadott irására fog utalni, mely szerint előadott nehézségei megczáfolását kivánja. Miután hosszabban elgondolkozott e felett, ismételt nógatásra, hogy szóljon már, ezzel állott elő. De mire egyre sürgetik, hogy nem ezt kivánják tudni, hanem kérdésökre válaszoljon; kinyi-

²) A kálvin-hitfelekezeti zsinatok ezenkori kánonai is ekkép rendelkeznek, hogy a prédikátorok s a falusi rektorok is hosszu tógában járjanak, a papok szakált is viseljenek. Lásd Sárosp. füz. VIII. 392—403.

latkoztatja hogy disputácziót egyáltalában nem kíván, mert az vagy semmire nem vezet s eredménytelenül válnak el, vagy csudatételt kiván, hogy az állításnak kifogástalan igazságát az ellenfél előtt bebizonyíthassa.

S itt azonnal bőven kiterjeszkedve szól, példákban bizonyítva állítását. Míkép vitatkozott, ugymond, a nicaei zsinat alkalmával a híres philosoph Spiridion a szent atyákkal; midőn az ellene vetett kérdéseknek mesterséges beszédeivel annyira elejét vette, hogy mint a tekergő csik, mindig elszaladott, mikor már azt hitték, hogy legyözetett. Akkor egy alázatos, együgyü confessor püspök lépett elő, kit a többi nagytudományu szentatya addig a vitába bocsájtani alig mert. És egyszerün elmondván a teremtéstől kezdve Krisztus megváltásáig mindeneket; kérdé végre a bölcsészt: Hiszed-e mindezeket? S a bölcsész mindnyájok nagy álmékodására válaszolja: hogy az nincs máskép! Ha igy van, tehát jőjj's vedd fel a hit jelét, mond a püspök, s a bölcsészt társaival megkereszteli, kinek ez szólott: Mig szóval tusakodtak ellenem, szó ellen szót találtam, de beszéd helyett isteni erő szólt ennek szájából, s annak ellent nem állhattam.

Igy kezdte ezzel Veresmarti beszédét. De meg sem állva itt, folytatja tovább az első egyháztörténetirókról Rufin- és Sosomenesből vett ezen példáit. Majd elbeszéli sz. Jeromos hasonló történetét, Helenus püspök és Zareas magus esetét, mikép ez is a vitatkozásban csak a sz. püspök csudája által volt legyőzhető. De e beszéd már is, ugylátszik, nagy próbára tevé hallgatói türelmét. Puha Pál az egyik senior

félbe vágta azt, és, ugymond, zajgásával szavát áltálveré.

Veresmarti kérte: Hadd végezzem, uram, szómat. Puha keményen ellenzé: No eleget zajgál, eleget kiáltál bizony.

De immár elvégzem, mondá amaz:

De bizony már eleget zajgál.

Veresmarti azonban beszéde hevében erőt vett ellenfele tiltakozásán, s egyre folytatta tovább. — Elbeszélte nekik még Copresnek is hasonló vitáját a manichaeusokkal, és szent Makariusét a hieracytákkal, mikép egyedül csodák által győzhették le elleneiket a vitatkozásban. Elmondotta végre, hogy mindez, a mit felhozott, Jeromos irataiban is olvasható, még pedig azon kiadásában, melyet Luther meghagyásából s helybenhagyásával adott ki Major György; melynek igazságát azért nékiek is el kell ismerniök.

A prédikátorok egyike, kitől ezen könyvet kölcsön vette, rögtön hozzá is jött, és visszakérte tőle, okát adva, hogy mennyi feddést kell neki szenvedni, a miért a könyvet Veresmartinak kölcsönözte, miután maga Veresmarti állott vele elő, hogy a könyvet, melyből őket czáfolja, nemcsak Luther hagyta jóvá, de tőlök is vette.

Elvégezve válaszát, mindjárt ismét Puha Pál senior fogta fel a szót, és hosszasan beszélt ellenében deákul is és magyarul. Mire a superintendens Dobronoki is szólott, sőt könyvet véve elő, minőt, nem mondja, s abból kezdett valamit Veresmartira ráolvasni. Veresmarti azonban kérte, engedné meg, hogy előbb a senior ellenvetéseire válaszolhasson. Szólott is. De erre többen is belevágtak beszédébe, mondva:

hogy »no megszűntek már a csudák; nem is szükségesek, mert az evangéliom tudományának igazsága már eléggé megbizonyíttatott Krisztus és az apostolok által.« Mások ellenben gúnyosan kiáltották: »ha csudát kíván, kezdjen hozzá maga, hadd lássuk mi is.«

Veresmarti azonban ezeket, mint ok nélkül való mondásokat, úgymond, ha ideje lett volna is a szólásra, csak füle mellől kellett volna bocsátania, amint-hogy bocsátotta is. S e helyett az eléje tűzött kérdésre, hogy akar-e disputácziót? válaszának, ugylátszik, másik részét kezdi bizonyítgatni, hogy mily hasztalanok az ily, a tárgytól eltérő vitatkozások.

Mert hogy ezt jól eszetekbe vegyétek, úgymond, jó prédikátor Uraim, a disputálónak igen hasonlóan kell magát viselni az utas emberhez, akár vizen, akár szárazon. Mert ha ki Kassáról Bécsbe, Krakkóba, vagy Kolozsvárra indul, mig oda érjen, mind jobbra, balra keresztűl elég út akad addig eleibe, melyekre ha mind eltér, oda soha nem jut, ahova indúlt. A tengeren vagy folyó vizeken is, hajója orrát ha minden viz-szakadékokra téríti, mentűl inkább evez, annál távulb esik attúl, a hova készült. Igy a disputáló is, ha a szóbeszédben elő találkozott minden szóban, egy helytelen mondásban is, ha belé akadván, azt űzi, futtatja: oda, a hol ki kellett volna beszéddel fakadni, soha nem jut. Mint az eszes utas emberek azért, mind földön, vizen, egyéb utak s vizszakadék mellől elmulván, csak azt követik, mely őket az elszánt helyre vezeti: szinte igy a disputáló is minden egyéb szót s mondást, akkor füle mellől bocsátván, ha szintén az egyébképen ellene volna is, csak

arra vigyáz s arra szól, mely akkori vetekedésének czéljára szolgál.

Ez ellen azért egyébkor is gyakorta vétetek, ki együgyüségből közűletek, s ki pedig értve, tudva, merő gonoszságból, hogy a rajta fogdosó előtt utat haladhasson. És ezért, ha ki magára gondot nem visel, semmi véget nem tud veletek érni. Minekutána szóval egymást sok ideig való hányásból kifáradtok, ha tekintitek, sokat szóval semmit nem mondottatok: egy szóról másra menvén, magatok sem tudjátok, mit beszéllettetek s hol jártatok. És ha öszvevetitek, micsodán kezdettétek és hol végeztétek, ahoz képest a hol kellett volna végeznetek, szinte olyan, mintha Jeruzsálembe indultatok volna, s tekintenétek magatokat, s hát az ide s tova ágazó bogazó utakat jobbra, balra, előre, hátra, keresztül követvén, addig bolygottatok, hogy Jeruzsálem helyett Makóra fogadtatok, a hova nem vala semmi járatotok.

Hozzá adja ehhez még széljegyzeten iratában,hogy reménységök ezeknek a disputáczió. Disputácziójok pedig olyan,mint a barmok vívása, csak azon vannak,hogy győzelmesek legyenek, valamint valahogy lészen is [1]).

Az ügyes Súri azonban Veresmarti állítása gyengéjét azonnal észrevéve, felhasználta s azzal torolta vissza válaszában, hogy épen a vitatkozásból kell az igazságnak kitünni, mirenézve csupán helyes és szabályos vitatkozás kivántatik. Erre elővevén egy jegyzéket, valamely nevezetesebb iró szavait olvasá fel, ki a dialektikát az igazság felismerésére ajánlja, s a vitatkozásban követendő szabályokat előadja.

[1]) Megtér. hist. 71—79.

Veresmarti ezt kénytelen volt beismerni, s azok ellen nem is szabadkozik, hanem előbbi álláspontjára visszatérve, kéri, hogy tehát vitassák meg irásban s adják elő válaszaikat arra, mit ő Bellarminusból eléjök terjesztett. Ő megelégszik egyszerűn Bellarminus szavaival,s nem tartja szükségesnek, hogy részéről a vitatkozásban mást hozzon elő, mint a mit erről irásba tett s előadott. Válaszoljanak tehát most ők, fejtsék meg neki nehézségeit, győzzék meg vallásuk igazságáról.

Erre Puha Pál senior irásába akadva, feddő beszéddel szólott, úgymond:

Ám irtál, de a mit irtál, abban is contradictiók, ellenmondások vannak.

Veresmarti kérdi, melyek azok?

Puha nekibúsulva magát, úgymond, csak gonosz mondásokkal felel.

Súri azonban, úgylátszik, a zsinat meghagyásából, feltett kérdésekkel előáll most, és papiroson levő jegyzeteibe alattomban tekingetve, kérdi: A mit cselekszel, Uram, felelj, ha ugyan igazság kedveért cselekszed-e, vagy csak, hogy az ekklézsiát háborítsad meg?

Veresmarti válaszol, hogy ő megesküdött szándéka tisztaságára.

Súri tovább kérdi: Ha a pápistákkal vagyon-e valami szövetsége, egyetért-e, jár-e egy tanácson velük?

Veresmarti azon hitére mondja, hogy nincs, sem szóval, sem irásban; és sem papja, sem barátja, sem deákja, sem parasztja ama hitnek, csak egy is, nem tud e felől semmit.

Súri mégis kérdi: Hogy végzett tanácsa, eltökéllett szándéka vagyon-e e dologban, vagy az még függőben vagyon?

Veresmarti: Nincs eltökéllett végzése arra, hogy pápistává legyen, bármily módon dőljön el a dolog.

Súri: Akar-e engedelmes lenni hozzájok, ha az igazságot kimutatják neki?

Veresmarti: Csak az előadott dolgokban győzzék meg, soha nem fog ellenkezni, s annyival örömestebben maradok mostani hitemnél, hogy ebben nőttem, nevekedtem, ezt tanultam és esztendőkig prédikállottam is.

Több ily s hasonló kérdéseket tett még eléje Súri, de melyeket a zsinatban keletkezett mind nagyobb zaj s nyugtalanság miatt már alig lehetett érteni, és végre félbe kellett szakítani. Ezen feleletekre azután Súri a zsinat végzéséből megesküdtette Veresmartit.

Most azonban a tárgyalás módja iránt keletkezett vita. A senior méltatlanoknak mondotta Veresmarti feltételeit, és feddette, hogy míg azokhoz ragaszkodik, az övéket semmibe sem veszi.

Válasza, hogy még az utóbbiakat se nem látta, se nem hallotta eddig, vannak-e nincsenek-e; meg akarná tehát érteni, s kéri, irják le azokat, egyébképen míg az utoljára jutnak, az eleit addig elfelejthetné

Puha: No nem felejted azt, amit meg akarsz tartani.

Veresmarti kéri, ne zajogjanak hasztalan, de irják fel, mit akarnak.

Majd mindjárt megirjuk, volt a válasz, te egynehány esztendőtől fogva reánk készültél, s teneked mindjárt készületlenül irjunk.

Félesztendeje kezökben volt már irásom, meg-

jegyzi Veresmarti, eleget elkészülhettek volna az egy Bellarminusnak megfelelni, kit, mint elébb mondák, már Heidelbergben tanuló korukban háromszor is átdisputáltak volt Súri és Taksonyi.

Tovább sürgetve, Súri szólt ismét, s a következő ügyes fogással igyekezett egyelőre, úgylátszik, elejteni a dolgot.

Az uraim azt akarják, hogy amint kételkedésbe ejtetted magadat, meg úgy fejtőzzél ki belőle. És minthogy Bellarminus olvasásából jártál így, olvassad is még a mi doktorainkat is, a kik Bellarminus ellen irnak vagy egyéb szép tanitásokat tesznek, s úgy állasd magad helyre.

Veresmarti: Hiszen ebben én már eleget fáradtam, s ha e szerént végbevihettem volna, senkit miatta meg nem busítok, hanem minthogy több szem többet lát, több főben több vagyon, azért kérem kegyelmeteket is, legyenek segítséggel.

Taksonyi kérdi: Ha Whitakerus munkáját Bellarmin ellen a szentirásról olvasta-e?

Veresmarti ismeri, de leginkább Sibrandust olvasta e felől.

Súri: És mint tetszik Sibrandus?

Veresmarti: Úgy tetszik, hogy az igaz Isten tudja, mily kín volt nekem annak olvasása is. Oly alávalónak látszott, hogy olvasásakor majdnem kiesett kezemből, és csak erővel vertem magamat tovább olvasására.

Taksonyi: No hát ki felelhetne neked elégségesen, ha még annak irásával sem elégszel meg? Hiszen mi is azoktól tanultunk, mint magad is irod, hogy doktorinknál szebbet, jobbat nem mondhatunk. Senki nem volna tehát, a ki neked megfelelhetne?

Veresmarti erre megjegyzi, hogy annak csupán az az oka talán, mert ezek hamis tanítók, nem igazi pásztorok, s azok is csak oly bokorból ugrottak, mint ők magok. Ha ily doktorban fogyatkozás van, menthető, ő azt cselekedte, a mire érkezett; amit ő elhagyott, ahhoz talán más jobban látott, derekasabban nyulhatott. De minthogy én mindent által nem olvashatok, azért esedezem, hogy kegyelmetek segítséggel legyen.

Taksonyi: De mitől vagyon az, hogy a mit Bellarminus ir, az olyan főnek látszik, a mit pedig Sibrandus ir, oly alávalónak, hogy könyve is kezedből kiesik?

Súri itt közbevágott ismét és elrekeszté, úgymond, feleletét. De azért Veresmarti iratában megjegyzi, hogy ő már erre megfelelt egyszer Taksonyinak, kimutatván, mennyire nem felel meg Sibrandus Bellarmin argumentumaira, hanem ő maga formál Bellarminus nevével magának argumentumokat, melyekre könnyen megfelelhessen. Oly várat épít, melyet könnyen elronthat; oly csomót köt, melyet könnyen megoldhat. Idézi rá Gretsert (Defens. Bellarmini), mily hazugnak s rágalmazónak nevezi Sibrandust, míg ellenben a protestans Whitaker mennyire dicséri Bellarmin igazságszeretetét.

Súri ellenben azon fogással üti el, hogy Bellarminus azért tetszik Veresmartinak, mert kedve vagyon hozzá.

Veresmarti megjegyzi, hogy kedvet hozzá begyőző tartalmának olvasása adott.

Súri ismét egyet fordítva a dolgon folytatja: No mind hadd járjon az, édes Mihály uram, hanem mi kérjük mind kegyelmedet, hogy még is kegyelmed

jobban gondolkodjék; olvasson, könyörögjön; mi is mindnyájan könyörgünk kegyelmedért. Gondolja meg kegyelmed, hogy eféle disputaczióba soha véget nem érhetni. Egy ír valamit, más ellene ír, meg ugy s meg igy. Azok meghalnak, mások veszik fel peröket; irnak, veszekednek vég nélkül. — Hanem inkább a megismért igazságban állhatatosan maradj meg. Menjen feledékenységbe mindannyi ideiglenvaló sok dolog.

Veresmarti válaszol, hogy a szép intést ő érti. De ismerik, hogy ő nem könnyelmü (levis) s állhatatlan ember, s nem azért teszi. Ő megesküdött hitére.

A senior azonban háborgó beszéddel szavába vágott, mielőtt válaszát elmondhatná. Veresmarti ujra kéri, hagyják kibeszélni, hallgassák meg. De a zajgás általánossá lőn s nem akar szünni.

Bezzeg szép mondás az, kiáltá Puha, hogy ő megesküszik arra, hogy igaz, a mit ő mond, és hát azért már igaz!

Veresmarti: Uram, nem azt mondám ám én.

Senior: Vaj azt mondád.

Nem, hanem megmondom mit. Azt mondád, nem illik integer virhez, tökéletes emberhez, hogy a mit mond, mindjárt ismét visszavonja.

Ezt nem érdemlem.

Hiszen mind hallák, hogy azt mondtad.

Mind hallották, mit mondtam, de ezt senki. Mondja meg Súri uram, ha ezt mondottam; közel vagyon hallotta mondásomat; kedvezni is, ha kellene, kegyelmednek kedvezne. No mondja kegyelmed, Súri uram.

A zaj közt végre szólt Súri: Uram, én nem ugy értem, hanem hogy ezt s ezt igy mondja.

Veresmarti: Bezzeg azt mondám én, senior Uram. Mire azutan leczkézi, hogy annyi rutító s gyalázó beszédekkel terheli.

A senior elbusulva, ugymond, nagy haraggal kezde hátra-hátra tekinteni Súrira, a mint ez többekkel a senior háta megett való székben ült, s mondá:

Bezzeg szép dolog ez, hogy az egész synodust egy-két ember szakálánál fogva ott hordozza, a hol akarja.

Sok feddőzését végre hogy eluná Súri, mond Veresmarti, kezdé sürgetni, hogy elébbi kezdett beszédét végezze be.

De Veresmarti felháborodott elmével szóla: No kiverék azt az én fejemből, nem tudom én már, mit akartam és mit nem akartam. De eszébe jön írva ezt, s megjegyzi: az lett volna beszéde, hogy hittel fogadta, miszerint nem gonoszságból cselekszik; de mivel ezt üdvösségben járó oly dolognak tartja, hogy kárvallásával és marhájabéli kárával sem adhat az intésnek helyet.

Erre Súri ujabb fogással élve, kérdé: Im azt kivánod-e, hogy a kik veled fognak traktálni, megesküdjenek, hogy nem akarnak megcsalni? És ha megesküsznek, megállsz és megnyugszol-e mondásokon?

Veresmarti azzal vágja ki magát, hogy ezt tőle egy csöppnyire sem kellene kérdeni, mert ő feltételeit irásba foglalta. Ezen Súri, ugymond, gondolkozni kezde.

Taksonyi pedig mondá: De vagyon felőle írva, vagyon. És kebeléből elővevén Veresmarti irásait, kezdé olvasni: »Az esküvés nem arra való leszen hogy a mit mondanak, azt minden további vizsgálás nélkül tartozzam követni, mert ha mi ereje van a tudománynak s igazsága leszen a dologban, senkit

nem követhetni, hanem a ki meg nem csalhat s tévelygésbe nem vihet.

Veresmarti e tekintetben egészen következetesen járt el, miután mindenek előtt azt követelte, hogy határoztassék meg az igazi egyházi tanítóság fogalma. Rá mondotta tehát: Azt irtam!

Puha senior azonban csodálkozólag mondá: És kicsoda volna, a kibe semmi vétek nem volna?

Nem érti, mert nem akarja, mond Veresmarti. Nem az, hogy minden vétek nélkül legyen, hanem hogy akár legyen vétkes, akár nem, a hit dolgában megcsalatkozhatlanul igazat tanítson, mit bátran lehessen követni.

Taksonyi: Hát mi haszna lenne, ha megesküdnénk? Mert semmi helyt szónknak nem adna, nem látom, mért kellene megesküdnünk.

Veresmarti sürgette, olvasná tovább vitatkozási föltételeit, s ebből meglátná, hogy mit kiván, t. i. hogy ezáltal csupán kötelezik magokat, álnok és ravasz fogásokkal nem élni. Mit Veresmarti hosszabban magyaráz.

A senior kezdett erre ismét sok mindenféléről szólni. Gyalázta ujonnan Veresmarti irását, hogy homályos, perplexus, zürzavaros, sőt hogy ellenmondás van benne.

Taksonyi hozzá adja, hogy sok olyan van benne, mit ő általában nem ért.

Veresmarti sürgeti, mutassa elő a helyet, hogy megmagyarázza. De ezt hasztalan tevé, megjegyezvén, hogy sem ott, sem szállásán hazamentökben, sem Komjátin soha sem tudott rátalálni. Hasonlón sürgette az ellenmondások kimutatását, de ezen kivánságát is mellőzték.

Mire mások türelmetlenül hánytorgatják, hogy ily disputácziót soha még nem hallottak vala!

Veresmarti is elmésen válaszol, hogy »bezzeg ő sem hallotta annak példáját, hogy valaki hit dolgában való akadékát saját feleinek tudtára adván, tőlök nagy istenkedéssel (jámborsággal) igazítást kivánt volna, nem mint ellenfél, de mint barátjok s atyjokfia. Mind az ám legyen semmi!? kérdi. Atyátokfia lelke megnyerése nálatok ilyen elvetett dolog-e, hogy veletek semmit ne cselekedtessék!? Szól azután az irásból, mit cselekszik Isten, nemcsak az ember lelke de teste javáért is.

Súri ügyesen igyekezett megint ezen kifakadását is lecsillapítani: Csak bízd hát magad reánk, majd megmutatjuk, mond, tudományunkat doktorainkból és a sz. irásból azt, hogy bizonyítják.

Veresmarti válaszol: Kétségtelen, hogy beteg vagyok, érzem nyavalyámat, de tudom azt is, hogy mitől gyógyulnék meg.

Puha erre ismét felrivalkodott, ugymond Veresmarti: Ime mit mond, e szerint tehát még a betegtől kell majd az orvosnak tanulni.

Veresmarti tagadta, hogy azt nem mondotta, nem úgy értette.

Mire hosszú kelletlen feleselés kezdődött. Puha kiáltá, hogy azt mondotta, Veresmarti: hogy nem! Súrira appellálok, úgymond, hogy mondja meg, mit szóltam? ő vele szólottam s ő megérthette, mit szóltam. Puha nem akart engedni, s annyira ment már a vitatkozás köztök, hogy Veresmarti kénytelen volt szemére hányni: De uram, legkönnyebb igy szitkozódni.

Puha ellenben vitatta, hogy az mind nem igaz, a mit mond, és merő hamisság, amit állít: mert a betegnek kell, úgymond, az orvostól függeni, várni, s nem visszájára. A minemű orvosságot a doktor ad, azt kell a betegnek venni, vagy tetszik neki, vagy nem.

Végre a sok feddés, pirongatás és szitkok után Krisztusnak, úgymond, Júdáshoz intézett szavaival vált el tőle: quod facis, fac cito; a mit elkezdettél, bánjál el vele, legyen meg hamar. [1])

E beszédre mindnyájan megdöbbenve elhallgattak egy ideig. Mire Súri, mint jóakaró, békéltető lépett közbe, magyarázgatva Veresmarti szavait, hogy azok nem veendők ily értelemben.

Veresmarti is erre kérte Súrit, engedje neki, hogy szavait magyarázza; s Puha végkifakadását azzal torolta vissza: hogy karó hegyin, úgymond, nekem tar varjut ne mutassanak; mert érzem én, hol fáj nekem. Ott tapogatom pedig, a hol fáj. Egyebek mutogatásának azért békét hagyván, feleletet azokra szerezzenek, a melyeket előbe adtam.

De megjegyzi búsan ehhez iratában, hogy akármit is, hogy sem ezt, ők örömestebben cselekednének. A háló kerültébe pedig, úgymond, a mivel Súri szégyenkedik (szemtelenkedik?), hogy az ő doktoraik tudományukat a sz. irásból merítik, én csak ugy látom, mint ők. Hanem épen azt akarom tudni, hogy csalhatlanul merítik-e? Igazán mutatják-e vagy csalárdul? De épen ennek bebizonyítását kerülik, mint egy nyakszakasztó árkot.

Majd felel a senior ellenvetésére, hogy beteg-

---

[1]) Ján. 13, 27. Veresmarti szerint.

ség létében is különb, ugymond, a tanult ember a semmittudónál. Aristotelessel is a doktor ugy akar vala élni, mint énvelem ő. De megnódítá, hogy ne ugy bánjék vele, mint valamely kapással, vagy csordással, hanem ha azt akarja, hogy szavát fogadja, dolgának okát adja, mielőtt egy vagy más orvosságot vegyen tőle. Annálinkább, folytatja, lehet őneki a doktorban s orvosságban kételkedni, miután vallása mindenkit feljogosít a vizsgálatra, sőt még inkább, mint mást, miután hozzájok hasonló prédikátor s doktortársuk, s tud annyit, mint ők, csak abban kételkedik, hogy igaz-e az, vagy hamis, amit ők tudnak s tartanak. S ezt kéri bizonyíttatni.

De mire ezen beszédét is, úgylátszik, rosz néven s ellenkezéssel fogadták, gonoszul viselvén, úgymond, magukat, újra kérlelni kezdette őket:

Kérem kegyelmeteket az egy Istenért is, hogy erővel ellenségtekké ne tegyetek, mert eddig barátotok, atyátokfia voltam, vagyok is. Semmi kedvem sincs ahhoz, hogy hitem ellen támadjak, azt vádoljam; hanem inkább ugy kivánom annak igaz voltát, mint akárki közületek, vagy mindnyájan is kivánjátok s igazságának világosságra hozásában is veletek együtt fáradok. Csakhogy annak mások által való vádolása ellenében be nem hunyhatom szememet, sem igazságban megfogyatkozása ellen mégis tovább a velemaradásra szívemet meg nem keményíthetem.

Súri most erre válaszolván, midőn hosszasan szólott volna, beszéde értelmét azzal végzé: Az a tudomány hamis és tévelygő nem lehet, úgymond, mely a szentirással egyez. A szentirás senkit meg

nem csalhat. A mely vallás azért attól el nem távozik, annak üdvösségesnek kell lenni.

Veresmarti erre felháborodik, hogy vallása kommendálására ily bő beszéddel, úgymond, csupán oly közönséges sentenciákat forgat. Holott épen abban vétkezik, hogy kérdésbe fogott dolgot minden ellenmondás kivülinek, bizonyos gyanánt és fundamentomul vesz. Hanem ez az, mit a deák petitio principii-hibának nevez. Súri sokkal szemesebb, úgymond, hogy ezt be nem látná, és csak a megátalkodottság teszi őt annyira szemtelenné. Az egyébképen tehát, a mit mondasz, végzé Veresmarti erre válaszát, mind jó volna, csakhogy épen azokat, melyeket nagy bátran bizonyosnak mondasz, kellene bebizonyítani, mert azok vannak kérdésben.

Súri zavarodtan vagy fogásosan kérdi: Melyek?!

De mielőtt Veresmarti még válaszolhatott volna, már többen sürgették, hogy kezdjenek a traktához, a tárgyaláshoz.

Veresmarti abbahagyja a választ, hogy ehhez szóljon.

Súri ezzel a zsinat nevében most azon kérdést intézé hozzá:

No a traktához ha kezdünk, béveszed-e arbiterül, birául a mi seniorinkat?

Kicsodákat? kérdé Veresmarti.

Im a superattendens uramat és senior uramat, mond Súri.

Micsoda móddal lenne az?

Igy, mond Súri, hogy mi ketten, kegyelmed s én s az énvelem együttlevő uram, egymásközt traktáljunk. És a min meg nem egyezhetünk, ő kegyelmök eleibe támaszszuk, s a miben ők hagynak, abban maradjunk.

Veresmarti híven épen a zsinat elébe tűzött azon tételéhez, hogy miből lehet megismerni a hit igaz és csalhatatlan tanítását és tanítóit, válaszol, hogy erre meg nem adja magát: soha, úgymond, addig, mig nem látom, hogy itéletökre bízhatom-e magamat, s nem kell attól félnem, hogy tévelygésbe ejtsenek s igaz helyett előmbe hamisat adjanak.

Súri haraggal, úgymond, de inkább ezzel palástolt elmés fogással viszonozza: Mit akarsz hát, maga Bellarminus is azt mondja, hogy mindaddig nem lehet mód a disputáczióban, valamig az ellenkező felek egy valami közfundamentomban meg nem egyeznek.

Veresmarti ezt szívesen elfogadja, hogy ily alapnak kell lenni, csak azt nem hajlandó egykönnyen elfogadni, hogy ezen alap épen Dobronoki superattendens és Puha senior uram volnának.

No, mond Súri, mégis azt kell itt megdisputálni, kicsoda lehet biró a hitbenlévő visszavonások eligazításában, s úgy kell azután a többire menni.

Bátor úgy legyen, mond Veresmarti, ő abban sem ellenkezik, csak hát lássuk elébb azt, ha superattendens és senior uram abban meg nem tántorodhatnak-e? És lehet-e rájok bízni lelkünk üdvösségét? Akkor annak is állok!

Puha a senior erre hevesen neki megy: Hát te hogy tudsz a te Bellarminusod után menni? Honnan tudod, hogy az nem csalatkozhatott ?.

Veresmarti: Én Bellarminusnak annyi becsületet nem adok, hogy tanitását egyáltalán csak ő érte hinném igaznak, mert egyébképen azt most próbára sem vetném; hanem annyiban hiszek neki, amennyiben tanításá megronthatlan bizonyságokkal láttatik állatni.

Mihez megjegyzi Veresmarti, hogy ezt »akkor csak a kálvinista vallás folyása szerint« mondotta. Mert most, ugymond, az anyaszentegyházban való apostoli következést és küldetést is képes volna már érvényesiteni.

Súri azonban közbenjárólog szól ismét: »Én bizony sem egynek, sem másnak nem hiszek, hanem meglátom, ha igazat és sz. irás szerint valót tanit-e, nem-e? És ha látom, hogy azzal egyezőt tanit, veszem; s ha nem, megvetem.

Veresmarti: A többi ám járjon, de hogy im a szentirásból a vallásoknak s doktoroknak megitélésében magadat ily bölcsnek, ily szemesnek és Argusnak tartod, magam felől én bezzeg nem ugy itélek, hanem inkább azt tartom, hogy e dologban tudatlan, vak és vezető nélkül szükölködő vagyok. S midőn ezt még tovább fejtegeti, hogy tekintély nélkül ebben eligazodni végre sem lehet, mert a hány a tudós vagy tudatlan, a ki ebben vizsgálódik, annyiféle lesz a vélemény is; — erre szavába vágnak ismét Súri és többen, de a nagy zajban csak a senior háborgó szavát vette ki

Három, négy esztendőtül fogva ugyancsak erre készültél-e?

Uram, mióta e bizonytalanságban vagyok, öt esztendeje is vagyon.

Puha kapott rajta, ugymond. Ugy vagyon hát hogy mindannyi időtől fogva abban forgódtál, hogy botránkozást, háboruságot szerezhess az ekklézsiában.

Hogy hogy? válaszolá. A mire Isten parancsolatja erejével köteleztetem, azzal vagyok-e botránkozás- és háboruságszerző? Talán azt veted belé, hogy

gonosz szándékból cselekszem? De én semmi gonoszat sem cselekedtem, se nem ártottam. S hivatkozik Krisztus Urunkra, kit hasonló rosz szándékkal vádoltak tanításáért, és sz. Pálra [1]).

Erre nagy zajgás támadt ujra. Veresmarti elhallgatott, várva, hogy csillapodván, hozzá szólhasson a tárgyhoz. Mind hasztalan, a hányszor szólni kezdett, szavába vágtak s félbe kellett hagynia. Végre a seniorhoz fordult, ki legroszabbul viselte magát iránta:

Édes senior uram, halljuk meg egymás szavát; értsük meg s úgy szóljunk: Beszédemet, kérlek, ne huzzátok s vonjátok ide s tova; s mást azon ne értsetek annál, a mit szólok. Nem magyarul szólunk-e? Egymás szavát megérthetnők, de mind másra forgatjátok, és attul, a mit mondok, nagy távul ejtitek. Irásomban is meg a szerént tulajdon értelmében majd semmit meg nem tartotok. Ha mi perplexitas tetszik benn lenni, nem messze vagyok, előttetek állok, engemet kérdjetek meg róla. Versengésért ne szóljatok. Én igazán mondom, hogy minthogy azt én jól tudtam, hogy ilyen szép traktánk lenne minékünk, magamba eltökélettem vala, hogy szemben veletek egy szót nem szólok; de ám kiütétek ékemből. Mindazáltal mégis kérem kegyelmeteket, hogy irjon kegyelmetek: Littera scripta manet: Az lészen állandó.

Többfelől egyszerre kezdének ismét erre szólani, míg Súri ajánlva az irásbeli vitatkozás elfogadását, mondá:

Hiszen irásán akárkinek is azt érthetni, amit tészen.

---

[1]) János 18, 19. és Apost. csel. 14. Filip. 1, 17.

Senior: Majd bizony megirjuk, hogy azután te kapjad, és a te papjaidnak vigyed, szóla Veresmartihoz.

Taksonyi: Azt ilyen hirtelenséggel miképen lehetne leirni? — — nem is láttam, sem hallottam, hogy szembelevők irással disputáltak volna.

Súri is most közeledve az előbbiekhez, módosítja véleményét: Olyan hamar azt leirni nehéz volna, mert tudom, hogy te is, míg ilyen levelet irsz, két három nap telik benne.

Itt azután, mind jobban kezdének gerjedni mond Veresmarti, szóltak keményen mindenfelűl. A zaj közt végre feléje fordulva a senior, szólott. Bellarminussal eléggé megdisputáltak; megfeleltek a sz. irásból neki, meg is győzték. Semmi közünk nekünk Bellarminushoz; hanem ha te nem nyughatolteveled mi is megdisputálunk.

Taksonyi is erre megfordítá a dolgot, s valamint Veresmarti azt kivánta, hogy Bellarminus nehézségeire feleljenek, úgy ő megfordítva azt sürgeti, hogy elébb Veresmarti feleljen Sibrandus ellenvetéseire. Miért, hogy azt mondod, hogy Sibrandus semmi, és mikor olvastad is, kezeidből csak ki nem esett; azért felelj meg elsőben te Sibrandusnak, azután mi is neked megfelelünk.

Súri ellenben a kiindulópontot kivánja biztosítani: Bátor megdisputáljunk, de semmiképen a mi statusunktul el nem távozunk, hanem e minemű statust a mi doctoraink proponálnak s magok is tartanak, abba maradunk, és azt senki kedveért el nem hagyjuk.

A senior másokkal való háborgó beszédéből, a hogy feléje forgatta fejét, úgymond Veresmarti, csak azt hallotta, a mint mondá:

Disputáljunk meg bátor, adjuk tudtára az uraknak; s bár megdisputáljunk, de nemcsak te veled, hanem mindnyájával. De kiüzzék ám osztán azokat az országból.

Itt elfordula, s nem lehetett érteni, hogy kicsodákat üzet ki az országból. De azt hiszem, mond Veresmarti, azokat, kik disputáczióban megnyomattatnának.

És minthogy tovább többször forgatta, mint és hogy megdisputálnak ők majd, — Veresmarti kedvetlenűl rá mondá: szép disputáczió lesz, ha ilyen lesz, mint ez.

Puha: No többen lennénk akkor!

Veresmarti: No ha többen lennétek is, csak többet zajognátok.

A vitatkozás ekkép mindinkább személyeskedésbe és feleselésekbe menvén át, s az idő is későre haladván, miután a nap már lement volt, s az egyházban homályosodott, sokan fel-felkeltek, hogy a dolognak végetvessenek.

Az öreg superattendens is kifáradva, bevégzendő a vitát, sajátságosan most kezdé, ugymond Veresmarti, a Veni Sancte Spiritust a többiekkel elénekelni, melyet talán, ha a kezdetén végez, szerencsésebb eredménye lett volna a vitatkozásnak.

Veresmarti azonban a mint az imádságot elvégezték, ismét helyére állott, várva a történendőket. A közbenjárásra mindig kész Súri hozzá lépett, s kérdé, hogy úgy-e, azt mondottad, ha Bellarminusnak csak három-négy hazugságát megmutassuk, megveted és nem hiszesz neki?

Veresmarti: Igaz, mondottam. Mert én még au-

thort, könyvirót ehez hasonlót nem láttam. Eleget vigyáztam rá, próbálottam utána; de még semmibe nem érhettem, a miért igaznak és tökéletesnek tartom; és valamit olvasok irásában, nem kételkedhetem szavában.

Erre a többiekkel szólva, erősebben kérdé ujra Súri: Immár hát mit kivánsz? azt-e, hogy Bellarminusnak minden irására megfeleljünk? Az sok volna, hanem elég, hiszem, ha három-négy könyvére megfelelünk.

Veresmarti egészen elképedve ezen merész beszédre, hogy Súri még egyre csak azt kérdi, mit akar? s hogy e mellett még Bellarmin egész könyveit akarja czáfolni, mondja: Mint volt ez!? Boritlan megrészegült, vagy esze vándorlóba volt-e? Hogy mégsem tudta mit kivánok?! — Nem kivánok, mondám, a nagy Istenért annyit, az is sok, a mit igértél, kevesebbel megelégszem; mert ennek bizonyos oszlopai vannak, s csak azokat ronthasd le, az egész palota ledől.

Puha senior itt megint neki állott: Hát micsoda oszlopok azok!?

Súri azonban sietett közbevetni magát, mondva: No a szent irás az!

A többiek ezalatt azonban már szintén az ajtóig ballagtak vala, ugymond, s Veresmarti maga állott még helyén, a szentély homályában, mozdulatlanul várva még mindig utolsó szavokat s határozatukat. Mire azonban látja, hogy az ajtót felnyitva, már távozni készülnek, kétségbeesve, hogy baját megorvosolják, fenszóval kiált utánok:

Egy szómat még kegyelmetek hallják meg!

A senior visszafordulva kelletlenül felel:

Mit akarsz?

Veresmarti neki keseredve szól: Azt akarom hogy superintendens uram engemet sok utána járásomra, mind erre a zsinatra halogatott; én is ebbe nagy reménységemet helyezhettem vala; de veszem eszembe, hogy kegyelmetek mind jó vég nélkül im elmegyen. S lássa pedig kegyelmetek, mit cselekszik; de ezen a méltatlan dolgon az Uristen előtt, az ő sz. angyali s e kőfalak előtt én protestálok. Mert nem mondhatjátok, hogy mindeneket nem cselekedtem volna, valamiket ilyen nagy dolog tőlem kívánt. Azért, ha tudjátok igazságtokat s nem mutatjátok, és a miatt én tévelygésbe esem s elkárhozom, lássátok az utolsó itéletnek napján, a sz. angyalok, és az egész világ előtt, lelkem veszedelméről az Uristennek számot miképen adtok.

De erre sem kapott más választ, csak hogy Súri sürgetni kezdette, adja ki a hitlevelet, a salvus conductust, és hogy ha akarja, máskor még ezekről ujra szólhatnak.

Veresmarti készséggel ajánlkozott: Igen örömest, csak velem időt ne vesztetnétek; de félek rajta.

Súri ujra biztositá. Felkérte a superintendenst, hogy azonnal adja ki erre a meghivó leveleket, sőt oszsza ki a befelelendő kérdéseket is, hogy az illetők azokat tanulmányozva elkészülhessenek. Mire azután még erről tanácskoznak, kérdék Veresmartit, ha akarja a gyülést Deákira? Veresmarti elfogadta. Most meg a határnapra egyeztek meg. És a senior kimondá a határozatot: No hát sz. Mihálynap után való hétben oda gyüljünk, s a dologba ugyan végetvessünk!

Veresmarti reménytelenül veti hozzá: Tudom, hogy semmi nem lészen ebben is. Erre még közösen

megegyeztek, hogy az egészet titokban tartják, és pedig a dolognak elbeszélése a prédikátorságnak vesztése alatt tiltva lészen, — szólott a határozat.

Azután még Veresmarti illőnek tartá megkövetni a zsinatot. Igy parancsolták ezt már a zsinati kánonok is, mint az 1626. komjáti zsinat egyik pontja [1]: hogy a gyülésen kiki magát, ugymond, józanul, kegyesen viselje; ki annak tekintélyét megsérti részegséggel, csavargással, káromkodással stb. földre borulva köteles a gyüléstől engedelmet kérni. Veresmarti alig ha érezte magát ezekben bűnösnek. Csupán tisztességből követte meg azért, ha netalán megbotránkozásra adott volna alkalmat.

Minthogy megesható ember vagyok, szólott, és még ugy is véthetek, hogy azt magam is csak ingyen eszembe sem veszem: azért mostan is, ha talán valamit kegyelmetek ellen vétettem volna, arról is elsőben is kegyelmedet, tisztelendő superattendens uram, azután senior uram kegyelmeteket, végre mind fejenként domini symmistae (prédikátor társuraim) kegyelmeteket követem s kérem, hogy abból kegyelmetek nékem megbocsásson, és mint eddig ugy ezután is azon fraternek tartson s hasonló szeretettel lásson. A senior viszont, közönséges névvel szép követő beszédeket szóla, ugymond, mely után a szentegyházból kijövénk, s szállásunkra oszlánk.

Ezzel sajátlag a zsinatnak és a tárgyalásnak vége lett volna a templomban, de a vitatkozás nem egyhamar ért véget.

A zsinatból hazamenet, Csatári András moso-

---

[1]) Samarjai János superintendens alatt a komjáti 1626. zsinaton elfogadott és Váradon 1633-ban kiadott Canones ecclesiastici V. fej. VII. pont.

nyi prédikátor, s mint Veresmarti irja, még egy emberséges senior, nevét nem mondja, mellé vevén magát, hogy itéletét megérthesse; sápokodván, ugymond, a köztünk levő dologban, mondám, hogy talán a gyülésben nem illendőképen viseltem magamat. Szabadosabb szólásomban véthettem, vagy azzal valakit megsérthettem. Mire az mondá, hogy semmi vétek nem lett dolgomban, jól viseltem magamat, igen jól. De bezzeg énvelem nem jól bántanak; nem ugy kell vala, senior uram, senior uram!

A város piaczán is távolabb a házak előtt sétálgatva, egyik emberségesebb prédikátorral közülök, ugymond Veresmarti, a mint látta, hogy a lakosok csodálóan nézik s magát előttök mutogatta, kérdezte, ha gondolja-e, hogy a városban dolgukról valamit tudnak-e? A prédikátor válaszolja, hogy igen is, tudnak, s egymásnak mutogatva is mondják: Im ez akar ám pápistává lenni, s azért gyültek ám ide most ezek zsinatra.

Veresmarti is érezte ezt, és midőn az iskolamestereket s egyéb rendeket a szentegyházból kiküldék, kétségtelenül, ugymond, hogy a velem következő traktát ne hallják, s abból valami tanuságot ne vegyenek, mely nekik tetszhetett volna; s ezen okból azután nagy lassan is szólottak, mint valami nem jóban járók. Én pedig gondolván, hogy az ablakok alatt, vagy csak iskolamesterek is hallgatkoznak, nagy fenn szólottam; azt akartam volna, hogy szómat világ hallotta volna.

Szállásaikra térve azonban, itt is ujra összetüztek. Veresmarti most szemökre hányta tartózkodás nélkül, hogy a szentirást mily alaptalanul ki-

vánják a hit alapjául vétetni; midőn ezt mind a lutherek, mind a kálvinisták elfogadják; és mégis belőle egészen más, egymástól eltérő hitágazatokat vonnak ki. Tehát azt hamisan értelmezik. Hasonlón a szentatyák irásán is elég üstököt vonszanak igy ugymond. Szemrehányja a seniornak azon vádját, hogy irásukat katholikus papoknak akarná megmutatni. Holott ő kész volt saját irását Péczeli által Pareusnak Heidelbergába megküldve, előterjeszteni. Csak azt kivánta volna, mire igérkeztek, hogy Bellarminust megczáfolják; azzal lelke háborgását szépen lecsendesíthetik. Miért kivánják, hogy Sibrandusra megfeleljen? Mi csoda fővel emlegethetik doktoraikat, mikor ők senkinek sem hisznek? És hogy állithatják, hogy senkinek sem hisznek, mikor e nélkül nem lehet doktoraik tanítását tartani? S igy tovább.

E felett vitatkoztak még hosszasan szállásukon.

Hazatérve azonban Veresmarti, ezen nem nyugodott meg, hanem azonnal a zsinatba történtek részletes leirásához fogott. Annálinkább, mert észrevette, hogy valótlanságokat beszéltek felőle. Ezen leirást mintegy a zsinat jegyzőkönyvét, levélformába foglalva, azután megküldötte Dobronoki superattendensnek. A bevezetésben kinyilatkoztatta, hogy nem eltökélt szándéka, hitétül elállania, ugymond, de azért nem tudja, mit lészen teendő, ha be nem győzik. Nehogy azonban ok nélkül rágalmazzák, irásba foglalta a barsi gyűlés lefolyását. Lehet, hogy nem jutott minden párbeszéd eszébe, vagy csak nem azon renddel, a mint történt. Azért felkéri a superattendenst, közölje ezen iratát az illetőkkel, ő rájok hagyja a kigazítást, ha jobban eszökbe jut. Levelét az ujabb zsi-

natot sürgetve, végzi: Az uj zsinatra kegyelmednek azért, Superattendens Uram, legyen gondja s a végzés szerint hagyott időre s helyre, hol kik arra valók lesznek, összehíja, hogy jobban készülvén immár hozzája, akkor helyreállassuk azt egészben, a hol mi fogyatkozás most felőlünk lett valamiben. És igy kegyelmed legyen jó egészségben. Kelt Komjátin szent Máté napján (szept. 21.) ezer hatszáz kilencz esztendőben.

A zsinatnak tehát legalább nehány nappal ezen keltezés előtt kellett megtartatnia.

A zsinatnak azonban nem volt ily csendes lefolyása s utóhangja, mint Veresmarti ezen levele mutatni látszik.

Az elkeseredett vitatkozás rosz vért szült. Veresmarti viselete társai közől többeket felingerelt, és mint másutt maga is elbeszéli, értesült, hogy alattomban ellene roszat forraltak, vagy csak ezzel fenyegetődztek.

Csene senior, Súri és Taksonyi, a mint a zsinat után a barsi iskolamesternél szállva, vacsorálnak, úgy kezdi Súri mondani:

Lehetetlen dolgot kiván ez a Veresmarti tőlünk, hogy azt mi vele igaznak elhitessük, amit elébe adunk. Nem vagyunk mi Isten, hogy valakinek a szivét hitre hajtsuk. A sz. lélek dolga az egyedül, nem emberi erőjé.

Taksonyi: No gyógyithatatlan fráter az, nem akar a jó szónak engedni.

Csene senior: Vonjuk le papságát, s ám azután akár fel, akár alá menjen. Vagy fogjuk meg s fizessünk neki érdeme szerint. Háboruságot akar ő miköztünk indítani.

Súri: Hogy cselekedhessük, mikor salvus conductusunk, hitlevelünk van nála?

Csene: Vegyük el tőle, s ugy bánhatunk vele, mint akarjuk.

Taksonyi: No most itten hagyjunk békét neki, hanem mihelyt haza megyünk, vegyük el tőle, s ekkor menjünk Komjátin rá: Ott is árthatunk mi neki. Egy embert nem tudnánk-e megnyomasztani!?

Veresmartinak ezen beszédeket azután hiven elmondá meghittje, Gáspár Flórián, komjáti iskolamester, ki ezen alkalommal Súri Pál- hasonlón akkor iskolamesterrel, Súri Mihály öcscsével, a vacsoránál felszolgált nekik; mindkettő tiszta szivvel viseltetvén, ugymond, iránta. Később mind a kettő Heidelbergben tanult és prédikatorrá lett. Gáspár mint tarczali prédikátor halt meg, s úgylátszik, felekezetével később meghasonlása volt [1]).

Lövei György is, Gáspár előtt, mint láttuk, hasonlón komjáti iskolamester és később prédikátor, szörnyitve mondá neki, hogy soha nem hitte,hogy utjokban a csifári kőnél átmenet, el ne altassák Veresmartit.

A csötörtöki iskolamester pedig hazamenet velök egy szekéren ülve Csenével és Taksonyival, Sellye felé közeledve hallá, a mint Csene mondá:

No nem tudják egy hajduval által lövetni. Ennek egyéb sem kellene, hanem a városból, ha kimegy, csak egy golyóbissal kellene megsegiteni. — Ezen nyilatkozatok voltak a zsinat utójelenetei, melyeket Veresmarti is megtérése történetében mintegy előbbi levele utóiratául feljegyezhetett.

[1]) Megtér. 315. és Fabó Codex I. 98. Dominus Caspar contemnit auctoritatem presbyterii, et pessime de suis praelatis loquitur. Igaz lehet tehát Veresmarti állítása, hogy feléje hajlott, s neki ezeket elárulta.

XII.

A Barson Deákiba kitüzött zsinat elhalasztatik. — Veresmarti megfélemlítve, Komjátról, hol magát nem érezte többé biztonságban, lakását átteszi Nagyszombatba. — Innen Dobronoki superintendenshez irt levéllel sürgeti a zsinat megtartását, mely erre Komjátiba tüzetik ki. — Veresmarti ügye a komjáti zsinaton. Forgách Péter Veresmartit pártfogásába veszi. — A zsinaton megjelentek száma és neve. — A zsinat tárgyalásai s eredménytelen lefolyása. — Bizottság rendeltetik Veresmarti vallási kérdései megvitatására. — Veresmarti elleni ujabb fenyegetések.

Nem sokára azután, hogy Veresmarti előbbi levelét szept. 21-dikén a superintendensnek megirta· kellett volna már a Barson sz. Mihály napja után következő hétre, tehát október elejére rendelt zsinatnak Deákiban Veresmarti ügyében megtartatni.

A deáki régi monumentalis nevezetességü monostori egyház, mely már történetünk első századaiban említtetik, s a XVII. század elején ujabban a román építészeti félkörív-izlésben keletkezve, egyházépítészeti műemlékeink egyik nevezetesebb alkotmánya; — hol egykor legrégibb nyelvemlékünket, a halotti beszédet magában foglaló misekönyv is létezett és iratott [1]), — e zsinatot nem látta soha körében megtartatni; ámbár akkor a XVII. században hasonlón a helvét-vallásfelekezet birtokában volt.

Veresmarti ugyanis hasztalan sürgette az ide kitüzött zsinat megtartását. És mivel végre belátta,

---

[1]) Lásd Ipolyi Deákmonostori basilika. A magy. tud. akademia évkönyvei ... És Magyar Sion 1874. 425. lap. Concilia Irod. felfedezés.

hogy misem lehet abból, miszerint ily hamar egymás után az ő ügyében zsinat tartassék, megnyugodott egyelőre, ujabb határidőt sürgetve s elvárva.

Kevésbbé volt megnyugtató személye biztonságára nézve mind az, mit a barsi zsinat után meghittebb emberei, Gáspár Flórián és mások, neki besúgtak az ellene történt kifakadásokról, sőt az ellene forralt merényletekről vagy csak fondorlatokról. Nem érezte már magát biztosságban többé Komjáton. Annál kevésbbé, mert Forgách Zsigmond, kinek védelmében eddig leginkább bizhatott, mióta az ország egyik főkapitányává neveztetett, ritkábban időzhetett komjáti kastélyában, Kassára főkapitánysága lakhelyére költözvén át, s ez időtájt Erdélybe Báthori Gábor elleni beütésével s hadjáratával lévén elfoglalva.

Jónak vélte azért Veresmarti is Komjátiról biztosabb helyre áttenni lakását. Ámbár ügye sajátlag prédikátor-társain kivül, mint mondja, még mások előtt nem volt annyira köztudomásu: mégis az ellene mutatkozó kedvetlenségről s készülődő forrongásról értesülve, jónak vélte biztosabb helyet keresni.

Nehezen esett neki, ugylátszik, elhagyni Komjátot, hol elhalt neje után kis birtoka, gazdasága lehetett, s háza, laka, szőlője volt. Itt gazdálkodott eddig viszszavonulva, mióta a prédikátorságról lemondott. Közben tanulmányozva, olvasva, a kath. hittani könyveket vizsgálva, mint irja, elfogulatlanul, melyik mondható a sok közől az igazi vallásnak. Többször említi vitatkozásai közt, hogy jártak együtt Súrival, a prédikátorral, és Fövényessel, az iskolamesterrel, Komjáton szénát gyüjteni a rétre, s dolgoztatni a szőlőbe. Mikép vitat-

koztak vallásuk dolgáról a séta és munka közben. Mint ültek szőlőjében a vadkörtefa alatt, ugymond [1]).

Nem szivesen tehát, de a bekövetkezhető üldöztetés miatt, biztonság kedveért áthelyezte lakását Nagyszombatba; hol egy béresházban, ugymond, fogadott szállást. Nagyszombatban is ugyan a kálvin-felekezet hivei akkor élénk mozgalmas vallási és szellemi életet folytattak, mint még alább Veresmarti életében a felekezet itteni érdekes és nevezetes eseményeiről értesülünk. De a virágzó városban, mely Forgáchnak, mint esztergomi érseknek, akkor egyik fő székhelye volt, Veresmarti is vallási kételyei s háborgásai mellett nagyobb biztosságban érezhette magát, saját hitfelekezete hivei ellenében is.

Legott bátorságot is vett, ugymond, a biztos helyen, s a szorgalmazásai elsiketlésével magokat előkelően vonogató prédikátorokat most már nyersebben és bátrabban kezdette sürgetni dolga eligazitására. Miután a sz. Mihály napjára következő hétre kitüzött deáki zsinat egészen elmaradt, s az egész október hónapon át is még hasztalan várt ujabb határidőre vagy csak válaszra is; november első napján ujra erélyesen felszólitja Dobronokit a következő levéllel:

Az én első levelemre, kegyelmed, Superattendens uram, bátran írá, hogy nem sokáig válaszom lészen, melyen örültem. De minthogy két hónaptul

---

[1]) Veresmarti Megtérése hist. kéziratának 177. lapján, egyik sajátkezüleg kitörölt, s azért az itt adott szövegben elmaradt helyén mondja a többi közt: Hallották éntőlem az én akkori szőlőmben (Komjáton) a vadkörtefánál létünkben harmad magunkkal (érti magát, Súrit és Fövényest).

fogva még ez igéretet kegyelmed meg nem teljesíté; semmi jelenségből nem láthatom, hogy meg is teljesítse, azon fölötte álmélkodván, magamba gyakorta gondolkodom: De hol vagyon már ezeknek elébbeni merészségök? Nagy magok hányása hova lőn el? Ama régi fene elmének, melylyel mindéltig az igazságot kijelentő disputácziót vágyták, keresték, kérték, mint lett dolga? Mind odavannak, füstbe mentek, semmivé lettek? És félek rajta, hogy az ne bántson benneteket, hogy eszetekbe vettétek, hogy ügyetöket még sem ótalmazhatjátok, s azonközbe annak hamisságának kinyilatkozását is nem akarnátok. És ezért, a mint aránzom, nem sokat gondolnátok véle, eddig akár hova vetemedtem volna, vagy mitűl hamarább akár hova fognám fejemet, csak menekedhetnétek meg tőlem. Mert gondolhatjátok, hogy seregeteknek még ezt a sérelmét meggyógyíthatnátok; és vallástoknak kitetszett rútságát tanult és gyakorlott mesterségtekkel béfödözhetnétek. De keresztyéni állhatatosságtól viseltetvén, oly könnyen tőletek bizony el nem ráztok.

Azután ujra kéri, czáfolnák meg csak azt, mit Bellarminusból ellenök felhoz, másképp elismerik, hogy legyőzettek. Panaszkodik, nem tudja már, mit tegyen, s elunta az utánok járást. Fenyegetődzik, ha rövid idő alatt nem tüznek ki helyet s napot ujabb tárgyalásra, elmondja, mint írja, mindenfelé küldött levelekben ügyét. Sőt elmegy Pozsonyba, és ott az octavai gyüléseken levő uraknak és főembereknek előadja, hogy nem tudják vagy nem akarják annyi esedezésre vallási kételyeiben eligazitani. Szemrehányja végre mond-

ván: Hogy mertek osztán emberek elébe kelni? Pápistákkal, lutherekkel szemben lenni? prédikáló székből fejetöket, hogy meritek kitolni? emberek között hejába való szóval, hogy mertök hányogatni? Kedvezzetek, kérlek, kedvezzetek magatoknak is. Embereknek felőletek való szép itéletöktül, melylyel tudósoknak, bölcseknek tartattok, szánjátok meg vallástokat. Nem is fogyatkozik pedig bizony annyiból ügyetek bennetek meg, mert azt nagy főn meg tudjátok óltalmazni csak ti ne fogyatkozzatok ügyetek igazságába meg. Mindazáltal, légyen mégis nagyobb előttetek, avagy csak magatok elvonása miatt is, vallástok gyalázatja.

S azzal zárja be, hogy ha csakugyan érzik vallásuk fogyatkozását, minek titkolják azt, mért nem vallják be? stb.

A levél és fenyegetései, úgylátszik, hatottak. Pozsony akkor a viharos országgyülések s vallási viták szinhelye, s a kormány főszékhelye volt. Pázmány is a mult évben kizárva bár az országgyülésből, mint prépostsága képviselője, annál nagyobb sikerrel kezdett azon kivül fellépni egyházi beszédeivel. Nevezetesen, mint emlitők, a pozsonyi a sz. ferencziek egyházának magyar szónok-székéről, melyet oly hiressé tőn, innét hangoztatott hitvitázó szónoklataival az ország főembereit megtérítve; itt élénk vallási mozgalmat szitott fel; honnét a pártok vallási küzdelme az egész országban viszhangzott, s az ottani megtérések is mind feltünőbb hatással voltak.

Dobronoki superintendens is jónak látta azért a fenyegető levélre rögtön válaszolni; s az ujabb zsinatot még azon hóban november 17-kére tüzte ki Komjátiba.

Veresmarti azonban ebben nem nyugodott meg, hanem ujra hitlevelet, salvus conductust kért, s fenyegetődzött, hogyha nem kapná meg, ezzel csak a zsinatra való megjelenését kivánják, ugymond, megakadályozni; mire ő is elébbi irásában kimondott fenyegetéseihez tartaná magát.

Harmadnapra meghozták a menedék-levelet is.

Veresmarti is harmadnapra rögtön indult Komjátiba. Megérkezve most az iskolamesteri lakban, egy kamarában fogadott szállást. Azután azonnal elment Forgách Péterhez, ki még akkor, mint fennebb emlitők, Kálvin hitfelekezetének híve volt ugyan s maradt is majd nem élete végeig. De meggyőződésében a katholika valláshoz szitott.

Mire Veresmarti jövetele okát elmondotta, Forgách Péter meghatva fogadta:

Uristennek adok hálát, mondá, hogy mutatott olyat, a ki ezért merjen szólani. Mert édes prédikátor uram, mi, nemcsak kegyelmed vagyon e miatt ilyen háborodott elmével. Sokan vannak, kik ebben nagy bizontalanság miatt hasonlót óhajtanak, nem tudván a különböző vallások között lelkök hova legyen. És ám, mondád, hogy két, három napig is nem imádkozhattál, de két, három hétig, hónapig a miatt én néha nem imádkozhatom.

Azután megbeszélték, hogyha a prédikátorok megjönnek, egyetértve fognak a dologban eljárni.

Csakugyan a mint a superintendens a prédikátorokkal megérkezett, és Forgách Péternél tisztelkedtek, ez köszöntésöket sem fogadta. Hanem azonnal kemény szóval támadta meg:

No, püspök uram, mi dolog az, hogy ez egy embernek mindnyájan sem tudtok megfelelni. Amint én vészem eszembe, semmi igazságtok nincsen nektek, csak tántorgattok ti minket. Lássatok hozzá, mert az Isten úgy segéljen, én magam is pápistává lészek. Nem jó a hittel tréfálni; nagy dolog, uram, az üdvösség.

Superattendens: Nagyságos uram, nem lehet hirtelen.

Forgách: Hirtelen, hirtelen! Nem hirtelen, uram, mert ennyi s ennyi ideje, mióta utánatok jár; hiszen tudom minden dolgát, láttam minden irását; nagy méltó dolgokat kíván, hanem hozzá lássatok, uraim.

Superattendens: Mély dolgok nagyságos Uram, a melyekre kérd bennünket.

Forgách: Mély dolgok! hiszen ti is gyermekségtöktül fogva mind tanultok; hiszen kell tudnotok hitetök igazságát. Osztán ti sokan vagytok, a csak maga vagyon szegény. No lássatok hozzá, uram, ha láttok, mert hitemre, én is elhagylak.

A zsinatra ez alkalommal azonban már jóval kevesebben is jelentek meg, mint Barson. Csak mintegy 16-an voltak. Ezek közt Dobronoki Miklós superintendens, Puha Pál senior, Súri Mihály, Taksonyi Péter, Nemesnépi Dániel szőllősi prédikátor, Kanizsai Pálfi János a később hires (pápai német-ujvári és kiskomáromi prédikátor és superintendens); de ekkor 1609. még samarjai iskolamester. A mint költő ismeretes Péczeli Királyi Imre tatai iskolamester, később prédikátor s komáromi tanár.

A zsinat napján jó reggel eljött őket köszönteni Veresmarti. Feltünő kedvetlenséggel fogadták. Puha Pál megtagadta tőle a kézfogást is s feddve megtámadta:

No mit akarsz immár!? miért hivattál, mit kivánsz tőlünk, miért háborgasz az ekklézsiában? Miért szerzesz ilyen botránkozást!?

Hogy azután a prédikátor-házba, ugymond Veresmarti, egybegyülének, ő irásban terjesztette elő vitatkozási vagy tárgyalási feltételeit, azt kivánván, biztosítsák őt: I. Arról, ki akarják-e vezetni kétkedéseiből? II. Hajlandók-e ezt tenni az általa előterjesztett módozat szerint?

Jó idő mulva egyike a prédikátoroknak hozzá jött, a többiek nevében őt a köztök megjelenésre felhíva.

Veresmarti irásban válaszolt, hogy csak irással kivánja ügyét tárgyaltatni.

Erre ketten jöttek ujra érte, hogy ők csupán okát kivánják elébb adni, miért nem gyülhettek eddig össze, a mint határozva volt.

Veresmarti válaszolá, hogy ő már ezzel nem gondol akár miért történt is, csak már most lássanak a dologhoz.

Majd visszatértek, bátorítva őt, ne tartson semmitől, miután ugyan is hitlevele van.

Veresmarti válasza volt, hogy ő csak a barsihoz hasonló vitától irtózik.

Erre Forgáchék tiszttartóit s a város biráit küldötték hozzá, birnák rá a köztök való megjelenésre. S igy nagy ajrabajra, ugymond, közikbe ment.

Amint belépett, Puha azonnal megtámadta mért, hogy a hitlevél daczára sem mer közéjök jönni. Im látók pedig, mond, leveledet is, melyben arról írsz, miért nem akarunk öszvegyülni, mintha vennők ügyünkbe megfogyatkozásunkat eszünkbe; de annak más okai vannak.

Ekkor intett egynek a prédikátorok közől, ki, ugymond, czédulába tekingélvén, nagy ütve-vetve kezdé elmondani, miért halasztották eddig a gyülést.

Végre Puha mondá: Ezeket azért mondjuk, hogy megtessék, mily ok nélkül gyaláztál bennünket, mikor irtad: azért nem akarunk veled szemben lenni, mert magunk is látjuk, hogy semmi igazságunk nincsen; mert vallásunkban mi semmitsem kételkedünk.

Erre nagy zajgás következett, s viszont Veresmarti is mentegeté magát. Puha ujra sürgeté: No hát ezeket az okokat helyben hagyod. Veresmarti ujra szabadkozott.

Puha egyre szeméreħányta, mily gyalázó leveleket írt rájok, — melyekben a barsi zsinatot leirta és az összejövetelt sürgette. Követelvén, hogy valamig őket meg nem követi, addig vele semmit nem végeznek, sem fráternek nem ismerik el.

Veresmarti megjegyzi, hogy kevésre becsülvén már fráterságokat, mondá: Lássák, — az ő akaratjok, ha ugy lészen.

Nem feleltek, hanem újra leveleit kárhoztatták. — Taksonyi az asztalról felragadván, részenkint olvasta s hozzáfordulva, egyre mondotta: Te írásod ám ez, ez is a te írásod, meg ez is!

Veresmarti: Enyém, mind enyém. És valamiben ítélitek, hogy megsértettelek, csak adjátok irásban, mindenre megfelelek, de szóval szèmbe veletek semmit nem végzek. Im Barson is mi lőn? És mi vétek van barsi irásomban? Mit nem írtam igazán? Az elein is mindjárt azt írtam, hogy így emlékezem róla; de ha kik jobban, kész vagyok rájok hagyni.

Puha Pál: De uram, azt bizony nem igazán írtad, hogy olyan haraggal tekintéltem volna hátra, mert nem volt az olyan haraggal!

Veresmarti megjegyzé: Legyen hála Uristennek, ha csak ennyi a kifogás, ezzel írásomat kétségessé nem teszed. A mely eb csonton rágódik, higyjed, hogy az húst nem kaphat; ha nagyobba vétkesíthetnéd, azt el nem nyögnéd.

Súrinak csak azon ellenvetése volt, hogy abban a kelletinél többet írt. A két fél mondásait csak egyszerűn, minden megjegyzés és magyarázat nélkül kellett volna, úgymond, hagynia.

Vádolták tovább, hogy a barsi dolgot másoknak is elbeszélte, hogy írását mutogatta és olvasni adta.

Magad fogadásod ellen tettél, — mondá Puha.

Nemesnépi Dániel, szőllősi prédikátor mondá: Tudod, Domine Michael, Constantinus Niceában mikép égette meg a püspökök leveleit, kik egymást gyalázták.

Ezután még hosszasan vitatkoztak a felett, hogy fogadták meg a titoktartást Barson.

Péczeli Imre Veresmartira ráakarta bizonyítani, hogy megmutatta az iskolamestereknek.

Veresmarti a superintendensre hivatkozik, hogy mondja meg, nem ő mutogatta-e azoknak? Sőt tudtam, megjegyzi vastag gúnynyal a superintendens nejére czélozva, — hogy a nőstény-superattendens után (Érsek-) Ujvárban azt az aszszonyok is beszélgették.

Vádolák erre, hogy az írás most is más kézen van. Forgách Péter fenebbi szavainál fogva, hogy látta Veresmarti minden irásait, erre gondoltak. De

Veresmarti állítja, hogy többet első levelénél nem mutatott neki.

Súri kiegyenlíteni s bevégezni igyekezvén az e feletti vitát, mondá: Az uraimnak a vagyon igen ellene, hogy a barsi traktát kegyelmed megirta, mert közakarat nélkül azt nem kellett volna megírni. De azért hiszem, mind semmi lészen ez, csak most érjünk jó véget dolgunkban.

Veresmarti kétkedve felelé: Tűz leszen annak mindjárt helye.

S valóban a vitatkozás nagy hévvel tovább folyt. Egy valaki elkiáltja: Él az Uristen, hogy annak ott nagy része nem volt, amit odaírtál.

Végre, hogy valahára megcsendesedtek, mosolygóan, úgymond, szóla: Bizony sok veszekedéstök vagyon, eleget vádoltok, de én csak nevethetem. A jó lelkiismeret, látjátok-e, mily bátor?!

Puha azonban újra megtámadja: Hát ezt a levelet, a (Nagy-)Szombatból költet miért írtad?

Veresmarti mondja, hogy abban is valót írt; s hogy sükert akart vele, mit el is ért, mert annak szele kegyelmeteket összefútta; ha pedig így nem írom, kegyelmetek most itt nem volna.

Erre Súri a dolgot tréfára igyekezett vonni és mosolyogni kezdett. A többien is, úgymond, kezdének utána megenyhődni. Végre mindnyájan sürgeték, kezdenének már a dolog felől beszéleni. És szemére vetik Veresmartinak, hogy ennek is a tárgyalása mily hosszasan tartott volna már írásban. Mintha ez, úgymond ő, bizony szükséges lett volna.

Már előbb távozván a birák, most a tiszttartók

is kimentek, s Veresmarti is kiküldetett, azon meghagyással, hogy jelenjék meg, ha hivatják.

Szívesen aláveti magát mindennek, csakhogy véget érjen. Elszenvedtem, úgymond, feddőzésöket, gondolván, hogy rajtam boszujok kitöltésével megfakad epéjök, s a dologhoz kezdenek.

Jó idő mulva hivatták őt, azon ajánlattal állván most elő, hogy legalkalmasabb volna e kérdésekről egy könyvet írni, oly alakban, hogy mások hasznára is kibocsátható legyen. A könyv tervét egy papirra feljegyezve azonnal elő is terjeszték, kérdvén Veresmartit, javallja-e azt?

Veresmarti szabadkozott, neki ily könyvre sem szüksége nincs, sem ő azt nem kérte. Mire neki zajdultak, kérdezve: Mit akarsz hát, mit kivánsz?

Hiszen megírtam régen, a kezeteken forog s mégsĕm tudjátok, mit kivánok? — volt a felelet.

A superintendens az említett papiroson levő írással rája tompult, ugymond, tologatta elébe s kérdezte:

Jól vagyon-e hát irva, helybenhagyod-e, ez az akaratod? Vagy ha nem, írjad hát ugy, mint akarod.

Veresmarti eltaszította az odatolt irást maga elől.

Hagyjon békét kegyelmed vele. De a superattendens annál inkább rajta volt: hogy irja meg hát ő ugy, a mint akarja.

A senior riasztá el azután róla, mond, csititva az öreg Dobronokit:

No, no, nem hallod, hogy azt mondja, hogy ő már egyszer azt megírta, amit akar.

De erről most megint ő, Puha, arra tért, hogy mondja meg Veresmarti, mely hitczikkelyeket nem

tart igazoknak; adjon ezekről thesiseket, s róla bátor osztán, mond, disputáljunk meg.

Mások is sürgették s kérdezték, hogy tehát az ő kivánsága szerint miként kellene lenni a traktának, ha ő ezt nem akarja elfogadni?

Veresmarti egyszerün válaszolja: Mit hamiskodnak? Hiszen ő mindezt megírta, elmondotta, megbeszélette velök, amit kiván.

Puha Pál senior elbusulva mondá rá: No ha az ellenség után mentek, bizony az árokra viszen; hanem vagy akarja ő, vagy nem, járjunk mi el dolgunkban, tudjuk, mit kell tennünk.

Ezen értelemben szólottak többen is.

Veresmarti ismét azzal válaszol: Csudálkozhatom a kegyelmetök dolgán! Egész könyvet akartok írni, s egynehány nehezségre nem tudtok megfelelni stb. Mire ujra nagy zaj támadt.

Taksonyi ekkor közbeszól, hogy ő mindent a szentírásból bizonyít.

Igen, ismétli Veresmarti, ez mind jó, de mivel a szentirást meg mások máskép magyarázzák, mint ő, hogy fogja már most ő tudni, s a község, hogy melyik az igaz értelme, s vajjon ő jó értelemben veszi-e?

Taksonyi: Abból, hogy vedd elő a bibliát, olvasd utánam és lásd meg!

Veresmarti: Hiszen minden parasztember a bibliát utánnad nem olvashatja. Pedig neki is bizonyosnak kellene lenni, jól forgatod-e az irást? Mi pedig, kik elővehetjük s olvashatjuk, ebből nem tudjuk, hogy ki magyarázza jól, Taksonyi-e? Luther-e? vagy Kálvin-e? midőn egymástól eltérnek. Azért ezen az uton még annak nem megyünk végére, hogy ki veszi

igaz értelemben, ki magyarázza jól. Ez t. i. az ő első feltétele és kivánsága a vitatkozásban: mutassák meg, ki képes igazolni, hogy ő az igazi isteni tekintélylyel biró tanító az egyházban?

A senior: Csak Bellarminus vesztett meg tégedet. Csudálkozom, hogy olyan igen tetszik az neked, mily semmirekellőnek mondják pedig irását.

A superintendens: Annyi hazugságát és magával való ellenkezését mutathatni annak, hogy sokat csudálkozom, hogy hihetsz neki.

Veresmarti megjegyzi, hogy itt a senior mégis okosabban szólott, mert csak a hallomás után beszélt. De a superintendens nem tartotta magát ahhoz: quod scimus loquimur (János III. 11.) a mit tudunk, csak azt beszéljük. Már ő másszor is szégyent vallott ezzel, midőn egyszer szállásán Bellarmin disputatiói akkori egyik kiadásának harmadik kötetét látta, azt kérdezvén, ha ez minden irása-e? Ingyen sem látta irását, nemhogy olvasta volna, mond Veresmarti gúnynyal. Ám kegyelmed már talán ki is mutatott ennyihányat, szólt azután folytatva a gúnyt ezen ellenmondásokból?

Mily állhatatlanság! jegyzi meg tovább. Isten parancsolatjakint köteleznek a vallás vizsgálására egyfelől; másfelől pedig rosz néven veszik neki azután, ha Bellarminban találja az igazságot.

Holott már Súri is, úgymond, a barsi zsinaton még 1608-ban, midőn Veresmarti jelen nem volt, előadásában arra figyelmeztetett: hogy a pápisták is szemöket mostan már jobban felnyitották, és sokkal különben disputálnak, hogy sem ezelőtt; melylyel az emberek közül némelyeket meg is tántorítanak. (En-

gemet értett, azt tartom; jegyzi meg Veresmarti). Mindenek megszerezzék azért magoknak mind Bellarminus könyveit, s mind azokét, kik ellene írnak, szorgalmatosan olvassák, mert csak egy pap is szemben akadjon veletek, megakaszt stb.

Itt Súri nyilván Pázmányra gondolhatott, kivel Komjátin akkor már, mint mondók, gyakori vitatkozásai voltak, melyek elől utóbb, mint láttuk, szökéssel s elrejtve magát, menekült, ha Pázmány Forgáchchal oda jött.

No, mond folytatva válaszát, Veresmarti: Én sem adtam magamat oktalanul Bellarminusnak hitelre. És tudjuk valóban, mint küzdött ellene egy ideig, mig, úgymond, ítéletében megkötözte s lelke megnyugodott benne. Mert semmiképen sem láthatta be, hogy tanítása nem legyen igaz, s azért kereste e vitatkozást is, hogy az ellenkezőről is akart meggyőződni, vajjon képesek-e mások prédikátortársai közől az ellenkezőt bebizonyítani, miután ő már nem érezte magát erre képesnek.

Ezen incidenst azonban abbanhagyva, most újra visszatértek rá, hogy hát hogy is, mily renddel és formán kívánja a disputáczió megtartását?!

Veresmarti elbeszéli nekik ismét elölről. De a mint újra említi az eskütételt is arra, hogy mindenki legjobb meggyőződése szerint és nem álfogásokkal élve tartozik válaszolni, úgy Puha szavába vág:

Majd megesküszünk! Nem volt elég, hogy már egyszer megesküdtünk?

Nem értem, mond Veresmarti, mért kellene magát ettől vonogatni. Mert ezelőtt már ez, mint jó

és méltó kívánság, elfogadtatott. Súri uram még barsi gyülésünk előtt is vallotta annak méltóvoltát.

Súri erre fejét lecsüggeszté.

A senior pedig nagy pokolszemeket vete, úgymond, rá, s abban mult most az egész; de nem hiszem, hogy agyazás fejbeverés nélkül hagyták légyen, hogy engedelmök nélkül igazat mondott volt.

Midőn azután Veresmarti azon további feltételére jöttek, hogy doktoraik írásából kiván választ Bellarminra, és nem az ő saját tekintetbe nem vehető véleményeiket akarja hallani; erre Taksonyi ellenveté:

Nem viselhetem én mindenütt a doktorok könyveit zsebemben, hanem azért tanultam, hogy mindenkor kész feleletet hordozzak velem.

Hic Rhodus, hic salta, jegyzi meg rá Veresmarti.

Jó, Mihály uram! Heidelbergában együtt im Súri urammal háromszor disputáltuk mi az egész Bellarminust által.

Veresmarti megjegyzi, hogy ha csak ugy feleltek Bellarminusra, mint Sibrandussok, ugy puhán kötöttek, hogy könynyen oldhassanak. Egykor, beszéli tovább Veresmarti, mutogatok vala Taksonyi urannak valamelyeket Bellarminusból, de bezzeg azokra ugy serken vala akkor fel, mint elsőbben látott dolgokra. De legyen ám miattam ugy, mint mondjátok, hiszen annál bátrabban kellene most előállanotok. Azon közben láttunk is már valamelyeket a készen álló feleletekből.

A superintendens tovább mondá: No Domine Michael! azt mondod te, hogy orvosságot kivánsz; de nem igy viseli magát, a ki gyógyulást kiván. Nem keressz te orvosságot. Még itt feddőzik ám!

Veresmarti megjegyzi erre, hogy Dobronoki már előbbi válaszában szemére hányta ezt, miszerint nem lelkiismerete sebe ellen keres orvasságot, mert a zsinatokban dolgát minden engedelmesség nélkül oltalmazza.

Érdekesen tudósit e mellett, hogy ezen időtájt több kálvin-felekezeti prédikátor a jobb hely kedveért, ugymond, a lutherek határába ment át. Igy Hollósi Márton nagyszombati, Almási Gergely irmelyi s egyebek. Mig oda voltak, lutherek voltak. De nehány esztendő mulva már hasonló okól, ha jobb hely volt kilátásban, ismét visszaszállottak. Ezek azután mire szóra fogták őket a zsinatban, a kálvinistaságra csak kevés beszédre is könnyen megadták magokat: mint a kiknek jövedelmök volt hitök, és hasok volt Istenök.

Azt vélték társai, beszéli Veresmarti, hogy az ő dolga is ezekéhez hasonló, s azt kivánták, hogy a féle bába-beszédekre szájfeltátva esztelenül ő is, mint amazok, csudálkozólag rá mondja, amint Hollósi Márton tevé, kinek ezek tulajdon szavai: Éé! jól értem s jól látom már! No elhittem azt én! megnyugodt ezen az én lelkem! De hogy kedvök szerint, ugymond, nem esik, és olyanokat feszegetek, melyekbe keresztül akadnak, mondják, hogy megkötött vagyok, háboruságot inditok, feddőzöm. Beszédökre pedig, a mit derekasat szólhattam volna, nem siettem elmondani, mert tudtam, mindjárt elidegenednek tőlem. Azért csak azt mondám a superattendensnek:

Bizony uram! bé kellett volt hát szememet hunnom. Meg akarom bizony a dolgot érteni és meglátni, kinek és mit higyjek. Mert a mit kegyelmed akar, azt tőlunk saját hitünk sem kivánja.

Súri ellenben azon fogásos kérdéssel áll elő: Hogy ha ők hitök szerint nekik elegendőnek látszó választ adnak, s Veresmarti ezen meg nem nyugszik, mi lenne azután?

Veresmarti megjegyzi, hogy ez bizony balgatag beszéd; mert a hivés vagy nem-hívés nemcsak az akaraton áll. S válaszolá: hogy ha neki elegendőnek nem fog tetszeni a felelet, annak okát fogja adni, miért nem lehet benne megnyugodnia. Máskép ha minden ok nélkül el nem fogadná, ez megátalkodás lenne; és igy ti mind Isten, mind világ előtt ment emberek lennétek; viszont pedig én vétkes lennék Isten előtt s emberek gyalázatja lehetnék és szidalma.

Erre Súri elhallgatott. A többi pedig mit mindent beszéllett, Isten tudná! mond Veresmarti. A zaj közt egyik azt kiáltá:

Ugyancsak azt akarná, hogy Bellarminusnak subscribálnánk, fejet hajtanánk mindnyáján.

Más meg felelt: Eb subscribáljon a latornak.

Sok volt eféle, mond Veresmarti. És rájok mutatva, a superintendensnek szólott.

Eféle zajgókat kegyelmed mért nem compescál, mért nem fenyit meg? Mit is járnak efélék itt?!

Csak elhallgatott, mond, de a senior nagy szélhüdéssel neki állt feddve:

Micsodát?! Mit akarsz? kinek állítod magadat!? stb.

Veresmarti megjegyzi, hogy ez igy és mindenfélekép próbálta. Majd néha polczra ültette, igazat adva neki, mondván: De vagyon azért valami dolgában, láttam, hallottam, olvastam valamit. De ha látta,

hogy ez mitsem használ, meggondolta magát, és meg a pad alá vetette.

De mi tagadás benne, mond, az egyszer csakugyan megijesztett, mert gondoltam, ha nekem ugratja őket, engemet hamarjában a kéz között úgy megkennek, hogy másoknak is hírt mondhatok az orvosság-keresés felől.

Kezdett azért könyörögve szólani [1]:

Soha nem értem, jó uraim, kegyelmetek mit akar? Mert hiszen látni való, hogy énnékem sem testemnek, sem lelkemnek senki pápistasága nem kellene; de mit cselekedhetem! Meggyőzettem lelkem isméretibe, kötözve vagyok elmémbe: nem látom hova lépjek, menjek s hát hova legyek? Vagy azt akarjátok-e, hogy lelkem isméretе ellen cselekedjem? Kérlek lelketekre, üdvösségtekre, lelkem isméretе ellen való cselekedetre ne kényszerítsetek, ne erőltessetek! Nám jóval ajánlom magamat; mit tudok jobbat ígérni, tudjatok mondani s kész vagyok venni. Hiszen fratertek vagyok, akarok is lenni; nyissatok útat elémbe, s örömest követem, és veletek élek, halok.

Ezekre azután, úgymond, ismét megenyhődének.

Mire Veresmarti megint csak ujra azt kezdi vitatni: Hogy ő annak végére soha sem mehet, hogyan tudja magát az ember hit és üdvösség dolgában azokra bízni, a kik abban tévelygésbe vihetnek. Elmondja, hogy itt legbölcsebb emberek is, és a legtanultabbak, legszentebbek, mint Nestor és Arius, sz. Ágoston és Ambrus, csakugy mint Luther és Kálvin csalatkozhatnak, s hogy azért kell az anyaszent-

---

[1] Megjegyzi rá I. h. 138. Responsio mollis frangit iram. Prov. XV. 1.

egyház csatlakozhatlan tekintélye a tanításban, írás magyarázatában stb.

Ezekre a senior valameddig gondolkodólag hallgatván, úgymond, hirtelen aztán nagy busulással mondá:

De bizony csak csacsogsz, csak csacsogsz!

És kiugorván az asztal mellől, szólott:

Ennyi sok jámbor beszédének nem hiszen, és nem enged. Ám lássad, akár fel s akár alá! Én bizony ennél többet nem szólok, ám lássátok, akármit cselekedjetek!

Fenállva maradt azután előtte egy ideig. Míg Veresmarti csak lassu szóval merte közbe megjegyezni:

A mit immár mostan kegyelmed szól, az a magad vallásának is ellene vagyon.

Mire azután sokan közbe szólva, beszédöket végzék, folytatá Veresmarti is.

Én, uram, nem csacsogok, sőt inkább nem is szólhatok. Hárman, négyen, öten is egymásután kegyelmetek mind eleget beszél. Én azután nagy későre akarnék szólani, de akkor is szómat gyakorta félbehagyatják velem.

Megint mások szóltak. Mire a senior visszatérve előbbi beszédére, szólott.

Azt mondád-e, hogy magam vallásának is ellene vagyon, a mit szólok?

Azt ne mondd, mert bezzeg immár majd mást mondok ám!

Majd hallgatott, meg szólott, és mindaddig fujtogatá, mond Veresmarti, hogy a mit akara, meg is mondá, ha lassu beszéddel is. Én is egyebek beszédére figyelmeztem, hogy elfülelhessem, ne kelljen reászólanom, nehogy elbusuljon s isméghiában el ne oszoljanak.

Ezek után, folytatja Veresmarti, rözgölődésökből általértvén akaratjokat, mondék: Hallja meg, kegyelmetek. Vészem eszembe, hogy ismég kegyelmetek minden vég-érés nélkül, a mint jött, csak úgy akar menni. Nagy dolog ez kegyelmetektül! Vaj bizony e mellől nem kellene ily könnyen elmúlni. Lélekbe, üdvösségbe vagy kárhozatba járó dolog ez. Ha kegyelmeteknek tetszik, bizza kegyelmetek ezt Súri s Taksonyi uramra; vagy ha még mást is rendel kegyelmetek ezekhöz: lássuk úgy is, mit végezhetünk.

Ezen ajánlata s indítványa, hogy csak egy-kettővel vitathassa meg a tárgyat, a többiek tetszését is megnyerte. Kiküldötték őt, hogy magok között megbeszélhessék. Mire behívták, a senior elérzékenyülten, majdnem könnyezve mondá: Édes fiam, Mihály Uram, a te sérelmed nekünk is fáj. Azért az uraim kívánságod szerint a dolognak veled végbevitelére ím Súri, Taksonyi és Patkó uraimékat rendelték.

Súrinak ez igen ínyére látszott lenni. Ismételve mondogatá, hogy kevésből fog állani az egész, két-három feleletökkel is meg fog elégedni. Nám az uraim közül, folytatá beszédét, pedig némelyek azt mondják, édes Mihály Uram, hogy kegyelmed engemet ebbe a traktába nem akarnál bevenni, mert én sophista volnék.

Veresmarti nem is hallgatott rá, úgymond; Puha a senior pedig azzal szakítá félbe:

No már az hadd járjon, édes fiaim! hanem az Uristen legyen köztetek és vezéreljen minden jóra. Most hazamenünk, hanem hétfőn itt lesztek, lássátok.

Erre Súri is nagy fenszóval Veresmartihoz szólott: Im én is azt mondom, hogy Deus ita sit

mihi propititus, Isten úgy segéljen, hogy én is mindenben a kegyelmed javára igyekszem.

A mint ezt fenszóval oly formán kezdte, hogy Veresmarti már azt hitte, miszerint Súri talán egészen az ő részére állott; úgy fordítva egyet, a mint alább-szállott, mond, szavával egészen másba is csapott át.

Veresmarti felháborodva megjegyzi rá: Csak ugyan sophista vagy te!

Utóbb értesült még ismét az iskolamester Gáspár Florián meghitt embere által, hogy ezen alkalommal is most Komjáton valami merényletet forraltak ellene.

Súri különösen mondotta volna valakinek: Nám Istennek hála, már annyi deákunk vagyon, hogy csak azokkal is árthatunk neki, és házából kivonhatjuk.

Értesült erről Kanizsai János is, a későbbi német-ujvári prédikátor és superintendens, kiről fennebb volt szó, midőn Veresmartinak Somorjaival érintkezéséről történt említés. Veresmarti sem vette tréfára a dolgot, hanem ehhez képest, mond, éjjelre házát keményen zároltatta. A fenyegetés Veresmartira annál komolyabban hatott, mert már akkor, midőn Nyitráról a fogságból kijövén, híre terjedt, hogy pápistává lett, Súri maga mondotta neki, hogy ha igaz lenne, valahol csak találta volna deákival, — akkor t. i. Súri, úgylátszik, még iskolamester volt ismét egy ideig Komjáton, — a Nyitrába vettette volna. Mire akkor elgondolkodva, hallgatott. Most azonban, ugymond, hogy szállást egy kamrában az iskolában tartottam, mely a várostól félre is, gyümölcsös kertek mellett is vagyon; és a Nyitra is ott foly mindjárt: féltem bezzeg, hogy egy éjjel házamból ha kivonyván, a Nyitrába lobbantanak, s azt bilikum gyanánt meg nem ihatandom, meg is fog ártani.

XIII.

Veresmartinak a komjáti zsinat kiküldötteivel tárgyalása, vagy a delegátusokkal való traktája. — A delegátusok: Súri Mihály, Taksonyi Péter és Patkó Tamás. — A tárgyalás latin nyelve. — Annak módozatai és feltételei Veresmarti s a delegátusok részéről, s az e feletti viták. — Nem lévén képesek irásban a feltételek felett megállapodni, egymással szembe lépve, vitatkoznak. — A prédikátorok következéséről, felszenteléséről s esküttételéről. — A vitatkozás eredménytelenül végződik. — A delegátusok Érsekujvárba távoznak a superintendensnek jelentést tenni. — Veresmarti elleni merénylet s fenyegetés. — Nagyszombatba megy s levélben tudósitja a delegátusokkal való traktáról Dobronoki superintendenst.

Az 1609. november 17-ikén megtartott komjáti zsinat által kitűzött napon, a zsinatra következett legközelebbi hétfőn pontosan megjelentek a zsinat kiküldöttei Komjáton.

Ezen bizottsági tagok, vagy mint őket Veresmarti és saját irataik nevezik, a traktára kiküldött delegátusok, mint előbb hallottuk, Súri Mihály, Taksonyi Péter és Patkó Tamás prédikátorok voltak.

Súrit már az előbbiekből ismerjük.

Taksonyi Péter is, mint láttuk, élénkebb részt vett már az előbbi barsi és komjáti tárgyalásokban s

egyike volt a kitünőbb és legtanultabb akkori prédikátoroknak. A külföld hiresebb felekezeti tanodáiban járt. Előbb Wittenbergben tanult, honnét azonban a lutheri és kálvini tan követői közt kiütött versengések miatt távoznia kellett. Azon magyar tanuló ifjak közt volt ő is, kik nem akarták aláirni az ugynevezett formula concordiae-t, azon egyességi módozatot, mely sajátlag a meghasonlást teljesen megalapította a két felekezet közt, Luther hitelveit állítva fel Kálvin tanai ellenében; és nevezetesen az Urvacsorájáról szóló ubiquitási tan elfogadását követelte.

Az aláirást megtagadott magyar kálvin-felekezeti ifjak, mintegy huszonöten, emiatt a szász fejedelem parancsára az egyetemből 1592. deczember 2. kizárattak [1]).

Taksonyi ezek között volt, s ekkor többekkel Heidelbergbe a kálvin-felekezet főiskolájába ment. Ott Pareussal s a magyarok közt nevezetesen az iró Szenczi Molnár Alberttel is szorosabb baráti viszonyba lépett [2]).

Ezentúl Nagyszombatban találjuk Taksonyit, mintegy 1603 óta, s egész 1605 körül is még, mint iskolamestert. Hol a felekezet egyik legbuzgóbb hivének, Asztalosnak, Szenczi Molnár Alberttel való viszonyát közvetíti; s az utóbbinak irodalmi terveit Asztalosnál előmozdítva közbenjár.

Nagyszombatban ekkor nősülve, az öreg borbély-

---

[1]) Lampe Historia eccl. reform. in Hung. 330. — Sárospataki füzetek I. 163.

[2]) Lásd alább a XIV. fejezetben ezen viszonyra az adatokat.

nak vagy professornak leányát vette el [1]), és jókai prédikator lett. Asztalos Szenczi Molnárhoz írt levelében azonban megrója rosz házaséletét: Taksony Péter jókai prédikátor, ugymond, itt nálunk (Nagyszombatban) házasult bizonyos jámbor nemből való leányt vett el. De nem becsüli meg, nem él tisztességesen vele, a mint prédikátorhoz illendő volna [2]). Az erős alkatu, termetes nőtől, mint Szenczi Coriarius Lukács hasonlón Molnár Albertnek írva tudósít felőle, kivel viszályban élt, két gyermeke is volt már ekkor [3]). Máskép is Taksonyinak nemcsak házasélete volt botrányos, hanem ivásnak is adta magát, részegeskedett. Mint hasonlón Szenczi Lukács írja felőle Molnár Albertnek:

Dominus Taksonyi, szánakodva írom, semmi jó magaviselésében nincsen.

Szerdahelyt lakja,
Borát gyakorta hajtja,
Ki miatt magát elfelejti,
És nótában ejti [4]).

Mindannak daczára, feslett részeges élete mellett is szerdehelyi prédikátorságra, sőt a csallóközi

---

[1]) Nem olvashatom jól Szenczi Coriarius Lukács kiadatlan levele (1609. jan. 24.) ezen helyét. Uxore senis Oressoris vagy Tonsoris vagy Professoris filia. Lásd Szenczi Molnár levelezéseit a XIV. fejezetben.

[2]) Előbb id. h.

[3]) U. ott: cum duabus filiis et uxore firmiter constituta.

[4]) Előbb id. helyen 1610. jul. 7. kelt levelében.

seniorságra emelkedett vala [1]). Mi kétségtelenül arra mutat, hogy egyike volt a tudományosan legmiveltebb itteni ekkori prédikátoroknak és mint ilyen állíttatott Veresmarti ellenébe.

A harmadikról, Patkó Tamásról, kevés említeni-való van. Taksonyi nagyszombati iskolamesterségében utóda volt, mintegy 1606 óta egész 1608-ig; midőn őt is külső akademiákra szándékoztak küldeni. De, úgylátszik, a magasabb tanulmányra kevesebb kedve lévén s nősülni vágyódván, kiküldetése elmaradt. Mint Asztalos Szenczi Molnárnak felőle jellemzőn irja: Nem győzé várni, egy özvegy asszonyt vőn el házastársul, hátrahagyva előbbeni szándékát [2]). Ekkor 1608-ban prédikátor lett Deákiban, miután az ottani prédikátor Rátkai György a meghalt Hollósi Márton helyébe nagyszombati prédikátorrá választatott [3]).

Később Patkó is nagyszombati prédikátorrá lett, s mint ilyen az 1615-diki ujlaki zsinaton jelen volt. Vele egyébiránt még később Veresmarti megtérése nagyszombati eseményeinél találkozunk.

Megérkezve Komjáton, a megbízottak azonnal értesítették Veresmartit, felszólítván őt, adná elő írás-

---

[1]) U. az ugyanott irja 1610. okt. 15. és 1611. aug. 28: Hogy Taksonyi szerdahelyi prédikátor és senior in tractu Sallo-, vel Csalóköz.

[2]) U. ott: Asztalos irja Molnár Albertnek 1608. mart. 6. Az nálunk való Tamást (Patkó) felbocsátanánk, de nem találunk scholamestert . . . És 1609. febr. 10: Thomas Patkó scholamesternek esztendeje kitelvén, fel akartuk bocsátani tb. mint fent a szövegben.

[3]) Lásd Asztalos levelét Molnárhoz 1609. nov. 28:

ban röviden és pontonkint azon módozatot s feltételeket, melyeket részéről a vitatkozásban követni és kikötni kíván. Mire ők is feltételeiket vele közlendik.

Mind a két rész most a feltételek s kikötése.k hosszú sorával állott elő. Ezek pontozatai mindkét felől latin nyelven, az akkori jobb iskolai tudományos irálylyal, sőt több helyt meglepő csínnal s ügyességgel vannak fogalmazva. Látjuk ebből, hogy akkor a hitujítási felekezetek, s a helvét-vallásuak papjai is hivatalos érintkezéseikben, tudományos tárgyalásaikban épen úgy, mint a katholikus papok, a latin nyelvet használták. És csak a nagy közönséghez szólva, annak számára írva, éltek úgy ezek, mint amazok az anyanyelvvel s nevezetesen nagyobbára csak is magyarral. És látjuk ebből egyszersmind azt is, hogy a vallási vitatkozásban az akkori tudományos világ színvona lán állva, gyakorlottak s jól iskolázva voltak.

Mint azonban a vitás kérdések tárgyalásában rendesen történni szokott, ugy itt is a vita megtartásának előleges kérdései, annak módozatai, a praeliminarék felett való egyezkedés nagy hosszan tartott. És végre sem egyezhetvén meg felettök, a tárgyalás eredménytelenül múlt el.

Csak röviden vázolom azért az akkori számos hitvitákra nézve annyira jellemző s tanulságos lefolyását, a mint ez nagyobbára saját szavaikkal visszaadható volt.

Hollósit az Úr elhiván Georgius Rátkait hoztuk közénkbe és Thomas Patkót kellett helyébe kibocsátanunk az deáki prédikátorságra. f. i. h.

Veresmarti a már ismért előbbi feltételeivel áll elő.

I. Hogy mind a két fél hittanításának mennél hitelesebb s teljesebb iratait használja a vitában.

Az ellenfél válasza erre: Elfogadják, a mennyire az ő feltételeik ezt megengedhetik, s a mennyire a könyvek nagy szűkiben lehetséges lesz Veresmarti ezen feltételét teljesiteni. Veresmarti ezzel nincs megelégedve. Viszonválasza, hogy ily bölcs feleletet azon görögöktől tanulhatták, kik mondák: Gabonájuk elég sűrű, csakhogy ritkás. Feltételeidet helyben hagyjuk, de megbontjuk. Tökéletes irást hozunk elő, ha lehet. Ezt nem fogadja el. Szemökre veti, hogy ők nem képesek neki megfelelő választ adni tanáraik könyvéből. Azért teszik a kifogást, mert tanítóik nekik sem felelnek meg kételyeikre. Határozott feleletet kiván. Viszont az ellenfél azonban nem tágit ezen válaszától.

II. Katholikusok részéről Bellarmin egyedűl elégséges. Másrészről ellenben érvényesíthető bármelyik iró, legyen az Luther, vagy Kálvin felekezetéből való.

Az ellenfél elfogadja. Mit Veresmarti ismét gúnynyal viszonoz: Igen készek vagytok a vevésre, de fösvények az adásra. Mondjátok: valamit adhatunk, megadjuk. Sokat is adtatok, valahogy belé meg ne sérűdjetek.

III. Bellarminus tanítását, szövege leirásával küldi át. Viszont ők a czáfolatot saját tanítóik szavait idézve s leirva közlik vele. Elfogadtatott. Csak a katholikus elnevezésen tűznek mellékesen össze.

IV. Csak oly választ adhatnak, melyről meg

vannak győződve, hogy az ő ellenkező tételét megczáfolja. Az ellenfél megjegyzi, hogy ez már az előbbi pontban foglaltatik. Veresmarti tagadja. Vaj, ugymond, több van ebben!

V. A delagátusok tulajdon találmányokat és magoktul gondoltat (saját véleményeiket) semmit ne forgassanak rá. Válaszuk, hogy ezt csak ott kénytelenek tenni, hol a felhozott írókban fogyatkozás van. Veresmarti ezt nem fogadja el, mert épen ez van, ugymond, kérdésben, hogy az eddigi tanítás képes-e megfelelni, nem pedig az, mi e felől az ő saját véleményök?

VI. A delegátusok tartozzanak arra megesküdni, hogy ugyanazt tartják szivökben és hiszik, a mit állítanak. — Válasz: hogy ők lelkiismeretökre mondják és tartják azt, a mit vallanak; de nem tesznek esküt. Veresmarti ezt nem fogadja el, nem nyugodhatván meg lelkiismeretökben.

VII. Hasonló esküre kötelezi ő is magát.

VIII. Nem szabad a mondatot elforgatni.

IX. Szeretet s igazság uralkodjék a vitatkozásban.

X. Ha Bellarminust megczáfolják, beismeri, hogy ezzel ő is meg van czáfolva, és nemcsak tudománya, hanem hite is, a katholika vallás. — Mind a négy utóbbi pont készséggel elfogadtatott a delegátusok által is.

Az ezek által Veresmartinak viszont előterjesztett pontozatok ellenben mindjárt kenetteljes bevezetéssel kezdődtek:

A te lelki nyavalyádnak megorvoslása kedve-

ért, ugymond, a mi prédikátori gyülekezetünknek rendeléséből im ide jöttünk; és arra, hogy valahol mi elme, tudomány mibennünk vagyon, azt nagy igyekezettel sebednek meggyógyitására készek vagyunk költeni, az Uristent, és az ő szent angyalait fogjuk bizonyságul. Mert valamit a jó doktor cselekszik, a beteget megakarván gyógyitani (nem a beteg kivánsága szerént ugyan, hanem a mint az orvossághoz illendő), minden tehetségünk szerént im készek vagyunk megcselekedni, csak meg ne vesd [1])

E mellett őszintén elmondják, hogy már ebben oly engedékenységgel viseltetnek iránta, melynél tovább sem hitök, sem tisztjök menni nem engedi, és hogy a mit kiván, oly nehézségekkel, melyekkel ők nem képesek megbirkozni [2]).

Részökről következő pontozatokat terjesztettek elő.

I. Hogy czéljok egyedül Isten dicsősége, az anyaszentegyház üdve s az igazság felkeresése legyen.

---

[1]) A sajátlagi latin eredetit itt közlöm jegyzetben, alkalmas összehasonlitásul s például az értekezlet latin irályára, valamint Veresmarti forditási tehetségére nézve:

Spiritualis tui langvoris curandi causa, ex presbyterii nostri statuto convenimus, et quicquid ingenii et doctrinae in nobis est, studio indefesso vulneribus tuis sanandis dedicare paratos nos esse coram Deo et sanctis ejus angelis attestamur. Quicquid enim bonus medicus volens curare aegrotum facit (non secundum concupiscentias quidem aegrotantis, sed secundum quod aptum est medicinae) omnem movendo lapidem, en parati adsumus praestare, modo ne repellas i. h. 147.

[2]) Conditiones quas tu urges tanta laborant difficultate quantae nos ferendo non esse, libere profitemur. i. h. 149.

II. A tételek röviden és világosan adassanak elő s magyaráztassanak meg. Veresmarti ezt válaszában feleslegesnek állítja, mert ő nem saját, hanem Bellarmin tételeit annak szavaival kivánja és tartozik eléjök állitani.

III. Jó móddal, illendően nyugodtan vitatkozzanak.

IV. Egy kérdést megrostálva, másra menjenek át. Veresmartinak mindez ellen nincs más kifogása, csak az, hogy mindezt ők nem tartják meg.

V. Tárgyát mindkét fél irásban előadva, pecsétjével és sajátkezü aláirásával megerősiti, és hit alatt fogadja, hogy mindaddig titokban tartja a dolgot, mig a presbyterium, a gyülekezet, sőt ha a dolog kivánja, a felső magyarországi kálvin-felekezeti ekklézsiák gyülekezetei is azt megvizsgálják s a felett itélnek.

Veresmerti ezt ellenzi, megjegyezvén, hogy nem határoztatván meg azon határidő, a meddig a dolgot nyilvánitani nem lehet, ezzel csak elhallgattatni s örökre eltemetni akarnák az ügyet; ürügyet keresnek arra, hogy dolgában véget ne érjenek. Sürgeti részéről, hogy ezt csak két hétig legyen köteles titokban tartani. Addig itéltessék és rostáltassák meg ugymond, bárkivel is.

A delegátusok válasza, hogy ezen határidő rövid s nem elégséges a presbyterium nyilatkozata kijelentésére. Beleegyeznek azonban, ha az a közelgő karácsony utáni két hétre kiterjesztetik.

Veresmarti rá állott, mert ez mintegy másfél hónapot tett csupán.

VI. Tekintve netalán elégtelen tudományokat, ha nem volnának képesek mindenre helyesen megfelelni, ez az igazságnak ne legyen kárára.

Veresmarti ellenveti, hogy szerinte ezen pont értelme az volna: Ha elegendő feleletet nem adhatunk, tégedet nem kötelezünk, hogy miattunk dolgodat tovább ne futhassad, s tudakozódhassad a hol s a kiktől akarod, s vallásunkat is e miatt hamisnak, ugymond, ne tartsad. Holott épen e miatt volt a tárgyalás rendelve, hogy őt begyőzzék, s olyanok a kérdések, melyek régen tárgyaltatnak, s melyekre nekik határozott véleménynyel kell lenniök. Annálinkább, mert ők is azok közül valók, kiket ugymond, Heidelbergbe sok szép sár-aranynyal küldöttek, s erre a befelelésre a prédikátorok gyülekezete választott; és kik mitsem hisznek mást, ha nem hamagok megpróbáltak mindeneket. Mi pedig véghetetlen nagy bölcseséget feltételez. De nem is ezt kivánja, hogy saját vékony tudományuk szerint, hanem hogy doktoraik tanitásával feleljenek meg neki. Csavargásnak nevezi azért ezen kifogást. És miután látja, hogy ily tárgyalásból mi haszna sem lesz, kéri, nevezzenek neki tehát, ha ők nem képesek, olyan valakit, a kinek itéletén bátran megnyughatik.

A delegátusok válasza erre, hogy ők semmi ember kedveért végleges és határozott itéletet ebben magoknak nem tulajdonithatnak, sem ilyen halandót neki nem nevezhetnek, ha pedig ő ilyet képzel, készek kimutatni, hogy nagyon csalatkozik.

Ez ellen Veresmarti érvényesiti a katholikus felfogást, hogy a törvény szerinti, az igaz tanitónak

tanítását el kell fogadni és hinni. Szemökre hányja, miért utasították tehát a barsi zsinaton a superintendensek és seniorok elé igazlátásra, mért most ismét a prédikátorok gyülekezetére, a felső magyarországi hivekre: ha nem tudják vajjon az igaz vallást tanítják-e? Ha hiveik tanításukat s intéseiket biztosan nem követhetik, minek veszik fel a buza, bor és pénzfizetést a hivektől? Mért taszítják ki a világból a biztos keresztény hitet? Mért tanítanak helyette egy véleményt, kétségbeejtő bizonytalanságot? Kész ámítók és hitetők, mikor egyéb vallástól az embereket magok vallására elrántják és vonszák.

VII. Hogy az elferditéstől mind a két rész tartózkodjék, s a kimutatott igazságot előitélet nélkül fogadja el.

Veresmarti erre az előbbiek értelmében czáfolatot ir. Micsoda vakmerőséggel emlegethetik, ugymond, az igazságot, midőn csak az előbb elismerték, hogy ők abban nem bizonyosak, igazat tanítanak-e? Magoknak nem elég emberek, hogy taníthatják őt? Egér nem fér lyukába, és tököt köt a farkára. Vagy talán a kaszakő módjára magok bár tompák, engemet azért élesithetnek!? Viszont kivánja azért, hogy ők mondjanak le előbb vallásuk igazságának előitéletéről. Mit válaszukban a delegátusok határozottan megtagadnak és igérik, hogy mire vallásuk igazságának bebizonyítására jön a sor, helyt állanak.

Veresmarti erre szabadkozik, hogy félreértették, mert ő nem érté az előitélet alatt az ő vallásuk

védelmét, hanem annak megátalkodottsággal való oltalmazására eltökélésöket.

Erre ismét a vallástanítás csalhatatlanságáról vitatkoznak hosszasan, melyet Veresmarti elkerülhetlenül szükségesnek tart.

VIII. Esküvéssel fogadja meg az orvosságot kereső Veresmarti, hogy ezen vitatkozásból nem vesz okot vallása rágalmazására.

Veresmarti válasza, hogy így a vitatkozás felesleges. Mert ha begyőzik igazságáról, ugy sem rágalmazhatja; ellenkezőleg, ha más meggyőződésre jut, ugy az igazság ellen vétene ezzel. Vitatkoznak azután közben a vallás igazságáról, a kivánt eskü megtagadásáról.

IX. A szentirásnak kell alapul szolgálni, s ennek értelmében fog az igazság eldöntetni.

Veresmarti készséggel elfogadja a szentirás tanítását, és csak azt kivánja kimutatni, hogy ki magyarázza sajátlag jól a szentirást; mert erről van szó, hogy a sok közől, kinek a tanitása egyezik a szentirással.

A válasz: hogy miután az ő szeme be van hunyva, s maga be nem látja a szentirás tanítását, követnie kell azokat, kiket az Uristen kegyelme felvilágositott. Veresmarti utal röviden arra, mit előbb erről mondott, hogy épen azt keresi, mikép lehet ezeket felismerni; vagy is melyek az egyházi igaz tanitó jelei.

X. A vitatkozók állításukat a hányszor kivántatik, megerősitendik: ezt hiszszük, ezt tanítjuk szókkal.

Bizony, megjegyzi gunynyal Veresmarti, mégis

hisztek, tanítótok, vallatok valamit igaznak, mit én a ti mondástok nélkül nem tudok vala! Hanem hiszen épen annak akarok vala végére járni, ha okkal hiszitek-e, tanítjátok és valljátok-e, a miket vallotok? Vagy oktalanul, bolondul, dolgotok okának látása nélkül?

A sok felelet- s levélváltás után végre Veresmarti azzal válaszolt, hogy nem elégszik meg feleleteikkel.

A delegátusok viszont válaszolják, hogy ha ő ezen végső feltételeiket el nem fogadja, ők is semmibe veszik mindazt, a mit írt és mondott. S készek az egész világ előtt okát adni, miért nem voltak hajlandók, az általa kivánt esküttételre ráállani? mert ha ezt elfogadnák, az által megszegnék az esküt, melyet szentséges prédikátorságra való szentelésük alkalmával tettek.

Mind a két fél e szerint a tárgyalás feltételeit visszautasitván, s a delegátusok kinyilatkoztatván, hogy további irásbeli válaszait nem fogadják; miután Veresmarti, hogy már irás által nem lehetett őket, ugymond, megszólaltatnia, elment ismét személyesen közéjök, hogy beszédével szóra birja őket.

És valóban, mig a tárgyalás feltételeiben nem tudtak irásban megegyezni, amint egymással szemben állanak, azonnal megkezdik egészen formaszerüen a vitát.

Veresmarti felteszi első kérdését: Az igaz tanítók megismeréséről.

Ezek, ugymond, az Uristen titkainak sáfári, és valamint a kincshöz csak a kincstartó által jutunk,

nem különben az igaz hithöz is, és a szentirás értéséhöz is ez által. Immár a számos különböző s magok között szembe vivó vallások között, mikép itélitek, s miképen lehet megismerni, melyik azok között az igaz keresztény hit s melyik nem?

Taksonyi válaszol: Könnyű ebbe dolgom a községgel, mert annak én csak azt mondom, hogy a sok vallás között az az igaz hit, mely a szentirással egyez.

Veresmarti: Igaz, hogy az igaz vallásnak egyezni kell a szentirással, de az a kérdés, miből tudhassa a község, melyik vallás tanítása egyezzen a szentirással? Ezt kell azért megmutatni, hogy kételkedésre oka ne lehessen.

Erre hallgattak, ne hidd pedig, ugymond, hogy hallgattak vala, ha lett volna mit szólniok.

Majd Súri szólt: A községgel én ugy bánom, a mint legkönnyebben lelkiismeretét lecsendesíthetem. De azért a község közől ezer sem lát annyit, amennyit te. Azok pedig tégedet prókátornak nem vallottak, különben bánom azért én teveled.

Erre igérte, hogy neki erről könyvet kell irni, melyben az embereket három felé osztván: tudósokra, tudatlanokra és valamit tanultakra, ugy megmutassa, mindenik mily uton mehessen annak végére, melyik a vallások közt az igaz hit.

Lásd e dolgot! jegyzi meg erre Veresmarti. Nekem ezek traktálást, velem végvetést igérnek. Oly szándékkal is láttatnak összegyülni, hogy igéretjöket teljesítsék. Azonközben, ha rájok megyek, egy-kettőt alig szólhatok, hogy ettől el ne szökjenek, könyvirásra ne menjenek. A zsinatban abba maradának

hogy hozzá készülve feleletadással, velem végezzenek. De ismég könyvírással kezdenek kinálni. Most is, hogy hozzájok menék, két-három szóváltás után mindjárt azt kezdék mondani, hogy könyvet irnak. Másodszor is szóvételre menvén, nemsokára ismég könyvet kezdének irni. Vaj szakadjon nyakatok könyvirástokkal!

Súri beszédére azután feleli: Ugy bánol bizony te a községgel, amint könnyebben megámíthatod a szegényeket, melyet ennyihányszor hogy cselekedtél, az én füleimmel is hallottam. (Érti itt nyilván predikáczióit, melyeket többször birál s kifogásol). Ami pedig engem illet, ha többet is látok valamivel másoknál, de bizony a nem vagyok, ki a szentirás általértéséből tehessek itéletet a vallások felett. — Én és több hozzám hasonlók, kik tanítók vagyunk, nem tudjuk, hogy Kalvinus magyarázásához és az ő vele egyértelmen levőkhöz ragaszkodjunk-e inkább, vagy Lutheréhez s az ő társaiéhoz? Holott igen bizonyos, hogy ezek egymást pokolravaló eretnekeknek tartják.

Súri: A sz. Lélek az, ki a híveket megvilágosítja s az igazságnak teljes ismeretére juttatja; szivöket szép gyengén hajtja, hogy magokat a megismert igazsághoz adják, azt higyjék, benne megnyugodjanak, nagy gyönyörüségök legyen ës állhatatosan végig meg is maradjanak.

Veresmarti: Miképp tudjuk mi, hogy minket kálvinistákat vezet a szent Lélek, és nem a luthereket? Ezek között ki tészen igazat, ki itéli meg?

Súri: Abból tudjuk, hogy amit hiszünk a sz. Lélek vezérletéből, világosításából hiszszük.

Veresmarti: Csufos felelet, petitio principii ez, azzal bizonyitani, a mi a kérdésben vagyon, és a mit bizonyítaniok kellene.

A mire pedig nyelvem fordula, mond Veresmarti, arraSúri nagy fohászkodva, mondá:

Megitéli az Uristen az utolsó napon a közönséges itéletkor!

Veresmarti: Ez azt teszi, nincs abban bizonyos mód, hogy ember annak e világon végére mehessen, melyik az igaz hit!? De késő lesz tán akkor, midőn már nem hitnek, hanem a tévelygésért büntetésnek lészen helye.

Súri fővel, vállal vonitva, mondá: Bizony elég késő!

Veresmarti: Azért hát más valláson levőket nem kellene kárhoztatni, sem egyiknek a másikát téregetni, beszéddel csalogatni, hanem mindenkinek békével maradni s az utolsó itéletet ugy várni.

Súri: Kárhoztatom is azt.

Veresmarti: De hallod, ha kárhoztatod, az okosság ellen vétesz, nincs okod mért, vallásod is az ellenkezőt mutatja.

Súri itt, ugymond Veresmarti, elméje megzabolázására intette őt: Soha neked semmi hit sem fog bizonyosnak látszani, ha igy elmédet szabadon hagyod nyargalódzni. És ha szinte pápistákhoz állanál is, meg nem nyughatnál, mert azok vallásában is eleget találnál, mi neked nem tetszenék.

Veresmarti megjegyzi: Vétkes az én dolgom itt, de miben lehet? Hogy a hit dolgában vizsgálódom!? Nem mondjátok, hogy erre Istentől vagyon paran-

csolatunk. Ezt nem eszeveszettül cselekszem, hanem mint magatok is elismeritek a fundamentomon kezdem. Nyugtalanságnak szelétől sem ragadoztatom, hanem előtökbe adott nagy okból indittatom. Engedelmességre magamat ajánlom, csak ezt érdemlő méltóságot engedjenek látnom. Igy lévén ez, az alattomban korpázást honnan érdemlettem, nem látom? De rókabőrrel élnek, hogy ím szándékok végbevitelére oroszlánbőrrel el nem érkeznek. Nálamnál együgyüebbeket csak efélékkel is ők hamar leültetnek.

Súri: Bizony a kiben állhatatosság nincsen, úgy kell annak tántorogni.

Veresmarti: Nem állhatatosság az, hanem megátalkodás, ha valaki meggyőződik, hogy vallása hamis, és nem keresi az igazat.

Súri: Igazak ezek, de azért nem kell mindjárt embernek tántorogni, hanem erősnek kell a hitben lenni, mely nem akad meg, ha szinte mi megakadunk is; igazsága nem függ a mi tudományunktól.

Veresmarti: Sőt inkább a mi vallásunk attól függ. Nem is tudom, hogy tudományunkon s értelmünkön kivül egyébtől kitől-mitől függene? Érti itt, mint mondja, a kálvin-felekezeti tant, s magyarázgatva tovább ismét azt, hogy a tanítói kar nem bír isteni tekintélylyel.

Megjegyzi tovább: Noha pedig, úgymond, delegátus uraim feleletei itt olyak, mint akárki is láthatja, melyeknek kimondására csoda, hogy szájokat csak fel is táthatják; mindazonáltal náloknélkül is látom s tudom én is, hogy ezeknél jobbakat doktorainknál sem találunk. Mire hosszasan idézi s tár-

gyalja Gualterius Rudolfnak az írás azon szavait: Óvjátok magatokat a hamis prófétáktól (Máté VII. 15.), feletti fejtegetését. Hasonlón tárgyalja Súri egyik prédikáczióját az eretnekekről, ezek czáfolásával igyekezvén rájok bizonyítani. — És végre mindezek ellenében Bellarmin tanítását érvényesítve adja elő.

Ezzel most egyelőre véget ért vitatkozásunk.

Veresmarti azonban nem sokáig állotta meg. Okainak, úgymond, egyengetése miatt ismét csak szembe ment velök.

Kemény írástokat látván, kezdé, gondoltam, hogy talán szemben veletek, arról jobban végezhetek. Azért ismét hozzátok jövök, ha szómat meghallgatjátok.

Mire megigérték, hogy figyelemmel lesznek iránta, szólott: Tudjátok, hogy én a gyülekezettől eleitől fogva orvoslásért esedezem. De hogy magamat egészen rá nem bíztam s hogy a mit mondott, szent és üdvösséges gyanánt nem vettem, azért feddett. Most hát már arra is kész vagyok, csak mutassátok meg annak okát, mért kell nektek hitelt adnom? Tudjátok, hogy a doktorok pecsétes levéllel igazolják magokat. Mutassátok meg tehát ti is, hogy igazi tanítók és pásztorok vagytok.

Igaz, mond ügyesen Súri, hogy levelet adnak nekik s ennek eleinte hasznát is veszik, míg ismeretlenek; de minekutána tudós voltukat gyógyításaikkal bebizonyították, kevés becse van már a levélnek.

Hasonlón mi is, miután az egész világnak megmutattuk, hogy az evangeliumból származik tudományunk, melyet prédikálunk, más levéllel ezentúl nem igen kell gondolnunk. Azt hiszem pedig, hogy az én felszentelésem felől nem kételkedel.

Veresmarti megjegyzi: De hogy épen ez az, a miben kételkedik, s hogy tudják csak azt is bizonyítani, ha Kálvin- és Lutherig mennek-e fel? Holott ő az apostoli következés kimutatását kívánja. Ha ezt nem bizonyíthatják be, úgy áll a pápisták mondása, hogy köztünk igaz keresztény hit, a biblia igaz értelme s apostoli vallás nem lehet; nem lévén az elszakadás miatt a tanítókban apostoli következés, törvény szerint való tanító sem lehet.

Súri és Taksonyi erre mondák: A tudomány bizonyosabb az egymásután való apostoli személyes következésnél s a törvényes felszentelésnél. Mire Súri folytatja: Alkudjunk meg e felett, és szabad legyen más kérdéseket előbb felhozni.

De Veresmarti épen e felett nem alkudhatik meg, mert ez azon alap, melyen egyedül lehet a tanítás kétségtelen igazságát elfogadni, ha az az egyház törvényszerű tanítása tekintélyével bír, mely a megszakadás nélkül való apostoli következés által igazolható. A mint ez nincs igazolva, ugy a tanítás is csak emberi vélekedés, melynek épen ugy állitható s állíttatik is ellenkezője, a nélkül, hogy egynek vagy másnak igazsága bebizonyitható volna.

De szavára csak hallgattak, s ő is riasztásaiktól, ugymond, és embertelenségeiktől tartván, kedvök ellen nem akarta erőltetni a dolgot. Hanem azután

a superintendenshez alább irt levelében annál részletesebben adja elő e tanítás kimutatását, s a delegátusok állitásai czáfolatát.

Mire más kérdésekre átmennének, Veresmarti nyiltan kifejezi bizalmatlanságát, hogy ezeket is csak tétovázással, versengéssel s patvarkodással szokták elmulatni, s azért nem szeret bele ereszkedni.

Súri is ezen ellenvetését fejtegetve, ugymond, amint ezt szemlesütve, lassu szóval s pirulva tette, ugy elismerni látszott, hogy csalárdság van benne.

Veresmarti azért a csalókáról szóló mesét mondja el, ennek tanuságával hasonlítva egybe ellenfeleit. Ebben ismét megvitatja a szentirás igaz értelmezését s a sz. atyák tanítását.

Innét megint rájönnek a feltételekre, hogy mért nem akartak megesküdni azokra, mintha ezen eskü ellenkezett volna prédikátori esküjökkel.

Holott, ugymond Veresmarti — érdekesen tudósitván a prédikátorok akkori esküttételéről, — valamely vallásra nevezet szerint, Patkón kivül nem is esküdtek. Mert ezelőtt a bibliát illettetvén velök, abba való igazságnak prédikálására esküdtek vala. Hanem Súri kezde nem régen abban törekedni, hogy nevezet szerint a helvécziai vallásra esküdtessék őket. Mert, ugymond, ha csak a szokott formán esküsznek, azok, kik a lutherekhez hajolnak (mi némelyeknél kevésben áll, mond Veresmarti), azzal mentik, hogy ők a bibliában levő igazsághoz állottak. Elsőbben Súri inditványa nem fogadtatott el. Azon évben 1609-ben azonban, minden további szótevés nélkül a

helvécziai vallásra kezdették a prédikátorokat esküdtetni. S ezek közt legelőször Patkót.

Minthogy pedig azelőtt nagy okot vettek ebből is, ugymond, a pápisták gyalázására, hogy ők az ő bálványzó hitökre esküdtetik az uj papokat, mi pedig csak az irásban levő igazságra, itt is igen eszembe vettem, hogy mi a mit egy nap másokban vétkesitünk, azt más nap magunkban javaljuk. A hitszegést is, ha ugy utálják, azzal csak Luthert és Kálvint sentencziázzák, mert ezek kétségkivül a pápista hithez magokat esküvel csatolták, melynek megrontásaért apaságukat is ma és nem hónap farba rugják.

Felel Súrinak tovább, azon ellenvetésére, mintha tőlük ezen esküt mint valami felebbvalójok kivánná.

Taksonyi is megtámadja: Nám Wittenbergából és Heidelbergából is a doktorokat mind disputáczióra hivod?!

Veresmarti t. i. azt mondá fennebb tételeiben s feltételeiben, hogy ő kész egyedül védeni ügyét, mig ők lehetnek annyian a hányan akarnak; s ha lehetne, akár Luthert és Kálvint is támasztanák fel, Wittenbergből s Heidelbergből is vegyék a doktorokat mind közikbe.

De ha nem is teszik, abból mi kárt sem vallanak, mert ezek irásaikban ugy is mind köztök vannak. Nincs azért ok, hogy az eskü alatt való tárgyalástól annyira mentegetődzenek; és ha rá nem lépnek, másra néznek ekkor [1]).

---

[1]) A kivánt eskünek, mely felett vitatkoznak, szövege a Veresmarti által előadott feltételekben a következő: Nekem

Szemére hányja itt azután Súrinak, hogy ezzel csak menekedni akar, s a mentegetés akármi alacsony és ritka bokraiban is bujdokálni; hasonlón mint mikor saját vallomása szerint Pázmány Péter jesuitának, ugymond, ostromlását is meg nem állhatta, s egynehányszor vele szembenlétel után, előtte még házátul is félreállott.

S ezzel ismét mitsem végezve váltak el egymástól.

Este felé azonban a delegátusok jöttek Veresmarti szállására. Hosszabb szóváltás után, kezdé végre Súri: Ha akar-e tehát az általok előadott módozatok szerint tárgyalásba ereszkedni?

Veresmarti ezt egyszerüen megtagadta.

Súri erre fenyegetően mondá: No hát e felől ezután senkinek ne is merj szólani! Superintendens uramat pedig ne bántsd se szóval, se irással!

Csodálkoztam rajta, irja Veresmarti, hogy csak szemembe is nem szégyenel nézni. De már egyébben nem lévén módom, csak vállal vonítottam, gondolván, hogy rövid nap arczul rájuk térítem dolgukat.

Hogy a delegátusokkal meg nem alkudhatott, beszéli, más nap reggel a városba menve, látja, a mint előtte ballagnak mintegy hajtásnyira mind a hárman, hogy a superintendensnek Ujvárba a dolog felől hirt vigyenek. Közben találkoznak Héczei Lukács nevü

Uristen irgalmas, kegyelmes soha ne legyen, ha e veled való traktába álnokoskodom, csalárdkodom; és azokban, melyeket elömbe adsz, ha nyelvemmel mást mondandok a kivül, amit elsőben magamban jól megrostálások után, szivemben igaznak, elegendőnek s az ellenkező fél tanítását megrontónak értendek. Megtér. hist. 246.

nemes emberrel, a Forgáchok udvari szolgájával, ki előtt Veresmartit erősen vádolták. Mire ez betérve egy polgár udvarára, a mint bevárja, hogy Veresmarti arra átmenjen, ugy kezdett rá haragosan duzzogni, ugymond Veresmarti. Erre hozzá fordulva szólott:

Hogy hogy, Héczei uram, hogy mondod azt?!

Azt mondom ez s ez a fia (s itt elkerítve káromkodott) hogy a hova elindultál, tova, pokolba, Rómába elmenj, itt ne sétálj, mert Isten ugy segéljen, kezem miatt (hóna alatt kard volt) meg kell halnod!

Ezt a háznak is, mond, mind gazdája, mind gazdasszonya hallotta. Fel is szedte magát Veresmarti még az éjjel és sietett Nagyszombatba. És mig a delegátusok, mintha igen jól jártak volna el, irja, a superintendenshez bemenének vala Ujvárba hirt mondani, — addig ő lakhelyéről Nagyszombatból egynehány nap mulva az egész tárgyalást leírva, levélben küldé meg neki.

Érdekes e levél tartalma is Veresmarti jellemzésére.

A levelét mindjárt fenkölten Cicerónak Murena mellett tartott beszéde mondatával kezdi.

A természet ugy hozza magával, hogy mások nyavalyáján azok szánakodhatnak leginkább, kik vagy hasonlót szenvedtek, vagy félő, hogy ily állapotba jutnak. S innét van, mint Aristoteles mondja, hogy az indulat, az érzés, kiváltképen a vénekben, asszonyemberekben, a szegényekben- és betegekben uralkodik. Azért könyörül Dido királyné-asszony Virgilnél Aeneisen. Non ignara mali miseris succurrere disco Tudom, mit tesz a nyomoruság, és könyörülni a nyo-

morultakon. S igy mondja sz. Pál a zsidókhoz irt levelében (IV. 15.), s igy magyarázza azt Aranyszáju sz. János, hogy Krisztus is megszenvedvén, könyörül rajtunk szenvedéseiben, kitől azért igy kérhetünk segitséget: Non ignare mali, miseris succurrito Christe! Uram Krisztus, tudod, mi a nyomoruság, könyörülj azért rajtunk nyomorultakon!

Ezen hatásos és tudákos bevezetés alkalmazása után, hogy ő iránta is csak azok lehetnek keményebbek, kik vakmerőn elvetve magokat, mitsem gondolnak üdvösségökre.... kegyesebbek lesznek hozzá azok, kik nemcsak a kételkedésnek habjaitól hányatnak, de vagy csak elgondolják is, hogy nem csoda, ha az ember a különböző vallások közt kisértetbe ütközik.

Innét, mond, orvoslásomért zsinatokat, traktákat kivánó leveleim is, melyekkel e rövid idő alatt kegyelmedet gyakorta értettem, nehézségére kegyelmednek, superintendens Uram, nem lehetnek. Sőt ennekutána is valamig jó vég nem leszen, dolgomban alkalmatlanoknak ne látszassanak.

Tudom, hogy a trakta felől e napokban, köztünk mint lett légyen, delegátus uraimat kegyelmed meghallgatta, de hiszem, hogy arra nekem is kegyelmed egyik fülét megtartotta.

Távol vagyunk mi igen attól, hogy Isten szerint köztünk valami jót végeztünk volna. Mint a sok csavargások mutatják, nem is azon voltak, arra mint juthassanak, hanem inkább mint ne juthassanak. Ennek oka az, mert a feltételekkel össze nem férhettünk. Az ő méltatlan feltételeiket én nem vehettem. Az én méltó okaimnak ők nem engedtek. E nélkül

pedig mi kevés dolog lett köztünk szóval s írással, ebből általláthatni. Micsoda, mint és hogy legyen pedig köztünk, hogy kegyelmed elébe jómódjával adhassam, azt a megmagyarázásra és fejtegetésre elébb előadott kérdésekre rendeltem.

Itt adja azután rendben kezdve mindjárt ismé az első kérdéssel: Az igaz tanítók megismeréséről, az egész fennebb leirt tárgyalást, csakhogy bővebben, a mint maga bevallja, nagy kitérésekkel részletesen vitatva állításait.

A hosszú levelet, és sajátlag nagyobbrészt a tárgyalás leírását s az ehhez toldott értekezést azzal végzi, hogy e dologban valamit eddig vele szólottak, rendeltek, mind csak, úgymond, álnokságnak, csalárdságnak, szembekötésre s ámításra valónak látszik Ha ily igen tetszünk magunknak ügyünk igazságában, mi az oka, hogy körüle eféle mesterségekkel forgódunk. A kérdésekre mért, hogy egyenesen, magyarán, világosan és értelmesen nem felelünk? Igazság szűkölködhetik-e eféle támogatás nélkül? Avagy igazság lehet-e, a mi ilyen oltalmazgatás nélkül szűkölködik!?

Nosza Superintendens Uram, serkenjünk fel egyszer valaha! Nem jó mindéltig lábunknyújtva hortyognunk. Üdvösségünkbe jár dolgunk. Nosza kegyelmed lásson a dologhoz, mert tőled vesznek leginkább számot az elkárhozó lelkekről. Jobb későn eszünkbe venni magunkat, hogysem soha nem. Ennyi sok lélek veszedelmének oka ne legyünk!

Nem azt kivánom pedig, hogy nékem, mint eddig is, csak versengésre valókat irjatok. Aféle dis-

putáczióra serénységteket tudom. És én felőlem ám üzzetek is, csák kivülem hozzája mást keressetek; találtok társat. Nékem az egy igazságnak általúton való feltalálására vagyon gondom; az akar a légyen, a mit eddig annak tartottam s akar más. Könyvirástokat sem kivánom. Akivül, a mit kivánok, egyébre mindenre látom kész voltotokat. De nincs szűkünk eféle könyvekben; csalárdság is fekszik az alatt is. Mert igazságtokat ezekbe ha látnátok, annak előadását könyvirásra miért halasztanátok? Azért nem a nekem elégtételre, hanem a dolognak szóba keverésével annak irása, csak másoknak nálamnál is együgyüebbeknek szemök bekötésére, vagy szemöket már bekötötteknek, ámitásba tartásokra való lenne. — Hozzatok azért feleleteket elő nékem: nem egyebekre pedig, hanem a melyekbe nékem akadékom vagyon s gyógyitást kivánok. Az orvos is, a fejét sikatónak, ha oldalát orvoslaná, eszeveszett volna: csufolnátok magatok is, ha mely borbély a sebes karúnak czombját kötözné, vagy flastromokkal gyengédeden a sarkával bánnék. Legelőször is pedig adjátok tudtomra, orvoslásomba melyik úton akartok elindulni. Ha magatokhoz az egyátalába való engedelem kötelezésre, azt akarjátok-e megmutatni, hogy nem bokorból ugrottak vagytok, melylyel orczáznak bennünket, és a mit méltán mondhatni, minden eretnek kalaúzok és azok után következők felől: ha nem törvény és rendszerént szenteltettek s küldöttek vagytok az egyházi doktorságra, tanitóságra? Vagy magatokba azoknak megrostálása után a kérdésökre s erősségökre hit alatt akarjátok doktorink feleletit előhordani. — Mert

(mint régen megmondottam a ti uj gondolatitok esővíz tócsájából nem akarok sziricsölni, hanem a mely forrásból ti isztok, szomjuságomat én is azonból akarom megoltani.

Ezek előtt pedig, melyeket igazsággal kívánok tőletek, semmi szinnel magatokat el nem vonhatjátok, vallásunknak nagy gyalázatja nélkül. És abba, ha valami vétket helyheztetnétek, én még mind eddig is, mint szinte, mikor Barson megesküttetek, pápistákkal csak egy szót sem váltottam, melyre Isten bizonyságom. De tőlök ezentúl a dolgot nem titkolom. Mely mindazáltal nem szolgál arra, hogy magatokat tőlem megvonhassátok: holott még a pápistaságba születtetettnek, sőt akárkinek egyébnek is, kétségben levőnek, és elméjét fárasztónak, a hit dolgába kikhez csatolja magát, tartoznátok a kérdett czikkelekbe dolgotoknak tiszta lelkiismerettel okát adni. Meg sem szünöm pedig bizony addig, míg vagy igazságunkat az előadott dolgok magyarázásába, meg nem mutatjátok; vagy pedig, ha sem esedezésemre irgalmasságra nem hajoltok, sem untatásomra, ama hamis biró példája szerént, magatokról válaszadással, el nem vettök; sem vallásunk gyalázatjátul való feltételbe igazat nem tesztek, cselekedetökkel megmutassátok, hogy igazságtokat nem tudhattátok.

És igy akarám kegyelmeteknek, superattendens uram, tudtára adni Súri fenyegetése ellen is mind azt, miért nem akartam delegátus uraimmal traktára lépni; s mind azt még ezután is kegyelmetektől mit kivánják. Datum Tirnaviae, (Nagyszombatban) die 30. Decembris. Anno Domini 1609.

XIV.

Veresmarti Nagyszombatban. — Megirván a komjáti zsinaton történteket, kath. hittudósokkal: Pázmány Péterrel és Losy Imrével közli vallási kételyeit. — Értesiti e felől a superintendenst s válaszát sürgeti előbbi előterjesztésére. — Ez ujabb zsinatot helyez erre kilátásba. — Veresmartinak nem szándéka többé a zsinaton megjelenni. — Ügyét felekezete nagyszombati községe elé terjeszti. — A nagyszombati kálvinközség keletkezése, terjesztői s főemberei: Szenczi Molnár Albert, Asztalos András. — Levelezéseik s magyar irodalmi vállalataik; az ottani egyházi s iskolai állapotok. — A város s a kálvin-felekezetűek közt kitört viszályok. — Illyésházy, Forgách és Thurzó közbelépése. — Az ügy az országgyülés előtt. — Thurzó a luther-felekezetnek igyekszik a várost megnyerni. — Diplomatiai jegyzékváltások ez ügy felett a római uria s a bécsi udvar közt. — Asztalos Veresmartinak a község elé terjesztett ügyében értesiti Szenczi Molnár Albertet. Kér tőle theologiai iratokat, melyekkel nehézségeire megfelelhessen. — Hitfelekezeti barátjai óvják Veresmartit elleneitől. — Ő ellenben ügyét a nagyszombati község által a komjáti zsinat elé terjesztetni kéri. A zsinat felveszi ujra s határozatáról Veresmartit tudósitja.

Mire Veresmarti az 1609-dik év utolsó napján Nagyszombatban írt s itt előbb közlött levelét bevégezte volt, — a másnap bekövetkező 1610-dik évvel életének egy uj elhatározó szakába vala lépendő.

Előbb azonban, talán hogy lelkiismeretét teljesen megnyugtassa, mindjárt azután nehány nappal, hogy a delegátusokkal való tárgyalását leírta és a superintendensnek megküldötte, hozzáfogott még az előbbi komjáti zsinatnak is leírásához; amint ennek eseményei s tárgyalásai már fennebb ezen levele szerint előadva voltak.

A levél írása közben azonban már felkeresett Nagyszombatban két, ugylátszik, kitünőbb hittudós katholikus papot, kiknek itt neveiket elhallgatja; közülök azonban az egyik valószinüleg Pázmány Péter, a másik Losy Imre akkor ottan kanonok (és később hasonlón, mint Pázmány, esztergomi érsek) — lehetett, kikkel, mint alább halljuk, azután gyakrabban találkozott.

Ezekkel közölte már nehézségeit, kik válaszaikkal segítségére voltak. Teljesítette e szerint a superintendenshez írt előbbi levele azon fenyegetődzését, hogy ámbár eddig a pápistákkal egy szót sem váltott erről, de tőlök a dolgot többet nem titkolja.

Nem is hallgatta el azon ujabb körülményt, midőn megírva levelében a komjáti zsinat lefolyását azzal végzi, hogy amint az előbbi levélben írta vala, a pápistáktól magát többé nem vonja, hanem két pappal már is szólott, kik eleget csodálják, ugymond, hogy felekezetebeli ellenfelei magokat annyira vonogatják feltételei elfogadásától. De ha ezeket el sem fogadták, csak arra kéri őket, hogy bizonyítsák be legalább Súri azon állítását, mikor és hol sententiázták meg s eretneknek nyilatkoztatták a katholikusok a bibliát!? — Ha csak ez talán nem a biblia

valamely megrontott eretnek fordítása volt. Mert ha csak ez az egy is igaz, elég neki a pápistáktól való elidegenedésére.

Ugylátszik, ezen ellenvetés, melyet Súri egykor felhozott, leginkább nyugtalanította még Veresmartit. Sietett ezt azért a fennebb említett katholikus hittudósok elé terjeszteni. Mire azok nyilván azzal felelhettek, hogy ha az megtörtént valahol, ugy kétségkivül csak a biblia valamely meghamisított szövegű példányára vonatkozhatott.

Sürgeti végre Veresmarti levelében, hogy az előterjesztett módozatok szerint feleljenek meg neki, ha igazságuk van, föltett kérdéseire. Ezzel pedig, úgymond, nem kell késni, mert egyébképen az én utolsó írásom is ez fog lenni. Kelt Nagyszombatban, február 23. 1610.

A jó öreg Dobronoki superintendens ezen levélre is azonnal felelt, tudatván Veresmartival, hogy ő hajlandó ismét kívánságára gyűlést hirdetni márczius 23-kára; azért ha akarja, hogy dolgához, úgymond, újabban lássanak, menjen oda.

Veresmarti azonban a superintendens ezen levelét nem csak szokott gyanújával, de kedvetlenűl is fogadta. Talán elfeledte már, jegyzi meg, előbbi fenyegetését a superattendens, hogy többször nem ír, ha hozzájok nem térek; vagy belátta, hogy ijesztgetésével nem sokat gondolok?

Hasonlón válaszolt. Megírta, hogy zsinatjokba többé sem együvé, mond, sem másuvá nem megy, hogy vagy szembeszóljunk, vagy írással is disputáljunk ugy mint az előtt, mert ez sok fogyatkozással és

hirtelenkedéssel jár. Hanem induljanak el az előjökbe adott utak közül, a melyen akarnak, s írjanak, amit akarnak. Mit ha kezéhez vett s valami akadéka lesz benne, azt megint ő is megírja nekik. Ha pedig eleget tettek neki, azt tudtokra adja és kimegy közéjök.

Azonban elgondolta egyrészt, hogy hátha még annak örvendenének is, ha nem megy közéjök, s ez által legkönnyebben megmenekedhetnek tőle. Még megörülnek, úgymond, neki. Másrészt, úgylátszik, a nagyszombati kálvin-felekezeti hivek előtt is, kik közt most lakott, igazolni kivánván ügyét, ezekkel is értekezletbe ereszkedett. Ezen esemény, — Veresmarti vallási vitái Nagyszombatban, egy új érdekes képet állítanak elénk, melyet érdemes itt részletesebben vázolnom.

Nagyszombatban a hitújítás már a mult század vége felé erősen fellépett volt.

A török hadak elől nemcsak az esztergomi érsekség és káptalan menekedett a kedvező fekvésű város erős bástyái mögé iskoláival, könyveivel s egyházi műkincseivel. A folytonos török dúlásoknak s uralkodásnak kitett magyar alföldi hódoltsági városok gazdagabb és tehetősebb magyar polgárai és lakosai is ide vonultak, az élénk polgári érzületéről ismeretes, virágzó ipart s mezőgazdaságot űző városban megtelepedve az ott lakó s régóta külön nemzetiséget képező magyar polgárok közt.

Ezekkel, úgylátszik, a kálvin-felekezeti hivek is mind erősebben befészkelték magokat.

Láttuk, hogy már az 1570 év körül az érseki székhely daczára, a katholikusok templomai az új felekezetek által lefoglaltattak. Hallottuk, mily keservesen feljajdulva panaszolja vallási izgatásaikat s erőszakoskodásaikat az érseki helyettes, Telegdy Miklós.

A század végével beállott vallási visszahatás alatt egy és más templom visszafoglaltatott ugyan. A hitujításnak már Kutasy rövid érseksége alatt is gátot vetett. Halála után pedig a Nagyszombathoz közel Nyitrán székelő Forgách Ferencz püspök, kanczellár és később királyi helytartó erős kezét itt is még inkább érezték.

A hitujítás hivei a városban, különösen a magyar ajkuak, épen ekkor, a XVI-dik század végén és a XVII-dik század első éveiben kezdenek, valószinűleg, külön kálvin-felekezetté kiválni, s magukat egyházközséggé szervezni.

Alkalmat erre, egy figyelemreméltó esemény szolgáltatott, melyet összefüggésében az itt előadott eseményekkel és érdekességénél fogva is részletesebben kell elmondanom.

Azon ismeretes fényes kép mellett ugyanis, melyet ezen korból Nagyszombat mutat, Forgách Ferencz bibornok udvara hires theologusaival, Pázmánynyal, Forróval, a Káldiakkal stb., és a Pázmány által alkotott magyar hitvitázó irodalmi iskolával, a keletkező jesuita főtanodával s egyetemmel, — majdnem egészen ismeretlen maradt eddig a nagyszombati kálvin-hitfelekezeti községnek épen ekkor

oly élénk lendületet vett vallási s magyar irodalmi életének képe.

Veresmarti Mihály és Szenczi Molnár Albert kiadatlan iratai és levelei nemcsak új, hanem teljes fényben mutatják elő e képet.

Sajátságosan feltünhetik, hogy valamint nemzeti irodalmunk egyik legnagyobb alakja és tehetsége, a korszakot alkotó lángeszű Pázmány Péter, a magyar próza s ékesszólás megalkatója, volt az, ki nemcsak általában az országban, de különösen Nagyszombatban, hol rendes székhelye volt, új lendületet adott a katholika vallásnak s visszaállítá azt egyaránt apostoli működése, mint irodalmi munkássága, szónoklatai és nagyszombati egyeteme által: ugy irodalmunk egy másik korszakias, kiváló férfia, Szenczi Molnár Albert lőn irodalmi munkássága által nemcsak az országban hit-felekezete egyik legerősebb istápja, hanem épen Nagyszombatban is Kálvin felekezetének egyik első terjesztője s éltetője. Mit eddig az irodalom alig, az egyháztörténelem pedig épen nem vett észre [1]).

Szenczi Molnár Albert akkor felekezetének kétségtelenül irodalmilag legképzettebb s legmíveltebb egyénisége, sokoldalusága és vállalkozó mozgé-

[1]) Lásd Toldy: Adalékok a régibb magy. irodalom történetéhez 102. Hol Szenczi Molnár Albert életét levelezései után ismerteti. — Itt tárgyamra a bővebb részleteket Szenczi Molnár ezen eddig kiadatlan levelezései felhasználásával közlöm. A levelek eredeti kéziratai a magy. tud. akadémia kézirattárában Szenczi Molnár Albert levelezési albuma czim alatt léteznek.

konysága által kiváló férfia volt, ki szerényebb tehetsége és befolyása mellett is, bibliai és zsoltári fordításai- és kiadásaival, szótárával és nyelvészeti munkálkodásával korszakias hatást gyakorolt, s nem egykönnyen mulandó műveket alkotott egyházának és hazájának.

Egy napon e vándor, mozgékony tudós, amint inséges nyugtalan tanulói pályája bolyongásai közt, a hitujitás főhelyeit, a német egyetemeket s a kálvin-felekezet székhelyeit, Bázelt és Genfet egyaránt, mint a katholikus világ örök városát, Rómát s Olaszországot bejárta, 1600 nyarán hazájába először viszszajött, — Szenczről szülőföldjéről belátogatott az innét egykét mérföldre fekvő Nagyszombatba, mint a vidék fővárosába.

A vándor reformator és literator itt fölkereste a hitujitás magyarajku hiveit. Buzditotta és lelkesité őket, segélyt keresett nálok és talált további külföldi tudományos pályájára s irodalmi tervei kivitelére, melyek által hitfelekezete ezen kis nagyszombati gyülekezetének képét oly fényesen megvilágitá.

E képnek egyik főalakja Asztalos András, egy egyszerü nagyszombati polgár volt. Felekezetének s a magyar irodalomnak épen oly buzgó híve, mint a legnagyobb áldozatokra mindig kész istápolója; minőt ezen korból csak oly keveset ismerünk, mint irodalmi maecenast; midőn irodalmi maecenásaink nagyobbára még mindig csak a hitujítást pártfogoló főurak, vagy a régi hitet védő főpapok és főurak, az oligarchák s aristokraták, és nem a szerényebb városi polgárok közt találhatók hazánkban.

Nem tudjuk ugyan, vajjon Asztalos a város lakosságának már eredetileg egyik nemzetiséget képező magyarság törzspolgári családai közzé tartozott-e? vagy hogy ő is talán az alföldi magyar városok azon tehetősebb polgárai egyike volt, kik még az előbbi században költözve ki a hadak dulásai elől, és Nagyszombatba menekedvén, ott letelepedve polgári jogot nyertek.

Mint tanult, művelt és vagyonos embert, kinek a városban több háza s azonkivül majorsága és nagyobb földbirtoka volt, találjuk már Asztalost ekkor a dolgok élén állani, — midőn a század elején gazdagsága és erélye, műveltsége és eszélye által nemcsak hitfelekezetének főembere, de a városnak csakhamar egyik legbefolyásosabb férfia, hivatalt viselt polgára és tanácsnoka volt. Lett légyen bár sokkal gyengébb, mintsemhogy a hatalmas, szilárdjellemü és vasakaratu Forgách bibornokkal s egy Pázmány Péter lánglelkével megbirkozva, a város katholikus hitü polgárai és lakosai nagy többségének ellenére a harczot kivívja: volt mégis elég bátorsága a küzdelmet megkísérteni, s erélye — egy ideig változó szerencsével kitartani.

Ekkor találkozott vele Szenczi Molnár Albert. A vándor literator műveltsége és szeretetreméltó egyénisége által, mely a hozzá intézett levelezésekből annyira kisugárzik, azonnal megnyerte magának Asztalos Andrást is, ki azontul határtalan buzgalommal és bizalommal, rokonszenvvel és meleg barátsággal ragaszkodott hozzája. Molnár a tehetséges és erélyes férfi buzgóságát egyaránt megnyerte hitfelekezetének,

valamint lelkesíté őt az irodalom és különösen saját irodalmi tervezetei iránt.

Asztalos azontul egyike lőn azon keveseknek, kik évek hosszu során át a könnyelmü nyugtalan tudós sorsát szivén hordá.

Őt folytonosan részvétével, tanácsával támogatja, segélyével befolyásolja és sorsát intézi. Megható, amint a Molnár Alberthez intézett leveleiben ezen figyelme mindenre kihat. Tudósítja őt nemcsak saját és kegyenczének közelben levő szenczi szegény földmíves családja hogylétéről, hanem a legnagyobb részvéttel fogadja mindig irodalmi készülődéseit és szándékait. Buzdítja és lelkesíti irodalmi munkálkodásra, kész munkáinak kiadására, ujabbak megirására, fordítására vagy ujabb kiadására. Ellátja nemcsak tetemes költséggel és koronkint nagyobb összeggel, hanem megküldi neki a hazából az általa keresett könyveket is; bármily nehezen és drágán szerezhetők meg azok.

Midőn Molnár a biblia ujabb kiadását s fordítását tervezi, igy eszközli ki számára Asztalos a Visolyi-kiadásnak egyik nagy nehézségekkel s költséggel szerzett s megküldött példányát. Ellenben midőn a heidelbergi kátét készül kiadni, figyelmezteti s tájékozza a megküldött példánynyal, hogy ennek fordításai bőven léteznek és kaphatók, s ezzel Molnárt azon kisebb katekismusa kiadására birja, mely azután »szedetett a heidelbergi öreg katekismusból imádságokkal stb.« czim alatt jelent meg. Értesíti egyre, mit szükséges kiadni. Buzdítja különösen a zsoltárok azon kiadására, melyről Toldy jellemzőn mondja, hogy

szinte kánoni könyve lőn hitfelekezetének, mely maig több mint száz kiadásban forogván kézen, minden magyar könyvek közől leginkább van elterjedve.

S a mint megjelent, Asztalos volt az elsők egyike, ki annak a kálvin-felekezeti magyar egyházakban behozatalát és elterjesztését előmozdítá és sürgette, bár ez nagy nehézségekkel járt, miután a hangjegyekkel, a kótákkal nehezen tudtak boldogulni. Igy irja Molnárnak: a nótát kitaláljuk már mind itt nálunk (Nagyszombatban), mind Komáromban, (Érsek)-Ujvárban, igen élnek vele az ekklézsiában. De hogy a muzsika a magyaroknál tudatlanságban vagyon, nehezen találják ki a nótáit.

Hasonlón üdvözli s kéri Asztalos Molnárnak megjelent magyar szótárát és nyelvtanát. Küldi neki tanulmányul Székely Istvánnak Krakóban 1559-ben magyar nyelven megjelent krónikáját a világnak jeles dolgairól. Vesz tőle általa kiadott röpiratokat. Tudatja vele felőlök véleményét, s küld másokat magyarra fordításul vagy újabb kiadásul. Mindezt majd nagyobb, majd kisebb összegekkel honorálja. Egy levele háromszáz tallér küldeményt említ, más harmincz aranyat De szinte mindegyik tartalmaz valamit, hacsak néhány aranyat is, vagy egy Korvin Mátyás-félét; sőt ha mást nem, török aprópénzt, oszporát. S igy megy ez évek során át. Teszi pedig ezt szerényen, mellőzve a maecenási dicsőséget, s visszautasítva a könyv-felajánlást. Midőn Molnár Albert névrokonának, Molnár Gergelynek, grammatikája új kiadását Asztalosnak kívánja ajánlani: Asztalos szabadkozik, hogy nem akar feltünni, különösen a

vallássurlódások miatt sem. Még kevésbbé szándéka megsérteni ezzel Nádasdi Ferenczet, úgymond, kinek ajánlva voltak eredetileg e könyv, nemcsak magyarországi számos kiadásai, hanem a Bécsben és Németországban megjelentek is, — mint erről épen e levelezésből oly érdekesen értesülünk.

Csak az oly nagylelkű, mint óvatos és szerény férfiu halála után emlékezhetett meg Molnár Albert Asztalos eme nagy érdemeiről. Midőn Scultetus Ábrahámnak, kinek előbb Postilláját hasonlón Asztalos buzdítására és költségén adta volt ki, egy újabb híres beszédét magyar fordításban 1617. közrebocsátotta: azt most a nagyszombati ekklézsiának ajánlva, róhatta le Molnár Asztalos iránti hálájat, megemlékezve nagylelkű bőkezűségéről előszavában; melyet Asztalos halála után is mintegy örökségűl hagyott. S melyet annak családja, vejei, örökösei s az egész nagyszombati ekklézsia, melyben Asztalos szelleme folyvást élt, hasonlón gyakorolt még Molnár Albert iránt.

Ellenben Asztalos Molnár híre és neve terjesztésében fáradhatlan volt. Nemcsak egyre buzdítá őt majd a külföldön való kitartásra s ott a tudomány székhelyein mindig újabb és újabb irodalmi munkálkodásra, mint a mely hazájára legtöbb hasznot és fényt hozni képes,... majd hazájába is visszahivogatja, s egyre ujabb kilátásokkal, igéretekkel kecsegteti és csábítja. Majd ismét jóhirét, nevét terjesztve, a mint bibliája és zsoltárai kiadását az ekklézsiákban bevéteti s ajánlja, igyekszik rajta segíteni. Sőt irodalmi munkálatait Forgách Ferencz bibornokkal

is és akkori udvari theologusával, Pázmány Péterrel közölve, ismerteti.

Igy tudósítja Rátkai György, akkoron kálvin-felekezetű prédikátor, a nagyszombati Molnár Albertet, hogy midőn új nyelvtanát Forgách bibornokkal és Pázmány Péterrel közölte, ezek nagy figyelemmel elolvasván, csodálva dícsérték azt, egyedül a Ramusi módszert kifogásolván benne, melyet Molnár nyelvtanában használt. S e munka fogadtatásáról is a hazából csak ez egy hang hatott át Molnárhoz a külföldre, mond Toldy, Forgách Ferencz bibornoké s az épen akkor irodalmunk első nagyságává emelkedett Pázmány Péteré [1]), s ez is, adjuk hozzá, Asztalos közvetitése által.

Kétségtelen azonban és természetes is azon korban, hogy Asztalos Molnárban nem annyira a literatort, mint főleg a reformátort kegyelte.

Molnárnak mint a hitujítás és nevezetesen már a kalvin-felekezet hivének s egyik terjesztő apostolának nagyszombati látogatása a felekezet ottani hiveinek nagyobb lendületet adott. Sőt, ugylátszik, a hitfelekezetnek ekkor Nagyszombatban községgé alakulását vagy csak erősbödését az ő megjelenése mozdíthatta elő. S ennek története az sajátlag, a mi tárgyunkkal is, és Veresmarti személyével szorosabb viszonyban áll.

Midőn Molnár Albert 1600 végén erre járt, még a nagyszombati kálvin-felekezeti hivek nem képeztek egyház-községet. Sem papjok, sem tanítójuk

---

[1]) Előbb i. h. 149.

nem volt. Csak mire a viszony közte és pártfogója Asztalos között kifejlődött, értesülünk ebből, hogy 1603 elején, a fennebb említett Taksonyi Péter, Molnár Albert barátja és tanulótársa, lett a kálvin-felekezeti község első iskolamestere.

Együtt jártak, mint láttuk, a külföldi egyetemeken Wittenbergben és Heidelbergben. Mint máskép is mind a ketten eredetökre nézve pozsonyvármegyei mátyúsföldi, egyik szenczi, a másik taksonyi szülöttek, már ekkor léptek szomszéd földiökkel, a nagyszombati Asztalossal viszonyba és levelezésbe. 1603. február elején Taksonyi elhagyva az egyetemet, Asztalos meghivására s pártfogása alatt Nagyszombatban, mint a kálvin-felekezet első iskolamestere nyit iskolát Asztalos házában, hol lakással s asztalánál élelmezéssel ellátva volt. A község most, úgylátszik, szervezkedve, mind nyiltabban s erősebben lép fel a városban, majd templomot s iskolaházat igényel és követel a várostól.

Az időpont erre nézve azonban nem a legalkalmasabban volt megválasztva. Az ellenhatás is a régi egyház hívei részéről a mult század vége óta mind erősebben növekvőben volt. Most a hatalom támogatása is hozzájárult. Forgách püspök Nyitrán a szomszédban megkezdte a visszafoglalást, s elhatározta magát, mint láttuk, a hitujítók foglalásai és kitörései ellenében a hasonlón nyílt s erőszakos fellépésre.

A mint Asztalos Nagyszombatban felekezetével szervezkedve, nyiltabban és követelőleg ekkor fellépett, hivatalától megfosztatott tanácsnoki méltósá-

gából és székéből kivettetett, a városból, sőt a megyéből és országból való számkivetéssel fenyegettetett[1]).

Asztalos és Taksonyi elcsüggedve s megijedve tudósítják Molnár Albertet, hogy az ördög incselkedései, úgymond, a józan vallás terjesztésének minden tját elállják, annak végveszélyével és kiírtásával enyegetnek[2]).

Az eszélyes Asztalos erre megvonta magát. Visszahúzódott a közélettől.

Elhallgatott egyidőre felekezete követeléseivel és fellépésével. Megszakítá előbbi irodalmi ajánlatait, maecenási nagylelkü pártfogolását, melyek nevét maig fentartották, és most napfényre hozva tiszteltté emelik.

De a koczka ujra fordult. A változó szerencsével a nagyszombati kalvin-felekezeti község ügye is ujabb lendületett nyert. Bocskai felkelése alkalmával Nagyszombat egy időre hadai egyik főtáborhelyévé lőn. Illyésházy István Bocskai kormányzója a kalvin-felekezeti községet azonnal hatalmas pártfogása alá vette. Az 1605. november 17-dikén megnyílt korponai Bocskai-féle országos összejövetelen prédikátort eszközölt számukra. Ez állásra megnyerték Hollósi Mártont, ki előbb luther-felekezeti prédikátor volt, és most a nagyszombati hitfelekezet első prédikátorává lett.

---

1) Toldynál Adalékok 120 nyilván csak tollhibából eredt Taksonyi latin szövegü levelének azon magyar értelmezése, hogy Asztalos a »városból kirekesztetett.« Csak a tanácsból: ut iam religionis causa, senatoria cathedra excessit.

2) I. h. 120.

Illyésházy támogatása által bátorítva azonnal, sz. Tamás napján, elfoglalták a nagyszombati ferencziek egyházát és kolostorát, kiűzve a szerzeteseket, a kolostorba és templomba behelyezték Hollósi prédikátort [1]).

A község ezzel sem elégedett be. Hanem még egy második prédikátort is meghivott. Behozták Molnár Albert- és Taksonyi Péternek egykori heidel bergi társát és barátját: Súri Orvos Mihályt Komjatiból, hol akkor, mint láttuk, iskolamester volt. Egyuttal Taksonyi Péter helyébe is, ki ekkor jókai prédikátorrá lőn, Samarjai Patkó Tamás lőn iskolamesterré.

A felekezet községében azonban most új forrongás kezdődött. Hollósi elvállalta bár a kálvinfelekezeti prédikátorságot, előbbi luther-felekezeti tanához ragaszkodott. Súri azonban ellenében nyiltan fellépve, Kálvin tanait kezdé vitatni. Asztalos, ki Molnárt rendesen az ekklézsia állapotáról és minden változásairól koronkint tudósítja, panaszolva írja neki, hogy Súri Hollósinak egy évig volt kollégája, »de az ostya miatt nem állhatának meg.« Veresmarti iratából tudjuk azonban, hogy nem csak az ostya, nem csak az Urvacsorája hitkérdésében, hanem az üdvözülésről, a szabadakaratról, a praedestinatióról szóló tanokban is a Luther és Kálvin hitfelekezeti különbség szerint ellenkeztek egymással. És hogy a mit reggel Hollósi a ferencziektől elfoglalt sz. Jakab

[1]) Egykoru kézirati feljegyzés szerint Schmittnél Archiepiscopi Strigonienses 100.

egyházában tanított a prédikálószéken, azt Súri délutáni tanításában megczáfolni és lerontani igyekezett.

Asztalos András, mint a hitújítás buzgó hive, úgylátszik, eleinte törekedett ezen ellentételeket kiegyenlíteni, vagy megtűrni. Míg a község többi hivei inkább Hollósi régibb tanához ragaszkodhattak, és Súri tana ellenében hasonlón ellenséges állást foglaltak. Súri e mellett ifjú hevében tanítása mellett erős kifakadásokra is ragadtathatta magát, mind ellenkező véleményű hitfelei, mind a katholikusok ellen. Mi által állása végleg tarthatatlanná lőn.

Mire a bécsi békekötés után 1607-ben a Bocskai felkelése alatt elfoglalt egyházak ismét visszafoglaltattak; és Forgách még mint cancellár és kinevezendő érsek, a Nagyszombatba kiküldött királyi biztosok, Révai Péter, Czobor Márton s a nemrég megtért Thúrzó Kristóf által, mint láttuk, sz. Jakab egyházát a ferencziek kolostorával együtt a kálvinfelekezeti községtől visszafoglalta, belőle Hollósit kivettette; Súri, kinek állása már hitfelekezete hivei közt is meg volt ingatva, — a katholikusok elleni kifakadásai miatt biztosabbnak vélte távozását. Igy jött, mint hallottuk, Komjátiba vissza Veresmartihoz, kinek helyébe lépett, midőn ez ottani prédikátorságától megvált.

A külről fenyegető veszedelem mellett azonban a felekezet körében is nagyobb belső forrongások és szakadások keletkezhettek. A község főemberei közől a hevesebbek és nyugtalanabbak, úgylátszik, Súri tanítását védve, hozzá csatlakoztak. Ezek feje

lehetett Bozor Mihály nagyszombati polgár. A vallási meggyőződésében sokat hányatott ember, ki nemsokára azután katholikussá is lőn, és majd ismét visszatért kálvin-felekezetéhez, mig végre újra mint katholikus végzé életét, — csatlakozva Súrihoz, a Nagyszombatból távozót visszakísérte Komjátiba.

Hollósi is, úgylátszik, igyekezett ezentul a kálvin-felekezet tanításához jobban alkalmazkodni, és ezzel Asztalosnak is hathatós pártfogását és bizodalmát megnyerhette.

Ellenben mások a felekezet hívei közől még mindig a régi tanhoz szíthattak, és Hollósi helyett vagy mellett, más nézetü prédikátort óhajtottak. A felekezet két előkelő tagja Bédi István és Sánta Pál követségbe mentek Érsek-ujvárra, hogy az ottani ubiquitarius lelkészt, Köri Istvánt, ki az Ur vacsorájában Krisztus teste jelenlétének tanát hírdette s a ki oda a Luther-felekezetet követő Thurzó György befolyásával helyeztetett be lelkészül, meghívják Nagyszombatba.

Dobronoki Miklós superintendens s az érsekujvári kálvin-felekezetüek itteni prédikátora, rábeszélésének sikerült, mint fennebb hallottuk, a követeket arra bírni, hogy ezen szándékukkal felhagyva, Veresmartihoz utaztak Komjátiba, s őt szólították fel. Veresmarti, ámbár kálvin-felekezetbeli volt, még is, úgylátszik, mintha a régibb szigorúbb tanhoz szított volna, s Dobronoki e tekintetben jól számitva, ajánlhatta őt a nagyszombatiaknak. Tudjuk, hogy Veresmarti vallási kételyei miatt, mily nehezen határozta el magát. És Nagyszombatban megérkezve, az

üdvözletére hozzá sereglett hivek beszédeire mily visszautasítólag válaszolt; mikép vélték ezek jónak azonnal suttomban tőle távozni, ő pedig másnap hasonlón tőlök megválni, s Nagyszombatot elhagyva, Komjátiba visszatérni [1]).

Erre, ugy látszik, felhagytak más prédikátor keresésével, és mindkét részről megnyugodtak Hollósi Márton tanításában, ki nyilván eszélyesen vitte szerepét s a közmegelégedésnek megfelelt. Asztalos lagalább Molnár Alberthez intézett leveleiben, amint a nagy-szombati ekklézsia állapotáról tudósítja, mindenkor dicsérőleg emlékezik Hollósiról, Még Hollósi holta után is meleg elismeréssel nyilatkozik felőle.

És valóban, a nagyszombati kálvin-felekezeti község alatta mind nagyobb virágzásnak örvendett. Eszélyesen s tapintatosan vezette ügyeit. Mert annak daczára, hogy Forgách Ferencz bibornok mint esztergomi érsek most Nagyszombatban székelt; és hogy a bécsi békekötésnek a vallásszabadságra vonatkozó pontjai aláirása ellen nyiltan tiltakozott; mégis Hollósi idejében a nagyszombati kálvin-felekezeti községet nem háborgatta. Csak midőn 1608-ban Illyés-

---

1) Lásd erről itt előbb a 224. lapot. — Hol az előbb nevezett érsekujvári ubiquista prédikátornak: Köri Istvánnak, neve elmaradt. Felőle Reviczky egykorú feljegyzéseiben Fabónál (Codex Evan. Hung. Diplom. I. 2) tudósit, hogy Köri István 1604. Szeredről Érsekujvárra hozatott be prédikátornak Thurzó György által.

házy nádor Forgách ellenében, ugy látszik, Nagyszombatban is vallási actiót kezdett, kaptak ujra vérszemet Asztalos és Hollósi, és kezdtek Illyésházy által izgatva vagy pártolva, nyiltan fellépni a katholikusok és Forgách ellen.

Asztalos saját tudósitásai szerint az ő hitfelekezete nemcsak teljes biztonságban volt már, hanem szabadon gyakorolta vallását. Igy irja még 1608 elején, mártius 8-dikáról Molnár Albertnek »majd három esztendeje, hogy a városban Isten igéjét már nyilván prédikálják«, van, ugymond, külön prédikátoruk, iskolamesterök. Mig a következő évben egy más levélben azzal dicsekszik Molnárnak, mikép izgathatnak már az ottlakó érsek daczára a prédikáló székből a katholikusok, a pápa, az érsek s a káptalan ellen. »Hollósi uram, a prédikátor, bizonyára nagy bátran és nyiltan prédikál — irja Asztalos — az antichristus ekklézsiája ellen, és a pápának minden cardinálisai, püspökei és káptalanja ellen. Minden félelem nélkül, noha az érsek, ki kardinális, ugymint Forgách Ferencz, legtöbbet itt lakik ezen mi városunkban. Ugy vagyon, elég háborút elszenvedünk némely alávaló emberek miatt. De elejétől fogva ez volt állapotja az Krisztus ekklézsiájának. Most nyilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangelium Pozsonyban, Szombatban, Komáromban, Győrött, Somorjában, Sellyén. A jesuitákat be sem bocsátják az országba. Sok helyen, hol a háboru előtt be sem mert menni az evangelikus prédikátor, most immár az pápistákat be sem bocsátják, mint Komáromban,

Ujvárban, Somorjában, Sellyén, mely ugyan a jesuitáké vala, és több falukon is« [1]).

Más leveleiben Molnárhoz épen ily érdekesen tudósit a felekezet nagyszombati tanodájáról, mily nagy és csoportos látogatásnak örvendett immár: »Szép deák gyülekezeteink vannak, közel százan a domestikusokkal.« Kik alatt valószinüleg a nagyszombatiakat érthette, vagy lehet, az intézetben is tápláltakat, mig a többiek nagy száma vidékről csoportosulhatott az egyszerre virágzásra és hirre emelkedett tanodába. Az iskola tanáraiul is kitünőbb erőket sikerült Asztalosnak megszerezni. Egymásután s részben egymás mellett tanárkodtak, mint láttuk, a Wittenberg és Heidelbergben kitanult Taksonyi Péter, Molnár Albert barátja, és mint hozzá irott levelei tanusitják, irodalmilag és tudományosan képezett férfi. Utóda Samarjai Patkó Tamás, hasonlón, mint láttuk, egyike volt a legiskolázottabb s tudományosan képzett kálvin-felekezeti theologusoknak, kit Sürival és Taksonyival együtt küldött ki és bizott meg a komjáti zsinat, hogy Veresmarti hittani ellenvetéseit s nehézségeit megczáfolják. Sokáig jelölt volt ő is a külföldi főiskolák magasabb tanulmányaira, mig megunva a várakozást, megnősült, és prédikátorságra ment. Mellette még meghivást kaptak a később hirneves Kanizsai Pálfi János komáromi tanár, lelkész és superintendens, és a hasonlón hittani iratairól ismeretes Samarjai János, kikkel már

---

[1]) Molnár Albert levelezési albuma idézett kéziratában 187. sz. 1608. márt. 6. 219 sz. 1609. febr. 10.

előbb Veresmarti vitatkozásainak leirása közben találkoztunk, s még alább is találkozni fogunk. Majd Makai Máté Gyöngyösről, (talán az ottani hevesi mai e nevü nemes család egyik ivadéka), vette át az iskola rectorságát, ki Molnár Alberthez irt leveleiből és hozzá birálatra s kiigazitásra küldött latin verseiből mint képzett iró s költő tünik fel. A nagyszombati iskola ezek által oly nevezetessé lőn, hogy tanitói és növendékei innét a községnek s főemberének, Asztalosnak költségén egyenesen a külföldi főiskolákra küldettek; hol Molnár Albert pártfogolása mellett találtak helyet; mint Asztalos leveleiből tudjuk, amint ismételve is tudósitja Molnárt, hogy kiket bocsátanak fel, mért nem bocsáthatták őket eddig ki a külföldre, s hogy most már, irja 1609-ben husvét táján, felbocsátják, Joannes Pastorist, a szegény Máté ur fiát, mint emlitők fennebb, Somorjai Jánost, ki nagy tiszteletben volt, prédikátor atyjától nyerhette a Pastoris nevet. Lássák azután — irja — vagy Heidelbergában vagy Marburgban, a hol nekik tetszik, ott maradjanak, levelét Molnárhoz intézve e szavakkal, ki egyidejüleg akkor Marburgban is tartózkodott [1]).

A községnek s iskolájának ily lendülete mellett a felekezet hivei is mind követelőbben léptek fel már most a városban is. Különösen a nádorra Illyésházyra támaszkodva. A ferencziek egyháza elvétele után az isteni tisztelet számára egy közös épület rendeztetett ugyan be, de az iskola még mindig, mint kezdetben,

[1]) Az előbb idézett levelezések kézirata 237. sz. 1609. nov. 28.

Asztalos házában az ő pártfogása alatt volt, és nagyobbára az ő költségén is tartatott. Az iskola mesterei az ő asztalánál étkeztek, s a tanulók egy része is, a szegényebbek, jelesebbek, kik tanitói és prédikátori pályára készültek, ott nyertek táplálékot s ellátást, vagy hogy csak a rendes szokás szerint, a hivek által sorosan ott élelmeztettek. Egyre ekkép gyarapodván s erősödvén a község, miután már prédikáczióikban is nyiltan felléptek a katholikusok, az érsek és káptalan ellen, mint Asztalos is levelében fennebb irja; most mindinkább felizgatva s vérszemet kapva, a község követelni kezdte a várostól számára egy katholikus templomnak átadását, külön iskolaházat, a prédikátorok és tanitóik fizetését s közköltségen tartását [1]).

A város hasonlithatlanul nagyobb számu katholikus polgárságának községe és tanácsa határozottan tagadólag válaszolt. A kálvin-felekezeti község erre fenyegetődzve s még inkább követelőleg lépett fel. Most a város tanácsa is komolyabban vette a dolgot. Tiltakozott a katholikusok nagy többsége nevében vallásuk, főpásztoruk és papjaik ellen való nyilt izgatásaik miatt az egyházban, a nagy csoportosulások miatt iskoláikban; fenyegetődzött, hogy a kálvin-felekezetieket, mint idegeneket, szabad királyi városi szabadalmaik jogánál fogva, a városból ki fogja űzni, templomukat és iskolájokat bezáratja s eltiltja.

---

[1]) Forgách Ferencz előterjesztése Thurzó Györgyhöz kéziratban kamarai országos levéltárban Th. 9. 82. n. 16.

De a felekezet nem egykönnyen rettent meg ettől. Mögötte állott most a hatalom. A hatalmas Illyésházy István nádor, a hitujitás hive s erős gyámola közel Nagyszombathoz, bazini várában székelt. Ügyes keze a mozgalmat, ugylátszik, épen oly erősen szitotta alattomban Forgách Ferencz bibornok ellen, mint megvédte nyiltan a város ellenében. — Mint Bocskai felkelésében ő foglaltatta el erőszakkal a még csekélyebb számu kálvin-felekezeti hivek számára a ferencziek egyházát és kolostorát; ugy a községnek azontul is mint nádor ő volt legerősebb istápja. Igy irja róla már halála után is Asztalos Molnár Alberthez: »Ez alatt — mond — Illyésházy, ki a háborut leszállitá és frigyet szerze a törökkel, mig élt, jó patronusa volt a religiónak, s addig békeségben oltalmaza minket.«

Most is a város fenyegetése ellenében a kálvin-felekezeti község azonnal hozzá folyamodott. Illyésházy rögtön 1609. martius 24-dikéről Bazin várából kelt nádori szigoru parancsolatával meghagyta Nagyszombat városa tanácsának, ne merjék háborgatni az evangelikus felekezetüeket vallásuk szabad gyakorlatában. Hivatkozott az országgyűlési határozatokra, melyek a királyi városokban is a szabad vallásgyakorlatot megerősiték. Ezen határozat a városok minden egyéb ezzel ellenkező királyi szabadalmait, melyekre a nagyszombatiak a kálvin-felekezetiek ellenében hivatkoztak, megsemmisiti, ugymond, azon jogelv szerint, hogy a király s az ország rendei törvényt szerzenek és megsemmisitenek.

Az akkori kifejlődött közhatósági életnél fogva

azonban ily nádori levélnek nem egykönnyen hódolt valamely királyi városnak többségben lévő nagy közönsége. A tanács tovább is ragaszkodott a kálvinfelekezetüek által eszközölt nádori parancs ellenében, királyi városi szabadalmi jogaihoz, és követelte, hogy az izgató prédikátor, mint idegen, az iskolatanitóval együtt a várost hagyják el. Asztalos András e mellett felelőssé tétetett, hogy az iskolát, mint az ott összecsoportosuló izgató deákok főhelyét és fészkét zárja be.

A kálvin-felekezetüek bizva a nádor segélyében a város rendeletének nyiltan ellenállottak. Sőt mire ezalatt ápril-hóban prédikátoruk Hollósi Márton meghalt, helyébe az ugylátszik mozgékonyabb s határozottabb Rátkai Györgyöt hozták be Deákiból, hová prédikátornak iskolamesteröket Patkó Tamást küldték, s ennek helyébe ismét Gyöngyösről Makai Mátét hivták meg.

Mindketten, az uj prédikátor és iskolamester, bátran folytatták Asztalossal együtt felekezetök élén a harczot és ellenállást a várossal szemben.

Azonban roszul számitottak Illyésházy erősebb pártfogására. A szerencse sem kedvezett nekik. Mert a városi tanács is mindinkább támadón s követelőleg lépett fel; és mögötte is erős kar, Forgách bibornok keze állott támogatólag, Illyésházy ellenében, kinek nemsokára bekövetkezett halála is, határozottabb fellépésre bátoritá a várost.

Asztalos keservesen panaszkodik Molnár Albertnek, hogy a városbeli tanács ezen támadása, a

mint véli, mond az érsek, püspökök és káptalan ösztönzésére történik [1]).

Kétségtelenül Forgách Ferencz bibornok nem volt az az ember, ki érseki székhelyén egy könnyen eltürte volna a katholikusok, a pápa, papok s maga ellen való nyilt izgatást, mint ezzel Asztalos Molnárnak dicsekszik. Annál kevésbbé nézhette nyugodtan a katholikusok templomai elfoglalása iránt támasztott uj követeléseiket. Mindamellett, amint szilárd s határozott volt, ugy akaratának nyugodtan a kellő időben s eszközökkel tudott érvényt szerezni. Mig Illyésházy hatalma föléje kerekedett vala, és mig a nagyszombati kálvin-felekezet is nyugodtan viselte magát, ő is kényszerülve türte s elnézte ezen állapotot. De mire Mátyás megkoronázása után Forgách befolyása már ismét növekvőben volt, s a kálvin-felekezeti község mozgalmai is kihivóbbak lőnek, ő sem nézhette tétlenül ezen eseményeket.

Eleinte, ugy látszik, csak a háttérben intézte az ügy lefolyását, előtérben hagyván a várost működni. Ugy hogy a közvetlenül érdekelt és beavatott Asztalos is csak gyanitotta, csak vélte Forgách titkos befolyását észrevehetni, a város tanácsának azon szilardságában, melylyel a nádor parancsolatainak ellenállott.

A mint azonban Illyésházy nyiltan fellépett, Forgách is felvette a keztyűt, és elkezdte nyiltan a várost befolyásával ellenállásában támogatni.

A kálvin-felekezetüek szerencsétlenségére ez

[1]) Molnár levelezései kézirata i. h. 237 sz.

alatt, mint emlitve volt, Illyésházy István nádor augusztus-hó elején meghalt. A város most felhasználva a kedvező alkalmat, még erélyesebben sürgette határozata foganatositását. Asztalost felhivta, hogy az iskolát házában zárja be, s a város tudta s engedelme nélkül behozott idegen uj tanitót bocsássa el.

Asztalos a parancsot nem teljesitvén, 250 forint pénzbirság fizetésére itéltetett. Ezt is megtagadta. Ellenben a kálvin-felekezeti hivek kézalatt, ugylátszik, Thurzó Györgynek, közbenjárására a királyhoz folyamodtak védelemért.

A város, foganatositandó határozatát, törvényszéke elé idézte a prédikátort is, Rátkait és Makai iskolamestert. Midőn ezek vonakodtak a tanács előtt megjelenni, — szeptember 27-én egy durva tót poroszlót, mint Makai beszéli, küldtek értök. A törvényszék mind a kettőre itéletileg kimondotta a határozatot, hogy három nap alatt hagyják el a várost. Rátkai bátran védte magát. Csak az erőszaknak fog, ugymond, meghajolni. Bizonyitsák be, mi roszat mondott, vagy tett, és ha nem tudják bizonyitani, miért bántalmazzák?! A felekezetbeli hivek is megjelentek védelmökre, de a katholikusok tetemesebb közönsége leszavazva őket, követelte az itélet-hozatalt [1]).

A kitüzött három nap elmult, de sem Asztalos, sem a prédikátor s iskolamester nem engedelmeskedtek az itéletnek.

A város erre végrehajtást rendelt Asztalos

---

[1]) Makai tudósítása, jegyzetei s verses leirása Molnár Alberthez i. h. 240. és 241. szám. Itt mondja: Barbarus quidam sclavus rectorem scholae citat stb.

ellen: megtagadá azonban ekkor is a pénzbirság lefizetését. A város foglalást tett. Rá törtek, mint ő maga tudósít, házára, s levele szavai szerint 250 ftig érő marhát, — más hivatalos iratok jelentése szerint azonban, csak nagyobb számu marhabőröket vettek el [1]), melyeket, ugylátszik, készletben tartva, azokkal kereskedett, vagy talán hogy egyszersmind timár, varga, vagy irhaipart és mesterséget üzött.

Ez eset még nagyobb felháborodást szült. A kálvin-felekezetüek az itélet s végrehajtás ellen most pártfogóik közbevetése által egyenesen a királyhoz folyamodtak.

Nagyszombat városa is egyelőre megelégedve határozata ezen részének foganatositásával, s ettől várva az ügy más fordulatát, a prédikátor és iskolamester ellen hozott számüzési itélet végrehajtását, ugy látszik, felfüggeszté.

A királyi parancs erre rendkivüli gyorsasággal, már okt. 12-ről keltezve, Bécsből megérkezett. Mátyás király meghagyja a városnak, hogy azonnal elállván a vallási villongásoktól, az ügy elintézését a király elé terjeszsze.

A máskép kifogástalan rendelet a város közérzületét, ugylátszik, mód nélkül sérté. Az ellenszenv annálinkább feltámadt annak kieszközlői, a felekezet és pártfogói ellen. A nagy többség a tanács határozata s itélete végrehajtását követelte.

Október 16-dikán, mint Asztalos és Makai le-

---

[1]) I. h. 237. sz. s Thurzó György rendelete 1609. decz. 19. Nagyszombat városa tanácsához a városi levéltárban.

veleikben irják: »hatalmasul rá kerekedtek a prédikátor házára a polgárok, és feldühödve, mond. megesküdtek, hogy addig sem nem isznak, sem nem esznek, mig a prédikátort és iskolamestert ki nem vetik a városból. Négy tanácsbéli, a fertálymesterek és darabantok jelenlétében oda rendelt szekerekre rakatták portékájokat, felrakván azután feleségével, gyermekeivel a prédikátort is, s azonképen, mond, az iskolamestert. A felekezet hivei megjelenvén, nem mulasztták el részvétöket tanusítani, de a nagyszámu katholikusok, fenhangon kiáltozák: »csak menjenek oda, a honnét jöttek; senki sem adott nekik engedelmet arra, hogy itt megtelepedjenek.«

A város határából kivitt prédikátor és iskolamester a szomszéd helységek egyikében Majtényban, felekezetök tehetősb hívę- és pártfogójánál Écsy Gáspárnál kerestek szállás. Écsy nem lévén honn, kénytelenek voltak eleve az istállóban megszállani. Hazajövet vendégszeretőn fogadta őket ugyan, de lassan lecsillapodván a mozgalom Nagyszombatban, az ekklézsiának egyik főembere Szegedi Gáspár értök jött, és Nagyszombat mellett, egyik pusztáján nyujtott nekik menhelyet [1]).

A nagyszombati kálvin-felekezeti hivek most ügyöket az összeült országgyülésre felebbezve, sérelmök orvoslását attól s különösen a választandó jövő nádortól várták, reményöket a hitujítást erőszakkal is előmozdító és pártfogoló Thurzó Györgyben helyezve,

---

[1]) i. h. Makai és Asztalos levelei, és Makai verses leirásának kézirata 237, 240, 241 sz.

kinek nádorrá választatásához a legnagyobb kilátás volt. E mellett személyesen megkeresték az országgyülési főurakat, valamint vármegyék követeit, kik ügyöket pártolni igérték.

Igy tudósítja erről Asztalos Molnárt a következő hó vége felé nov. 28-dikán irt levelében. Miután, ugymond, ily nagy véletlen violentiát, erőszakot cselekedtek rajtunk, most országgyülése lévén Pozsonyban, no immár az ország előtt vagyon dolgunk. De még elő nem vétetett, mig palatinust nem választanak Illyésházy helyett. Az urakat eleget solicitáltuk és a vármegyéket. Felette ajánlják magokat. Jó reménységgel vagyunk, hogy ismét behozhatjuk a prédikátort és scholát is. Isten legyen oltalmazónk, a ki Israelnek Ura, ki nem aluszik, sem nem szunnyad, szégyenítse meg az ő sz. igéjének háborgatóit [1]).

Mire Thurzó György nádorrá csakugyan megválasztatott, az ügy azonnal az országgyülés elé került. Itt megakasztotta a tárgyalásokat. Nagy és hosszas vitákat gerjesztett egyrészt az uj nádor s pártja a protestans hitű országos rendek többsége; más részt Forgách bibornok pártja: a főpapság, kath. főurak és rendek közt; kik védték a város s a kath. vallás jogát, valamint a királyi tekintélyt [2]).

---

1) i. h. 237 sz.

2) Igy értesít Pozsonyból az országgyülésről intézett olasz parmai diplomatiai tudósitás 1609. decz. 25-kéről: Camina questa dieta Ungara assai lentamente, et con molti intoppi. Havenno il nuovo Palatino et i stati, reclamandone per gli ecclesiastici et altri cattolici, sententiato, che la citta Tyrnavia sotto nota d'infidelta dovesse introdurre ad instantia

Nagyszombat városa sem mulasztá el képviselőit védelmére felküldeni, miután a kálvin-felekezetüek közől Szegedi Gáspár és Bédi Pál mint vádlók felléptek, s ügyök védőjeül Tarnóczy Miklóst kérték fel.

Az ügy deczember 9-dikén tárgyaltatott. Nagyszombat városát Lipcsey András, Melczer Fülöp, Borkovics Lukács és Sylla követek képviselték. Tarnóczy előadván a vádat, követelte, hogy a prédikátor az iskolával együtt helyeztessék vissza s ezentul közköltségen tartassanak, s a város közpénztárából meghatározott fizetést nyerjenek. Asztalos Andrásnak pedig erőszakosan lefoglalt holmije téritessék vissza.

A felolvasott vádirat azonban oly hamis és igazságtalan dolgokat foglalt volna magában, hogy a nagyszombati képviselők egyike Lipcsey András kénytelen volt, ugymond, tiltakozni, s felkiáltott: Az nem igaz!

Az ellenfél részéről erre Szegedi széksértéssel vádolta Lipcseyt, s e miatt elitéltetését követelte. Végre ebben kieegyeztek volna. Közben azonban mielőtt végeztek, az ügy átvitetett a nádori székhez, s a követek a következő péntek napjára a nádor elé idéztettek.

Nagyszombat követei, kiknek ez iránti részletes

d'alcuni pochi che ui sono, il predicante calvinista, che i mesi adietro fú de la scacciato ; ma havendone quel senato apellato a sua majestá, et questo inhibito a suo fauore ; si sta hora disputando questo articolo, affinche e la regia auttoritá e la religione cattolica non resti con prejuditio. Napolyi levéltár. Uf. Polit. Arch. Farnesiano. fascic 1407. Copia di lettera di Posonia 25. dec. 1609.

jelentését birjuk, tudósitják a várost, hogy készek ugyan ott is megfelelni, hanem erre külön ujabb utasitást s még két vagy három képviselő kiküldetését kérik, hogy annál hatályosabban léphessenek fel.

A követek kétségtelenül Forgách Ferencz bibornokkal egyetértve jártak el az ügyben. Előtte való nap nála voltak, s értesitették arról, hogy a napokban egy más prédikátor akart alattomosan Nagyszombatban ismét behelyezkedni.

Ugylátszik, Thurzó György, mint a luther-felekezet főembere s pártfogója, most alattomban, a kálvin-felekezetüek háta mögött, valamint ekkor másutt tevé [1]), ugy itt is ravaszul felhasználva az alkalmat, akart luther-felekezeti prédikátort becsempészni. Legalább a későbbi tárgyalások erre látszanak mutatni.

Forgáchban azonban erős ellenfélre talált. A bibornok szivökre köté a nála megjelent városi követeknek, hogy erősen vigyázzanak, ne engedjék beférkőzni, s ha bejönne, nem kell jószerivel elbocsátani s becsülettel kivinni, mint az előbbi Rátkait, hanem a város falán át ki kell hajitani. A követeket kitartásra s ellenállásra buzditva, végre mondá, hogy részéről készebb a végletekig menni, készebb életét

---

[1]) Igy például egyetértve sógorával Kolonicscsal, Érsekujvárra is ekkor Dobronoki ellenében luther-felekezeti papot vittek be. Miután a fennebb emlitett Köri István onnét, ugylátszik, Szeredre távozott, mint Reviczkinek fönnebbi idézése tudósit. Ekkor ugyan is Szenczi Lukács Molnár Albertnek irja (1610. jul. 15. i. h.): Dobronoki Ujvárban inséggel küzd. Ellenébe vettetett az ubiquitarius Nicolaus Gönczöl, kit Koloniçs sokak ellen erővel tart benn.

adni, mintsem megtürni, hogy többé valamely prédikátor bevezettessék [1]).

Thurzó nádor azonban igyekezett az eléje vitt ügyet színleg békésen kiegyenlítve, némileg mind a két rész megnyugvására elintézni. És mig az országgyülési rendek többsége a nagyszombati tanácstól elégtételt követelt, addig Thurzó közbevetve magát, akkép döntötte el az ügyet, hogy Nagyszombat városa tartozzék ugyan a királyi biztosok által viszszahelyezendő prédikátort és iskolamestert befogadni, s Asztalos Andrásnak a tőle birság fejében lefoglalt ökörbőröket visszaadni: hanem sem a város által fizetendő birságot, sem a prédikátornak s iskolának városi közköltségen tartását, a mint az ellenfél követelte volt, meg nem itélte. Az ügyben decz. 19. két külön parancsot intézett a városhoz, hangsulyozva benne, hogy ezen határozat és egyesség az országgyülési rendeknek közbenjárására történt, megnyugvásával hozatott és létesült [2]).

Néhány nap mulva aprószentek ünnepén decz. 28-dikán csakugyan megérkeztek Thurzó nádor biz-

---

[1]) A nagyszombati követek tndósitása e felől a városhoz. — Városi levéltár i. h.

[2]) Thurzó itéleti parancsa Nagyszombat városa levéltárában. A magyar országgyülés folyamáról Pozsonyból intézett fentebbi diplomatiai jegyzékek folytatólagos tudósitásai is emlitik 1610. jan. 1. keltezve, hogy a nagyszombati követek szorgalmazták az országgyülésnél a birság elengedését: Quelli cittadini di Ternavia furna astretti a receuere nella cittá li predicanti, hova supplicano che gli sia perdonato la pena et condemna pecuniaria. Nápolyi orsz. levéltár idézete Farnese oszt. fasc. Nr. 1407.

tosai, Herman Márton és Bajcsics Péter, s a behelyezést végrehajtották [1]).

Alighogy ezek behelyeztettek, bízva most Thurzó nádor erélyes segélyében és pártfogásában, a kálvin-felekezeti község előbbi követelései sürgetésével ujra fellépett. Megtámadták a város biráját s a tanácsot, követelve, hogy számukra a katholikusok kórházi sz. János temploma, egy maig fenálló és gót-izlésben épült régi kápolna, melyet már egyszer a mult században, mint láttuk, a hitujitás hivei elfoglaltak volt, — adassék azonnal át; építtessék közköltségen számukra iskola és prédikátori lak; a felekezet hivei ne tartozzanak a katholikus cultus-költségekhez járulni, ellenben az ő lelkészeik és iskoláik közköltségen tartassanak fenn. A mily hevesen követelték mindezt, oly erélyesen állott ellen a város.

Ezen forrongások közt érkezett most Forgách bibornok a pozsonyi országyülésről vissza székhelyére, Nagyszombatba, s' azonnal már ekkor ujra mindinkább növekedő hatalma és befolyása egész sulyával lépett közbe.

1610. jan. 5. keltezett levelével megtámadja egyenesen Thurzó nádort, hogy alig érkezve haza székhelyére, ismét az ottani kálvinisták háborgásai által támadtatik meg. Elsorolja fennebb előadott ujabb követeléseiket, s emlékezteti a nádort, hogy a királynak, mint tudja, beleegyezése csak arra terjedt ki, miszerint a prédikátor visszahelyeztessék ugyan, de ez a város jogainak ne legyen sérelmére; hogy csak

[1]) Makai levele Molnárhoz i. h. 240 sz.

magán istenitiszteletet gyakorolhasson hiveivel, s az ezek költségén tartassék. Bizonyos, ugymond, hogy a város közönsége nem fogja türni saját nagy kárával járó követeléseiket. Ő a tanácscsal s a város községével közölte ez iránt ő felsége határozatát, melytől semmiesetre sem fognak eltérni. Azért felkéri a nádort, intse meg szigorun a háborgókat, és igyekezzék idején a zavargásoknak elejét venni. Ellenkezőleg, ha háborgásaiknak komolyabb következései lesznek, a felelősséget magáról elháritja [1]).

Thurzó már a következő nap jan. 6. válaszol a tanácsnak, s a bibornok fennebbi levelére hivatkozva, tudtul adja, hogy a felmerült visszálkodásoknak s ellenségeskedésnek elejét akarván venni, rendeli, miszerint a felekezetnek a királyi határozat folytán semmi egyéb joga nincs, mint prédikátort és iskolamestert tartani a számukra kijelelt lakhelyiségben. Költségeiket egyébiránt a hívek tartozván viselni [2]).

Thurzó ez ügyben nyilván nem járt el őszintén, nem tisztán és egyenesen. Míg előbb a várost azzal igyekezett megnyugtatni s kiegyenlítő határozata elfogadására bírni, hogy közbenjárásával sikerült neki az országgyülési rendeket lecsendesíteni addig látjuk, hogy Forgách bibornok ez ügyben határozottan a királyi leirat döntvényére hivatkozik, melynek

[1]) Forgách levele Thurzóhoz a kamarai levéltárban e.i. sz. a.

[2]) Thurzó nádor levele a nagyszombati levéltárban. 1610. jan. 6-káról.

a város javára módosításában kétségtelenül neki legnagyobb része lehetett.

Most Forgách ellennyilatkozatára, hogy a várossal a királyi resolutiót közölje, mely, mint mondók, bizonyára befolyásával készülvén, a nádorhoz érkezett, és miről neki határozott tudomása volt: Thurzó is kénytelen lőn a városhoz intézett leiratában arra hivatkozni. De annak, úgylátszik, ismét tágabb értelmezést adott, mint Forgách, miután a prédikátor és iskolamester számára csakugyan bizonyos helyiség átadását hangsulyozza. És csak azok tartását veti a felekezetre.

Thurzó azonban csakhamar más fordulatot vélt az ügynek adhatni. Saját vallása, a luther-felekezet javára bányászva ki, mint mondók, a helyzetet, egyszerre észrevétlenül luther-felekezeti papot helyeztetett be alattomban a városba. Ezzel egyszersmind ujra a vele éles ellenkezésben álló bibornokot megakasztva, neki ujabb nehézséget okozott.

Ezen két, akkor leghatalmasabb, legbefolyásosabb magyar államférfiu, amint egymással szemben vallás-felekezeteik élén állottak, szoros rokoni, sógori viszonyuk s azonos dynastikus és monarchikus elveik daczára, mint előbb említettük, folytonos ellenkezésben voltak ellentétes vallástanaik miatt, minden alkalmat megragadva felekezetök érdekei megovására s előmozdítására.

Thurzónak, a nádornak helyzete és küzdelme azonban most mind nehezebb lett. Állása nemcsak az udvar irányában nem lehetett teljesen őszinte, melynek vallási politikájával ellenkezőt követett;

hanem a nemzeti valláspártok irányában sem. Luther vallásfelekezetének nemcsak buzgó híve, hanem annak feje az országban, amint számára mindenfelé erőszakos foglalásokat tett, egyaránt a katholikusokkal, valamint a határozottabb nemzeti pártot, a sajátlagi magyarságot magában erősebben képviselő kálvin-felekezetüekkel is egyre ellenkezésben állt. De mit ő inkább csak a háttérben intézett. Fentebb alkalmilag volt szó arról, s még alább is előjövend, mint igyekezett Galgóczon, Érsekujvárt, Szenczen a kálvin-felekezetű prédikátorokat kiszorítva, luther-felekezetüeket behelyezni, — s ezzel többnyire az akkor tisztán magyar helységekbe a felső-magyarországi bányavárosokból és helységekből, melyek erősen ragaszkodtak Luther felekezetéhez, a szláv és német, idegen külföldi papokkal is biró elemet behozta.

És nyilván ezen játékot kezdette most űzni Nagyszombatban is. Már a kálvin-felekezetűek neheztelték, hogy nem találták fel Thurzóban azon segélyt, melylyel őket hitegették, vagy a minőt csak reméltek. Makai Molnárhoz írt levelében panaszkodik, hogy a biztosok alig félnapot töltve Nagyszombatban, csupán a prédikátort helyezték be lakába, ő ismét csak Asztalos házában kapott szállást, élelmet s iskolát. S Asztalos is ezt panaszolja, hogy Thurzó nemcsak prédikátorukat, de a lutheri ministert is behozta [1]).

Forgách bibornok remonstratiójára tehát Thurzó csakhamar kész volt, a kálvin-felekezetüeket

---

[1]) Előbb i. h. 240. sz. és 242. sz.

cserbenhagyva, ellenök fellépni a város mellett. Titokban, úgylátszik, már is megnyerni igyekezett a város községében egyeseket saját vallásának, a luther-felekezetnek, s kész volt azért a kálvinfelekezetüeket feláldozni. Már ekkor, és lehet, hogy még előbb, nádori biztosai, Herman és Bajcsics által, megkezdette volt alattomban az alkudozásokat egy luther-felekezeti német prédikátornak behozatala iránt.

És csakugyan sikerült neki már az év kezdetén Schwer Márton nevű [1]) luther-felekezeti prédikátort alattomban, Forgách fenyegetései s a város őrködése daczára, becsempészni. Kétségtelenül számított arra is, hogy Nagyszombatban a már többségben levő német és szlávajku polgároknál, kik közt számosan lehettek luther-felekezetüek is, ezen felekezeti prédikátornak behelyezése alkalmatosabb s népszerűbb lesz; és hogy a hitujítás ezáltal biztosabban terjedhet a nagyobbrészt már idegen ajkú német és tót városban, mintsem a kizárólagosabb és talán kevesebb rokonszenvvel biró s kisebbségben levő magyar és ridegebb kálvin-felekezet fenntartása.

Thurzó ügyesen intézett cselszövényét nehéz volt meggátolni. A szabad vallásgyakorlat biztosítva volt a törvény által. S a nádor ezzel hatalmas vonást tett Forgách ellenében.

A bibornok azonban, mint láttuk, nem volt az az ember, aki ilyesmit egykönnyen eltürt vagy engedett volna, ha mindjárt a nádor és sógora állott is a sajátlag ellene intézett csíny mögött.

---

[1]) Fabó Monum. Evang. III. 210.

A feladat ugyan nem volt könnyű. De fáradhatlan erélyének, kitartásának és befolyásának sikerült a nádor ellen támaszt találni. Az nagyszombati apró vallásügy egyszerre nagyfontosságu diplomatiai értekezletek s jegyzékváltások tárgyává emelkedett. Forgách még a császár mindenható ministere Klesel püspök kétes vagy késedelmes eljárása ellenében is, melylyel ez Thurzót pártolni vagy csak kimélni látszott, kész volt a római curia befolyását érvényesíteni.

Klesel nyilván, hogy Magyarország politikájára való befolyását érvényesítse, akkor szorosabb viszonyba lépett Thurzó Györgygyel [1]). Ellenkezett bár ő is homlokegyenest vallási politikájával, meggyőződve még is dynastiai érzületéről, remélte, hogy népszerüségét és befolyását az országban czéljai kivetelére felhasználhatja. Ha osztozott is Klesel Forgách bibornok elveiben és nézeteiben, de ennek határozott, elszánt s rideg irányától eltérő simulékonyabb politikai eljárást követett. Forgách erőszakoskodásai által rég népszerűtlenné tette magát az ellenpártok előtt, és befolyását ezekre Klesel nem használhatta. Igy a szövetség Thurzóval, mint fentebb láttuk, mintegy Forgách háta mögött készült és szövődött, melynek Klesel nem egyszer hajlandó volt Forgáchot feláldozni. Emlitők előbb, hogy midőn utódaul Pázmány esztergomi érsekké kineveztetett, szükségesnek tartotta Klesel a Pázmány érsekségétől rettegő

---

[1]) Lásd Hammer-Purgstall Klesels Leben III. 240. és Kerschbaumer Cardinal Klesel 206. stb.

Thurzót egy külön levélben megnyugtatni, s neki felőle jövőre a legjobbat ígérni [1]).

Most is nyilván egyenes uton, Klesel minister által, Thurzónak a nádornak máskép sem törvénytelen ügyében, Forgách a fejedelemnél talán mitsem volt képes elérni.

Érvényesítette azért Forgách hatalmas befolyását a püspök-minister ellenére is az udvarnál, melylyel, mint láttuk, a főherczegekkel magán meghitt levelezési viszonyban állván, nagy mérvben birt; s nevezetesen érvényesíté a római curia által is, a bécsi római nunciatura utján, mely a bibornok ügyét s határozottabb szilárd politikáját a kevésbbé megbizhatónak vélt s azért nem igen kegyelt Klesel ellenében mindenkor kész volt támogatni és érvényesíteni [2]).

Igy történt, hogy a bibornok a minister halogatása és a nádor ellenére királyi parancsot tudott kieszközölni a Nagyszombatba hozott luther-felekezeti prédikátor ellen.

A római államtitkár Borghese tudatja máj. 7-dikéről a bécsi nunciussal, hogy ő szentségének a pápának (V. Pálnak) nagy épülésére szolgált a felől értesülni, mily jó példát adott a király husvéti szent ajtatossága által; mi hihetőleg erőt adott neki arra is, hogy megsemmisítse ellenrendeleteivel a nádornak

---

[1]) Hammer-Purgstall Klesels Leben III. Urkundb. 483. és 486. Frankl Pázmány I. 206 és 240.

[2]) Kerschbaumer Card. Klesel 212.

a luther-prédikátor Nagyszombatba való behelyezésére tett intézkedéseit [1]).

Az ügy azonban mindannak daczára nem ment egykönnyen, s a királyi leirat nehezen volt kieszközölhető. Klesel halasztotta, ugylátszik, a királyi határozat kiadását. S az államtitkár, nyilván Forgách bibornok által értesülve, okt. 2. kelt levelével ujra sürgetve azt, meghagyja a nunciusnak, hogy ne bizakodjék Klesel igéretében, hanem egyenesen a királynak tegyen előterjesztést, teljes tekintélyével lépvén fel ily fontos ügyben, milyen a nádor szentségtörő (sacrilego) rendelete. [2]) Ennek következtében azonban egyelőre, ugylátszik, csak a vizsgálat elrendelését lehetett kieszközölnie, Thurzó erősen védhette ügyét, úgy lehet, Klesel segélyével.

A nádor után akkor az országbiró és az ország főkapitányai birták a főhatalmat. Forgách Zsigmond,

[1]) S. B. ha preso gran edificatione che V. S. scrive dell esempio che il Re ha dato in quei giorni santi cosi nella visita di sepolcri, come nel ricevere il s. sacramento dell eucharistia, il quale, si puo congetturare, ha fatto buona operatione nella M. S. poiche le ha dato vigore di opporsi con rescritti contrarii alli ordini del palatino, accioli Tirnaviesi, non dessero anch'essi l'incolato al predic. Luter. Eredetie a Borghese levéltárban.

[2]) Borghese államtitkár a bécsi Nunciushoz. 1610. oct. 2. Sacrilega resolutione del Palatino . . . di voler introdurre in Tirnavia il predicante Luther . . . essorti il Card. di Strigonia a non si fermare solamente sopra il Cleselio, perche l'importanza di questo negocio merita e richiede, che S. R. ne scrive vivamente al Re istesso affin,' che spenda la sua autorita in cosa che toca tanto il vivo della relig. Cattol. Borghese-levéltárban.

a dunáninneni részek főkápitánya és a bibornok testvére, rendeli el most ez évi nov. 25-kéről kelt levelével a bibornok feladására és megkeresésére a vizsgálatot, megbizván a tanácsot, hogy vizsgáltassa meg, ki által és mily módon vezettetett be Nagyszombatba a luther-felekezeti prédikátor [1]).

Az ügy azonban sokáig huzódott, s eredménytelenül végződött. Thurzó valószinüleg egyetértőleg Klesellel, a Forgáchok határozott ellenével, ugylátszik, lassan elsimiták azt [2]).

Csak annyit lehet észrevenni, hogy Thurzó is kivonva az ügyből személyét, nehogy magát és nádori méltóságát compromittálja, a nagyszombati luther-felekezeti község mögé vonult; és hogy Forgách bibornok is most így a város tanács által folytatta az ellen keresetét. E szerint 1612. jánuár 9-dikén a város nevében Oláh János tiltakozik az ellen, hogy a nagyszombati német luther-felekezetüek magoknak a városi magistratus ellenére külön egyházközségi hivatalnoki testületet szerveztek, s fentartja magának, hogy ellenök, mint az ország közjoga és törvénye háborgatói ellen, keresetet indit [3]).

Ennek sem volt azonban valami nagyobb eredménye. Mert jóval később még ismét arról értesü-

---

[1]) Forgách Zsigmond rendelete Nagyszombat városa levéltárában.

[2]) Klesel levele 1616. jun. 2. Pázmányhoz mutatja, mily ellenszenvvel viseltetett az Forgách Zsigmond iránt is. Monumenta Hung. Hist. Codex Epist. Petri Pázmány Frankl. I. 20.

[3]) Nagyszombat városa jegyzőkönyve. VI. köt.

lünk csak, hogy Nagyszombat városa a luther-felekezetet templom épitésétől eltiltja. Thurzó nádor ellenben 1615. okt. 15. kelt leiratával hivatkozva az országnak a szabad vallásgyakorlatról hozott törvényére, meghagyja a városnak, hogy az illetőket szándékukban ne akadályozzák [1]).

E rendelet már Forgách bibornok halála napjának előestéjén kelt. Mire megérkezett, őt többé nem találta életben. A küzdelem ezzel, ugylátszik, megszünt. Mert azontúl már inkább a felekezetnek nagyszombatbani megerősödéséről szólnak a tudósitások [2]).

Ezen események közben a nagyszombati kálvinfelekezetüek annál háboritlanabbul szervezkedhettek ujra. Sőt, ugylátszik, Forgáchchal s a koronkint udvarában levő Pázmánynyal is meghittebb viszonyba léptek, mint fentebb Rátkai prédikátornak Molnár Alberthez intézett ezen időből szóló leveléből tudjuk, hogy jár a bibornokhoz és Pázmányhoz, megvive nekik Molnár munkáit, melyeket ők annyi méltánylással s oly kitüntető dicsérettel fogadtak.

A mint előbbi követeléseiktől a kálvin-felekezetüek elüttettek, és sem a kivánt katholikus templomot, sem közköltségen a város által épitendő s tar-

---

[1]) Az országos kamarai levéltárban. Acta Thurzó f. m. 87. 10.

[2]) Lásd például Fabó Monumenta Evangelicor. III. 210.

tandó iskolát nem nyerhettek, magánkörükbe ismét visszahúzódva, s a bibornok részéről is kimélettel találkozva, nem háborgattattak többé vallásgyakorlatukban. Ezzel az előbbi, ha nem szivélyes, ugy legalább türelmes viszony helyreállott.

Az iskola ismét Asztalos házában megnyilt. Eleinte ugyan az előbbi számos, száznál is több tanuló helyett, most összes számuk csak tizenegyre ment. A nagylelkü Asztalosnál volt ismét tartásuk és asztaluk. De az csakhamar ujra gyarapodhatott s jelentékenysége is nevekedett. Megint kitünő mesterei, segédtanítói és tanulói voltak, kik egyenesen a nagyszombati iskolából mentek a külföldi heidelbergi és marburgi egyetemekre, mint Lengyel Miklós, Bornemisza, Velechinus István, Asztalos Mihály [1]. — Sőt még nagyobb virágzásnak is indult már, ugy látszik, idővel. Mert midőn Bethlen Gábor fölkelése idejében Nagyszombat ismét a hadak egyik főtáborhelye lett, a fejedelem egy itteni nagyobbszerű kálvin-felekezeti főiskolát tervezett volt, az ottani jesuita főtanoda mellé vagy inkább helyébe. S igy hallunk akkori tanárairól is, Bicskeiről, Csuziról és másokról [2]).

Mindamellett észrevehető, hogy mindjárt a visszahelyezés után némi ingadozás fogta el az iskolát. Alább értesülünk, mikép az előbb nevezett kitü-

---

[1]) Ugylátszik, Asztalos Andrásnak fia, Molnár Albert jegyzeteiben Sárospat. Füz. VIII. 668. Ámbár ennek atyja majd Tamásnak, majd Mihálynak neveztetik, mi hibára mutat. De lehet az is, hogy csak rokona volt.

[2]) Lampe hist. reform in Hung. 573.

nőbb tanulók közől Lengyel Miklós katholikussá lőn, valamint Bornemisza is; Velechinus pedig és mások ingadozva hitökben, hajlamot mutattak a katholika vallás iránt. Hasonlón halljuk majd, hogy a nagyszombati hittudós katholikus papokkal is gyakoribb viszonyba lépnek, velök társalganak, sétálnak kertjeikben, nálok ebédelnek, s e közben vallási ellentéteik felett szót váltanak, értekeznek, nehézségeiket közlik, s rájok amazoktól feleletet, megoldást kérnek.

A kis, de lelkes felekezetet ért ily külső zavargások és belső háborgások közt, lép fel most egyszerre épen ez időben Veresmarti Mihály is, az ő vallási háborgásával, s azt egyenesen a felekezet elé viszi, a hivek közé helyezi.

Mert alighogy helyrejött ismét a község 1609-dik év végső napjaiban, és Veresmarti az elutasító levelet az utolsó összejövet történetével együtt megírta Dobronoki superintendensnek 1610. február 23-dikán, hogy ő nem megy többet személyesen a zsinatba vitatkozni; — jónak látta, mint mondók, ügyét most Nagyszombatban, hol megtelepedve élt s esete nagy botrányt okozott felekezete hivei közt, azt azok elé vinni.

Már előbb is ugyan gyakori találkozásai és értekezletei lehettek gyülekezete hiveivel, kétségtelenül nevezetesen Asztalossal is, mint a gyülekezet főemberével, gyakran értekezhetett.

Mielőtt felkereste volna még a katholikus hittudós papokat, miről Dobronokit előbb közlött levelében értesíti, hogy végre nekik is felfedezze kételyeit; — szólt már valószinüleg többször Asztalossal is,

sőt nem egyszer vitatkozhatott, a nélkül, ugylátszik, hogy Asztalos tudott vagy birt volna vele megmérközni.

Igy tudósitá épen ezen időtájt Asztalos Molnár Albertet erről 1610. febr. 20. kelt levelében: Ismerheti, kegyelmed Veresmartit, ezelőtt komjáti prédikátor volt. Igen megtébolyodott a hitnek dolgában. A prédikátor uraim semmit nem tehettek neki sem Barsban, sem Komjátiban. — Inkább hiszem, hogy a boszuság vette arra őtet, a miben vagyon. Azt akarja, hogy mutassák meg a prédikátorok, hogy ők rendes törvényes hivatással birnak-e? [1]). Erre ezek megfelelvén, azt kérdi, hogy Lutherus, Zvinglius, Calvinus, rendesen vagy rendkivüli módon voltak-e hivatva [2]). Erre is inkább hiszem, hogy megfelelnének, nemcsak ő kegyelmeik, hanem ő maga is, mig meg nem tántorodott. Azután kérdi, mikép lehet azt bebizonyitani, hogy ők a Szentlélek sugallatával birnak-e, melylyel a szentirás magyarázatában dicsekszenek? mert ezt minden vallás követői magok számára egyaránt követelik, bár mily eltérőleg egymástól magyarázzák is a szentirást. Tovább állitja [3]), hogy visszás állapot, a

[1]) A magyar levél ezen tételeket latinul adja: an legitime vocati sint ad ministerium. Mit Veresmarti, mint előbb láttuk, azzal fejez ki vitás kérdéseiben, hogy törvényszerint tanitók-e?

[2]) Ordinarie an extraordinarie vocati sint.

[3]) Unde dignoscatur Spiritum sanctum habere minister, quo sacram scripturam explicare gloriatur. Nam cuiusvis religionis assertores, hoc de se affirmare audent, se Spiritu sancto duci, ut hoc et hoc modo interpretentur scripturam. Postea inconveniens esse, illiteratos rudes ad scripturam remittere,

tanulatlan s műveletlen hivek közönségére bízni az itéletet a felett, vajjon a pap a Szentlélek sugallata szerint helyesen magyarázza-e a sz. irást. Igy ugyanis szekér huzná az ökröt, nem az ökör a szekeret. Akarnám mind én, mind a Dominus Makai, ha valami kis tractatust küldene az ilyenekről kegyelmed. Még szinte pápistává nem lett, de inkább hiszem, hogy közikbe áll immár, mert sok ideje, hogy itt vagyon Nagyszombatban, és néha-néha oda is elmegy hozzájok. Im én is küldök kegyelmednek öt aranyat, kiket ezen levélbe takartam, kegyelmed vegye jó néven most e keveset. Isten éltesse kegyelmedet és tartsa jó egészségben [1]).

Asztalos érdekes levele uj oldalról, ha nem is egészen tiszta világításban, állítja elő Veresmarti vallási ügyét. Veresmarti nehézségeit lényegében jól adja elő, mert szüksége volt neki biztos és határozott ellenválaszra, minőt Molnár Alberttől várt. Ellenben nem egészen hiven tudósítja ezt a dolog lefolyásáról. Sem Barson, sem Komjátiban, nemhogy megfelel tek volna Veresmarti nehézségeire, hanem sajátlag azok rendes tárgyalásába sem ereszkedtek, miután az előzményes kérdésekben sem jutottak egyetértésre. Azonkivül sokszor vitatkoztak ugyan a tárgyról. Megállapodásra azonban soha sem jutottak. Annál kevésbbé feleltek meg magának Veresmartinak, s még ke-

---

ut hinc iudicium ferant, an minister iuxta ductum S. Spiritus recte interpretetur eam. Sic enim currus bovem trahet.

1) Molnár kiadatlan levelezései idézett kéziratában. 242. sz.

vésbbé volt ő képes ebben magának megfelelni vagy magát megnyugtatni, mint Asztalos véli. Valamint csalódott abban is Asztalos, hogy Molnár Veresmartit ismeri, mert alább látni fogjuk, hogy csak jóval később ismerkedtek meg. De boszuság sem vihette Veresmartit, mint Asztalos vádolja, arra, hogy az igazságot, ha megismerte, tagadja. Veresmartinak felekezete ellen boszura a legkisebb oka sem volt. Nem panaszkodhatott az ellen, hogy társai bántották vagy az előtt üldözték volna. Ellenkezőleg, mindig figyelemben, sőt kiméletben részesült felekezete részéről. A mint iskoláit bevégzé, tanító, csakhamar egy-két év alatt már prédikátor volt Czegléden, majd innét a háboruság miatt kiköltözve, Irmelyen. Bocskai hadainak főemberei által onnét Nyitrára hivatott meg papnak. Azután a kitünő komjáti prédikátorságra választatott, hol elődé a superintendens Dobronoki volt. Midőn ezt odahagyta vallási kételyei miatt, s felekezete vallásában meg nem nyughatását kijelentette volt a superintendensnek és prédikátortársainak, ezek ujra nemcsak igyekeztek őt minden módon a legnagyobb előzékenységgel megnyugtatni, lecsillapitani, kételyeit eloszlatni, hanem meg is nyerni. Kieszközölni igyekszenek számára a legkitünőbb prédikátori állásokat, a galgóczit és nagyszombatit. Kecsegtetik az érsekujvárival. Megkisértik őt megházasitani. Szóval, felekezete részéről semmi sem mulasztatott el lekötelezésére s megnyerésére. Mint ezt maga is bevallja. Sőt ellenben nagyon is bántotta a szive mélyében vallásos és buzgó embert ezen készség s majdnem tolakodás, melylyel az anyagi

érdekeket előtérbe helyezve, őt ezekkel kivánták megnyugtatni és kielégiteni.

De, ugylátszik, maga a derék Asztalos is erről jobban meg volt győződve, mintsem írta. Valamint Veresmarti vallási nehézségeire is nehezebbnek találta a megfelelést, mint sem azt levelében mutatta, s elhitetni akarta, hogy már megfeleltek neki azokra, és hogy Veresmarti is beismerhette, csak a boszúság vakítja el. Máskép bizonyára nem kért volna Asztalos sem Molnártól mind maga, mind az iskola-tanitó Makai számára oly sürgősen valami tractatusokat ilyesmiről, ugymond, a mivel megfelelhetne Veresmarti kételyeire, és kérésének nem ad vala sulyt azzal, hogy »im ő is küld öt aranyat« Molnárnak.

És csakugyan Makai is ugyanakkor, ugyanazon alkalommal irja Molnárnak, hogy gazdája Asztalos András asztala felett olvasván Molnárnak Analecta Aenigmatica czimü röpiratát, kéri, hogyha más eféle röpirata volna, akár a maga, akár a más szerzeménye, küldené meg azt neki. Ugyanekkor Molnár egy más hasonló czimü röpiratáról is »Sphinx Theologo-Philosophica« emlékeznek a hozzá intézett levelek, s valószinüvé teszik, hogy Molnár ekkor ily röpiratokkal részt vett a németországi hasonló vallásvitákban [1]). Minélfogva nem ok nélkül folyamodtak hozzá Asztalos és Makai, hogy őket akár hasonló megjelenő röpiratokkal segélje Veresmarti elleni vitáikban, akár pedig ő maga ilyet irjon ellene.

---

[1]) Toldy véleménye: Szenczi Molnár. Adalékok 150. Makai és Asztalos ezen levele kézirata nyomán i. h. 240. sz.

Hasonlón kéri ez alkalommal Makai, küldené meg neki Buranus theologiáját. Valamint küldi az akkorában elhiresedett gunyiratot a jesuiták ellen: Fides Jesu et Jesuitarum, hogy azt a külföldi tanodákra kiment Péczeli Király Imre, Samarjai János és Kanizsai Pálfi János, magyarra fordítsák, s annak példányait azután ő Nagyszombatban osztogathassa.

Veresmarti föllépése tehát Nagyszombatban felekezete hivei közt nemcsak kedvetlenséget és botránkozást szült, hanem magasabb hittani szempontból is erősen foglalkoztatta, s mint alább látni fogjuk, megingatta a gyülekezetet. Őszintesége és lelki bátorsága, melylyel nyilt homlokkal lépett felekezete elé, azonban rosz vért is szült, s épen ugy, mint Komjátin visszatorlásra s fenyegetésekre ragadott némelyeket.

Igy beszéli maga Veresmarti, hogy egy napon egy régi jóakaró ura és barátja, kálvinista ember, mond, Kun János, ki egykor Kecskeméten biróságot viselt ember volt, Gyöngyösről jövet, talán gyöngyösi származású Makai Máté iskolamestert is látogatva, amint hosszabban Nagyszombatban időzött, meglátogatta Veresmartit is. Ez szokása szerint azonnal nagy őszintén kérdé, hallotta-e már ő is talán felőle a hirt, hogy csaknem szinte pápistává lett? Mire, mond Veresmarti: elbeszélém aztán bőven előtte a dolgot. És minekutána nagy emberséggel mind elhallgatta volna, végre monda: Hallottam én e felől; de bezzeg ezt mások nem igy beszélik. És az én hitemre, magamnak is mind ilyenek forognak fejemben. Én pedig

kegyelmedet nem taníthatom, mert hiszen ti tanitotok minket is; de azt mondom, hogy ha látod a dolgot, járj el benne, s a prédikátoroknak hagyj békét, mert ennyi s ennyi napja, mióta Szombatban vagyok; fő-emberekkel szólottam és annyit értettem benne, hogy bizony elölnek. — És annyira volt, hogy a városban, sőt házamban is féltett. Elmenésekor, hogy velem nem szólhatott, izent, hogy a mire intett, megfogadjam, mert kárát vallom. Ezek nem semminek tarthatók valának, ugymond.

Mind a mellett Veresmartira ellenkező hatást tettek. Nem hogy megvonta volna magát, ha hitét akarta változtatni, és a prédikátoroknak békét hagy vala, mint barátja tanacsolta; sőt inkább azzal vélte ügye igazságát biztosítani és megvédeni, hogy egyenesen levélben hívta fel a nagyszombati ekklézsiát ügye eldöntésének felkarolására és pártolására a zsinaton.

A levélben ismét részletesen előadta vallásuk igazsága felől való kételkedésének okait. Elmondotta, hogy elsőben mikép akart ő maga erejével ebből kifejtőzni. Azután mikép jelentette fel a dolgot az egyházfőbbjeinek, mint kérte segélyüket, hogy oszlassák el kétségeit. Megfogyatkozva ebben, irással serkentette, ugymond, őket, és mikép kért végre zsinati tárgyalást. Igaz, bevallja, hogy ezt is elfogadták, és kezdtek vele tárgyalni. Csakhogy az, mit eddig vele szólottak, nemhogy szíve csendesítésére, sem hite igazítására, hanem inkább lelkének nagyobb háborítására s a hitben mélyebb kétségbeejtésére való volt. Vettem pedig eszembe, folytatja levelét, tartalmát leirva, hogy már

el akarnak állani, és dolgukat hallgatásra akarják venni. Kéri azért a nagyszombati híveket az egy Istenért s lelkök üdvösségeért, hogy kitámadván, ugymond, mellettem, az superattendenst egész gyülekezetivel, kérjék, hogy (amit magoktul s jó kedvökből kellene cselkedniök) ennyi esedezésimre ilyen nagy dologba tovább mégis ne tartsanak függőben; hanem hami vagyon, mutassák igazságunkat. Módjuk a gyülekezetnek megtalálásában jó vagyon; mert marcziusnak 23. napján Komjátin együtt lesznek. Igaz pedig, hogy a superattendens adta nékem is a zsinat napját tudtomra, de megelégesznek, itélem, csak azzal is, a mi okért irtam, hogy köztök nem akarok lenni; e felett a közikbe menéstől félelem is tartóztat. Igazságunk mutatásába pedig, az elejökbe adott két út közül, a melyiket akarják, azt követhetik. Ha pedig a nagyszombati gyülekezet is, amazok is, hallgatással mulatják e dolgot, én mindkét félnek ennyi sok szóval s irásban tett esedezéseimet, mind a fölséges Uristen és annak sz. angyali eleibe, mind pedig e világi emberek eleibe bizonyos hűséges és élő bizonyságul támasztom. Kelt ezen Nagyszombatban 17. Martii Anno 1610.

A levélnek, ugylátszik, nem csekély hatása volt a gyülekezetre.

A fenyegetésekkel ijesztett Veresmarti jól számított, hogy ha bátran fellépve előadja ügye igazságát, kimondja félelmét ellenei irányában, s kéri a gyülekezet közbenjárását, ügyét mégis talán többen fogják pártolni.

A nagyszombatiak megküldötték levelét köve-

teik által a komjáti zsinatra, sürgetve annak eljárását.

A zsinat tárgyalásába ereszkedett, s elfogadta Súri azon régibb inditványát, hogy osztassanak ki Veresmarti tételei és ellenvetései az illetők közt megfelelésűl. És ezek egyszerün, nem hit alatt előadva, mint Veresmarti kivánta, közöltessenek azután ezzel.

Miután azonban Veresmarti ápril 2-káig semmi érdemleges választ nem kapott, irt ismét a superintendensnek, megsürgetve, tudassa vele, mily karban légyen dolga, s akarnak-e vele valami jót tenni vagy nem?

A superintendens ápril 14-ről felelt, megirta, hogy lesz válasza nemsokára; hanem nem hit alatt, mint Veresmarti kivánta.

Veresmarti nem maradt adós a válaszszal: Tudta ugy is, hogy hit nélkül lészen a válasz, s nem is jobb és szebb az eddigvalónál. De azért nem bánja, bár micsodás lészen is, csak ne késsenek vele, mert már igen erőtlen várni. Végzé be levelét.

XV.

Veresmarti megtérése előtt, utolsó kisérletek hitfelkezete részéről viszszatartására. — Patkót követségbe küldi hozzá a zsinat Nagyszombatba. — Rátkai lebeszélésére Patkó felhagy kisérletével. — Veresmarti ujra sürgeti a választ. — A superintendens ujra zsinatot tart. — Súri és Nemesnépi előterjesztik a zsinatnak Veresmarti iratára feleleteiket. — A zsinat elveti, s elhatározza Veresmarti bekövetkező megtérése előtt a nagyszombati község megóvására prédikátorok küldetését. — Súri s Almási e végett megérkezvén, Veresmarti sükertelenül igyekszik őket válaszadásra birni. — A superintendenstől a végválaszt vagy elbocsátást sürgeti. Folytatja hittanulmányait, s értekezik kath. hittudósokkal, nevezetesen Pázmánynyal. — Megtérésére készül böjttel s imádsággal. — Sürgetésére Pázmány megfontolásra s várakozásra inti. — Bécsbe küldi, hol megtérését véghez viszi. — Ugyanaz napon Tordai megszöktetve harmadszor áttér. — Pázmány Tordai áttérését és Veresmarti megtérését nevezetes egyházszónoklatban állítja elő. A Thurzók Veresmarti megtérésével megszöktetik Tordait.

E közben beküldötte, úgylátszik, a zsinat Nagyszombatba Patkó Tamás deáki prédikátort, s mint tudjuk, a Veresmartival előbbi vitatkozásra rendelt, most pedig a válaszadással megbizott prédikátorok egyikét, hogy értekezzék Veresmartival, s ha még lehet, nyugtassa meg, vagy csak tegyen kisér-

letet nála, hagyna fel a hit, az eskü alatti válasz követelésével.

Patkó megérkezvén a nagyszombati prédikátorral, Rátkaival, felkereste Veresmartit, szállásán meglátogatva. Rátkai azonban jobban ismerve már, úgylátszik, Veresmarti lelki állapotát, s a látogatástól s ujabb lépéstől nem sokat remélvén, igyekezett Patkót szándékáról lebeszélni. Azért a látogatás is rövid volt, s Patkó csakhamar azon igérettel távozott, hogy majd este egyedül látogatja meg.

De hogy ő nem jött, Veresmarti ment hozzá. Patkó mentegette magát, hogy Rátkai leszólta a látogatásról, mondván: mert ládd, amit hall tőlünk, utánunk mind leirja.

Valóban ez úgy volt, mert Veresmarti, mint munkája tanusítja, minden ily beszélgetést hiven feljegyzett. Ez munkájának hitelességét is e tekintetben emeli, ha nem kétségtelenné teszi.

Mire Veresmarti megjegyzi: Nem szólhatnak-e olyat, mit nem kellene szégyenleniök?

Majd a tárgyra tért Patkó s kérdé, mit hozhat fel arra a sz. irásból, hogy esküvel kivánja a válaszban adandó magyarázatok s állítások erősítését. Felhozza erre maga egymásután a Veresmarti által erről már előbb irásában mondottakat, s megvallja, hogy részéről ebben nem ellenkezik, sőt idézi még sz. Péter mondatát: Készek legyetek mindig, mond, az elégtevésre. Elbeszéli, hogy ő már a barsi gyűlés előtt is, midőn Súrinál házában lévén, az szóba hozta Veresmarti ezen feltételeit, s kérdené, mit vél felőlök, szabadkozott előtte, mint egykori iskolamestere előtt,

már becsületből is, és mondotta, hogy ez az ő dolguk, kik nálánál jártasabbak, ő nem ért ahhoz. De hogy végre sokát untatta, beismerte: azok bizony mind méltó s Isten szerint való kivánságok, mit Veresmarti előad.

Mire Súri is mondá: Méltók bizony, nagy méltó kivánságok, reájok is kell lépnünk. Okaidnak azért, végzi Patkó Veresmartihoz, s kivánságaidnak méltó voltát mi jól tudjuk s értjük.

Veresmarti kérdi: Tehát mért nem állotok nekiök?!

Patkó előbb csak vállatvont, rövid hallgatás után azonban mondá: Véled-e te, hogy ezen kivánságodra (érti az állítások esküvel erősítését) még Bellarminus is rálépne?

Veresmarti: Bellarminus felől nem tudok mit szólni, de im Pázmány Péter önként igéri nekem, hogy amiről kivánom, kész nékem ezen ok, azaz: hit alatt szólni. Mondottam neki, hogy nekem az nem szükséges, mert anélkül is a pápisták dolgai, a menynyire azokat értem, nekem nagy igazaknak látszanak.

Patkó: Mondhatta, de hiszed-e, hogy azért ügyét az ellen is nem segitené?

Veresmarti válaszolja, hogy ő már mint tanuló, midőn a disputácziókra készült, hittudósaik munkáit olvasva, sejditette, hogy ők magok is érzik válaszaik elégtelenségét, ámbár azt teljesen át nem értette. Annyit azonban észrevett, hogy ugyanazon tárgyról egyszer ezt, másszor mást mondanak. E miatt esett gondolkodóba vallása igazsága felett. De mivel a más vallások, különösen a katholika vallás felől még rosz-

szabbat szólottak, azon meggyőződésre jött, hogy a vallások annyiból mind egyenlők, miszerint mindenikben van igaz és hamis. Követőik is azután tétovázással is és csalárdsággal a mint tudják, ugy oltalmazzák mindenki a magáét. Ezért kivánja ő (Veresmarti), hogy az állítás igazságára esküdjenek. Ezért nem merték magokat erre kötelezni a vitatkozásra kiküldöttek, hogy vallásuk oltalmazásában csak igazsággal akarnak élni. Azért mondja ő is Patkó, hogy Pázmány is még az eskü ellenére is kész volna hitét hamissággal védeni. Azért állította Súri, hogy ő minden fogas kérdésre nem tud mindjárt megfelelni. S azért mondá neki Patkó is: hogy ő a barsi gyűlésen nem szólt (nem is hallotta, jegyzi meg Veresmarti, ott egy szavát sem), mert hire volt már, hogy Veresmarti a disputáczióba bocsátja magát, elkészült s nekik gondolkodásra nem akart időt engedni.

Megbotránkozva jegyzi meg erre Veresmarti Istentől elszakadott nemzetség. Nem akarják az igazságot látni és tudni, s másokat is, kiket lehet csaltan csalnak, ámitón ámitanak. Azt vélték, hogy ő is hasonlót akar tenni. Azért hitték a zsinaton kiáltásokkal elnyomhatni, s álnoksággal megfoghatni.

S ezzel mitsem végezve vált el tőle Patkó.

A zsinatban megrendelt feleletet azonban Veresmarti még mindig várta.

Junius 9-dikére a superintendens csakugyan zsinatot hirdetett ujra. De Veresmartinak ezt már többé tudtára sem adta. Bár ez nem is remélte, hogy

26 *

a megrendelt befelelésnek eredménye legyen, elment mégis a nagyszombati prédikátorhoz Rátkaihoz, kérve őt, hogy miután elmegy a zsinatba, hová őt, Veresmartit, sem nem hítták, sem nem mehet, azért hiszi, hogy a feleleteket általa megküldik s elhozza azokat magával.

A zsinatba csakugyan meghozták az illetők feleleteiket. A zsinat azokat meghallgatandó, Súri lépett fel először, elővette irását s elolvasta. Veresmarti tudósításai szerint azonban az nem tett volna semmi hatást. Csak azt sem mondták rá: bű vagy bá, ugymond, ő is összegyűrte s a zsebébe dugta.

Súri után Nemesnépi Dániel szőllősi predikátor állottelő, mondva, hogy ő is munkálkodott a részére kiszabott feladaton; de ha mi nem tetszenék benne, találjanak rá reszelőt, vagy símogassák, a mint akarják. De ennek már felolvasását sem akarták meghallgatni. Veresmarti azt adja okul efelől: mert tudhatták, hogy a Súriénál jobb nem lészen, pedig az sem ütötte meg a fontot.

Lehet, hogy a válasz sem elegité ki a gyülekezetet, de valószinü, hogy Patkó követségének jelentése, s még inkább talán Rátkainak tudósítása által meggyőződhettek Veresmarti elpártolásának előhaladott stadiumáról, melyben mindez már feleslegesnek látszott visszatartására.

Azért akár látván, mint Veresmarti írja, hogy a mit akarnak, végbe nem vihetik, s arra térítik akaratukat, amire érkeznek, akár pedig belátván, hogy mindez nem segít már a dolgon, a zsinat Súri Mihály komjáti és Almási Gergely irmélyi prédikátornak,

mind a kettőnek nyilván, mint Veresmarti egykori prédikátorságaiban utódainak, Nagyszombatba küldését határozta el... azon meghagyással, hogy legközelebb az ottani gyülekezet előtt fellépvén, beszédet tartsanak, intvén a kereszténységet, óvakodnának ezentul az eleső Veresmarti társaságától, és példáján meg ne botránkozzanak a hitben.

Rátkai a zsinatról hazajövet elhallgatta ugyan ezen körülményt, az eredmény felől nála kérdezősködő Veresmarti előtt; és csak annyit felelt, hogy ő számára választ nem hozott.

Veresmarti azonban mások által értesíttetett a határozatról. Épen azért jövő vasárnap nem is ment a gyülekezetbe isteni tiszteletre, hogy a prédikátor annál bátrabban kihírdethesse a zsinat határozatát. Rátkai ellenben elég kiméletesen csak annyit mondott, Veresmarti nevét elhallgatva: hogy a jövő csütörtökön egy atyafia jön be prédikálni, intve s kérve a hiveket, gyülnének erre fölös számban össze.

Veresmarti is amily elhatározott volt már, ezen alkalmat is azonnal felhasználta. Irt a superintendensnek is, panaszolván, hogy a zsinatból igért feleleteket meg nem küldötte; kérvén azután, adná tudtára a dolog mibenlétét. A prédikátor bejövetelére is vigyázott és készült, hogy a mint az a prédikállószékben föllép, ő szembe ül vele, remélvén, úgymond, csak jelenlétemmel és szemébe merészen nézésemmel is, annak úgy eszét vesztem, hogy maga sem tudja, hol evez, mit szól, mit beszél, mit cselekszik.

De sem a superintendens többé nem felelt, sem

a zsinattól kiküldött prédikátorok a meghagyott napon meg nem érkeztek.

A késedelmezés miatt már meg is feledkezett, midőn egy napon tudósítják megérkeztükről, és hogy Súri felőle prédikált.

Súri ugyan nagy óvatosan cselekedte azt. Csak egész általánosságban szólott, hogy az ekklézsiának mindenkor voltak ugyan ellenségei, de legártalmasabbak azok, kik az ekklézsiából szakadnak ki. Azért ha valamit efélét hallanak, az ilyenektől a barátságot, a nyájasságot vonják meg [1]. Példájában is meg ne botránkozzanak, mert tőlünk mennek ugyan ki sz. János mondása szerint (II. 19.), de nem közülünk valók voltak.

Nyilván ezen kiméletet nem annyira az evangeliomi szelidség sugallotta, mint inkább a kényes körülmények. A gyülekezet csak nehány hónapja, hogy visszanyerte papját, iskoláját, szabad vallásgyakorlatát, s nem igen volt tanácsos a nyiltabb fellépés. Ellenben Veresmarti szigorún erényes, vallásos viselete, ismeretes hittudománya, számosak által tisztelt, nagyrabecsült személyisége hitfelekezetében is, tartózkodást parancsolt irányában.

Annál kevesbbé ismert azonban ő tartózkodást.

---

[1]) A komjáti kálvin-felekezetü zsinat kánonjai szerint (Samarjai superintendens alatt ott 1626. keletkezett Canones ecclesiastici. Várad. 1633. IV. XXXVI). Az egyházból kizárt emberrel társalkodni, együtt enni, inni, imádkozni nem szabad, a ki ezeket cselekedné, mint bünös társ kebeleztessék ki az egyházból. — Szólott a kalvin-felekezetü ezen kiközösitési szabály.

A mint a dolog felől értesült, azonnal rajtok volt, úgymond, a prédikátor házában. A két jövevény prédikátor, Súri és Almási, a mint az asztalnál az ajtótól elfordúlva ültek, nem látván a belépő s feléjök tartó Veresmartit, a háziúr Rátkai figyelmezteté őket, elkiáltva magát: Ihun jő Veresmarti, úgymond, de maga is tőle elfordulva maradt. Veresmarti fenszóval köszönt, de senkisem fogadta. Kezet is nyújtott Almási Gergely irmélyi prédikátorságban utódjának.

Nem foghatunk kezet, Mihály uram! Volt azonban részéről a válasz.

Miért nem, Gergely uram? miért nem foghatunk kezet? kérdé Veresmarti.

Almási hallgatott, de a mindig kisegítő Súri, úgymond Veresmarti, feléje fordulva szólt:

Elszakasztotta kegyelmed az egyességnek kötelét közöttünk, s azért nem foghatunk kezet.

Még ez nem elszakasztás, még semmi szakadás köztünk nem történt, nem egyéb ez még a feslésnél. A feslésről pedig könnyű a vargának tenni, csak legyen módja benne, könynyü azt megvarrni; mond czélzatosan Veresmarti.

Nehéz ott varrni, a hol nem tehetni oly erős varrást, melyhez hozzáfogván a nagy éles kést egyszersmind (s itt karjával félre fel nagyot ránta) fel ne messék; válaszolt hasonlón czélzással Súri, és kiment az ajtón.

Veresmarti e czélzatos mondatot, úgylátszik, ellenkező értelemben vette, megjegyezve, hogy csodálkozik a felett, mikép vallják meg maguk, hogy

még eddig minden mondásuk varrását feleletének éles késével felmetszette.

Nem is tágított. A mint kiment Súri, ő is rögtön követte, utána ment és kezdé ujra szólítani: Súri uram! Ennyi esedezésemre, ennyi könyörgésemre mért bántok s tesztek igy velem!? Ha ti látjátok vallásunk igazságát, mért nem mutatjátok meg nekem is?

Súri hallgatott, mert nem akart vele szólni. Veresmarti várja válaszát, azt vélve, hogy csak a mondandó felül gondolkodik. Mire látja, hogy az szótlanul távozik, utána megy és ujra beszél neki:

Azt mondom, mért nem akartok velem jól tenni? Hiszen láthatjátok, hogy dolgomban semmi álnokság csalárdság nincsen; hogy tiszta szívvel, lélekkel járó ember vagyok, senki pápistasága nem kell. Ez ügyben nálamnál Isten angyala sem viselhetné magát jobban. Bizony ily esetben nektek kellene fáradságtok és költségtök szánása nélkül utánam járnotok. És most nemcsak hogy utánatok én, hanem könyhullatással is járok, s még is nem akartok velem jót tenni!

E szókat megindulva csakugyan könnyes szemmel mondá.

Súrinak is ezt látva, megesett a szíve rajta.

Mit tudunk veled cselekedni, ha lám semmit sem akarsz hinni?

Veresmarti megbotránkozva, hogy a hitet egyszerün az akarat dolgának mondja, hevesen válaszol:

Semmit nem akarok-e hinni!? És hihetem-e azokat, melyeket eddig mondottatok? Nem hit, ha-

nem oktalanság volna az! Nem megátalkodásból teszem, elmondottam okaimat, mért nem feleltek rájok, mért nem mutatjátok meg tévedésemet? Sőt magad is hiszed-e azokat, miket mondottál?

Súri ismét hallgatott. Szólj uram, nógatá Veresmarti: tartozol itt lelked veszedelme alatt szólani. Mert tudod, hogy, ha ki kutba, vizbe, Dunába kezdene halni, és te üstökön kapva, megszabadíthatnád, oda hagynád-e halni? Igy, ha látjátok, hogy tévelygésre, bálványzásra, pokolra, kárhozatra indultam, és a pokol utáról elránthatnátok, de nem cselekeszitek, lelkemért lelketekkel kell fizetnetek. Azt kérdem azért, ha magad hiszed, ha látod, hogy feleleteitek okaim ellenében megállanak mért nem mutatjátok meg?

Majd ott mutogatták volt egyenkint, mond végre Súri is felháborodva, de add ki csak mostani irásodat (a traktáról superintendensnek irt levelét véli ez alatt mint Veresmarti megjegyzi), — meglátod, bizony ugy megfelelek, hogy még deák szódban is vétket mutatok.

Bódog anya! felsohajt Veresmarti, s idéz mindjárt deáksága bebizonyítására egy mondatot erre latinul: Venerem cum non possint, sandalium eius reprehendunt. Ha a Venuson nem találnak kifogást, saruját szidják.

S ujra sürgeti, hogy vallja be igazán, maga sem hiszi azokat, melyeket állít.

Súri: Immár te ne gondolj azzal, ha mi szerdékkel megelégszünk is. Ha a mi lelkünk megnyugszik rajta, te neked mi ellened benne? Ám te lássad!

Hatalmas Isten! sóhajt megint Veresmarti:

Hiszen hát ti mind magatoknak, mind másoknak értve tudva való vesztői vagytok.

Itt már egész a város vásárterére értek volt. Súri Almásival együtt, ki azalatt követte őket, többször felszólíták Veresmártit, hogy távozzék és hagyja el őket, menjen lakására. De ő nem tágított: Nem! mond, beszédem van még veletek!

Az emberek is mindenfelől megállva néztek rájok. A prédikáczió által az eset még nyilvánosabbá lett, mint már azelőtt elhiresztelve volt.

Veresmarti annál bátrabban kezeivel is eljárva szólt, mond, minél inkább ők agg farkasok módjára gonosz lelkiismeretnek vádolásáról szégyenkedve lesüték szemeiket.

A helyzet nem is lehetett a legkellemesebb rájok nézve a városban, melynek tanácsa és népe csak az előbb még oly ellenséges állást foglalt el hitfelekezetök ellenében, s hajlandó volt rajtok erőszakot elkövetni.

Súri tehát végre is szabadulni akarván tőle s únva a dolgot mondá: Mit akarsz már, hogy ennyit untatsz bennünket?

Azt akarom, hogy meglássam, van-e vallásunkban igazságunk, vagy nincs!?

S no osztán ha meglátod, mi lészen?

Az, hogy végére akarok menni.

S no osztán, ha ugyan végére mégy is, mi lészen belőle? — Immár, ha ez csak az akaratod, miért nem mégy oda, a hol nagyobb auctoritásu, tekintélyü emberek volnának?

Hová?

Heidelbergába s több ily helyekre.

Hogyhogy? hát azok nagyobb tekintélyek nálatoknál, mikor ti azokat is megitélitek, ha igazat s a szentirás szerint valót tanitanak-e vagy nem?

Annyiban nagyobb tekintélyüek, hogy tudósabbak.

Hát akkor, hogy itélhetitek meg ti őket?

Erre, úgymond Veresmarti, miután egy-egy szóval leütöttem ináról, egészen elhallgatott. És hogy végre szállásuk elébe értek, mint már a kakas maga szemetén, velem szembe álltak. Mire pedig ismét egy szavában megfogám, berugaszkodék a kapun. A honnan ismét nekem fordulva, egy ugrásában úgy meglepém, hogy nem is vergődheték.

Erre Súri mondá: Már csakugyan nem szólok veled többet, mert mindent roszra forgatsz.

Ha nem igazán következnek ezek mondásaidból, mutasd meg, én jószívvel engedek.

Ez volt az utolsó szó, melylyel egykori barátjától s hivatalában utódától megvált Veresmarti. Többet nem szólt vele, és csak még egyszer látta futólag az életben.

De ezzel egyszersmind élete elhatározó perczéhez is mindinkább közeledett.

Még julius 2-dikán irt s ezúttal utolszor Dobronoki superintendensnek, panaszolkodván, hogy őt is csüggőben tartja, magát is ennyire busíttatja egyre általa. Azért kéri, adjon választ. Mondja akár azt: Imhol a felelet, melyért régen untatsz. Vagy pedig bocsássa el őt, és mondja ki egyszerűn: Mi tőlünk többet semmi feleletet ne várj; hanem keresd ezt ott,

a hol akarod, cselekedd azt, a mi neked tetszik. E mellett még szemére hányja, hogy a prédikálószékből is mernek rá kákogni. Dobroncki azonban, úgylátszik, többet nem felelt. De Veresmartinál is a koczka el volt már vetve, s ez egyszersmind végső hivatalos kérelme lehetett, hogy bocsássák őt el.

Mind ez idő alatt folytonosan olvasott s tanult.

Azóta, hogy mint jelenté a superintendensnek, már katholikus hittudós papokkal szólott, gyakrabban kezdett velök értekezni.

Leginkább Pázmányhoz volt járatos. Eleinte, ugylátszik este vagy éjszakának idején is, bizonyára, hogy a feltünést elkerülje, vagy hitfelekezete gyülöletét és gyanuját maga ellen korábban ki ne hívja. Igy írja legalább ő maga egyik munkája előszavában [1]: hogy Nicodemus módjára, mint az éjjel járt az Urhoz, ugy ő is Pázmány Péterhez éjjel jára.

Ellenben Pázmány beszéli róla, mit ő, Veresmarti, irataiban megtérése történetét előadva, mindenütt szerényen elhallgat magáról; hogy mily buzgósággal készült ezen lépésre: Veresmarti egész esztendőt, ugymond Pázmány, szüntelen való olvasásban, böjtölésben, imádkozásban töltött [2].

Ezen látogatásai közben látta Pázmánynál az asztalon Less Lénárd jesuita könyvét: Tanácskozás,melyet kelljen a különböző vallások közül követni.

---

[1]) Veresmarti Tanácskozás, melyet kelljen a különböző vallások közül választani 3-dik kiad. Ajánló lev. 48. l.

[2]) Pázmány Pozsonyban lött praedikatio. 1610. 20 és 21 lap. Lásd erről még alább.

Olvasása, ugylátszik, méginkább hatott rá. Kikérte fordításul is, de Pázmány ezt elhalasztatni kivánta.

És midőn Veresmarti ezekután mindinkább sürgette megtérését, Pázmány ebben is megfontolásra s türelemre intette és birta. Intette, ugymond, a próféta Isaiás (XXVIII. 16.) szavaival, a ki hiszen, ne siessen, qui crediderit non festinet. Tartóztatta, hogy ne hirtelenkedje el a dolgot, mely nemcsak világi tisztességében és életében, de üdvösségében is és örök életében jár. Jól lássa és hányja-vesse még meg a dolgot.

De ez Veresmartit annálinkább vonzotta. Lám, irja, ez sem kálvinista lélekből szól. Nem igy beszélenének ők ilyen állapotban levőnek.

Azonban ő sem tudott soha, mint megvallja, magának eleget tenni. Nem tartotta még mindig mélyen vallásos kedélyében magát e lépésre eléggé elkészültnek. Igen lelkiismeretesen kivánt eljárni.

Egynehányszor megindult és fel is ment Pázmányhoz, oly szándékkal, hogy véget vet már a dolognak és sürgetni fogja megtérését: De mire beszélgetésbe ereszkedett vele, ismét visszatartózkodott, mintha, ugymond, még valami hija volna a dolognak, melyet azonban maga sem láthatott be, mi volna az.

Végre egy véletlen szomorú haláleset döntő hatással volt rá.

Barátja, Kecskeméti Nagy, vagy másképp Déli Márton nála volt estve látógatóban. Jó egészségben váltak el. Másnap reggel, hallja, hogy amint tőle haza érkezett, csak alig hogy leült, félredőlt s meghalt.

Ez mélyen hatott Veresmarti fogékony vallásos kedélyére, melylyel az üdvösséget áhitotta. Elgondolta, mint írja, nem lehetetlen-e, hogy ő is ugy jár? Eléggé fájlalta már ugy is, hogy neje is előbb halt meg, mintsem üdvösségét biztosíthatta volna. Ennyi ideig tartó olvasás- s tanulásból általértette, meg volt győződve, mond, feleinek az igazságból kifogyása felől, valamint más egyéb vallásoknak is tévelygéséről.

Ekkor felment Pázmányhoz s egész napestig való beszéd után, elszánva magát, mondá Pázmánynak: Ez naptól fogva, a mely órában s a minemü halállal kivánandja az én Istenem lelkemet, nem más vallásban, hanem a régi katholika római avagy pápista hitben adom ő szent Felségének, melyben minden eleink is üdvezűltenek.

S a mint e szavakat még évek multán is leírja, oda adja hozzá egy széljegyzetben, klassikus műveltsége felvillanásával erre Ovid szavait is örömében s megelégedésében használva: Nec piget, haud unquam stulte elegisse videbor. Nem is bánom meg soha, hogy ezzel bolondot tettem volna.

De Pázmány az egyszer, ugylátszik, még a szokottnál is szigorúbb lehetett. Nem fogadta el itt megtérését. Hanem azt kivánta, hagyná el előbb Nagyszombatot és a felekezetet, a zsoltárral szólva, hogy feledné népét s szülőházát: obliviscerer populum meum et domum patris mei (Psal XLIV. 12.),

Mire, ugylátszik, Pázmány személyesen felvitte vagy felküldötte saját költségén egy időre Bécsbe, mint Veresmarti irja, hogy ott feledkezném kompá-

niámról. De nyilván azért, hogy a dolgot bölcsen megfontoló és mélyebb belátással intéző Pázmány nem akart Veresmarti megtérésével felesleges feltünést és lármát okozni, vagy épen talán botrányos jeleneteket előidézni Nagyszombatban. Mi által valószinüleg téritései elé inkább nagyobb akadályt gördített, mintsem azoknak előnyt szerezhetett volna. Másrészt a vallásosság- és buzgóságtól annyira áthatott kedélyü Veresmartit is talán kimélve, nem akarta a közönséges napi lármának és nyugtalanságnak, melyet megtérése Nagyszombatban okozott volna, kitenni. Ez által Veresmartinak gyöngéd vallásos kedélyét is megkimélte, s ajtatosságát sem engedte profanáltatni.

Igy Pázmány Bécsbe felvivén vagy csak felküldvén s maga is, ugylátszik, követvén Veresmartit, ez ott valószinüleg a jesuiták collegiumában 1610. Nagyboldogasszony napján, (aug. 15.) mint maga feljegyzi, meggyónván, áldozván, a hitvallást Pázmány kezébe letette. Teljességgel, mond, ellene mondék a kálvinista tévelygésnek, melyben merő tudatlanságból születésemtől fogva harmincznyolcz esztendeig hevertem vala [1]).

Ezen eseményt nem mulaszthatták el akkor a Jézus társaságának évkönyvei sem feljegyezni. A Pázmány mint jesuita által s a jesuiták házában bevégzett tényt természetesen a társulat téritésének sükerei közé számittoták, ámbár Veresmarti megté-

---

[1]) Megtérése hist. 255—263 és a Tanácskozás előbb idézett helyén: Hitre magamat ő nagysága (Pázmány) kezébe adám.

rése, mint láttuk, régebben s hosszabban készült elő, mielőtt még, mint ismétli s őszinteségében nincs okunk kételkednünk, e felől Pázmánynyal vagy általában katholikus pappal szólott volna.

A jézustársasági évkönyv Veresmarti és Pázmány nevét sem teszi ki ugyan, valamint rendesen a társulat évkönyvei az illetők neveit többnyire elhallgatják. Az egykoru feljegyzésnek itt következő szövege azonban kétségtelenül csak is Veresmartiról szólhat, mert csak a Veresmarti által fentebb elbeszélt tényeket közli röviden.

Elbeszélvén ugyan is az évkönyv latin szövege az évben történt számos megtérések közül a nevezetesebbeket, — legelől emliti, mikép tért meg egy előkelő magyar nemes, ki addig katholikus alattvalóit a protestantismusra kényszerité, s mint járult most ezek jelenlétében a katholika vallást felvéve, a pozsonyi jesuiták egyházában az áldozáshoz. Azután folytatja, hogy a másik jelentékenyebb eset az övei közt egy nevezetes, tudomány s erénye által kitünő prédikátornak megtérése volt, kin a katholikus könyvek olvasásából az igazság egyes kalászainak ugymond hegye megakadt. Közölte ezt felekezete legtudósabb superintendenseivel (ezen állitás ugyan nem felel meg egészen az igazságnak, mert csak egy superintendenssel Dobronokival közölte, mint láttuk, ki nem mutatkozik épen a legtudósabbnak). A prédikátorok is, folytatja a feljegyzés, e miatt többször nyilvános gyülekezeteket tartottak, melyekben e felett vele tárgyaltak; de ezt nem az igazság fontos okaival cselekedték. Intették csupán, hogy tartózkodjék hasonló gondola-

toktól. Nősüljön meg, s a nős élet el fogja űzni ezen búskomor melancholicus gondolatjait. Tartózkodjék a katholikus könyvek olvasásától. De minél inkább igyekeztek ezekkel rá hatni, annál világosabban vélte ő felsimerni, hogy az igazság hijával lévén, élnek e tanácsokkal. Végre Isten ugy intézvén, társulatunk egyik tagjára akadt véletlenűl, (nyilván Pázmányt érti a feljegyzés,) kivel azután gyakran értekezett e felett nehány hónapon át. Végre megtalálván az igazságot, minden akadályt legyőzve, katholikusnak nyilatkoztatta ki magát. És most is nagy állhatatossággal, szilárd erényességével társalog velünk, s már is számosokat példájával és tanitásával az eretnekség örvényéből Krisztus aklába vezetett [1]).

---

[1]) Az évkönyv eredeti latin szövege: In Posoniensi missione plures quidem veram fidem amplexi, sed duorum insignior fuit revocatio. — — Alter praedicans fuit non incelebris inter suos, doctrina moribusque clarus, cui aliqua veritatis spicula inhaeserant ex lectione librorum catholicorum: contulit is cum doctissimis quibusque suae sectae superintendentibus; aliquoties publicus ministrorum conventus celebratus est, in quo cum ipso ageretur; verum nihil veritate ac solidis rationibus actum: monebant sólum, tales cogitationes negligeret; uxorem duceret, cuius consuetudo melancholias huiusmodi dispelleret; libris catholicis abstineret; at quo magis haec ingerebant, eo sibi clarius deprehendere videbatur, veritate destitutos ad haec sese recipere consilia. Tandem Deo sic disponente, incidit praeter opinionem in unum e nostris, cum quo deinde crebro mensibus aliquot egit, donec veritate penitus comperta, ruptis omnibus impedimentis, sese catholicum declaravit: qui magna nunc constantia morumque integritate nobiscum versatur, et plures iam exemplo suo ab doctrina ex haeresum voragine ad Christi ovile perduxit. Lásd

Nevezetes Veresmarti esetére, hogy épen ezen időtájt hasonló körülmények között, hasonló indokokból, ugyanakkor több, épen igy megtért kálvinfelekezeti prédikátornak ügye foglalkoztatta a vallási pártokra szakadt európai közvéleményt.

Az egyik Le Blanc, lioni kalvin-felekezeti prédikátor esete volt. Ő is hasonlón, mint Veresmarti s ezzel egykorúlag, maga beszéli el megtérése történetét. Épen ugy kiemeli, mint vált Saulból Pállá. Ő is előbb katholikus hittudományi munkákat olvasva, majd hittudósokkal is értekezve, vette észre, ugymond a katholika vallás igazságát, s meggyőződött annak ellenkezőjéről, a mit addig prédikált vala. Ő is észrevette az ellenmondásokat saját vallása tanában, melyeken, mint mondja, nem volt képes eligazodni [1]).

A másik Martin Dániel és fia Hilar, bearni kálvin-felekezeti prédikátorok esete volt. Ezek is

---

Annuae Litterae Societatis Jesu, Anni 1612. ad patres et fratres eiusdem societatis. Dilingae. 351. lap. — A tudósitásban csupán az tűnik fel eltérőnek, hogy ezen megtérést nem Bécsben, hanem a pozsonyi missio körében mondja történtnek. Lehet, hogy a Magyarországban Pázmány által véghezvitt megtérés a pozsonyi missionak, melyhez maga Pázmány is tartozhatott, sükerei közé volt számitandó. De hogy maga a hitvallás letételének ténye Bécsben történt, azon Veresmarti világos feljegyzése folytán kételkedni nem lehet. Még ezután is, mint hallani fogjuk alább, egy ideig Bécsben mulatott, és csak 1611-ben jött vissza; azután Pozsonyban is tartózkodván, mint e feljegyzés és maga Veresmarti is irja.

[1]) Egykoru munkája ez ime: L'admirable conversion de l'un des pretendus ministres de Lyon, dict Monsieur Blanc en la foy catholique apostolique Romaine Paris 1611. Lásd Raess die Convertiten seit des Reformation. XI. 194.

majdnem hasonlón, mint Veresmarti, irják le ugyanakkor történt megtérésöket. Hasonlón vitatkoztak ők is sokáig prédikátor-társaikkal a szentirásról és hagyományról, a praedestinatióról, a választottak- és kárhozottakról. Az őket üldöző prédikátoroknak azzal felelnek: miért tesznek miattok oly nagy lármát. Ha az általok hirdetett tan szerint öröktől fogva ki vannak választva, ugy is fognak üdvözülni, ha közülök ki is válnak; ha pedig nem, akkor elkárhoznak, ha köztök maradnak is. Ha nincs szabad akarat, ugy sem tehetnek mást. Megtérésök a Bearnba V. Pál által küldött Barnabita szerzetesek 1610-ben történt téritéseinek első gyümölcse volt, s a megtért prédikátorok hasonlón papokká és szerzetesekké lőnek [1]).

Hasonló eset volt Guillot Jakab franczia hiresebb kálvin-felekezeti theologus áttérése, ki szintén igy előadja iratában azon okokat, melyekért vallását elhagyta, katholikussá és pappá lőn [2]). Valamint később valamivel Bécsben is Tinklár Gáspár prédi-

---

[1]) Ezen megtérés történetének eredeti franczia szövege elveszvén, vagy csak eddig ismeretlenül lappangván, annak csupán olasz forditása, későbbi kiadása ismeretes: Conversione del Signor Daniel Martini ministro gia nel Bearne, alcuni de principali motivi d'esso descritti, dal medesimo della lingua francese tradotti nell italiana il Milano 1641. Lásd Raesznél XI. i. h.

[2]) Declaration de la Conversion de Jaques Guillot prestre, Ou il declare les principaux chefs qui l'ont meu, de quitter la religion pretendu et formeé, aprés plusieurs exercices en icelle, pour rentrer en l'eglise catholique, apostolique et Romaine Paris 1615. Raess i. h. XI. 184.

kans megtérésének hasonlón általa megírt történetét ismerjük [1]).

Mindezen eseteknél azonban a hazai, a magyarországi közvéleményt Veresmarti áttérése mellett ugyanakkor még inkább foglalkoztatta Tordai János, a fenebb emlitett pozsonyi ferenczi szerzetes ujabb kitérése.

Esetleg vagy számitással történt-e? többé ki nem tudható, de nevezetes mindenesetre, hogy ugyanazon a napon, melyen Bécsben Veresmarti aug. 15-én megtért, Tordai is, — kinek botrányos életéről már akkor emlékeztünk, midőn Veresmartit prédikátortársai beszédére a pozsonyi ferencziek egyházába bevitték, — most ismét s immár harmadszor tért el vallásáról.

Pázmány ezen alkalmat felhasználni vélte, hogy a megbotránkzott hiveket a hitben megerősítse.

Hasonlón, mint Súri a kálvin-felekezetüek zsinata által Nagyszombatba küldve, Veresmarti kitérésére előkészíté a hiveket, figyelmeztetve, hogy meg ne botránkozzanak a hitehagyón, hanem szakítsanak el minden köteléket, mely hozzájok füzé, s óvakodjanak társaságától; — ugy tett Pázmány is most fellépve egyházi beszédével Pozsonyban. A különbség természetesen a két eset között csak az volt, a mi Pázmány és Súri, Veresmarti és Tordai személyisége közt.

---

1) Brunner der Predikant Gaspar Tinklar 1662 Wien 1871.

És Pázmány épen ezen utóbbi körülményt, a Veresmarti megtérése és Tordai kitérése között levő különbséget, párhuzamba helyezve, élesen hangsulyozta s kimutatta beszédében. Érdekes világot vet ez is Veresmarti életére és megtérésére.

Pázmány nyilván azért, hogy a nagy botrányt, melyet Tordai okozott a pozsonyi hivek között, jóvá tegye, határozta el magát az ellene tartandó beszédre. Alighogy ugyanis a Bécsben aug. 15. hitvallást tett Veresmarti megtérését bevégezte, már a jövő szeptember hónapban pünkösd után tizenkettedik vasárnapon Pozsonyban fellépett a ferencziek egyházának azon, mint mondók, nevezetes szószékére, melyen annyiszor hallatta Pozsony magyar lakosságát s gyakran a főurakat s országgyülési rendeket is elragadó ékesszólásu egyházi beszédeit, s honnét ugy szólván, az ország nagy részét közvetve megtéríté. De ezen prédikálószékből szólt Tordai is, mely most a hitehagyott szerzetes által mintegy profanálva, megszentségtelenítve lőn.

Pázmány beszédében sz. Pál apostol azon szavából indulva ki: Ha szinte mi, avagy a mennyei angyal hirdetne valamit a kivül, a mit nektek hirdettünk ti nektek, átok legyen (Galat. 1, 8); — hatalmas philippikát tartott a hitehagyott Tordai ellen. Előrebocsátva kifejti a tanítást, mikép kell magát a hivőnek viselni, midőn tanuja azok elestének, kiket addig tisztelnie kellett, s mily tanuságot nyujt a hitüktől elpártolt hittanítók példája; mikép ez nem vethet árnyat az egyházra, nem a szerzetre.... Éles és megragadó vonásokkal ecseteli erre Tordai azon

gonosz, erkölcstelen és feslett életét, mint azt már fennebb, hol Tordai szerepléséről volt szó, szavai leirásával jellemeztem. Harmadik kitéréséről felemlíti azután, mikép fenyegetődzött Tordai részegségében, valahányszor őt feslett életeért a klastromban meg akarták büntetni, hogy palatinus uramhoz megy, ugymond, s átmegy a lutherekhez. S annak daczára, hogy megtérést szinlett s három éven át igy prédikált, még is főemberekkel czimborált luther-prédikátorság igéreteért. Valaminthogy Diószegen lerészegedve, Nagyboldogasszony napján à Luther táborába szökött.

Ennek ellenébe állítja azután Pázmány beszédében Veresmartinak példáját: Nem ezt cselekedte bezzeg Veresmarti Mihály, komjáti prédikátor, ugymond: »Mert minekutána mennyei fénytől megvilágosittatván, meg kezdé sejdíteni az ő vallásának kétes voltát, hogy valamit lelke ismerete ellen ne tanítana, megszünék a prédikálástól. És mert a természet indulatja arra viszi vala, hogy a minemü vallásban született és nevelkedett volna, abban megmaradna; püspöknevet hamisan viselő elöljáróját (érti a superintendenst, Dobronokit), és a többi prédikátoroknak egész gyülekezetét szavával, irásával, mind jelen-, mind távollétében megkereste; sőt igen felette untatta, erőlteté őket egész esztendeig (tudjuk Veresmartiból, hogy ez jóval tovább is tartott esztendőnél), hogy az őtőle előadott nehézségeket neki megfejtsék. És noha általlátná, hogy amazok csak tétováznak, és a lappangásra rejtekeket keresnek, mint a baglyok napfény előtt: mindazáltal egész esztendőt tölte a szüntelen való olvasásban, böjtölésben, imádkozásban,

mignem azután a Szentlélektől jobban megvilágosíttatván, ugyanazon a napon, melyen Tordai magát elszedte, Veresmarti régi tévelygésének ellen mondana. Ezt kell vala Tordainak is cselekedni, ha vette volna eszébe, hogy ő Istentől indíttatik, és nem attól vitetik nyakrafőre, a ki villámképen vettetett az égből a földre alá!«

A mily nemesen állítja elő ezzel Pázmány Veresmartit és megtérését Tordainak éles ellentétekben erős vonásokkal kiemelt árnyalakja ellenében; ugy gondolható hatalmas szónoklati philippikájának nagy hatása is. Egyike a hallgatóknak irta azt le az élőszó után azonnal, hogy nyomtatásban rögtön közrebocsássa; mint ezt a ritka, sőt eddig csak egyetlen, a budapesti egyetem könyvtárában fenmaradt példányban ismert könyvnek czimlapja mondja.

De amily részletesen beszélte el Pázmány ebben Tordai két előbbi apostasiáját, oly észrevehetőleg tartózkodón szólt ez utóbbi harmadik esetéről.

A rendelkezésemre álló kézirati kutfők érdekesen kiegészitik azt; és sajátságosan összefüggésben mutatják az előbb elbeszélt eseményekkel.

Tordai, mint ezt Pázmány is beszéli, már Pozsonyban az országgyülés alatt, összeköttetésbe akart lépni a nádorral Thurzóval, fenyegetőzve, hogy valamint előbb kálvin-prédikátorrá lett, ugy most luther-predikátorrá szegődik, miután a felekezetét pártoló nádortól igy remélhetett pártfogolást és előnyt. Azon főur, kivel erről értekezett, mint Pázmány fennebb közlött e feletti beszédében említi, de kinek

nevét ott elhallgatja, nem volt más, mint a nádor rokona, Thurzó Szaniszló.

Ennek egy fenmaradt leveléből tudjuk most, hogy Thurzó nádornak azon nagyszombati csele után, melylyel luther-felekezeti prédikátorát oda behozatta, — Forgách bibornok erre most a nádor ellenében, ennek diószegi jószágáról viszont az ottani luther-felekezeti prédikátort kiüzette. Ennek helyébe azután, nem tudjuk mi módon, Tordai helyeztetett be Diószegre kath. plebánosnak. Lehet, hogy épen talán Pázmány pártfogása-, vagy javaslatára, ki őt integetve látogatta, mint beszéli, miután már javulást mutatott, és mint kitünőbb egyházi szónok, harmadik éve ismét prédikált. Vagy mivel hogy rakonczátlan s meg nem férő természeténél fogva a klastromban sok bajt okozván, igy remélhették javulását, ha az általa valószinüleg kért s keresett plebánosi állásba áthelyeztetik. És lehet, hogy épen ez által is akadályoztatták meg Forgách és Pázmány egyelőre Tordainak már 1608-ban, mint láttuk, szándékolt ujabb apostasiáját.

Tordai azonban valószinüleg már előre máskép számított, egyetértésben lévén Thurzó Szaniszlóval. Vagy hogy csak Thurzó Szaniszló számított rá, ismervén jól az egyént.

Pázmány csak annyit mond, hivatkozva a diószegi tisztartó tudósítására, hogy Tordai megrészegedve vagy lerészegítve szökött át Nagyboldogasszony napján a lutherekhez prédikátorrá.

És lehet, hogy Thurzó Szaniszló erre számítva már előre, igy szöktette innét át. Leveléből, melyet

a nádornak ez ügyben írt, csak annyit tudunk, hogy erre nézve Tordai Thurzónak bizonyára azon előbbi pozsonyi országgyűlés alatti biztatásai folytán egyszer is másszor is megigérte, ha módot talál benne és felelnek neki arról, miszerint a nádor őt megoltalmazza mindenki ellen, kijönne, ugymond Thurzó levele, s a mi vallásunk szerint való prédikátor lenne. Én eléggé biztattam és reá is feleltem neki, hogy a Nagyságod hatalmával mindenek ellen megoltalmazom. Ilyen jóravaló dologban nem akartam semmi haladékot. Hanem tegnap (1610. aug. 15. s 16-ról szóló levél kelte szerint) midőn egy szolgámat más dolognak szine alatt Diószegre küldöttem vala; ez az elmult éjjel 12 órakor [1]) hozá Thordanus Jánost ide Sempte, várába (Diószeg mellett, hol Thurzó Szaniszló lakott); és most itt nálam vagyon. Igy leitatva, mint fenebb Pázmány beszéli, s biztatva, rábeszélve, mint Thurzó Szaniszló irja, megszöktetvén őt éjjel, félt mégis Thurzó Forgách bibornok hatalmától és befolyása által netalán ellene, s a megszöktetett szerzetes kiadására eszközölhető királyi parancstól, kéri azért tovább levelében a nádornak különös segélyét is.

»Hogy ha annakokáért, irja, valami mandatumot hoznának ő fölségétől érette reám, avagy hogy ha magamat czitálnának, hogy adjon tanuságot énnekem nagyságod ezek ellen, mint, hogy és mivel alkal

---

[1]) 1610. Aug. 15. A levél 16-ról szóló kelte szerint. Tordai tehát alig néhány hete volt még csak Diószegen.

mazzam magamat, és nagyságod is legyen minden oltalommal mellettem [1]).

Igy adták vissza a Thurzók a kölcsönt Veresmartiért s a nagyszombati és diószegi prédikátorok kiüzetéseért, kijátszva, megtréfálva és boszantva Forgáchot Tordai megszöktetése által.

De a másik fél sem maradt soha adós. Egyre szoriták ki a prédikátorokat, a hol lehetett, vagy magukhoz átszöktették őket, a mint erre alkalmuk volt.

A szentgáli prédikátornak 1615-beni esete, ugy látszik, a mint fiával s a kupi prédikátorral megszöknek, s utánok szaladó hiveik által elfogatva bilincsbe veretnek [2]), épen ugy példa rá, valamint az

---

[1]) Thurzó Szaniszló levele a nádorhoz 1610. aug. 16. Kamarai levéltárb. Thurzó nádor levelezései. — Később Tordai a Thurzók által bajmóczvári birtokukba küldve, ott a felekezet hitvallását letette az ismeretes Abrahamides Isaacus superintendens előtt (L. Fabó Monum. II.80.kiről Balásffi (Echo Christiana) beszéli, hogy mig ebét pápának nevezte, kikelt Tarnóczi János szolgabiró ellen, mert ez őt egyszerün csak plebánosnak és nem prépostnak czimezte.

[2]) Sed audi miram et tristem nostrorum praedicatorum historiam. — Irja Patai superintendens Kanizsai Pálfi pápai prédikátor- és seniornak 1615. nov. 17. (Fabó Cod. Evang. Diplom. I. 142.) — Martinus ille sz. galiensis, turbatae conscientiae oestro percitus (haec enim ut opinor, quiddam occulti facinoris opinione nostra maius) convenerat clam cum Andrea kupiensi, cuius et alia facinora propediem in lucem venient, et filio ipsius ut di e, ad praeconceptum facinus tentandum ab ipsis destinato adessent, currumque ad ipsum Martinum cum recula sua clam avehendum secum adveherent. Quid fit? Fures illi conducti, constituto tempore, sub crepusculo vespertino et

ellenfél részéről ismét később Kemény János fejedelemnek ismèretes kalandja, amint a szécsényi barátot ellopja, midőn még mint követ arra járt, boszantva s megtréfálva azzal Pázmányt, de azt egyszersmind, mint olyan dolgot is, mely lelkiismeretében, conscientiájában, ugymond, jár vala, megcselekedve [1]).

loco condicto adsunt, Martinum cum sua supellectili currui imponunt, noctu iter ingressi fugiunt. Oppidani fuga pastoris cognita, mora omni neglecta, juvenes ad insequendum aptos deligunt, qui fugientes assecuti, in oppidum retrahunt, ac tres simul concionatores in medio foro in numellam coniiciunt, pudendum spectaculum stb.

[1]) Kemény János erdélyi fejedelem önéletirása (Szalay Magy. Tört. emlékek I. 187): visszajöttömben, Fileken két franciscánus barátok szécsényi klastromból valók tanálkozának hozzánk, kik is igen hozzánk ereszkedének, — bocsátották volt koldulásra. Elébb nem mervén kifakasztani, — jelenté az egyik titkon, hogy meggyőzetvén lelkiismeretitől, mind az baráti állapot s mind az religio mellől el akarna állani, kénszeritvén Istenre, lelkemre, hogy vinném el. Mivel azért nekem is conscientiamban jár vala, megcselekedém — lóra ültetvén, katona köntösbe öltöztetve, más uton szaporán elrándulék vele, éjjel-nappal sietvén, mig a Tiszán általkelhetek, mert félek vala igen, hogy megüznek érette. — — Az elhozott barát is convertála s meg is házasodván, vallásunkon való prédikátori hivatalban hala meg is. Kit azután felmenésemben szegény cardinal Pázmány is vetett szememre : miért vittem el az barátot? melyre feleletet így tettem : Nekem ugy látszott, hogy lelkemben járt, megcselekednem, vágyódását értvén megtérésre. És vajha nagyságodat is megnyerhetném s vihetném Istennek és az hazámnak, bizonyára kész lennék életemet érette koczkára vetni. Kire szegény mondá : Azt is vétkesen cselekedted, jó öcsém, engem pedig nem Istennek, hanem Istentől vinnél el. Hazádnak is pedig, ki nekem is hazám, ott lakva, kevesbet használhatnék stb.

Szent és lelkiismeretben járó dolognak tartották ők ezt. S igy játszattak le gyakran ezen apró csatározásokkal és portyázásokkal ama nagy harcznak egyes jelenetei, melyeket a vallásában megszakadt ország két pártjának főemberei és vezérei egymás ellen akkor annyi fortélylyal s elkeseredéssel vivtak.

Egyideig majdnem egyenlő erővel, szerencsével és sikerrel folyt e küzdelem is a két párt között. De ez már nem sokáig tarthatott. Forgách és Pázmány erélye s tehetsége által a Thurzók csakhamar túlszárnyalva lőnek. Forgách bibornok mindinkább a nádor fölé kerekedett. S utódja Pázmány, Eszterházy Miklós segélyével, a Thurzók utolsó sarjadékát is, Thurzó Mihályt megtérítvén, miután ez tágas uradalmaiban a luther-felekezeti prédikátorokat mindenütt kiüzte [1]), s a templomokat visszavette, — a nagyszombati jesuitáknak már akkor épülőben levő fényes temploma kápolnái egyikében kért temetkezési helyet [2]).

---

[1]) Fabó Monum. evang. III. 155—188.

[2]) A jesuiták nagyszombati házának naplója Acta Colleg. Soc. Jesu Tyrn. Tom. XVIII. kézirat a magy. egyetemi könyvtárban. Dobronoki bejegyzése 1636. jan. 9.

XVI.

Veresmarti a megtérés után. — Vallási kételyei eloszlása. — Megerősödése a hitben. — Tevékeny fellépése. — Hittanulmányai. — Irodalmi munkálkodása. — Pázmány felhívására első munkájának megirásával foglalkozik. — Lessius Lénárt munkájának forditása, Lessius munkái jellemzése és hatása, Tanácskozás czimü könyve. — Veresmarti első kiadását Homonnai Drugeth Györgynek ajánlja Pázmány tanácsára. — Drugeth és Dobokai. — Veresmarti bécsi tartózkodása. — Meglátogatják hitfelei, Samarjai és Bornemisza. Veresmarti visszatérve hazájába, meglátogatja Pozsonyban régi urát, Forgách Pétert. — Igyekszik őt megtériteni, de ez még akkor ellenáll s később tér meg.

Veresmarti megtérése lassan és hosszan készült elő. A mint saját leirásából lélektanilag, úgyszólván, indokolható a fordulat, nem volt az ment a kételyektől, nem a hosszas mindenoldalu megfontolgatástól: vajjon helyesen cselekedett-e, vagy sem?

Vallásos kedélye, benső buzgalma, hajlama és meggyőződése teljesen javalta az általa már is nyugtalanul sürgetett és annyi éven át előkészített lépést.

Mindamellett ő sem menekedhetett, nem szabadulhatott ily fontos lépésnél, nemcsak a külső emberi tekintetektől, hanem a belső elfogultságtól sem.

Sokat ismételte már az előbb, hogy nem kell neki senki pápistasága, sem testének, sem lelkének, úgymond. Csak igazítsák el hite akadékában. Csak az igaz vallásról akar meggyőződni. Az iránt kíván magának biztosságot szerezni, hogy a sok közől melyik egyház van az igaz keresztény hitnek birtokában? ki képes azt bebizonyítani, hogy ő tanítja tisztán az igaz keresztény hitet? Melyik vallás tanítói képesek igazolni az isteni küldetést s az apostoli következést? Ezek voltak vallási kételyei, melyek iránt tisztában akart lenni. — E körül forgott keble mélyében megsérült vallási meggyőződésének gyötrelme, mely Bellarmin olvasása után vallásfelekezete irataiban és tanításában nem talált többé gyógyírt.

Meggyőződött végre annyira, hogyha ezt valahol, úgy csak egyedül a katholika vallásban találhatja fel. Mondja többször, hogy kezdi belátni, ha még van a világon valamely vallásban igazság, úgy az csak a katholika hitben található fel.

De ennek daczára is mélyen kellett éreznie, hogy elhagyta a vallást, melyben oly buzgón nevekedett, melyet hévvel vallott, tanított, prédikált. Vajjon nem csalja-e magát? kérdé. Csakugyan az igaz utat választotta-e? És ha igen, mit fognak róla mondani az emberek? mit felekezete? Hogy fogják gúnyolni? Amint szokták a kitérőket! Talán üldözni is? Mint már fenyegették őt is!

Igy töprengett magában. Hanem ennek ellenében épen úgy örvendett is mégtérésén, megnyugodott rajta, s erőt merített belőle.

Elmondá újra magában: Im hát pápistává levél,

elhagytad vallásodat, melyben felnevelkedtél, melyet tiz esztendeig nagy igyekezettel prédikállottál! De lássad, tudhatsz-e olyat ebben találni, a miért bánnod kelljen cselekedetedet? Ne hizelkedjél pedig magadnak, ügyednek, mert azzal kárt csak magadnak teszesz. Senkit magadnál inkább nem csalsz.

Elgondolt, irja, mindent, a mi csak eszébe juthatott erről. S úgy tetszett neki, hogy mindent megtett, hogy hitét, személyét minden vád ellen, úgymond, könnyen megoltalmazhatja. Elmondja még egyszer, hogy az eddigiekből eléggé látható, mily méltatlanul jártak el irányában felekezete hittanítói, prédikátortársai. Miben nem volt épen igaza, mert ezek, úgylátszik, mindent megtettek érte, a mit tehettek, hogy őt kiméljék, megtartsák. Helyesebben mondja azért, tovább fűzve e fölötti elmélkedését, hogy belátta egyszersmind, miszerint azok vallásuk értésében, belátásában, annak igazolásában és mások tanításában meddig mehetnek. Hogy nem képesek annak, a ki ezt megtudni kivánja, hitök okát kimutatni: csakugy, mint ő nem volt azt képes lelkiismeretes, alapos és szorgalmas hittanulmányai daczára átérteni s abban meggyőződni.

Mégis mily erőszakkal akarják, folytatja töprengéseit, vallásukat, tanitásukat terjeszteni, az embereket más vallástól eltántoritani, s a magokéban erőszakosan is visszatartani. Ha kik, úgymond, bucsuvétlen egy vagy más vallásra közülök eltérnek, azokat ellenök irt énekekkel s egyebekkel miképen gyalázzák, példáit tudjuk.

Veresmarti előtt itt a convertitákra költött

hasonló gúnydalok foroghattak, minőt még korából ismerünk, például Bethlen Gábor fejedelem nejének, Brandenburgi Katalinnak megtéréséről. Ez körülbelül épen azon időben keletkezhetett, midőn Veresmarti saját megtérése históriáját írta. Veresmarti is, mint alább hallani fogjuk, ekkor Brandenburgi Katalinhoz közelebb viszonyban állott. Az erről szóló históriás ének gúnyversei úgy állítják elő Bethlen Gábor özvegyét, Brandenburgi Katalint, mint a ki a protestans vallástól elszakadását megbánva siránkozik, és mint bűnbánó, minden roszat elmond magáról. Az áttérésére vonatkozó versek ezek:

Nagyobb búmra de jut eszemben
Állhatatlan lők hitemben,
Istenemre — sem éltemre
Sem népemre nem néztem

Gyakran térdet képednek hajték,
Titkos boltban melyiket tarték,
Isten helyett — holt szenteket,
Feszültet imádék,
Olvasókra — sok szapora Ávékat mondék.

Utavesztett lelkem: melyik szent
Ez ösvényen az egekbe ment?
Kitől láttad — és tanultad,
Hogy igy szolgál az Istent:
Nem egyébtől — az ördögtől ki rám fogat fent! [1])

---

[1]) Brandenburgi Katalin keserve 1630. czim alatt közölve. Thaly Régi Magyar Vitézi énekek és elegyes dalok a XVI—XVIII. századból I. 128—130.

Igy s hasonlón szólottak az efféle versek, melyekre Veresmarti szavai vonatkoznak. Ezektől tartott Veresmarti is, ha, úgymond, bucsuvétlen, bejelentés és szándékának nyilt bevallása nélkül távozik hitfelei köréből.

Ellenben, folytatja, aki atyafiságuknak szándékát tudtára adja, ha vallásuk igaz voltát fundamentomból meg nem mutatják, igaz, hogy eleinte tartóztatják, mint őt. És ha semmi elegendő okát sem tudják adni hitöknek, még akkor is azt akarnák, hogy ingyen, úgymond, minden ok nélkül maradjon köztük. Mit ha okosan és lelkesen nem cselekedhetik, és nem tudnak neki megfelelni, megronthatlan okokat felhozni, úgy bucsut adnak neki. És ha mégis rajtok van, elmondja bár, hogy neki hitcserélés nem kell csak vallása igazságát átláthatná: akkor a házból kivonatással, megnyomasztással, általlövetéssel, megöléssel akarnak neki megfelelni; mint vele tették.

Ezeket mind újra s újra átgondolta most Veresmarti, midőn, úgymond, a régi katholika hitre adta magát. De e hitreadás után mindjárt nagy vigasztalásai is voltak. A gyónás s az Oltáriszentség vétele után nagy lelki örömet érzett újra: Nem tudom én, írja, micsodás erőtől, de úgy tetszett nekem, úgy megkönnyebbültem, hogy testemben is nagy könnyűséget láttattam magamnak érzeni [1]).

Veresmarti ezen szavainál azonban jobban tanusítja ezt megtérése után következő élete, hogy uj vallásában csakugyan visszanyerte nemcsak a meg-

---

[1]) Megtérése hist. 264—265 lap.

nyugvást, nyugodalmát, mint mondja, és erejét; hanem tevékenységét is.

Ő, ki eddig lelkiismeretfurdalásokkal szolgálta vallásfelekezetét, kétkedett igazságában; később annak hitágazatával ellenkezőt tartott, mást tanított, hasztalan kereste az igazságot és lelke megnyugvását; nem volt képes többé hivatalában eljárni, s arról inkább leköszönt, nehogy lelkiismeretén erőszakot kövessen el: most, amint katholikussá lőn, nemcsak hogy vallási buzgalma azonnal megnyugvást talált, kielégítést nyert; hanem rögtön tevékenyen is lép fel. Ezen vallási tevékenységével pedig a vallási élet minden terét elfoglalja, s munkálkodása egyszerre az egyházi s a hitélet minden mezejére, összes elágazásaiban kiterjed.

Épen oly buzgó lelkipásztorrá, plébánossá és hittérítővé lesz, valamint a hittant tanulmányozva, számos egyházirodalmi munkáival lép fel azonnal s egymásután szakadatlanul, egész életén át egymásra adva ki a könyveket. De nem kevésbbé látjuk őt a vallásos jótékonyság cselekedetei gyakorlásában. Sőt még az egyházi művészetnek is, mely akkor épen a legszomorúbb időszakot kezdette élni, méltánylásának és kegyelésének is nem egy jelét hagyta hátra irataiban és buzgó tevékenysége nyomaiban.

Nyilván tehát uj vallásától egészen áthatva, ez most egész kedélyét megragadta és tevékenységét felébresztette. Az előbbi vallásában magával annyira meghasonlott férfiut, ki minden tevékenységtől visszavonult, és még csak az igaz vallás keresésének élt, mint mondja; most e fordulat tétlenségéből kira-

gadta, lelkiismerete kínzó gyötrelmeit lecsillapítva s meggyógyítva, uj életre és cselekvésre buzdította.

És Veresmarti ezen tevékeny életéről szólnak már ezentúl a következő sorok.

E fordulatot is azonban legelől természetesen hittanulmányaival összekötött polemikus irodalmi munkálkodással kezdte meg, ott, hol előbbi élete munkálkodását s tanulmányait hagyta, fogta fel ismét a fonalat.

Pázmány segélyével Bécsben elhelyezve, hol ez, mint Veresmarti maga írja, az idegen szomszéd országban létében szorgalmatos gondját viselte [1]; — hittanulmányait valószínűleg a jézustársasági bécsi collegiumban folytathatta. És Pázmány utasítása folytán lépett fel az irodalmi pályára is.

Már Nagyszombatban, midőn utóbbi időben még megtérése előtt Pázmányhoz járt, megismerkedett nála Lessius Lénárdnak egyik akkor kijött nevezetes munkájával: Tanácskozás a felett, melyet kell a különböző vallások közül választani. E könyv, midőn azt elolvasta, nemcsak megerősíté megtérési szándékában, mint felebb beszéli, hanem már akkor kedve is volt hozzá, a munkát magyarra fordítani. Pázmány hátráltatta, úgylátszik; vagy hogy nem bizott még tehetségében, vagy csak nem tartotta számára s idején valónak ezen munkát. Csak most gondolt ismét rá. Felhivta külön levélben, melynek erre vonatkozó

---

[1]) Veresmarti Intő és Tanító levél ajánl. 15.

sorait Veresmarti ismételve is közli [1]), hogy Lessiusnak, ugymond, ezen hasznos munkája általa és mások által óhajtott magyarítására vállalkozzék, s annak ajánló levelét Homonnai Györgyhöz intézze.

Veresmarti azonnal a munkához fogott, és rövid idő alatt oly sikeresen megoldotta feladatát, hogy a jövő évben a könyv is már sajtó alól kikerült s annak magyarsága is, nyelve, irálya, helyesirása annyira tetszett, hogy érte Szenczi Molnár Albert, akkori első magyar írói és nyelvészettani tekintély, személyesen és szembe dicsérte, mint alább erről szó lesz; ámbár máskép durva szavakkal és megtámadással utasította vissza a könyv tartalmát.

Maga a munka becse és választása inkább alkalmi és csak időszerű lehetett, mintsem hogy az mélyebb és jelentékenyebb tudományos és irodalmi tanulmány tárgyát képezhette volna Veresmartira nézve. A munka szerzője s annak művei akkor épen igen divatosak és kapósak voltak. Mindenütt, mint az akkori iskolai s életbölcseség legjobb terményei, olvastattak s nagy kedveltségnek örvendettek.

Lessius, vagy sajátlag, Leys Lénárt, belga, brabanti származásu jesuita, egyik legnevezetesebbje volt azon kor sokat tudó, sokfélét iró scholasticus theologusainak. Már zsenge korától a jámborság s tanulásvágy annyira megragadták, hogy mint még gyermek alig játszott, alig aludt, alig evett már; és minden idejét ájtatosságnak és tanulásnak szánta. Mint tanuló, hosszú hideg éjjeken át kezét pislogó mécsese

[1]) Veresmarti Lessius ezen könyve forditása ajánló levelében; Megtérése Hist. 266.

lángjánál melengetve irt és tanult. Oly sebes előmenetel és siker koronázta fáradságát, hogy már 17 éves korában a bölcsészet tudora, és jézustársaságába lépve, a bevégzett novitiatus után, mint husz éves ifju, a douay-i egyetem egyik leghiresebb bölcsészeti tanára lőn. Tudományszomja azonban s irásvágya lecsillapithatlan volt s nem ismert határt. Majd görögül magától megtanult, hogy Aristotelest eredetiből fordithassa, majd Romába ment, hogy a theologiát az akkori leghiresebb tanárok egyikétől, Suareztől tanulhassa. Majd maga is annak egyik legnevezetesebb tanára lőn a löveni egyetemen.

De itt hires előadásai merész tételeivel nagy bajba keveredett. A praedestinatióról, üdvözülésről s kegyelemről szóló tan épen akkor sokat és hevesen tárgyaltatott a hitujitás által felvetett ujabb vélemények ellenében, s ez által sok contraversiára adott alkalmat. Bajus, egyike az ellenvéleményen levő nevezetesebb contraversistáknak, Jansoniussal és Janseniussal megtámadták Lessius tanát. Azt a semipelagianismus régi eretnekségével vádolák, s a párisi, douay-i és löveni egyetemek elé vitték. Az utóbbiak eretnekesiték, kárhoztatták Lessius tanát, ellenben a mainzi, ingolstadti és trieri főiskolák védték. Mindez heves theologiai vitákat idézett elő. Mig az ügy V. Sixtus pápa elé került, ki Frangépan Octaviust calatini püspököt és kölni nunciusát küldé ki, hogy mind a két résznek hallgatást parancsoljon. Mire Sixtus a bibornokok collegiumában Lessius saját tételeit megvizsgálva, azokat az igaz hittel megegyezőknek találta; miután Lessius bebizonyitotta, hogy az ellenei

által neki tulajdonított hibás tantételek csupán öszszefüggés nélkül kikapott egyes hiányos mondatok voltak, melyeket hallgatói előadásaiból feljegyzettek.

Bajussal és ennek versenytársaival ellenkezőleg, épen oly nagy becsüléssel és méltánylással viseltettek Lessius és munkái iránt azon kor leghíresebb hittudósai. Mint tanára, Suarez, úgy kora legnevezetesebb hittani irói: Molina és Vasquez, szoros baráti és irodalmi viszonyban, tudományos levelezésben állottak vele; kikérték az ő véleményét s közölték vele saját tudományos nézeteiket. Nem kevésbbé méltányolta V. Sixtus pápa, mint VIII. Orbán, ki barátságát egyaránt, mint nagy tudományát, példás erényét s ajtatosságát dícsérte. A belgák akkori fejedelme, a kegyes Albert főherczeg, Lessius számos iratai egyikét: A jogról, igazságról és erényekről, oly tiszteletben tartá, hogy a nyilvános kihallgatások alkalmával e könyv mindig előtte feküdt az asztalon kardja mellett; s mondani szokta volt felőle: Lessius könyve igazságával és bölcseségével mint leghívebb tanácsnoka, képezi az ő ausztriai kardjával együtt hatalma erősségét s védelmét. És szalézi szent Ferencz csak oly kegyelettel nyilatkozik Lessius ájtatossági s aszketikai iratairól, mint a tudós Justus Lipsius tudományáról, megénekelve Lessius munkáit, mint a világ összes tudományos művei- és bölcseségének valóságos kivonatát, a minek akkor valóban tartattak, a legkedveltebb s legünepeltebb irodalmi termények lévén művei.

Videsne, mondja Lipsius híres verseiben felőle:

Lector hoc opus? Sophiae vides
Opus sacratae? Quidquid illa condidit
A condito orbe conditum his libris habes.
Abyssus ante et pelagus hoc rerum fuit.
Sed iste lucem fecit et compendium.
Sublimia hic videbis et subtilia:
Humanaque hic videbis et coelestia.
In pauca tibi sed vera verba conferam:
Philosophus esse qui voles, lege hos libros,
Theologus esse qui voles, lege hos libros.

Nézd — ugymond — olvasó a bölcseség e könyvét, mindent, a mit az a világ kezdetétől alkotott, benne fellelhetsz. Sötét, mély örvény és mérhetlen tenger volt az eddig, de ezt Lessius most megvilágitá s rövidletben felfoghatólag előadta. A magasztosat és elrejtettet, a mennyeit és földit, az istenit s emberit itt találod meg benne. Itt találsz mindent. Kivánsz bölcsész lenni? olvasd! És kivánsz lenni theologus? Olvasd ismét, és azzá lészesz.

Kétségtelen, hogy kora Lessius munkáit, amint valóban igy dícsérte és méltányolta, úgy érdemén túl becsülte; sőt nemcsak kora, hanem még korunk irodalomtörténet- s hittanirói is, kik leginkább tanelőadása világossága s értelmessége miatt nagyratartják most is [1]). Legfőbb érdeme mindenesetre az volt, hogy kora szükségleteihez képest számos könnyű népszerű munkát készitett, bennök világosan, értelmesen és határozottan adta elő a homályosabb

[1]) Mint Feller biogr. univ. 2. 69. — Backer Bibliotheque des ecrivains de la Comp. de Jesus I. 455. stb. — Werner Franz Juarez I. 538. — Ujabban is Perronne Praelect. Theolog. IV. ad n. 186 és Hurter Nomenclator Literar. I. 483.

és nehézkesebb hittani és bölcsészeti vizsgálatok és rendszerek tételeit, s a nagyobb terjedelmes, homályos és zavart tudományos művek eredményeit és foglalatját. E mellett még sokszor nemcsak népszerűsítve, világosan, könnyen, ismeretterjesztőleg, hanem lelkesedetten is és kellemmel tudta rövidletekbe foglalva azokat előadni.

Ebben állott sajátlag ereje és nagy hatása. Erre sajátságos módszert használt. Ha valamely nehezebb tudományos rendszert, kitűnőbb szerző bonyolodott tételeit világosabban előadni szándékozott, elolvasva a tételt, azt minden oldalról vizsgálata tárgyává tette. Azután bezárta a könyvet, betette szobája ablaktábláit vagy behunyva szemét, emlézte magában s meghányta minden oldalról előbb a tételnek lényegét, azután annak a szerző általi fogalmazását, végre mindazt, mit annak erősbítésére ujat felhozni, vagy megdöntésére ellenébe állítani lehetett. Míg igy magának világos és határozott fogalmat s itéletet képezvén a tárgyról, felnyitotta ablaktábláit, leírta, tisztázta felőle eszméit. S a mi még kétes maradt előtte, a felett, társainak felvetve a kérdést, vitázott, vagy mások véleményét róla kikérte, vagy könyveikben kikereste, hogy így egészen tisztába hozza.

Igy szülemlettek azután számos népszerű tankönyvei és rövidletei, különböző becsü s legkülönnemübb tárgyu iratainak hosszú sora, melyekben mindennemű bölcsészeti és hit-, sőt jogtani és politikai stb. kérdéseket összefoglalt, mint azt még a középkori scholastika szokta volt összefoglalni theosophiai nézeteibe, hanem ezeket egyszersmind már az

ujabb tudományos ismeretek és módszerek világával is áthatotta. De a mily fölösen, bőven és könnyen termelt, oly felületes könnyüséggel és csak rövidletkép volt irva legtöbb könyve.

Igy irt azután a hittan minden szakából, és nem kevésbbé a bölcsészet és nyelvészet, az orvostan és a jogtan köréből mindennemű munkákat. Mert irt például egyaránt az igazságról és jogról, az erényekről, az isteni tökéletességről s a zálogházakról [1]), a pápa hatóságáról, az isteni malasztról, kegyelemről, az örök gondviselésről és végzetről. Kiadott egy Hygiastikont az egészség fentartásáról, orvosi diaetetikai iratot. Azután irt az antikrisztusról, szüzességről, az életpálya megválasztásáról, a szentségekről. Kiadta theologiai előadásait, az ó-szövetség egyes részei magyarázatát: a zsoltárok, prófeták és Mózes könyveit.

És midőn már ennyit irt s kiadott, a sok munkától, az irásban és ájtatosságban virrasztástól erejében egészen megtört, testében elsoványodott és kiaszott jámbor szerzetes, még sem elégedve meg magával, egykori hires rendtársához, Bellarmin bibornokhoz fordult levelével, tudósitva őt, hogy megszünnék már az irástól, s az olvasásnak s ájtatoskodásnak kivánna élni, de óhajtaná tudni, vajjon Bellarmin észrevette-e munkáit? s tanácsolja-e, hogy tovább is irjon még valamit?

---

[1]) De montibus pietatis. Turrius (de cambio) Lessius ezen iratát a legjobb munkának mondja, mely valaha a pénzműveletekről megjelent.

Bellarmin erre a jámbor ájtatos kedély szerénységével ugyan, de egyszersmind a mély s alapos önálló tudós önérzetével, a szigorú és választékos irónak kedvetlenségével felelt. Válaszában tudtára adja Lessiusnak, hogy jobb lesz csakugyan, ha ezentúl inkább imádkozik, mintsem ír. Eleget írt eddig, nemcsak hittani, jogi, de még, mint hallja, orvosi munkákat is, hogy ezekkel beírhatta már nevét, ha nemis az örök, legalább a földi élet könyvébe. Ő is letette már tollát, s most inkább csak ájtatosságban és jó cselekedetek gyakorlásában tölti hasznosabban élete hátralévő napjait [1]).

Lessiust azonban az ily válasz nem zavarhatta meg. Ámbár maga is oly szerény, oly alázatos volt, hogy mondani szokta munkáiról, miszerint azok hitványságát aszerint mérlegeli, hogy az egész világ munkáival összehasonlítva, először azokhoz képest porszemnyi parányiságuaknak tartja; hát még azután, folytatja, összehasonlítva az angyalok és szerafok magasztos tudományával, vagy épen Isten megfoghatlan és felérhetlen mindentudóságával, — mily nyomorultak és semmisek lehetnek ismeretei!? — Mégis egy csomó munkát írt még ezután is. Mert ámbár négy vagy öt halálos betegséggel és bajjal küzdött már folyton, mégis holta előtt még öt nappal adta ki egyik nevezetes munkáját: Isten ötven nevéről, vagy Isten tökéletességéről. És még halálával sem végződött be munkái kiadásának sora. Mert elhunyta után jelent meg csak műve a józan és

[1]) Bellarmini epistolae i. kiad. 175.

mérsékletes életről, a jövő élet boldogságáról stb. Míg több más igy is kéziratban kiadatlanul maradt fenn.

Leghiresebb munkái egyike azonban épen a Veresmarti által magyarra fordított: Tanácskozás volt, vagy teljes czímén: Melyet kell a különböző vallások közül választani [1]). A mint első kiadása Antwerpenben 1609-ben, tehát Veresmarti fordítása előtt csak egy évvel jelent meg, úgy mindjárt egyike lőn a legolvasottabb, legkeresettebb könyveknek. Mindenfelé s egymásután több mint hat kiadása jelent meg, nem számítva azonnal keletkezett számos, majdnem minden nyelven, mint látjuk, még magyarul is közrebocsátott fordításait, és későbbi kiadásait.

Benne fejezetenkint előadja, hogy csak a katholika vallás vezethet a tökéletes életre, hogy ez szabadíthat meg a bűntől; követőit ez képes csak az élet szentségére gerjeszteni; ez alkalmas az emberek megtérítésére. Ezen tan az egyedüli, az általános és egyetemes vallás, melyben meg van az apostoli következés, hagyomány és a hit egysége. Ebben találhatók az egyház szentatyái és tanítói (patres et doctores). Kivüle nincs is állandó és biztos vallás és tanítás.

Ellenben másik részében előadja fejezetenkint az okokat, mily gyanus hitelességüek és azért mellőzendők, elhagyandók az uj vallások, márcsak ujdon-

---

[1]) A latin eredeti czime: Consultatio, quae fides et religio sit capessenda.

ságuknál fogva is; azután az apostoli következéstől való elszakadásuk, az isteni küldetés hiánya, a csodatételbeni megfogyatkozás miatt. Továbbá, hogy az erény gyakorlatának utját állják; tanításuk tévelygő s állhatatlan; ebben álnoksággal és csalárdsággal élnek, a jócselekedeteket megrontják, szabados életre vezetnek. Bennök a régi eretnekségek megujíttattak, a hit szabályai hiányosak.

Kétségtelen, hogy amily könnyen és felületesen írott e munka, ellentétben például Bellarmin alapos nagy munkája sokkötetű foliansaival, úgy épen ezen fölületes és könnyű, tárgyalásánál fogva is a tizenkettedrétű kis munkácska nagy keletnek és elterjedésnek örvendett. És valamint rendesen történni szokott, hogy általában a terjedelmes, mély tudományu munkák mellett, a népszerű átdolgozások, kivonatok és kézikönyvek, melyek a nagy közönség szükségeit, izlését eltalálják, mindig kapósabbak: úgy nem csoda, hogy ez is azonnal számos kiadást ért minden nyelven. Lessius művének érdeme itt is leginkább abban állott, hogy a Bellarmin és iskolája által felhalmozott nagy kincset aprópénzre verve, nagyobb forgalomba hozta és értékesítette. Máskép nem bírt az még csak például Pázmány azon fényes, jóveretű, teljes értékű, művészi becsű aranyai s tallérai értékével sem, melyeket ez Bellarmin aranyrudaiból hazája számára oly alkalmasan készített. Amit Lessius nyújtott, csak közönséges ércz váltópénz lehetett e tekintetben.

De a vallásában és hitében annyira feldúlt és zaklatott azon korban, midőn az apostasiák és conver-

siók, a kitérések és megtérések napirenden, a lelkiismeretek folytonosan nyugtalanítva voltak, s a két nagy vallási párt egymással egyre birkozott, Lessius kis könyve nagyon is helyén volt s idején jelent meg.

A királyok és fejedelmek, a főurak és tudósok ki- és megtérései még mindig a nap nagy eseményeit képezték. Ezen megtérésektől vagy kitérésektől függöttek gyakran akkor a politikai helyzet és fordulatok is. Az angol uralkodók és német kisebb fejedelmek vallásváltoztatásai elég példát szolgáltatnak erre. S ezen időtájt is például Jakab, bádeni, és Vilmos, brandenburgi őrgrófoknak [1]); vagy hazánkban egy Balassa Bálintnak, a Forgáchoknak, Thúrzó Kristófnak és másoknak, de különösen Eszterházy Miklósnak s épen akkor Homonnai Drugeth Györgynek a katholika vallásra térésök már is nagy érdekeltséget kezdett ismét kelteni a katholika vallásra történő visszatérések iránt.

Lessius könyve azért igen czél- és korszerűnek mutatkozott. Belőle könnyű szerrel, nehány óra vagy csak nehány nap alatt, lehetett, ha nem megtudni, legalább kiolvasni, melyiket kell a különböző vallások közől választani. A kis könyv könnyen volt kiadható és olvasható, könnyen terjeszthető és megszerezhető.

Alighogy megjelent és a hires hős nassaui Já-

---

[1]) Speculum veritatis. Wilhelm Markgrafen zu Brandenburg: Motiven und Ursache, wesshalb wir d. Luther. Relig. valedicirt und zu der röm. kath. getreten. És Jacobs Markgr. zu Baden Motive Warum er d. Luther Lehr verlassen u. z. kat. Kirche sich begeb. Münch. 1614.

nos fejedelem elolvasta, azonnal katholikussá lett. Példáját számosan követték, s a könyv olvastára sokan hasonlón megváltoztatták vallásukat [1]).

A munka ezen hire, s ama kiemelt előnyei, melyekkel más nehezebb terjedelmes munkák felett birt, birhatták rá Pázmányt is és Veresmartit, mint más számosakat a külföldön, méltánylására, forditására s kiadására, ámbár nálunk az távolról sem vetekedhetett hatásra és korszerűségre nézve Pázmánynak bármely alkalmi röpiratával, vagy csak Balásffi és Veresmarti későbbi munkáival is, mint például annak Csepregi Iskolájával, ennek Intő és tanitó levelével. Mégis nálunk is három magyar kiadást ért egymásután Veresmarti ezen forditásában. Az első alighogy 1611-ben megjelent, már azon évben elfogyott. Ugy, hogy 1612-ben már egy uj kiadása jelent meg.

Lessius könyve bevezető sorait olvasva, érthetjük azonban azt is, mily kedvvel kezdhetett forditásához Veresmarti. Hiszen saját lelke állapotját, küzdelmeit találta benne festve ő s vele bizonyára mások is, kikre az hasonló hatást gyakorolt.

Nagy különbözés vagyon, ugymond a könyv első sora és lapja, mostani időnkben a vallásokban. Az igaz hit felől nagy a vetekedés. Sokan a dologban mindéltig csak haboznak, és semmi bizonyosat nem végezhetnek. Egy vallásból másba próbálásért csak

---

[1]) Feller Biogr. univ. 2. 69. mondja e felől. Ouvrage qui dans sa brévété forme une excellent traité, de controverse, par lequel beaucoup d'heretiques ont été ramenés á l'eglise. És Backer e. i. h. említi számos forditásait s a protestánsok által ellene intézett iratokat.

ugy mennek, mint egyik házból a másikba, hogy lelkök nyugodalmát találják. Mások csak vaktában adják egyvalamelyhez magokat, a melybe szerencsére akadnak, minden vizsgálás, minden értekezés nélkül, kiktől ha kérdik: a többinél azt feljebb miért becsülik? semmi egyebet nem felelnek, csak hogy ő nekik az jobban tetszik. Vagy, mivel mindegyik a magáéval felettébb kérkedik: azért, mondja, mert az Istennek szent igéjével az egyez. Mindazáltal e dolog felette méltó nagy tanácskozásra és vizsgálásra, ugymint a melyben forog üdvösségünk egész sarka. Nem kicsiny dolog az örök üdvösség, az örök kárkozat!

Mindez, mint hallottuk, nem egyszer megfordult már eddig is Veresmarti lelkében. — És jól eshetett most neki róla saját megnyugtatására s igazolására tudni, hogy ez akkor általános világkérdés volt; — és jól esett neki e felől most saját maga és mások felvilágosítására olvasni és írni. De e kis közlemény tanuságot ad Veresmarti elég hibátlan, sőt numerosus, tartalmas forditói nyelvéről és irályáról, melyet Molnár Albert nem ok nélkül dicsért.

Közben, hogy e könyvön dolgozott, Bécsben 1611-ben egy napon meglátogatta őt ott egykori ismerőse és barátja, Samarjai János, a későbbi halászi predikátor és superintendens, kinek Veresmartival való előbbi értekezéséről fönnebb emlékeztünk. Ő vitte Veresmarti iratát is Heidelbergbe Pareushoz. És az ő nevezetes vallásirodalmi müveiről és szerepéről még alább is szintén lesz szó.

Most Heidelbergből az egyetemről jött vissza, hová még 1609-ben küldetett a nagyszombati gyülekezet által, mint Asztalos leveleiből tudjuk. Vele volt Bornemisza János is, komáromi vagy nagyszombati fi, ki hasonlón a nagyszombati református iskolában tanult, s a katholika valláshoz hajolva megtért vala. Atyja, ki Bocskainak és a kálvin-felekezetnek erős hive volt [1]), azért 1610. kiküldötte fiát hasonlón Heidelbergbe, Pareushoz, hogy visszatéritsék, és mind Veresmarti irja: »a nem régen általa bevett katholika hit, feledkezés által kipárolódjék szivéből, mint, ugymond, a részegség szokott a fejből.«

A szelidebb érzületü s a vallási békére s egyességre annyira hajlandó Samarjai nem állhatott ellent hajlamának vagy csak kiváncsiságának, hogy régi jó ismerősét, barátját, Veresmartit fel ne keresse. Legyőzte ellenszenvét a kitért s vallását elhagyott Veresmarti iránt. De azért csak óvatosan, s nem kis bizalmatlansággal közeledett feléje. Mert a mint társalogva kimentek Bécsben az utczára, s a városban együtt jártak, feltünt Veresmartinak, ugymond, hogy a mint szoros helyre érkeztek, Samarjai mindaddig távol kullogott, mig maga előtt tágasabb utczát nem látott. Vettem eszembe, irja Veresmarti, hogy azon hiedelmöknél fogva, mely szerint a pápisták, valahol lehet, hitök ellen is az eretnekeket, mind vesztön vesztik, attól tart, hogy kelepczébe ne ejtsem. De en-

---

1) Azonosnak vélem azon nagyszombati Bornemisza Jánossal, ki Bocskaitól birtokadományt nyer a Monum. Hung. Hist. Brüsseli okmánytár III. 205. szerint.

nek hamisvoltát végre észrevette azután, mikor Nagyszombatban iskolamesterségében klastromba is tartózkodás nélkül menni, pap úrnak pedig asztalához is mert ülni. Érti bizonyára a nagyszombati jesuitákat, vagy inkább talán az ottani káptalanbelieket, hova és kikhez Samarjai később gyakran ellátogatott, és nálok ebédelgetett. Mi valószinüleg hasonlón nem volt hatás nélkül Samarjai szelid tanulékony kedélye és hajlamai mellett vallásegyeztető és békitő igyekezetére.

Veresmarti sem mulasztotta el ezen alkalmat megragadni, hogy elmondja neki megtérésének históriáját. S azonkivül is sok másról, irja, szólt vala még az nap. Azt hitte már hogy nem volt hatás nélkül beszéde Samarjaira. Midőn ez tőle elbucsuzva félelmét s aggodalmát kifejezte, hogy a Veresmartival töltött hosszas mulatás és beszélgetés még gyanuba ejtheti őt majd felekezete emberei előtt, hogy ő is talán mást kezd gondolni.

Veresmarti igyekezett őt azzal megnyugtatni, hogy hiszen ily gyanutól neki kellene inkább tartania. De csak eszébe sem jutott az. S e miatt ő bizony, ha ezeren volnának is együtt, középjök merne menni.

Leginkább féltette Samarjai nyilván ujonan hitére visszatért társát, a fiatal Bornemisza Jánost. El is távolitotta őt mindjárt idején, írja Veresmarti, hogy beszédünk hallásából meg ne botránkozzék. Hijában! kiált fel, csak nem bizhatik ügyéhez!

Veresmarti mintegy másfél évet tölthetett Bécs-

ben. Mialatt munkáját is megirta s annak nyomtatása is elkészült Pozsonyban 1611-ben.

A könyv ezen kiadása, mint emlitők, Homonnai Drugeth Györgynek volt ajánlva Pázmány tanácsa s ohajtása szerint. Drugeth György országbiró a sztropkói hős, már a Bocskai pártjától Forgách bibornokhoz szegődött s annak egyik legfeltétlenebb hive lőn. Forgách, vagy ennek közbevetésére, Pázmány által a katholika hitre téritve, a katholika egyház és párt egyik leghatalmasabb támasza volt. Csak előbb még Bocskai felkelésének felségsértési vádba esett főszereplője, most egyszerre a bécsi békekötés ellen a Forgách által képezett liga egyik leghatalmasabb és legtevékenyebben működő férfia lett. Mint minden ügyet, melyet szolgált és mely meggyőződését birta, egész erélyével, buzgósággal és lelkesedéssel karolta fel, — azonnal a katholika vallásnak is legbuzgóbb hivei, sőt terjesztői egyikévé vált. Rögtön saját jószágán Homonnán jézus-társasági házat alapitott és iskolát nyitott, melynek már 1613-ban a fennebb birt lelkes Dobokai Sándor volt első kormányzója.

Majd fegyverrel hadseregei élén Forgách Zsigmonddal egyesülve, megkezdte a támadást az erdélyi fejedelmek és hadak, mint az akkori vallási és politikai ellenpártfél leküzdésére. Mit változó szerencsével, de erős kitartással egész holtáig folytatott magát Homonnát a harcz szinhelyévé, várait és jesuita-kolostorát az elpusztitásnak kitéve. Miben Dobokai Sándor is hiven osztá vele haláláig a háboru ezen esélyeit. Mert Drugeth kora halálát nem sokára

az övé követte, midőn az ellenfél Rákóczi erdélyi hada által elhamvasztott homonnai zárdából Dobokai Drugethnek 1620-ban bekövetkezett halála utáni évben Zágrábba költözött. Hol megérkezte után alig nehány nap mulva 1621-ben e nemes férfiú is, egy Balassa Bálintnak és Drugeth Györgynek a végperczig vigasztalója és barátja, korán bevégezte emelkedett és szent életét.

Pázmány jól számított azért a könyv kiadásában. Drugeth valószinüleg nemcsak a költségeket fedezte, hanem a könyvnek is kiváló terjesztője lehetett, annyira, hogy még ugyanazon évben az egész kiadás elfogyott s a jövő évben már egy uj kiadás vált szükségessé. Mi akkor a mainál is még jóval ritkább esemény lehetett. Sajátságosan Veresmarti munkája ezen kiadásából egy példány sem maradt ránk. Legalább egyetlen nagyobb könyvtárunkban sem található jelenleg. A munkának későbbi két nagy bővített kiadása alkalmasint elnyomhatta az előbbieket.

A mint munkáját Veresmarti, ugylátszik, még Bécsben bevégezte, 1611-ben visszatért hazájába Pozsonyba, a hol, úgylehet, hogy munkája kiadásával elfoglalva, egy ideig lakott volt, az ottani jesuiták collegium-házában.

Pozsonyban felkereste, azután meglátogatta az ott időző régi kegyes urát, Forgách Pétert. Valószinüleg könyve átadásával s megtérése elmondásával egyszersmind felszólitotta mindjárt őt is a megtérésre.

Forgách azonban kegyesen meghallgatván őt, ellenezte, ugymond, kivánságát. Az ősvinte buzgó

Veresmarti ezen elcsodálkozott. Elmondá neki, hogy ő régen ismeri és tapasztalta, ugymond, jó indulatját a katholika vallás iránt. Nem egyszer győzte meg őt komjáti prédikátorsága korában, valamint Súrit is annak igazságáról. Most tehát ő inti a megtérésre, miután tudja, hogy nem szükölködik e dologban sok tanitás nélkül, mert hiszen azt, a mi elégséges a megtérésre, bizonyára látja is, érti is.

Forgách ezt helybenhagyta, mondván, hogy igen is, tud s ért mindeneket.

Mire Veresmarti mondá: hát mért nem akar megtérni?

Forgách röviden elutasitólag válaszolt.

Non possum et non volo. Nem cselekedhetem s nem is akarom cselekedni.

Veresmarti irja erre: Elirtóztam tőle s abbahagyám. Mert miért ne cselekedhetné, ha akarná?

Meg is cselekedte, miután mint láttuk, már Veresmartinál is jóval régebben javalta s átértette a katholika vallást. Hanem a külső tekintetek nyilvános megtérését akadályozták. Mignem jóval későbben, mintegy husz esztendő mulva, 1631-ben halála előtt csakugyan ő is megtért, ki Veresmarti megtérésének egyik előmozditója s támogatója volt.

XVII.

Veresmarti Nagyszombatba visszatér. — A Forgách bibornok által 1611. Nagyszombatban tartott zsinat a pápai nuntius Marca Placidus jelenlétében. — A főesperesi intézmény és látogatások ujabb zsinati szervezése s elrendelése. — Veresmarti Losi főesperessel mint térítő kiküldetik. — Forgách bibornok óvása daczára Irmélyre mennek a helvét-vallásuak zsinatán vitát kezdve Lengyel- és Péczelivel. — Veresmartit nem engedik szóhoz jutni. Gyanusítják. Védi áttérését. — Téritgeti volt hitfeleit Nagyszombatban: az iskolásdeákokat, Vellechinus István később kassai papot, a börtönben a rabokat. Samarjaival, Rátkaival s a nagyszombati kálvin-község főbb embereivel e felett téritgetési vitái. Többen megtántorodnak hitökben, Makai elhagyja iskolamesteri hivatalát. — Veresmarti ellenében sürgetett munkák kiadása s a jesuiták elleni könyv forditása Kecskeméti János által. — Veresmarti Lessius forditásának második kiadását késziti és Meisner válasza elleni czáfolat forditásával megtoldva adja ki. — Meisner és Thurzó nádor viszonya Pázmány ellen. — Veresmarti kiadásának éle ez által Thurzó s a luther-felekezet ellen intézve.

Mire Veresmarti Bécsből és Pozsonyból mintegy 1611. vége körül Nagyszombatba visszatért, ott a katholika egyház ügyét emelkedett hangulatban találta

A Forgách bibornok által, ezen év aug. 1-re

hirdetett országos egyház-zsinat megtartatott. Ötven év óta ez volt ismét az első kath. zsinat. Mig a hitujitó felekezetek kisebb-nagyobb kerületei rendesen évenkint több zsinatot is tartva, közügyeiket ezáltal erélyesen előmozditák és szervezték; addig az egyházban mindig oly nagyhatásu kath. zsinatok Oláh Miklós primás halála óta teljesen szüneteltek.

Forgách már régen sürgette egy ily zsinat megtartását. De a kormány ebben akadályozta. Mátyás király még a mult évben sem akarta megtartását Forgáchnak megengedni. Végre 1611-ben kieszközölte. A zsinat feladata, a veszélyeztetett magyar kath. egyház fentartása és megerősitése, azonnal nagy sikerre vezetett. Benne nemcsak az ország összes főpapjai résztvettek, hanem V. Pál pápa is Forgách eszközlésére követét küldötte, Marca Placidust, a bécsi udvarnál nunciusát. Forgách lelkes beszéddel nyitotta meg az üléseket. Utána a pápai követ szólt a szentatya nevében. Mire a pápának a magyar püspöki kart üdvözlő s a zsinat tartása felett örömét kifejező levele olvastatott fel. Ezzel a zsinat munkálkodása kezdetét vette. Minden irányban fontos határozatok hozattak és hatásos rendszabályok alkottattak. A zsinat munkálatai és czikkei több fejezetben számos üdvös intézkedést foglaltak magokban. Ezek sikeresitése tekintetéből ezenfelül még a pápához és királyhoz külön felterjesztés intézése határoztatott.

A zsinatnak azonban az akkori körülményekhez képest egyik, ugylátszik, legfontosabb és legéletbevágóbb határozata, a főesperesi látogatások és vizsgálatok ujabb, hatályosabb életbeléptetése volt. Va-

lamint nemzetünk keresztény hitre lépése kezdetén a vallás és müvelődés terjesztése tekintetében, a hazai törvényeink által is annyira kiemelt főesperesi intézménynek a legnagyobb része s érdeme volt: ugy most is a katholika vallás ujabb helyreállításában és megőrzésében sikeresnek bizonyult.

A zsinat V. fejezete részletes intézkedéseivel a főespereseknek szorosan meghagyatott: nemcsak a templomok, a plebániák felügyelete, azoknak s az istentiszteleti kellékeknek szabályszerü helyreállítása, vizsgálata és számontartása; a papok, iskolatanitók alkalmazását, joghatóságát, képességét, erkölcsi életét szigoruan ellenőrző vizsgálata; — hanem a kath. hiveknek is nevezetesen ott, hol lelkészek nincsenek s más vallásfelekezetüek közt vegyesen élnek, netán saját vallásuk veszélyeztetésével, folytonos, házankint való látogatása, számbavétele. Meghagyatott, hogy aziránt a helységek birái, esküdtei kihallgattassanak. A főesperesek e szerint rendelkezzenek a szükséghez és körülményekhez képest arról, hogy a hivek a kath. hitben oktatást nyerjenek, istenitiszteletben részesülhessenek, szentségekkel ellátattassanak. A hol lehet, mindenütt plebániák állíttassanak. Ellenkező esetben mint fiókhelyek bizonyos plébániákba kebeleztessenek. Mindenesetre ha másként nem, a káptalanból küldött vándor és szállongó missionariusok által láttassanak el vallási szükségleteik, és tartassék fenn hitvallásuk.

Erre azután különösen királyi parancs kéretett ki, hogy a főesperesek a régi törvények és szokás értelmében joghatóságukban fentartva, hivatalukban

eljárhassanak [1]). Forgách bibornok ezen zsinati rendelkezése kétségtelenül a legnagyobb hatással s eredménynyel volt a kath. hitélet felelevenítésére, kath. egyház- és vallásnak hazánkban fentartására. Aki hazánk egyházai régibb főesperesi egyházlátogatási jegyzőkönyveit vizsgálta, meggyőződhetik erről ezen nagy és még eddig nagyobbára kiaknázatlanul maradt történeti bányák adatkincseiből. És meggyőződhetik egyaránt a főesperesi látogatások és vizsgálatok nagy fontosságáról.

Addig leginkább az által nyilt tere volt a hitujításnak a népnél, hogy a háboruságok közt üresedésbe, vagy a kitérések által máshitüek kezére jutott plebániák, sokszor uraik által is erőszakosan más hitre kényszeritett helységeikkel és lakosaikkal elpártoltak. — Nem volt senki, a ki a hitéletre felügyelt volna, vagycsak nem volt kellő gond az országos zavarok közt a plebániáknak betöltésére, a plebánosok s a hivek vallása ellenőrzésére. Most ez a főesperesek személyes látogatása és vizsgálata által ismét igénybe vétetett.

A rendelet, a mint meghozatott, kivitele is azonnal erélyesen foganatba vétetett.

A jövő évben már a főesperesek ki voltak küldve kerületeik látogatására.

Veresmarti, a mint erről értesült, sajátságos tervet forralt magában.

Azalatt hogy Nagyszombatba visszatért és hittanulmányaival elkészült, áldozárrá szenteltetett. Mire

---

1) Péterffy Concilia Hung. II. 197.

most, ugylátszik, azon kiküldendő főesperesekhez kívánt csatlakozni, mint térítő, sőt vezetőül és közvetítőül, kik Nyitra vidékére voltak menendők, hol ő előbb prédikátoroskodott Irmélyen vagy Ürményben és Komjátin. Itt ismerve a körülményeket, a hitéletet és híveket, mint téritgető, a legjobb szolgálatot tehette.

Terve volt, erre alkalmul használni, ugylátszik, a kálvinfelekezetüek egyik legközelebbi zsinati öszszejövetelét, hol mintegy alkalmilag megjelenve a főesperessel, vitát kezdhessen előbbi prédikátortársaival volt hivei előtt.

Felhasználva előbbi vallásfelekezete embereivel folyvást ápolt viszonyát, a mint gyakran találkozva velök, igyekezett őket hitvitákba vonvà térítgetni, megtudta tőlök legközelebbi zsinatuk idejét. Barátja, Samarjai, ki most Nagyszombatban iskolamester volt, és kihez Veresmarti gyakran ellátogatott, tudósitotta őt, hogy épen Irmelyt (Ürményben), hol Veresmarti előbb prédikátor volt, ekkor s ekkor, ugymond, zsinatjok leszen.

A káptalanurak közől némelyeknek, irja Veresmarti, azonnal megjelentvén azt, intettem őket, ugymond, hogy lennénk rajtok.

De előbb bejelentették a dolgot, tervöket, Forgách bibornoknak. Neki azonban a terv sehogy sem tetszett.

Betöltik, ugymond a bibornok, mint Veresmarti szavait idézve tudósít, kiáltásokkal az országot, hogy a papok háborgatják őket dolgukban, s ismét háboruságot inditanak, — intette őket, ezzel hagynának fel e miatt tervökkel.

Azonban addig jártak körüle, mond Veresmarti, mig megengedte, hogy elmenjenek, de meghagyta: kiáltásra, ugymond, okot e roszaknak ne adjatok!

»Bé közikbe!« — mond Veresmarti örömében, hogy terve sikerült.

A főesperes, kinek kiséretében más kanonokkal-e vagy egy-két pappal megindult, miután többes számban szól utitársairól, — valószinüleg Losy Imre lehetett. A nyitrai főesperes Zlatáry Mihály, esztergomi kanonok, épen ekkor 1611. már meghalt. Losy Imre, a későbbi esztergomi érsek, 1611. lett kanonok, és lehet, nyitrai főesperes is. Bizonyosat csak annyit tudunk Veresmarti leirásából, hogy megérkezve látogatási utjokban mint egy véletlenül Irmelyre, Ürménybe, bementek a templomba a kálvin-felekezetüek zsinati gyülekezetébe.

A mint beléptek, Veresmarti ismerőseit rájok intéssel és mosolyodásával köszönté, ugymond, melyre, ki viszont intett reám, ki fejét csóválta.

Épen a prédikátorrá avatandó jelöltek vizsgája volt.

Ezek közől Lengyel Miklós tartotta az első vitatkozást, ki Heidelbergből, hová 1610-ben tanulságra, mint mondók, küldetett, s honnét immár viszszajött, és később pedig mint szerdahelyi prédikátor 1626-ban Veresmartihoz hasonlón megtért volt. Kinek, ugymond ez közbevetve, Isten szivét illetvén, tévelygésének nem régen ellene monda, s a régi igaz hitre hajla Szerdahelyt Csallóközben, Sexagesima vasárnapján 1628-ban.

A papi-vizsga, mint azt a komjáti zsinatnak Samarjai János superintendenssége alatt hozott és általa kiadott kánonai elrendelték, rendesen abból állott, hogy a prédikátorjelöltnek a zsinati gyülekezet előtt a helv. confessionak a püspök által, úgymond, kijelölt részeiből kellett vitatkoznia és pedig latin nyelven. Ezenkivül készen kell lenni, mond, mindenik uj atyafinak, hogy rögtön prédikácziót mondhasson. Egy más kánon szerint, a senior az uj lelkésznek prédikálási jogot adhatott ugyan a gyülekezet idejeig, de előbb közvizsgát s esküt kérvén tőle [1]).

Lengyel Miklós is tehát épen igy vitatkozott az irmelyi zsinati gyülekezet előtt. A kijelelt vita tárgyát a kálvin-felekezetüek szerint a nem canonikus ó-szövetségi könyvek képezték. Tóbiás, Judith és Baruch könyvének hitelességét és tekintélyét vitatta Lengyel ellenében az opponens, maga is valamely fiatalabb papjelölt iskolamester, kinek nevét nem tudjuk, s kinek ellenében vallás-felekezete ellenkező tanítását és felfogását Lengyel ügyesen védte. Az opponens ellenben nagy igyekezettel ugyan, mint Veresmarti mondja, a szérint, mint magaviselése mutatta, de azért vékony értelme miatt erőtlenül forgatta a dolgot.

Az alkalom nagyon is kinálkozó volt, hogy a jelenlévő kath. papok ellenkező tanitásukat e könyvek autenthicitásáról érvényesitsék. Egy ideig tartózkodva, majd hozzá szóltak segitve az opponenst. Ez

1) Samarjai Canones ecclesiastici Comjat. 1626. kiadva Várad 1633.

jó szivvel fogadta a készen jött segélyt, és mint Veresmarti irja, a dolognak forgatását most szépen nekiek ajánlá. És minthogy itt az anyaszentegyház authoritása, tekintélye is fenforog, ugymond Veresmarti, a felelő is, és az őt segitő prédikátorok kezdének habozni, s a beszédben két három felé kapkodni. Mert e felől való beszédtől ugy félnek ők, folytatja Veresmarti, mint egy tüztől; és ezért onnan, mitül hamarabb lehet, szaladnak. És noha mind egyenlők ebben, de azért soha nem láttam vala, hogy ember ebben orczátlanabbúl cselekedjék, mint Péczeli, vagy teljes nevén Péczeli Király Imre, (Emericus Regius Péczelius), később érsekujvári prédikátor, Veresmarti megjegyzése szerint, ki, mint már emlitők, 1609-ben Heidelbergbe küldetett; hová Rátkai nagyszombati prédikátor megküldé neki a Fides Jesu és Jesuitarum czimü könyvet Asztalos meghagyásából, hogy magyarra fordítsa, mert iskolájoknak már is sok tanítványa ingadozott a hitben, mint ezt Molnárnak irja [1]). Péczeli ekkor csakugyan mint iró fellépett 1611-ben, mint komáromi iskolatanító, kiadva egy latin szónoklati tankönyvet [2]). Sőt az akkori kisebb énekköltők közt is egyik legszaporább lett volna [3]).

---

[1]) Molnár Albert levelezései kéziratai 253. l. Rátkai levele 1611. febr. 22. Anno praeterito ad D. Emericum Péczeli misi librum Fides Jesu et Jesuit. — quia etiam non paucos infirmos habet schola nostra. Lásd erről még alább is.

[2]) Katona Hist. XXX. 962. Péczeli didascalus comaromiensis Isagoges Rhetor. Libros duos 1611.

[3]) Toldy Magy. n. irod. tört. rövid. előad. 3. kiad. 69. szerint. Versei Rimai toldalékában találhatók, mint a nehány költemény versfőjéből neve kivehető.

Péczeli azonnal fellépett a vitatkozó Lengyel segélyére s igyekezett a főesperes és papjai által felvetett állítástól az anyaszentegyháznak az irások hitelességét meghatározó tekintélyéről a beszédet, mond Veresmarti, elrántani és másra vinni át.

Erre ők is ujra válaszoltak. De most egyszerre három-négy felől is neki zajdultak, ugymond Veresmarti, a prédikátorok. A főesperes is megemlékezvén a bibornok parancsolatjáról, hogy a netalán felkerekedhető nagyobb bajnak elejét vegye, kinyilatkoztatta: hogy nekik nem czéljok a zsinatot háborgatni, nem is jöttek vitatkozni. De mint nyitrai főesperesnek a tiszte alatt lévő helyeken hivatalos látogatása lévén, hiveit akarta itt keresni s megtekinteni; s azokat, a kik hozzátartozók, házaikban látogatva, tért be a gyülekezet meghallgatására.

Ezzel tisztességesen váltak volna el. Felkeltek s kiindultak már. De Veresmarti ebben nem nyughatott meg. Neki saját tervei voltak, s a jó alkalmat nem akarta elszalasztani. Ő is gondolt valamit, ugymond, s akart szólani régi prédikátortársainak, bár ezen szándékát utitársai előtt, a miért őket sajátlag idehozta, eltitkolta vala.

Kérte őket azért, várakoznának még kissé. Ezzel a prédikátorokhoz kezdett szólani, hogy hallják meg hát az ő két-három szavát is. Ezt a latinul tartott vitatkozás ellenére magyarul mondotta, hogy a jelenlévő hivek nagyobb közönsége is megértse.

Mire, írja, nagy tüzesen felszökék Súri, s mondá, hogy nem hallják ott ma meg az én szómat.

Veresmarti felel, hogy az tőlök nem jó látat

volna, ugymond. És sietett rögtön tovább folytatni beszédét.

De annálinkább riaszkodik Súrink, mond Veresmarti, hogy ugyan nem hallják és nem hallják meg szómat!

Csititották őt azért a főesperes és társai, hogy amit szólani akart, hagyja másszorra és jobb alkalomra.

Veresmartit nem kevéssé bántotta, hogy terve nem sikerült. Mint további soraiból kivehető, igazolni akarta áttérését itt régi prédikátorsága helyén egykori hivei s összegyülekezett prédikátortársai előtt ily nyilvános alkalommal. Miután a felől természetesen különféle hirek szárnyalhattak, mint tudta vagy vélte.

Elmondja azért iratában, mint hirdették közülök némelyek, hogy szavát haragjokban és tőlük elszakadásáért csupán gyülőlségből nem akarták meghallgatni.

De hasonló ámitás az, jegyzi meg, ahhoz, mint midőn Julián apostata császár a keresztény hitről pogányságra visszahajlása után valami dologban egy ördöngöstől jövendőmondást kivánt. Mire ennek ördögidézésére egy rejtekben, ugymond, nagy pompában az ördögök előjöttek volna, Julián elijed, s a mint a kereszténységben megszokta, keresztet vetett magára. Erre mindjárt elenyésztek az ördögök. Az ördöngös feddi Juliánt keresztvetése miatt. Ez mentegeti magát, hogy ijedtében cselekedte, és csudálkozását fejezi ki a kereszt erején, hogy az ördögök el nem szenvedhetik. Az ördöngös azonban azt válaszolja,

hogy nem a kereszttől féltökben mentek el az ördögök, hanem utálatos voltaért és gyülöletökben, mert látni sem akarják. Igy akarta, mond, megcsalni az ördöngös Juliánt [1]). Holott mint egy szent atya mond, gyülöletökben nem szaladniok, hanem inkább ellene erősen meg kell vala állaniok, vagy azt el is kell vala rontaniok. Igy alkalmazza Veresmarti ellenére azután a példát: ha a gyülölségnél egyéb nem marja vala ezeket, prédikátortársait, ugymond, meg kell vala bátran hallaniok szavaimat, és választ is kell vala rá adniok.

Mások azonban meg igy szóltak, ugymond, erről: Amoda is eljött Veresmarti, de nem találá a deák szólást (azaz hogy nem tudott volna jól deákul vitatkozni), és azért bezzeg onnan kiadának rajta. Ugy látszik tehát, hogy ezt is hiresztelték a nép között, miszerint deáktalansága, tudatlansága miatt adtak ki rajta. Azért mondja erre, hogy csak eféle hazugságokkal tartják, elégitik a már egyszer általok elámitott együgyü népet [2]).

A superintendens is azokat, kik közülök eljövésem felől szóltak, ugymond, csak azzal érte meg, hogy kevés kárt vallottak bennem. De kárvallásuk énbennem, folytatja, nem abban vala, hogy egy ember hijával lettek, a mire ő a beszédet vitte, s a mi keveset is tett volna: hanem abban, hogy először részökről bennem egy lelket vesztettek, midőn vallások igazsagát nekem ki nem mutathatván, nem ma-

[1]) Idézve erre Veresmarti által a Tripart. eccl. hist. lib. VI. cap. 1.

[2]) Megtérése hist. 267—9.

radhattam azon hiten, melyet igaznak nem tarthattam, s e miatt az ő nézetök szerint elkárhoztam. Másodszor, minthogy be nem bizonyithatták hitöket s azért elhagytam, megmutattam elhagyásommal, hogy az, a mit addig hitnek tartottak, nem hit. Miből bennem bizony nem kevés kárt vallottak.

Súri, midőn erről együtt vitatkozva, egyéb okokból kifogyott, mondá előbb már neki: Ha szinte elhagysz is, azzal te minket ugyan el nem fogyatsz. Püspök is lett Nyitrából Lutherré, de azért a pápisták e miatt ugyan megvannak.

Veresmarti megjegyzi erre, hogy itt Súri Thurzó Ferenczet értette, ki 1555 vagy 1556-ban hagyta el hitét, és Zrinyi Miklós leányát vette el, ki Szigetben veszett. Fia György volt, s annak fia Imre, s abban fogyott már magja. Veresmarti ezen megjegyzéséhez hozzá adhatjuk, hogy Thurzó Ferencz sajátlag csak névleg, választott vagy nevezett nyitrai püspök volt, kire testvére Elek a püspökségnek általa lefoglalt birtokát bizonyos feltételek alatt hagyta. De sajátlag sem felszentelt püspök, sem általában pap nem volt, hanem csak a püspökség javainak birtokosa, és hogy ezeket tovább birhassa, neveztette ki magát püspöknek, mint ez akkor az ily hatalmas urak részéről szokásban volt, ha hozzá juthattak. Mire azonban e miatt végre is papnak kellett volna szenteltetnie, hogy a püspökséget megtarthassa, inkább azonnal lemondott a czimről és javakról. Első neje egyébiránt Kosztka Borbála, s csak a másik volt Zrinyi Miklós leánya.

Ámitók, ámitók! kiált fel boszankodva Veres-

marti, amint ezt írva folytatja, hogy mindig csak a haszonra, dicsőségre számítanak ebben is, és nem az igazságra. Hanem ha a népet elámítva maga után viszi-e? Nem hogy üdvössége gondviselésére nézett-e vallása változtatásával? De úgy beszélnek, mintha nekem egyéb igyekezetem sem lett volna annál, hogy nekiek sok kárt tegyek; hogy őket elfogyassam. Csak azért, mert már megesküdtettek vallásukra, Farao módjára elkeményedve holtig viaskodnak. A disputaczióban pedig feltett czéljok, a más félnek elnyomása. Megszédítvén őket az isteni dicsőség felett az emberi dicsőség szeretete, a világtól félelmök, egymástól való szégyenlésök, nem is érthetik szavaimat. Magokról tevén felőlem itéletet, úgy beszélnek, mintha én is velök együtt földhöz ragaszkodott, nem inkább mennybejáró volnék, mint sz. Pál mondja. Nem egyébre néznek, csakhogy köztök háboruságot akarjak inditani, hogy nekiek kárt tegyek. Elméjök s tudós voltuk mutogatásából, világi dicsőségnek hatalmas kivánásából vagyon az, hogyha katholikus írása akad kezökbe, mely jól disputál, s általlátják a disputácziónak szűrontó erejét, csak bölcseségén való csudálkozásukban akadnak meg s azt mondják: Jó deák! Azután abban hagyják. Ha valamely luther- vagy kálvinista disputál velök, és az sem hagyja magát, azt mondják: Mind a kettő jó! S ezt is csak abbanhagyják. Feljebb ennél nem emelkednek. Ha mégis valamely katholikust megakaszthatnak, hogy vagy magára gondot nem visel, vagy kiáltozásban, egyrőlmásra ugrándozva, az ellenfélhez hasonlóvá tette magát: bódog Isten! mint elhirlelik azt ők, hogy imitt

közülök ez, imezt, amott, amazt, mint győzte s hogy győzte meg. Viszont, ha ők meggyőzetnek, abban nekik egyéb nem fáj, hanem hogy emberek amiatt az ő tudós és bölcs voltok felől való ítéletökben megváltoznak; s a kiket tudósoknak és bölcseknek gondoltak, tudatlanoknak tartanak.

Veresmarti bizonyára az életből vette e vonásokat, melyekkel elég őszintén festi vallásos buzgóságában az akkori hitvitákat, melyekben nagy része volt. Igy mindjárt felhozza például, hogy Nagyszombatban gyujtogatókat fogtak el, kikhez elítéltetésök után, mint egykori kálvinista hitteleihez, ugyis mint előbbi hitfeleinek különösen térítgetéseivel most buzgón foglalkozó térítő a börtönbe ment, ha valami jót tehetne velök, őket megtérítve talán. De nálok találta már Samarjait. Veresmartit ez ugyan nem zavarta meg, azért csak elkezdé térítgetését, hogy miután e világon való élettől bucsut vesznek, úgymond, örök életekről viselnének gondot, s így térnének meg.

Samarjai azonnal megérté szándékát, és mondá: Hogyan? tévelygésben vannak-e?

Veresmarti: Tévelygésben, mint szintén magad is! Erre megkezdődött köztök a börtönben is, az elitéltek előtt és felett a hitvita.

Veresmarti diadalmasan végezte, s elbeszélte ezt azután a Samarjai iskolájából való öregebb legénynek, úgymond, azaz valamely éltesebb deákjának, valószinűleg ezt is térítgetve.

Ez megint elmondotta tanítójának, Samarjainak. Veresmarti egyszerre azon veszi magát észre, hogy Samarjai, kivel máskép baráti viszonyban ál-

lott, kezd rá neheztelni, kedvetlenkedni, s vele, úgymond, pántolódni, hogy mint szólott, mit beszélt deákjának. Veresmarti sürgette Samarjait, hívná elő azonnal deákját, hogy hallatára mondja el, mi roszat szólott ő.

Samarjai ellenezte. Azért Veresmarti elmondotta neki mindazt, mit annak beszélt. Samarjai az ellen nem szólt, csupán azt bánta, hogy őt ezzel deákja előtt gyalázza.

Veresmarti megjegyzi erre: Scientiam vult, non conscientiam. Nem lelkiismeretességet, de tudományosságot óhajt. Nekem pedig sem az ő gyalázása, sem a magam commendálása eszembe sem jutott. Hanem csak annak javát kereste, mond, a kivel szólott; kinek ezzel nyilván megtéritését kisértgette.

De hiába, mond, ez nem fér Samarjai fejébe. Isten és ördög, igazság és hamisság, pokol és mennyország, üdvösség és kárhozat, ez eszökbe sem jut. Hanem világi becsületök, tudós és bölcs voltuk, az emberek előtt levő nevök, tisztességök, dicsőségök forog csak fejökben.

S így folytatja egyre tovább hitfeleivel Nagyszombatban ezen vitatkozásait. Más alkalommal, midőn összeszólalkoznak e felett Samarjaival, mondja Veresmarti: hiszen ő kész ma is kálvinistává lenni, csak mutassátok, mond, igazságtokat. Samarjai ezt sokszor elhallgatta, végre egyszer hosszabb gondolkozás után azt kérdé, ha vagyon-e netalán még kételkedése szívében?

Veresmarti felelé: Semmi nincsen, mert dolgomban semmi kételkedésre okot nem láthatok, ha

nem szerezz te kételkedést szívembe. Ha mit arra valót ítélsz, mondd elő, meghallom, megértem, és kész leszek hitemet kétségessé tenni.

De majdan száját sem tátotta bizony fel rá, úgymond. Máskor csak azt mondotta, hogy per impossibile, lehetlen dolog módjára mondod ezeket.

Veresmarti: Igaz, hogy én úgy mondom, mert itéletem szerint ez lehetetlen, úgy, mint egy nagy hegyet felvenni s a Dunába vetni, vagy ökröt szárnyra röpíteni. De ha igazságodhoz bízol, neked nem kellene ennek lehetlennek látszani.

Mások azonban, kik Samarjaitól hallák Veresmartinak ezen, sajátlag hitfeleivel kötekedve, őket térítgető beszédeit, vitatkozásait, azt kezdették hinni és mondani: 'Bizony, bizony, annak mégsem nyugodt meg lelke azon a katholikus hiten.

Vitatkozásai ezért mind nagyobb mérveket öltöttek. Átvitte már azokat ismét a gyülekezetbe is, nemcsak Samarjai az iskolamester, de Rátkai György a prédikátor s a közönség többjei elé, valamint a tanulóik közé is.

Egykor így a prédikátort, Rátkait, s a kálvinfelekezet nagyszombati gyülekezete főbb embereit: Szegedi Gáspárt, Sánta Pált ott találta Samarjainál. Miután nyelvök kereke pergését, úgymond, megállította vitatkozásaival, s e miatt egynehányszor szégyent vallottak volna, végre Szegedi Gáspár ezen szavakra fakadt:

De uram, meg tudod-e azért már hitedet oltalmazni?

Megtudom, mond, s úgy megtudom, hogy a

luthereken és kálvinistákon kívül is a világon valahol, kik voltak és vannak, ha azoknak minden bölcseségét összeolvasztanák, vagy mozsárba egyre törnék is, mind az ellen, mind hitemet megoltalmaznám, mind minden egyéb vallásokat meghamisítanék.

Mindnyájan hallgattak, Samarjai pedig csodálkozólan mond, olyat vona fel, hogy ugyan görgöt a torkán.

Veresmarti folytatá: Nem azt mondom ezzel hogy minden írás-vesztegetésökre s egyéb tétovázásokra részenként és mindjárt megfeleljek. Hanem azt mondom, hogy oly fundamentomom van, melylyel mind hitemet mindenek ellen megoltalmazom, és mind egyéb vallásokat meghamisítok.

Itt Samarjai még olyan csudálkozólan nagy hosszan fuvá ki: S jó! Mintha mondotta volna: De már nem szólok többet ellene.

Igy váltak el egymástól, csakhogy a prédikátor, Rátkai nem állhatván ki, úgymond, a rajta miattam esett sok szégyent, magát közülünk, mintha valamit keresett volna, még előbb kilopta volt.

Veresmarti még őszintébben elmondja erre, hogy nem úgy mondta ezeket, mintha az Uristen neki annyi ajándékot adott volna hite megvédésére és más vallások hamissága kimutatására, mint az anyaszentegyház valamely doktorának. Hanem csak arra, hogy annyi alappal bir, mint már előbb felhozott vitatkozásaiban megmutatta, miszerint azok megdönthetetleneknek bizonyultak.

Samarjai is végre unta a dolgot, és mint Veresmarti beszéli, ő is, mint a vele vitatkozásra kiküldött

delegátusok egykor, azzal végezte most, hogy Heidelbergbe kezde, mond, igazítani, menjek oda, ott megtanítanak. Veresmarti megemlékezve arról, hogy hiszen épen ő, Samarjai volt az, ki Heidelbergbe menet, kikérte írását, miszerint azt Pareusnak bemutatja s tőle rá választ hoz, de mitsem hozott, és csak zöld ággal tért meg, mint Antal, úgymond, Budáról, most is csak kedvetlenül azt válaszolá:

Ugyan mit fárasztasz ezzel annyira! Hiszen te ott voltál, és meg kellett tanulnod, szükséged volt rá. Tanits meg hát engemet is.

De csak beszélt, mond Veresmarti, Erasmus Rotterdamus szavait alkalmazva: hogy a kutforrást bedugja, a nap fényét elfogja, az utat elállja stb. Ő bizony nem tanít meg, hanem csak menjek oda én, ott megtanítanak, úgymond, ez az egész beszéde.

Ebből látni, mond tovább Veresmarti, hogy micsoda leczkére akarták őt Heidelbergbe lelki sérelme elaltatására küldeni. Hiszen Súri Taksonyival Bellarminust Heidelbergben nem egyszer általdisputálta. Samarjai is oly igyekezettel ment oda, hogy meglátja ebben, mi igaz, és Pareus elé terjeszti. Ebben azért, ha mi tanulságot adhatott volna nekik Heidelberg, abban részök volna. De most, mikor annyival jöttek onnét haza, mint amennyivel mentek, látnivaló, hogy noha tanítást forgattak nyelvökön, mikor oda küldözték, de szivökben csak elnyomasztást értettek.

Azután hiszen doktoraik, mind a wittenbergiek, mind a heidelbergiek sok könyvei, melyekben minden eszöket, értelmöket, okosságukat, bölcseségöket berekesztették volt, hiszen mind itt köztünk va-

lának. És mégis Heidelbergbe igazítának. Pedig ekkor is, Uram Isten! mily jeles ifjakat rontottak ott el, mint Lengyel Miklóst, ki azután mégis megtére, Lövei Györgyöt, Súri Pált, Mihály öcscsét, Gáspár Flóriánt, Szerafimot, kik mind vallásuk rosz állapotját, úgymond, észrevevén, lelkökben nagy háborgásban voltak.

Ekkor kezdett Veresmartihoz járni Nagyszombatban Velechinus, vagy máskép Velicenus István is, mint az ottani iskola egyik tanulója, később kassai prédikátor. Veresmarti sokszor térítgette, s úgylátszik, szavainak mélyebb hatása volt rá. Nevezetesen előadta neki, hogy ő sohasem tudta azt megérteni, mért légyen és mint lehessen a pápista hit, úgymond hamis, tévelygő, bálványzó, még csak valamely részében is; mikor soha nem mondhatni, hogy az apostolok után, azt ujonnan valaki feltalálta, költötte volnà; és mikor, hol, kicsoda volt ez?

Annyira jött a dolog, hogy Velechinus, úgylátszik, komolyabban kezdett áttérésről gondolkodni.

Felkérte nemsokára Veresmartit, hogy jutassa őt szembe, úgymond, a káptalanban levők közől egy tudós főemberrel, Losi Imre urammal. Erre a városon kivül levő seminariumi kertben találkozási helyet és órát is kért és nyert egyszer, mint maga kitűzte volt, a délutáni két órát. Együtt mentek Veresmartival oda. És miután hosszasan megbeszélték vele az ügyet, ő már is hajolva és vallásától bucsuzólan, mond Veresmarti, négy vagy öt árkus papiroson lévő írást is ada kezünkbe, melybe az ő ítélete

szerint vallása oltalmazására leginkább szolgálókat jegyezgetett volt.

Épen akkor készültek Losival a főesperesi látogatásra s az irmelyi zsinatra. Veresmarti megszólította őt, hogy mit lenne teendő, ha ő is elmenne a zsinatba, s ott ügyét ismét előadná. Afelől mitsem árult el, hogy mikép akar oda a főesperes kiséretében menni. A semmitsem gyanító Velechinus erre azt felelte, hogy ő kész lesz a zsinaton elválva a többitől Veresmarti mellé állani.

Velechinusnak azonban észrevéve hitében való ingadozását, hitfelei reményt adtak azalatt, hogy kiküldik a gyülekezet költségén Heidelbergbe. És midőn Veresmarti a zsinaton megjelent, nagyon távol járt már, mond, attól, mit Nagyszombatban neki igért, hogy hozzá áll. Sőt még ellene szólt ő is. Csodálkoztam, mond, nagy állhatatlanságán, hogy oly kevésbe áll a hitváltoztatás nála. De még jobban csodálkozott, midőn később Velechinus egyenesen is megtámadta őt beszédével s irataival, mint alább fogjuk látni [1]).

Látjuk ezekből mindamellett, hogy Veresmarti áttérése és térítgetései a nagyszombati kálvin-felekezeti hivek közt nem kis zavart okoztak, s hogy Veresmarti most vitatkozásaival a hittérítői térre lépett volt már.

Hallottuk már előbb, mikép kérik Asztalos, Rátkai prédikátor, Makai iskolatanító leveleikben Molnár Albertet, ismételve felszólítván őt, küldene

[1]) Megtérése Hist. 270—282.

nekik Veresmarti botránkoztató vitái és kitérése miatt alkalmas vallási röpiratokat. Makai sürgeti, hogy Péczeli Imre, Samarjai János vagy Kanizsai János, mint Asztalos alumnusai, ennek költségén kint tanuló növendékek, fordítanák magyarra a Fides Jesu et Jesuitarum (Jézus s a jesuiták hite) czimű akkor hires, de üres pamphletet, gúnyiratot.

Rátkai ezt a következő évben ujra megsürgeti. Panaszkodik, hogy az iskolában sokan megfogyatkoztak, megtántorodtak már a hitben [1]). Sőt épen maga Makai Máté is megunva az Ur keresztjét és terhét viselni, s megfordítva neve patronusának sz. Máté apostol és evangelistának példáját, ki a vámról követte az Urat, elment, beállva vámosnak vagy harminczadosnak Losonczra [2]).

Az annyira sürgetett könyv ekkor le is fordíttatott ugyan, de nem Péczeli, Kanizsai vagy Samarjai, hanem Kecskeméti János, tokaji második prédikátor által. Ki a munka fordításával mintegy 1613-ban martius elején készülhetett el, miután ajánlólevele ez évi mart. 12-kéről szól már. A munka azonban csak 1619-ben jelent meg, úgylátszik, első kiadásban, mint eddig ismerjük ezen czím alatt: Fides Jesu et Jesuitarum. Azaz: az mi Urunk Jesus tudományának az Jesuiták tudományával való összevetése, mely Donatus Visartus által iratott. Ismét az pápistáknak esküvésöknek formája ugyanazon Donatus Visartus

---

[1]) Non paucos infirmos habet schola nostra. Molnár Albert levele kézirata 253. sz.

[2]) Factus tricesimator vel teloniator, noluit portare crucem Christi. Ugyan ott.

által megczáfolással egyetemben magyarra fordíttatott Kecskeméti János tokaji második prédikátor által. (Nyomatási hely kitéte nélkül, Bártfán) 1619. Az ajánlás Kecskeméti Tiburcse Márton főharminczadoshoz van intézve. A könyv egy második kiadása Patakon 1656-ban jelent meg [1]).

Azonban Veresmarti ezen térítései mellett sem nyugodott. Folytatta irodalmi munkásságát is. Nagy hatást keltett, s egy év lefolyása alatt egészen elkelt munkáját, Lessius Tanácskozása fordítását, ujra s Meissner elleni felelettel együtt jóval bővítve, már a következő évben 1612-ben kiadta Pozsonyban.

A bővített könyv ezen bővebb czíme a főczímlapon: Meisner roszalkodására rövid felelettel. És külön a válasz e része felett: Rövid felelet a Dresdai Meisner Boldizsárnak e tanácskozás ellen támasztott fogásaira.

Veresmarti ezen munkáját is azonban csak harmadik kiadásából ismerjük. Az itt említett 1612-dik, második kiadásból, hasonlón mint az elsőből, eddig tudomásunkra egyetlen példány sem maradt fel.

Meisner munkájának fordításával megtoldása, több érdeket kelthetett ujra Veresmarti könyve iránt.

Meisner Boldizsár előbb Dresdában, utóbb Wittenbergben tanár és rector, egyike volt a legnevezetesebb akkori luther-felekezeti hitvitázóknak, ki a controversiák terén számos munkával jelent meg; — egyike volt a legmérgesebb polemistáknak. S ám-

---

1) Szabó Károly erdélyi muzeumegylet, i. h. 122.

bár ő is, mint Bellarmin és Pareus, a béke után sóhajtozott, jelszava lévén: beati mites, boldogok a szelídek, mintegy lucus a non lucendo, — vagy csak annak egyik példájaúl, hogy az emberek többnyire cselekedeteikkel s életökkel ellenkező óhajokat s vágyakat táplálnak s elveket vallanak.

Irt azonban egyaránt a mély Bellarmin, valamint a felületesebb Lessius ellen, hasonló könnyűséggel és felületességgel válaszolva mindakettőnek [1]).

Azon az egész világra kiterjedő viszonynál és szoros solidaritásnál fogva, mely akkor hazánk s a többi tudós világ hittani irói közt létezett, Meisner a magyar hitvitákba is belevonatott.

Midőn Pázmány mind hatalmasabban hódítólag, s mindig több tért foglalva lépett fel nagyobb irataival, a hazai protestansoknak is igyekezniök kellett, mind megfelelőbb erőket állítani ellenébe s vele szembe. Thurzó nádor is felekezete élén állva, a megfelelésre Pázmányhoz méltó ellenfelet keresett. Hitfelekezete főbb embereivel, kezdve a Skót Jakabtól, Nagybritannia pedans skolastikus és hitujitó theologus királyától, egész a kisebb tudós tanárkákig a külföldi főbb iskolákon, mindannyival folytonosan szorosabb viszonyban állott [2]). Házában előkelő protestans theologusok tartózkodtak, velök az asztal felett érdekes hittudományi beszélgetések és viták foly-

---

[1]) Dissertat. adversus Bellarminum. — Schola Babylonica. Consultatio Catholica de fide Lutherana et papistica deserenda Lessio opposita. Apologia pro consultatione.

[2]) Jakab király levele Thurzóhoz. Századok IV. 570.

tak [1]). Fia, Imre, épen akkor Wittenbergben tanult Meisner alatt; szivélyes viszonyban s levelezésben volt vele. És Meisner is ekkor már hirneves controversista író volt. Hozzá fordult tehát, s igyekezett megnyerni segélyét Pázmány polemiái ellen.

Meisner nem akart vállalkozni. Eleinte kitérőleg felelt 1616. oct. 7. írt levelében, megsürgetett válaszában szabadkozik még folyvást, mentegeti magát betegségével. Majd lázban szenved, majd köszvény gyötri. Erejében is megfogyott, úgymond, s azért eddig sem tehetett eleget Thurzó óhajtásának. Most, hogy jobban érzi magát, s ura is, a szász választófejedelem, tudatta vele, egyházi s udvari tanácsosa, Hoe által ezen meghagyását, mit valószinűleg Thurzó eszközölt ki, igyekezni fog, ha még talán szükséges vagy hasznos volna, Pázmány munkájára czáfolatot írni. Ezt is csak azon esetre, ha Pázmány munkája lényeges részének legalább latin fordítását neki megküldik. Fogja azután engedni egészsége és hivatala, a szemtelen jesuita sophismáit, úgymond, erejéhez képest majd felderítendi.

Meisner ezen vonakodása után, volt-e Thurzó kérésének további eredménye, nem tudjuk.

Kétségtelen, hogy Thurzó jól sejthetett, midőn Meisnert felhívta. Bizonyára Pázmány figyelmeztette ismét most Veresmartit is, hogy Lessius munkája magyarításának ujabb kiadásába vegye fel annak Meisner elleni munkáját.

---

[1]) Justa Com. G. Thurzó a. M. Jeremia Spigelio Wittemb. 1618.

Midőn Meisner Lessius előbbi munkáját ugyanis elleniratával megtámadta, Lessius azonnal sietett válaszolni.

S ezen választ adta most bővített kiadásában Veresmarti.

Lessius maga bevallja kis röpiratában, hogy neki nincs szándéka Meisner könyvére egyenesen és részletesen felelni. Ezen munkát más elől, a ki erre már készült, nem akarja, ugymond, elkapni. Ez a hires »Pia desideria« irója Hugo Herrmann jézustársasági volt [1]); ki tüzetes munkáját Meisner és Brandin ellen kiadta; kik a két felekezet, a kalvin és luther részről igyekeztek Lessiust czáfolni [2]).

Lessius csak röviden, szokása szerint könnyen, akart Meisnerral elbánni és végezni. Munkáját azért, ugymond, mint Veresmarti fordításában írja, ugy akarja megismertetni, hogy olvasói, mint a rókát farkáról, a vadat körméről megismerjék. Azért csak két dolgot ad elő, melyekből nagy fenn kitetszik, ugymond, hogy Meisner hímes beszédei alatt tetemes hamisság fekszik. I. Némely nem számos, de czimeres hazugságát jegyzem fel, mond, mert annak nagy köteteket kellene írni, a ki mind lajstromba akarná venni könyvének hamisságait. A homályos és kétséges dolgokat békével bocsátom. Hanem csak azon

---

[1]) Rézbe metszett számos képpel, emblemákkal megjelent számos Antwerpeni Plantini kiadásokban. Ismeretes és keresett munka volt ez időben.

[2]) Hugo H. S. J. De vera fide capessenda. Apolog. lib. III. adversus B. Meissnerum Luther. et H. Brandium calvinum pro consultation. L. Lessii Antverp. Plantin. 1620.

temérdek hazugságokat, a melyeket szemlátomást markába foghatni, illetem. II. Nehány példából megmutatom, mily rútul bekeverődzik tudományának fejtegetésébe.

Ezen felosztás szerint azután az első rész czímét azon kor vastagabb kifejezései modorában adja: Meisner czímeres hazugságai. A másikét: Meisner mily ízetlen fogásokkal kerüli az igazságnak tőrét.

Az elsőben mindjárt érdekes, a mint Valencia Gergely ellen ir Meisner. Valencia spanyol származású jesuita, Pázmánynak tanára volt Rómában [1]. S a mint az ujabb theologiai rendszer felvirágzására nagy műve: Theologiai Commentariusai négy könyve, nagy hatással volt; ugy Pázmánynak hittani munkáira és tanulmányaira lényeges befolyást gyakorolt.

Valenciát támadja meg legelől tehát Meisner, állítván, mikép káromolja ez a sz. irást, midőn mondja, hogy nem mind igaz az, a mit az írás mond. A czáfolat kimutatja, hogy Valencia sajátlag feltevésképhozza fel, ha nem igaznak, ellenmondónak látszanék is néha az írás értelme, azért az ellenmondás benne mindig csak látszólagos. Hasonlón megy azután pontról pontra a válasz, ezen, mint mondja, ördögi és goromba hazugságok czáfolatában: hogy például sz. Ignácz Virgil verseivel űzte az ördögöket. Hogy Krisztus Urunk nem saját akaratjából szenvedte a világon a szegénységet. Hogy a leányokat erővel berekesztik a klastromba szerzetes életre. Hogy Siri-

---

[1]) Lásd Frankl Pázmány I. 24.

cius pápa a házasságot véteknek mondá. S így tovább, tizenhárom ily pontot szemelve ki, melyek természetesen mitsem tartoznak a dologra, és csupán polemiai irányból hozatnak fel.

Nem sokkal fontosabb az, mit a második rész, Meisner ugynevezett fogásaiból felhoz, hogy például Lessius állításai bizonyítására ritkán él a sz. irással. Hogy az igaz hit, melyet az ujítók vallanak, nem uj, hanem századokig, Lutherig, lappangott a katholikus hitben. Hogy a sz. atyák is ezen hitet tartották. Hogy a luther-felekezeti papok is küldetéssel bírnak, s több hasonló ezekből folyó állítás.

A vita tehát mind a két részről semmi lényeges ujat sem hozott elő. Mindamellett nem volt, úgy-látszik, Meisner ezen könyvére való feleletnek fordításul választása minden czélzat és számítás nélkül.

Mióta ismét oly hatalmas államférfiú, mint Thurzó nádor, állott luther-hitfelekezete élén, a katholikus polemiáknak és controversiáknak most Forgách és Pázmány részéről is az ő vallásfelekezete ellen kellett irányulnia.

Meisner wittenbergi tanársága és rectorsága alatt nagy befolyást kezdett gyakorolni a magyarországi luther-felekezeti ottani tanulókra; kik között volt a nádor fia is. Élénk és sűrű vitairatai hasonlón figyelmet keltettek. Magyarországban bizonyára terjesztettek is Thurzó által. Idején volt czáfolatukba ereszkedni, s ilyet magyar nyelven is közzétenni. Ámbár nincs tudomásunkra többé, vajjon megjelent-e már talán ekkor Meisnernek ez vagy más valamely irata magyarul is, mely Lessiusnak Veresmarti

által magyarított czáfolatát kihívta. Veresmarti fordításának szövege ezt legalább nem említi; és szorosan véve nem is említheti, miután ő csak Lessiust fordítja, kinek csupán az ellene írt latin szöveggel lehetett dolga.

Később tudjuk, hogy Meisnernek egy hasonló tárgyú, leginkább a jesuiták ellen intézett munkája csakugyan megjelent magyar fordításban is; még pedig két kiadásban. Ámbár az egyik csak ujabb czímkiadásnak mutatkozik.

Katholikus válasz az Esaviták (a jesuita név gúnyos torzítása volna) eretnek kérdésére: hol volt Lutherus előtt az igaz vallás, vagy anyaszentegyház? A pápisták között szorongatásban levő minden Evangelicus keresztényeknek. Anno 1627. kiadatott Meisner Boldizsár, a sz. irás Doctora és wittenbergai professor által. Mostan penig az ekklézsia nyomorúságin keserves könnyeket hullató, egy névtelen személy, nemzetének hasznára, és az veszedelemben tántorgó lelkek javára magyar nyelvre németből fordítván nyomtatásban kiadott. 1690 és Frankfurt 1692. [1]) — Veresmartinak Lessius munkája ezenmásodik kiadásában, tehát a luther-felekezeti Meisner elleni czáfolata felvétele s magyarítása által kétségtelenül a dolog tervszerűleg volt a luther-felekezeti Thurzó nádor által most erősödő felekezete ellen is intézve.

---

[1]) Erdélyi muzeum-egylet. Szabó i. h. 91.

XVIII.

Veresmarti Sellyére küldetik plébánosnak. — A sellyei jesuita-missio keletkezése és megszünte. — Veresmarti itteni lelkipásztori és téritői buzgalma. — Vitatkozásai régi kálvin-felekezeti predikátor-társaival, a mint erre a sellyei réven át zsinatokra járnak: Tolnai Istvánnal és Fövényessel. — Megtèriti ott Thurzó nádor kék katonái közől Bölöskei Imrét. — Találkozása Sellyén és vitája Szenczi Molnár Alberttel. — Ennek visszaérkezése a külföldről, a hozzá intézett, s őt hazahivó levelek. Első és második ekkori megérkezése és távozása hazájából. Veresmarti eléje megy s megvárja a sellyei révben. Párbeszédök s összeszólalkozásuk. — Korának ezen két kitünő magyar irója vallási eltérő nézeteik miatt meghasonolva s összeveszve válnak el egymástól. — Veresmartit Sellyén meglátogatván Velechinus István megtámadja. — Veresmarti ellen irt Thesisei. — Veresmarti támadása az Itinerarius álnév alatt lappangó Alvinczi ellen. — Alvinczi Péter és vitázásai Pázmány, Balásffi és Veresmarti ellenében.

Irodalmi munkálatait és tanulmányait azonban Veresmarti csakhamar a tevékenyebb lelkipásztori élettel váltotta fel.

Forgách bibornok, lehet, Pázmány közbenjárásával, Selylyére helyezte be plébánosnak, hol eddig, úgylátszik, Pázmány is olykor, mint a szerzete birtokában levő plébánián lelkipásztorkodott.

A Vág partján levő révéről nevezetes helységnek ezen időtájt mozgalmas vallási élete volt.

A XIII-dik század óta a hires turóczi premontrei prépostságnak birtoka, amint ez a mohácsi vész után a hitujítással elpusztult, hasonló sors érte, mint a többi, idegen kézre jutott, elfoglalt és majd ismét visszaszerzett egyházi birtokokat.

1586. Rudolf Draskovich György bibornok és kalocsai érseknek adományozta a jesuiták számára, — az 1548-diki 12. törvényczikk alapján, mely az elhagyott egyházi, szerzetesi javakat a katholikus iskolák s plébániák javára rendelte fordíttatni.

Nemsokára itt virágzó collegiumok volt. Uj ház és tanoda építéséhez fogtak 1597. Az alap-ásáskor a környéknek és helynek idegen hitű lakosai, mint munkások dolgozva, nehány régi ezüstpénzt leltek, a magyar királyok kettős keresztes czimere veretével. A hitujítás által ellenzett kereszt képe feltalálását mintegy csodaeseményt, a jesuitákra nézve jó előjelnek tekinték [1]).

Sellyén akkor a XVI-dik század végén s a következő elején a szerzet tagjain kivül, mint láttuk, a legkitünőbb férfiak: egy Cariglia, Forró, Dobokai, Pázmány tartózkodtak s nagy téritői munkásságot kezdettek kifejteni. Itt tért át Forgách Zsigmond, és, úgylátszik, Eszterházi Miklós is, Magyarország két jövendő nádora s akkor elsőrendü nagysága.

Bocskai felkelése erőszakkal üzte ki innét is a szerzetet s elfoglalta vagyonát. Az 1608-diki ország-

---

1) Annuae Litterae Soc. Jesu Colleg. Sellyae 1597.

gyülés pedig, mely alatt Pázmány ékesszólón s ügyes tollal, de mind hasztalan védte szerzete jogát, a törvény erejével is, megfosztá tőle Azóta csak egyes jesuita-küldérek jártak ki Sellyére s vidékére, az ottani kath. hitüek ellátására, részint a jesuiták pozsonyi házából, részint a Forgách bibornok udvarában tartózkodók közől; s ezek közt volt bizonyosan Pázmány is [1]).

Forgách bibornok erélyének és befolyásának, Pázmány ügyessége által, azonban sikerült 1613. ismét visszaszerezni s biztosítni Sellye birtokát a szerzet számára. De Forgách nem többé a jelentéktelenebb Sellyén, hanem egyházi székhelyén, Nagyszombatban szándékozván a jesuitákat megtelepíteni: ekkor küldetett ki, úgylátszik, a bibornok által e helyre Veresmarti plébánosnak, hogy az ott levő hiveket megtartsa, az elpártoltakat visszaszerezze.

Jól megválasztották. Veresmarti fáradságán, bátorságán, sőt merészségén nem mult semmi a térítői erélyes fellépésben. Több hiányzott talán tapintatosságán, mint ottani pályája vége mutatná.

Azon egykét jelenet, melyet itteni életéből vázol, eléggé tanusítja határozott erélyes fellépését és buzgalmát, melylyel a hittérítésre s vitatkozásokra minden alkalmat megragadott.

---

[1]) Annuae Litterae Societ. Jesu. An. 1611. Resid. Poson. 352 : In vicinis Tirnaviae pagis oppidoque Selliensi adjacente regione permulti sunt catholici, qui nullum habent a quo edoceri, vel sacramenta percipere possint. Noster ergo aliquis ad haec excurrit loca. Illustr. Cardinalis Strigon. apud quem nostri hac in missione versantur stb.

31*

Egy napon észreveszi, úgymond, a prédikátoroknak Sellyén általmenésökből, hogy zsinatra takarosznak. Azonnal rendelkezett a révben, hogy midőn visszamennek, tudtára adnák; különösen meghagyta, hogy hivnák meg hozzá nevében Tolnai Istvánt, mint földijét, ki akkor samarjai prédikátor lévén, szintén a Sellyén zsinatra átutazók közt volt.

Harmadnapra, amint a prédikátorok hazatértek, tudtára adják a révésznek, hogy ott vannak már a révben, de Tolnai nem fogadta el a meghivást, hanem ott a révnél várja Veresmartit.

Azonnal odasietett. Kezet nyújtott régi prédikátortársainak, de ezek kedvetlenül fogadták. Kérdezte, hogy vannak? Kérdésére nem feleltek. Majd Fövényes György visszautasítva szólott: hogy feleslegés azt neki megmondani, akár jól, akár gonoszul legyenek. Mert ha azt mondják, hogy jól, azt úgy is bánni fogja. Ha pedig azt, hogy gonoszul, annak örülni fog. Már pedig az ellenségnek örömre való okot sem kell adniok.

Veresmarti: Vaj megmondhatjátok, akár jól, akár gonoszul legyetek. Mert ha jól vagytok, nem tehetek róla, mért bánjam hijában? Ha gonoszul vagytok, semmi hasznom benne, mit örüljek neki?

Erre elhallgattak. Tolnai István azonban félrehivólag vállán illette, mondván, hogy miután magához hivatta, ha mi végzése volna vele, menjenek és beszéljék meg.

Tolnai, vagy sajátlag Borbély, Rasoris István, mint Veresmarti tudósít, közel földie és régi igaz kálvinista tanulótársa, nyilván baranyai vagy tolnai

származású volt; hol Veresmartival megismerkedett, barátkozott s utóbbi helyen Tolnán, valószinűleg vele járt iskolába, és ennélfogva talán Tolnai Bálint 1575. seniornak fia lehetett [1]). Csak nemrég jött ki onnét a török hódoltság alatt levő részekből ide lelkésznek. Később mint somorjai prédikátor és superintendens 1632. körül ismeretes. Veresmarti említi, hogy nevezetes volt arról, miszerint a katholikusok gyermekeit somorjai prédikátorságában meg sem akarta keresztelni.

Tolnai félreintésére azonban Veresmarti azzal állott elő, hogy neki sajátlag semmi külön végezni vagy titkon szólanivalója nincs. Ő csak azért akart velök szólni, nehogy azt mondják, hogy szégyenli magát és szemök elébe nem mer kelni. Ezért akart velök szemben lenni. Igazolni kivánta magát előttök azon álhirek ellenében, melyek felőle volt prédikátortársai és hitfelekezete közt szállongtak. Ezt akarta már előhozni a zsinat alkalmával is. Akkor nem engedték szóhoz jutni. Most vélte az alkalmat használhatni.

Nem tudom, mondá, felőlem micsoda itéletetek lehet. Bécsben mig valék, mondhattátok, hogy megbántam cselekedetemet; és ha zsák volnék, megfordítottam volna már magamat. De bent vagyok igen a pápisták között. Pozsonyban hogy voltam, akkor is

---

1) Lampe hist. reform. 568. és 679. Vajjon azonos-e azon Tolnai Istvánnal, ki ugyanezen időtájt 1632-ben mint sárospataki prédikátor Rákóczi udvarában Lampénál 498 és 660, említtetik, s kinek apja István csopaki prédikátor és senior volt? meghatározni ebből nem tudom.

gondolhattátok, hogy ott sok mindenféle helyen lehetek (czéloz talán arra, hogy ráfogták volt a klastromban, a jesuitáknál elzárva stb. tartását). Most azért már ím szinte köztetek vagyok. Hamit akarnék mást, e rév nekem éjjel-nappal, úgy szabad, mint akárki másnak. Nem is vigyázott én rám soha senki. De ha úgy volna is, és nem volna más mód ellen, úgy nem egy vagy kettő, de többen is találkoznának Sellyén, kik, csak egyet szólnék, reá vetnék fejöket, s uszva is által vinnének engemet közitökbe. De nincs szükség rá, könnyebben is meglehet. Csak mutassátok meg igazságtokat. Mig veletek voltam, azt fel nem találhattátok. Eddig hiszem előkerekedett, avagy most kitaláljátok. És ha igen: ma a tietek vagyok!

Ezt nem titkon, úgymond, hanem sokak hallatára mondotta. A hallgatók közűl, írja, ki pápista, ki luther, kálvinista, s ki tudja, ki micsoda volt.

Nem azt mondom pedig, folytatja a prédikátorokhoz intézett szavait Veresmarti, hogy magamat csak felkapom és közitökbe ugrom. Hanem amint köztetek cselekedtem, a szerint szólottam a papoknak is, barátoknak, jesuitáknak: Jó páterek az én kálvinistáim, amit nekem előmbe adnak, én abból ki nem tudok fejtőzni. Mert ha tudnák nekem megmondani, most is közöttök kezdeném lenni. Lássátok azért, vigyetek által engem ezen nehézségen. Mert ha nem: amint nem látván azok igazságát, elhagytam őket, úgy aszerént, ha látom, hogy igazságtokat meg nem oltalmazhatjátok ellenök, titeket is bizony elhagylak, és hozzájok futok.

Megmondottam akkor is én ezeknek, szólott

Tolnaihoz, a prédikátorokra mutatva, hogy csak láthassam igazságunkat, nekem, sem testemnek, sem lelkemnek senki pápistasága sem kell. És az Uristen úgy legyen irgalmas, kegyelmes lelkemnek, hogy mint szintén most nincsen kedvem ahhoz, hogy zsidóvá vagy törökké legyek, szintén úgy nem vala nekem kedvem ahhoz, hogy pápistává legyek. De mit cselekedhettem, mikor magam sem láthattam, s ezek sem mutatták igazságunkat. Mert ami nincsen, lehet-e azt megmutatni? Egyébként hogy megmutassák, ám eleget voltak rajta. Igaz, eleget is jártam utánok. Noha ily állapotomban nekik kellett volna forganiok engemet. De nem ők, hanem én jártam ő utánok sok esedezéseimmel, sőt könyemhullásával is. Mind hijában. Igazságunk megmutatására én ugyan soha sem bírhattam őket.

Eleinte, amint Veresmarti igy kezdett szólani, azt vette észre, hogy azt vélték felőle, miszerint, szavok szerint mondva, Isten megszállotta szivét; az igazságot eszébe vette stb. mint ha tudniillik megbánva hitváltoztatását, vissza akarna térni.

De amint tovább ment beszédében, kezdének, úgymond, őrölködni, ide s oda hajladozni, egymásután kocsiok felé ballagni, fölülni s a Vág mellett fel elügetni.

Tolnai is, aki nemrég jött ki, mint mondva volt, a hódoltságról, s kinek azért még nem volt ügye a katholikusokkal, azt hitte eleinte, úgymond, hogy ez csak főtt körtvély, de ha reá kelt volna, meglátja vala, hogy baraczkmag, — hasonlón nem akart erre többé

vele mélyebben beereszkedni, és szomorú kedvvel csak annyit mondott:

Nem tudom, nem jól cselekedtek!

Fövényes György ellenben visszautasítá Tolnait, mondván neki, hogy nem tudhatja azt: még nem volt kegyelmed akkor köztünk.

Néhány szó után ezek is megindulának, s a többi után menének.

Azalatt, hogy ezek a révben, nyilvánosan az úton szabad ég alatt mentek véghez, természetesen sok nép gyűlhetett össze. Látták a történteket, hallhatták a beszédeket.

Veresmarti mint egy térítő-apostol állott köztök, kihivólag, készen a nép előtt a hitvitára s álláspontja igazolására, mint ezt már az előbbi irmélyi zsinatba menve szándékozott a nép előtt tenni. S amint elvált egykori prédikátortársaitól, ugy követhették némelyek és szólottak vele efelől. Ezek között voltak, mint tudósit, »akkori palatinus uram kékjei közül ketten.« Nyilván Thurzó nádor kék egyenruhás katonái. Kik, amint az utban találkoztak s beszéltek vele, kezdék mondani, hogy efelől jó volna, ugymond, többet gondolkodniok, mert nagy dolog az üdvösség! S igy tovább.

Veresmarti is kapott az alkalmon. Bővebben szólott nekik efelől még. S egyik közülök, Böskei vagy talán Bölöskei, a kéziratban nem jól olvasható neve, Imre, ugylátszik, az akkori komáromi prédiká-

tornak, Istvánnak, testvére vagy rokona, meg is térítetett általa.

Érdekesebb volt Veresmartinak Sellyén-létében személyes találkozása Szenczi Molnár Alberttel.

Előbb beszéltük, mint szólíták fel a nagyszombati kálvin-felekezet gyülekezetének főbbjei Molnár Albertet, hogy Veresmarti közelgő kitérésével szemben és hitvitái ellenében küldene nekik alkalmas munkákat.

Molnár előbb is, később is küldött ily iratokat, és közvetité, ugylátszik, más munkák megjelenését, mint fennebb említők, Kecskeméti fordítását s még alább szó lesz Velechinusnak Veresmarti ellen intézett iratáról. De maga Molnár Albert Veresmarti ellen tudtunkra addig fel nem lépett.

Hitfelei már régebben, s ujabban méginkább sürgették Molnár hazatérését a külföldről, hol máris mintegy megtelepedve időzött. Ismételve felhívták, hogy eddigi, inkább literatori pályája mellett lépjen fel hazájában is a reformatori egyházi munkálkodás terére; melyet az előbbinél jóval szükségesebbnek vélték, és melytől, tekintve kitünő irodalmi hírét és munkásságát, magoknak sokat igértek.

Megható a fennebb kiemelt nagyszombati Asztalosnak és másoknak Molnárhoz intézett leveleiben a sürgetés, intés, melylyel őt kérik, hívják vissza.

Mennél több kézen fordultak meg, ugymond

Toldy [1]), Molnár munkái: a tudósok és tanulók kezén szótára, a gyermekekén kátéja, a papok és hivekén bibliája és zsoltárai, melyek mind több és több ajakról zengettek: annál hevesebben óhajtották az uj csillagot itthon látni és bírni, mely benne lesugárzott a protestans egyházra s a megifjult magyar irodalomra. Barátai végre ostromolni kezdék kéréseikkel és szemrehányásaikkal.

Asztalos András, Molnár irodalmi igyekezeteinek legnagyobb pártfogója, ugyis csak leginkább azért támogatta volt őt a külföldön, hogy benne uj vallásfelekezetének itthon jeles tanítót és papot nyerjen. Már 1608 óta egyre ezen értelemben írt neki: Jőjjön ki kegyelmed közinkbe, szolgálj nemzetednek, hazádnak és szüleidnek is. Ne nézzed az ott (Németországban) való békességes állapotot. Bizonyára igen elpusztult földünk, országunk, de mindezenáltal ez nagy vigasztalásunk és örömünk, hogy a mennyei kenyérrel éltet és táplál az irgalmas Isten, és bennünket a külső dologban is napról-napra öregbít. — — Intem és kérem kegyelmedet, jőjjön meg a mi nyomorult földünkre, a kegyelmed hazájába, hol kedves dolgot cselekszik Istennek előtte, hogy szolgálhass szent nevének tisztességére, ekklézsiájának s atyádfiainak épületére. És ugyan itten ez mi városunkban (Nagyszombatban) kegyelmednek tisztességes helye, fizetése lenne, kinn kegyelmed megelégedhetnék. Hasonlón ismétli 1609. feb. 10. írt levelében, a többek közt írván: Bizonyára kegyelmed ott

---

[1]) Szenczi Molnár Alb. i. h. 143.

fenn (Németországban) való létében sokat szolgált nemzetének a könyvek kibocsátásában, ezután is szolgálhat: mindazonáltal mégis, ha, kegyelmed gondolkodnék felőle, jobb volna, hogy földében és hazájában nemzetének és az ekklézsiának szolgálna.

Szemrehányással ismétli ugyan ezt augusztus 4-diki levelében: Noha kegyelmednek az az ország (a német) mintegy natale solum, azért hogy patria est ubicunque bene: de azért lehetetlen, hogy nemzetéhez és természet szerént való hazájához ne vágyakozzék. Továbbá azt is kell kegyelmednek meggondolni, mely nagy becsületes, kedves lenne az kegyelmed hazajövetele. Mert minden rendek, főemberek és közönségesek, ifjak és öregek, nagy ájtatossággal (áhítva) emlegetik és szivök szerint várják. Ujra 1610. febr. 20-dikáról írja: A gondviselő Isten kegyelmednek az idegen országban napról-napra jobb állapotot parancsolt, és ez az oka, hogy kegyelmed a megmutatott jó szerencsét el nem akarja hagyni, ha szinte távol vagyon is, sok hasznos munkáival, hűséggel és szeretettel szolgál hazájának. De énnekem úgytetszik, hogy még annál is becsületesebb, kedvesebb és hasznosabb lenne a kegyelmed állapotja, ha személye szerint is szolgálna hazájának.

Hasonlón hívják mások is igéretekkel és kilátásokkal kecsegtetve őt. Miskolczi István még 1608. jul. 17. jelenti neki e czélból, hogy a pataki papság megürült. Ugyanaz 1610. májusban tudósítja, hogy Beregszász városa meghívta gymnasiumi tanárnak és fényes utiköltséget küld neki.

Megható az is, mint hívják őt saját szülővárо-

sának, Szencznek lakosai ünnepélyes és hivatalos alakban 1610. febr. 5-én írt levéllel haza: Mi szempczi bíró és az egész tanács: kérjük mint jóakaró fiunkat, szomszéd barátunknak fiát, hogy kegyelmed jöjjön hazádba, ugymint városodba. Ne nézze kegyelmed a mi háladatlan voltunkat, hogy semmi segítséggel nem voltunk a kegyelmed odalételében. — Szenczi Czene Péter is akkor a kerület seniora és somorjai pap 1609. mart. 20-án írja: hogy várják minden jók, nagy a neve még nyilt ellenségei előtt is.

Nyilt ellenségei alatt Toldy életiratában a katholikusokat véli értendőknek. És valószinűleg ezeket érthette Szenczi Czene Péter is, miután láttuk, hogy hitfelekezetének oly nyilt s határozott ellenei, mint Forgách bibornok és Pázmány Péter is, kitünő tisztelettel viseltettek Molnár magyar irodalmi termékei iránt, és dicsérettel szóltak, mint hallottuk, nyelvészeti munkájáról.

De azért hitfelekezetének paptársai közt is mindezen meghivások daczára, több alattomos, titkos ellensége, irigye vagy csak vágytársa volt, kik féltették tőle jobb állomásokra való kilátásaikat.

Igy értesíti bátyja, Szenczi Bőrös vagy Varga (Coriatoris) Lukács 1610. jul. 15-ről, hogy Molnár számára jó hely volna a komáromi ekklézsia, melyet Bölöskei István regál, ugymond, gyanusítja azonban levelében a superintendens Dobronokit, Súrit és Taksonyit, hogy féltik tőle a konczot, s azért nem segítik elő ügyét. Okul adván, mintha neki, Molnárnak az iskola jobb volna, mint a papság. Holott mond Szenczi Lukács, Huszár Gál, — az ismeretes hazai első

nyomdászok egyike s egyideig komjáti prédikátor is és superintendens — egyesíté az irodalmi, sőt könyvnyomdászati tevékenységet, valamint Bornemisza is, a ministerséggel. Ebben ugyan a közönséges mindennapi emberek irigysége mutatkozott az emelkedettebb szellemű iró s az anyagi érdekeken magát túltevő magasabb hivatásu férfiu ellenében. Azonban e részt titkos vágytársainak igaza lehetett, hogy Molnár az ajánlott prédikátori közönséges állásokra nem volt alkalmas, a mint ezt a következés mutatta; hogy Molnár a később elnyert papságban nem lelte nyugtát, s nem mutatkozott arravalónak.

Szenczi Lukács levelének ama vádja azonban szintén kétségtelenül birt alappal. Veresmarti életiratából értesültünk már előbb, hogy ez időtájt csakugyan Dobronoki superintendens vágyott a komáromi prédikátorságra. Mind ő, mind Súri azzal kecsegtették Veresmartit, hogy ha megnyugszik felekezete hitében, akkor az esetleg üresedésbe jövő érsekujvári prédikátorságra őt fogják emelni.

A kétszinű ravasz Súri mindamellett Molnár Albertet is kecsegtethette ezzel. Egy dagályos latin levélben, melyet ekkor 1609. máj 8. Molnárhoz intézett, lelkesedve kiált fel: Térj haza, gondoskodunk rólad! Magyarország a te segedelmeddel felemeli fejét, a keresztény irodalom büszke rád, a levert nemzet nyelve ujra felvirágzik. Óh szerencsés genius szerencsés művei!

Őszintébben s melegebben szólítja fel ez ügyben Váczi Gergely Lőcséről 1610. jun. 15-dikén. Hire terjed, ugymond, hogy legkisebb gondod haza.

jönni. Vajon mi tart vissza Németországban? A tudósok társaságában gyönyörködöl-e, kiknek ott oly nagy serege él? De nem arra születtünk, hogy mindig gyönyörnek éljünk, hanem hogy életünk nagy részét mások hasznára fordítsuk. Hasznosan töltötted eddig idődet? De im sürget hazád szeretete, annyi barátod ohajtása s főleg az egyház szüksége, hogy saját érdekedet ne is említsem: t. i. annyi vándorlásaid és fáradalmaid gyümölcse el fog veszni, mert hogy idegenek közt mit remélhess, már tapasztaltad. Óh térj hát valahára vissza, ohajtott barátom! és ne tartóztasson ettől a haza keserves állapota! Mert minél inkább hanyatlik ez, annál szükségesebb azt támogatni és főleg olyan oszlopokkal, milyen te vagy, ki vallásos tudományosságod és hoszszas uton szerzett tapasztalásaiddal legtöbbet tehetsz. De leginkább az birjon rá, hogy mindenkinek kell életczéljának lennie, melyet mindeddig te még nem értél el. Korodban magadnak ilyet nemcsak kitűzni, hanem megállapítani is illik. — Szegénységem küld egy forintot, melyet jó néven végy.

A szegény, de nagyszivü ember, mint erre Toldy szépen megjegyzi [1]), kivánatosbnak tartotta a szenvedő hazát s annak szolgálatát, mint külföldön a jólétet és még a legnemesb szellemi gyönyört is.

De mindez hasztalan volt. A bizonytalan életkereset közt sokat hányatott Molnár Albert a nélkül is, hogy a külföldön jólétnek örvendett volna, nem

[1]) Fordítása szerint közölve az eredetileg latin levél. Lásd i. h. Molnár Albert. S ered. levelei Albumát.

igen gondolt még ekkor a hazájába visszatérésre. Egyelőre visszatartotta a fejedelmi pártolás reménye, melyben Móricz szász választó-fejedelem némileg részesíteni kezdé, mi által legalább egyelőre irodalmi munkái kiadása biztosítva volt. Utóbb szerelmi viszonyai s ebben házassági akadályai, mig a nőnek, kit elvett, válópere lejárt, majd nősülése, családi gondjai, gyermeke születése gátolták, hogy hazájába visszatérhessen. Mig végre csakis, úgylátszik, a szaporodó, családi terhes gondok birhatták rá, hogy 1612-ben őszszel hazájába visszajött, egyelőre, ugylátszik, csak állás-keresés és körülnézés végett. E miatt előbb nagy körutat tett Magyarországban. November közepén Köveskuton találjuk, hitfelekezete egyik papvizsgáló zsinatán; ő is mint a bizottság egyik tagja, mint egyszerü theologusa, vesz részt benne. Igy olvasható legalább aláirása egy bizonyítványon a superintendens és a seniorok nevei után, mint a papvizsgáló bizottmány hivatal nélküli egyik tagjának. Majd innét a Dunántulról Kassára ment, s onnét Sáros-Szepes-, Liptó-, Zólyommegyéken s a bányavárosokon át Nagyszombatba s szülőföldére Szenczre ért; mindenütt pártfogóit s barátait látogatva.

Ezen látogatásnak eredménye az volt, hogy, ugylátszik, épen akkor, midőn Dunántul Köveskuton a zsinaton járt, Batthyányi által a rohonczi prédikátorságra meghivatott, melyet a superintendens Pathai István a veszprémivel felcserélendő volt.

Németországba családjaért visszautazva, ezzel, nejével, fiával és mostoha gyermekével már 1613. tavaszán, april végén vagy május elején, megérkezett

Rohonczon. De e helyet nem sokára el is hagyta. Nem érezvén hivatást a prédikátorságra, melyre, mint Pápai Pariz mondja, nem termett, nyugtalanabb természete, de leginkább német családja, neje Kunigunda miatt, mint Toldy véli, alig másfél évet töltve Rohonczon, annak bucsut mondott, és 1615-ben már visszaindult a nyugtalan vándor tudós megint csak Németországba.

Ezen utjában, midőn előbb Bethlen Gábor felhívására Erdélyt is meglátogatta [1]), járhatott ujra visszamenet szülőföldén Szenczen, Nagyszombatban és annak vidékén.

Ha tehát nem itteni előbbi látogatása alkalmával 1613-ban, ugy nyilván csak ekkor 1615-ben kellett neki itt Veresmartival is Sellyén találkoznia. Az utóbbi leirásában emlitett további körülmények szerint legalább valószinű, hogy 1615-re teendő ottani megjelenése.

Ekkor is zsinatra vitték prédikátortársai, mint felekezetök nevezetes és hires férfiát, Sellye melletti valamely helyre, hol ez alkalommal hasonlón papvizsgákat tarthattak.

Veresmarti megtudván, hogy Molnár Albert is ott van a plebaniáján átvezető sellyei réven keresztül menő prédikátorok között, látni kivánta, mint mondja, hogy micsoda fülesbagoly legyen. Azért félelemmel ugyan, mond, mert embertelenségöktől tartott, visszatértökben kiment még is eléjök a révbe. Kocsijától távuldadon állva, beszéli, kérdém, ha

---

[1]) Lásd ezen utazásairól az adatokat Toldy i. h.

ő-e a Molnár Albert? Ez nem tagadá meg magát. Kezem nyujtva, feléje ballagván azért mondám, hogy akartam személyében is látni, kit már valami időtől fogva nevéről ismertem.

Ezenforma beszédek után, irja, ő is, Molnár Albert, azt mondá, hogy magyarra forditott könyvecskémet is látta. Nyilván Lessius fennebb ismertetett fordítását vélte, mely már akkor 1611- és 1612-ben két kiadásban megjelent volt.

Bizony szeretem is, folytatá Molnár Albert Veresmartihoz intézett beszedét, az ortographiát, nyomtatás módját, jegyzi meg erre Veresmarti iratában. Helyesebben azonban a magyar irásmódot érthették az ezen különböző kifejezések alatt mindketten.

De csudálkozom, mond tovább Molnár, hogy oly aprólékos dolgokban meg tudtál akadni.

Veresmarti ezen hitbéli akadékait, mint följebb láttuk, már Asztalos levelében közölte volt Molnárral, kérve őt, hogy valami alkalmas könyveket küldjön nekik ellene. Azért Molnár is ez értelemben folytatja tovább:

Akarnám, mond, ha itt közel lenne maradásom, mert a hol mi orvosságot találhatnék, örömest reád költeném. Voltam pedig én is ama antikrisztus lakóhelyében, Rómában, jártam benne.

Ezeket, irja Veresmarti, én szemébe nézve hallgatom; de a többit siketségre vevém.

S fájdalom! iratában is valóban ugy tett vele, hogy Molnár további beszédét elhallgatva, előbb

idézett mondata végére etceterát tett, mi által az érdekes párbeszédnek csak egyik részét hagyta ránk.

Ebből is azonban érdekesen értesülünk a felől, hogy Molnár Albert literatori és reformátori vándor pályáján csakugy járt Bázelben,mint Rómában.

Eddig csak levelezései kézirati albumában fenmaradt egy lapból derithette fel Toldy Rómában való időzését. E lap Róma városának rendőri kapujegye, vagy az utazó Molnár menetjegye volt, mely mellett a városból kieresztetett 1596. oct. 12-én, a következő személy-leirással Alberto Molnár di 23 anni, barba rossigia, mediocre statura. Ebből tudjuk csupán, hogy Molnár középtermetü és rőtszakálu volt.

Veresmartival való párbeszéde azonban felderiti Rómában létezésének, ugylátszik, vallás-tanulmányi czélját, miután a vitában azonnal Rómára az ott látott-, hallott- vagy tanultakra hivatkozik, ámbár ottani mulatása, utjának többi adatai szerint, csak igen rövid, alig egy két heti időzésre mutat. Ugy hogy bővebb tanulmányozásra nem igen lehetett alkalma.

Veresmarti azonban erre vonatkozó további szavait is elhallgatta.

Ellenben annál kevesebbé maradt adós felelettel Molnárnak, már csak a pápának antikrisztus névvel illetése miatt is.

Én sem bánnám, válaszolá Molnárnak, ha közel maradna hozzám.

Mert noha nyavalyámat nem érzem, de azért ő, ha valami betegségemet arányozza, kész volnék azt én is megismerni, s az ellen a megmutatott orvosságokkal élni.

Jó ez, válaszolá Molnár, mert ugyanis gyógyulást kivánó embernek elsőben is nyavalyáját kell ismerni.

Veresmarti: Nem most tanulom én azt elsőben, hogy annak ösmerése, vagyon-e embernek betegsége, fél megnyert egészsége.

Molnár ujra, úgymond Veresmarti, antikrisztust kezdett forgatni, meg hogy ugyan akarná, ha közel eshetnék hozzám. Ugylátszik, kedve jött talán Veresmartival közelebb érintkezni.

Veresmarti ellenben visszatetszőleg nyilatkozott válaszában Molnár modora ellen.

Jó! mondá azért Veresmarti Molnárnak, de nem ugy viseled magadat, hogy ember conversálkodhatnék veled, mulathatna, szólhatna, beszélhetne, traktálhatna.

Molnár kérdi: Miért? — Fejem rázásával mutatom, hogy már csak nem szerethetem dolgát, mond Veresmarti. De ugylátszik, kiméletesebb kivánt lenni s illedelmesebb Molnárnál, s azért nem akart mindjárt a visszautasitással előállani. Azt hitte, hogy Molnár ezt magától is észreveszi, mi sérti őt, kiméletesebb lesz iránta, és nem fogja a pápát antikrisztusnak szidalmazni.

Molnár azonban nem vette észre, vagy csak nem akarta észrevenni. Azért ujra másodszor és harmadszor is kérdé a tartózkodó Veresmartit:

Miért nem s miért nem?

Veresmarti mondá végre: Hogy mert im most látja elsőben Molnárt, és most is három-négy szónál többet nem szólhatott vele, s im csak abban is szidogatódzik.

Molnár erre mondotta, hogy ő nem szidogatódzik.

Veresmarti: Nem tudom, hát az antikrisztust miért kelljen egyébért annyiszor forgatni? Az ő tanításaért nem, mert tudhatja, hogy előtte ismeretes, mily itélettel legyenek ők a pápa felől, és mit beszéljenek róla.

Ezzel és még hasonló néhány szóval, melyeket Veresmarti fel nem jegyzett, megszakítva itt a közlést, — kelletlenül végződött e két nevezetes és érdekes férfiú párbeszéde, kiket a különböző vallásuk miatti gyülölet és sértegetés nem tarthatott többé össze.

Veresmarti neheztelve, rosz néven vette Molnár Albert beszédét. Ő többet várt volna, ugymond, tőle. Rosz hatást tett rá. Nem is mulasztja el megtenni rá megjegyzéseit.

Megtetszik beszédéből, írja elkeseredetten, hogy ez sem jobb a többinél. Sem nem eszesebb, sem a traktálásban emberségesebb nem lett volna. Ő is, mikor valami a nyelvére jön, már azt mind elfecsegi vala. Azután ugy tetszik, hogy ez a superintendenst és abba az egész presbyteriumot és prédikátorságot is beszédében arczulveré. Mert amiket azok a hit fundamentomainak irtak, ez azokat aprólékos dolognak mondja, (érti itt Molnár előbbi szemrehányását, mintha Veresmarti aprólékos dolgokban magakadva tért volna ki.) S ez igy van, akár ez alatt, mond a tőlem előadott kérdéseket, akár az általam magyarra forditott könyvecskében levőket értette is és mondotta aprólékos dolgoknak. Mert melyeket értette

légyen ezek közül, szintén nem tetszik meg szavából Az én magyarra forditott könyvecskémnek, ugymond, mindazáltal én megadásomkor még csak hirét sem hallottam vala. Mibe hogy akadtam légyen pedig meg, ám írva vagyon. Tovább: a delegátusok énfelőlem azt merték mondani, hogy e dologban a község nem lát annyit, a mennyit én látok. Azért talán ez még orczátlanságra-vetemedés is Molnártól, hogy amivel a szegény együgyü népet megámitják, engemet is csak olyannal próbál meg.

Igy és hasonlón szövi még tovább neheztelései sorát Molnár beszéde ellen, azzal végezve: hogy pedig immár e jámbor Molnár nem ugy, mint a delegátusok s egyebek, kik három, négy esztendeig jártak oda, hanem ifjuságától fogva életének minden idejét ő Heidelbergában és több helyeken oda-tanulásba töltötte. És valamelyekkel (értheti munkáival, irataival) oda-létében nevet is szerezvén magának, az itthon lévők csudálták, táplálták, kivánták, hívták, várták, kapták és most tenyéren tartják. Azonközben ugy jött ő is, hogy mindannyi bölcseségben is, majd huros-madár módjára jár. Ennek ganéjából gyöngy növekedik. Abból lépet csinálnak, melybe magát fogja meg [1]). Mikor ím csaknem minden szavából hálót köthetni, melybe magát rekeszszék meg.

Még kelletlenebb volt Veresmartira nézve Velechinus István ekkori látogatása Sellyén.

[1]) Idézi erre Veresmarti: In Chiliade Erasmi. Adagium: Turdus.

Velechinus, mint fennebb hallottuk, Nagyszombatban tanuló deák vagy iskolamester korában kezdett Veresmartihoz járni [1]). Vele barátkozott, a katholika valláshoz hajlott, Lósi Imre kanonokkal is e végett találkozott, s általában Veresmarti megtérése ügyében ennek pártjára látszott állani, mellette nyilatkozott; legalább előtte ezt mutatta. Sőt még azt is igérte volt neki, hogy ha az irmelyi zsinatban ügye előjönne, ő mellette fog nyilatkozni és védelmére lesz.

Mindez azonban csak szinlelés lehetett, vagy hogy csak később véleményét megváltoztatta. Már az irmelyi zsinaton, midőn Veresmarti a főesporessel megjelent, távol járt attól, mond Veresmarti, hogy szavát tartotta volna. Sőt ellene lépett fel és szólogatott.

Veresmarti megtudta okát, mint irja, hogy reménységet adtak neki tanuságra, segitésre, azaz külföldi iskolába kiküldésre.

El is ment Heidelbergbe, hol 1614. szept. 28. a tanulók sorában beirva találjuk.

Ugylátszik azonban, hogy előbb más főiskolán járt, vagy hogy csak rövid ideig alig egy évnél tovább lehetett kinn.

---

[1]) Lehet, hogy a Nagyszombatban már előbbi században említett e nevü káptalanbeliek s a káptalani iskola s papnövelde igazgatói s tanárai családjából származott. Igy említtetik egy Joannes Veleki rector scholae, notarius publicus, esztergomi kanonok 1555-ben. És Georgius Velikinus praefectus seminarii, Custos capituli 1563—88 Memoria Basil. Strigon. 142. és 144. Az utóbbiról szólnak, mint említém, Verancsics érsek levelei is.

Mert Veresmarti tudósitása szerint három vagy négy évvel azután, hogy Nagyszombatban Velechinussal társalgott, mi 1612. körül lehetett, — Velechinus már Heidelbergből visszajövet Sellyén plebános korában meglátogatta Veresmartit. Ez csak 1615. vége felé lehetett, a meddig Veresmarti sellyei plebános volt.

Mire Velechinus Sellyén bevetette magát hozzá, irja Veresmarti, ő nem mutatott vendégéhez oly jó kedvet, mint egykor Nagyszombatban, midőn megtérését reméllte; miután azóta kijátszva látta magát általa. Hanem azért, ugymond, ellenevalót sem szólott s a disputácziónak is békét hagyott eleinte.

Velechinus azonban magától állott most feljebb Emlékeztette Veresmartit arra, hogy midőn Nagyszombatban hozzá járt, többször mondotta volna neki azt: hogy nem értheti mikép lehessen a pápista hit hamis, tévelygő, bálványzó még csak valamely részben is, miután soha nem mondhatni, hogy az apostolok után azt ujonnan valaki találta, költötte volna és mikor? hol? kicsoda? stb. És mivel hogy most ő (Velechinus), arra jártában közel esett, ugymond, Veresmartihoz, nem akart mellőle csak ugy elmulni, hanem régi szavai ellen szólva, akart nála tisztelkedni. Ekkor elkezdé: hogy az ördög találta fel ezeket; és hogy Rómában találták ki a katholika vallást.

Mindezeket nagy lélekkel, irja Veresmarti, és belső nagy indulatból, háborodott elmével, fenszóval, vártatva s értelmesen mondotta. És ugyan erőltette magát többekre is. De nem találhatván már többet

mit szólhasson, felkele és ki az ajtón. Én is szabadjába bocsátám.

Veresmarti is, mire vendége elment, megteszi rá iratában mindjárt megjegyzéseit, miután cserben hagyatva általa, neki válaszul el nem mondhatta. Már pedig micsoda ez egyéb, irja, hanem mivel nem találhat mást, a mivel árthasson a római anyaszentegyháznak, tehát morog reá! Igaz, hogy a tévelygésköltés nincs ördög nélkül. Mindazáltal a tévelygés dolgában az emberek törvényt nem titkos okra tesznek, minemü lehet itt az ördög dolga, hanem a nyilvánvalókra. Azoknak kell tehát tulajdonítani, kik a tévelygést prédikálásokkal, disputálásokkal, könyvek-irásokkal világra behozták. Bizony a lutheristák most is azon okot vallják, a melyeket Luther maga vallástétele szerint az ördögtül tanult vala. De magának tulajdonítja azért az ujítás dicsőségét. Ez okból a világ is a luther-tábort nem ördögistának, hanem lutheristának nevezi. Másutt is hasonló ujítást keres azután. Ennek azért minekutána helyéül nevezé Rómát, emberét is kell vala nevezni: a pápista hitet ki találta Rómában. De hogy im emberét nem adhatja, ládd-e, hogy morgolón mondja, hogy ördög találta,s abba hagyja a többit. Még pedig elég az sem lészen vala, hanem idejét is meg kell vala mondani, mikor volt az, minemű zenebonával sat. Veresmarti azonban ekkor Velechinus látogatása alkalmával nem tudta, hogy az ellene irásban kiadott munkájában is kikelt volt. Csak később értesült afelől, hogy, amint írja, Velechinus személyének gyalázására nyelve kötelét még ezelőtt megóﾭdzotta; sőt pennáját neki hegyzette volt. Thesi-

sei, melyeket Heidelbergában oltalmazott, későn jutottak volt, mond, kezemhez. Valami jegyzékecskében azok után említett és szidalmazólan apostatának, hittül szakadtnak, hitárulónak, pribéknek nevezett.

Velechinusnak Heidelbergben kiadott Thesiseiben ezen Veresmarti kitérésére vonatkozó jegyzet, lehet, hogy annak életére, különösen megtérésére nézve egykét érdekes adatot is tartalmaz még. Velechinus ezen thesiseire azonban minden utánjárásom daczára sem lehetett eddig akadnom. Hazai könyvtáraink, a muzeumi s egyetemi, nem birják. Ámbár az utóbbiban a heidelbergi dissertatiók és thesisek egy és más példányai összegyüjtve találhatók. De Velechinuséi ezek közt hiányzanak. Hasonlón Sárospatakon sem voltak eddig feltalálhatók a könyvtár rendezetlensége miatt. Holott a sárospataki főiskola történeti emlékeiben egyenesen hivatkozás történik, hogy története megirásának egyik kutfőjeül a protestans tanulóink által látogatott külföldi egyetemek, nevezetesen a heidelberginek dissertatiói szolgáltak. Igaz, hogy ennek az illető munkában [1]) kevés a látszatja.

Valószinű ugyan, hogy Velechinus rövid jegyzetében, mint Veresmarti tudósításából látni, csak ily általános kifakadás foglaltatott. Mindamellett igy is érdekes leendett az egykorú feljegyzés felőle, külö-

---

[1]) Magy. protestáns egyháztörténelmi emlékek. Sárospataki iskola története Szombatitól előszó XI. Disputationes antiquiores in academiis exteris, Heidelbergensi inprimis — a studiosis nostratibus sub D. Paraeo habitae.

nösen az ellenfél részéről. Ambár alább hasonlóval is találkozunk még.

Veresmartit Velechinusnak ezen eljárása irányában annálinkább boszantotta, mert abban, ugymond, a másokénál sokkal nagyobb volt a malitia, nequitia, a gonoszság, mint magyarázza, s a latorság. Ő a köztünk lett dolgoknak folyását már énáltalam mind jól tudta, javallotta. És igy ez is mivel jött ki, ugymond, Heidelbergából, im látjuk!

Ezen alkalommal elpanaszolja Veresmarti, hogy ugyan azt cselekedte vele, ugymond, egy neve-vesztett Itinerarius, kiről Pázmány Kalauzának appendix-je, melléklete első része második szakában szól. Neki ugytetszik azonban, írja erre, hogy a pribéknevet hitdolgában igazán azok viselik, a kik magok szakadtak oly hittől, melynek előbbi követeiről, hogy azok szakadtak volna el elébbeni más hitén levő keresztényektől, és hol, mikor tették azt, nem mondhatni. Miszerint már Luther és Calvin volnának pribékek, apostaták, hitárulók, s mindazok, kik a római anyaszentegyháztól elszakadtak előbb vagy későbben. S az ezektől fajzottak pribékmaradékok. Én pedig szegény apámmal együtt katholikusoktól elszakadott maradékja valék. Mikor azért mostan már viszszatértem azokhoz, a kiktől ősöm elszakadott volt, nem pribékké lettem, hanem pribékségből vetkőztem. Viszont pedig Velechinus, Itinerarius társával, mint

hogy Calvinusnak pártos táborába gyönyörködnek, az apostata, pribék-nevek reájok illenek.

Itinerariusnak azonban Veresmarti által vádolt, s ellene intézett ezen állítása minden utánjárásom daczára sem volt általam felfedezhető, ugy hogy azt kell vélnem, miszerint Veresmarti ezt tévesen vagy csak hibás értesülés folytán hozza elő.

Itinerarius név alatt akkor ugyanis Alvinczi Pétert értették, ki Pázmányt több ellene intézett vádiratai mellett nevezetesebb Itinerarium Catholicum czímű könyvvel megtámadta. És kit viszont Pázmány többször és e czimü iratát is Kalauzának Veresmarti által fennebb idézett mellékletében czáfolta.

Ámbár Veresmartit, mint mondók, az irat egyenesen személyesen nem támadta meg; ez azt mégis magára vehette és tiltakozhatott ellene, annálinkább, mert nemcsak később Alvinczivel személyes vitába is keveredett, hanem mivel épen Veresmartinak egyik alaptétele az volt, hogy a hitujítási vallások csak uj találmányok; míg ellenben Alvinczi könyvében azt vitatta, hogy azok oly régi keletüek, mint az egyház. Mit természetesen nehéz volt formaszerűleg tárgyalni s bizonyítani, de azért ő egy egész munkán át vitatta e tételt.

Alvinczi akkor hazánkban felekezetének kétségtelenül legtekintélyesebb egyházi első vezérférfia és fővitatkozója volt, ki a Pázmány által felekezete elé dobott keztyüt többször bátran felvette s őt viszont élesen megtámadta.

A tudományosan s irodalmilag képezett férfiú, ki felekezete külföldi akadémiáin tanulva, ezek hit-

tudósaival különösen, mint láttuk, a hires Pareussal is szorosabb viszonyban lévén, leginkább volt hivatva e részt irodalmilag felekezete ügyeit védeni.

Előbb a nagyváradi, utóbb csakhamar a kassai tekintélyes prédikátori állásra emelkedve, mint ilyen, Bocskai és Bethlen fejedelmek udvari papja, gyakran felkelő hadaik győzelmes táborának is kisérője volt. S ezen minőségében a két fejedelem, mint a hitujítás védői emelkedésének s népszerűségének nem csekély tényezője lőn. Alvinczi e közt egyiránt lelkesíté izgató szónoklataival a hadsereget táborukban, valamint az országgyülési rendeket Pozsonyban, mint az utóbbi esettel még alább Veresmarti életében találkozunk.

Találón mondja azért Balásffi, Alvinczivel röpirataiban már akkor afelett vitázva, melyiknek pártja követi Machiavelli politikai elveit, — hogy valamint a hamis próféták Sedeciással élökön fejedelmeiknek szarvokat növesztették volt, ugy Alvinczi is Bethlennek, valamint Pareus és Scultetus a pfalzi Frigyesnek, mint hamis prófétáik, csak szarvakat növesztenek [1]). Ismeretes a bibliai történet ezen jól választott példája, mikép ülnek egy napon Achab Israelnek és Josephat Judának királya díszben a trónon Samaria kapuja előtt, midőn Syria királya ellen hadat indíta-

---

[1]) Balásffi Castigatio Libelli Calvinistici, cui titulus est: Machiavellisatio. 1620. És Balásffi Repetitio Castigationis. 1630., hol 35 lap mondja: Cornibus Sedeciae paria quodam modo indueratis Abraham Scultetus et David Pareus apud Fridericum. Tu (Petrus Alvinczi) apud Bethlenium. Azok, végzi, már véget értek. Te is félig tönkre téve,nem sokára véget érsz.

nak. És négyszáz prófétát rendelnek vala magok elé, hogy prófétáljanak nekik a csata kimeneteléről. De az egy igaz prófétának, Jemla fiának, Michaeasnak, ki szerencsétlenséget jósolt, igazmondását nem akarta Achab meghallgatni. Sedecias pedig a hamis próféták élén, csinált magának vasszarvakat és szóla: Ezt mondja az Ur: ezekkel fogod szétszórni Syriát, a mig meg nem töröd. S a többi hamis próféta utánmondá s jót jósoltak. Michaeas óvta őket. De hasztalan. A hamis próféták jóslatára hadba indultak. Israel királya pedig, Achab, a lenyugvó nappal elveszté a csatát és életét [1]). A kép találó volt. Frigyes is már elvesztette volt a csatát, melyre Sedeciásai, úgymond Balásffi, a hamis próféták, Paraeus és Scultetus, csábíták. De Alvinczi hatalma és befolyása, melyet a felkelések csak neveltek, még ekkor délpontján állott. S a felkelő fejedelmek haditáborában egész bátorsággal lépett merészen az ellenféllel való mérkőzésre.

Nem is mulasztotta el sem a támadásra, sem a védelemre megragadni a kinálkozó alkalmat.

Támadásai s vitairatai élénkség, bátorság, sőt merészség, valamint tudományosság által jóval felülemelkedtek felekezete akkori egyéb enemű iratain.

Az ellenfél harczosainak figyelme ennélfogva leginkább feléje fordult. Pázmány és Balásfi különösen hosszas és elkeseredett vitába bonyolódtak vele, mely mindkét részről egész a személyeskedő gyűlölségig ment, és szenvedélyes rakonczatlansággal vitetett [2]).

---

[1]) Paralipomen. II. k. 18. fej.

[2]) Lásd erre az alább idézendő vitairatokat.

Élességben, merészségben és bátorságban mitsem engedett akár Balásffinak, akár Pázmánynak. Tanultság- és tudományra, élcz- és elmésségre, valamint iratai termékenysége, de különösen az előadás élénksége, irálya bősége- és ékesszólása által azonban Pázmány mégis hasonlíthatlanul messze túl haladta.

A vitára az első alkalmat Alvinczi kassai egyházi beszédeinek a katholika vallás ellen intézett philippikái szolgáltatták. Pázmány értesülve arról, hogy mint szidalmazza Alvinczi a katholikusokat egyházi beszédeiben, mint bálványzókat, hitszegőket, mily heves támadásokat intéz a kath. egyház tanítása, szertartásai és tagjai ellen, — kihíva érezte magát ellene fellépni.

Szava-hihető és füllel hallottat beszélő emberektől értettem, mond Pázmány, hogy Alvinczi Péter sok mosdatlan szidalmai között bálványimádást és hitszegést akart mireánk mérges beszédével kenni. Azért hivatalomnak tiszte szerint szembeszállék a dicsőséges vitézzel s öt levelemben orczájára térítém reám kérődött fecsegésit.

Ezen alkalomból adta ki: A keresztény Prédikátornak a kassai tanítóhoz iratott öt szép levél czímű munkáját Pázmány Alvinczi »egy, úgymond, dagályos kálvinista prédikátor ellen«, őt e mellett úgy jellemezve, mint kinek mély tudományáról, hegyes elméjéről, frissen felkendőztetett s fodorgattatott szós voltáról — csendült valami vékony hirecske füleibe. — — Barátimtól esék hallanom, hogy a jámbor felettébb megtágítván nyelve zaboláját, a régi igaz keresztények hátán akar

nyargalni, és minket fejenkint bálványzókká, hittel kötött fogadásoknak felbontójává akar tenni.

A munkát Pázmány érdekes párbeszéd alakjában írta. Benne egy kálvin-felekezeti prédikátort léptet fel, amint katholikus urakkal vitatkozik s általok legyőzetik. Ezt szokott modorában, érdekes, csattanós hasonlatokkal, elménczséggel s éles gúnynyal, maró satyrával átszőve, a máskép közönséges tartalomnak nagy hatást kölcsönzött.

Az ellenfélnél, legalább Alvinczinál, nagy felhevülést keltett. Alvinczi erre ugyanis leveleiben saját védelmére felhívta még a főurakat is, az egész országot, és zsinatot tartatott, mely elé vitte a könyvet. Ajánlatba hozta, hogy vármegyénkint kellene elhordozni, úgymond, s a gyűléseken valamit végezni ellene [1]).

A vége az lett, hogy Alvinczi is hasonló irattal felelt: Egy tetetes, neve-vesztett pápista embertől, P(ázmány) P(éter)től küldetett színes öt levél levelekre rendszerint való felelet, Alvinczi Pétertől a kassai magyar ecclesia lelkipásztorától.

Ezen választ Pázmány részéről egy viszonválasz s a polemiák hosszú sora követte. A lelkiorvosság, tükörök, igazság győzedelme stb. hasonló czímek alatt [2]). Melyekbe Pázmánynak 1615-ben Rómába távoztával, Balásffi is bele elegyedett a távollevő nevében, ki őt ellenirata kiadásával bízta meg; és ki rakonczátlanabb modorával azután még inkább elkeserítette a vitát.

---

1) Frankl Pázmány I. 92. az idézett leveleket közölve.
2) L. e. idézett helyet I. 133

A kelletlen vita mindinkább személyeskedéssé kezdett fajulni, midőn e mellett Pázmány egy újabb irata annak ismét tartalmasabb fordulatot adott.

Ez a hires »Igazságra vezérlő Kalauz« volt, melyben, mint Toldy irodalomtörténetében szépen mondja, az összes theologiát vitázólag s az ellenfelekezetek irányában védve, tárgyalja: mindenre kiterjedő tudományának, éles dialektikájának, és páratlanul hathatós előadásának ezen bámulandó művével, melynek vérnélküli diadalma tisztább és sikeresebb volt a harminczéves háborúnál, bár hetven éven át a legjobb protestans elméket s azok tekintetreméltó tudományát egy Posaháziét, Komáromi-Csipkését, Czeglédiét, Tolnai Istvánét fárasztotta [1]).

De adjuk hozzá, hogy ezek közől senkiét sem fárasztotta jobban s előbb, mint Alvinczi Péterét, ki akkor felekezeté részéről ismét első volt a Kalauz megtámadásában is. A magyar Kalauz, vagyis teljesebben: az Igazságra vezérlő Kalauz czím ellenében Alvinczi a latin Itinerarium Catholicum czímet: mintegy a katholikus utazást, utravezérlést használta; mit a könyv szövegében magyaráz: hogy amaz örökkévaló kötekedésre és tudakozódásra utazó Kalauz nevű irásokkal, minden római katholikusnak illendő és méltó tanuságukra, írta t. i. Pázmányhoz 1616. május hóról intézve e bevezető levelét.

Alakjára utánozza Alvinczi benne Pázmánynak ellene intézett munkája párbeszédes modorát, fel-

---

[1]) Toldy F. M. n. Irod. tört. 3-ik kiad. 64. lap.

léptetve hasonlón egy tudakozódó Menander Pistolocius jesuita-növendéket, kivel disputál vagy inkább együgyü kérdéseire és nehézségeire felel egy prédikátor Theocritus presbyter Clavius név alatt.

A máskép névtelenül megjelent munkának, (melynek kiadási helye és éve is czímén hiányzik, s az utóbbit csupán az ajánlólevél 1616 kelete jelzi), — szerzője kétségtelenül ezen Theocritus Clavius presbyter név alatt akart értetni. Mert e név alatt ajánlja munkáját: minden rendű római, helvétiai, augustana Confessión lévő nagyságos Uraknak, nemes egyházi és közrenden valóknak Magyar- és Erdélyországban.

Mindamellett Pázmány czáfolata, és mint látjuk, Veresmarti is a könyv írója álnevéül nem a Theocritus Claviust, hanem erőszakolva nyilván a könyvnek czímét, az Itinerariumot, Itinerariust, mi pedig csak a Kalauz czímnek ellenébe vett czím volt, használták fel. Ezen köszörülték elménczségeiket és gúnyjaikat. Aki írta ezt a nyálaskodást, mond Pázmány czáfolatában, nem akarta, hogy nevét tudjuk. Irásai elébe ily czégért függesztett: Itinerarium, azaz: nevezetes vetélkedés, maga könyvének első szavát és felfüggesztett titulusát sem értvén. Mert Molnár Vocabulariumában (szótárában) az Itinerarium nem nevezetes vetekedés, hanem útonjárás megírását jegyzi.

Igy Itinerariusnak nevezi azonban Veresmarti is, mint láttuk, nyilván Pázmány után, kinek a Kalauz második kiadásában megjelent czáfolatát idézi. És azzal vádolja, hogy őt mint pribéket, hittől sza-

kadott apostatát szidalmazta. De ebben, mint megjegyeztem, tévedett. Átnézve ugyanis Alvinczi Itinerarium Catholicum czímű ezen könyvét, ebben Veresmarti nevét vagy valamely csupán reá vehető közelebbi vonatkozást nem fedezhettem fel. Sőt alkalom sem igen volt benne megemlítésére. Miután nem vonatkozik sehol az egykoruak elpártolására, s ily személyes apostasiák felemlítése benne épen sehol sem fordul elő.

Ellenben tartalma vonatkozhatott volna ezen párbeszéd tárgyára, melyet Velechinus Veresmarti ellenében látogatásakor felhozott.

Alvinczi könyvének ugyanis már teljes czíme, (Itinerarium Catholicum; azaz: nevezetes vetélkedés afelől: ha az evangelikusok tudománya-e uj, vagy a mostani római valláson való pápistáké-e? és a pápisták ecclesiája-e vagy az evangelikusoké-e igaz és világ végeig állandó?) — nyilván arra mutat, hogy épen azon tárgygyal foglalkozik, melyet, mint fönnebb mondva volt, Veresmarti nemcsak Velechinussal, de általában irataiban mint vallási egyik kiindulási pontot egyre vitat.

Az akkori vallási polemiának, az egymástól eltérő vallások hitvitatkozásainak egyik főkérdése épen az volt, hogy a sok uj vallás és egyház keletkezése után, melyik tehát már most valósággal az eredeti, Krisztus s az apostolok által alapitott, az igazi keresztény tanítást követő régi és helves vallás s anyaszentegyház!?

A katholikusoknak nem volt nehéz rámutatni,

hogy a többiek csak tőlök szakadtak el, és hogy csak nálok maradt meg az apostoli leszármazás.

Az ujítók ennek ellenében feladatuknak tekinték tehát azt vitatni, hogy a katholika vallás az idők folytán meghamisíttatott, és hogy azt ők eredeti tisztaságában helyreállították.

Vallásuk régiségét és folytonosságát akkor a külföldi reformatorok közől nevezetesen Hunn és Withakker nevezetesebb irataikkal vitatták. Ezeket követték a magyar hitujítók is. Hunn munkáját Eszterházy Tamás magyarította. És Magyari István is Magyarország romlásáról írt könyvében ezt vitatta.

Pázmány is azért, amint a hitvitázás terére lépett, ezzel kezdte irodalmi munkálkodását. Hunn, és a Bellarmint megtámadó Withakker ellen készített egy munkát. De az alkalmi iratok mellett, melyekkel Magyari, Alvinczi és mások ellen rögtön kellett fellépnie, amannak kiadása elmaradván, szövegét lényegében nyilván a Magyari ellen írt munkába és Kalauzába olvasztá be [1]).

Ezen a téren mozgott leginkább Veresmarti is, mint láttuk, vitatkozásaiban és munkáiban.

Alvinczi azért Pázmánynak az igazságra, az igaz útra vezérlő Kalauza ellen az ő Itinerariumát, útravezérlését, mintegy felállítva, ott fogta fel a fonalat, hol Magyariét Pázmány megszakította, és annak czáfolata, valamint a Kalauz illető szakasza ellenében igyekezett kimutatni, mintegy századról-

---

[1]) Kalauz VIII. és IX. könyvében. Lásd Frankl. Pázmány I. 44.

századra utazva s keresve, hogy melyik tudomány az uj, az evangelikusoké-e vagy a pápistáké? mind ezt a könyve czíme mondja.

Iratát is azzal kezdi mindjárt, hogy: a lutheristák és kalvinisták ellen való fortélyok az pápistáknak, melylyel azt akarják állatni, hogy azok tudománya új, hogy 1517 előtt nem volt.

Azután századról-századra felhozza a sz. atyák a régi irók egyes mondatait, a császárokat, kik nem értettek volna egyet vagy ellene nyilatkoztak a katholicismusnak, a pápáknak. Felsorolja a szakadásokat, az eretnekségeket, a görögöket, Valdensieket, Wiklefet, Huszt stb [1]).

---

[1]) A könyvben egyébkint alig jön elő valamely érdekesebb adat a magyar egyháztörténetre nézve. Csupán két helyütt szolgáltat érdekesebb adatokat a magyar műtörténetre s egyszersmind a török s a kálvinfelekezetűek által véghez vitt képrombolás történetére. Igy irja 217. lapon: Ha az Isten jelen volna a bálványokban, az magokon esött boszuságot büntetlen nem szenvednék. És igy Varkocs Tamást, hogy az váradi templomban elrontotta az Maria aranyos s annak ölében tündöklő Jesus képét, és Prini Pétert, hogy Terebest, és Petrovich Pétert, hogy a beregszászi templomból kihányatta egészlen az faképeket, — halálok után is megbüntette volna. — Még érdekesebb, mit a pannonhalmi monostori templom egykori nagy számu s bizonyára ritka műbecscsel, mint maga az egyház, készült szobrairól s azok rombolásáról beszél. Szinan pasa 1594. jul. 23. a sz. mártoni apáttal, midőn a vár megadása átvételekor a templomba belépe, igen szépnek, ugymond, pepecsös munkásnak, (értheti nevezetes régi falfestményeit), holott minden ékes, szemlélné; az ékességek között látott alkalmas számu és nem kis költséggel épitett és felfüggesztett faragott bálvány-képeket. Zádori István kapitánytól kérdé:

Pázmány erre épen ugy, mint Magyarinak, nagy könynyüséggel felel. Szeles támadásnak, erőszakolásnak nevezi és bélyegzi Alvinczi eljárását. Kimutatja, hogy az atyák s a zsinatok tanítása a katholika egyház tanításával azonos és az ujítók tanításától egészen eltér. Ellenben azok, kik hozzájok hasonlót tanítának, az egyház zsinati határozatai s sz. atyák iratai által, melyeket a hitujítók is elfogadnak, mindig eretnekeknek és szakadároknak tekintettek s bélyegeztettek.

Ezt vitatja Veresmarti is most Itinerarius vagy inkább Alvinczi Itinerariuma ellen. Sürgeti, mutassák ki és bizonyítsák be: mikor és hol? ki által keletkezett az egyházban az uj tanítás, a nélkül, hogy az az egyház által el nem vettetett s nem kárhoztattatott volna stb?

Tárgyára nézve tehát és lényegében maga ellen is intézettnek vélhette Alvinczi munkáját, de az ebben való személyes támadást tévesen panaszolja. Hogy köztök később érdekes személyes találkozásuk alkalmával vita keletkezett, azt, mint említők, alább fogjuk látni.

Mire valók? Ez válaszolja, hogy azok az apát istenei. A pasa megdorgálta az apátot, s parancsára ennek vállán kellett elhordania a szobrokat egy strázsa-kastélyig, ugymond, melyet Tarisznya-várnak neveznek; hol a mezőn elvetette azokat. Alvinczi erre idézi: Referunt annales hungarici manuscripti, propediem ex promissione authoris eorumdem emittendi. Tudomásunkra azonban ezen érdekes magyar évkönyvek kézirata eddig nem látott világot. De azért legalább ebből is megtudjuk, hova lettek középkori egyházi müemlékeink.

XIX.

Veresmarti sellyei plébánosból pozsonyi kanonokká lesz. — Forgách bibornok ekkor bekövetkezett halála, az erre támadt vallási zavargások és templomfoglalások, nevezetesen a Veresmarti sellyei plébániai templomának is elfoglalása. — Veresmarti pozsonyi kanonokságában Balásffi Tamás pozsonyi káptalani prépost rakonczátlanságai. — Veresmarti önmegadó csendes viselete. — Bethlen Gábor felkelő hadaival Pozsonyt elfoglalván, Alvinczi Péternek a káptalani egyházban ekkor tartott beszédei. Vallási vitái Kanizsai Pálfi Jánossal s ennek Alvinczi elleni prédikácziói a pozsonyi egyházban. — Alvinczi közeledése a luther-felekezeti hitnézetekhez, viszonya Thurzó Imrével. — A luther- s kálvin-felekezet közti egyezkedések az urvacsora tana felett az ujlaki és komjáti zsinaton. — Pálfi, Melotai, Samarjai, Letenyei és Zvonarics iratai e felett. — Veresmarti vitája Pálfival a miséről. — Találkozása és párbeszédei Laskai Bató István és Szenczi Czene Péter egykori prédikátortársaival.

Mennél buzgóbb hittérítői munkálkodást fejtett ki Veresmarti mint sellyei plébános, annál nyugtalanabb lehetett élete. A más vallásuak közt, már multjánál fogva is a gyülölet tárgya volt. Emellett még ellenökben minden alkalommal tanusított kihívó viselete, térítgetései és folytonos vitatkozásai miatt számtalan háborgatásnak lehetett kitéve.

Nemsokára bekövetkezett a fordulat is, mely Sellyén tovább maradásának véget vetett.

Ez Forgách bibornok halála lehetett, ki 1615-ben véletlenül még élete teljében elhunyt.

Bécsben, hová a törökkel folytatott békealkudozási tárgyalásokra a kormány által az évben május vége felé felhivatott, megbetegedvén, orvosai fürdők használatát tanácsolták.

A barsmegyei szklenói fürdőbe utazott. Ezen hővíz szent-kereszti érseki laka közelében feküdt, és már előbbi szent-kereszti tartózkodásai alkalmából ismerhette, használhatta. Többször is megfordult ez időtájt itt Szent-Kereszten, nevezetesen 1609-ben, úgylátszik, hosszabb ideig is, számos látogatókkal mulathatott itt; miután egy itteni uradalmi jobbágya felett hozott ítéletében, mint jelenvolt tanácsosai említtetnek: Pyber János pécsi püspök, Pázmány Péter jesuita, Kopronczay Farkas udvari káplánja, Forgách Zsigmond kassai parancsnok, Pálffy István, Pálffy János, Forgách Miklós, Varjassi János uradalmi tiszt, Dömölki titkár, Jankovich János és Dulay Jakab városi esküdtek. Kik tehát mindannyian itt részt vettek volna vele ítélőtanácsában [1]).

Később is azonban 1613-ban hasonlón hosszabb ideig mulathatott ismét Szent-Kereszten a bibornok, mint innét kiadott okmányai tanusítják [2]). Most is tehát hasonlón idejött, hogy a fürdőt hasz-

---

[1]) Az idézett itéleti okmány 1615. nov. 15. átvétele Szentkereszt városa jegyzőkönyvében 197. lap.

[2]) Az esztergomi káptalan levéltárában Capsa 12, 2. 24.

nálja. Már késő őszszel kedvezőtlen idő volt, s az erős és magas hőfoku fürdővíznek ez alkalommal való használata veszélyessé lőn; gyuladásokra hajlandó természetét méginkább felhevíté. Forró lázba esett. A szklenói fürdőből rögtön a közeli Szent-Keresztre vitette magát; s itt a várdaszerű régi érseki kastély falai közt hunyt el october 15-dikén [1]). Hol e napon írom e sorokat, a Forgách, Pázmány, Lippay, és más esztergomi érsekek által lakott s épített kastélyban, — Veresmarti megtérése történetének az itteni beszterczebányai püspökségi könyvtárban fentartott egykorú kéziratának kiadását készítve.

Forgách Veresmartinak nemcsak jótevője volt. Ő indította őt élete nagy elhatározása felé, midőn az elfogatott hitbuzgó prédikátorra Bellarmin könyvét olvasásul ráküldötte Mint a hatalmas férfiúnak egész élete, úgy váratlan halála is mély hatással volt. A bibornok rögtöni elhunyta hírére különféle zavaros álhírek kezdtek szállongani. Halálát majd pestisnek, torokgyíknak, majd méregnek tulajdoníták [2]). A meg-

---

[1]) Ortus et progr. Univers. Tyrn. 57. Cum eminent. Princeps adversa valetudine conflictari coepisset et medicorum consilio ad thermas incommodo coelo proficisceretur, tum corporis temperamento, quod ad concipiendum ardorem aptissimum erat, tum thermarum caloribus inflammatus in ardentem febrim incidit, atque inde in oppidum Sanctae Crucis delatus, vi morbi ad extrema deductus, piissime ut vixerat 17. kal. Novembris diem supremum obiit. Hasonlón Timon Purpura Pannonica 58.

[2]) A bécsi nuntius Borghese bibornok államtitkárnak irja: Il cardinale e morto, morte quasi repentina ne bagni di Santa croce. A Tirnavia chi dice di gorcia, e di peste . . . ne

mérgezés gyanítása azon korban a nevezetesebb férfiúk véletlenebb halála esetén úgy is közönséges dolog volt. Hasonló halállal, mint a bibornok, mondák, mult volna ki nemsokára az őt útjában kísérő két szerzetes is [1]).

Erre csakhamar a rokon- s ellenszenv kezdett nyilatkozni, mint a hatalmas férfiak halálát kísérő közvélemény.

A pápai nuncius Borghese bibornokhoz Rómába küldött jelentésében halálát mint az országra nézve pótolhatlan nagy veszteségét jelzi, kiemelve az elhunyt nagy érdemeit [2]).

Sírirata a magyar egyház fájdalmát és veszteségét hangoztatta inkább dagályos szavakban ugyan, mintsem méltó felirati lapidaris és classicus irálylyal s izlésben, de egyszersmind az őszinte nagy fájdalomnak kesergő érzetével: Sírat, úgymond az árván hagyott hit és egyház, mint a sareptai özvegy táplálójának, Illyés prófétának elhunytát. És feljajdul, mint Mózesnek, a nép vezérének átmenő lépte alatt az idumaei Jordán! [3]).

Az ellenszenv azonban ennél is erősebben a tettlegességekben jelentkezett. A mély hatást most a

---

mancano quelli che dubitano di veneno. A római Borghese levéltárban. 1615. octob. 20-áról.

1) Frankl Pázmány I. 174.

2) Perdita per quel povero Regno irreparabile. A nuntius Prágából 1615. octob.. 26. Borghese államtitkárnak i. helyen.

3) Nagyszombatban a főegyházban állitott siremlék ezen feliratát kiadva. Lásd Katona Hist. XXIX. 604.

visszahatás követé. Amint a férfiú elhunyt, a kéz megridegült, mely a vallási mozgalmat oly erősen tudta elfojtani, s annyira letartá, fékezé és megtörte, — az eddig letartott elemek is most felemelkedtek.

Alighogy elhunyt, már érseki javaira támadtak. Testvérének, Zsigmondnak, a nádorhoz kellett ez ellen tiltakozva írni, hogy tartózkodjék a kamarai közegei által az erőszakos eljárástól a foglalásban, mely miatt a bibornok tisztességes eltakarítását sem lehet végezni: amint, úgymond, a régi jó rendtartás és szokás tartja, az élés dolgából provideáljanak holott mindeneket nagy indignitással elfoglalának [1]).

Nagyobbmérvű rázkódtatásokat keltett halála az egyház és vallás terén. Élénk mozgalom indult meg azonnal a visszaszerzett egyházi javak s a templomok ujabb elfoglalására.

Forgách hatalmától nem kellett többé félni. Thurzó nádor, Forgách ellene, a hitujítás élén kedvezhetett a mozgalomnak. Az ő intézésével vagy csak intésére s elnézésével a foglalást meg lehetett indítani.

A mozgalom e részt a turóczi prépostság terjedt javain kezdődött. Forgách élte végső szakában biztosítá végre ezen egyházi birtok javadalmainak kath. iskolai s egyházi czélokra visszafoglalását.

A mult évben a nagyszombati jesuita-collegiumot megalapítván, a turóczi prépostság birtokát a

---

[1]) Ered. a kam. levéltár. Lásd Katona Hist. XXX. 788. és Frankl Pázm. I. 175.

törvény értelmében [1]), a király által magának adományoztatta a collegium számára [2]).

E mozgalom azért a prépostság birtokain egyaránt a katholikusok, valamint a hitujítás legveszedelmesebb ellenségeinek tartott s e birtok javadalmával most végleg s állandón megalapitott jesuiták ellen irányulhatott.

Mindjárt kezdetben sikerülni látszott. Alighogy a bibornok október közepén meghalt, a felizgatott jobbágyok feltámadtak, a katholikus papokat kihajtották, a templomokat 'elfoglalták és protestáns lelkészeket hoztak magoknak. Mind ez oly hamar történt, hogy a bibornok halála után pár héttel, nov. 9-dikén már a királynakkellett közbelépni ezen napon kelt parancsolatával, meghagyva Thurzó nádornak hogy az illetőket rendreutasítsa s az erőszakos kiűzéseket s egyházfoglalásokat megakadályozza, a szükséges erővel is elejét véve a háborgásnak [3]).

Sellye, hol Veresmarti plébános volt 1615-ben ezen időtájt, mint mondók, a turóczi prépostságnak s a jesuiták birtokának, sőt első megtelepedésének

---

1) 1537. 19. 1548. 12. és 1567. 31. törv. czikk.

2) Katona Hist. crit. XXX. 593—601. Kazy Hist. Univ. Tirn. 32.

3) Mátyás kir. leirata Thurzó nádorhoz 1615. nov. 9.: Ex certa fidelium nostrorum relatione innotuit in quibusdam locis ad praep. Thurócz pertinentium subditos et colonos post decessum fidelis nostri quondam cardinalis et aeppi strig. — — — omissis eorum ordinariis parochis alios sibi duntaxat au thoritate et licentia privata superinduxisse Concionatores, quod eorum factum — — tolerare minime volumus sat. Kamar. levéltár. Th. f. 19. 29.

egyik főhelye volt. Itt is a templom elfoglaltatott [1]). És Veresmarti is, lehet, onnét ezen alkalommal elűzetett. Ha valaki, úgy ő — kitérése, vitái és térítgetései miatt bizonyára gyűlölet tárgya volt a feltámadt ellenfél előtt.

És bár a templom lefoglalásáról szóló adat mellett arról határozott tudósításunk nincs, hogy Veresmarti is ekkor elűzetett volna, mégis erre látszik mutatni azon körülmény, hogy mig Veresmarti 1615. késő őszszel Sellyén lehetett, mert ekkor látogathatta meg őt csak Velechinus; ki, mint láttuk, csupán 1614. september végén iratkozott be a heidelbergi akadémiába, hol vitatkozva és thesiseket adva ki, legalább is egy iskolai évig, tehát augustusig, septemberig kellett tartózkodnia. Csak ezután késő ősz felé haza jöve látogathatta meg tehát Veresmartit, mint ez azt világosan kiemeli iratában, hogy Sellyén plébános-létében történt. Mig ellenben másrészt Veresmartit még ez évben a pozsonyi kanonokok sorában találjuk azon megjegyzéssel, hogy 1615-ben lett pozsonyi kanonokká [2]).

Akár tehát már előbb Forgách bibornok által, annak ez évben bekövetkezett halála előtt, neveztetett ki, s a keletkezett mozgalomban távozott el innét, a pozsonyi kanonokságra, — akár hogy a mozgalom-

---

[1]) Katona Hist. Crit. XXX. 162. Frankl Pázmány I. 175—6. A nuncius jelentése Borghese bibornokhoz. U. o. — Balásffi Apologia pro Clero 62 : templom Seliense.

[2]) A pozsonyi kápt. levéltárb. Capsa k. fasc. 10. Nro. 28. Michael Veresmarti e comitatu Baranya a 1615. Can. Posoniensis.

ban elűzve innét, lett azután pozsonyi kanonokká: annyi kétségtelennek látszik, hogy az év végefelé Veresmarti nem többé Sellyén plébános, hanem pozsonyi kanonok volt. S a következő években már Pozsonyban találkozunk ezentúl vele, mint kanonokkal.

Amily mozgalmas volt a vallási vitákra mindig kész Veresmartinak élete ellenfelei s a vallási háborgások között; oly csendes, békés, nyugalmas és önmegadó volt viselete hivatása körében.

Mint pozsonyi kanonok is csendes áhitatban és buzgóságban töltötte napjait. Legalább nincs semmi tudomásunk, hogy valami része lett volna például azon nagy nyugtalanságokban, melyek ezen időtájt a pozsonyi káptalant zaklatták.

Alig hogy Pázmány gróf Pálffy Istvánt, a pozsonyi nagyprépostság akkori világi birtokosát, botrányos világias élete miatt javadalmától megfosztani jónak látta, mit ez önkénytes lemondásával előzött meg; — utódja Balásffi Tamás elnyervén a prépostságot, a káptalanban legnagyobb zavarok és rakonczátlanságok okozója lőn.

Balásffi Tamás Pázmány irodalmi iskolájának, mely főtehetségei közé épen Veresmartit, Káldit és Balásffit számítá, nyilván legkitűnőbb egyéniségeként szerepelt. Ki a mily kitünő hittudós pap, irodalmi tehetség s erős meggyőződésü bátor és merész hitvitázó, polemicus, — máskép ép oly erőszakos, ga-

rázda, veszekedő, birvágyó, nyugtalan és házsártos ember volt. És kinek azért fényes magyar hitvita-irói neve mellett a garázdaság gyalázatával megbélyegzetté lőn pályája.

A pozsonyi káptalan, mely őt már a győri káptalanban viselt dolgairól s izgágáiról jól ismerte, elrémült kineveztetése hirére. Nem ok nelkül. Még alig kinevezve, már is, azon idő szerint is páratlan és hallatlan rakonczátlanságokat kezdett a káptalanbélieken véghez vinni. Laskay János kanonokot saját házában, mint annak vendége, szolgái által az ablakon át akarta az utczára kidobatni. Ramocsaházy Mihály kanonokot szidalmazva megtámadta, arczul verte s haját tépte. 1618 év utolsó napja estején szolgáival ellenségesen betört a káptalani sekrestyébe, ott Babóti Ferencz és Bellarius Tamás kanonokot összetaszigálta, ruhájoknál tépte, a többieket szidalmazta. Majd Kápolnai Jakab őrkanonokot hajánál megragadva, az oltár lépcsőjéről letaszitotta, Nagy Györgyöt házába zárta, fogva tartá. A többieket megütlegelte, jövedelmeiktől megfosztá.

Ebből természetesen hosszadalmas panaszlások és pörök keletkeztek, melyek végre is a dühös ember elitéltetésével végződtek [1]).

De annyi bántalmazott kanonok névsorában Veresmartit sehol sem találjuk megnevezve. Nem hihető, hogy iránta Balásffi csupán talán mint irótársa iránt viseltetett volna nagyobb kiméléttel; miután már előbb Káldi Györgyöt is a legkiméletleneb-

[1]). Lásd ezeket: Frankl. Pázmány I. 394.

bűl megtámadta volt [1]). Valószinü, hogy Veresmarti is a bántalmazottak közt volt, de csendes megadással tűrte. Mi eléggé jellemezheti ez irányban szelíd békés természetét.

Annál nyugtalanabb, bátor, sőt merész fellépésében azonnal, a mint ismét előbbi hitfelekezete prédikátor-társaival találkozhatik, és velök vitákat kezdhet.

Az alkalomra akkor Pozsonyban sem kellett soká várnia.

1619. Bethlen Gábor fejedelem a Ferdinand ellen felkelt csehekkel szövetkezve, hadaival kijött Erdélyből Magyarországra. Amint majdnem minden ellenállás nélkül az országot meghóditotta, ugy Pozsonynak is, mint a többi városoknak kapui csekély ellenállás után csakhamar megnyiltak előtte.

A császári korona miatt Németországban Frankfurtban időző Ferdinándnak, hová akkor Pázmány is elkisérte, helyettese Lipót főherczeg Forgách Zsigmond nádort oda utasította volna, alkalmazkodjék a körülményekhez, a mint jónak látja, hajoljon ideiglenesen a fejedelemhez. Ez által talán módja lesz a király érdekeit mérsékletével előmozditani.

Forgách Zsigmond az ily tanácsot mindig kész lévén elfogadni, s a körülményekhez a mint lehet alkalmazkodni, most is kész volt azt követni; kijött Pozsony várából, hová visszavonult, őrsége is azonnal bebocsátotta Bethlent [2]). A Bethlennek kény-

---

[1]). i. h.. 404.

[2]) Katona Hist Crit. XXX. 214. Horváth Magyarorsz. Tört 2 kiad. V. 202.

telenségből, mint Eszterházy Miklós megjegyzi, fejet hajtott urakkal a nádor ekkép egyetértőleg a fejedelemmel, Pozsonyba országgyülést hirdetett sz. Márton napjára [1]).

Mind ez eddig békesebben, minden nagyobb rázkódtatás nélkül ment véghez. Kivéve, hogy egy-egy magát meg nem adó főur vagy hadnagy elfogatott, és hogy a katholikusok templomai ismét több helyütt elfoglaltattak, a papok üldöztettek és elüzettek.

A Márton napjára rendelt országgyülés reggelén a hitujitók által az elfoglalt pozsonyi sz. Márton főegyházban Alvinczi Péter kassai főprédikátor tartotta az isteni tiszteletre megjelent fejedelem s országgyülési urak előtt az egyházi beszédet.

Veresmarti, mint az elfoglalt egyház kanonokja, megjelent a beszédre; és nem mulasztotta el megjegyezni, hogy mily kihivó és bujtogató volt az.

»Nosza urak! — mondá szerinte Alvinczi, a fejedelem sok urak és főemberek jelenlétében irja Veresmarti, — most lássatok dolgotokhoz, most vagyon kezetekben, most meg ne hagyjátok magatokat csalatni!«

Veresmartinak ez igen visszatetszett. Boszankodva irja: hogy mikor az általok kivánt háboruság már fenn vagyon, nemcsak egyéb utakon és módokon s helyeken: de még prédikáló székekből is azt világhallatára minden szégyen és félelem nélkül gyujtjátok, fujjátok; a községet és urakat, hogy azt ne

---

[1]) Szalai Eszterházy Miklós I. 65.

hagyják, ingerlitek; ha kezdették, hogy végbe is vigyék, nógatjátok, izgatjátok.[1])

Alvinczi ezen alkalommal, mint Veresmarti tudósít, többször is prédikált volna a pozsonyi sz. Márton-egyházban. És beszédei nem csupán politikai szinezetüek voltak; hanem a hitujítók s nevezetesen a magyar kálvin-felekezetüek közt fenforgó vallási contróversiák terére is kiléptek.

Érdekesen tudósít efelől Veresmarti, mint támadta meg ekkor Pálfi János pápai prédikátor hasonlón sz. Márton egyházában Alvinczi ellen tartott beszédeiben ennek tanát az urvacsorájáról.

A hitujítók közt fenforgó hitviták egyik leghevesebb tárgya, még mindig az Oltáriszentségről, urvacsorájáról szóló taneltérések voltak.

Nemcsak a katholikus tantól tértek el ebben nemcsak egymás közt, mint ismeretes, különböztek a luther- és kálvinfelekezetüek; magában Kálvin felekezetében is számos ellenvélemények, egymástól eltérő árnyalatok merültek fel. Luther realis felfogása közelebb állott még a katholikus tanhoz, melytől már Kálvin jelvies magyarázata egészen eltért. De még Kálvin felfogása is közelebb állott Lutheréhez, mint a már Carlstadt által megkezdett ellenkező irány, s a Béza, Oecolampadius s végre Zwingli s követőik a Luthertól már ugynevezett sacramentariusok által tovább kifejtett jelvies értelmezés. Ebben azután az eltérő magyarázatok nyomán, annyi külön vélemény s árnyalat keletkezett, hogy ezek száma

---

[1]) Veresmarti Intő és tanitó levél. 180.

állítólag már a kétszázat meghaladta. Melyik képezte a sok közől a magyar kálvin-felekezetüek közt az ekkori vita tárgyát, nehéz volna határozottan kimutatni. A szász formula concordiae felállítása által, amint a két eltérő tan határozott válaszvonalt kezdett képezni a két protestáns hitfelekezet közt Németországban; ugy hazánkban is ez által köztök a szakadás véglegesen megtörtént.

Az 1591-diki csepregi vitatkozás a lutheri szempontot védő Skultéti és a kálvini mellett álló Beythe közt nálunk is a szakadást nyilvánossá tette [1]). Patai István előbb pápai, utóbb veszprémi kálvin-felekezeti prédikátor s túl a dunai superintendens munkája: A sakramentumokról in genere és kiváltképen az urvacsorájáról való könyvecske, melyben kérdezkedéseiknek formában — az igaz vallás az ur Krisztus teste ételének és vére italának igaz értelméről béfoglaltatik s minden rendbeli tévelygések ellen a sz. irásnak helyeivel megerősíttik 1592, — ezen szakadást a kálvin-felekezet részéről is kimutatta. Mire ugyanezen évben az véglegessé lőn azon magyar kálvin-felekezeti hittanulók által, kik a vittenbergi egyetemen a szász formula concordiae aláirását megtagadván, onnan mintegy huszonöten elűzve, a heidelbergi egyetemre mentek [2]). Hol az ellentant védő Pareus tanítását követve, ezt hazájokban is megalapíták.

---

[1]) A vitatkozás Bártfán 1591. kiadott Colloquiumában ismertetve Luther-felekezet részéről. Lásd Ribini Memorabilia I. 283.

[2]) Lampe Hist. reform. 330.

A vita tehát itthon is sajátlag a kálvin-felekezetüek s a lutheri ugynevezett ubiquisták, ubiquitariusok közt folyt. E névvel az »ubiquitas Christi« vagy is Krisztus urunknak mindennemű jelenlétét kifejező azon tant értvén, mely Krisztusnak emberi test szerint is való jelenlétét állítá az urvacsorájának kenyér és bor szine alatt [1]).

Alvinczi Péter is igy küzdött ugyan különösen a luther-felekezeti ubiquitariusok ellen. Mint Bod felőle Athenásában tudósít.

Abban az időtájban — írja — az ágostai vallást követő ubiquitariusok, kik Krisztus testének mindenütt valóságát állatták, s ennekelőtte Magyarországban nem hallattak (miben a jó Bod nem mond igazat), erősen vitatták a maguk sentencziájukat, és sok nyughatatlanságot szerzettenek Alvinczinek. De azokat is alkalmasint kifizette, és az igaz értelmet hathatósan megoltalmazta. [2])

---

[1]) Csak röviden érintem itt a hitujítók e nemű hitvitáit, melyek nyomán a további ugynevezett Communicatio idiomatum-féle viták keletkeztek, valamint a kálvin-felekezetiek a lutherieket a régi monophisiták eretnekségével vétkesiték. És ezek ismét a kálvinistákat a nestorianusok tévtanával vádolták. Mig az alapkiindulásra nézve, a mennyiben csak jelvies cselekvénynek tekinték az urvacsoráját, ebben Erigena Scotus és Berengár IX. és XI. századi kárhoztatott eretnekségei ismétléseül vették. Lásd Möhler Symbolik der dogmatischen Gegensätze der Katholiken und Protestanten. Negyedik kiadás. 323. És Bach : die Dogmengeschichte des Mittelalters I. 212.

[2]) Bod Athenás 8.

Az »azokat is kifizette« alatt, a többes számban, ugylátszik, hogy Pázmányt is értette, a másiknak, kire nézve előbb mondja, hogy Alvinczi ennek is hasonló buzgósággal ugy visszahányt a nyakába, ugymond, hogy ő is talált mit tisztítson a gallér alól.

Hasonlón mint Alvinczi, küzdött akkor az ubiquitariusok ellen Kanizsai Pálfi János pápai prédikátor és senior, majd túl a Dunán superintendens, kivel már Veresmarti életében többször találkoztunk. Róla mondja Lethenyei[1]), hogy emberi természetében való jelenlétét a Krisztusnak e földön Kanizsai János, németujvári prédikátor és superintendens is tagadja az urvacsorájaról irott Pápai Táblájának 15. és 16. kérdésére való feleletében.

A vita keletkeztére ekkor az adott alkalmat, hogy Pálfi pápai prédikátorságában Zvonarics vagy Lethenyei István a pápai luther-felekezetieknek az urvacsorájáról szóló hitágazatuk felől egy iratot küldött, midőn ő vagy Zvonarics, sárvári luther-felekezeti prédikátor, 1616-ban bemenve Pápára, ott levő hiveiknek egy magánháznál az urvacsoráját kiszolgáltatta az ő vallásuk szerint.

Pálfi erre Lethenyeinek következő drasticus czímű iratával válaszolt: Sárvári konyháról Lethenyei Istvántól Pápára, némely csemege-kívánóknak valami speciale gyanánt ajándékon egy hajdúnak kecséje alatt küldetett fekete levél, főlt nyúlhúsnak

[1]) A kálvinisták magyar harmoniája előszó. Lásd Tóth túl a dunai superintendenczia 97.

abálása, vizsgálása és fűszerszámiban való fogyatkozásainak előszámlálása. Benne egyenesen a lutheri ubiquitarius tant támadván meg.

Pálfi tehát és Alvinczi mindketten egyaránt küzdenek a luther-felekezeti ubiquitarius tan ellen.

Annálinkább meglepő, hogy Veresmarti tudósítása szerint, Bethlen országgyűlése alatt Pozsonyban a kettőt az urvacsorája felett egymással is küzdelemben találjuk.

Amint akkor, írja ugyanis Veresmarti, prédikátor uraimék elbízták volt magukat, Kanizsai (Pálfi) János sz. Márton egyházában sok urak, főemberek s egyéb rendek hallatára prédikállott Alvinczi ellen, az ő vacsorájok osztogatása dolga miatt. Nosza, kiált fel Veresmarti, két kálvinista! Pedig, mond, ez is heidelbergi vala.

Veresmarti azonban nem említi, hogy az urvacsorájáról szóló kálvin-felekezeti tannak, melyik vitás kérdése képezte sajátlag Alvinczi és Pálfi közt a vetekedés tárgyát. Maga Pálfi is említi ugyanezt a dunántuli ref. egyházkerület jegyzőkönyvébe beirván erről latinul a következő tudósitást: hogy 1619. évi dec. 26. sz. István első vértanu napján a (pozsonyi) parochialis templomban, a melyben eleitől fogva a bálványzási ostya volt, ugymond, szokásban, az urvacsoráját közönséges használatban levő kenyérrel — kiszolgáltattam — — a megelőző napon az egyházi beszéd után amaz ostyás Alvinczi, az igazhitüek nagy botránkozására, szinte kitette a maga ostyáit. De nem volt többé komunikalója, csak 17, és ezek is

csaknem mindnyájan igen közönséges emberek. Nekem pedig hála Istennek, több mint öt annyi volt,» s ezek közt, mint előbb beszéli, a fejedelem testvére is, Bethlen István s a t. [1]) — E szerint tehát sajátlag ekkor a controversia csak a körül forgott volna, vajjon természetes kenyérrel tartassék-e az urvacsorája, vagy ostyával? Az előbbit épen a kálvini felekezet szélsőbb árnyalatai, mint Patai és Pálfi hozták be; mig Alvinczi az ostyások közé tartozott. Kétségtelen azonban, hogy ezzel az urvacsorája tana iránti szigorubb, régibb s ujabb szabadabb vélemény s tan is összefüggött.

Hasonlón, mint előbb Hollósi és Súri, nagyszombati prédikátorok enemű vitáit is Veresmarti, valamint Asztalos Molnárhoz írt leveleiben csak egész általánosságban hozzák fel; az utóbbi csupán azt említvén, hogy, úgymond, az ostya miatt meg nem fértek. Kétségtelen, hogy itt is, ezen vitában a felekezet uralkodó tana szigorúbb és szorosabb vagy szabadabb és tágabb magyarázatainak véleményárnyalatai is foroghattak fenn még az ostya mellett.

Máskép is általában nem igen ismerjük határozottabban a magyar kálvin-felekezetűek közt ekkor vitatott eltérő nézetek teljes története közelebbi részleteit.

Valószínű azonban, hogy az ekkori vitákra talán azon közeledés szolgáltathatott alkalmat, mely-

---

[1]) Lásd Magy. Prot. Figyelmező. Szerk. Révész. II. 1871. 67.

lyel ezen időtájt a két magyar protestáns felekezet közt létesítendő egyetértés ismét megkisértetett.

A kálvin-felekezetűek közől többen ezen egyesség előmozdítására hajlandóknak mutatkoztak az urvacsorájáról szóló tant a lutherekéhez közeledő Bucer és Melanchton-féle közvetítő formulázások felállítása által elfogadhatóbbá tenni.

Már 1612-ben a helvét-felekezetüek zsinata ujra foglalkozott a kérdéssel [1]).

Azonban az egyezkedést ez alkalommal, úgylátszik, a luther-felekezetiek kezdeményezték. Miután az 1608-ki országgyűlés alatt a kálvin-felekezetüek által kezdeményezett azon egyezkedés s összejövet nem létesült, melyről fönnebb Veresmarti tudósít, midőn erre Nemesnépivel s többekkel, mint küldöttekkel Pozsonyba utazott.

Ujabban Gönczi Miklós luther-felekezeti superintendens felhívására 1615. jul. 17. mindkét részről többen Ujlakon, Nyitrától nem messze, összejövén, megkisérték az egyezkedést.

A kálvin-felekezetűek közől nagyobbára Veresmarti azon régi prédikátortársai voltak jelen, kikkel a vele tartott zsinati és más vitatkozások alkalmával találkoztunk. Ott voltak: Csatáry Gergely, a senior és mosonyi prédikátor, Samarjai János már megyeri,

---

[1]) Balásffi Echo Christiana emliti Theses de coena Domini Debreczini editae A. 1612 eodem anno ad diem 17. febr. in calvinistica synodo Varadini propositae.

Patkó azóta nagyszombati, Tolnai Máté samarjai prédikátor, Péczeli Király Imre komáromi, Czeglédi Pál nagyszombati iskolamesterek. A luther-felekezetiek közől Gönczi superintendensen kívűl a többiek csak a seniorok, Perina Boldizsár zólyomi, Csáktornyai Péter cseklészi és Laszkay István említtetnek [1]).

Mind a két rész kifejté saját tanát. A lutherfelekezetiek szorosan ragaszkodva Luther tanához, ellenvetéseket tesznek a kálvin-felekezetiek tanára. Ezek fentartva hasonlón helvét-confessiójuk tanát, czáfolják azon ellenvetést, mintha az urvacsoráját isztán jelvies cselekvénynek tekintenék [2]).

Ezek alapján további egyezkedésűl Komjátin ugyanazon év sept. 9. ujabb összejövetelre megbizottakat küldenek ki. Ezen már a dunántúli kálvin-felekezetűek részéről is Patai István superintendens, az épen itt szóban levő Pálfi János pápai prédikátor- és seniorral megjelenvén [3]), ujra formulázzák felekezetök tanát, melyet a két superintendens, Czene Péter dunáninneni, és Patai István túl a dunai, aláírtak. A formulázás annyira közeledni látszott már a lutherfelekezeti tágabb felfogáshoz, hogy hajlandók voltak

---

[1]) Fabó Codex Evangelicorum I. 131.

[2]) U. o. 131 : Helvetica Confessio haud docet in sacro sancta eucharistia nuda solum symbola esse, ergo iniuste huius criminis helvetiani accusantur.

[3]) Legalább Patai levelei Pálfihoz ezt tanusitanák, lásd Fabó Codex I. 139. és 145.

azt, ha nem is elismerni [1]), de legalább a további egyezkedés kiindulás pontjaul elfogadni [2]).

Az egyesség azonban végre sem létesült. Mig a lutherfelekezetiek ezt is keveselték, addig a másik fél hivei egyrésze már ezt is talán sokallotta s ellenezhette.

Valószinű, hogy Pálfi az utóbbiak közt volt. Nemcsak ezen időtájt támadta meg ujra a lutheriek tanát Lethenyei ellen irott fennebb emlitett munkájában; hanem Tóth kálvinfelekezeti superintendens is ugy tudósit felőle, hogy a reformátusok közt Pálfi volt ez időben s ezen a részen, úgymond, az ily tanult, és beszéddel és pennával viaskodó szentelt vitéz, kinek az evangelikusok részéről Lethenyei István volt csak párja, akivel igen nagy irásbeli harczba keveredett.

Ennek okát pedig Tóth superintendens nemcsak abban keresendőnek véli, hogy, úgymond, az evangelikusok is ily indulattal viseltettek a reformátusok ellen; hanem főképen, irja, abban, hogy ő maga

---

1) Mint Klanicza Márton luther-felekezeti papnak: Fata aug. Conf. ecclesiarum (Fabó Monum. Evang. III. 141) irata állitja. V. ö. Codex i. h. I. 141.

2) Quod corpus et sanguis Christi in coenae administratione adsint vere, non tamen locali, neque physico sed sacramentali modo. — Quod substantiam coenae non tollit, neque ponit infidelitas hominis. Codex Evang. I. 136. V. ö. Monum Evang. I.141. Lásd ezek ellenében Calvin Instit. I. IV. c. 17. Calvin. Op. Tom. VIII. 643 és Confessio Helvet. II. art. XX. XXII. Melyeknek magyarázatához a reformátusok közt szorosabban ragaszkodhatott az ellenfél.

(Pálfi vagy máskép akkor Paulides) evangelikus szüléktől származván, azt a vallást odahagyta.

Pálfi csakugyan ezen komjáti összejövetet mindjárt le is irta, tárgyalta, róla és ellene munkát készített; valamint nemcsak Lethenyeit, hanem, úgylátszik, Zvonaricsot és más luther-felekezeti prédikátorokat is ekkor megtámadott az urvacsorájáról szóló tanuk miatt [1]. Sőt a komjáti formulát aláirt Patait is, ki Pálfit ez ügyben tanácskozásra felhívta, s viszszalépésre igyekezett rávenni.

Patainak is nyilt levéllel kellett magát védeni az ellene támasztott rágalmak miatt dunántuli prédikátor-társai s felekezetök akkori fővédnöke, Török István előtt.

Mire a komjáti összejövet által kilátásba helyezett újabb egyezkedés 1617-ben megkezdődött, Pálfi már Patait visszatartani igyekezett, tudatván vele, hogy felesleges volna oda menni, miután az ubiquitariusok sem fognak megjelenni. Patai azzal felel, hogy ő szavát fogja tartani [2].

Ellenkezőleg azonban Pálfi hitegetésével, épen a lutherfelekezetiek sürgették ujra az egyezkedést. Maga Thurzó Imre, Györgynek fia, s atyja halála

---

[1]) Patai kéri tőle a komjáti összejövetről szóló ezen iratát, rajzát, és valamint emlitett másik munkáját: Adferas delineationes quoque collationis Comjáthensis, necnon scriptum tuum, quod ad sutorem Sarvariensem mittendum decrevisti, ut hic unum atque alterum diem consultando consumamus. Hogy a sutor alatt Zvonaricsot értette, lásd Fabó Codex I. 145. és 175. 9.

[2]) Fabó Codex Evang. 175. 179.

után a hitujítás ügyének, valamint Bethlen Gábor támadásának legbuzgóbb hive, állott felekezete élére, s az Ujlakon 1617-ben ujabban tartott gyülekezeten követe, Csúti Gáspár által sürgette a két felekezet egyességét [1]).

Ennek folytán történhetett, hogy a következő évben Alvinczi Péter is megnyeretve talán ez ügynek, Thurzó Imre meghivására hajlandó volt Thurzónál az udvari papságot elfogadni, midőn őt Nyári Krisztinával a következő évben, 1618-ban összeadta [2]).

Ámbár Thurzó és Alvinczi ezen szándéka nem létesült; valószinű mégis, hogy Thurzó Imrének Pozsonyban Bethlen országgyülése alatt közbenjárásával sikerült talán Alvinczit megnyerni az ügynek, és hogy Alvinczi az urvacsorájának tanáról tartott beszédeivel talán csak a szélsőségeket akarta legalább kiegyeztetni, s ezáltal a két felekezetnek közeledését előmozdítani vélte. Ez adhatta valószinűleg az okot Balásffinak is, s erre czélozhatott, midőn Alvinczit ekkor ellene intézett iratában lutherános-kalvinistának gúnyolta [3]).

Pálfi ellenben sokkal szigorúbb, ridegebb és me-

---

[1]) I. h. Fabó Codex I. 12. és Monumenta III. 140. és 12 tentata Unio ex parte Thurzó Emerici.

[2]) Fabó Monumenta III. 12.

[3]) Balásffi az Alvinczinek tulajdonított Querela Hungariae röpiratot czáfolva, mondja ugyanis : Auctorem querelae Hung, si ex cauda vulpem, lupum ex vestigiis coniectare liceat, praedicantem censeam, et fortasse cassoviensem illum Lutherocalvinistam, qui — magis ab *Aliis Vinci* didicit, quam tacere. Katona Hist. XXX. 213.

revebb lévén vallásfelekezeti nézeteiben, amint az őt mérséklő Patai superintendens leveleiből észrevehető, s amint Tóth is életrajzában őt jellemzi, kihíva érezte magát ezáltal Alvinczi ellen fellépni.

Mind a két nézetnek, ugylátszik, nagyobb pártja, számos híve és pártfogója volt. Az egyik részen ott láttuk már a régiebbek közől Hollósit Súri ellenében; azután Czene Péter és Patai superintendenseket, kik a komjáti formulát aláírták. Valamint az Ujlakon jelen volt Csatáry seniort, Patkót, Péczely Imrét. De különösen Samarjai Jánost, ki híven mesterének, Pareus Dávidnak, mint mondók, irenicus irányához, még később is egyre törekedett a közeledést s egyességet előmozdítani. E végett adta ki Magyar Harmonia czímű könyvét is: azaz, — mond tovább a czím, — az Augustana és Helvetika confessio artikulusainak egyező értelme, melyet Samaraeus János superintendens ilyen okkal rendelt össze, hogy az artikulusokban fundamentomos ellenkezés nem lévén, a két confessiót követő atyafiak is a szeretet által egyesek legyenek. Nyomtattatott Pápán, 1628.

De ezzel épen nem volt segítve a dolgon. Mert Lethenyei István a lutheriek részéről ellene hasonló könyvvel felelt: A kálvinisták magyar Harmoniája, azaz: az Augustana és Helvetika confessiók artikulusainak Samarjai János kálvinista prédikátor és superintendens által lett összehasonlításának meghamisítása; melyet Lethenyei István lethenyei prédikátor és senior a szentirást magyarázó lutheránus doktoroknak közönséges irásokból magyar nyelven világosságra bocsátott Csepregben 1633.

A békülékeny s egyezkedésre mindig hajlandó Samarjai igyekezetei ez által teljesen meghiusultak mindenfelől [1]). Saját felekezete részéről is Samarjai és Alvinczi ellenében állhattak a másik félen: Súri Mihály, Pálfi János és valószinüleg Melotai Nyilas István, előbb kállai, később szatmári prédikátor és tiszamelléki superintendens, ekkor Bethlen Gábor udvari papja. Ki polemikus munkáiban, valamint Agendariusaiban e vitás kérdéseket többször tárgyalta [2]).

Ezen iratok tüzetesebb vizsgálata és tárgyalása, mi itt nem czélom, a kérdésre még élénkebb világot deríthet. Annyi kétségtelen, hogy Melotai is

---

[1]) Sokkal háladatosabb volt Samarjainak egy másik munkája felekezetére nézve ekkor: Az Helvetiai valláson levő ekklézsiának egyházi ceremoniájokról és rendtartásokról való könyvecske az együgyüeknek tanításokra, közakaratból iratott Lőcsén 1636. — Ezen könyvben, ugymond Bod Magy. Athenásában: 27 részben traktál a templom-felszentelésnek módjáról, éneklésről, sakramentomok kiszolgáltatásáról a gyermekszülő asszonyoknak templomokban bemutatásáról, excommunicatióról és ismét bevételről, betegek látogatásáról, ördög kisértetésébenlevőkről s a többiekről, melyek akkor még mind a kálvin-hitfelekezetüek szertartásait s agendáit képezték. De melyek, mint Bod Athenásában ezekhez megjegyzi, idővel megváltoztattanak vagy el is hagyattak teljességgel.

[2]) Mennyei tudomány szerint való irtovány, melyből a veszedelmes tévelygések és hamis vetélkedéseknek kárhozatos tövises bokrai az Istennek sz. igéje által kiirtogattatnak s az igazságnak üdvesség termő ágazatai erős beoltásokkal helyben hagyatnak. Debreczen 1617. — Agenda azaz: az anyaszentegyházban szolgálat szerint való cselekedet, melyben a sakramentumok kiszolgáltatásának sat. módja megiratik 1621. És Speculum Trinitatis, az unitáriusok ellen. 1622.

ezen időben Bethlen Gábor fejedelem udvarában tartózkodott, s Pálfit is hívta az udvarhoz, mint ott, úgymond, 1620. nov. 3. hozzá intézett leveleiben, mindenkor szívesen látott s az udvar díszét emelő vendéget [1]. Kiről Kemény János fejedelem is írja, hogy a mint Bethlen foglalatoskodott Magyarországból kész tanult tudós prédikátoroknak behozásában (udvarába, Erdélybe), ezek között nevezetesek voltak Milotai István és Keserüi János püspökemberek, úgymond [2])

Pálfi a bethleni országgyűlés alatt csakugyan többször időzött Pozsonyban, mint levelezései tanusítják [3]. Patai már 1619. decz. 15-kén írja Pálfinak, hogy visszaérkezését várja, kérve őt, írja meg neki az általa ott látottakat és hallottakat; és a szabadságháború kilátásait. Míg decz. 28-kán ismét már viszszaérkeztét üdvözli levelében.

Pálfi tehát 1619- és 1620-ban ekkor tartotta volt Alvinczi ellen a pozsonyi főegyházban említett beszédeit. Nevezetesen egy alkalommal sz. István napján is, miről Veresmarti is érdekesen emlékezik, ujabb világot vetve ez által a magyar hitujítási felekezetek ezen nevezetes vitáira.

Pálfi pozsonyi mulatása alatt meglátogatta Veresmartit is, mint régi társát, kivel, mint láttuk, még

---

1) Fabó codex I. 220. Quandocunque voluerit nos visitare,praesentiaque sua aulam suae regiae majestatis augustissimam ornare, licebit, et gratum fore eundem haud dubito.

2) Kemény János fejed. önéletirása i. h. 35.

3) Fabó Cod. Evang. I. 207. és köv.

somorjai iskolamester korában ismerős volt. Együtt ment Veresmartihoz Patkó Tamás- most nagyszombati prédikátorral és hasonlón Veresmarti régi vitatkozó társa- s ellenfelével.

Bevetvén hozzám magukat, beszéli Veresmarti, Pálfi legottan csufolóan mondá:

No uram, mint mondod már a misét?!

Szinte csak úgy, amint mondotta Aranyszáju sz. János, sz. Ambrus, sz. Ágoston, sz. Hieronymus és más szent atyák, — viszonzá Veresmarti.

De kétség még az, ha mondottak-e misét azok, nem-e? Más az, hogy bár mondottak légyen is, de amint járt volt a tar varju, mikor a madarak tollukba öltöztették volt, elhitte volt magát, amazok pedig elszették-vették tőle tollukat, és taron maradott [1]). Szinte úgy járnátok ti azzal a ti misétekkel, ha az introitust, kyrieeleisont, gloria in excelsist elvennék tőle, melyeket hol egyszer, hol másszor adtatok hozzája.

Könnyü annak végére mennünk, felel Veresmarti, ha ezek s a többi sz. atyák voltak-e, és mit adtak hozzá. Csak Székely István krónikás könyvét is hogy kezembe akada és forgatom [2]), — írja: Ez a pápa a miséhez ezt talála. Gondolom: ennek miséje

---

[1]) Veresmarti e mese-hasonlatra a classicusok ismeretével megjegyzi Horatius hasonló vonatkozásu versét:

Moveat cornicula risum furtivis nudata coloribus.

[2]) Magyar nyelven nyomatott legrégibb világtörténet: Cronica ez világnak jeles dolgairól. Krakó. 1559. Mely az akkori magyar olvasó közönségnek még egyedüli s általános világtörténeti könyve volt.

már ekkor volt, mert itt csak adtak hozzá. Azt keresem fel hát, a misét melyik pápa találta fel. Hátrább fordítom, s ott is csak azt mondja: Ez a miséhez ezt toldá. Ez ezt varrá. És ezt mind a sz. atyák idejéről írja. Még hátrább és még hátrább fordítom. A misét nem is kezdi említeni. Gondolom, ez nagy dolog, hogy a többit megmondja, dehogy a misét valaki valaha találta, ím sehol nem írja. Egész az apostoloktól fogva, ha mindég nem volt meg a mise, ugy nagy csuda. Mert mint a mise többi részét megírta, hogy ki találta, ugy azt is könnyen megírhatta volna, hogy a misét ki találta. De így hát a sz. atyáknak is már mind misemondóknak kellett lenni. Abban sem sok kárt vallunk pedig, ha misénkkel úgy járunk is, mint a tar varju járt volt. Mert ha csak öltöztették őtet a madarak tollukba, ugy hát ő már ezelőtt is élő állat s madár volt. S minekutána adott tolloktul megfosztották, akkor is élt, madár volt, és szemünk előtt röpdös. Igy az introitust, kyriét stb. ahhoz adhatták, a mi már volt. S ha azoktul szinte megfosztanák, azután is ugy mise lehetne, mint azok nélkül az előtt is mise volt.

Ezekre Kanizsai Pálfi sem szól, írja Veresmarti. Eszébe vehette, hogy midőn fogát könnyűre élesítette, keményre esett. Patkó is, ugymond, disputatiónkat csak mosolygással hallgatja; a kása már ennek száját megégette, s a tallóján is fujta.

Másnap, úgylátszik, Veresmarti udvariasan viszonozni kivánta Pálfi látogatását. Nem messze szállásuktól, beszéli, hogy Patkóval találkozott, és ez behívta hozzá. Pálfit könyvolvasva találták. Veresmarti köszönté s legottan mondá:

Uram, a tar varjut szinte talán most mellyeszted?
Most, uram, most! mond pokol-kedvvel Kanizsai.

Mindenféle más beszéd közt azután Veresmarti kétszer is előhozta: csak azt mutassák meg neki, hogy a misét, melyet bálványzásunk derekának mondanak, valaha az apostolok után találták. És azt: hol, kicsoda, minémű zenebonával, ugymond, találta. A pápistaság megutáltatására nekem soha nem kell több annál.

De ezután nemhogy kérdezte volna tőlem, mikép mondom a misét, folytatja, de sőt másod- vagy harmadnapjára a mint találkozék velem szembe jönni egy szoros utczán, még ideje előtt által váltá, hogy a tar varjut vele ne mellyesztessem. Igazabban lehet mondani, írja, hogy ha a régi eretnekek az ő tévelygésöknek tollait Luther- és Kálvintól megkérnék, taron maradnának.

Azután részletesen tárgyalja iratában az előbbiekre szóló válaszát s az általa idézett első egyházirók szavait s adatait, mikép a legrégibb időktől, az apostoloktól fogva létezett a misézés az egyházban, mint az urvacsorájának s áldozatának folytonos ismétlése s emlékezete.

E közben mások is látogatták régi kartársai és barátai közől. Ugylátszik, többen, számosan tartózkodtak akkor Pozsonyban, mind luther- mind kalvinfelekezeti prédikátorok Bethlen országgyülése alatt, ettől várva akár vallási ügyeik lendületét és győzelemre emelkedését, akár talán az egymás közti egyességet is, melyet főbb embereik, Thurzó Imre s maga

Bethlen pártjok érdekében is létrehozni igyekezhettek.

Igy jött egy napon Veresmartihoz régi földie, mint nevezi, és iskolatársa Laskai Bató István, Győr előtti patabázi prédikátor s a luther-prédikátorok között senior, úgymond. Tehát azon Gönczi Miklós luther-felekezeti idevaló superintendenssége alatt levő senior, kiről előbb hallottuk, hogy a két felekezet közötti egyezkedést sürgette.

Bató kálvin-felekezeti prédikátorból ment volt lutheri prédikátorságra, mint Veresmarti mondja.

Rögtön azzal is fogadta őt:

Hogyan van az, kérdé tőle, hogy vallásunkat, földi uram, mind a ketten elhagyván, egyikünk pápistává, másikunk lutherrè lett? Melyikünk nyert és melyikünk vesztett? Ami dolgunk nekem szinte csak ugy látattik lenni, mintha egyszerre az országban két párt volna: Bocskaié és Bethlené. És te a Bocskai pártjából Bethlenébe, vagy Bethlenéből a Bocskaiéba mentél volna. Én pedig akár Bocskai, akár Bethlen pártjától az országnak törvény szerint való királyához, kitől mind a két párt elszakadt, s a mellette hivségben megmegmaradottakhoz tértem volna. Immár pedig mindkettőnket hitetleneznek a kálvinisták, kiket elhagytunk. És igaz is, hogy ha egy pártból csak a másba megyünk át, egy hitetlenségből csak a másikba változunk.

Ha pedig királyukhoz térnek, akármint hitetlenezzék is, ezzel nem hitetlenek, hanem inkább hitökhöz tértek lesznek. Igy azért te is, édes földim, mikor kálvinistából lutherré lettél, csak locsból pocsba

léptél, fürdőből posványba estél. De mikor én azokhoz tértem, kiktől apáink vagy őseink elszakadtak volt, akár hogy hitetlenezzenek is, azok a hitetlenek, kik ama keresztényektől elszakadtak, kikről soha nem mondhatják, hogy náloknál előbbi keresztényektől szakadtak volna el.

Veresmarti valószinűleg ezen bevezetéssel akarta földie, Laskai Bató téritgetését megkisérteni.

De Bató nem akarta a dolgot komolyan venni, tréfa-beszédre fordította.

Veresmarti is észrevéve, felkiált: az én földim nem találhatván ezek ellen mit tudjon szólni, és tévelygésben is akarván maradni, mint nem mennyországra való ember, csak tréfa-beszédekkel mulatta el.

Nem több sikerrel találkozott más előbbi hitfeleinél is. Mire természetesen ekkor az idő sem volt alkalmas. És csak Veresmarti buzgóságára és bátorságára mutat, hogy ekkor sem hagyott semmit kisérletlenül.

Szenczi Czene Péter, régi barátja és társa, a dunáninneni esperes, ki a komjáti formulát is, mint láttuk, aláírta, ekkor Pozsonyban tartózkodott. Hová az azt vele aláírt társa, Patai István is, a dunántúli superintendens akkor készült [1]) s valószínűleg ott hasonlón megérkezett.

Veresmarti írja, hogy Bethlennek azon gyűlésében a superintendensök is, Szenczi Czene Péter,

[1]) Lásd levelezését Fabó Codex I. 210. Hallom, hogy tiszt uraságod elutazott a fejedelemhez, írja meg, hogy fogadta, milyennek tanusította magát; írja neki Komáromi Péter 1520. febr. 28.

egykor jöve hozzám. Tartóztatta őt, mint régi ismerősét, hogy maradjon asztalánál nála ebéden. Czene elfogadta. Veresmarti várta az alkalmat, hogy vallási ügyekre viszi a beszédét. De minden egyebekről, mond, eleget szóltunk, a hit dolgát azonban nem is említette. Jól vettem észre, hogy mit kerülget.

Veresmarti gyanúba vette Czenét, mintha talán ő várta volna, hogy Veresmarti fog ez alkalommal, midőn az ő ügyök állott jobban, a visszatérésre kinálkozni. Mire azonban észrevette, hogy Veresmarti erre nem igen gondol, és hogy nem láthatta, mint írja, miben birhassák őt a visszaszökésre inteni, csak leste, mond, hogy a megzavart vízben, magátul is a hal keblébe repüljön.

Magatok tudjátok, végre szól Veresmarti, hogy nem az állhatatlanság hozott vala el közületek engemet. Hogy nem haszonért vagy kárért, rémségért vagy félelemért várhattátok változásomat. De magatokról ítéltek, azt tartom. Mert minekutána csak az én meggyőzésem ellen is, nem láthattátok vallástok igaz mikép lehessen; mit tarthat ember felőletek, mint hogy csak holmi emberi tekintetek tartanak tévelygésekben ?

Ily tekintetekre azonban már Veresmartinak is nem sokára kissé jobban kellett figyelnie. Azért, észrevéve magát, ő is, mondja : nekem pedig őtet disputáczióra ingerlenem mily nem egészséges lett légyen, csak a következendőktől is megtetszik.

Csakugyan további disputácziói rá nézve mindinkább veszélyesebbekké kezdettek válni, és nem kis merényletek voltak.

XX.

Veresmarti Pozsonyban a bethleni országyűlésen mind veszélyesebb helyzetbe jut. — Az országgyűlésen kimondott vallásszabadság következései. — A kath. főpapok elüzése, a pozsonyi káptalani egyház a luther-felekezetüeknek adatik át, a káptalani házak a prédikátorok lakául lefoglaltatnak. — Veresmartitól háza elvétetik András vagy Andreades tót vagy német luther-felekezeti prédikátor számára. — Veresmartinak vele ez alkalommal vallásvitája. — Veresmarti menekül. — Forgách Zsigmond nádor udvarában talál menhelyet. — Ezzel Forgách gácsi várába megy. — Ottani vitái. Bethlen beszterczebányai országgyülésre menet Forgáchnál Gácson látogatóban megszáll udvari kiséretében levő Alvinczi Péterrel s más prédikátorokkal. Veresmarti tartózkodva bár, vitára lép Alvinczivel. — Vitájok a pápista, luther s kálvinista elnevezés felett. — Veresmarti vitája az udvari hadnagyokkal s Gyotai udvarmesterrel a vallásra kényszerítés s a templomok elfoglalása miatt. — Megfélemlítve a beszterczebányai országgyülés fenyegetései által egy időre elhallgat.

A Bethlen fejedelem által tartatott pozsonyi országgyűlés Veresmartira nézve is mind veszélyesebb fordulatot vett.

Főtárgyát mindjárt leginkább a vallási sérelmek képezték. Kimondatott a vallás-szabadság, a két protestans felekezetnek a katholikusokkal való egyen-

jogusága. Ezt — mint rendesen valahányszor egy felekezet a másik ellenére a vallásszabadságot kimondva, azt csupán maga számára akarja érvényesíteni, — most ugy kezdették foganatositani, hogy a katholikusok által visszavett saját templomaikat tőlök ismét elvették. A jesuitákat eltörölték s kiüzték. A papok üldöztettek. Kassán, Jászón s más helyt több jesuita, pap, egri és esztergomi kanonok, idestova más papok is, kiket elfoghattak meggyilkoltattak és kinoztattak. A főpapok Pázmány érsekkel élükön számüzettek. Az egyházi javak lefoglaltattak [1]).

A püspökök, papok és egyéb szerzetesek, mint Pethő Gergely egykorú magyar krónikájában [2]) írja, látván ilyen veszedelmet, mert, úgymond, ugyancsak a pápisták ellen vala ez a támadás, ki Bécsbe, ki Győrré, s ahol ki bátorságosabb helyet találhat vala magának, oda szaladozának, és valameddig ez a háborúság és támadás le nem csendesedék, ott lappangnak és nyomorognak vala szegények. A püspökök közül csak Majthényi László (választott szerémi) akadott vala kezökbe, kit nemcsak megfosztának, de rút, undok vereséggel is illetének; nem tekintvén régi becsületes nemzetségét. Ezeknek jószágukat is mind elfoglalá Bethlen, és azokat, kit summában (értsd pénzért), kit másképen osztogatá el a maga pártján valóknak.

Veresmartit szintén közelről fenyegette ekkor

---

[1]) L. az országgyűles czikkeit, Katona Hist. XXX. 272. és 222.

[2]) A kassai kiadásban 186. lap.

már a veszély. Pozsonyban a helyszinén volt, számos odagyülekező előbbi prédikátortársai gyűlöletének gúnyjának, mint tőlök kitért, elpártolt apostata, kitéve. Ezek ugyan eleinte, mint láttuk, majd csúfolva látogatták, majd azon hiszemben és várakozásban, hogy talán még megnyerhetik és visszatérend közéjök. Ellenkező esetben nem a legkecsegtetőbb kilátásai lehettek.

De ő magától nem igen tágitott, a meddig csak lehetett. Ellenkezőleg, amint Saulból Pállá vált, úgy hasonló vágya volt, mint az apostolnak, megátalkodott hitfeleit, úgymond, mindenekelőtt meggyőzni. Elemében lett volna tehát most épen itt, hogy előbbi prédikátortársaival vitatkozhatik vallásukról. Csakhogy e vitatkozások mindinkább torkára forrhattak már.

Mire a pozsonyi káptalani egyház, melyet már az országgyűlés megnyitása napján nov. 11. Alvinczi tettleg vallásfelekezete számára lefoglalt volt mindjárt az országgyűlés kezdetén, most az országgyűlési határozat folytán a pozsonyi luther-felekezetieknek adományoztatott; ez 1619. deczember 6-dikán nagy ünnepélyességgel adatott át az országgyűlés által [1]). Ezt követte a káptalani házak elfoglalása a luther-felekezeti papság számára.

Veresmarti házára a pozsonyi német prédikátor vetette volna, mint beszéli, szemét.

Szentegyházunk elvétele után, írja Veresmarti,

[1]) Katona Hist. XXX. 254.

hogy azután házainkat is elfoglalák, házamat a tanács a német prédikátornak rendelte volt.

Ezen német prédikátor, kinek nevét Veresmarti csupán Andreas N. feljegyzéssel említi iratai széljegyzetében, talán Andreades Mihály lehetett; kit ezen időközben 1614—1618. mint pozsonyi,nem ugyan német, hanem épen ellenkezőleg, tót-magyar prédikátornak találunk feljegyezve [1]).

Midőn tehát András prédikátor Veresmarti házát megtekinteni jött, és mint ez beszéli, másod magával nézegeti már házam táját, egymásnak kedvetlen köszöntés után mondék neki :

Ez nekünk nagy méltatlan boszuság szenvedésének tetszik, hogy házunkat így torkunk-verve szeditek el tőlünk, melyeket sem mi, sem a mi eleink soha más náloknál elébbi keresztényektől nem vettek el.

Itt ő tréfával akart, úgymond Veresmarti, e mellől elmúlni, és nevetve mondá:

Meghiszem, meg, hogy tinektek boszuságnak tetszik. De könnyen elhiszem azt.

Nem bocsátom oda, írja Veresmarti,hanem mondám: Nem úgy ám, hanem Isten szerint igazsággal kell akármihez is jutni, és jó lelkiismerettel kell bírni. Akarnám azért tőled tudni, micsoda igazságtokat látjátok házaink elfoglalásában?

Tekereg, úgymond, facsarog. Erre ők nem örö-

---

[1]) Codex Evang. Fabó I. 103. Lehet azonban, hogy az akkori német pap más N. András volt. Mit bizonyossággal nem állíthatok, nem lévén tudomásomra az akkori papok névsora, melyből neve kétségtelenül meghatározható lesz az ottani egyházközség jegyzőkönyveiből vagy más emlékeiből.

mest lépnek. De hogy untatom, aztán német módon magát megharagítván, berzenkedve mondá:

Elszakadtatok az igaz keresztény hittől, s ez elég arra, hogy minden egyébb oszuságot is cselekedjünk rajtatok, s házaitokat is elfoglaljuk.

Ha ez így vagyon, magam mondom, szóla Veresmarti, hogy bizony minden üldözést nagy méltán szenvedünk. De azért, ha valaha elhagytuk az apostoli tudományt és az igaz keresztény hittől elszakadtunk, úgy hiszem, hogy nálunknál előbbeni keresztényektől kellett azzal elválnunk. Kicsoda szakasztott el azért azoktól? Hol, kiktől, micsoda zenebonával szakadtunk el? Add elémbe ezeket, s én is megvallom, hogy az apostoli hitet elhagytuk, és mindeneket méltán szenvedünk.

Itt ismég csavargás után mondá, hogy a bibliától szakadtunk el.

A bibliától nem szakadhattunk. Mert élő emberek levén, élet s érzékenység nélkül valóval társaságot nem is tarthattunk. Hanem a bibliát az ő igaz értelmében tartó gyülekezettől kellett volna elszakadnunk, ha szakadtunk. Azt kérdem azért, ki szakasztott el attól bennünket? Kik voltak azok a fődoktorok, a kik uj eretnekség behozásaért, disputaczióval, könyvirásokkal harczoltak ellenünk? A világ micsoda szögletében maradtak meg az igazságmegtartók? Micsoda üstökvonással lett a szakadás?

Itt már örömest el is vált volna tőlem, írja Veresmarti, de tisztesség azt sem adta, minthogy feltett már velem. Másba is üttetné a dolgot, de azt sem engedtem. Tétovázás után azért ismét mondá:

Azokat a czikkelyeket noha szinte meg nem mutathatjuk is, elég ha megmutatjuk, hogy ugyan csak elszöktetek az írás és apostoli hit mellől.

Veresmarti: Igaz, ez elég, csak ezt végbevihessétek. De nem láthatom én azt, mint lehessen, s hogy férjen a kettő össze: Nem mutathatni meg, hogy nálunknál előbbiektől szakadtunk volna el, hol és mikor?... és mégis megmutatni: hogy elszakadtunk...?

Ebből kifogyva, úgymond, válaszolá, hogy az apostoloktól szakadtunk el.

Az sem lehet, viszonzá Veresmarti, mert Kálvin azt mondja, hogy az apostoli hit s igaz tudomány közel ötszáz esztendeig erejében volt s virágzott [1]).

Az egyszin alatt való áldozásban, szól ellenfele, hogy az apostoloktól elszakadtak a pápisták.

Ebben ha elszakadtunk volna is, mond Veresmarti, nem az apostoloktól, kik rég megholtak, szakadtunk. Az apostolok kimulásukkor az egész keresztény hitet nem vitték el a világból magukkal. Hanem azt az anyaszentegyháznak hagyták. Ettől pedig nem szakadtunk el.

Ellenfele felhozta még, hogy a régiek pedig kétszinnel éltek az áldozásban.

Igaz, szól Veresmarti, nagy igaz, hogy két szinnel éltek. De azért az is igaz, hogy némelykor éltek egy szinnel is némelyek, mások kétszinnel, mégis mind a két fél javallotta a kétféleképen való élést.

Hosszasan versengenek azután e felett, hogy

---

1) Veresmarti idézi erre Calvin instit. lib. l. c 11. §. 13.

mi volt az anyaszentegyház tanítása, mint engedte meg az egy és kétszin alatt való élést, míg az eretnekek, manichaeusok, husziták, majd csak az egy, majd csupán a kétszin alatti vételt tarták az egyház tanítása ellenében igaznak, s ekkor kellett neki meghatározni, hogy az egyszin alatti vétel épen ugy, mint a kétszin alatti, igaz s érvényes áldozás lehet, a mint kezdet óta is szokásban volt mindakettő az egyházban.

Végre ott állapodnak meg, a hol a vitát megkezdették, hogy Veresmarti sürgeti: vagy mutassa meg neki, hogy mikor, mikép szakadtak el az igaz apostoli hittől és tudománytól? Vagy ha nem szakadtak el, mikép férhet össze ezzel, hogy tévelygők, s hogy azért űznek, kergetnek bennünket, hogy szentegyházainkat tőlünk elveszik, foglalják stb.

Itt azonban ellenfele már neki haragvék, és mondá:

Micsoda? Hát ő felségét és az országot (Bethlent és pártosait teszi hozzá zárjel alatt Veresmarti) te hamisnak mondod?

Megszeppenék bezzeg erre, mond Veresmarti magáról, mert ott benn volt akkor is Bethlen főfőhiveivel (Pozsonyban), és én is mosolygásra, tréfára vevén már a dolgot, valami két-három jószó adás után elváltam tőle.

Épen úgy, mint keserü mosolylyal és tréfára véve kellett háza elfoglalását tekintenie Veresmartinak, hasonlón könnyü szívvel vált meg erre, ugylátszik, házától és javaitól, s kész volt földönfutóvá lenni, mint többi társai, csakhogy álláspontja igazságát, háza elfoglalói ellen védelmézhette. És hason-

lón tovább is nem egykönnyen hagyott fel bármily nyomoruságos helyzetben hitvédő vitáival és térítgetéseivel.

Háza elvétele s Pozsonyból elüzetése után inségében és nyomoruságában, mint beszéli, Forgách Zsigmond nádor udvarában, ki színre kényszerből s politikából akkor még Bethlennel tartott, — talált volt menhelyet.

Veresmarti azonban ezzel csak tért változtatott. Kedve és készsége most sem hagyta el, hogy menhelyén a nádor udvarában is bátran szembe ne szálljon hite ellenfeleivel. Velök szemben egyre folytatta apologiáit s polemiáit. Nem egyszer meggyült ezért a baja. Folytonos rettegés és félelemben kellett élnie ellenei közt, kiket kihivásaival boszantott mint köztök megtűrt menekvő is. De ő azért mintegy rettenthetlen bajnok, minden perczben kész volt, sőt alkalmat keresett a nálánál erősebb, az őt a hatalmával mindenkor legyőzhető és megsemmisíthető ellent uj s meg uj párbajra kihívni.

Igy történt, mint beszéli, hogy Bethlen alatt való nyomoruságunkban, midőn Forgách Zsigmond palatinus fogott vala, ugymond, melléje, ennek akkor udvari hadnagya amaz oda felemlített ur s atyjafia volt; ez leginkább s bátrabban az urnak, a nádornak asztalnál nem létében indított a hit dolgairól disputácziót. Melyben mikor én már őt annál is hamarább és könnyebben leültetném, a mely könnyen azelőtt a katholikusok személyében a mi nyelvünk kereke pergését ő megköti vala. Végre haragját nem tarthatván, mondá:

No uram, én a tanács vagyok, hogy hadd alább. Mert ha mind ebbe mégy el, még harmad napig bizony a jesuiták után igazítalak.

A jesuitáknak pedig örökké való számkivetését az országból annakelőtte csak néhány nap irták vala alá, megjegyzi Veresmarti. A jesuitákat akkor örökre eltörlő s a nekik menhelyet adó hazafiakat is számüzésre kárhoztató ezen törvény, a bethleni pozsonyi országgyűlés VI. czikke csakugyan 1620. jan. 18. terjesztetett fel a többiekkel az országgyülési rendek által Bethlennek, ki azokat már Kassán, hová távozott vala, 1620. febr. 18. erősíté meg.

A jövő országgyülés ugyan ezen törvényczikkek által májushó utolsó napjára Beszterczebányára lévén kitűzve, a távozó rendekkel Forgách nádor is elhagyta Pozsonyt, s udvara kiséretében Veresmartival együtt hires gácsi várába Beszterczebányához közelebb tette át lakását.

Bethlen fejedelem Beszterczebányára az országgyűlésre menet meglátogatta a nádort, s egész udvarával, melyben Alvinczi Péterrel számos prédikátor volt, megszállott Gács várában.

Veresmarti elejénte tartózkodólag viselhette magát ugyan irányokban, és úgylátszik csak vonakodva ereszkedett a vitatkozásba, mint írja:

Hogy Bethlen fejedelem szegény Forgách palatinus uramhoz, Gácsnak szép várába beszállott vala, szólottam Alvinczivel is — ez kassai fő és hites prédikátor vala, — és vele levő prédikátor-társaival. Készek lettek volna szóba elegyedni velem. Mondottam nekik, hogy könnyü volna velök számot vet-

nem ..... de dies mali sunt, mint sz. Pál az efesiaikhoz levelében (V. 16) mondja: rosz időben vagyunk!

Alvinczi erre mondotta: hogy hallott dolgom felől, és neki azt mondották, hogy két-három gyülésünkben is semmit nem is tudtam szólani. De nem tudja, igazat mondottak-e, nem-e?!

Már im tudhatja! megjegyzi rá Veresmarti.

Ez elég is volt neki, hogy kihozza őt tartózkodásából.

Alvinczi szemrehányása is hasonlón hangzott körülbelül, mint előbb Szenczi Molnár Alberté és Tolnai Istváné a sellyei révben való találkozásnál, hogy hallottak felőle, hogy csekélységben akadt meg, hogy nem tudott válaszolni.

Veresmartinak sem kellett több. Megereszté beszéde árját úgy, mint mondja, hogy már most tudhatta Alvinczi, mikép tud ő szólani és felelni.

A párbeszéd és vitatkozás közt írja, de melynek elejét itt nem közli, bizonyára hasonló lévén előbbi ugyanezen tárgyu vitatkozásai- és befeleléseihez, — kétszer-háromszor neveztem, ugymond, magunkat pápistáknak.

Mire Alvinczi mintegy felülemelkedve, enyhítőleg és jóakarólag megigazítva, inte:

De ne mondjátok magatokat pápistáknak; keresztényeknek mondjátok. Mind keresztények vagyunk!

Mire Veresmarti elébb megjegyzi sz. Ágoston mondatát idézve: mivel az eretnekek nincsenek a katholikus egységen, még is a keresztény névvel dicsekszenek.

Azután mond:

Tudom, édes Alvinczim, jól tudom, mily szorgalmatosan intettük hallgatóinkat, hogy akármint erőltessék is őket, micsoda hiten való emberek, soha magokat keresztényeknél egyebeknek ne mondják, mert nem Luther, Kálvin nevében keresztelkedtek meg. Azért ők sem lutherek, sem nem kálvinisták, hanem az ő megváltó Krisztusokról, kristianusok, keresztények. De ha valamely czifra kamukás vagy bársonyos lengyel menne hozzád, s nehány gönczi-féle hordó borodat kérné hitelbe, napot hagyván a fizetésre, melyről erős adóslevelet igérne.... és te nevéről s lakóhelyéről ha kérdenéd, s ő azt mondaná, hogy ő jámbor ember és Krakóban lakik: Vajjon igaz embernek tartanád-e? s a bort erre oda adnak-e neki? Mert mikor te nevét kérded, oly nevet kivánsz tőle, mely ő kivüle senkihez máshoz ne illjék Krakóban, s a melyről őt feltaláljad, ha beszédének valahogy embere nem lenne. Azzal pedig, ha jámbort kezdenél Krakóban keresni, nyomába nem eshetnél. Mert vagy mind jámborok a krakóiak, vagy csak mind jámboroknak akarnak tartatni. Ezt azért szabadon Markalf atyjafiának itélhetnéd [1]).

Hasonlón már, minthogy több valláson lévő gyülekezetnek hivei mind keresztényeknek akarnak hivatni, ha valaki tőled kérdi, micsoda hiten való ember vagy? oly nevet vár tőled, melyről mindjárt

[1]) A régi középkori, — magyar nyelven is terjedt Markalf és Salamon czimü népkönyv gúnyjára vonatkozik. Lásd erről Ipolyi, Régi magyar népkönyvek I. Uj. magy. Muz. 185.

tudhatja, micsoda gyülekezetbe tartasz? Azért mikor hallgatóitokat arra intitek, hogy csak keresztényeknek mondják magokat, csak útvesztő tétovázásra tanít, játok őket. Mert abból még soha sem tudhatni meg micsoda hiten lévők? Igaz keresztények-e vagy csak igaz keresztényeknek is akarnak-e tartatni?

A katholikusok, ebben is látod, mily távol járnak tőletek. Kérdik: kicsodák vagyunk? És megmondjuk, hogy pápisták. Nem mintha tulajdon nevünknek ismernők, hanem hogy nem rég így kereszteltek bennünket, s ez a nevezetünk már hazánkban alkalmasan erőt vett. Ezt kellene nektek is cselekednetek, ha tiszta lélekkel járnátok. Mondanátok meg, hogy lutherek, kálvinisták vagytok, s tudnák mindjárt, miben vagyon dolgotok.

Ily bőven felelvén csak erre az egy pápista elnevezés mentegetésére is Veresmarti, Alvinczi csakugyan megtudhatta már, hogy tudott ő felelni.

Alvinczi azonban erre válaszolja: Ebben még tanításod nélkül nem szűkölködünk. Példátokra is megannyi tekintetünk, mert pártos-voltunkat mi nem érthetjük, azért nevet embertől, mint Luthertől és Kálvintól nem vehetünk.

Ellenben viszonozva Veresmarti: Épen ezen luther- és kálvinista elnevezésből látni, a mint az lerázhatlanul ragaszkodott hátatokhoz, hogy ti pártosok és hittől szakadottak vagytok.

De Uram, mond Alvinczi, hacsak ezen fordul meg a dolog, e tőled kötött hálóba titeket annyival könnyebb nekünk megrekesztenünk, hogy a világ

szerint való elnevezéstek után, magatok sem irtóztok a pápista-nevezettől.

De Veresmarti épen erre fekteti a sulyt, hogy nem valami elszakadt pártos eretnekek, hanem az igaz pápa szerint, ki az egyháznak mindig feje, nevezik pápistáknak a katholikusokat.

Jöszte, mond, ha nevezhettek-e egy bizonyos személyt, bár pápát, a ki eretnekséget támasztott volna, és mi ezzel kiválva a keresztény gyülekezetből, hozzácsatoltuk volna magunkat, s azokat nevezték volna pápistáknak, mi pedig ezek maradékai volnánk? Bezzeg igy helyesen beszélnétek.

Nem elég-e, válaszolja Alvinczi, hogy egy pápa is egyet, másik ís mást talált, és igy apródonkint a dolgot erre vitték, a minemű iszonyuságba most hevertek; mely miatt a ti hátatokhoz is lemoshatatlanul ragadott a pápista-nevezet?!

Egykor nekem is ezek tetszettek fődolgoknak, mond Veresmarti. Hanem most már, úgymond, akár egyenkint előveheti azoknak Bellarminból czáfolatát. Rendre megy tehát, hogy kik, hol voltak azok a pápák, és miben, mikor szakadtak el. Az első harminczhárom pápa egész Melchiadesig, háromszáz tizenhárom esztendeig, mind Isten szentei, mártélyok, vértanuk voltak. Ha tovább lépünk Urunk születése után 500 esztendeig, az igaz hitben és keresztény tudományban itt sem történt változás. Azontul is az első négy közönséges zsinatot mindnyájan becsüljük és szentnek tartjuk. Hasonlón az ezen időbeli szentatyákat.

Igy megy azután hosszasan és részletesen elő-

adva, hogy azon hitrontó s eretnek pápákat, kik az egyháztól elszakadtak volna, sehol sem képes feltalálni. E választ nyilván iratában már tüzetesen kidolgozta, melyben a fennebb mások által tett eféle ellenvetésekre mondott czáfolatait is ujra ismétli. E közt feledi is a vita bevégzését adni. Mely, úgylátszik, itt köztök mint theologusok közt, párbeszédkép vive, csendesebb, mérsékeltebb, nyugodtabb lefolyásu volt. Alvinczi is, mint győzelemben lévő fél, kiméletesebben viselte s mutatta magát Veresmarti iránt. S ez is, úgylátszik, eszélyesebbnek vélte hevességét mérsékelni.

Annál hevesebb volt azonban Veresmarti ismét más alkalmakkor.

Forgách udvarában a régibb háznép még nagyrészt a hitujítást követte. Nemcsak az udvar tisztei s a csapatok hadnagyai, Forgáchék atyafiai, hanem udvarmesterei is, a hopmester, mint akkor nevezték a német Hofmeistertől, Gyotai Benedek, erős híve a hitujításnak, nagy ellene volt Veresmartinak s hitnézeteinek.

A velem egy udvarban lévő főszolga is, írja Veresmarti erről, a hopmester Gyotai Benedek kálvinista, minket katholikusokat azzal vétkesített gyakorta, hogy hitűzők, hitkergetők vagyunk. Melyben a pogányoknál is gonoszabbak vagyunk; mert a török is hitében mindenkit meghagy. Ebben is pedig békét hagyunk azoknak, a kiket leginkább kellene térítenünk, úgy mint a zsidóknak. A törököt sem

bántjuk annyira, hanem őket űzzük, kergetjük és kényszerítjük hitünkre.

Veresmarti erre sem maradt adósa válaszszal. Az anyaszentegyház mondá, mint mindenekben, úgy ebben is nagy ítélettel cselekszik, s a tiszta igazságot követi. E miatt a keresztény hitre nem kényszeríthet sajátlag másokat, hanem azokat, kik annak bizonyos jeleit viselik, hogy ők valamikor katholikusok voltak. Ezekre pedig az anyaszentegyháznak oly igazsága van, mint valamely embernek a nyájából kiveszekedett juhaira. Azért, ha a juhosgazda gyalog vagy paripáján a mezőn jártában lát egy, két, három juhot: kerüli, forogja, ha pofáján vagy szarván billegét láthatja-e, nem-e.« És ha nem, — békét hágy nekik, mert igazságát hozzájok nem láthatja, űzi, kergeti, hogy a nyájra kerítse. Ha pedig oda semmiképen nem űzheti, szabad véle, ha által veri, lövi is. Igy az anyaszentegyház is. A zsidókon, törökökön saját jelét, bélyegét nem látja, s azért békét hagy nekik annyiból, hogy őket hitére nem kényszerítheti, mint a kikhez igazságát (jogát) nem láthatja. A luthereken ellenben és kálvinistákon nevét és bélyegét látja. Micsodát? Milyen bélyegét? A keresztény nevezetet, a keresztséget, a bibliának köztük forgását, abból való bizonyítást, stb. Melyekből nyilván látja, hogy az ő aklából, az ő nyájából szakadtak. Mert a katholikuson kivül sehonnan máshonnan ezeket nem vehették. Ezért a keresztény hitnek igaz voltát illendő s elegendőképen megbizonyítván és ugy eléjök adván, hogy ellene semmit sem mondhatnak: elsőbben, szép intéssel kényszerítheti őket a nyájra, a kereszténység

gyülekezetébe,az anyaszentegyházba. Melylyel ha nem használhat, igazsága (joga) vagyon ahhoz, ha ereje szinte megfogyatkozott volna is erre, hogy tűzzel-vassal rajtok lehessen.

Ezen ismeretes elméletet az eretnekek megtéritéséről azután ismételve vitatta Veresmarti Gyotai hopmester uram előtt, de az nehezen volt hajlandó azt elfogadni. És ha olykor elismerte, úgylátszik, az okoskodás következetességét; csakhamar el is feledte, s megint csak megtámadta miatta Veresmartit.

Gyakran regéltem ezt én eleibe, mond Veresmarti, de mint az olyan tanuság, a melyhez kedve nem volt, csakhamar kirázódott az ő fejéből; és néhány nap mulva meg azonokkal rajtam volt. Leginkább a török példáját forgatta nagy áhitatosan, hogy embereket hitökben még az sem háborgat.

Veresmarti azonban erre sem volt rest felelni.

Igazságot talán, mondá ő, nem szinte a töröktől kellene tanulnunk. De ha már annyira megfogyatkozott emberek vagyunk, hogy nemcsak segitséget (érti a bethleni felkelésnek a török általi pártfogolását), hanem még igazságra tanitó doktorokat is a fényes portáról kell vennünk: ugy a töröknek is ebben kétféle, kétrendbelivel való dolga vagyon. Egyik olyanokkal, a kik soha törökök nem voltak. Másik azokkal, kik törökök voltak, és vallásukat elhagyták. Azokat ő sem bántja, kik előbb törökök nem voltak. De mondd meg nekem, vajjon nem bántja-e ő is azokat, a kik már előbb vallását tartották, törökök voltak, s azt elhagyták?

Gyotai erre nem válaszolhatott máskép a min-

dennapi hallomás- és talán tapasztalásból is: hogy bizony azokat igen is bántja, a kik már törökök voltak, és tőlök elpártoltak.

Ebben ezért, feleli diadalmasan Veresmarti, ha igazságot láthatsz, cselekedetünkért tehát minket sem kárhoztathatsz.

És folytatja tovább: Viszont ezekből nem látod-e, mily hamisan cselekesztek a katholikusokkal? Hozzájok semmi igazságtok sincsen, mert nem tőletek szakadtak el. Társaságtokban soha nem voltak; vallástokat soha nem tanulták, javallották, tartották; tudománytokat nem vallották, nevetöket nem hordozták. Annakfölötte, még vallástok is azt tartja, hogy hitre senkit nem kell kényszeríteni, mert az az üdvösség ellen a lelkiisméreten való hatalmaskodás; hanem kinek-kinek a min lelke megnyugszik, mindent csak abban kell hagyni. Azonközbe mindezek ellen pogánysággal magatokat egy pórázra füzvén, im tüzzel-vassal rajtunk vagytok; szentegyházainkat prédáljátok, püspökinket futtatjátok, püspökséginket fogláljátok; káptalaninkat pusztítjátok; papjainkat, szerzetes emberinket üzitek, kergetitek, kinozzátok, ölitek; világi embereink jószágát égetitek, raboljátok. Melyekben hamissággal még a pogányokat is meghaladjátok, kiknek példáját ellenünk forgatjátok. Mert a török ebben az igazságot érti is, hogy azokat vallására nem kényszerítheti, kik azelött vallásán nem voltak: és a mit ért, magát alkalmasan ahoz is tartja. De mihelyen ti erőt vehettek, ottan sem egyre, sem másra nem néztek, hanem tőletek valami lehet, mindent cselekesztek.

Ennyit szólt, írja Veresmarti, ő ekkor, s ily feleletet adott. Használt is, úgymond, a törökök becsületéről adott ezen tanuság a hopmesternél annyit, hogy ezóta ebből, mond, ő miatta békével volt, az Veresmartit ezzel többé nem háborgatta.

De másokkal egyre folytatta még Veresmarti a vitát, különösen a katholikusok templomainak a protestánsok általi akkor napirenden levő elfoglalásai miatt is.

Szentegyházaink elvétele miatt is, írja, más és más időben másoknak mondottam ennyihányszor ilyeket.

Atyjoktól vagy őseiktől hogy jöttek volna, vagy maradtak rájok szentegyházaink, azt nem mondhatják. Mert a minemüek a fiak, okoskodik, csak azon nemü, azon renden levő jószág vagy örökség maradhat apjokról reájok. Itt t. i. általa bizonyára azon földesurak, községek értetnek, kik átmenvén az uj hitre, magokkal a templomokat is erre átvitték, mintegy birtok- s örökségi jogot tartva hozzájok. Mi ellen Veresmarti hosszabb indokolással tiltakozik.

A szentegyházak, úgymond, isteni tiszteletre építtettek és így szent és lelki alkotmányok. Azért a mint a lakóházak vérre-, úgy a szentegyházak hitrejárók. A katholikus apákra és ősökre nézve pedig luther és kalvinista ivadékaik csak test szerinti gyermekek, és nem a lélek vagy hitnek fiai, mint sz. Pál mondja a rómaiakhoz írt levelében (9, 8.). Mint a kiket ők ezen hitretanítás által nem szültek. Igy tehát csakis vér és test szerinti örököseik lehetnek a vagyoni örökségben, a lakóházban, — nem pedig

a szentegyházban, mely lélek szerinti hitbéli örökség lehet csak. Ezenformán Krisztus urunk is a zsidókat, ugymond, kik egyébképen Ábrahám maradékai valának, de Ábrahám istenes életétől távoljártak, nem Ábrahámtól, de ördög apától valóknak mondja Jánosnál (8, 44.). Ellenben sz. Pál apostol megint a rómaiakhoz írt levelében (4, 12. 16.) az idegen nemzetbelieket is, akik Ábrahám hitének nyomdokait követik, Ábrahám fiainak mondja.

De máskép is, folytatja, mindenféle latorság által az emberek lakóházoktól is és örökségüktől elesnek. Mert a latornak semmi marhája sincs.Épen igy eretnekséggel pedig a szentegyházhoz való igazságot (jogot) vesztik el az eretnekek. És bár a pártháborúkban, magok a katholikusok engedtek légyen is néktek, mond tovább, valamely szentegyházakat; de jó lelkiismerettel még ezeket sem birhatjátok. Mert amelyek elvétele hamissággal lett, annak birása igazsággal nem lehet. Hatalommal pedig, nem igazsággal, tőrrel, nem törvénynyel kénytelenittettek a katholikusok háboruságban úgy egyebeknek, mint szentegyházaiknak átengedésére, a szerint, mint a veszedelemben lévők magok marhájokat a tengerbe hányják, vagy a tolvajnak adják mindenöket, csak hogy életöket megtarthassák. S igy látni való, hogy szentegyházaink ezeknél mindenképen préda-ragadmányok.

Sőt ezen okoskodásában még tovább megy, és maga is hazafiúi érzetében elijedve, hogy talán kelleténél messzebb is ment és nincs igaza, mondja:

Talán itt én megcsalatkozom itéletemben, s különben vagyon a dolog; de nékem ugy tetszik,

hogy a török majd nagyobb igazságát mondhatná Magyarországhoz, hogy sem ti lutherek és kálvinisták a mi szentegyházainkhoz. Mert a törökkel, ha törvényre kelnénk is, reánk töréseért, ez azt felelhetné: Jusson eszetekbe, mikép jutottak a ti eleitek ehez az országhoz, ennek lakósaival mint bántak. Nektek is azért mostan hasonlóval ha fizetnek, csak békével szenvedjétek. De senki bezzeg nem mondhatja, hogy a mi eleink (érti a katholikusokat) szentegyházainkat valaha náloknál elébbeni más valláson levő keresztényektől vonták volna el.

Veresmarti ezen merész állításai- s vitatkozásainak azonban a mint hire ment, maga is megijedt, és írja:

E disputácziónak mindazáltal hogy buját ne valljam a beszterczei Bethlengyülésben, bezzeg félek vala. Mert ott némelyek ezt úgy beszélték, mintha én azt mondottam volna, hogy a töröknek a luthereknél és kálvinistáknál Magyarországhoz nagyobb igazsága (joga) volna, mit én tőlem nem hallottak vala.

Úgylátszik, tartózkodóbb is lett ezentúl. A beszterczebányai gyűlésen hallatott fenyegetéseket is szívére vehette, s még inkább az ott Eszterházy Miklós, Pázmány és más főpapok ellen hozott számüzetési határozatot. Más részt belátta, hogy egyelőre ezen vitatkozásokkal czélt nem érhet. El is hallgatott egy időre, legalább ezentúl nem hallunk vitatkozásairól többet megtérése története leirásában.

Ezeket későbben inkább kiadott irataival folytatta, melyeknek ezentúl megirásához fogott.

XXI.

Veresmarti, Forgách Zsigmondnak Bethlentől elpártolása és Pozsony visszavétele után, visszatér káptalanába. — Pázmány s a menekült magyar főpapok visszatérésével a magyar-egyház helyreállitása. — Veresmartinak ebben részvéte. — Az egyházi javak, apátságok és prépostságok javadalmai visszaszerzése az egyházi javadalmasok által. — Veresmarti hasonlón óbudai préposttá, majd bátai apáttá neveztetvén, ez ügybeni közremüködése. — A bátai monostor. — Az apátság javai visszaszerzése és rendezése Veresmarti által. — A pozsonyi érseki sz. László kápolna igazgatósága Veresmartira ruháztatik. — A pozsonyi városi állapotok. — Veresmarti javadalma, bitorlott járadékai ügyében a városhoz intézett levele. — Veresmartinak a pozsonyi káptalan s egyháza rendezése- s helyreállításában s a jószágok kezelésében kifejtett munkássága s áldozatai, káptalani kiküldetései. — Az akkori főpapi tanácskozmányokban az egyházmegyei, tartományi és nemzeti számos zsinatokon jelenléte s az egyház helyreállítására intézett munkálkodásban részvéte.

Veresmarti ily körülmények közt nem sokáig maradhatott Forgách nádor pártfogása alatt is biztonságban, annak udvarában, Gácsnak, mint irja szép várában, hová pozsonyi kanonoki székhelyéből kiüzve menekült volt. A Gács közelében tartott besztercze-bányai országgyülés által fenyegettetve, mely akkor

a kath. főpapokat, mindazokkal, kik Bethlen pártjára nem állottak, számüzte s kiüldözte; és hol, mint hire járt, Veresmarti előbb hallott elbeszélése szerint is, az ő ellenséges állása, vitái és beszédei megbotránkozást és rosz vért szültek ellene, — tanácsosnak vélhette innét Bethlen hivei köréből, kik közé most védnöke a nádor is bár önkénytelen tartozott, — tovább állani. A bethleni felkelés további eseményei folytán azonban Veresmarti a nádor udvarával együtt innét nem sokára távozhatott.

A jövő évnek, 1621-nek elején a nagyszombati gyülés s az ezzel megkezdődött hainburgi békeegyezkedések alkalmával, Forgách Zsigmond nádor, mint Bethlen egyik megbizottja, ennek forduló szerencséjével, s az alkudozások folytán valószinüleg Pázmány által is megnyerve, épen oly könnyüséggel, a mint előbb Bethlenhez csatlakozott, hagyta most el a fejedelmet, és II. Ferdinándhoz szegődött [1]). Valamint két év előtt Pozsonyt Bethlennek átengedte, sietett most a várat s a várost Ferdinándnak megnyerni.

Már ápril 24-dikén irt Zay Lőrinczre, mint a pozsonyi várőrség kapitányára, hogy a várat mindjárt adja át, ugymond, császár ő felsége számára, mert máskép bizony fejére rontják ő kegyelmének, és minden nemzetestől eltörlik magát ő kegyelmét; azért ha maga és familiája életét szereti, vegye ő felsége

---

1) Lásd erről Forgách nádor nyilatkozatát a közbenjáró francia követség részéről: Frankl és Ráth Dallos győri püspök diplomatiai és politikai kéziratai 84. A győri káptalani országos levéltárból.

gratiáját. Ezen esetre igéri neki a nádori adomány-jognál fogva, hogy száz jobbágyig való hatalma szerint olyan jószágot fog neki adni [1]).

Zay ugyan nem adta meg magát egyhamar, hanem a város tanácsa és polgárai végső veszedelmöket, mint levelök előadja, és vesztöket kikerülni ohajtván, a nádor méltóságának, mint az országnak ő felsége után birójának többszöri megkeresése s igéretei következtében kijelentették, hogy készek ő felsége, mint koronás királyuk iránti engedelmességre visszatérni.

April 29-dikén végre megnyiltak a város kapui a király és nádor küldötteinek és seregeinek. Jelentésök szerint a bemenők kétségbeesett, kétkedő, habozó, rosz lelkiismeretü emberekkel találkoztak, kiknek szivök telve volt ellenök méreggel, és keblök, ugymond, Bethlennek kedvezett. De midőn a seregek másnap elhelyezkedtek, ezek láttára most az elnyomott katholikusok örömtől, ugymond, ugrándoztak, mig a protestansok elképedtek.

Ezen alkalommal térhetett már vissza az ezután nem sokára elhunyt Forgách nádornak udvarából, Veresmarti is, ugylátszik, Pozsonyba. Kinek ezalatt nyomát vesztve, vele csak néhány évvel később találkozunk ismét pozsonyi káptalani állásában.

Nem sokára ugyanis a nikolsburgi béke után, az országból kiüldözött menekült és számüzött egyháziak is Pázmánynyal élükön visszatértek hazájokba. S az erre következett soproni országgyülésen a

1) Pozsony város levéltárából. Hajnik. Az 1621. nagyszombati gyülés. Magy. Akad. értesitő 1865. V. 151.

kath. egyház restauratiója is azonnal foganatba vétetett. Bethlen folytonosan megujuló támadásai nem igen engedtek ugyan e közben az egyháziaknak nyugodt állapotot. Mindannak daczára, amint Pázmány minden alkalmat megragadott az egyházi állapotoknak ezen zavaros időkben is consolidatiójára, ugy azon kiváló egyházi férfiak között, kiket ezen actióra felhasznált, ott találjuk ezentul mindig Veresmartit is.

Ezen körben találkozunk ezentúl nevével, gyakori eredményteljes tevékenységével, épen ugy a térítések s egyházi irodalom terén, valamint az egyházi javak visszaszerzésében, káptalana s a monostorok, szerzetes rendek, templomok helyreállításában közremunkálkodni.

Pázmánynak kétségtelenül nem a legkisebb érdeme volt, hogy azon férfiakat, kik tevékenységét egy vagy más irányban előmozdítani és istápolni képesek voltak, jól felismerte, kellőleg mindenkit a maga helyén alkalmazva használta, kezdve a diplomatiai szereptől s irodalmi munkálkodástól, egész a lelkipásztorságig s a legkisebb iskoláig; — Dallos püspöktől kezdve például, iskolája ezen egyik legkitünőbb diplomatájától, Veresmartin át, egész az utolsó jesuita tanárig. De egyaránt szerencséje is volt, hogy ily kiváló férfiak és tehetségek a rájok bizott feladatok buzgó teljesítése által kellőleg támogatták actióját, oly sokoldalú tevékenységét minden irányban.

Az egyház restauratiójára nézve a térítések s

---

[1]) U. ott. 155—6.

iskolák mellett, kétségtelenül egyik legéletbevágóbb ügy az elidegenített egyházi birtokok visszaszerzése, ezeknek az akkori szükség szerinti czélokra alkalmas fordítása és felhasználása volt. Már az előbbi háborúk és zavarok, a török uralom s a hitújítási mozgalmak által az egyházi birtokok nagy része elfoglalva s bitorolva, préda-zsákmánynyá lőn. Nevezetesen az elpusztult monostorok és szerzetesrendek birtokai jutottak a püspöki s káptalani javadalmak egy része mellett ezen sorsra.

Ezek visszaszerzése volt most egyik fontos feladat, az ez által nyerhető anyagi eszközök végett is. Pázmány ezen merész eszméjének kivitelére, melylyel e nehéz zavaros időkben a magyar egyház régi hatalma s intézményei visszaállítását tervezte, püspöktársai közremunkálkodásával többféle módozatot kisértett meg [1]). Egyik legsikeresebb eljárásnak mutatkozott az, hogy a püspökök, főpapok, káptalanok saját költségükön is igyekezzenek visszaszerezni birtokaik elfoglalt s elidegenített részeit, melyek nagyobbára egyes birtokosok által zálogban tartattak, vagy épen jogtalanul eltulajdoníttattak; kiktől azt a kisebb zálogösszegek lefizetése, a kiváltás és jogkeresetek utján is visszaszerezni lehetett. Evégett az igy elfoglalt apátságok s prépostságok czímei is egyes főpapoknak adományoztattak, kanonokokra ruháztattak, hogy ez által az illető javadalmak birtokai visszaszerzésére is egyházi jogukat érvényesíthessék.

Ezek közt, kik Pázmányt ezen tervei kivitelé-

---

[1]) Lásd ezeket Frankl: Pázmány és kora II. 227.

ben elősegiteni hajlandók s képesek lehettek, volt Veresmarti is. Már 1624-ben azért a hírneves régi s egykor dús javakkal ellátott budai prépostság prépostjává neveztetett [1]). Ezen javadalom birtokai azonban akkor a török uralom alatt nem egykönnyen lévén visszafoglalhatók, — mig később ennek megszüntével, csakugyan a nagyszombati papnövelde számára visszaszereztették, — Veresmarti is csakhamar egy-két év mulva 1627-ben a bátai javadalmas apátságot nyerte el [2]).

Báta szintén egyike volt a hiresebb, régibb, dúsabb apátságoknak. Mint a budai prépostság alapítása szent István királynak, úgy a bátai apátságé sz. Lászlónak tulajdoníttatott. A monostor Tolnában, közel a baranyai Veresmarti szülőföldéhez, a Sárvíznek Dunába ömlésénél, a mai Báta mezőváros mellett állott. Híres volt hajdan, mint szenthely, ereklyéi, kincsei, búcsújárásai, csodás és történeti eseményei által. Igy beszélik régibb krónikáink és történetíróink e helyről a nagy csodát, mely itt az Oltáriszentséggel történt, midőn egy alkalommal ebben Krisztus urunknak teste és vére volt az ostyában és

---

[1]) Az országos kamarai levéltár. 282. 313. 490. Collatio tit. Praep. Bud. pro Mich. Veresmarti Can. Poson. 1624. máj. 15. E szerint a budai prépostok sorában mindenütt, mint például Rupp, Budapest története 20. Veresmarti hiányzó neve Majtényi László és Losy Imre közé beiktatandó.

[2]) Kamarai országos levéltár i. sz. 1627. aug. 12. Collatio Abbatiae de Batha Michaeli Veresmarti.

borban látható [1]). — Nevezetes búcsújáró helylyé lőn azontúl, mint történetiróink említik, s régi magyar dalaink a hitujítás korszakában is még gúnyolódva éneklik:

Mit futunk Rómába, Bódogasszonyhoz Coloniába,
Onnét a Nagy Ágba (Achenbe) bulcsus helyekre,
A szent Jakabhoz Compostellába,
A kinek nincsen annyi költsége,
Menjen csak B á t á r a avagy Kassára [2].

Templomában függött Gara nádor roppant súlyú rabbilincse, melybe őt Hervoya János, a spalatóiak vezére verette, midőn Zsigmond király ellen fölkelve, Gara nádor a fellázadt vazalt hadával megtámadta, és csatát vesztve, a lázadók kezébe esett. Megszabadulva, itt függesztette fel Isten iránti hálája jeléül a súlyos rablánczot [3]), dús alapítványt téve az apátságban rabváltságra. Mátyás király fia, János herczeg is, nagy hálával tartozván a szenthelynek, valamint a város gazdag polgárai, dús kincsekkel és egyházi készletekkel ajándékozák meg az apátság híres egyházát. Itt a monostorban töltötte élte utolsó estéjét a mohácsi csata előtt II. Lajos király is, s nevezte ki

---

1) Ranzanus Krónikája, Verancsics Itinerariuma és Gregoriáncz tört. helyeit lásd erről összeállítva Fuxhoffer-Czinár Monosterol. Hung. I. 231.

2) Bornemisza Péter: Énekek háromféle rendben régi első kiadásában 187. lap. Lásd Ipolyi Magyar Ereklyék. 83. Magy. Tud. Akad. Archeol. közlem. IV.

3) Thuróczi Chron. szerint; ingens ferramentorum pondus. Monasterol. e. i. h. 229.

a hadsereg fővezéreül Tomori kalocsai érseket és Zápolya Jánost. A csata veszte után elhagyva a monostort, menekültek szerzetes lakói a török elől. Közülök Babocsai Gergely, Bajai Imre, Bátai Dénes, Csuvák Pál és Kálmány Pál, magokkal víve s a város polgárai által kisérve, igyekeztek megmenteni az egyház kincseit, melyek között csak drága miseöltöny tizennyolcz darab volt. A pannonhalmi főapát, Tolnai Máté, eléjök küldé embereit, hogy monostora számára lefoglalva kincseiket, felmentse őket drága terhöktől.

Azontúl az apátság többé helyre sem állott; és jelenleg még azt sem tudni, hogy a város feletti halmon volt-e, hol ma többé romjait sem látni, vagy a mocsáros lapályon állott-e, hol elsüppedve némi romok láthatók még.

Épen ugy elpusztultak s elfoglaltattak részben javai is. Utolsó birtokosa s apátja Zlatinai Gergely már 1617. csak azon záradékkal nyerhette meg, mint II. Mátyás adománylevele szólt, amennyire a török birtoklás s az akkori állapotok engedik [1]).

Amint azonban Veresmartira ruháztatott az apátság, mindjárt birtokjogai visszaszerzéséhez ismert bátorságával és erélyével hozzáfogott.

Kineveztetése után azonnal sept. 27-dikén parancsot intézett Décsi István apátsági ispánhoz, hogy adassék, úgymond, mint a levélboríték czime szólott, a bátai apátursághoz tartozó belül megirt több vá-

---

[1]) Fuxhoffer-Czínár Monasterol. I. 229. Rupp. Magyarorsz. Helyrajzi tört. I. 378.

rosok és faluk biráinak és polgárainak, nekem jámbor jobbágyaimnak kezökbe.

Ebben Veresmarti jelentve kinevezését, meghagyja, hogy minden helyekből, ugymond, falukból, városokból öreg, eszes és okos embereket küldjenek hozzá. Erre pedig nemcsak a tőlem való félelmetek birjon, írja, tartván attól, hogyha szép szóra nem jöttök, marhátokat kapatom, magatokat hozatom, tömlöczben tartom, vasban munkálkodtatom, — hanem az Ur Istenre való tekintetetek. Attól pedig ne tartsatok, hogy valami kemény és rajtatok könyörülni nem tudó urra akadtok. Mert én földeteket laktam, inségteket láttam, szánakodni rajtatok tanultam [1]).

Erre ispánja, Décsi István, vallomásai szerint összeírta az apátság minden helyeit, birtokait, jövedelmeit és járandóságait [2]). Majd megkezdette az elidegenitett javak viszszaszerzését, kikereste annak birtokjogait, az ezekről szóló okmányokat. Ezek szerint egyik része Dobos Gergely birtokában volt, kinek halála után azokat örököseitől végrehajtás utján visszanyerte. Más részök a szigeti várbirtokhoz foglaltatott le, és Gemös Albert s Vizkeleti Bertalan magyar cancellariai irnok birtokába kerültek [3]). Mely

---

[1]) Levele saját kéziratu eredeti fogalmazása a pozsonyi káptalan levéltárában Capsa 63. fasc. 3. n. 8.

[2]) 627-ről Connotatio et ubicatio locorum ad Abbatiam de Bátha pertinentium ex revelatione Joannis Décsi Spani eiusdem. Pozs. kápt. orsz. levélt. Cap. 63. f. 3. n. 6. 1627. Series tributorum abbatiae per loca eiusdem praestari solitorum u. o. cap. 63. f. 3. n. 7.

[3]) U. ott n. 9. és 10.

minőségben akkor az ily birtokjogokat könnyen kitudva, számos hivatalnok tudott magának rájok adományt kieszközölni.

Veresmarti nagy gonddal igyekezett mindezen birtokjogokat tisztába hozatni. Az apátság birtokairól szóló összes okmányokat megszerezve és rendbe szedve, azok jogi s gazdasági ügyei viteléről s rendezéséről az általa hátrahagyott egész levéltári csomagok szólnak [1]).

Ezzel annyira rendbehozta az apátság birtokát, hogy az egyik legjövedelmezőbb javadalommá, és később mint ilyen csakugyan nevezetes kath. alapitványi iskolai s tanulmányi alappá lőn [2]).

Veresmarti azonban javadalmának nemcsak anyagi részét karolta fel. Szellemi érdekei még inkább szivén feküdtek. Igyekezett alattvalóit régi hitökben fentartani, s a hol az megfogyott, visszaállítani. E végből írta leghiresebb könyvét, az Intő s Tanító levelét, melyben, úgymond czimén, a régi keresztény hitben atyjokat erősíti Apáturok Veresmarti Mihály. Ezen munkájával igyekezett az elesetteket megtériteni, visszavezetni, s a megmaradottakat megerősiteni a régi hitben. Munkáját mint levelet intézé hozzájok, s kinyomatott könyvét mint hagyományát a falu ládájában fentartandót hagyta nekik, ellátva őket más könyvekkel, mint a szent-

---

[1]) U. ott n. 11. és 21—24.

[2]) Jelenleg is mint ilyent a bécsi therezianumi lovagakademia birja, magyar ifjak neveltetésére szolgáló alapitványként.

irásnak Káldi által készült forditása példányával, ennek prédikáczióival s más szertartási könyvekkel.

De ezen munkájáról, annak érdekes keletkezéséről és jelentőségéről még alább irodalmi művei során lesz szó.

Egy másik egyházi javadalom, melynek ellátásával s egyszersmind helyreállitásával Pázmány érsek Veresmartit felruházta, az érseki pozsonyi sz László-kápolna igazgatósága volt.

Az esztergomi érsekek pozsonyi várdaszerü régi lakában, a mint ezt hátsórészének erődszerü falai maig mutatják, — állott a sz. László-egyház vagy kápolna; melynek még akkor góth izlést tanusitó régibb monumentalis alakzata s egyes műbecsü részletei, érdekes szárnyoltárai s emlékszerü képei léteztek volt. Az előbbi érsekek a kápolnát istenitisztelet tartása végett bőven javadalmazták, ellátták szőlő- és dézsmabirtokokkal s más jövedelmekkel.

A bethleni felkelés alkalmával azonban a kápolnát is pusztulás érte. Jövedelmei elfoglaltattak, az istenitisztelet elmaradt, készletei elvesztek, a kápolna el volt hanyagolva. Mire 1625-ben Balásffi Tamás püspök és pozsonyi prépost mint akkori javadalmasa meghalálozott, Pázmány érsek Veresmartira ruházta az egyház rectoratusát, hogy az istenitiszteletet benne helyrehozza. Veresmarti minden irányban megfelelt a várakozásnak. Helyreállitotta

az isteni szolgálatot, összeszedte még visszaszerezhető készleteit, nagyobbrészt pedig a hiányzókat beszerezte saját költségén, a régieket bőven pótolta, és e felett még kicsinosítva, dúsan látta el díszes, drága ruhákkal s művészi oltárfestménynyel. Mig másrészt a javadalom birtokát és jövedelmeit is a várostól visszaszerezte és megvédte; mi akkor magában is nem csekély feladat volt, és csak egy Veresmarti erélyének s bátorságának sikerülhetett egykönnyen; minek érdekes nyomait hagyta fenn ezen állásában is.

Pozsonyban akkor ugyanis a katholikusok állapota a legszomorúbb volt. A bethleni felkelésben, mint láttuk, templomaik, még a káptalani s koronázási főegyház is, valamint a kanonokok lakai s az iskolák a város által a protestans hívek számára lefoglaltattak.

A város visszafoglalása után egy és más egyház és javadalom visszafoglaltatott ugyan; de a többi nem könnyen volt visszaszerezhető vagy csak teljesen helyreállítható. A város tanácsában a protestansok kizárólag uralkodtak, s ők viselték a főbb hivatalokat; tőlök még csak az elfoglalt katholikus iskolát sem lehetett visszanyerni, sőt a Pázmány érsek által ujon felállítatni szándékolt iskolának is minden lehető módon sokáig utját állották.

Pázmánynak végre a király s kormány közbevetését kellett igénybe venni. De ez által sem volt képes egyhamar kedvezőbb eredményt kieszközölni. A királyi biztosok csak azt kérték a várostól, hogy engedtessék meg két vagy három polgáriháznak az uj kath. iskolahelyiségül megvásárlása; vagy adassék

vissza a régi kath. iskola épülete, mely az őrkanonokság házával összekötve, bővíttetnék, s az utóbbinak kárpótlásául engedje a város a sz. András-féle oltárnokság javadalmát.

A város tanácsa ezen méltányos követelést is megtagadta. A királyi biztosok ellenében követséget küldött Bécsbe a királyhoz ellenválaszával, előadva, hogy a város szük területe miatt, polgári magánházakat közegyházi s iskolai czélokra többé átengedni nem lehet. A kért javadalom pedig az alapitók szándéka szerint csupán érdemes egyházi férfiaknak adományozható; holott az addig a protestans iskola javára volt lefoglalva, valamint a város főterén álló nagy házakat is erre fordították.

A király azzal válaszolt, hogy az ügyet a tanácstól a város polgárai közönsége elé rendelte terjesztetni; ez által remélvén, hogy a katholikus többség határozata az ügyet kedvezőleg fogja eldönteni a tanácsban uralkodó protestansok ellen. A tanács ezt is kijátszotta. Mig a protestans polgárok mind megjelentek, a katholikusok közől csak harminczkettő hivatott meg az ülésre. A túlnyomó többség elvetette mindjárt a katholikusok azon inditványát, hogy valamint ők nem avatkoznak a protestánsok iskolái s egyházi ügyeibe úgy hasonlóan saját iskoláik felett is egyedül intézkedhessenek. Az ügy ujra a király és nádor elé került, mig végre Pázmány közbenjárása s áldozatkészsége által sikeresen elintéztetett.

Hasonló állást foglalt el azonban a városnak egyre a protestansok kezében levő tanácsa a kath. egyházat s ennek jogait és javadalmait illető min-

den más kérdésben is. A város tanácsába a katholikusok csak kivételesen juthatván be, a főbb polgármesteri és bírói hivatalokból egészen kizárva lévén, jogaikat a városnál soha sem érvényesíthették, hacsak a kormány, a hatalom erőszakkal nem lépett közbe.

A város az idegen német és szláv protestans menekülőknek, kik Ausztriából, Sziléziából, Morva- és Csehországból kizavartattak, akkor nagyobbára menhelyül szolgálván, ezek készséggel részesíttettek a polgárjogban, mig a régibb tekintélyesebb kath. polgárcsaládok, ezek árvái s özvegyei elnyomattak. A város katholikus patronatusi kötelezettségeivel összefüggő tartozások egyenesen megtagadtattak. Ellenben a protestans lelkészek, egyházak s iskolák számára az eredetileg katholikus vagyonból s javadalmakból jelentékeny összegek fordíttattak.

Ámbár a város meghódolása alkalmával 1621. évben mindjárt megfogadta, hogy tanácsa egyenlő részben katholikus polgárokból fog állani; ezen okmányilag kiállított igéretét annyira nem tartotta meg, hogy később még az elhunyt kath. tagok helyébe is protestans tanácsosok választattak.

Királyi rendeletek sürgették a szerződés megtartását. De a város erre ujra kijátszással válaszolt. Az 1626-ki tisztujítás alkalmával nemcsak megtartották előbbi tanácsosaikat, hanem a katholikusokat roszakaratu kiszámítással gúny és gyalázat tárgyává igyekeztek tenni; az üresedésben levő egyik tanácsosi állomásra szándékosan oly egyént választván meg, ki miatt szégyenpir borította hitfeleinek arczát. A megválasztott egy nem rég Krainából bevándorlott tu-

datlan és tehetetlen ember volt, ki, mint az erről szóló okmány érdekesen beszéli, nemcsak hogy a magyar nyelvet nem tudta használni s a város tanácskozásaiban nem volt képes részt venni, hanem még saját nyelvén sem tudta a Miatyánkot hibátlanul elmondani [1]).

Mindez ujabb ellenállásra hivta ki a katholikusokat. Pázmány érsek nem volt az, ki egyházi hivei ezen meggyaláztatását eltürte vagy elnézte volna. A kormánytól ujabb rendeletet eszközölt ki, mely ismét meghagyta a tanácsnak a paritást, hogy a bel- és kültanács felerészben katholikusok közől választassék, valamint a főhivatalnokok egyike is.

A város következetesen és makacsul megtagadta ezt is, Minden, a mit igért, most már csak anynyiból állott, hogy az elhalók helyébe katholikusokat is fog majd választani. Ezen engedetlenség miatt tagjai Bécsbe a király elé idéztettek. Büntetésül hoszszas ottani tartózkodásuk költségeit a város nehezen viselte, s az illetők visszabocsátását kérte s megnyerte

---

1) A pozsonyi kamara 1626. april 29. tudósítása szerint; Unum catholicum tam simplicem, tam rudem, tam ignarum receperunt, qui nedum seria civitatis tractare, linguam hungaricam practicare sed neque nativam (qua quidem Carniolia oriundus —) exercere novit, cum dicitur nullum plane idioma tanta ex parte scire, ut possit unum Pater noster enuntiare, quem studio et data opera in odium catholicorum et vilipendium delegisse manifeste apparet, bonus ille simplicista ab omnibus deridetur. Eredeti M. Canc. Levéltár. Lásd Franklnál Pázmány II. 247.

miután a királynak megfogadták, hogy minden kívánatait teljesíteni fogják.

Igéretöket azonban ismét nem tartották. Tartózkodásuk költségeit mindjárt a katholikusokra kivetve, ezekkel ujra őket terhelték. S a legközelebbi, 1628-diki választás alkalmával ujra kijátszották, a protestans főbb tisztviselőket megint hivatalaikban megerősítvén, a tanácsba csak két katholikus polgárt vettek fel. S ezek megválasztásában is ismét oly álnokul jártak el, hogy mellőzve az alkalmasabb, tehetségesebb egyéneket, oly tudatlan és műveletlen iparosokra adták szavazatukat, kikről tudták, hogy a kath. érdekeknek nem sok hasznára válhatnak. A kormány is ujabb, szigorúbb rendszabályokhoz akart már most nyúlni. Pázmány mérséklete azonban ellenzette ezt, miután jószerével közbenjárásának és befolyásának nem sikerült egyelőre az ügynek jobb fordulatot adni [1]).

A város kormánya azontúl is kizárólag a protestansok kezében lévén még egyideig, ügyesen tudták meghiusítani a katholikusok minden törekvéseit, melyekkel ezek Pázmány érsek által erősen támogatva is, alig voltak képesek érvényesíteni egyházi s iskolai érdekeiket, jogaikat s birtokaikat visszaszerezni.

Ezen időben s ily körülmények közt neveztetvén

---

[1]) Lásd ezen pozsonyi állapotok részletesebb leirását az eredeti okmányok nyomán 's idézésével Frankl Pázmány II. 244—250., ki után itt ezeket röviden adtam.

ki Veresmarti a sz. László-egyház igazgatójává, kellett neki az elhanyagolt s elpusztult kápolna istentiszteletét egyaránt s annak javadalmát helyreállítani s visszaszerezni. Mig sajátjából berendezhette s viszszaállíthatta, istenitiszteleti szükségleteire még az öltönyöket is és más készleteket kölcsön kellett vennie, mint e kápolna leirásában maga alább beszéli.

Mily nehéz és hosszas küzdelmekbe kerülhetett azonban Veresmartinak a javadalomnak a város által lefoglalt jövedelmeit, bitorolt szőlői- és bor-tizedeit megszerezni, tanusítja egyik későbbi eredeti levele, melyben ezeknek a város főhivatalnokai általi lefoglalása ellen még folyvást küzd, s melyet ennek s általában ezen tevékenységének, valamint erélyének jellemzéseül itt közlök.

A levél 1636. oktober 20-dikáról Pozsony városa birája és tanácsához szól [1]:

Az érsek uram ő Nága udvarába lévő szent László király kápolnájához nekem abból az mely szőlőt szegény atyánkfia, Rudolf Mauroth birt, minden esztendőben négy akó mustom, vagy borom járt, és jár még most is. A mint nekem az tudtomra vagyon, ez idén azt polgármester uram szedette meg. Izentem felőle, és olyakat izen, melyek nem oda valók; hogy tudniillik, imilyen, amolyan keveset termett; hogy esztendőre a ki fogja birni, duplát ad, etc. Ezt én sem polgármester urammal, sem mással nem disputálom; mert ezt én polgármester uramnak csak

---

[1]) Eredetie Pozsony városa levéltárában.

szószaporitásának tartom; miérthogy tudom, hogy nem azért cselekeszi, hogy nem tudná ebben az igazságot, hanem csak, hogy szóljon, ne hallgasson, melyet polgármester uramnak nem kellene cselekedni; az értett, tudott igazság ellen egyet nem kellene szólani: mert az tisztviselő, ha másnak igazat akar tenni, s kell is tenni, a maga dolgában sem kell vakoskodni. Tudja kegyelmetek is, hogy eféle szőlők dolga mindegy, akár sokat, akár keveset, akár semmit ne teremjen is; az csak a gazdája szerencséje. Nem is hallottam én még az idén oly sovány termését szőlőnek, a mint polgármester uram a felől izent. Talán azért azt a szőlőt az ügyesek tették is olyan soványnyá, hogy, minthogy sem egyiké sem másiké nem volt bizonynyal, azonközbe egyik fél sem akart káros lenni, egyik is, másik is kiméletlenül fogott véle bánni. De mondom, hogy azt én nem disputálom, hanem im kegyelmetek eleibe adom, kivánván azt, hogy kegyelmetek engemet a négy akóról megelégittessen. His easdem feliciter valere cupio. Michael Veresmarti. P. S. Választ várok kegyelmetektül.

Sokkal emelkedettebb irányban ismerteti még azonban Veresmarti tevékenységét az igazgatása alatt lévő ezen egyház történetének általa készült leirása, melyről munkái során alább lesz szó. Belőle látjuk nemcsak azt, hogy mily magas, s akkor majdnem páratlan ritka érzékkel birt az egyházi régiség, műemlékek és művészet iránt; nemcsak hogy azokat felismerte, leirta, megőrizte, épen úgy, mint egyházát s javadalmát helyreállitani s megvédeni tudta; hanem hogy efelül még nagylelkűen s bőkezűen készit-

tetett itt, valamint más felé nagyobb egyházművészeti tárgyakat, melyekkel ezen egyházat ugy mint más templomokat diszíttetett.

Veresmarti ezen tevékenysége azonban különösen káptalani állásában is mindenfelé nyilatkozott. Mint pozsonyi kanonoknak főleg káptalana, testülete és egyháza állapotának ügyei rendezésében s helyreállításában előkelő része volt.

A pozsonyi régi káptalan is már ekkor a felkelések s a hitujítási mozgalmak s támadások folytán az enyészet szélére jutott, mint Pázmány érsek a királyhoz intézett egyik levelében mondja [1]).

Mióta Bethlen alatt 1619-ben az egyház lefoglaltatott a protestansok számára, majd a káptalanbeliek házai is elvétettek s a kanonokok menekültek, nem tartatott többé a rendes káptalani istenitisztelet sem testületileg, s a chorus tartása egészen elmaradt. A fegyelem meglazult. A protestansok által elfoglalt káptalani főegyház elpusztulva került viszsza kezébe, ékszerei, készletei, öltönyei nagy része elidegenítve, elveszett; annyira, hogy az istenitisztelet tartására, a sz. mise végzésére a szükséges öltönyöket s a többit, nagy ügygyelbajjal lehetett csak mindenfelől összekeresgélve megszerezni. A sekrestye mindenben hiányt szenvedett, s a legnagyobb rendetlenségben s tisztátalanságban volt.

---

[1]) Az idézett okmány Frankl Pázmány II. 272.

A káptalan-iskola is hasonlón, mint a házak, lefoglaltatván, elhagyatottan, tanító nélkül állott. Valamint a káptalan jószágai és javadalmai részben uratlanúl, részben elfoglalva lévén, jövedelmei legnagyobb részt megfogytak.

Pázmány a káptalan s egyházában való isteni-tisztelet helyreállítása végett egyházlátogatást rendelt 1626. febr. 2-dikán, melylyel Losy Imre, főesperest s kanonokot, későbbi utódját bízta meg. Ezáltal ujra rendeztetett a káptalan, az istenitisztelet, s annak javadalmai kezelése. Minderre uj káptalani szabályzat alakíttatott [1]).

Mily tevékeny része volt ebben Veresmartinak, mint akkori pozsonyi kanonoknak, mennyire közreműködött Pázmány és Losy ezen intézkedései megalkotásában és kivitelében, tanusítják még részben a fenmaradt acták egyes levéltári iratcsomagai; melyekben az ő iratai, jegyzetei és fogalmazatai mutatják, hogy a káptalan akkori statutumai és határozatai általa készültek.

A gazdasági ügyek vitelével is sokat foglalkozott, a káptalani birtokok és jószágok igazgatásával megbizott dékáni hivatalt viselvén; ennek hatáskörét, valamint a káptalanhozi viszonyát s a káptalani hivatalokét egymás közt rendezte. Ezen iratok és gazdasági jegyzetek közt feledett ájtatossági iratai, a leírott imádságok, valamint kötelezvények egyaránt ájtatosságáról, felebaráti szeretetéről és készségéről

---

[1]) Lásd Franklnál Pázmány II. 270. erről az okmányokat s adatokat részletesen közölve.

tanuskodnak, melylyel a tőle segélyt és pénzkölcsönt kérőknek rögtön is szolgált; mint az ez ügyben vett leveleken olvasható jegyzeteiből kivehető, hogy a kért összeget rendesen a levelethozó küldöttnek azonnal kézbesítette [1]). Melyek tehát épen úgy tevékeny keresztény felebaráti szeretetéről, valamint a jövedelmeit jól s bőkezűleg használt, rendezett vagyoni állapotu férfiuról tesznek tanúságot.

Nem kisebb buzgósággal és bőkezűséggel járt el káptalani egyháza, s a káptalan sekrestyéje elhanyagolt s hiányzó készletei felszerelésében s megszerzésében. Fönnebb említettük, hogy mily elhagyott, tisztátalan állapotban vette át a legszükségesebb készleteiből kipusztított, öltönyeitől megfosztott egyházat ekkor a protestansok kezéből a visszatérő káptalan. Mennyire tisztátalan volt a káptalani sekrestye, mikép hiányzottak benne a legszükségesebb készletek. A pozsonyi káptalan kanonokjairól szóló rövid későbbi történeti jegyzetek Veresmarti neve mellett fentartották felőle, hogy a káptalani sekrestyének az érdekes, maig fenlévő gótizlésben alakított kápolnaszerű csarnoknak egész butorzata, valószinűleg annak maig látható régi szekrényei Veresmarti által s az ő költségén készíttettek, valamint ércz mosdómedenczéje is, neve feliratával egykor ellátva és később át-

[1]) Pozsonyi káptalani levéltárban Capsa F. fasc. 9. No. 186. és következők. Veresmarti sajátkezű fogalmazásai, káptalani határozatok, statutumok, gazdasági, decanus hivatalára vonatkozók. Bortizedek. Imádságok. De examine faciendo ante missam. Laurentius Ferreriből jegyzetek. Kötelezvények kölcsönökről. Pénzsegélyt kérő levelek stb.

öntve. S ezek az akkor tetemes 300 frt összegbe kerültek. Ezenfelül késztttetett egy confessionalét, gyóntatószéket, s az egyház sz. Anna kápolnája falán, melyből a sírboltba bejárás vezetett, egy nagy képet, melyen sz. Sándor vértanúnak-e, vagy Nagy-Sándornak vázképe volt-e, koronával és jogarral lefestve? — a zavart leirásból nem vehető ki többé jól, annál kevésbbé, mert a mellette állott s Veresmartira vonatkozó feliratot és a történeti feljegyzést leírni elmulasztotta. De ezen emlék is tanúsítja, hogy nagyobb egyházmű-tárgyakat, festményeket is többször készíttetett a templomok diszítéseül, mint enemű alkotásaival még alább is találkozunk. Ezen jegyzetek közt találjuk felemlítve a másfelé, különösen a pálosok Pozsony mellètti Máriavölgyi monostori egyháza számára készíttetett s annak ajándékozott tárgyakat is. De ezekről szintén alább ezen adományai során lesz még szó [1]).

Más okmányok említik még Veresmartinak azon káptalani kiküldetéseit is, melyekben mint országos hiteles helyi küldött járt el. 1636. mart. 2. igy küldetett ki társával, Jankovich Mihály pozsonyi kanonokkal, Nagyszombatba és Récsére, hogy Trombitás Zsigmond récsei birtokát, melyet Udvardi István zálogban bírt, a zálogösszeg 200 arany vagy 600 forintnak lefizetése mellett a nagyszombati jesuita collegiumnak átadja. Dobronoki György a collegium nevezetes háztörténetírója, amint ezt bejegyzi, hoz-

---

[1]) Pozsonyi káptalani levéltár Capsa K. Fasc. 10. No. 28 és F. f. 9. 186.

záteszi, hogy épen ezen nap születése napja volt, melyen 1588. Szalavármegyében Dobronokon világra jött. És mint látogatta még az napon, bizonyára Veresmartival együtt Pázmányt, hálát mondván neki akár ezen adományáért és jótéteményeért, akár talán születésnapi üdvözleteért.

Más alkalommal, 1636. aug. 12. Csukárdon, Csallóközben helyezi be hasonlón Veresmarti a nagy szombati jesuitákat mint országos hiteles helyi káptalani küldött, a számukra szerzett birtokba. Este a kitünő naplóiró Dobronokival térnek azután vissza Fejéregyházára, a jesuiták Nagyszombat melletti nevezetes nyaraló residentiájába [1]). Hol tudósaik s íróik gyakran készíték érdekes irodalmi műveiket, a legujabb időkig,kezdve már mintegy ekkor Hajnal Mátyás »Kitett Czégérétől«, mely Eszterházy Miklós nádor meghagyásából Keresztúri Csecsemő Keresztényе, vagy sajátlag inkább Rákóczy György udvara theologusai s iskolája ellen készíttetvén, annyi port vert fel, s oly erős irodalmi vitát szült ennek udvarában [2]).

Veresmarti ezen rendes káptalani hivatalos teendők s kiküldetések mellett nevezetes részt vett az akkori országos s megyei egyházügyek intézésében is.

Pázmánynak a magyar egyházat helyreállitó s részben ujonszervező nagy munkássága közt egyik főtörekvése volt az egyház-zsinatok tartása. De a folytonos háboruságok s országos zavarok által

---

1) A magy. egyetemi könyvtárban Dobronoki kézirati naplója Actuum Akademicor. Collegii Soc. Jesu. Tyrn. Tom. XVII ad. 1636. 2. mart. és 12. aug.

2) U. ott. Belecius feljegyzése 1640. 4 febr. és 25 mart.

gátolva, ámbár többször kihirdette már a zsinatot, ismételve akadályoztatott annak megtartásában. Addig is az előmunkálatokkal foglalkozott. Egyházlátogatásokat tartott. A káptalanokat rendezte, iskolák, papneveldék felállításáról gondoskodott. Mig végre 1628-ban már zsinatelőkészítő főpapi tanácskozmányt hivott össze Pozsonyba, érseki lakába. Az esztergomi érsekséghez tartozó püspökök, apátok, prépostok és káptalanok hivatván meg, köztök volt kétségtelenül Veresmarti is; valamint később a következő zsinatokon nevével is találkozunk.

Ezen tanácskozmány főleg az egyházi fegyelem helyreállításáról tanácskozván, s az 1611. nagyszombati zsinat végzései foganatositását sürgetvén, ismét a sulyt főesperesi látogatásokra, a javadalmak rendezésére, a papi fegyelemre s a papnövendékek nevelésére helyezte [1]).

Az 1629-diki nagyszombati megyei zsinaton azután, melyen mindezen intézkedéseket Pázmány egyházmegyéjére nézve törvényesítve szentesíté s életbeléptette, a huszonkét főpap, püspök, apát és prépost közt, kik Pázmány egyházmegyei joghatósága alá tartoztak, jelen volt Veresmarti Mihály is, nemcsak mint pozsonyi kanonok és káptalani képviselő, hanem egyszersmind mint bátai apát, s a sümegi és szilisi törvényes okból távol levő apátok képviselője; s aláírta ő is e zsinatnak azon nevezetes határozatait, melyek a magyar egyház helyreállítására oly nagy hatással voltak; és melyek mellék-

[1]) Péterffy Concilia Hung. II. 228. — Frankl Pázmány II. 368.

letei a Pázmány által kikutatott s összeállitott okmányok, s ezek nyomán készült leirások még ennek történetére is a legbecsesebb adatokat képezik [1]).

Az erre 1630-ban tartott nemzeti zsinatra is, melyen Pázmány előbbi zsinata lényeges határozatait az egész országra nézve elfogadtatta, Veresmarti hasonlón meghivatott és abban részt vett. A többi főpapokkal ő is nagylelküleg tett ajánlatot, s aláirt, mint a pozsonyi sz. László-kápolna rektora is bizonyos összeget a nagyszombati papnövelde alapítására, s a növendékpapok neveltetésére [2]).

Valószinüleg hasonlón része volt az egymást követő 1630-diki nagyszombati megyei, az 1632-diki tartományi és 1633-diki nemzeti zsinatokon, ámbár ezekben való részvétének nyomait felemlítve nem találjuk, az illetők névaláirásai nem lévén fentartva. Ellenben még a' Losy érsek alatt tartott 1638-diki nemzeti zsinatban is, melyen az aláirottak nevei ismét előfordulnak, ott találjuk ujra Veresmartit is, a mint azt megint nemcsak saját nevében, mint bátai apát, hanem a pozsonyi káptalan nevében is, mint annak küldötte és pozsonyi kanonok aláirta [3]).

Ezen száraz adatok Veresmarti tevékenységéről, valamint a magyar egyház akkori nevezetes és korszakias mélyhatásu zsinataiban való részvétéről tanusitják, mily élénk része volt a magyar egyházi életben s annak ekkori regeneratiójában.

---

[1]) Péterffy Concilia Hung. II. 264.

[2]) Meghivása a pozsonyi kápt. levélt. Capsa S. fasc. n. 8. adománya Péterffy i. h. 310.

[3]) Péterffy Coucilia Hung II. 375.

XXII.

Veresmarti irodalmi munkássága. — Megtérése históriája megírásának körülményei, czélja s indokai, az irat keletkezésének ideje. — Nyomtatásban kiadása elmarad. — Második munkája: Intő és Tanító levél a bátaikhoz. — Keletkezésének története; az irat alakja s tartalma. — Kiadásának története. Pázmánynak ajánlva. Veresmarti ezen munkája ellen keletkezett czáfiratok. Veresmarti könyvének terjesztése az országgyűlésen s az országban. — Veresmarti Lessius Tanácskozása fordításának harmadik kiadása; Batthyány Ádámnak ajánlva. — Ennek megtérése s a hitujítás elleni fellépése. — A Veresmartinak tulajdonított Igaz isteni tisztelet tűkőre czimű munka. — Veresmarti Beccanus munkáját: Az eretnekeknek s Istennek adott hitről magyarra fordítva kiadja. — Beccanus és iratai befolyása a magyarországi vallásügyekre.

Veresmarti életpályájának ezen sürű s érdekes tevékenysége mellett is ránk nézve legérdekesebb részét itt kétségtelenül irodalmi munkássága képezi.

Veresmarti ezen irodalmi munkálkodásával természetesen nem mint professionatus iró, vagy épen mint szakavatott hittudós lépett fel; mit azon korban ugy is csak ritka tudós, tanár, literator, theologus vagy historiographus űzött még. Az ő irodalmi

munkássága is csak helyzetéből és körülményeiből kifolyó tevékenységének és vallásos buzgalmának volt egyik gyümölcse. Életét gyermekkorától fogva, mint láttuk, az akkori élénk vallásosság, a hitviták és vallási élet foglalták el; s ezek szülték a közbejött külső indokok mellett alkalmilag irodalmi műveit is.

Már első irodalmi munkáját, Lessius iratának fordítását, a »Tanácskozást, melyet kelljen a különböző vallások közül választani,« mint láttuk, áttérése szülte. Vele mintegy megtérését kívánta úgy önmaga, mint mások előtt igazolni, s ezzel másokat is erre szándékozott bírni.

Sokáig szivén feküdt, úgylátszik, még azután is, hogy magát előbbi hitfelekezete hívei és különösen prédikátortársai előtt is igazolja. Ezért főzte a tervet, hogy a főesperessel kiküldve, az irmelyi zsinatba bejuthasson valahogy, s ott fellépve igazolhassa áttérését. Ezért ragadott meg sellyei plebános korában minden alkalmat, még a révben átmenő prédikátorokat is meglesve, feltartóztatva s velök szóváltásba eredve; valamint Pozsonyban is a bethleni országgyűlés alkalmával átmenő s ott időző régi prédikátortársait felkeresve és velök találkozva, azonnal e tárgyra vitte át a szóváltást, hogy vallási álláspontját előttök igazolja.

Ezen gondolat hosszan foglalkoztatta és bírhatta »Megtérése historiájának,« vagy történetének megírására; mely második irodalmi munkája és sajátlag első eredeti műve volt. Ezzel is, mint első munkájával, Lessius fordításával, nemcsak igazolni kívánta saját megtérését, hanem úgy vélte, hogy vele

egyszersmind leginkább hathat mások megtérítésére is. Azért önigazolása mellett benne leginkább az utóbbira fektette a súlyt. Csak mellékesen inkább, mintegy indokolásul foglalkozik a munkában evégett élete és megtérése külső körülményeivel és benső küzdelmeivel. Czélja kétségtelenűl nem annyira az életirat s az események megismertetése, mint kimutatni vitatkozásai és párbeszédei, s az ezekhez csatolt értekezései és tárgyalásai által a hitujítási tanok tarthatatlanságát s elégtelenségét, s a katholikus tan igazságát.

Ez volt valószinűleg Lessius fordítása után mindjárt második munkája. Sőt egyes részei, mint a barsi és komjáti zsinat vitatkozásainak, a delegátusokkal való tárgyalásának leirása, a superintendenshez intézett több és részben értekező levelei, nagyszombati vitái, mint láttuk, általa azonnal s egykorulag szorgalmatosan megirattak és feljegyeztettek, mielőtt még megtért volna. Megtérése históriája iratának ezen részletei tehát még 1610. előtt készültek. Már akkor részben a superintendensnek megküldettek általa, előterjesztettek a zsinatoknak, a delegátusoknak, a nagyszombati községnek, mint ezt fennebb többször halljuk. Sőt a közvélemény is felőle azt tartotta, mint hasonlón fennebb Rátkai, a nagyszombati prédikátor, és Súri is szemére vetik, hogy mindezeket, még párbeszédeiket is feljegyezgeti és másoknak is mutogatja. Ezen részletek munkájában tehát kétségtelenűl az eseményekkel egykorulag készültek. Épen ugy feljegyezhette később, mint észrevehető, majdnem szószerint, sellyei, pozsonyi és gácsi vitat-

kozásait prédikátortársaival, Szenczi Molnár Alberttel, Velechinussal, Kanizsai Pálfi Jánossal, a pozsonyi luther-felekezeti német prédikátorral, Alvinczi Péterrel és másokkal.

De ezen érdekes munkájának összefüggő megírása, úgylátszik, csak a XVII. század huszas évei végén vagy a harminczas éveknek elején keletkezett Sőt végső szerkezete, sajtó alá elkészítése nem hamarább, mint 1632-ben; de később is alig, mint 1634. létesült. Mert ámbár az 1620-dik éven túl s Pozsonyba visszatérése után személye felől semmit sem említ többet benne, s élete körülményeiről egészen elhallgat ezentul iratában; mégis munkájának mások személyére való vonatkozásai, s egyes ily mellékes megjegyzései tanusítják, hogy munkájának jelen alakjában fenmaradt szerkezete, leirása, mintegy 1632—34 körül készülhetett; vagy hogy csak pótlékai ekkor keletkeztek. Igy említi például Lengyel Miklós kálvin-felekezeti prédikátor megtérését; kit az 1630-diki nagyszombati zsinaton mint jelenlévő duna-szerdahelyi kath. plebánost találunk aláírva [1]). Hasonlón megjegyzi még iratában, hogy egykori komjáthi ura, Forgách Péter, 1632-ben karácsonkor megtért. És mint legkésőbbi adat tájékozhat irata keletkezte iránt azon helye is, melyben Kanizsai Pálfi Jánost, mint akkori németujvári prédikátort említi; hol ez 1626 óta egész 1634-ig prédikátoroskodott. Ekkor az 1630-ban katholika vallásra tért Batthyány Ádám uradalmaiból 1634-ben a prédikátorokat kiűzvén, Kanizsai

[1]) Péterffy Concilia Hung. II. 318.

Pálfi János is ez évben kiskomáromi prédikátorrá lett [1]).

Ezen adatoknál fogva a legvalószinűbb, hogy Veresmarti munkájának legrégibb, még 1610 előtti s utáni részletei összefoglalásával s megirásával 1620 után jóval, s nevezetesen 1630 felé, midőn már nyugodtabb idők is jártak a bethleni háboruságok után, foglalkozott, s azt mintegy 1632-ig, legfölebb 1634-ig készítette el.

A munka tartalma és becse, Veresmarti ezen életirata folytán felhasználva s feltüntetve, nem igényel itt bővebb megbészélést vagy méltánylást. Ezen életirat számos lapja előtünteti azt. Teljes szövege pedig a Régi magyar egyházíróink során most általam először kiadva, immár a közönség belátására áll.

A munka, mint megtérési önéletirat, mint conversioi autobiographia, ezen korból irodalmunkban eddig egyedül áll, legalább tudtomra. A páratlan műnek e mellett sajátságos eredetisége, élénk közvetlensége és velős magyarsága érdekességét és becsét méginkább neveli.

A külföldi világirodalomban ugyan ezen időtájt hasonló conversiói autobiographiák elég gyakoriak voltak; valamint általában a conversiók s apostasiák, a meg- és kitérések történetéről szóló irodalom a könyvek hosszú sorát állítá elő [2]). Fennebb említet-

---

[1]) Lásd Tóth. A túldunai ref. superintendencziai püspökök. 93—4.

[2]) A kath. hitre térések történetének nevezetes gyüjtője s kiadója Räss strassburgi püspök munkájából franczia eredetije s német fordítása : »Die Convertiten seit der Reformation«

tük már a Veresmarti megtérésével s iratával egykoru, hasonló megtérésekről akkor megjelent nevezetesebb ily iratokat; mint Le Blanc lioni, Martin Hilár és Dániel, bearni kálvin-felekezeti prédikátoroknak, Guillot Jakab ezen felekezeti theologusnak, a bécsi Trinklár Gáspár prédikátornak hasonló körülmények közt s indokokból épen akkor, 1610—1622 közt, véghezment megtérésöknek általok feljegyzett s kiadott történetét [1]).

Még nevezetesebbek voltak s az egész európai nemcsak theologiai, de politikai világot is foglalkoztatták ugyanakkor, mint szintén már fennebb említők, Bádeni Jakab őrgróf megtérésének 1614-ben, valamint Brandenburgi Vilmos őrgrófnak is előbb év nélkül, és később 1641-ben is megjelent hasonló leírásai és nyilatkozatai [2]). Veresmarti azonban valamint ezen iratokat aligha ismerte, úgy leírásában is, bármily természetes a hasonlatosság az ily megtérések történetében, — egész eredetiségével lép elénk, mindenütt sajátos, ha nem felfogását, úgy legalább

czímű jelenleg még mindig folytatott második kiadásában már is tizenegy nagy kötet jelent meg eddig.

[1]) Lásd fenebb XV. fej. 418. lap. idézve.

[2]) Jakob's Markgrafen zu Baden Motive, varum er d. Luther. Lehr verlassen u. zu kath. Kirche s. begeb. Münch. 1614. — És : Speculum Veritatis, Christian Wilh. Markgrafen zu Brandenburg Motiven und Ursachen, wesshalb wir der Luther. Religion valedicirt und zu röm. kath. getretten. Ered. kiad. év nélkül. És Braunsberg. 1641. — Ugyanazon korból való nevezetesebb irat: Wittfelt Motiven, welche bewogen Joh. v. der Reck, Herr zu Steinfurtdie kath. Relig. anzunehmen. Münster, 1652.

személyiségét érvényesíteni ezen nevezetes munkájában; melynek másképp ránk nézve irodalmi becsét és jelentőségét már az előszóban kiemeltem, midőn annak alapján ezen életrajzot megírva arról ott szólottam.

Sajátságosabb és feltünőbb jelenség, hogy Veresmarti ekkor kiadott számosabb s kevésbbé érdekes munkája mellett, ezen legérdekesebb irata, nem látott világot; ámbár, mint fenmaradt eredeti szép tisztázott kézirata mutatja, egészen sajtókészen állott nyilván kiadásra, nyomtatásra elkészítve. Hogy miért maradt el kiadása? — nem vagyunk képesek megfejteni, bár az alább élte további folyamán előjövő egy-két adat egyet is, mást is gyaníttatni enged, mit ezek során még felemlítek. De mindez nem képes kiadásának elmaradását teljesen magyarázni.

Kétségtelennek látszik, hogy midőn Megtérése Históriájának bevégzése után azonnal, vagy még ennek megírása közben, másik munkáját megkezdette, már is ezen Megtérése históriájának akkori kiadása szándékától eltérhetett, vagy azzal egészen felhagyott.

Ezen második munkája az »Intő és Tanító-levél, melyben a régi keresztény hitben a bátaikat erősíti apáturok Veresmarti Mihály pozsonyi kanonok stb.«, mint czíme szól.

A munka megírására, mint Veresmarti maga érdekesen beszéli, az adott alkalmat, hogy bátai apátursága szomszédságából, ugymond, egy emberséges

katholikus ember hozzá jött látogatóba, s a többi közt elbeszélte neki, hogy bátai jobbágyai nem jól viselik magokat, mert kath. plébánosukat megvetvén, helyette magoknak luther- vagy kálvinista-prédikátort fogadtak volt.

Képzelhető Veresmarti felindulása. Ő, ki mindent elkövetett a kath. hit terjesztéseért s fentartásaért, térített, írt, vitatkozott; és most saját apátursága alattvalóiról hallja ezt, hol mindaddig a katholika vallás fentartotta magát. A hivek oly állhatatosak voltak, hogy ámbár az egész környék a hitujításnak meghódolt, s mint Sztárai idejéből láttuk, a hitujítók részéről a legnagyobb erőszakolásnak s izgatásnak volt kitéve, még is a kath. vallás a régi monostor helyén, a búcsujáró szenthelyen, oly erős gyökeret vert, hogy nem volt kiirtható, s minden ellenkező kisértéseknek ellenállt. Most tehát, midőn a kath. vallásállapotok már sokkal kedvezőbb fordulatot vettek, s a bátaik oly hitbuzgó apátur birtokában voltak, az elpártolás a legnagyobb botránkozást kelthette fel benne.

Lehet, hogy épen Veresmarti erős keze kíméletlenebbűl nehezedett rájok; vagy épen az ő hitbuzgósága hívta ki az ellent. Mindenesetre ezzel roszul számithattak megfélemlítésére.

Ellenkezőleg, a mint ezt hallotta, felháborodva azonnal ugymond, »pennámat avagy írótollamat ragadám.« És minthogy vendége is, a ki a hírt hozta, nehány napig nála mulatott, alattvalóihoz írt levél mellett, melyben őket őseik hitében megmaradásra s az uj vallástól távol tartásra intette, még arra

való nehány külön tanulságot is írt nekik, úgymond, paraszt főkhöz valókat, s olyakat, hogy köztök ne is találtathatnék oly temérdek fejű és késedelmes elméjű, ha csak eszében szinte meg nem bontakozott volna, ki azoknak erejét s igazságát által ne láthatná, érthetné.

A levelet meghatva kezdé: Köszönetem után Istentől minden jókat kivánok Atyámfiai, Bátaiak! Mikor nagy jót s örvendeztetőt várok, jaj! mily gonoszt és szívemszomorító hírt hallok felőletek, Atyámfiai, Bátaiak, hogy t. i. a katholikus avagy pápista plébánostokat megvetvén, helyette luther vagy kálvinista prédikátort fogadtatok, mely azt teszi, hogy ősötök s eleitök hitéből kivetkőzvén, tévelygésbe s eretnekségbe öltöztök. Jaj! és ki bolondított meg, édes fiaim! Bizony ti majd hasonlók vagytok azokhoz, kik a tengeren sok ideig jártokban, nagy veszedelmekben mind megmaradnak, hanem a parthoz mikor már közel vannak, gályájokat akkor rontják, s úgy vesznek. Mert ez ideig ti is, sok körületek levő tévelygők kisérgetésének és elhajlásra késztetésének veszedelmeiben eleiteknek igaz keresztény hitében állhatatosan mind megmaradtatok. Hanem immár tévelygésbe s eretnekségbe ugrástokkal magatokat akkor rontjátok, vesztitek, sülyesztitek, mikor e veszedelmes állapotnak tengeréről a megszabadulásnak s ezután békességben maradásnak bátorságos partjára kilépőlen vagytok.

Folytatja azután, hogy épen most az Ur Isten már sok jelekkel mutogatja, hogy a tévelygéseknek nyakát szakasztván és végét vetvén, tőlök a világot

megszabadítja, s a hitben való egységet megadja. Elmondja, hogy nemcsak az alacsonyabb rendüek, hanem a hatalmas urak, sőt fejedelmek is, mint naponkint hallani és szemmel lehet látni, magokat az anyaszentegyház keblébe visszaadják. Igy történt, úgymond, a többi eretnekségekkel is. Ámbár hatalmasabbak voltak a mostaniaknál és több száz évekig uralkodtak, mégis ugy elfogytak, hogy ha a katholikusok könyvében nem olvasnánk rólok, a mostani emberek ingyen sem tudnák, hogy voltak-e is valaha!? A mostani idők tévelygéseivel is szinte csak így lészen. Fiaim, édes fiaim, Bátaiak! ne veszessetek, ne rontsátok, ugymond, magatokat. Kedvezzetek azért, kérlek, kedvezzetek magatoknak, kegyetlenek magatok ellen ne legyetek, hogy eleitek hite elhagyásával akarjatok magatoknak ily nagy veszedelmet szerezni. Szomorú nekem egyebeknek is ebben veszedelmes állapota. De a tietek egyebeknél sokszorta szomorúbb Nemcsak azért, hogy egyebek régen elrontották magokat, ti pedig most ujonnan ez én időmben vesztitek, sülyesztitek magatokat; hanem azért is, mert egyebek távol vannak éntőlem, ti pedig nekem székembéliek, ti fészkembéliek vagytok. Ne cselekedjétek, édes fiaim Bátaiak! ne cselekedjétek! Ha pedig már cselekedtétek is, mit én teljességgel nem hihetek, cselekedeteket szánjátok, bánjátok, és magatokat előbbi helyetekbe állassátok. Nem uta-vesztett, a ki utjára talál. Nem jó, ha kezdettétek, de sokkal gonoszabb, kezdett dolgotokat ha végig űzitek.

Ezen levelét átszövi azután még az igaz hit megtartására, s a hamis hittől menekedésre vonatkozó

szentírási mondatokkal, a szentatyák s egyháztörténet idézeteivel. Sőt saját példájára való utalással, miután ő maga is, így szabadúlt meg a hámis hittől stb.

De ezzel sem elégedett meg; hanem miután a levelet megirta, s vendége még nála mulatott, felhasználva az időt s alkalmat, mint említi, még könnyű tanulságokat is írt leveléhez, melyek a nép elméjéhez voltak arányozva. Ezen tanulságok képezhetik könyvének, mintegy tizenkét első fejezetét, melyekben röviden elmondja, hogy a keresztény községnek dolga nem a disputálás, hanem az isteni szolgálat s imádság. Azután a hitben megmaradásra a főorvosság a hitetők, ámítók eltávoztatása s eleinek hitében bátorságos élés. Hogy a prédikátorok a hit dolgában szóltokban nem szava-hihetők. Mikép kell nekik végre megfelelniök prédikátoroknak, ha egyet mást ellenvetnének. Minden ily felvehető esetre egyes tételekben adja azután elő, hogy mivel kell megérni a prédikátort, hogy kell eltágítaniok magokról, úgymond, hogy járhattok el ezzel is hátokon, mit mondhatnak minden lehető ellenvetésökre, minő erős kőfalat emelhetnek, s minő éles fegyvert használhatnak s rendbe állhatnak ellenök. Mi mellett azután elmondja, szájokba adja, mindazon válaszokat és czáfolatokat, melyekkel a hitujítók ellenvetéseire megfelelniök kell, s ez által egyszersmind ő maga czáfolja meg azokat, ha netalán bátai alattvalói elhinnék.

Veresmarti ezekben, mint egy apostol hiveihez, levelei egész sorával tanításokat ad a hitben megerősítésre s megmaradásra, intve, tanítva s lelkesítve

őket. A hatás és benyomás, melyet az olvasóra tesznek, az apostoli leveleké; s a mily lelkesen teszi ezt, oly eredeti és páratlan nálunk ezen irata is e nemben.

Mire azonban Veresmarti a levelet és tanulságokat, mint írja, azon ember által megküldötte, elméjébe ötlék, úgymond, azon gondolat, hogy azokhoz hasonlókat és többeket ír. Hozzá fogott azért az Intő és Tanítólevél czíme alatt több ily tanulság megirásához. Olvasta, mutogatta, mint írja, másoknak is. Ezek közől jóakarói is javallásukkal, az ellenek pedig ellenszólásukkal, (tehát kétségtelenül régi prédikátor-társaival is viszonyát fentartva s ezeket térítgetve, nekik is felolvasgatta), okot adtak rá, hogy még többet írjon hozzájok. Negyvenhat fejezetre szaporodott végre a tanuságok száma.

Ezeket most ugy osztá be, hogy az előbbiek a népnek, az utóbbiak már a deákosoknak, mint mondja, sőt együgyű plebánosoknak is szolgálhatnak.

Folyamodott ezután, beszéli, fölebbvalóihoz, bizonyosan, mint alább is látni fogjuk, Pázmány érsekhez engedélyért, hogy három könyvecskét, úgymond, készíthessen iratából, egyiket a bátaiak számára megküldésül, a kik kedveért írta; másikát a bátai apáturság levéltára számára; harmadikát, hogy, úgymond, a kálvinista atyafiaknak adná. Ez volt tehát első szerény szándéka a megírott könyvvel, s annak első szerkezete és fogalmazata. Csak miután másoknak is rostálásra s olvasásra, úgymond, adta, s fölebbvalói is kivánságán felül neki a könyvkiadására szabadságot adtak s bizonyára buzdították is,

jött arra a gondolatra, hogy ki fogja adni nyomtatásban.

Azt találám, mondja erre, hogy jobbak és értelmesebbek számára nám elég sok írások vannak; de a mi egyedül együgyűk tanuságára szolgáló volna, olyat egybeszedve, még eddig avagy csak én nem is láttam. Legyen azért már azok kedveért is, szegényekért, valami. Aki azért ilyen együgyűségre nem finnyáskodol, avagy arra szükséged is vagyon, ezzel, még helyette jobbat nem találsz, élj, édes keresztényem, Isten tisztességére s üdvösségedre. Mentegeti magát, hogy a már így vastagabbra nőtt könyvét, még így is Intő s Tanító Levélnek nevezi, midőn már annak keretét jóval tulhaladta. De eredeti keletkezése miatt akarja, hogy ezen nevezettel tisztelkedjék, úgymond. Ellátta végre idézetekkel is, de csak azért, nehogy magától láttassék a tanulságokat s igazságokat. állítani és mondani. Ezekkel azonban nem kívánta a szöveget megakasztani, hanem a lap széljegyzeteiül alkalmazta. Ezen elrendeléssel élt már azonban Megtérése Históriája kézirati szövegében is. Szólásom pedig, mint írja, ebben az együgyű közönségnek szavajárásához formáltam, a kinek képében disputálódom. Fülgyönyörködtető ékes beszédet azért attól senki ne várjon.

Ezen szándékát azonban úgy teljesítette, hogy valóban mindkettőt egyesítette.

Már előbb kiemeltem Veresmarti Intő s Tanító Levele ezen előadása s irálya modorát, Sztárai hasonló népies gúnyiratainak, népszínjátékainak Veres-

martira való befolyásánál röviden jellemezve; mit itt tárgyánál fogva csak röviden ismételek.

A könyv didaktikus részei mellett, melyekben, mint a bátaiakhoz intézett levélben s egyes fejezetek tanulságaiban maga a szerző Veresmarti szól, intő, tanító s vitatkozó modorban és hangon, — más részeiben egészen népszerű modort és formát használ. Párbeszédekben dialogizálva lépteti fel a kath. plebánost, a hitujító prédikátort, a tudákos Péter és János Deákot, az iskola-mestert, a katholikus főembert s a katholikus tanult embert, Péter birót és a többit. Kik azután egymásnak hosszú tanulságokat mondanak egyes hitczikkekről és vitatkoznak azok felett. Ezen forma sokszor ügyetlenül s helytelenül van választva, a mennyire a hosszas, tanszerű, egész fejezeteken áthuzódó beszéd inkább előadásnak válnék be, mintsem párbeszédnek. Olykor azonban ezen párbeszédek élénkebbek is és érdekesebbek. Például a huszonötödik tanulságban, hol János deák, Péter biró s a prédikátor párbeszédben vitatkoznak a felett, hogy azon hit lehet csak az igazi keresztény vallás, melyre a magyarok sz. István király alatt tértek.

A prédikátor eljött, úgymond János deák, őt próbálgatni; de ő elébe azon kérdést állítá, vajjon Scithiából kijött eleink sz. István király idétt, sz. Albert, sz. Gellért s akkori egyházi emberek által a kereszténységre térítve, a pogány bálványzásra állottak-e? Holott tudva van, hogy a pogányságból jöttek át az igaz keresztény hitre, mely maig a kath. vallás. S mivel az, mért keresnek ők uj hitet és tévelygést?

Erre fellép a prédikátor, mondva: Jó napotok jámborok, ne hagyjátok; mi jót beszéltek vala?

János: Im a disputacziót beszélem.

Prédikátor: Tudom, tudom! Azzal a kérdéssel engem igen véletlenül találtál vala, azért, a mi fogyatkozás lett a válasz-adásban, csak a miatt történt. Most már könyveket forgattam, reá tanultam s én is derekas feleletet adhatok.

Péter biró: De halljuk, micsodást?

A prédikátor erre hosszasan szól a tökéletesebb kereszténységnek azóta sz. István ideje óta való fejlődéséről.

János deák válaszolva felfogja, hogy akkor értené, ha tökéletesebb kereszténységre, olyanra, mely az élet tökéletesebb állapotjára vezet, vitelében fáradnának. De nem a Luther tanítására, mely roszabb és tökéletlenebb, és mely nem a jámborabb életre, de Isten ellen törekedik. Azért ti is, úgymond a prédikátornak, nem Istentől küldött tanítók, hanem ördögtől taszított léleklopó martalóczok lehettek.

Mire a prédikátor elég tisztességesen és jámboran csak azt válaszolja: Igazán mondják, hogy nem jó ludra szénát vesztegetni. Bölcs emberekkel tizszer inkább disputálnék, hogysem ilyen tudatlanokkal szólanék stb.

Nem sokkal érdekesebben vannak tartva a több hasonló párbeszédek, mint a plebános és prédikátor közöttiek. A népies nyelv, a találó hasonlatok, közmondások, példabeszédek, sententiosus mondatok, sőt olykor pórias durva kifejezések is itt-ott felvillannak, mint általában Veresmarti irataiban. De e

mellett előadása mégis nagyobbára tanszerű, mely azonban gyakran átvág a vitatkozásba.

Érdekesen hoz elő néhol, bár csak ritkábban, népiesebb részleteket is az akkori népdalokból és népszokásokból.

Igy idéz egy azonkori durvább népdalt:

Noha tolvaj voltam,
Ugyan jámbor voltam,
A kit estve megvertem,
Reggel eltemettem.

Máshol hazája népies életéből vett képpel szól így: Hazámban, úgymond, Baranyában a szőlőpásztorok parittyáiból a minémű sárból gömbölygetett öregdiónyi márványnyal hajigálva kergetik a madarakat, azt hivják galacsinnak.

A népéletből vett ezen egy-két megjegyzésnél érdekesebb még az akkori állapotok s egyes történeti események megemlítése. Így tudósít, mint a megátalkodás példáját idézve, Balassa Péternek Forgách vagy Pázmány általi térítéséről, hogy válaszolt: Nagyságod, úgymond, azt énvelem csak hijában nézeti, a mit én nem akarok látni. — Érdekesen írja le gúnyolódva például Pál deák szavaival az akkori kálvin-felekezeti isteni tiszteletet: Amint sivalkodásokat hallván, úgymond, egy pajtában, inkább, mintsem kiáltást, oda menve látja, hogy az kálvinista templom s benne a prédikátor prédikál. Ennek prédikácziója azután abból áll, hogy a pápisták tévelygéseit hosszú lajstromba írva, nagy csatorával, úgymond, számlálja elő, hamisítván azokat.

Azután hálát ád Istennek, hogy noha az idegen nemzetség (a török) kemény inségének sulyos igáját viselik, de azért lelkök az evangelium igaz tudományának világában fekszik, melyet ő sz. fölsége csak az utóbbi időben nyilatkoztatott ki [1]. De jaj! — folytatja, az istentelen pápisták e világból ismét teljességgel ki akarják oltani. Erre, valahol hozzájok férnek, az igaz keresztényeket kegyetlenül űzik, kergetik; tévelygésekre és bálványzásokra tűzzel-vassal kényszerítik. S ebben a pogányokat is gonoszsággal megelőzik. — Ennyiben mi boldogok vagyunk (t. i. a török iga alatt hódoltságban levők), hogy e vérszopók az idegenek birodalma miatt hozzánk nem férhetnek, — — azért csak uralkodásoknak (t. i. törököknek) igáját ne csak nyögéssel ne, de még gyönyörüséggel is vonjátok.

Ezen prédikáczió után az iskolamester is hasonló énekét elkintornálá, úgymond, mely ekkép hangzott:

Rontsd meg Ur Isten a bálványzókat,
Kik hatalommal kergetik lelkünket,
És kik csúfolják a te szent fiadat,
Krisztus Urunkat!

Máshol, midőn vonatkozik Janus Pannonius pécsi püspök azon verseire:

me lavit in Aonia flava Thalia lacu,

[1]) Megjegyzi erre Tertullián (contr. Marcion. C. 20.) szavaival: O Christe patientissime Domine, qui tot annis interversionem praedicationis tuae sustinuisti, donec scilicet tibi Marcion (Lutherus, Calvinus) subveniret.

ezt azzal magyarázván: ugyan tégedet nem fürösztöttek a bölcseség tavában, — mutatja, hogy Janus Pannonius versei meglehetős keletben lehettek a magyar közönségnél.

A felmerülő történeti adatok közt érdekesebbek hasonlón csak azok, melyeket az akkori vallási állapotokról felhoz. Nevezetesen említi még a krisztustagadó pécsi ariánusokat. Míg a kálvin- és lutherfelekezetekről többnyire csupán azokat találjuk felhozva, melyeket már megtérése históriájában megírt volt. Alkalmilag felemlíti itt is, ámbár nagyobbára csupán rövid vonatkozással és a lap szélén alkalmazott rövid jegyzetekben, Dobronoki superintendenssel, Súrival, Taksonyival és Rátkaival, Batóval és Patkóval tartott vitáit; idézi ezek szavait s ellenvetéseit. Elbeszéli több ugyanott említett esetét, például azt: midőn Nemesnépi Pozsonyban a ferencziek templomába vezette Tordai prédikácziójára s ott először látott misét szolgáltatni; és hogy Alvinczi mikép prédikált a pozsonyi sz. Márton-templomban az országgyülés alatt, stb.

Elmond benne hasonlón egész részleteket, melyek Megtérése Históriájában foglaltatnak. Nemcsak a hitvitákat hasonlón tárgyalva, hanem egyes részeiket is munkája szövegében ujra felhasználva s alkalmazva. Így fordul elő a szemrehányás, melylyel az ellenvetésre felel, hogy a katholikusok a máshitüeket erőszakkal is kényszerítik vallásukra. A pogánysággal, úgymond, magokat egy pórázra fűzvén, tűzzel vassal rajtunk vannak. Szentegyházainkat prédálják, püspökeinket futtatják, püspökségeinket foglalják,

káptalanainkat pusztítják, szerzetes embereinket kergetik, kinozzák, ölik. Világi emberek jószágát égetik, rabolják, melyekben hamissággal a pogányokat is meghaladják, kiknek példájukat ellenünk forgatják. És tovább folytatva: a vérszopó titulus azért nem a pápisták virága, hanem a kálvinisták koronája. Ez mostan még fenlévő támadásokban is, úgymond, tizenhat esztendőtől fogva, — érti tehát a Bocskai és Bethlen-féle támadást, — boldog Isten! mennyi vérontás lett miattok s általok. Papok, jesuiták és más szerzetes emberek vérbe fertőztetésétől sem óvták pedig ebben kezöket. A lap széljegyzetében idézi azután a kassai vértanúkat, Gradéczi Menyhért és Pongrácz István jesuiták, és Kőrösi Márk esztergomi kanonok esetét, kiket, úgymond, megölének.

Sőt még a Megtérése Historiájában felhozott példákat is, mint Helenus- és Zareasról, az Ibis egyiptomi madárról, a csalókáról, a Sepia tengeri halról, vagy a Sycophanta magyarázatát épen ugy használja az Intő és Tanító-levélben is, majdnem azonos szavakkal. Sőt az ott Súrira többször ismételve alkalmazott azon jellemzéssel itt is él, csupán általában a kálvin-felekezeti prédikátorokra fordítva: hogy mikor látták is, úgymond, sülyedésöket, pökik tenyeröket, s elfogyatván oroszlán-bélésöket, rókabőrrel is szücsölik mentéjöket.

Mindezek valószinüvé teszik azon gyanitást, hogy midőn Veresmarti ezen Intő s Tanító-levél czimü munkáját a kiadásra sajtó alá készíté, akkor már nemcsak Megtérése Históriáját megirta volt, hanem valószinüleg felhagyott azon szándékkal, hogy azt

kiadja; ámbár eleve ez lehetett czélja, mint sajtókész kézirata tanusítja. Felhagyván szándékával, felhasználta azután annak előbb felhozott ezen egyes részleteit az Intő és Tanító-levél bővített kidolgozásában; ámbár sokhelyt észrevehető, hogy ezek kevésbbé illenek bele, és csak mintegy erőltetve vonattak oda vagy vétettek a jegyzetekbe.

Talán Megtérése Históriájának személyes vonatkozásai nem voltak még akkor jól közzétehetők, s azért hagyott fel ezzel Veresmarti is. Mig másrészt igyekezett a benne foglalt hatásosabb részleteket azután újabb munkájában, az Intő s Tanító-levélben felhasználni.

De ezen munkájának kiadása, nyomtatásban megjelenése is nem csekély nehézségekbe ütközött, és jó sokáig tartott. — Habent sua fata libelli.

Mert ámbár munkájával már 1633-ban, mint végén írja, böjtelő-hónak hetedik napján teljesen elkészült úgy annyira, hogy annak kiadandó példányai iránt is már rendelkezett; mégis egyelőre az egész megakadt.

Érdekes, a mint könyve végén folytatva mintegy levelét a bátaiakhoz, ezzel a könyv iránt rendelkezik: Forog pedig ezeket irtomban nekem eszemben, amint ti szoktátok mondani, hogy hosszunyelű kapával nem jó kapálni. Melylyel azt jelentitek, hogy távolról a gondviselés nem oly hasznos; hanem örökségéhez gazdának közel kell forgódni. Ugyanis a lovat is a gazda szeme hizlalja. A mezőnek is legzsirosabb ganéja a gazda lába nyoma. Mint a kapálás pedig, meg az szerént az orvoslás is nem oly hasz-

nos: a tanítás is messziről nem oly foganatos. Noha hiszem azért, hogy nekem is köztetek élőszóval tanításom foganatosabb volna; mindazáltal ne engedjétek, hogy messze földről irásba foglalt oktatásom is nálatok haszontalan legyen.

Inti azután még újra, hogy tartsák meg őseik vallását, s hogy a pécsi jesuitáknak írt, s ajánlá őket, mint térítőket, tanítókat, valamint küld nekik könyveket is tanuságúl s használatúl.

Irtam s a pécsi pátereknek commendáltalak, folytatja, azokra biztalak. Azoknak köztetek rendelkezéséhez tartsátok azért magatokat; és a mikor közitekbe mennek, becsülettel fogadjátok s emberségesen gazdálkodjatok nekik. Ahoz biztomban, hogy ebben felőletek reménységemben meg nem csalatkozom, ím szép három könyvet is küldök. Egy egész magyar bibliát nagyszombati Káldi György, Jézus alatt vitézkedő társaságbeli pap fordítását. Másikát azon Káldi György pap prédikácziós könyvét. A harmadik Rituale a keresztség és több szentségeknek kiszolgáltatásának s egyéb egyházi szolgálatok elkövetésének módjára tanító. Micsoda ok alatt küldöttem, mindenkinek az első táblájának belső részén írva vagyon. Ez én irásomból is, mikor annak ideje lészen, kettőt küldök, melynek egyikét várostok ládájában kincs gyanánt tartsátok; másikát a plébánustok kezébe adjátok, melyből mind prédikáczióban, mind prédikáczión kívűl, benneteket gyakorta taníthasson. — Hozzá adja, hogy ha Isten addig életét tartja, mig Káldi prédikáczióinak második része is kinyomatását megérheti, azt is megküldi. Végre, hogy a bátai apá-

turságnak privilegiumai vagy, úgymond, oklevelei között is ezen könyvecskéből valamely tartva s őrizve lészen stb. A kegyelmes Ur Isten, eleiteknek régi igaz katholikus római, pápista és keresztény hite mellett tartson és éltessen benneteket egészségben, egyességben s békeségben, édes fiaim, bátaiak! Írtam jóakaró földesuratok Veresmarti Mihály.

Könyvét azonban jóval későbben, mint vélte, ha t. i. nyomtatásban megjelenik, küldhette meg.

A jövő évben 1634-ben ugyan már a megirott ajanlólevéllel együtt készen állott a Pázmány érseknek ajánlott könyv, kinek azt ezzel benyujtotta volt átnézésül s megbirálásul. De nyomda alá ekkor sem kerülhetett.

Érdekes világot vet azonban ezen ajánlólevél is Veresmartira, valamint egyszersmind Pázmányra, s e kettőnek egymáshozi viszonyára. Nem kevésbbé tájékoz az előszó is a könyvnek elkésett kiadása iránt.

Ajánlólevele az akkori tudákos modorban, azon tételen kezdi, hogy a régiek, úgymond, nagy dicséretet tesznek a majorkodásról; mi alatt Veresmarti s egykorúi a gazdálkodást, kertészkedést értették. Erre azutan idézi a classikusokat s a szentírást. Míg kihozza, hogy ezen majorkodásnak nem utolsó része az oltás, a vadfákba szelídeknek eresztése; és hogy ő nagysága Pázmány is ezt gyakorolja. Magam is egynehányszor néztem, — beszéli tovább Veresmarti Pázmány ezen kedvtöltését, — e dologban maga gyakorlását; mint ülteté rendben a fiatal gyümölcsfákat, a vadfákat hogy oltotta, ezeknek

összeforradása után a szép oltványokat, tulajdon kezeivel irtogatásában, egyengetésében, nevelésében, úgymond, hogy foglalkozott. Elhallgatja azonban eközt, hogy hol kertészkedett ekkép s gazdálkodott Pázmány: Nagyszombatban-e és Sellyén? hol leggyakrabban tartózkodott ekkor; vagy Pozsonyban, hol utána Lippay érseknek a jesuita testvére által leirt híres füves, virágos és fáskertje volt; vagy épen Szentkereszten talán, hol hasonlón már Pázmány, mint ekkor Eszterházy Miklós nádornak írja, épité udvarházát, majorsága volt s tartózkodott; valamint utána hasonlón a gyakran itt időző Lippay nagyobbítva a lakot, erős kastélyt és kertet alkotott! [1]) Máskép Pázmány, kertészkedése s gazdálkodása eléggé ismeretes lévén [2]), Veresmarti ezen helye inkább arra nézve érdekes, hogy ő Pázmánynyal később gyakran, kedvesen és meghitten társalgott és mulatott kertészkedése között is.

De mondja ajánlólevelében továbbá: Nagyságos Uram, hogy mire szómat vezérlem, ahhoz közelebb járuljak, sz. Pál is a hit bevételét szelíd olajfába való oltásnak nevezi. S az eretnekségből az anyaszentegyház kebelébe megtéríttteteket is oltványoknak lehet mondani. Ezek közől, folytatja, én egyik vagyok. Erről a további szót, úgymond, elkerülné, ha a háladatosság nem vinné rá. Mert csak az Ur Isten tudja számát, úgymond a lelki sok szép oltványnak, melye-

---

[1]) Lásd sz. kereszti regestákból kézirati gyűjteményemben ezen adatokat.

[2]) Frankl, Pázmány III. 374.

ket ő nagysága (t. i. Pázmány), mind ékes írásával, s mind élő szavával szerénszerte oltogatott, kik közől bár legkisebb legyek is, de azért én is ugyan egy vagyok. Mert szivembe szerzett akadék után, míg Nagyságod eleibe az jutna, noha sokat fáradtam és munkálkodtam vala már én megtérésem dolgában, mindazáltal azt velem bővebb munkálkodásával Nagyságod végezte; melyből magamat is a katholikus keresztény hitre, tévelygésemnek ellenmondván, a Nagyságod kezébe adtam. Mely arra, hogy ebben Nagyságod creaturája, alkotmánya volnék, s azért örökös szolgálatra köteles lennék, igaz elég lészen vala.

De, folytatja tovább, hogy nemcsak Pázmány végzé be rég szándékolt megtérését, nemcsak az ő kezeibe tette le hitvallását, ő ápolta Bécsben, előmozdította a papságra, — hanem érdeme feletti tisztekre is vitte.

Nem elégedvén meg, úgymond, ez oltoványnak táplálkodása után így megfoganodásával s éledésével azontúl, Nagyságod annak irtogatója, egyengetője volt, mikor vastagodásáért egy ideig szomszéd országba létében szorgalmatos gondját viselte. Haza jövetele után pedig egyházi hivatalra vezette De sőt ezzel sem elégedvén, érdeme felett, tisztekre vitte.

Nemcsak ezért azonban akarta könyvével hálájának jelét adni Veresmarti Pázmány iránt, hanem mivel látta, mily kedvesen fogadta az a mások, különösen Káldi által neki átnyujtott irodalmi munkákat.

Láttam, ugymond, nem oly régen, hogy a mely elsőben termett gyümölcsöt Nágyságodnak a Pozsony városában épitett szőlőjéből a Jézus zászlója alatt vitézkedő társaság collegiumából vivének, (a lap szélén megjegyzi: ez Pater Káldi, Prédikáczióinak első része volt), azt Nagyságod víg orczával látá és jónéven vevé. Nem kisebb pedig az oltoványoknak is urokhoz kötelességök, mint a szőlőnek. Ő is írván tehát a bátaiaknak könyvet, minekutána, ugymond, Nagyságod oltoványa is felnevekedvén, im termett valamit, boldog Isten, bezzeg nagy illetlen dolog volna Nagyságod kívül azzal valakinek másnak kedveskedni. Fogadja azért azt úgy legalább, fűzi még hoszszasabban szavait tovább, mint Cyrus katonájától a marok vizet.

Igy az ajánlólevelet is Pozsonyban sz. Gergely napján 1634-ben megírván, elvitte Veresmarti könyvét Pázmányhoz, mint az olvasóhoz szóló további előszavában beszéli. Pázmány harmadnapra hivatta Veresmartit Pozsonyba magához ebédre Jakusich György akkori pozsonyi prépostтal együtt. És ebéd után, hogy elbúcsuzának tőle, asztaláról felvevén Veresmarti irását, mondá:

De mi szükség ezt nekem olvasnom, más dolgaim is vannak. Elég ha mások megolvassák és javallják. Im püspök uram is, — érté a jelenlévő Jakusichot, ki egyszersmind választott, később veszprémi püspök, s mint mondók, pozsonyi prépost volt, — pedig megolvashatná: olvassa meg kegyelmed néki.

E beszédek alatt, írja Veresmanti, azt nekem

nyujtá, melyet azután Jakusich uram ő nagysága megolvasott és javallott.

Mindamellett hizelgett magának a jó Veresmarti azzal is, hogy valamint a szegény Istenben elnyugodott cardinál uramnak, ugymond, ajánlottam, az bizony dolog, hogy a könyv felett az ajánlólevél is szegénynek kezébe volt; és mind azt tartom, hogy azt olvasatlan sem hagyta.

Azért is bár a munka kiadása, nyomatása sokáig késett, és csak Pázmány halála után jött ki, mégis az ajánlást Veresmarti benne fentartotta, úgy mint azt életében tette volt. Mint a bölcs Trajanus császárnak, ugymond, a rómaiak holta után triumphust, győzelmi dicsőséges pompát rendeltek, és maga helyett kifaragott képét ültették a diadalszekérre; úgy tesz ő is, így tiszteli halála után is pátronusát, kivánva, hogy emlékezete áldásban legyen, csontjai megujuljanak, s az ő neve megmaradjon örökké!

A munka kiadása és nyomtatása folytonos megakasztásának oka azonban az volt, mint egy másik könyvében, »Lessius fordítása« ajánló levelében mondja, hogy ekkor a pozsonyi nyomda igen erősen el volt foglalva Pázmány prédikácziói nagy foliokötete elkészítésével, melynek kiadására végre Pázmány elhatározta volt magát. S alig hogy ez 1636. elkészült, azonnal Pázmány második nagy munkája, a Kalauznak harmadik kiadása került sajtó alá; mely 1637. készült el. Ezután is még egy harmadik munkán dolgozott a nyomda, melyet azonban Veresmarti czime szerint nem említ, mint a fennebbieket,

hanem csak egyszerüen mondja, hogy más munkák miatt is maradt el utóbbi könyve, t. i. Lessius fordítása harmadik kiadasának is nyomatása.

Ezen könyv a mennyire a mai könyvészeti adatok nyomán tudjuk »Az igaz isteni tiszteletnek tiszta tüköre« czímü munka volt, mely 1638-ban jelent meg Pozsonyban, és melyről mindjárt Veresmarti további irodalmi művei folytán lesz szó. Csak ennek elkészülte után végre 1639-ben jelenhetett meg az Intő és Tanítólevél, mely, mint láttuk, 1634 óta teljesen elkészülve várt a kiadásra. Az akkori nyomdai viszonyok és különösen a Forgách és Pázmány által berendezett és Német Jakab jesuita munkásságával vezetett nyomda, melyben ez maga dolgozott, mint erről még itt alább lesz szó Veresmarti munkái kiadásai folytán, — úgylátszik, csupán egy-két szedővel lassan és nehézkesen működött, még mindig a kezdetnek s az akkori nyomdai állapotoknak nehézségeivel küzdve.

Mire azonban Veresmarti munkája megjelent, nem mulasztotta el hatását. Mily nagy s élénk volt ez, tanusítja az ellenfélnek egyik támadó irata, mely Veresmarti ezen könyve ellen, megjelenése után nemsokára nagy hévvel és tűzzel írva, erősen támadja meg, és tekintet nélküli gyülölettel küzd ellene.

Ezen munka 1643. a következő czím alatt jelent meg: Pápisták üldözése a vallásért. Mely e kérdésben magyaráztatik meg: Szabad-e valakit és nevezet szerint a pápistáknak az evangelikusokat erőszakkal vallásra kényszeríteni? Melynek alkalmatosságából az is szem eleibe adatik: micsoda álnok

mesterségekkel szokták, most főképen, a pápisták az evangelikusokat a magok vallására hajtani[1]).

A névtelen munka szerzősége talán leginkább Kereszturira, Rákóczi György fejedelem akkori egyik udvari papjára s theologusára volna fogható; ki akkor Csecsemő és keresztény czímü munkája végett nagy polemiába keveredve, ily vitákat folytatott a jesuitákkal, különösen Hajnal Mátyással, s ezekkel a nagyváradi nyomdát is foglalkoztatta.

Az irat tartalmát már czíme eléggé kifejezi, és ránk nézve ez itt csak annyiból érdekes, a mennyire mindjárt elején Veresmartit megtámadva, éle annak Intő és Tanítólevele azon egyes tételei ellen fordúlt, melyekkel a protestansok erőszakos megtérítését is javalni látszik.

A könyv mindjárt ezzel kezdődik: E kérdésre (t. i. a czímben foglaltra: Szabad-e valakit és nevezet szerint a pápistáknak az evangelikusokat erőszakkal vallásra kényszeríteni), — alkalmatosságot adott egy előbbi vallása mellől régen elugrott vénpribék, azután bátai tituláris apátur, pozsonyi kanonok, Veresmarti Mihály, ki a bátaiakat pápista val-

---

1) Szabó Károly Erdélyi Muzeum évkönyvei V. III. füz. 138. lap említi ezen munkának egyik példányát, melyet Lugossy József könyvtárában látott. Czímén nyomatása éve: 1643 áll; nyomdája megnevezése nélkül. Előttem ezen irat csak későbbi kiadásából ismeretes, midőn ez az 1657-ben megjelent »Jesuita Páterek titkai a magok írásaiból« czímű jelentéktelen pamphlet magyar fordítása mellett, fennebb idézett külön czíme alatt mint függelék újra kiadatott.

lásra intő levelének avagy könyvének rendiben egyebütt is, de kiváltképen és szántszándékból a 29-dik tanuságban nyilván meri állítani, hogy a pápistáknak igazsága vagyon ahoz, hogy az eretnekeket, ha különben nem lehet, tűzzel-vassal is kényszeríthessék a pápista vallásra. Leírhatná, folytatja ezt más pápista irókból is, de ő Veresmarti irásából akarta azt, úgymond, szem elébe adni, ki ezt ugyan szinte Lessiusból vette volna szerinte. Főkép pedig azért akarja magyar író szavából megérteni, micsoda szándékban legyenek a pápisták az evangelikusokhoz; mert a mint nyilván mondják, írja, e könyvet a pozsonyi országos gyülésben, minden kérés nélkül, ő maga zsákkal hordatván fel az ország házához, elől-utól mindeneknek, nevezet szerint pedig az evangelikusoknak nagy bőven osztogatta, és egész Magyarországot vele betöltötte.

Ezen érdekes adat, nem látszik azonban teljesen igazolhatónak, valamint Veresmartit a javadalmas apátot hibásan vagy gúnyból nevezi czimzetesnek; úgy könyvének az akkori pozsonyi országgyülésen osztogatása iránt is tévedésben lehet. Veresmarti ezen munkája, mint czímén látható, 1639-ben jelent meg. Pozsonyban pedig s általában ez évben épen nem tartatott országgyülés. Az utolsó országgyülés 1638-ban ápril hóban záratott be. S azóta 1647-ig többé nem volt országgyülés. Ekkor pedig már Veresmarti nem élt többé. De a munka is, mely őt ezzel vádolja, hogy zsákban hordatta fel s osztotta elől-utól a rendeknek, különösen az evangelikusoknak, már ezen utóbbi országgyülés előtt 1643. jelent meg,

mint mondók. Feltehető volna azonban talán, hogy ez valamely részletes országos összejövet vagy a rendes pozsonyi országos törvénykezések alkalmával történt. De erre nem igen lehet ismét alkalmazni, hogy ott az evangelikus rendeknek osztotta s ez által az egész országot könyvével elárasztotta volna.[1])

Máskép ezen nevezetes adat igen érdekes magában véve. Mert való, hogy már más ily előbbi országgyülések alkalmával hasonlón szokták volt különösen, ugylátszik, nem annyira a katholikusok, mint épen az ellenfél, a hitujítók, a vallás-felekezetek irataikat az országgyülésen osztogatni; mint ezzel épen a katholikusok vádolták a protestansokat.

Igy beszéli s panaszkodik Telegdi Miklós, esztergomi érsekhelyettes, hogy midőn katholikus Postilláját 1577. kiadta, Bornemisza Péter nagy sietséggel, úgymond, egy csomózó fejtegetést ira, melyet az elmúlt gyülésben Pozsony városában — (tehát az 1578-ban febr. 2-án megnyilt országgyülésen) — uraknak és nemeseknek, vigan és mosolyogva osztogatta[2]).

Az országgyülések ekkor is természetesen a közvélemény és nyilvános élet szellemi központját képezték; s e mellett azokat első rendben akkor

---

[1]) Csak a fenebbi idézet nyomán mondhatta ujabban Ribini is (Memorabilia eccles. August. I. 498.): Scriptum — omnibus promiscue, ipsis etiam evangelicis in comitiis regni diribitum, magnos animorum motus excitavit.

[2]) Postilla az Evangeliumok könyvének Nagyszombatban 1578. Az Telegdi Miklós házánál nyomatott további kiadásában.

inkább a felekezeti tusák és küzdelmek, mintsem a nemzeti vagy vallásszabadság kérdései érdekelték.

Érdekes tehát itt is e mozzanatról értesülnünk, mint osztják iróink munkáikat az országgyülésen, mint hordják csomagokban és zsákokban, és hogy kinálják mosolyogva, kedveskedve az ellenpárton evőknek.

S ámbár Veresmarti munkájára nézve az adat nem vág össze kiadási idejével; valószinü mégis, hogy ő is azt talán valamely nagyobb gyülekezet, tanácskozás, vagy országos törvénykezés alkalmával oszthatta, mint mondók. Kétségtelen, hogy munkáját számosaknak országszerte is csakugyan ajándékban szétküldötte. Maig fenmaradt példányain beírva találjuk, hogy a szerző maga kedveskedett vele, s megküldé például nemcsak a bátaiaknak, hanem Nyári Krisztinának, Eszterházi Miklós nádor nejének [1]), s így valószinüleg a vallásos nádornak is; — a pálosok mária-völgyi monostorának, a debreczeni collegiumnak [2]), FabritiusAndrás kanonok társának, Rajnis jesuita atyának stb. [3]) A néhány név is mutatja

---

[1]) Tértem az igaz vallásra, írja Nyári Krisztina naplójában 1624. oct. 28. — mert az előtt kénytelen voltam a színmutatásra, (mint t. i. Thurzó Imre előbbi neje, Alvinczi által vele összeadva) — de szívemben mindenkor igaz pápista voltam. Szalay László Eszterházi Miklós élete II. 161.

[2]) A n. Muzeumi könyvtár egyik példányába beírta: Eruditis dominis debreczinae scholae alumnis, eiusdem quondam alumnus auctor mittit.

[3]) Lásd Ballagi Aladár által ismertetve a Prot. egy. lapban 1874. 699. lap s Márki Irodalmi értesítő 1874. 95. l.

tehát, hogy a legkülönbözőbb személyeknek s helyekre küldve osztotta ki példányait, és velök az országot meglehetősen elárasztotta, mit számos maig fenmaradt példányai is tanúsítanak.

A mi már magát a vádat illeti, hogy az irat egyenesen az áttérésre való kényszerítést tanítja, — ezt sem lehet indokoltnak mondani. Veresmarti munkájának épen ezen XXIX. fejezetéből, melyre a szóban levő ellenirat a vádat alapítja, már fennebb egyes részletek idézve voltak. S épen különösen azon helye is, melyre a vád szól, részletesen közölve van itt fennebb Veresmarti azon vitatkozásában, melyet Gyotai udvarmesterrel Gácson Forgách nádornál tartott. Benne inkább csak védőleg hozza elő, hogy nagyobb joguk van a katholikusoknak a tőlök elszakadt hitujítókat a hozzájok való visszatérésre kényszeríteni, mintsem ezeknek a katholikusok templomait stb. elfoglalni. Ugyanezen okoskodást vette itt át munkájában majdnem szórul szóra.

A Veresmarti ellen írt ezen könyvnek, egyébiránt is általánosabb polemiai tárgyilagos részén kívül, csak kevés érdekü nehány helye vonatkozik még személyére s iratára; s mindkettőre nézve semmi egyéb felvilágosítást nem ad; csupán üres személyeskedésben tör ki egyes helyein; így irja például:

Halljátok magyar evangelikusok, halljátok, alsó és felső renden levők: nem akarja-e Veresmarti, a mint ő tőle lehet, kezeteket lábatokat megkötni, hogy

---

Hol Veresmarti kiadott munkái czímét is könyvészeti teljes pontossággal közli.

a pápisták fegyverét minden rugódozás nélkül a mészárszék előtt megkötöztetett barom módjára várjátok nyakatokra? Nem fűz-e benneteket egy pórázra a rókákkal, szarvasokkal s egyéb oktalan állatokkal, kiket akárki is vétek nélkül megölhet? Magyar evangelikusok! ha ti az ellenetek való rettenetes igyekezetet még sem látjátok, szánja meg az Ur Isten ügyeteket, és fordítsa el rólatok szintén ajtótok előtt álló szörnyű veszedelmeteket.

Tovább azután felemlíti még, hogy ily üldözésre ösztönzé Caraffa is irataival II. Ferdinándot nemcsak az imperiumban, úgymond, hanem a körülfekvő országokban is és tartományokban. Érdekesebb benne itt azon adat is, hogy Pozsonyban csak minap is, úgymond, bocsáta ki egy pápista szerzetes egy kis iratkát, Okulárnak nevezi, (tudomásomra jelenleg ismeretlen), melyben igen emlegeti az inquisitiót és az evangelikusok pellengérezését és perzselését. Veresmarti pedig, folytatja a szerző, kimeletlénül úgyancsak égetné és vágná őket, ha a hájat fel nem kötötték volna előtte. És ha Veresmarti feltenné az okulárt, megláthatná, mibe hozták a jesuiták csak nem régen is egész Angliát stb.

Épen így rá akarja bizonyítani Veresmartira saját irátából, hogy az ördög is pápista volt. A szentirásból is megtetszik ez, úgymond, hogy a Krisztust pusztában kisértő ördög pápista volt. De mivel Veresmarti semmit a szentirásnak nem hiszen, im pápista, még pedig jesuita pápista irásából mutogatom meg, hogy az ördög valamikor pápista volt. Fordította volt magyarrá, úgymond Veresmarti, Leo-

nardus Lessius jesuita könyvét, még pribékségének elein 1611-ben, melyet ujonnan csak minap is 1640. esztendőben kibocsáta, melyben meg kellett volna a hazugnak a maga fordításának szavairól emlékezni. Itt azután hosszasabban s nehézkes sophismával akarja bebizonyítani Lessius szavainak Veresmarti általi fordításából a fennebbi tételt, hogy az ördög pápista volt. És végezetre még, mint írja tovább, vén hóhérnak nevezi Veresmartit, ki nem elégszik meg, hogy eddig a széles keresztény világot a pápisták evangelikusok vérével eláraszták, hanem továbbra is azt tanácsolja stb. Ennek nyomán mondja később Ribini is hasonlón túlozva, mint Ballagi megjegyzi[1]), hogy Veresmarti ezen munkájában az eretnekeknek tűzzel-vassal a kath. hitre kényszerítését megengedhetőnek állította[2]).

Igy hangzik azonban tovább is ezen vádirat, Veresmarti ellen, melynek egyes helyeit itt csupán irata hatásának s az arra keletkezett vitának ismertetéseül véltem e rövid idézetekkel jellemzendőnek.

Alighogy Veresmarti Intő és Tanítólevelét 1634-ben kiadásra elkészítette, azonnal hozzá fogott előbbi munkájának, Lessius Tanácskozása fordításá-

[1]) Ballagi Aladár Prot. egy. Lap i. h. 705.

[2]) Ribini (Memorabilia eccl. Aug. I. 498.) : In literis ad Bataienses datis, palam adseverare non dubitavit, Romano catholicos consummato gaudere jure, evangelicos, quod essent haeretici, ferro, flamma, aliisque violentis remediis ad sacra Romana cogendi.

nak ujabb harmadik kiadásához. Előbbi két kiadása rég elfogyott; az első, mint láttuk, egy év alatt anynyira, hogy a második már a jövő évben került sajtó alá. A harmadik kiadást most csupán egy kimerítő részletes mutatótáblával látta el, melyben a benne foglalt vallási főcontroversiák kérdéseit könnyen feltalálhatta az olvasó.

Ezen kiadást most Batthyány Ádám grófnak, a dunántúli részek főkapitányának ajánlá; míg az előbbi kiadás az azóta elhunyt Homonnai Drugeth Györgynek volt ajánlva. Batthyány is, mint Drugeth, nemcsak hatalmas főur, hanem új convertita volt, s most egyszersmind buzgó katholikussá lőn. A mint 1630-ban megtért, úgy már 1634-ben, terjedt birtokai s uradalmai helységeiből, hová elődei csak a múlt században erőszakkal behozták a hittújítást s kikergették a katholikus papokat, elfoglalták az egyházakat, — most ismét ő űzte ki a prédikátorokat mindenünnen; köztök mint láttuk Kanizsai Pálfi János superintendenst is saját székhelyéről Németujvárról, s behozva ujra a katholika vallást, itt azonnal a sz. ferenczi szerzeteseknek zárdát állított, s családjának régi örsi prépostságát is ujabb adományával helyreállította [1]).

Veresmarti is azért könyve kiadását neki ajánlva, az ajánlólevelek szokott modorosságával azon kezdi, hogy az igaz hitről szólandó, feldicséri s elmondja kezdetén »mily becsületes és fődolog legyen az igazság«, s ezt lapokon át a classikusok sz.

---

[1]) Lásd Nagy Iván Magyarorsz. családai I. 243.

atyák s a szentirás idézeteivel fűzve, rájön végtére a 44. lapon, hogy a keresztény hit igazságának szorgalmatos vizsgálásában ő is végtére hogy rájött ezen igazságra; azután mikép ment Pázmányhoz, hogy végzé be ez áttérését, hogy fordítá Lessiust, mind ez már feljebb idézve volt. És így jön csak ezután ajánlólevelében arra, hogy miután Batthyány is ezen igazság teljes megismerésére jutott, azért ajánlja neki, miszerint azt másokkal is közölje s azok üdvösségére használja.

E könyv is tehát a harmadik kiadásra így már 1635-ben készen állott. De valamint előbbi munkájának sajtó alá jutása Pázmány prédikáczióinak és Kalauzának harmadik kiadása miatt megakadt; ugy ez is. Csak midőn az Intő és Tanitólevél 1639-ben a nyomda alúl kikerült, jött Lessius ezen fordítása is sajtó alá. Mire 1640-ben megjelent.

Felesleges volna ezekután azon magyar könyvészeti vagy inkább irodalomtörténeti kérdéssel foglalkozni, mely eddig egyetlen tárgya volt Veresmarti ezen irata ismertetéseinek: vajjon azt Pázmány irta-e vagy Veresmarti? Az alaptalan gyanításra Péterffy azon jegyzéke adott alkalmat, melyben Pázmány munkáit felsorolva, közéjök bizonyára hibából, félreértésből vagy tudatlanságból Lessius Tanácskozása fordítasát is sorolta [1]).

Ezen hibát azután többen meggondolatlanul

---

[1]) Péterffy Concilia Hung. II. 226. Consultationes de fide capessenda. Sub nomine Vörös-Marty. Posonii. 1612.

Péterffy után felvették [2]). Ujabban ezt ugyan a könyvészet is már helyreigazitotta. Minden kétségen felül helyezik azt azonban Veresmartinak ezen életiratában elbeszélt körülmények, mikép látta először a könyv eredeti példányát Pázmánynál, mint jött kedve fordítására, mint szólítatott fel erre Pázmány által, mint adta ki azután bővítésekkel és toldalékkal háromszor is egymásután.

Kétesebben tulajdonítatik Veresmartinak egy más munka szerzősége vagy fordítása. Ennek czíme: Az igaz isteni tiszteletnek tüköre, melyben világosan és fényesen láthatja kiki az Istent, s az Isten tiszteletének szükséges voltát, és hol kellessék ezt üdvösségesen követni. Iratott egy isteni tiszteletnek buzgó terjesztője és prédikátora által. Nyomtatták Pozsonyban 1638. esztendőben.

Ezen, tartalmára nézve sajátlag a hitujítási tanok eltérései és különbözetei ellenében írt katholikus hitoktató munkát, Sándor István, ismeretes könyvész írónk, tulajdonította tudtunkra először 1802-ben

---

[1]) Bod Magyar Athenas 327. ezt Péterffy után idézve, mondja: »el is lehetne hinni,« hogy t. i. nem Veresmarti, de Pázmány írta. Hasonlón Sándor Magyar könyvesház 17. Miller Epistolae Petri Pázmány I. XXII. és Podhraczky Pázmány élete. 89. csak ezek nyomán utánmondják. — Ujabban ellenben Ballagi i. h. ezt is helyesen határozta meg.

megjelent Magyar könyvesház czimü bibliographiai művében Veresmartinak. A nélkül hogy erre a legkisebb okot vagy adatot előhozott volna, adja e munka, fenebb leírt czíméhez a következő megjegyzést: F.(ordította?) Veresmarti Mihály [1]).

De ez épen úgy, mint a könyv általa nyolczadrétnek mondott alakja, holott a könyv kisebb tizenkettedrét alakban jött ki, nyilván tévedés lehet. A könyv régibb ismerői Veresmarti szerzőségéről mitsem tudnak. Sőt épen régebben példányaiban mint a Bécsi Pázmány-intézet régi könyvtárából való példánynak, mely innét a Magy. Akadémia könyvtárába került, — táblájára avult irással az áll feljegyezve, hogy Telegdi Miklós esztergomi kanonok műve [2]). Míg egy más példányba, mely most a nemzeti Muzeum könyvtárában létezik, s mely eredetileg 1640. a lepoglavai pálos kolostoré volt, honnét Jankovich gyüjteményébe jutott, ezen hires könyvészünk beirta, hogy ismeretlen szerző műve [3]). A budapesti egyetemi könyvtár példányába csupán ujabban és csak Sándor István fenebbi kétes adata nyomán iratott be, hogy az irat szerzője Veresmarti.

Ha a könyv irályát, modorát vizsgáljuk, alig lehet kétség a felett, hogy a munka Veresmartinak nem tulajdonitható. Ámbár annak nem tisztán hitvitázó s polemicus irányu, hanem egyszersmind hit-

---

[1]) Sándor Magy. könyvesház 29.

[2]) Nicolai Telegdii Strigoniensis canonici opus Catecheticopolemicum. Lásd Ballagi i. h. 704.

[3]) Lásd Ballagi i. h. 703.

oktató katecheticus tartalmánál fogva előadása és nyelve már magában nyugodtabb és tanszerű; mind a mellett Veresmarti nyelvmodorától, élénk és határozott felfogása- s előadásától egészen eltér.

Legjobban észrevehető ez oly fejezetek összehasonlításánál, melyek hasonló tárgyakat adnak elő, minőket Veresmarti is tárgyal előbbi munkáiban. Például: hol a szentirásról szól, a kérdésbenlevő irat egészen tanszerűn adja elő, hogy lehet a szentirásból az igaz anyaszentegyházat megismernünk. A XXIV-diktől egész a XXX-dik fejezetig szárazon s nyugodtan tárgyalja erről az egyház tanítását. Míg Veresmarti valahányszor ezt tárgyalja s a szentirásról szól, soha sem maradt nyugodt, azonnal egész egyénisége alanyiasságával lép mindig a küzdtérre, soha nem mulasztja el a hitujítóknak ez irányban a katholikusok ellen szórt vádjait czáfolni és egyszersmind egész élénkséggel vitatni, gyakorlati hasonlatokkal kimutatni, hogy az egy magában nem elégséges próbakő, ugymond, a községben. Deáktalan népeket, ugymond, az Intő és Tanítólevél XII. fejezetében, a szentirásnak próbakövére utalják, ha tanításukkal egyez-e, nem-e? Irást olvasni nem tudóval, irást olvastatnak, a bagolylyal hímet varratnak, a szamárral hegedűt vonyatnak. Majd ugyanott a XV-dik fejezetben írja: A bibliából mutogatod vallásodnak s tanításodnak a szentirással egyező voltát: ahhoz hasonlónak látszol, a kit valamely vak ifju vagy leányzó kérdene, ha ő szép-e? kapná a tükört s abból mutogatná neki. Mert azok, kik távolról sem köszöntenek az iskolának, kik iráshoz semmit.

sem értenek, ennyiből vakok, és még csak azt sem tudják, ha biblia-e? vagy micsoda-e a mit kezedben forgatsz stb.

Hacsak nehány ily helyet a két munkában összevetünk, azonnal feltünik a tárgyalás és irály eltérő modora. A munka külső alakja is Veresmarti többi munkái kiadásaitól, melyek betüikre és papirosukra nézve egészen hasonlók, eltér. Czímén sem nevezi magát; holott ezt más eredeti s fordított művein mindenütt teszi. S az egyetlen még alább emlitendő iratán, melyen nevét teljesen ki nem tette, nemcsak nevének, de még hivatali czímeinek is kezdő betüit legalább kinyomatta, ugy hogy ezekből is azonnal felismerhető. De a könyv kiadási éve is Veresmarti szerzősége ellen szól. Ő már 1634-ben elkészítette sajtó alá Intő levelét. 1635-ben pedig Lessius fordításának is harmadik kiadását. De mindkét könyv nem juthatott, mint saját tudósítása szerint hallottuk, a pozsonyi nyomda sajtója alá, mert ez Pázmány Prédikácziói és Kalauza, valamint más könyvek kiadása által volt elfoglalva. E miatt az egyik csak 1639-ben, a másik 1640-ben jelenhetett meg. Már pedig az itt szóban levő Igaz isteni tiszteletnek tiszta tüköre 1638-ban jelent meg Pozsonyban. Nem tehető tehát fel, hogy előbbi, rég kiadásra váró nevezetes munkái nyomatását, ezen kisebb jelentéktelen munkával is még fentartóztatni kivánta volna. De valószinü, hogy ezen munkát is azon más munkák közt értette, melyek Pázmány munkái után már a kiadásra előre kijelölve voltak s arra régebben vártak.

Hogy kié legyen ezen irat, annak vizsgálata

szorosan nem tartozik ugyan ide; s más helyütt, régi egyházíróink kiadásai folytán lehet róla még alkalmam szólanom, sőt talán kimutatnom is, a mit jelenleg csak sejtek, hogy az valószinüleg Hajnal Mátyásnak, a Kitett Czéger névtelen írójának munkája volt. Az utóbbinak alakjával kiadására nézve is épen oly szoros hasonlatot mutat, valamint irályára is megegyeztethető. De ennek vizsgálata s megalapítása most tárgyunk keretén kivül áll.

Veresmarti kétségtelenebb negyedik munkája az előbbi iratai után Pozsonyban 1641. megjelent következő czimü könyv: Az eretnekeknek adott hitnek megtartásáról, és az Istennęk adott hitnek megtartásáról. Melyeket egy tudós ember irásából magyarra V. M. B. A. P. C. Sz. L. K. K. O. M. fordított.

Ennek czímén, ha nem is nevezi magát, neve és hivatalai kezdőbetűje kitételével mégis eléggé felismerhetőleg jelenti, hogy a könyv fordítója: V(eresmarti) M(ihály), B(átai) A(pátur), P(ozsonyi) C(anonok, Sz(ent) L(ászló) K(ápolnája K(?) O(ltárának) M(estere?).

Az előszóban elmondja a könyv fordításának okát s alkalmát.

A kis röpirat-szerű munka eredetijének szerzője Beccanus volt, mint őt Veresmarti is a szöveg kezdetén megnevezi. Beccanus, vagy sajátlagi nevén,

Van der Beck Márton, brabanti hilvarenbecki származású jesuita, az akkori hiresebb tudósok és írók egyike volt. Mint Lessius a scholastikai, úgy Beccanus azon időben inkább a polemiai theologiai irodalomban tűnt fel. Ő is a vallási korkérdéseknek rövidre vont röpiratszerű tárgyalásával s világos előadása által nagy keletet s olvasó közönséget szerzett iratainak. E mellett szapora író volt, számos munkácskával jelenve meg a küzdtéren. Ilyenek voltak: A kálvinisták desperatus praedestinatiójáról. Pareus ellen a kálvinista Circulusról. A háromféle t. i. kálvinista, lutheranus és katholikus Urvacsoráról. A kétszin alatti áldozásról. A kálvinisták purgatoriumáról. A kálvinisták privilegiumairól. A szentek segélyül hivásáról. A hitviták birájáról. A Krisztus egyháza s a római egyház. Az anglikán vita a pápa s a király hatalmáról. Az eretnekeknek adott hitről és Istennek adott hitről; és még egy csomó más iratot, azonfelül pedig: A mai kor hitvitás kérdéseinek is kézikönyvét adta ki öt könyvben, és ebből ujra egy compendiumot, rövidletet készített; melyek azután 1618 óta számtalanszor jelentek meg s a legolvasottabb munkák voltak. Ezenkivül is irt még több iskolai és tankönyvet, mint az ó- és uj-szövetség analogiaját, egyet: Summa theologiae scholasticae czím alatt stb. [1])

---

[1]) De desparata Calvinistarum praedestinatione Mogunt 1602. — De circulo Calvinistico contra Pareum u. o. 1606. De triplici coena calviniastica, lutherana, catholica u. o. 1608. De communione sub utraque specie u. o. 1608. De purgatorio

Ehhez járult kitünő tanári előadása, vallásos, ember szerető, tanúlt és művelt egyéniségének szerénysége[1]); minélfogva II. Mátyás által a bécsi egyetemre tanárúl meghivatván, II. Ferdinand oly nagyrabecsülte, hogy gyóntató-atyjává választá, s fontosabb vallási ügyekben tanácsát gyakran kikérte.

Ezen minőségében, valamint iratai által nem csekély befolyást gyakorolt Beccanus a magyarországi vallásügyekre is. Pázmány Ferdinandnál fontosabb egyházi ügyekben Beccanus közbenjárását gyakran igénybe vette [2]).

S irodalmi hatása sem volt csekélyebb a magyarországi vallási viszonyok közt. Már Balásffi Tamás hivatkozik, Súrit parodiázva egyik munkájában, Beccanus előbb idézett irataira: A kálvinista circulusról Pareus ellenében. Ki, mint láttuk, nagy befolyást gyakorolván akkor a magyar kálvin-felekezetüekre, Balásffi alkalmasan használta ez ellen Beccanusnak Pareus ellen írt művét. Erről mondatja Súrival, hogyha Pareus nem képes arra Beccanusnak megfelelni, hogyan felelhetne meg, úgymond, ő:

Michael Súri,
Caenosi Rivuli,

Calvinistarum u. o. 1609. Privilegia Calvinistarum u. o. 1611. Controversia anglicana de potestate pontificis u. o. 1613. De invocatione sanctorum u. o. 1617. De fide servanda haereticis. stb.

1) Fabricius Bibl. hist. II. 94. mondja: Certe omnio laudanda videtur modestia, qua Baccanus in suis disputationibus utitur.

2) Lásd Frankl Pázmány II. 29. és 213.

Sárospatak dicti,
Minister in ungaricis partibus
Crassi filii magister in Helveticis artibus [1]).

De Pázmány is így többször lép fel munkáiban Beccanus irataival, melyek ugy is nagyobbára a kálvin-felekezetűek ellen lévén intézve, épen kezére jöttek [2]). Majd azok védelmére kelve, majd belőlök véve czáf-okait, Kalauzában ekkép védi például Beccanust Alvinczi Itinerariusa azon vádja ellen, mintha Beccanus valahol azt tanítaná, hogy a fejedelmet szabad megölni, ha az igaz egyházat nem követi [3]).

Másutt felelve azon kivánságokra, úgymond, melyeket a Hajdu vitézek főtanítójukkal Foktűi Máté kálvinista prédikátorral egyetemben tekintetes, nagyságos Báthori Gáborhoz, az nyomorult Magyarország fényes csillagához csak nem régen küldöttek, — és melyekben egyéb dolgok közt a pápisták bálványzóknak mondatnak, s azt írják, hogy ne szenvedje a pápistákat udvarában Báthori, mert hitszegők. Pázmány azután erre idézve Beccanusnak Veresmarti által később fordított munkáját, annak nyomán hosszasan értekezik a hitszegésről [4]).

---

1) Balásffi Echo Christiana 46.

2) Maga mondja Beccanus Balduinus ellen írt könyvében: Calvinistas hactenus non lutheranos, ex quorum numero tu es, hostes mihi delegi. De commun. sub utraque specie előszób. I.

3) Kalauz. Appendix 1088. lap.

4) Pázmány Egy tudakozó prédikátor nevével írt öt levél. 1761. kolozsvári kiad. 136. lap.

Valószinü, hogy Veresmarti is ezért fogott Beccanus munkája fordításához. A protestansok részéről gyakran vettetett fel a vád a katholikusok ellen, hogy ezek az eretnekeknek adott hit megszegését szabadnak, megengedhetőnek tanítják és hirdetik.

Veresmarti is ebből indul ki munkája előszavában, hogy ezen vádat megczáfolja a munkával. Azzal kezdi mindjárt, hogy amit a deákok calumniának neveznek, azt mi magyarok, írja, patvarnak és gyalázásnak (ma sajátlag rágalomnak) mondjuk. Azután e vétek gonoszságáról értekezik a classikusok és a sz. irás idézeteivel. Az eretnekek is, írja, ezzel igyekeznek ártani az anyaszentegyháznak, hogy hazugságot terjesztenek felőle, rágalmazzák. Ily rágalmak egyike, hogy hitét vagy esküvéssel tett fogadását eretneknek nem tartozik, úgymond, ember megtartani. Ilyen volna az is, hogy a katholikusok tiltják a biblia olvasását. De mióta, úgymond, a magyar bibliának mindenek kezébe forgására szájok eddig bezárlódott, (érti Káldi általi ujabb kiadása megjelenése óta), azért fordította Beccanus munkáját ő is magyarra, hogy ez által megczáfolja ama másik rágalmat is. Minthogy már a biblia nagyobb dicsőséggel vagyon a katholikusok között, hogysem melynek fényét, mond, láttatlannak mernék tettetni, nem oly bátran mernek az ellen patvarkodni. Azért nehogy a nemtudtammal s nemértettemmel ebben menthetnék magukat a mi vádolasunk ellen, minthogy deákul is e dolog magyarázatja nem oly bőven foroghatott közöttök, azért hogy ezután az magok mentségére se szolgálhasson, nekiek annyit nyomtatok ebben, hogy

Magyarországban s Erdélyben is egy-egy benne (a munkából t. i.), minden predikátornak juthat. Az Istennek adott hitnek megtartásáról és azon tudós embernek hasonló kis irásocskáját magyarúl ime mellé fordítám. Ezt, folytatja, azért tette, hogy a katholikusokra fogván az eretnekek, miszerint ellenök a hitet megszegik, kimutassa mikép szegik meg az eretnekek az Istennek adott hitet. Megfordítja tehát a vádat, s míg a katholikusokat védi az ellen, hogy az eretnekeknek adott szavokat megszegnék; ellenben állítja, hogy az eretnekek Istennek adott hitet szegik meg.

Az irat ezen része ugyanis mindjárt azzal kezdődik, hogy a mostani időben, úgymond, az igen közdolog, hogy barátok a szerzetes életet mikor megunták, s a klastromon kívül a katholikusok között nem mernek az ő akaratjok szerint élni, a lutherek vagy kálvinisták közé szöknek, öltözetöket elvetvén, Istennek tett fogadások nyügét, melylyel meg valának kötelezve, elszakasztván, megnősznek és prédikátorokká lesznek. Igy cselekedének Luther, Bucerus, Zwinglius stb. Ezt azután kérdésenként részletesen vizsgálja s kimutatja, hogy ez az Istennek adott hitnek megszegése.

A kis röpirat, mint előszavából értjük, hasonlón számos példányban nyomatva terjesztetett el azután az egész országban, kétségtelenül Veresmarti költségén, miután a kiadást sem ajánlotta másnak.

S ezek volnának a Veresmarti által írt s kiadott munkák.

XXIII.

Veresmarti további kiadatlan irodalmi munkáinak maradványai: Pázmány Kalauzához készített tárgymutatója. — Más ismeretlen hittani munkái. — Kiadásuk elmarad Német Jakab jesuita atya pozsonyi nyomdásznak és Veresmartinak nem sokára bekövetkezett halála miatt. — A pozsonyi sz. László-kápolna történetének leírása Veresmarti által : műemlékei, Széchi Dénes bibornok képe, festett üvegablakai, szekrény-oltára, ereklyéi és készletei. — Veresmarti a benedeki- és pálos-szerzeteket újabb helyreállításukban adományaival s alapítványaival segélyzi; templomaikat diszesíti. — Mária-völgyi pálosok monostorába oda ajándékozza főpapi diszöltönyeit, keresztjét, Pázmánynak püspöksüvegét, melyet ettől, és szafirgyűrűjét, melyet Brandenburgi Katalintól, Bethlen Gábor fejedelem özvegyétől nyert emlékül. — Brandenburgi Katalin megtérése, Sennyei István győri püspök és cancellár által Szombathelyt bevégezve. — A fejedelemnő vallásos buzgósága. — Ujabb házassága Szász-Lauenburgi herczeggel Pozsony mellett Hainburgban, annak megtérítése s a fejedelemnőnek ekkori viszonya Veresmartihoz. — Veresmarti utolsó levelei Pálfi Márton pannonhalmi főapáthoz a benedeki szerzet számára tett alapítványairól s adományairól, irodalmi munkáiról, a Pozsonyban uralkodó pestisről, Rákóczi támadásáról 1644—1645. — Veresmarti halála, s a bátai apáturságban utódának 1646-ban kineveztetése.

Veresmarti elősorolt kiadott munkáin kivűl, egyre foglalkozott még más irodalmi munkálatokkal, melyekből azonban csak kevés maradt ránk.

Érdekes ily maradványa: egy nagy munkának tárgymutatója, mely Veresmarti pozsonyi káptalani hivatalos iratai közt létezik [1]). Benne könnyen olvasható szabályos kézirásának határozott vonásai azonnal felismerhetők. Ezen irat közelebbi vizsgálatából kiderül, hogy az Pázmány hires munkájának, Igazságra vezérlő Kalauza második, vagyis 1623-ki kiadásának tárgymutatója. A benne idézett tárgyak s ezek lapszámai teljesen összevágnak az idézett ivrét nagy kötetnek illető lapjain levő tárgyakkal.

E kimerítő tárgymutató számos ivre terjed; és e mellett még külön adja a Kalauzban előjövő szentirási homályosabb mondatok magyarázatát, hasonlón a munkának illető lapjai feljegyzésével, melyeken a szentirási idézet előfordúl, utalva az olvasót.

Kétségtelen ennélfogva, hogy Pázmány Ka-

---

[1]) A pozsonyi káptalani levéltárban Capsa K. fasc. 9. No. 23. Index certi libri per canonicum Veresmarti compositi, sine utilitate (már t. i. levéltári szempontból). Külsejére más régibb kéz a levéltár rendezésekor feljegyezte: Index cuiusdam libri hungarici, nescio ut quid huc repositus. Alább erre ismét más kéz megjegyzi: Concordat manus cum certi abbatis et canonici Veresmarti. A jó rendezők már nem ismerték Veresmarti irodalmi munkásságát. Most ellenben kérdésökre is megfelelhetünk, hogy Veresmarti kivánsága lehetett hivatalos iratai közt fenhagyni kéziratban maradt munkáit. Igy rendelkezett, mint fennebb láttuk, az Intő- s Tanitólevélről is, mig azt ki nem adta, hogy egyik irott példánya a bátai apátság oklevelei mellé téve őriztessék; mire pedig kijött, a helység ládájában is kivánt egy példányt megőriztetni. Fájdalom, hogy többi kézirati munkái legalább igy a levéltárban sem tartattak fenn.

auza második kiadásának gondjait Veresmartira bízta, vagy hogy legalább őt tárgymutatója szerkesztésével és szentirási idézeteinek homályosabb helyei magyarázatával bizta meg. Veresmarti ezt valóban példás gonddal végezte. Az általa készített tárgymutató az akkori hasonló polemicus és az egész hittant alkalmilag mintegy tárgyaló s felölelő munkákban tájékozásul annyira szükséges tárgymutatók egyik legteljesebb és legkimerítőbb példánya.

Ezen tárgymutatók készitésében Veresmarti általában nem csekély gondot s ügyességet fejtett ki. Saját munkáit is, mint az Intő- s Tanitó-levelet, Lessius fordítása harmadik kiadását, hasonló kimeritő tárgymutatókkal látta el.

Annál feltünőbb, hogy a Kalauzhoz oly szorgalommal elkészített tárgymutató, sem annak 1623-diki, sem a későbbi 1637-diki kiadásában nem jelent meg. Hogy az sajtókészen állott, s az 1623-diki kiadáshoz készült, mutatja nem csak e kiadás lapszámainak idézése, hanem azon körülmény is, hogy a tárgymutató felett az olvasóhoz intézni szokott figyelmeztetés sem maradt el a kéziratban; mint kell, úgymond, a jámbor olvasónak a levél számát s az ivrétalakú lap felosztása jelelése szerint, a megfelelő helyet annak elején, közepén vagy végén a jelzett *a, b, c* betűk alatt keresni. És valóban a Kalauz idézett kiadása lapszélein csakugyan ott találhatók az erre vonatkozó betűjelek; mig azok az első és harmadik kiadásban hiányzanak. Ez világosan tanúsítja, hogy Veresmarti ezen tárgymutatót az olvasó közönség és nem saját használatára készítette.

Nehezebb megfejteni, miért maradt tehát el ezen tárgymutató kinyomatása Pázmány Kalauza ezen és más későbbi kiadásában? Lehet, hogy Kalauza második kiadását az 1620-ban bekövetkezett háborús események zavarták meg és midőn ezek között végre 1623. megjelent, a tárgymutató is elmaradt. Az utóbbi kiadásokban is azután nem vétetett igénybe; ámbár maig méltó rá, hogy Pázmány műveinek egy újabb megfelelő teljes kiadásában, melyet talán régi magyar egyház-iróink kiadása folytán szintén létesíthetünk, hozzájok mellékeltessék.

Érdekes nyoma marad egyébiránt annak, mint csüggött Pázmány iskolája mestere művein. Mikép igyekezett annak munkáinál másodrendű munkálkodásával is segédkezni.

Más fontosabb és nehezebb tudományos munkán is sokáig dolgozhatott még Veresmarti, elébbi munkái elkészítése után. Efelől értesíti Pálfi Mátyás pannonhalmi főapátot, ki, úgylátszik, tudakozódott ezen irata kiadása iránt, melyet Veresmartinál kéziratban már készen látott. Veresmarti erre válaszolja 1644. ápril 25-dikén, hogy a munka ámbár elkészült, még nem juthatott sajtó alá.

Amaz irásocskám felől is, írja levelében, a melyet Nagyságod is látott, szorgalmatoskodom. Hosszú história, a mennyi dolgom volt revideáltatása felől. De még csak azonban vagyon. Kezdett hozzája kettő is

a pater jesuiták közül, de ottan ismég másuvá igazították őket az ő módjok szerint. Most harmadik is örömest megcselekedné, de csak várja a superior resolutióját, mely órában kelljen az elrendelt helyre menni. Páter Placidusnak is (ez Magger Placidus akkor pannonhalmi perjel, később 1647. ott főapát volt) szólottam én ezekről; és hac occasione neveze egyet, a ki Szent-Mártonban (Pannonhalmán) volna a páterek között, erdélyi magyar és jó tudós ember theologus; és mikor mondanám, hogy Nagyságodat requirálnám felőle, azt az akadékot tevé benne, hogy még in novitiatu vagyon, hanem négy-öt hét után felszabadul. Ha reá szorulandok s arra valóra tudandja Nagyságod, ebben dolgomat ne difficultálja promoveálni [1]).

E szerint tehát Veresmarti a már 1644 elején elkészült hittani ujabb munkáját tudós theologusoknak kívánta recensióra kiadni, és pedig előbb erre alkalmas pozsonyi jesuitáknak. De mivel ezek ott egyre változtak, szándéka volt egy akkor a benedeki szerzetbe lépett erdélyi magyar tudós theologus papnak revisió alá adni, mielőtt nyomtatásban kibocsátaná. Valóban át is adta, ugylátszik, ezen munkáját, még rostálásul, mint később irja; és mint általában cselekedte volt ezt más irataival is. A bátaiakhoz irt Intő- és Tanító-levél czímű munkájáról is igy beszéli előbb, hogy nemcsak felebbvalóinak jóváhagyásul benyujtotta, hanem többeknek is olvasásul átadta. És

[1]) Eredetije a pannonhalmi főapátság levéltárában Capsa 64 Lit. Z. z.

csak midőn azok javallották, sőt sürgették kiadását, nyomatta ki.

Szintazon évben, írja ugyanis Pálfi főapátnak októberhó utolsó napján: Az én firkálásom czirkálásába és censurájába, ha vég lehet vala, mert az annyi időtől fogva most is kézen forog, azt is kinyomtattatom vala. Ekkor már azonban egy más könyv kiadásának szándékával is járt. Írja ugyanis, szintazon levelében, hogy fennebb emlitett Magger Placidus benedeki perjeltől vett könyveket visszaküldvén, egyet közülök megtartott, melyet hasonlón fordítani, s ezt vagy mást latinul is és magyarul kiadni akart, a mennyire ez előbb idézett levele következő folytatásából kivehető:

Az pater Placidustól vett könyveket is megküldöttem, Egy Miraculumot tartottam meg, De abscisso crure restituto cuidam puero. Itt mondja azután, hogy előbbi könyvét is már kinyomatta volna, ha az még nem czirkálna és censurán kézen nem forogna. Mire azután folytatja, hogy Pater Jacobus Német kérésére pedig azt én már magyarul fordítottam vala, de holta után, nem tudom, ha még deákja is kerül-e elő, nem-e, sokkal inkább az én fordításom. Ezt (t. i. az előbbi visszatartott könyvet) azért tartom meg, hogy ha szükségem leszen reá, élhessek vele. El nem vesztem.

E helyütt valószinüleg két könyvről szól, az előbbiről, úgylátszik, melyet tehát latinul s magyarul kivánt kiadni; azért is keresett birálátára latinul és magyarul jól tudó theologusokat. Míg a másik munka a Miraculum volt, melyet, úgylátszik, hason-

lón fordítani, vagy más munkájában használni, vele, mint mondja, élni akart.

Mindezen terveit, munkái további kiadásait megakaszthatta, valószinüleg Német Jakabnak ekkor 1644-ben bekövetkezett s Veresmarti levelében jelentett halála; mit nem sokára egy-két év múlva a szerzőnek, Veresmartinak is elhunyta követett.

Német Jakab, ki Veresmarti, valamint Pázmány és mások akkori munkái kiadásának nevezetes tényezője volt, nem kevés érdemeket szerzett magának ezen kiadások által a magyar irodalom iránt is.

Német, mint már fölebb is említve volt, Pázmánynyal együtt hivatott be s alkalmaztatott Forgách Ferencz bibornok által, mint jesuita szerzetes, házájába. Kezdetben ő is hasonlón, mint Pázmány, térítő hitszónok volt Kassán, úgylátszik, Nyitrán és másutt is[1]). Együtt munkálkodtak az Úr szőlőjében, a hitujítók ellen, visszatérítgetve az előbbi elszakadt hiveket, s erősítve a hitben megmaradtakat. Közben mindkettő Forgách udvarában, annak oldala mellett volt, tevékeny és bátor terveinek, nagy actiójának kivitelében mindenfelé segédkezett a körülményekhez és kor szükségeihez képest. Pázmány lángesze e szerint az irodalomban vivott ki ujabb tért; mig szerényebb tehetségű, de épen oly munkás társa; Német, nyomda általi közreműködésére forditotta erejét és tehetségét. A Pázmány által Forgách buzditására irt munkákat azután Német Forgách segé-

---

1) Lásd Frankl Pázmány I. 615.

lyével Pozsonyban az érseki palota mellett szerzett Jézus-társasági házban felállittatott nyomdában nyomatta ki, s egyre majd ez, majd amaz hittani munkáival foglalkoztatta a pozsonyi sajtót.

Érdekesen emlékezik épen Veresmarti ezen hátrahagyott, s alább emlitendő kiadatlan munkái egyikében erről: A Forgách érseknek, ugymond, majd nem folytonosan oldala mellett levő Pázmány társa, a rozsnyóbányai származásu s ugyanazon szerzetbeli Német Jakab volt, ki az egyháznak a chalcographiában (érti ez alatt latinban a nyomdászati összes mesterségeket) kitünő szolgálatokat tett, s még most is életben van. Irja t. i. Verésmarti ezt 1641-ben, midőn már Pázmány elhunyt, de Német Jakab élt; kire itt hivatkozik a sz. László-kápolnának azonnal alább emlitendő leirásában, hogy annak istentiszteleti tárgyait ismerte, mint a hol bizonyára misézni szokott volt, közelében az érseki palota melletti Jézus-társasági házban lévén lakása. Folytatja azután, hogy ezen Német Jakab szertelen nagy munkájával készültek nemcsak Pázmány Péter műveinek oly csinos és hibátlan kiadásai, hanem mások irodalmai munkáinak is [1]).

[1]) Superius memorato Francisco Forgách Petrus Pázmány fere continuus erat a latere, qui socium ex eadem religiosa familia Jacobum Német habuit. Est hic adhuc in vivis ex Rozsnyó-Bánya montana civitate oriundus, qui egregiam ecclesiae operam navat in chalcographia. Huius namque ingenti labore prodierunt in lucem tam tersa tamque polita, non solum Petri Pázmány priora posterioraque opera, idque iteratis vicibus, sed prodeunt etiam nunc, tum eiusdem tum etiam aliorum lucubrationes.

Német Jakab bizonyára épen oly buzgó előmozdítója volt Veresmarti irodalmi munkálkodásának és művei kiadásának. Lehet, hogy már ő készíttette vele Pázmány Kalauza második kiadása számára a nagy indexet. Majd Pázmány halála után leginkább Veresmarti munkáinak kiadásával foglalkozott. 1638 óta pozsonyi nyomdája három éven át minden évben Veresmarti egy-egy uj munkáját hozta napfényre. És azontúl is Német Jakab atya, úgylátszik, folyvást dolgoztatott számára Veresmartival. Ennek készítette már elő tehát azon munkájának is, melyről előbbi levele szól, latin szövegét, s annak magyar fordítását; és csak a vizsgálók hosszas időzésén akadt meg, hogy még 1644-ben meg nem jelent. Veresmarti már is uj munkára készült; midőn Német Jakab atya ez évben meghalt, és ez által Veresmarti elkészült művei kiadása is anynira kétessé lőn, hogy, mint maga levelében kételkedve véli, nem tudja, ha még vajjon deákja is, latin szövege, kerüle sajtó alá, annál kevésbbé az ő fordítása.

Ez lehetett kétségtelenül az ok, hogy Veresmarti elkészült többi munkái is kéziratban maradtak; annálinkább, mert az ő halála is nem sokára bekövetkezett, s a pozsonyi Jézus-társasági nyomda e nemü munkássága is Pázmány, Német Jakab és Veresmarti egymást követő halálával, megcsökkent. Még 1644-ben Eszterházi Miklós nádor ott nyomatja Rákóczi György erdélyi fejedelemhez írt néhány levelét. De a jövő évben ezek »egynehány párja« valamint Eszterházi Lónyai Zsigmondhoz és némely vármegyékhez intézett egynehány leveleinek igaz

párja, már Bécsben jelent meg; és csak 1650-ben jön ki Pázmány imádságos könyve ismét Pozsonyban.[1]) Míg e nyomda munkássága egészen a nagyszombatiba látszik egyelőre olvadni.

Veresmarti említett kiadatlanul maradt, ezen munkáit azonban kéziratban is eddig hasztalan nyomozom. Talán ezen sorok is figyelmet gerjesztve irántok, felfedezésökre vezethetnek, ha még azok fenmaradtak volna valamely könyv- vagy levéltár kéziratai közt.

Fenmaradt azonban még így, ezenkori munkái közűl egy latin történelmi kis irata. Ez azon pozsonyi érseki palota sz. László-kápolnájának leírása, melynek Veresmarti, mint hallottuk, javadalmas oltárnoka vagy igazgatója volt.

Az alig nehány ívnyi leirás több érdekes adatot foglal magában, és szép tanusága Veresmarti magas és nemes érzékének a történet, műrégiség és művészet iránt.

Ezen munkácskája megirásában az alkalomszerűségen felül azon lelkiismeretes kötelességérzet vezérli, mely többi munkáinak is nemes forrása volt.

Emelkedetten s mintegy sugalva a történet komoly muzsájának ihlete által kezdi, hogy az időnek ereje s hatalma mindent legyőzve, a feledékenység fátyolával elborít, végre is mint Ovid verse szól (Metam. XV.) Tempus edax rerum tuque invidiosa vetustas omnia destruitis.

Az idő ezen mostohasága ellen azért az emberek

---

[1]) Lásd Sándor könyvesház 32—35.

minden eszközt megragadnak, ugymond, hogy kiváló események és nevezetes dolgok emlékét fentartsák; majd épitészeti műemlékeket s oszlopokat emelnek, vagy erre ünnepeket rendelnek. Az egész földkerekségén gyakorolt ezen magasztos tényről szól egyaránt a szent és profán történet. A világ ezen régi szokásátköveti azért ő is, bármi csekély legyen iratának tárgya, midőn sz. László királynak az érseki pozsonyi palotában levő kápolnája alapitásáról, szent tárgyairól, annak rectoratusáról, javadalmairól, mint a kápolna ez időszerinti rectora, történeti vázlatot ír, azon szándékkal, hogy utódjai számára legalább ezek emlékét az idő feledékenysége ellen megőrizze. És méltán joggal követeli tőle ezen szolgálatot, úgymond, miután már 17 éve viseli Isten kegyelméből a rectoratus hivatalát, és részesűl jövedelmében, még ezentúl is; addig élve ezen alkalommal, mig mint 70 éves agg e világon Isten irgalmából munkálkodhatik.

Ily fenkelten nemes meghatottsággal teljesiti e történetirói kötelmet. És valóban ezen szándékának megfelelt a feladat teljesítése is. Mert ezzel Veresmartit nemcsak a történetírás akkori szinvonalán, hanem, a mi több, a rendes történelmi érzéknek az akkorinál jóval magasabb fokán találjuk, midőn a kápolna történetét szőve, annak iratai mellett még műemlékeit is vizsgálja, s azokat az akkor oly ritka méltányléssal és kellő felfogással tárgyalja s ismerteti.

A kápolna első eredetére, alapitására, s történetére nézve nem igen rendelkezett adatokkal, s a hiányzók kutatását sem látszott feladatul tekinteni

kis iratában. De a fenlevő emlékeket kellően méltányolva, érvényesíté hiányzó történet-adatai pótlásaul. E szerint a kápolnában lévő régi műemlékeket írja le: nevezetesen régi szárnyoltárát, melynek közepén a Boldogságos Szűz képe volt, Szécsi Dénes érsek előtte térdelő alakjával, mint a középkori votiv oltárképeken hasonló előállítások divtak. Kétfelől, valószinüleg az oltár szárnyain, más védszentek alakjai voltak festve, mint sz. Orsolya szűz vértanúé, ki szittya nyilat, úgymond Veresmarti, tartott felemelt kezében. Míg más oldalt más szentek képei, valószinűleg sz. Orsolya vértanusága társnői, lehettek lefestve. Az oltár alsó részében ereklyeszekrény állott, melyben a középkori ereklye tartók legnevezetesebb kincse, három fejereklye, úgynevezett cranium, herma vagy caput állott,[1]) mint à régibb oltárok legnevezetesebb disze. Ezen már akkor elveszett fejereklyék egyike, mint Veresmarti az oltár képének előállításából jól gyanítja, sz. Orsolya vagy társnői fejrésze lehetett, minők maig Kölnben a sz. Orsolya-egyházban nagyszámban láthatók. Az oltáron ezenfelül olvashatlan felirat mellett még az évszám is: 1454 kivehető volt. Az oltár megetti csúcsívű üvegablakon azután Szécsi Dénes érsek és bibornok czímere, dús szinezettel festve volt, négyszögbe foglalva. Benne a pajzsban a család kétfejü sasa, felette a bibornoki süveg volt előállítva.

S ez egyszersmind az egyetlen adat, mely a pozsonyi számos régi, egyházi műemlékek szárnyol-

---

[1]) L. Ipolyi Magyar ereklyék.

tárairól és festett üvegablakairól számunkra eddig fenmaradt. S ezt Veresmarti gondos történetirata tártotta fenn; míg a többi kétségtelen számos ottani ily emlékekről, még csak történeti adat sem maradt ránk. Egész honunkban is máskép, alig maradt fenn egy-két régi festett ablaktöredék, még irott emléke is csak igen kevésnek.

Veresmarti azután ezen emlékek nyomán szövi kápolnája történetét; annak alapítását Szécsi Dénes bíbornok- s érseknek tulajdonitva; de ki, valószinűleg, ezen régibb várdaszerü érseki palotának és kápolnájának csak ujabb gótizlésben átalakítója volt; mint az esztergomi főegyháznak is, melyen hasonló monumentalis építkezéseket és gót stylben átalakitásokat tett, s általában ily magasabb egyház-műépítészeti alkotásaival tette magát nevezetessé.

Veresmarti erre röviden szövi az emlékezetes férfiu történetét, nagyatyjától Szécsi Miklós nádortól 1385-től kezdve, mint tanult az érsek Paduában, mint emelkedett püspökségekre, érsekségre, s végre a bíbornoki méltóságra, — egész halálaig és siremlékeig, melynek ismeretes érdekes feliratát is közli.

Hasonlón leirja a kápolnának többi fenmaradt régi emlékeit s ékszereit, melyek a bethleni felkelés pusztításait tulélték; ez már csak igen kevés volt: az oltár s egy-két kép, még nehány érdekes ruhadarab, velumok, antipendiumok, corporalék, pallák, kendők. Mindezeket Veresmarti egész részletesen s oly műértelemmel s felfogással írja le, hogy belőle a műértő nem csak az iránt teljesen tájékozhatja magát, milynemű díszes drága kelmékből készültek

ezek, hogy voltak a megváltó névjegyeivel kivarrva, — hanem még a ritualis törülköző-kendőnek szines selyem stylszerü s ujabban az egyházi művészetben ismét érvényesített kivarrását is felismerhetni belőle. Épen így leírja az egyház régibb könyvei közől fenmaradt misekönyvét, melyet rectorai egyike Himmelreich György ajándékozott volt beirott verseivel:

Christe tibi Himmelreich hunc mente Georgius ima
Et Ladislae tibi, datque dicatque librum,
Spero equidem Pater, hoc tantillo placabere dono,
Quod tibi casta fides, quodve rependit amor.

Az egyház többi kincse, a bethleni felkelésben mind elveszett. Visszavétele után nem volt egy misemondó ruhája sem, máshonnét kellett kikölcsönözni, és még az oltár ereklyéi is elvesztek. Az egyet ugyan, mely szétmállott, még Forgách bíbornok vétette ki, és részecskéit az őt akkor úgylátszik látogató pápai követnek, Marca Placidusnak ajándékozva, midőn ez a nagyszombati zsinatban részt vett. A többi főereklyéket pedig Balásffi Tamás a kápolna akkori rectora rejtvén el a felkelésben, ezek a száműzésből visszatértnek nem sokára bekövetkezett halála után többé nem voltak feltalálhatók; miután laka többször kiraboltatott s elholta után is vagyona, sőt még számos becses és titkos iratai is az örökségére kezét rátett kormány által lefoglaltattak, s maga Pázmány ezeket sokáig hasztalan igyekezett megmenteni.

Veresmarti ezek mellett még a rectoratusban

való elődeit említve, iratában egy pár érdekes körülményt jegyzett fel Forgách bíbornokról, Pázmányról, s mint előbb idéztem, Német Jakab jesuita nyomdászról. Leírja azután a kápolna akkori állapotát, berendezését, a rector kötelességeit és javadalmát. Közli egész terjedelmében Oláh Miklós érsek rendeletét, melylyel a mult században a kápolna isteni tiszteletét szabályozta. Azután szerény megemlítéséből tudjuk meg, hogy Veresmarti mikép állította helyre ugy a kápolnát, mint annak isteni tiszteletét és javadalmát. Uj díszes oltárt emelt Pázmány engedelmével, sz. László király képét festeté számára. Uj egyházi s misemondó ruhával s egyéb készletekkel látta el, melyeknek egyes darabjait, azok szövetét, mintáit s anyagát amint részletesen leírja, ebből látjuk, mily bőven és dúsan gondoskodott felőle. Ezen felül még a javadalom jövedelmeit is rendbehozva s összeírva, adta át leírását a gondos és tevékeny férfiu életének, mint írja, hetvenedik évében, Losy érseknek [1]).

Hogy Veresmarti hasonló buzgósággal, bőkezüséggel, sőt mondhatnók talán, egyházművészeti érzék-

[1]) Veresmarti ezen a pozsonyi káptalanban levő leírásának másolatát Knauz Nándor szivességéből közölve birom, ki az ottani más kézirati nyomok iránt is utasítani szives volt. A fennebbi irat részben magyar fordításban, s részben némely fejezetei eredeti latin szövegével is kiadatott ugyancsak Knauz által a Magy. Sionb. VI. 119.

kel is, így diszíté káptalani egyháza kanonoki sekrestyéjét és kápolnáját; hogy ott is nemcsak uj díszes butorzatot készíttetett a hiányzó helyett, de a főegyház sz. Anna kápolnájába képet is festetett, — már fenebb káptalani tevékenysége leirásában volt emlitve.

Különösen feltünik, amint ez irányban gondját nevezetesen a szerzetesekre és monostori egyházakra is fordította. Máskép is szigorú erényénél fogva nagy rokonszenvvel viseltetett az asketai élet, a szerzetes intézmények iránt. Tudjuk, hogy debreczeni deák korában is már szerzetes óhajtott lenni, iskolatársával Súrival együtt. Most azért, amint a magyar egyház helyreállításával a szerzetesrendek is és házaik ujra szervezkednek, és helyreállításuk Pázmányt is foglalkoztatja, Veresmarti ebben is Pázmánynak nemcsak segitségére volt, hanem önkényt, és Pázmány halála után is, sőt azon téren is, hol Pázmánynyal épen nem találkozunk, buzgón igyekezett ezen feladatot előmozditani.

Különösen érdekelte Veresmartit a hazai legrégibb s legnevezetesebb szerzetesrendnek, a benedekieknek akkori ujabb helyreállitása és szervezkedése. Mig Pázmány ezen igyekezeteket, ugylátszik, kevésbbé pártolta, azon idegen külföldi elemek miatt, melyek segélyével lett volna eleve a szerzet helyreállitása az által biztositandó, hogy a magyar benedeki apátságok a külföldiek által ellátva s helyreállítva, ezek elé lettek volna helyezendők [1]), addig Veresmarti azon idő óta, a mint Pázmány halála után

[1]) Lásd Frankl Pázmány III. 263.

egy magyar, Pálfi Mátyás lett a főapát, s a rendet ujonan erélyesen szervezni kezdette, egész készséggel fordult feléje. Nemcsak egyházaik berendezésére a megszerzett szükséges ritualis könyvek nagy költségeit, melyeket Pálfi apát nem volt képes viselni, készséggel kifizette; nemcsak szent képeket festetett egyházaik számára, hanem egy akkor nagyobbszerü ezer forintnyi alapitványt is tett a szerzet javára. Élte utolsó éveiben szüntelenül ezen ügygyel, annak módozataival, részleteivel foglalkozott. — Mind ezeket alább közlendő érdekes leveleiben olvassuk, hol részletesen tárgyalja, mikép biztosíthatja legjobban, legjövedelmezőbben ezen hagyatékát a szerzetnek.

Hasonló hajlammal viseltetett a pálosok, ezen egyetlen magyar eredetü szerzet iránt is, mely egy ideig kitünő virágzásnak örvendett, számos műemléket alkotott, és nevezetes férfiakat adott az országnak. Pázmány mindent elkövetett, hogy a szerzetet helyreállitsa; de sok nehézséggel kellett küzdenie magának a szerzetnek részéről is [1]).

Veresmarti azonban, valamint Pázmány életében, ugy annak halála után sem szünt meg a szerzet iránt rokonszenvét tanusítani, vele bőkezüségét éreztetni, és templomai díszitésében buzgóságát kitüntetni. Különösen kegyelte a pálosok Mária-völgyi kolostorát. Mint Veresmarti feljegyzései közt találjuk, számára uj butorzatot, prédikáczió-széket csináltatott, faragványokért s festményekért nagyobb összegeket fizetett, sőt a monostort pénzzel is segi-

---

[1]) Lásd Frankl Pázmány II. 398. és III. 252.

tette [1]); mig 1641-ben külön ünnepélyes okmánynyal, melyet aug. 15-dikén Nagy-Boldog-Asszony napján a Mária-völgyi monostorban kiadott, e monostor egyházának adományozta nagybecsü összes pontificalis díszruháit és készleteit... Hogy midőn, ugymond az okmány, egyes főpapok e szent helyre ajtatoskodva visszavonulnak, s a nép e kegyhelyre minden felől összecsődül, ellátva legyen az egyház pontificalis készlettel. Kétségtelenül Veresmarti is igy, mint ezen alkalommal, gyakran látogatta volt máskor is a Pozsony közelében levő kiesfekvésü helyet, ott pontificalis misét s ajtatosságát végezve, mig fenálló ős százados hársfasorai alatt s hűs forrásai közt járt e kies szük völgyben; s a Nagy Lajos által gót izlésben épült nevezetes templomában s monostorában igy gyakran visszavonulva ajtatoskodhatott.

Ennek szánta azért, már előbb könyvtárának ajándékozva kiadott munkáit is, egyszersmind összes főpapi díszruháit, melyek értékök s drágaságaik mellett, emlékezetes tárgyaiknál fogva még becsesebbek voltak. A teljes készletben ott volt arany lánczos apáti keresztje ereklyékkel; Pázmány Péter aranyszövetü s himzetü drága püspöki süvege, melyet az érsek maga sokáig használt vala, s azután kedves Veresmartijának ajándékozott. Veresmarti maga erre megjegyzi, hogy mily végtelen becsü ajándék ez, ugymond, hasonlón Epictetus stoicus philosoph azon

[1]) Pozsonyi káptalani levéltár. Capsa F. fasc. 9. 186. Pro cathedra patrum conventus Tal. Pro sculptore. Pro pictore sat.

cserép mécseséhez, mely Lucián elbeszélése szerint birtokosa becsénél fogva, háromezer drachmaért kelt el halála után.

Ezen tárgyak közt volt még ezüst apáti botja aranyzott ékitményekkel diszitve, s apáti gyürűje, nagyobb-becsü drága ékes zafirkővel, mely akkor 80 magyar arany forintnál többre becsültetett, — azon időben tetemes, s a mainál körülbelül négyszeresen nagyobb értéket képviselő összegre.

Ezen értékes gyürű azonban épen oly emlékezetes is volt. Veresmarti azt, mint feljegyzi, Brandenburgi Katalintól, Bethlen Gábor fejedelem özvegyétől kapta emlékül ajándékban.

Brandenburgi Katalin Veresmartihoz hasonlón, akkor, a katholika vallásra áttérvén, Pázmánynyal s más egyháziakkal gyakori érintkezésben állott. Pázmány és a cancellár Sennyey püspök erősen támogatták fejedelemségében Bethlen halála után. Majd később bonyolodott birtok- és hagyatéki ügyeiben a fejedelemnő gyakran volt kénytelen közbenjárásukat igénybe venni. Ismételve ellátogatott már ekkor Pozsonyba és Nagyszombatba, Pázmányhoz s ennek holta után is a káptalanba s a jesuitákhoz. Mire azután második házasságra lépett Ferencz Károly Lauenburgi szász herczeggel, az egyházi akadályokba ütközött házassága sokat foglalkoztatta ujra az érseki szentszékeket és káptalanokat, s e miatt, valamint férjének megtérése végett is Pozsonyban és Nagyszombatban ismételve megfordult.

Ezen valamely alkalommal jött nyilván Veresmartival is érintkezésbe, és vehette ennek buzgó szol-

gálatát igénybe. Mikor és mely alkalommal? biztosan meg nem határozható. A fejedelemnő ezen megtérésének és férje megtéritésének története itt tárgyunkkal összefüggőleg azonban nemcsak érdekes világot vet az ezen korrajzunkban vázolt vallásküzdelmekre és eseményekre; hanem több, eddig kiadatlan s itt felhasznált kézirati adatok nyomán, megvilágitja a fejedelemnő élete későbbi kora ezen eseményeit is, s annak vallásos buzgalmát és téritéseit; melyeknél fogva mindenesetre rokonszenvvel viseltethetett mind ő Veresmarti, mind pedig ez a fejedelemnő iránt. Valamint ezen események egyszersmind tájékozhatnak a fejedelemnőnek érintkezéseiről is Veresmartival.

Brandenburgi Katalin megtérése, a mily sajátságos, oly nevezetes eseményt képezett akkor a gyakori, sürü és nevezetes conversiók korában is.

Családja a mai Hohenzollern és Brandenburgi őrgrófok nemzetsége, és testvére Vilmos, az akkori választó fejedelem, egyaránt, valamint férje, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, a hitujitásnak legbuzgóbb hívei, annak legerősebb istápjai és terjesztői voltak, mely mellett előbb Pfalzi Frigyes, később Svéd Gusztáv pártján fegyveres kézzel is támogatva ügyét, küzdöttek, mint a protestans liga főszövetségesei, sőt fejei.

Maga az ifju fejedelemnő kora legszebb és legműveltebb hölgyei egyike volt. Gyöngéd, kiváló kecses

termettel és nagy szépségével kitűnve [1]), ezzel derült kedélyt és jó szivet párositott.

Épen oly szelid, gyöngéd, mint hajlékony jellemű lévén, azonban folyvást a legellentétesebb befolyások között ingadozott. Annál feltünőbb, hogy hatalmas protestans családja, uralkodó fejedelem testvére és férje ellenére s daczára, egyszerre minden megfejthető elégséges külső ok nélkül annyira a katholika valláshoz szit, hogy azt titkon is, a legnagyobb veszélyek közt s érdekei ellenére, követi és tartja; bár ez nemcsak férje és családja kegyének, de egy fejedelemségnek elvesztésébe került is. Később pedig a Lauenburgi Szász fejedelemhez nőül menve, ujra nem kisebb csábok s összeütközések közepett, oly erősen ragaszkodik vallásához, mely miatt törvényes házasságra sem kelhetett a herczeggel, hogy végre protestans férjét is ingadozó jellemével teljesen ellentétben lévő ezen vallási állhatatossága által megtériti.

A fejedelemnő életében megfejthetlennek látszó ezen talányt élete egyes körülményei s nevezetesen későbbi korának eddig ismeretlenebb viszonyai, melyek közt léphetett Veresmartival is érintkezésbe, — ha nemis magyarázzák meg teljesen, de legalább felvilágosithatják.

Már férjének Bethlen Gábornak életében a fejedelemnő állitólag titkosan lépett volna át a katho-

---

[1]) Istvánfi folytatójánál: Statura parva et tenera sed forma et pulchritudine excellens. És J. (Jankovich Miklós) Brandenburgi Katalin fejedelmi emlékkönyvéről, s életéről. Tudom. Gyüjt. 1830. III. 40. És Ötvös Ágoston Brandenburgi Katalin Akad. ért. 1861. II. 158.

lika vallásra. Fönnebb Veresmarti áttérése alkalmából közöltem az egykorú gúnyverset, mely Katalin ezen titkos áttérését énekli:

Gyakran térdet képeknek hajték,
Titkos boltban melyeket tarték,
Feszültet imádék,
Olvasókra
Sok szapora
Ávékat mondék [1]).

Hasonlón közbeszéd tárgya volt, hogy az udvari hölgyek egyike elárulta a fejedelemnőt, mint imádkozza esténkint az Ave Máriát [2]). S udvari embere is, Kemény János, a későbbi fejedelem, ki önéletirásában oly érdekesen beszéli, mint járt Berlinben Bethlen követségével Katalin eljegyzésekor, kezét testvérétől, a brandenburgi választó fejedelemtől megkérni; — amint gyakran emlékezik a fejedelemnőről iratában, emliti szintén, hogy »titkosan a fejedelemasszony pápistává lévén, ugymond, holta után az fejedelemnek kinyilatkozék [3]).«

Igy tartották ezt valóban megtörténtnek az udvarban s az esemény nagy megütközést szült. A fejedelem ennek következtében neje által okmányt állittatott ki, melylyel kötelezte volna magát, hogy felekezetétől nem fog elszakadni. Ellenben az ország

[1]) Lasd fönebb a 432. lapot. És Jankovichtól Brandenburgi Katalin Tudom. Gyüjt. 1830. III. 58. már hasonlón ezen eltérő változatban közölve.

[2]) Lásd az adatot Frankl Pázmány II. 306.

[3]) Kemény János Önéletirása i. h. 163

fejedelemségét nem fogja ráruházni, mint ez eleve neki kikötve volt, hanem a rendeket az alattvalói hűségtől felmenti. Mindezen események még inkább megfejthetetlenebbé tették a dolgot, s a fejedelemnő azután is minden ellenkező fogadása, minden külső szinlése daczára, a katholika valláshoz folyvást, ha titokban is, állhatatos hűség és ragaszkodást tanusitott. [1]).

Ismeretes ugyan, hogy maga Bethlen Gábor is már egy időben a katholika vallásra való áttérésről gondolkozott, midőn előbb Ferdinánd császár leányát, Cecilia Renátát nőül kérte. Így üzente már ekkor sógora és követe, Károlyi által Eszterházynak, mint Károlyi ennek tollba mondá, hogy ha Istennek úgy fog tetszeni, látván igazságát a kath. religiónak, talán maga is követője leszen, most is sokat szeret abban, és minden jó akarattal is van hozzájok [2]).

---

[1]) Igy irja Katalin Eszterházynak 1629. augusztusban, hogy téritvényt erőszakoltak ki tőle, s őrködnek felette, nehogy a kath. vallásra (nyiltan) áttérjen. De ő igéri, hogy annak holtig hive marad. Lásd levelét Frankl Pázmány II. 307. Ennek ellenében Katalin udvari prot. lelkészének levele, melyben jelenti, hogy nem tért el vallásáról, ámbár a dolog már igy volt elkészitve, hanem most nyilvánosan járult az Ur vacsorájához, — mitsem bizonyit mást, mint hogy ezt kényszeritve cselekedte az országos tekintetek miatt. Lásd e levelet Ötvös Ágost Brandenburgi Katalin. i. h. 318.

[2]) Bethlen itt jelzett szándéka indokait, mikép szándékozott volna ez által magasabb politikai fordulatot előkészíteni, az ujabb történetirás érdekesen tárgyalta (Frankl Pázmány II. 66 és Szilágyi: Adalék Bethlen szövetkezéseihez 10).

A fejedelem udvarában is a főemberek és kormánytanácsosok közől sokan katholikusok és vallásuk buzgó hivei voltak: Haller István például, Cserényi Farkas, maga Kovacsóczi István cancellár stb. Nevezetesen pedig Csáky István, ki mint Katalin fejedelemnő kedvencze, később szorosabb viszonyánál fogva nagy befolyással birt rá. Azon keresztszegi Csáky Istvánnak, kit Erdély rendei 1600-bán az ország s a haza megmentője nevezettel tisztelték meg, fia, Bécsben gondosan s a kath. vallásban nevelt, szép és kellemes, művelt férfiú volt, s a fejedelemnőnek a protestans Zierotin mellett, kit Bethlen fejedelem később, ezért udvarából eltávolitott, mind inkább kedvencze lőn. Vele szerelmi viszonyáról is mind erősebben vádoltatott, és neki végre javai és kincsei nagy részét is adományozta. Csáky neje, Forgács Éva, az elhunyt bibornok unokája, szintén buzgó, ajtatos, katholika nő vala, és Katalin fejedelemnőnek benső meghitt udvari hölgye volt; kinek, mint a szemtanu Kemény János írja: »imádságos könyvecskéjét maga előtt tartva, orczáján könnyei le-

---

Híven s egyszerűn jellemezte azonban már Kemény János ezen események tanuja (Önéletirásában 77). Ez házasságra az fejedelmet vivé kiváltképen az ok: mivel igen méltóság- és nagy hírt-nevet szerető ember vala, hogy nagy királyokkal, fejedelmekkel, annál inkább császárral való sógorság által mind méltóságát, hirét nevét s mind birodalmát terjeszthetné, — — ha római császárral való szövetség végben mehet vala, az pogányság ellen való hadakozást, noha külső képen igen szinezett és kereste kedveket; de ez nem succedálván, az brandenburgi házban igyekezett házasodni.

csorogva,« kellett szemlélni, mint udvarlott férje Katalin fejedelèmnőnek.

Valószinű, hogy Sennyey püspöknek is nem csekély része lehetett talán ezek mellett Katalin téritéében. Ő már régebben gyakran megfordult Bethlen udvarában, kinek kedvelt embere volt, s vele a fejedelem folyvást meghitt viszonyban állott.

Sennyey István, előbb váczi és veszprémi, majd győri püspök s magyar kir. udvari cancellár, egyike volt az akkori legelőkelőbb egyházi s államférfiaknak. Egy évtizednél tovább viselte az udvari cancellárság jelentékeny és befolyásos tisztét. A török és nevezetesen erdélyi ügyekben nagy szerepet vitt. Egyházi tevékenységéről és buzgalmáról épen ugy ismeretes volt. A veszprémi püspökség és káptalan helyreállitását létesité, és Pázmánynyal a magyar egyház-ügyekben buzgón közreműködve, nagy érdemeket szerzett magának, s nevezetes szolgálatokat tett a királynak s országnak.

De a nyájas és ügyes diplomata épen ugy megnyerte az eszes Bethlen bizodalmát is. Sennyey magasb állami szempontból fogta fel azonnal s ajánlá a császári udvarnak a Bethlen által oly hőn óhajtott házassági szövetség megkötését.

Sennyeyt Ferdinánd e végett 1625-ben Bethlenhez küldötte Gyulafehérvárra, hol a fejedelem által nagy kitüntetéssel fogadtatott. Sennyey előterjeszté, hogy a császár, ha nem is volna hajlandó saját leányát a fejedelemhez nőül adni, igyekezni fog számára a császári család rokonságában oly herczegnő kezét megnyerni, ki a katholika egyház híve

lévén, remélhető, hogy általa Isten majdan a fejedelmet is az igazság megismerésére vezérli. [1])

Bethlen erre Sennyeynek, oly bizodalommal, ugymond, mintha gyóntató atyjának szólana, tárta fel nézeteit. Meggyőzni igyekezett őt mindenkép a királyhoz való ragaszkodásáról s a katholicismus iránti hajlamáról. Biztositotta, hogy a kath. vallást, sőt a jesuitákat is Erdélybe azonnal befogadja.

És valóban Sennyey, ki ez alkalomkor is több hetet töltött Bethlen udvarában, a fejedelemnek, ugy látszik, egyenes meghivására több jesuitát is hozott magával; nevezetesen Káldi Györgyöt, a mint magyar irót s a biblia forditásáról ismeretes híres jesuitát, kit Bethlen már előbbi évekből Nagyszombatból ismert, sőt akkor diplomatiai rendes közegei mellett meghitt közbenjáróúl is használt s megnyerni igyekezett, Bécsbe küldvén őt tárgyalásai alkalmával. E miatt bibliája magyar forditása kiadására is nagyobb összeggel ajándékozta meg. És hasonlón éreztette akkor ezen hajlamát más jesuitákkal is. Ugyenekkor Színi Istvánt is és Vásárhelyi Gergelyt, ki szintén magyar irodalmi munkái által tünt ki, [1]) Gyulafehér-

---

[1]) Lásd Sennyey előterjesztését 1624. decz. 15 és Discursus principis Transilvaniae cum episcopo Vaciensi, Sennyey jelentésének töredéke. Frankl Pázmány II. 109 és 112.

[2]) Esztendőn által rendelt Evangeliumok Bécs 1618. Forgács Zsigmondnak ajánlva. Ennek végén irja, hogy még készül más könyveket is kiadni. Lásd szintén a Gyulafehérvárt. Bethlen által fogadott jesuitákról. Frankl, Pázmány II. 80 és 396.

várra meghíva, nekik lakást s ott mulatásra segélyt nyujtott.

Sennyey, ezek után teljesen meg volt győződve Bethlen őszinte hajlamairól. Igyekezett a császárra hatni, hogy leánya kezét Bethlennek adja, kifejezve biztos reményét, hogy ez által a fejedelem a kath. vallásra fog térni. Sennyey reményében mások is, nevezetesen a római szék követe, Caraffa püspök is osztozván, tanácsát istápolták. Titkos jegyekbe foglalt jelentésében, örömtől lelkesedve irja a nuncius a curiának, hogy nagy kapu tárult fel nemcsak az erdélyieknek és Gábor egyéb alattvalóinak, hanem az egész kereszténységnek javára.[1])

Sennyey közbenjárásának azonban épen ugy nem volt sikere, mint Bethlen ismételt követségeinek.

A merész terv magas eszméje kivitèlének, miszerint Bethlen a császárral rokonságba lépve és kezetfogva a török ellen, a birodalmat, kereszténységet és a katholicismust megerősítették volna, utját állották nemcsak az előitéletek talán, nemcsak az udvari párt szükebb látkörű politikája, hanem valószinüleg Pázmány és mások élesebb és biztosabb látása is.

A Bethlen által annyira óhajtott s ismételve sürgetett házasság nem létesülhetvén, most ujra a protestans szövetséghez fordult, hol az uralkodó Brandenburgi választófejedelem nővérét készséggel adták hozzá nőül. Ekkép a terv, melyet Sennyey Bethlen fejedelemmel szőtt, hogy őt a kath. vallásnak és szövetségnek megnyerje, teljesen meghiusult.

---

[1]) Lásd jelentését u. ott. II. 114.

De, Sennyey befolyása Bethlennél s udvarában e tervek meghiusulását is, ugylátszik, túlélte. Tovább is szoros meghitt viszonyban állott a fejedelemmel és később nejével is Katalinnal. A fejedelem páratlan fényű menyekzője ünnepélyére is Sennyey püspök küldetett az udvar részéről, mint a császár s az ifjabb király követe. Nagyértékü ajándékokat hozott a menyasszonynak, egy gyémántokkal kirakott aranylánczot s más ékszereket, az előbbi ára tizezer tallérra, az utóbbiaké hatezer rhénusi forintra becsültetett. Bethlen nagy kitüntetéssel fogadta ismét Sennyey püspököt, mint a római császár s magyar király követét. Szállásától egész a palota ajtajáig kétfelől felállitott fegyveres sorkatonaság között fejedelmi pompával kisértette. Mire a lakoma után az első tánczot a fejedelmi pár eljárta, Sennyey püspök mint főkövet tánczolt a fejedelemnővel, »ki mivel papi ember vala, mond a jelen volt Kemény János önéletirásában, — ez volt az mód: hogy egy szép keszkenőnek az egyik végét az pap ur, másikát, de nem hosszan egymástól, az menyasszony fogta, és ugy tánczoltak« [1]).

Hogy a püspök ezután is szives viszonyban volt a fejedelemmel és fejedelemnővel, mutatja azon körülmény, hogy Katalin nyilvános áttérését is Sennyey végezte be; — ámbár Bethlen ezentul, házassága után már sem a katholikusok iránt nem mutatott hajlamot, sem a jesuitákat Erdélyben türni és befogadni többé nem akarta; sőt titkosan katholi-

---

[1]) I. h. 83. és 86. s Ötvös Brandenburgi Katalin i. h.

kává lett nejét is a fejedelemségtől, mint mondók, ezért megfosztani szándékozott, ha magáról az ellenkezőről téritvényt nem ad. Nehéz azért a fejedelemnő áttérése folyamát és körülményeit kimutatni. Ismeretes máskép, hogy ámbár családja a hitujítás legerősebb istápja s előmozditója volt, mégis ebben is az áttérések egy vallásról a másikra, a hitujítás által bekövetkezett ingadozás a confessiók közt, az apostasiák és conversiók gyakoriak voltak. Maga Katalin is ifjabb, mintegy 12 éves korában kénytelen volt már egyszer vallását megváltoztatni, midőn családja, testvérei a lutherfelekezettől a kalvinira tértek. Később családjából ismét Keresztély Vilmos brandenburgi őrgróf is akkor katholikussá lőn. Valamint testvére Anna Zsófiának, ki Katalint Erdélybe kisérve, nála ott huzamosabban is tartózkodott, férje, Braunschweigi Ulrich herczeg családjában is hasonló áttérések történtek[1].

Katalin fejedelmnő is ezen áramlatnak kitéve, nem csoda, hogy a hozzá adott protestáns udvari pap és férje felvigyázata daczára, titkos katholikává lett. S ámbár férje halála előtt ennek ellenében térítvényt adott az ellenkezőről; ámbár annak halála után az országos rendek követelésére nyilvánosan járult a protestáns egyházban az urvacsorájához;

[1]) Lásd f. idézve : Speculum Veritatis Christ. Wilh. Markgrafen zu Brandenburg Motiven. u. Ursachen wesshalb wir d. luther. Religion valedicirt u. zu d. römisch kath. getretten. Braunsberg. 1641. És Theiners Gesch. der Zurückkehr d. regierenden Häuser von Braunschweig u. Sachsen in d. Schoss der kathol. Kirche stb.

mindamellett a katholikus rendek főbbjei a fejedelemnő körül csoportosultak, az ő fejedelemségétől várták a katholika vallás megerősödését. Sennyey erősen pártfogolta azt, az udvarnál és Pázmánynál. Ezen értelemben irt Haller István a kath. főemberek és tanácsosurak egyike Pázmánynak: »Ha a gubernator (Bethlen fejedelem testvére) vagy Rákóczi obtineálják a fejedelemséget, bizonyára a kath. religiót exstirpálnák. De valamint ártalmára volt császár ő felségének és a magyar nemességnek, sőt Lengyelországnak és a kereszténységnek a megholt fejedelemnek a törökkel való egybekelése, szintén azon állapot lenne most, mert ez (a gubernator) nem is tud tovább nézni, csak a mit bátyjától látott, és a prédikátoroknak szavát oraculumoknak tartva, cum furia igyekezik a katholikusok ellen. Ha pedig Erdélyből a katholikusok exstirpáltatnak, bár úgy tartsa Magyarország az erdélyi szomszédságot mint a törökét« [1]).

De mind az udvar, mind Pázmány hasztalan igyekeztek a fejedelemnőt fentartani. A fejedelemségért versengő pártok közt az ingatag gyenge nő állása tarthatatlanná lőn. Hasztalan esdekelt Pázmánynak levelében, hogy »mivel biztosan tudják (a rendek) bár titokban tartjuk a kath. vallásra áttérésünket, már régen forralják ellenünk gonosz terveiket, és most nyiltan felléptek. Uraságodat, mint

---

[1]) Lásd Haller ezen levelét Pázmányhoz. Frankl Pázmány II. 335.

szeretett atyánkat kérjük, legyen segítségünkre a veszélyek közt«[1]).

De a segítség nem jött. Pázmány nem volt hajlandó a fegyveres támogatást ajánlani. Sennyey püspök csak testvérének Sándornak Erdélybe küldetését vihette át a fejedelemasszony támogatására. De ez is már elkésett volt. 1630. september havában Katalin kénytelen volt az őt letevéssel fenyegető rendekkel szemben önkényt lemondani. Majd Erdélyt is elhagyva, 1632-ben Sennyey Istvánhoz ment Szombathelyre, hol ennek akkor, mint győri püspöknek székhelyén megtérését bevégezte, a püspök által nyilván nagy ünnepélyességgel megbérmáltatván. Az ünnepélyt nevelte két török ifjunak ez alkalommal megkereszteltetése, Katalin fejedelemnő viselvén a keresztanyai tisztet[2]).

Vajjon ezen időközben ismerkedett-e már meg Veresmarti Katalin fejedelemnővel? vagy talán később, midőn, ezentúl Bécsben és majd Hainburgban, Pozsony mellett lakott, s innét Pozsonyt és Nagyzsombatot gyakrabban látogatta? Ezen időből legalább több eddig kiadatlan kézirati feljegyzés szól, mikép kérte és kereste fel az életét ajtatosságban töltő fejedelemnő lelki vigasztalására a jesuita atyákat, s alattvalóinak is, úgylátszik, térítésén fáradozva, magával vitte őket többször jószágaira Tokajba.

1636-ban febr. 11. így írja a jesuiták tarto-

---

[1]) Levelét Lásd Frankl Pázmány II. 341.

[2]) Kazy Hist. Reg Hung. IV. 271. Ötvös Brandenburg Kat. 209.

mányi főnöke Nagyszombatba Dobronoki házfőnöknek, mint ez naplójában feljegyzi [1]: -hogy Brandenburgi Katalin fejedelemnő kivánságára két jesuita egy magyar, Gosztonyi István s egy német, Benningsen Boldizsár atya kisérjék le őt utjában Tokajba. Február 14-dikén a fejedelemnő megérkezett Nagyszombatban, szép derült, de hideg és szeles téli napon, meglátogatta a jesuiták épülőben lévő nagyszerü templomát. Midőn a kocsira szállt, tisztelkedett előtte az egész kivonuló tanuló ifjuság, hangosan köszöntve őt és szerencsés utat kivánva, úgymond, neki. Dobronoki ekkor bemutatta a fejedelemnőnek azután Gosztonyit, kinek és Benningsennek, kit már előbb Bécsből ismert, társaságában elutazott Tokaj felé.

A fejedelemnő ezután 1636. máj. 14-dikén visszaérkezvén, Nagyszombatot érintve, Benningsen atyát is visszahozta, mig Gosztonyi Tokajban maradt.

A jövő évben 1637. april 24-dikén Dobronoki Bécsben a fejedelemnőhöz ebédre lévén hivatalos, értesült, hogy ez a tokaji uradalmat a királynak cserében felajánlotta a Nagyszombat melletti semptei és galgóczi uradalmakért. Ugyanakkor május 27-dikén a fejedelemnő Bécsből Nagyszombatba érkezett, hol Losy érsek által a papnevelde kertjében megvendégeltetett. Ebéd után ismét Tokajba menet Galgóczra indult, utitársakul megint két jesuita

---

[1]) Az egyetemi könyvtár idézett kézirati codexében e nap alatt.

atyát, Pethő Ferenczet és Nagovics Pált vivén magával.

Nemsokára azonban a fejedelemnő ismét visszatért, s a birtokcsere nem létesülvén, a Pozsony melletti Hainburgban vonta meg magát.

Itt megismerkedett a Lauerburgi szász herczeggel, Szaniszló Károlylyal, ki őt 1639 tavaszán nőül vette. Ez uj bonyodalmakat okozott. A herczeg közel vérrokona és protestans lęvén, miután egykönnyen nem nyerhettek felmentést a házassági akadálytól, titokban adatták magokat össze Sopronban a prédikátor által. Katalin reméllette, hogy törvénytelen házasságára a felmentést végre is ki fogja eszközölhetni, miután a császár s a pápai nuncius is közbeveté magát. De a curia erre csak azon feltétel alatt lehetett hajlandó, ha a herczeg katholikussá lesz. A herczegnő azalatt már a szüléshez is közel volt[1]).

A felmentés megnyerése és férje megtérítése ügyében a herczegnő többször megfordult ismét Pozsonyban és Nagyszombatban; 1640. martius 6-dikán

[1]) Quondam Transylvaniae Princeps Catharina Brandenburgica cum duce Saxone, cui nupsit priori autumno, infelix foemina, et copulari se curavit clam per praedicantem Soproniensem spe quidem impetrandae a summo pontifice dispensationis, qua in gradu — sangvine juncti indigebant, egitque pro ea habenda nuntius apostolicus, imo ipse etiam imperator, sed sua Sanctitas resolute omnem spem ademit eam impetrandi, nisi prius dux actu eiurata haeresi, fidem orthodoxam amplecteretur, stb. 1640. mart. 6. az idézett nagyszombati háznapló egyetemi könyvtári kézirat codex feljegyzése a f. kelet alatt.

meglátogatta Nagyszombatban férjével Losy érseket, másnap az asztalhoz hivatalos volt két német jesuita is, közülök az egyik Rolin Lénárd atya volt, kik a herczeggel a vallás felett vitatkoztak. Délután ismét meglátogatták a jesuiták templomát. Másnap a nádorhoz utaztak s onnét Tokajba. A herczegnő férje megtérését egyre sürgette és folyvást arra törekedett. Heigel Ambrus atya egyike volt akkor a leghiresebb téritőknek, ki Sopronban az eretnekek megtéritésében nagy eredménynyel munkálkodott. A herczegnő megnyerte, hogy Bécsbe rendeltetett férjének megtéritésére. De sokáig ő is hasztalan fáradozott [1]). Mig végre később sikerült Katalin kitartásának és buzgalmának férjét megtériteni.

Ezen időközben, midőn házassági ügye a szentszékeket, káptalanokat, és férje megtéritése a téritőket foglalkoztatta, jött valószinüleg összeköttetésbe a herczegnő Veresmartival, s ily szolgálataiért nyerhette emlékül tőle a drága zafirkő-gyürüt.

Katalin fejedelemnő, amily ritka gazdag volt az ily drágakövekben, ékszerekben és kincsekben, oly pazar is volt ezek elajándékozásában.

Már hazulról jelentékeny ékszerkészleteket adtak vele mint nászhozományt. Menyekzője alkalmával is Schwarzenberg gróf, mint Katalin testvérének, a nászapának s egyszersmind brandenburgi fejedelemnek képviselője, valamint a többi fejedelmek küldöttei dús ékszer-ajándékot adtak át. De mindent felülmult Bethlen Gábor adománya, mert a Katalin-

[1]) Ugyanott az előbb idézett kézirati Codex helyén.

nak nászadományul lekötött nagy uradalmakon kívül, mint a munkácsvári háromszáz negyven faluval, s a tokaji szőlőivel, melyek együtt csak négyszázezer forintra becsültettek; valamint Fogaras vára az ahhoz tartozó uradalommal Erdélyben, — még különösen a lakodalom másodnapján nászajándékul két százezer forint értékü ékszereket és drágaságokat ajándékozott [1]).

Ezenfelül rámaradt nemcsak Bethlen temérdek kincse nagy arany s ezüst készpénz-készlete, mely a fogarasi várban fel volt halmozva, de különösen ékszerei közt annak megbecsülhetlen értékü páratlan drágakövei.

Katalin ezek osztogatásában s ajándékozásában a mily bőkezü lehetett, valóban oly túlpazar is volt. Kemény János beszéli már önéletirásában, hogy midőn Bethlen fejedelem őt utban levő megbetegedett arája elé küldötte, hozna hírt felőle, valjon szép arczán a betegség nem ejtett-e valami hibát szép ségén, Katalin a küldöttnek »igen szép gyémántos, szűformán, úgymond, metszettkövü aranygyürűt« ajándékozott, melylyel, beszéli tovább a fejedelem Kemény János »jegyzettem is el feleségemet magam, azután öregebb fiam is feleségét« [2]), s így az értékes gyürü a család fejedelmi kincsévé vált. Ez azonban csak a kezdet volt; és nem is hasonlítható össze azon dús ajándékokkal, melyeket Katalin kedvesének

---

[1]) Ötvös Brandenburgi Katalin i. h. 159. és 165. Khevenhüiler Annales Ferdinandei X. 1279 stb.

[2]) Kemény Önéletirása i. h. 82.

Csákynak, a szultánnak, Rákóczinak s másoknak, kiknek szolgálatát igénybe vette, ékszerekben és drágakövekben adott.

Midőn Toldalagit követségbe küldötte férje halála után a szultánhoz, hogy a fejedelemségben megerősítését kieszközölje, a drága ajándékok közt volt azon megbecsülhetlen értékü brilliánt bokréta, és más drága kövekből foglalt forgótartó a beléillesztett kandiai lengedező kócsagtollal, mely Bethlen fején pompázott, midőn érkező menyasszonyát a legnagyobb fényben fogadta, és mely Bethlen képein és pénzein süvegébe szúrva diszlik; ezt, mint Toldalagi IV. Amurát szultánnak átadva, hozzá intézett beszédében, mondá: jó szerencsében és győzedelemben viselvén a fejedelem, maga méltónak itélt, hogy a hatalmas császárnak küldessék, mint testamentomában is meghagyta volt[1]).

Bethlen ezen ékszerei nagy részét azonban Katalin Csákynak ajándékozta. Mert összes kincsei és pénzkészlete, uradalmai és javai adományozása mellett, különösen említi, hogy minden férfi-öltözéket, több köteg kócsagtollat gyémántokkal, három sor kapcsot gyémántokkal és rubinokkal Csákynak adományozá[2]).

Több okmány szól még más drágakő-ajándékairól is. Hosszú története volt a páratlan nagy gyémántnak, melyet Rákóczi Györgynek ajándékozott vagy eladott a fejedelemnő. Bethlen ezen gyé-

[1]) Ötvös i. h. 163. és Tholdalagi Naplója u. ott. 189.

[2]) Lásd az illető okmányt Ötvös i. h. 242. és 191. lap.

mántot Mogila Gábor oláh vajdától csalta ki, zálogban vagy ajándékul, midőn őt fejedelemségébe visszahelyezni s ötvenezer forint kölcsönnel erre segélyezni igérte. Kornis Zsigmond tanuságlevele szerint, »a fejedelem Gábor Vajda uramtól kéretett volt, úgymond, egy öreg táblagyémánt-gyűrűt el, ily okon, hogy ő felsége fejedelmünk Vajda uramat tisztébe beállítja. Ezért a portán 50,000 forintig költeni fog azon feltétel alatt, hogy ha átviszi, tartozzék Mogila a költséget megfizetni s a kő is marad ő felségénél. Ha pedig át nem vihetné, az kőnek válorához (értékéhez) képest, kit igen nagyra becsül, mert igen nagy és szép vala, kihez hasonlót soha nem láttam, hanem az szegény kegyelmes urunk Rudolphus császár drága koronájában, illendő jószággal contentálja ő felsége Vajda uramat az megnevezett kőért ezt nem prestálhatta, mert egy évre rá megholt.«

A fejedelem halála után özvegyétől Katalintól követelte a vajda. Katalin a nagy készletből küldött is egy hasonlót a vajdának de ez nem akarta elfogadni, mert az övé nagyobb vala, úgymond és világosabb szinü. Katalin szabadkozott, hogy férje után nagyobb nem maradt. Végre értesülünk, hogy egy-két év mulva 1634-ben Rákóczi György birtokába került, kivel Mogila már alkudozik, hogy legyen szabad az árát megadnia, ha a gyémántot meg akarja tartani [1]).

---

[1]) Az érdekes kiadatlan okmányok e felől, mint Kornisnak Mogila számára kiadott bizonyítványa eredetije a Vörösvári gr. Erdődi levéltárból közölve Szilágyi Sándor szivességéből.

Hogy Brandenburgi Katalinnak Rákóczi Györgynél és neje- Lorántffi Zsuzsannánál még több efféle kincse és ékszere letartóztatva vagy zálogban lehetett, tanusítja vallomás-levele, melyben ezek által magát kielégítettnek nyilatkoztatja. Egy drága csészéjét vagy billikomát értékes bezoar-kőből, úgymond, hasonlón ajándékban birta a fejedelemnő udvari embere Czeglédi István [1]. Más ily kincsei, drágaköves gyürű ékszerei szintén gyüjteményeinkben máig mutogattatnak. Jankovics Miklós gyüjteményében így ismerteti Katalin gyémánt jegygyürüjét és aranyból készült smaragdokkal, gyöngyökkel ékes nyakkötőjét úgymond [2].

Az e nemü adatok, mint az itt felhozottak kellően tájékozhatnak még ezenkori hasonló érdekes történeti nemzeti régeségeink és kincseink iránt, melyek még meglehetős nagy számban találtatnak magán és nyilvános gyüjteményeinkben és családaink birtokában, de melyeknek biztos és okadatolt vizsgálatára s meghatározására eddig úgyszólván misem történt. Igy birta nyilván Veresmarti is a Katalin fejedelemnőtől megtérése vagy második házassága és

---

[1] U. ott a leleszi convent előtti fassiója: Rerum quarumlibet aurearum et argentearum, totamque et universam eiusdem suppellectilem et clenodia sat. És Vay Péter ugyanaz évről 1636. jun. 8-ról szóló elismervénye: scyphum quendam seu patheram ex pretioso lapide Bezoar confectum, qui defuncti quondam principis Gabrielis fuerat apud egreg. Czeglédi Stephanum tunc familiarem eiusdem dominae principissae vidisse et agnovisse, pro futura cautione princip. Catharinae sat.

[2] J(ankovich) Brandenburgi Katalin Tudom. Gyüjt. 1830. III. 57.

férje, a szász herczeg megtérítése alkalmával tanusított jó szolgálataiért ajándékban s emlékül kapott nagyértékü zafir-drágaköves gyürüt, melyet ő Pázmány drága értékü és hasonlón ettől ajándékban s emlékül vett püspök-süvegével együtt ajtatos és emlékezetes hagyományul a pálosok Máriaölgyi híres főmonostora számára ajándékozott. Hol azonban ezek a II. József általi eltörlés alkalmával az egyház többi kincsei elkobzásakor s árverésekor elenyésztek.

A pálos szerzeteseken kívül Veresmarti, mint mondók, különösen még a helyreállításukon akkor fáradozó benedekieket segélyezte s istápolta bőkezüen. Hanyatló élete végső éveiben ez képezte még irodalmi munkái mellett különös gondját. Meghitt viszonyban és sürü levelezésben találjuk e végett az akkori főapáttal, Pálfi Mátyással. A csepregi származásu Pálfi sajátlag cisterci szerzetes volt a lilienfeldi zárdában, midőn mint eredetére magyar s erélyes férfiu, a Magyarországban már majdnem egészen elenyészett benedeki szerzet visszaállítására kiválasztatott. A mint pannonhalmi főapáttá lett, ama terhes kötelezettség mellett is, hogy az alig féligmeddig visszaadott apátsági javakon a többit is visszaszerezni igyekezzék, a monostort is helyreállítsa, szerzeteseket beleszállítson, s ott a várban a katonai őrséget is költségén s parancsnoksága alatt fentartsa, úgy a ritka erélyü apát mind erre sikeresen vállal-

kozott. Úgylátszik, Veresmartihoz hasonló, erélyes természetü s vele erősen rokonszenvező férfiu volt. Innét szövődhetett köztök a baráti viszony Pozsonyban, hol Pálfi főapát akkor gyakran időzött, szerzete helyreállításában az ottani kormányszékeknél fáradozva. Erre keletkezett később a gyakoribb meghitt levélváltás, mely Veresmarti élete végső éveit a nehány, Pálfihoz intézett levéllel érdekesen jelezi.

Így válaszol Veresmarti Pálfinak 1644. febr. 14-dikén, őt a szerzet számára teendő alapítványa ügyében értesítve: »A Nagyságod levelének több részével megelégszem, kezdi szokott kedélyes hangján levelét, hanem azt kedvem ellen hallom, hogy olykor hétszámra is betegeskedik. De mit tehetünk, mikor éltünk egyszer ez változó állapot alá vettetett. Tudom attól nincsen, hogy mértékletlenséggel szerzene magának nyavalyát. A többi dolgot ami illeti, azon egyszer eltökéllett tanácsomban vagyok; hanem hogy Nagyságod jobban tudja magát accomodálni, ezt a fundatiotétel szándékot érsek uram ő nagyságának is jelentettem volt. De minthogy ő nagysága sok és nagy dolgai miatt e félékre való gondviselésre nem annyira érkezik; s én arra vettem, hogy nincsen kedve hozzája, hogy arra való gondviselésbe foglalja magát; — azonközben forgott énelőttem életem végének bizonytalan volta, hogy vagy együtt vagy másutt, egy vagy más segítsége nélkül szándékomban meg ne fogyatkoznám, Nagyságodnak ugy írtam vala felőle. Azután hogy írtam, Szécsényi uram esztergomi káptalanból, már csanádi püspök, íra, hogy érsek uram ő nagysága azt ő reá bizta, azért irja mi-

csoda formán kivánjam a fundatiót, micsoda censussal (kamattal), micsoda onussal (teherrel). S megirám, hogy a mi első fődolog ebben, arról gondolkodnék, hol kellene a summát letenni. Ennek már jó ideje s azóta fogva semmit sem értek Szécsényi uramtól.« Ezt még bevárja, folytatja tovább levelét Veresmarti, s részletezi azután apró gondossággal, hogy kellene talán az összeget a pozsonyi káptalannál letenni, de ebben is akadékok tolakoznak, mond, elébe. Hanem ha Isten szembe juttatja Pálfival, addig több s biztosabb juthat eszökbe és végezhetnek felőle.

Érdekes ebben tovább, hogy a leteendő alapítványi összeg nagyságát a szerint akarja meghatározni, a mennyi kamatot lehet az alapítványi czélra belőle biztosítani, hogy így érte miseáldozatok végeztetnének. De ezerre (forintra) úgy mond, én reá vereködném, vagy talán többre is.

Következő válaszában is, melyet 1644. april 25 Veresmarti ir, még mitsem határozhatott erre nézve Várta Pálfit Pozsonyba, de ez elmaradt.

Azt hittem, írja neki azért kedélyesen Veresmarti, hogy annyi időre Nagyságod eljőjjön hozzánk. De nagy jó helybe s rendbe kell lenni a Nagyságod ide való dolgainak. Rákóczi félelme miatt Nagyságod eljöhetett volna. Ki igen jő vala, de megcsökönék, nincs szinte kedve szerint, azt tartom. Ez dolgot néző hireket, (érti az akkori Rákóczi-féle felkelést), nem kell írnom, mert talán Nagyságodnál azok még bővebben is vannak, hogy sem nálunk is. Pater Placidus (Magger Placidus akkori perjel, későbbi főapát) a felett, a melyeket itt hallott, a Nagyságod

szolgája is megmondhatja. Ha Nagyságod eljött volna, örömest értettem volna Nagyságodtól az fundatiónak módja felől. Még csak azonban vagyon, mert az megháborodott állapot nem is engedi, hogy az emberek mostan aféle dologról való gondoskodásba foglalják magokat. Csak azzal érik meg, ha nekik említem, hogy más időre kell azt hagyni. Amaz írásocskám felől is, melyet Nagyságod is látott, szorgalmatoskodom.

Itt leírja az előbb munkáinál közlötteket, mily hosszú és fáradságos historia munkája revideáltatása, és kéri, ha ezt az egy két jesuita, kiket erre felkért, nem végezhetné, engedné meg, hogy majd azon erdélyi magyar tudós theologus pap végezhesse, ki most a szerzet novitiátusában van, ha majd abból kijut.

1644. május 14-dikén ismét válaszol Veresmarti Pálfinak az ez által írt hirekre mondva: Nem hallottam volt és azért örömmel olvasám, a török viszszaverését Rákóczival. De mindjárt ismét azon szomorítással elegyíté pater Placidus, ki azt irja, hogy a török egy fő-török elvesztéseért a tataiakra 12 öreg ágyuval készül, hogy Tatát megvivén, semmivé tegye.

Pálfi ekkor maga is felszólítva a király által, résztvett a főapátság füssi praedialista nemesei banderiumával a Rákóczi elleni szakolczai táborban [1]) Nem csekély költségébe kerültek a háboru terhei, s épen ekkor szervezte a szerzet kolostorait és egyházait. Veresmarti buzgóságával igyekezett ebben is segélyére lenni. Ez értelemben folytatja előbbi levelét is:

---

[1]) Lásd Fuxhoffer — Czinár Monasterol. Hung. I. 124.

Pater Placidus hozzám jövén, jelenté, hogy egy gradualét, két missalét s egy antiphonalét Bécsből negyven talléron hoztak, mely miatt Nagyságodat nem bánthatják. Mert Nagyságod mondotta legyen, hogy a hadak fenléte miatt Nagyságodnak minden hónapra ennyi s ennyi summát kelljen letenni, hanem eatis inquit fratres et manducetis. Csak ottan hamar hazámbéli (nem jól olvasható egy szó) divisioból hozának 10 forintot s nehány denárt. Melyet a mint a szerencse hozta, mindjárt ő kegyelmének adék, meg nem tudván továbbra tartott akaratját. Ezután adá a páterektőlköznéven írt levelet elő, melyben emlékeznek arról a vásárlásról s kérnek is alamizsnát arra indeterminate. És megadám garasul az 40 tallért, a felett az előbb adott 10 for. s egynehány pénzt vecturára, az uton tett költségre tudtam. És nem bánom. Csakhogy a többit Nagyságod bölcs ítéletére s pietására hagyom, ha talán valamely memoriát, ambitió nélkül lehetőt és eleemosynae verum pretium el nem vesztőt, lehessen bennök tenni, vagy ligata oratione, minthogy tudom, hogy vannak arra való poeták köztök, vagy prósával is. És bizony bánnám, veszszen pedig nem csak 40 tallérom, de fejem is el inkább, hogy sem a kicsiny alamizsnáról Isten szeme elfordítása következzék. Már bánom bolondságomat, csakhogy említettem is; hanem Nagyságod vegye pro non scriptis.

A jámbor Veresmartit elfogta egy perczre az emberi apró gyarlóság és hiúság vágya. Megénekeltetni kivánta emlékül ama tetemes könyvadományát. De csakhamar rajta kapta magát, hogy ez talán

több, mint emlék, talán vétkes ambitió és hiúság lehetne; mely miatt bánná, ha Isten előtt jótéteménye becsét vesztené. Azért szabadkozik, hogy ezt nem ambitióból ohajtja, és hogy átalja, bolondságnak tartja már kívánságát, vegye azért azt abba, mintha nem is írta volna.

Levele további részében ujra rájön alapítványa ügyére is. Kifejezi ohajtását, hogy az örökre a szerzet számára legyen biztosítva, még ha ki is kellene, úgymond, annak költöznie. Az ügyet szivesen a főapátra bizza, csak a kamatot kell tisztába hozni, hogy az alapítvány jövedelme iránt e szerint intézkedhessék. Mondja, hogy némelyek száztól tizes, mások nyolczas kamatot adnak, de egyházi emberek csak hatra szokták adni, máskép ha lelkiismeretesen lehetne, legjobb volna nyolczra adni. Az alapítvány ezen módozatait még tovább részletezi, s a végmegállapodást ujra a személyes találkozásra halasztatni kéri. Folytatja azután, hogy pater Placidusnak nem is érkezik írni, nem is ír, úgymond, oly derekast a Tata rontása felől való rosz hirnél. Az könyvet, melyről ő is említ, megadták, olvasása után visszaküldöm.

Érdekesebb, mit egy kép festése iránt folytatólag ír: Az kép iratását is sollicitálta Nagyságod ispánja által. De még az csak azonba vagyon, a mint maga látta pater Placidus. Az Nagyságod ispánjával jött vala hozzám a pictor, s egyet mást praetendál. Az innepek után igéri, hogy hozzá fog. Három folyó- (itt olvashatlan egy két szó s ez által érthetetlen a dolog) kért vala pat. Placidus. Ime azokat is meg-

küldöttem. Ennyihányat hozattam hozzám, s azokat ennyihányszor megpróbálván, ezeket választottam közülök, ki bővebb, ki nem oly bő, de azért mint bővek, az hogy hosszak. (Természetesen, ha Veresmarti magára próbálta az úgylátszik valami öltönyruhafélét, mint erős termetes ember, azok bővek s hosszak lehettek). Melyről úgy itéltem, folytatja, hogy könynyebb tenni, hogy sem ha rövidek volnának. Ide jobban megfordíthatni ezeket, de amazokat ember meg nem hosszabíthatta volna. Sok irással terhelem Nagyságodat, végzi a levelet, melyet siettemben én bizony csak elhányék s a felett el sem olvashattam, hanem a hol hiányos, Nagyságod suppleálja, a hol horgas-borgas, egyengesse.

Veresmarti annyi adományai- és szivességeiért, készsége- és szolgálataért, melyet a benedekiek iránt tanusitott, csakugyan nem maradhatott el az elismerés sem, mit gyenge órájában, hogy annyira megkivánt, mindjárt rá annyira meg is bánt.

Következő levelében 1644. október utolsó napján már erről ir Pálfinak: Pater Placidus küldött nekem, úgymond, egy plausust (örvendező versezetet), melyet nekem noha in octava festi S. Michaelis adtak meg, de azért ő kegyelme azt ugyan szent Mihály napjára (t. i. Veresmarti névnapjára), dirigálta. Abban kit indirecte és kit directe is énfelőlem olyakat mond, hogy csak pironkodhatom ellenök, mikor azoktól én oly távol járok, mint mily távol vagyon Makó Jeruzsalemtul. Mindazáltal minthogy látom, hogy munkája vagyon rajta, én is, hogy még magam pironkodásával is szolgáljak becsületének, ne is lá-

tassék, hogy becstelenséggel látom tiszteletét, ám plaususát, házamban felszegeztem; valaki hozzám jön és kedve vagyon olvasásához, olvashatja. Nem siettem levelére és plaususára felelni, mert mi tagadás benne, nálunk is halogattak; és Tamás pap is szegény elköltözék közülünk. A kivül még mind egészségben vagyunk. Utczánkban is nálánál nyilván több nem holt. Hanem azon Tamás papnak házánál egy gyermeke betegedett meg s odaki holt meg. Ismég Kerbeliusnál mondják, hogy egy öregasszony betegedett meg, az is odaki holt meg.«

Ekkor ugyanis a pestis kezdett már uralkodni Pozsonyban, a betegeket e szerint kihordották kórházakba; hogy terjedését akadályozzák a házakban. Pálfi apátot ugyanekkor értesíti gróf Pálffy Pál nádor Pozsonyból, hogy családjából is két Pálffy áldozata lett az uralkodó ragálynak[1]). Veresmarti is folytatva levelét, az elkészült festmény megküldéséről írva, folyvást a ragályra vonatkozik benne.

Azért is, írja, halasztottam írásomat, hogy a szent Placidus képét akartam elküldeni, mint ám el is küldöttem; s a féléknek ilyen helyekből vitele látására irtóznak az emberek, Jóllehet még az is, leveleim is Győrre érkeznek, eleget szellőzhetnek. Az pictor csinálta öszve az képet, s a mint azon pictor mondotta, mint kell azzal bánni utban, s mint vinni Nagyságod ispánjának, megírtam, lássa már, mint bánik vele. Nálunk már lassudik a pestis; egy nap kettő, három, ha hal, s azok is a városon kivül a

---

[1]) Fuxhoffer-Czinár Monasterologia Hung. I. 124.

leginkább a vár alatt. A pater Placidustól vett könyveket is megküldöttem stb.

Itt írja azután azt, hogy egyet ezen könyvek közűl, a Miraculumot megtartotta, és hogy ezt talán felhasználhatja egy készülő irata számára; valamint előbbi kész munkáját, mely kézben és censurán forog, már kinyomathatta volna, ha a nyomdász jesuita Német Jakab atya, kinek kérésére magyarra fordította, meg nem holt volna. Most halála után azonban megakadván a nyomda, mint már felebb is említém, Veresmarti kétségben volt, mikor jöhet csak latin szövege is nyomda alá, annál kevésbbé magyar fordítása. De azért mégis ujabb irodalmi tervei voltak folyvást. »Ezt azért megtartom még, írja a fennebbi könyvről is levelében tovább, hogyha szükségem leszen reá, élhessek vele.«

Hasonlón foglalkoztatta még mindig alapítványának ügye is: Az fundatiót, írja újra, említettem érsek uram ő nagyságának, hogy legyen segítséggel, dirigálván, hogy a pénzt hol kelljen letenni. De ő nagysága Vicarius uramra bízta a dolgot. Azzal szóltam felőle. Senki, semmi. Az káptalant is megtalálom felőle, hogy senki ne vétkesíthessen, hogy azt hátra hagyván, a hol gyűjtöttem a mi vagyon, de tudom, semmi nem kell belőle. Azután Nagyságoddal bátrabban végezhetek felőle; s ezt ugy, ha halad halálom; ha nem, testamentomomban ugyan írtam azért a felől, s ezer forintnál nem kevesebb az, melyet a szent-mártoni conventhez legáltam.

Veresmarti ezzel mintha már érezte volna élte közeledő végét. Aggkora, az uralkodó pestis, a hábo-

ruságok erre inthették. Következő levele, melyet 1645. julius 14-ről írt Pálfinak, úgylátszik, hattyudala volt. Benne a Rákóczi-féle háboruság esélyeinek hirei, majd aggályai és reményei foglalkoztatják.

Alkalmatlanság szerzésem miatt, irja Pálfinak, igy annyiból miattam még eddig Nagyságod nyughatték, hogy magam oda nem szorulok; egyébképen a nélkül is, ha szinte Nagyságodat elég alkalmatlanságokkal terheltem légyen is. (Ugylátszik, hogy vagy Pálfi kínált a Pozsonyban veszélyeztetett Veresmartinak a háboruság előtt menhelyet, vagy ő kért tőle ilyet). De már ezután azoktul az alkalmatlanságszerzésektől bátorságosabb lehet Nagyságod, akár fenmaradjon, akár álljon is a háborúság. Mert ha szinte fenmarad is, a sok félelmek ellen, már ugy megkeményedtünk, hogy Isten valamit ád is, de megálljuk helyünket. Ennyi időhaladék alatt mind várunkat, városunkat erős bástyákkal meg is erősitettük, hogy árultatás és népbe megfogyatkozás kivül, sem külön, sem együtt is Torstensontul s Rákóczitul nem félünk; hanemha az Ur Isten akar bennünket rontani kiváltképen. Azonközbe nagy reménységet adának leszállása felől, mert a ki Törös urammal, az fejedelemhez való követtel a kamaránál együtt volt, ma jött ujonan a fejedelemtől levelekkel ő felségéhez, aki maga is az embereknek reménységet ad a békeség felől. Tőrös uram is azt írta, mind azok mondják, a kik levelét olvasták, a magok mondása szerint, hogy egy punctumnál több hátra nincsen a békességre szállásra. A mily engedelmes pedig eddig ő felsége volt, szabadon hihetjük, hogy ezt a punctumot is ő

felsége megengedi. De jaj! Mala lucra aequalia damnis (a rosz nyereség hasonló a kárhoz). Hazánknak nagy részét erős várakkal örökbe, mind nekünk, mind hitünknek, Istenünknek halálos ellenségének adni! Galgócz és (Nagy) Szombat között vagyon már való bizonynyal a Rákóczi tábora fiával együtt. Szombatot birja. Ha akarja, két-három nap rajtunk lehet. Nálunk igen kevés nép vagyon. Mert azt mondják, hogy nem akarják, hogy eléljék a környéket, de a mi helyen kelletendik, elég lészen. Sokat mondottak pedig már, amibe semmi vagy kevés volt. Csak szinte most mondá egy fraterünk, hogy Erdélyt a lengyel égeti dulja fölöttébb. Kérdem, honnan tudja, s azt mondá, hogy a város azzal a hirrel teli. Kérdem, kicsoda előttök járó, s azt mondá, hogy talán Veselényi. Bizonytalan dolog fog lenni, mint sok volt. Közűlünk valamely frátereink menének oda Győrré, valamely veszendő marhájok látására. Én is bizám rájok, hogy sutáimat haza hozzák és valamelyeket másokat. Nagyságod őket meghigyje. Irva adom nekiök, miket honnan hozzanak el. Ha Nagyságod akarja, a nekik adott jegyzést előkivánhatja tőlök és megláthatja. A kocsi fekete ládája kulcsát nekiök adtam. Az más két ládának kulcsa abban vagyon, Nagyságod megengedje, hogy azt felnyissák, s ha mit irandok, abból kivegyenek.

Ezek Veresmarti utolsó ismeretes sorai, s ez egyszersmind az életéről szóló utolsó adat is. Ezentúl ellhallgat. Ugylátszik örökre. Valószinűleg nem sokára, még ez évben a már 74 éves érdemes agg férfiú elhunyt. Mert a következő évben 1646. april

13-án Berkes Péter veszprémi kanonok neveztetett ki, mint az adománylevél mondja, a néhai Veresmarti Mihály elhunyta által megüresült bátai apaturságra[1]).

De Veresmarti neve s emléke él s élni fog, mig a magyar egyházi irodalom s mig a magyar irodalomtörténet szól.

---

[1]) Magy. kamarai országos levéltár 282. 312. 490. Collatio abbatiae de Báta Petro Berkes Can. Vesprim nunc per mortem et decessum hon. quondam Mich. Veresmarti vacantis.

PÓTLÉK

Veresmarti Élete és Munkáihoz.

Az 53. és 55. laphoz: Forgách Ferencznek anyja iránti viszonyára, veszprémi püspöki állására, valamint összeköttetésére a gráczi főherczegi udvarral, élénk világot vet érdekes egyik magyar levele, melyet a pécsi püspöki lyceum könyvtára gyűjteményéből az Erdélyi Muzeum VIII. füzetében 188. lap közöl:

»Eltemig való szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mint szerelmes Asszonyom Anyámnak. Istentől Nagyságodnak minden boldogságos sok jót kivánok megadatni. Továbbá szerelmes Asszonyom Anyám, én itt Egerszegen lakom, és hála Istennek alkalmasan birom magamat; mert az Isten békességet adván, hogy ez az föld nem oly igen félelmes a pogánytól, mégis napról-napra eltengethetem magamat, szükségem nagy nincsen, mert életemre való megvagyon s Istennek hála az kevésből is elélhetek. Az kastélyt megfedettem és már nyugodalmasan lakhatom benne, és ha az Isten az bort és buzát megtartja, az mely szépen mutatja magát, leszen innom ennivaló. Tovább szerelmes Asszonyom Anyám én Gréczben akartam az Jesuitákhoz felmennem mulatni, s azt a helt meglátni, és az a Herczegnének tudására esett, és örülte, hogy oda akarok menni, köszöntötte is ő Felsége az Jesuiták által, és Nagyságodnak elkészitette az könyveket, és nem akarta mástól megküldeni, hanem engemet

vár, hogy nekem adja. Azért ezután is nem tehetek egyebet benne, hanem fel kell Gréczbe mennem ő Felségéhez és az fiaihoz udvarlani, Nagyságodért engemet is örömest látnak. Nagyságodnak uj hírt nem irhatok, mert csak nem a világ végin lakom, ide semmi ujságot nem hoznak, csak az Isten bátyámat mentené meg a sok gondtul, és adná, hogy lehetne békességben. Irja meg Nagyságod, ha János Uramat beküldötte Uram Erdélybe. Ezeknek utánna az Ur Isten tartsa meg Nagyságodat sokáig egészségben. Datum ex Egerszeg 14. Mai Anno 1596. Nagyságodnak alázatos fia és szolgája Forgách Ferencz veszprémi püspök.«

Hasonlón érdekes az ő szigorú életerényére nézve a Balásffi által Csepregi Iskola czímű munkájában 375. l. közlött adat:

»Az Istenben elnyugodott szent és tiszta életű Forgách Ferencz esztergomi érsek és cardinál, kinek emlékezete örökké való dicséretben vagyon, az egész negyvennapi böjtön, vasárnapokon kivül, minden hétben csak háromszor evett, azaz kedden, csütörtökön, szombaton, azokon a napokon is pedig csak egyszer-egyszer, az több napokon egy-egy falatot sem ött.«

Sajtóhibák.

154. lap	7.	sor :	közül	*helyett olvasd* :		körül.
154.	» 12.	»	pápa hatalma	»	»	kath. egyház
450.	» 21.	»	birt	»	»	leírt.